

**САҒАДАТ НҰРМАҒАМБЕТОВ АТЫНДАҒЫ
ҚҰРЛЫҚ ӘСКЕРЛЕРІНІҢ ӘСКЕРИ ИНСТИТУТЫ**

**“Білімді ұрпақ - ел тұрақты дамуының кепілі”
атты курсанттар, студенттер, магистранттар мен докторанттар арасындағы
Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ
Том 2**

Алматы, 2022 ж.17.11.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚОРҒАНЫС МИНИСТРЛІГІ

САҒАДАТА НҰРМАҒАМБЕТОВ АТЫНДАҒЫ
ҚҰРЛЫҚ ӘСКЕРЛЕРІНІҢ ӘСКЕРИ ИНСТИТУТЫ

«БІЛІМДІ ҰРПАҚ ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕШЛІ»
курсанттар, студенттер, магистранттар мен докторанттар арасындағы
Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының
материалдар жинағы

The materials collection of cadets, students, undergraduates and postgraduates
International scientific and practical conference
**«THE EDUCATED GENERATION IS STATE STABLE
DEVELOPMENT GUARANTOR»**

Сборник материалов
Международной научно-теоретической конференции
курсантов, судентов, магистрантов и докторантов
«Образованное поколение – гарант стабильного развития страны»

Алматы, 2022ж. 17.11.

УДК 37.0
ББК 74.00
О-23

Редактор:

полковник Б.Ш. Ибатулин
Сағадат Нұрмағамбетов атындағы
Құрлық әскерлері Әскери институтының бастығы,
әскери ісі мен қауіпсіздік магистрі;

Редакция алқасы:

подполковник Ж.С.Саргазин
экономика ғылымдарының магистрі
полковник Ш.К. Кадиркулов
әскери ғылымдарының кандидаты, философия докторы (PhD);
Қ.Ш. Нурмухаметова
философия ғылымдарының кандидаты;
полковник Х.С.Адылханов
әскери ісі мен қауіпсіздік магистрі;
полковник В.Н.Чернов
педагогика ғылымдарының магистрі;
сержант М.М. Мырзабекова
экономика ғылымдарының магистрі.

О-23 Білімді ұрпақ – ел тұрақты дамуының кепілі: атты курсанттар, студенттер, магистранттар мен докторанттар арасындағы Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдар жинағы = **«The educated generation is state stable development guarantor»** cadets, students, undergraduates and postgraduates International scientific and theoretical conference materials collection = Сборник материалов Международной научно-практической конференции курсантов, студентов, магистрантов и докторантов: **«Образованное поколение – гарант стабильного развития страны».** - Алматы: Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлерінің Әскери институты, 2022ж. 344 бет. Том 2. Қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978 – 601 – 269 – 146 – 7

Осы Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдар жинағында ұлттық қауіпсіздікке төнетін сын-қатерлер, ақпараттық, экономикалық, және геосаяси қауіпсіздік, сонымен қатар жаратылыстану пәндерді Қарулы Күштердің проблемаларын шешу жолындағы қолданылуы, келешек ұрпақтың білімін арттыру, сондай-ақ, тәрбие қиындықтары бойынша ғылыми еңбектер жарияланған.

Конференция материалдар жинағында ғылыми мақалалар авторлық редакциямен берілген.

ӘӨЖ 37.0
КБК 74.00

Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты Ғылыми кеңесінің 2022 жылғы 4 қарашасындағы №5 хаттамасы шешімімен бекітілді және басылымға ұсынылды.

ISBN 978 – 601 – 269 – 146 – 7

© Құрлық әскерлерінің
Әскери институты, 2022

СЕКЦИЯ 2.

Жаратылыстану ғылымдар.

Естественные науки.

Natural sciences

Н. ҚАЙЫРГЕЛДІ

*Академия Национальной гвардии Республики Казахстан, курсант,
Республика Казахстан, город Алматы*

научный руководитель - Л.А. МИНЧЕНКО

*Академия Национальной гвардии Республики Казахстан,
преподаватель кафедры технического и тылового обеспечения, магистр,
Республика Казахстан, город Алматы*

**СПОСОБ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ВЫСОТЫ ОБЪЕКТОВ
ПО ДЛИНЕ ИХ ТЕНИ**

В научной статье на основе метода Фалеса Милетского, позволяющего в определённое время суток по длине тени объекта определять его высоту, предложен метод определения высоты объекта по длине его тени в любое время суток, и представлено его теоретическое обоснование. Особенно подробно рассмотрен вопрос применения метода для определения высоты объекта без использования мерительного инструмента.

Ключевые слова: длина тени измеряемого объекта, источника света на небосклоне, падения луча света на объект под углом к горизонту, расположения источника света на небосклоне, коэффициент пропорциональности.

В современном мире молодое поколение должно владеть большим объемом знаний, и глубоко вникать в уже имеющиеся изобретения и открытия. Научное развитие в стране выходит на инновационный уровень. Опыт прошлого дает современному поколению толчок для дальнейшего творческого развития. В статье рассмотрим применение в настоящее время изобретения прошлых веков.

Изобретение Фалесом Милетского (625...547 гг. до нашей эры) способа определения высоты пирамиды представляет собой одно из лучших творческих технических решений того времени.

Сущность способа состоит в том, что если тень от палки (шеста) станет равной её длине, то длина тени пирамиды будет равна её высоте [1].

Используя метод Фалесом Милетского, эта инженерная задача решается предельно просто. Для реализации указанного метода на практике следует относительно центра установки шеста провести окружность или полуокружность радиусом, равным высоте шеста относительно поверхности земли и вести наблюдение за изменением длины его тени до тех пока она не станет равной высоте шеста.

Отношение высоты шеста H к длине $L_{шт}$ его тени в этом случае будет равно единице. Именно это отношение сохраняется в момент измерения для всех объектов, высоту которых следует измерить в данный момент времени.

Очевидно, для измерения высоты H любого объекта достаточно измерить длину $L_{шт}$ его тени, которая будет равна его высоте H при расположении источника света (солнце, луна) в левой или в правой половине небосклона (рис. 1, 2). На настоящий момент разработано достаточно много аналитических способов определения высот объектов, а также методов с использованием приборов, однако способ Фалеса Милетского удивляет своей простотой. [2]

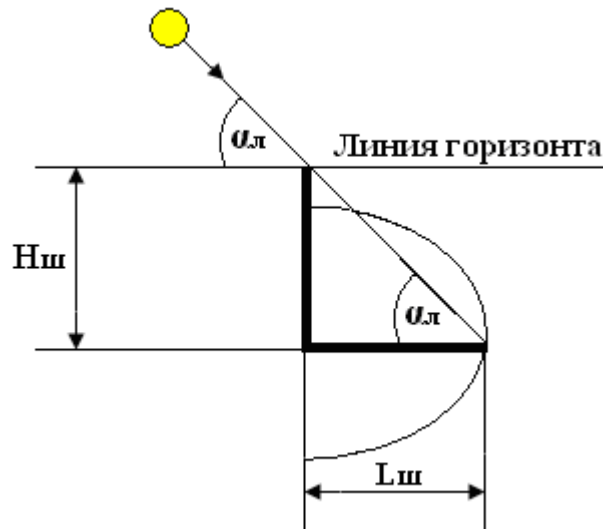

Рис.1. Принципиальная схема определения высоты объекта по методу Фалеса Милетского

Расположение источника света на небосклоне

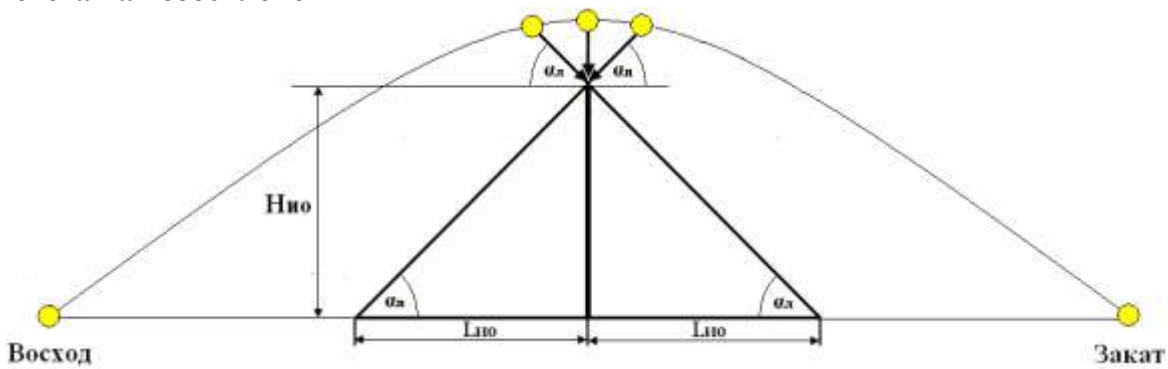

Рис.2. Принципиальная схема определения высоты объекта по его тени в зависимости от расположения источника света на небосклоне при условии падения луча света на объект под углом к горизонту равным 45°

Негативной стороной рассмотренного метода измерения высоты объектов является необходимость дожидаться того момента времени, когда длина тени шеста станет равной его высоте. Совершенно очевидна необходимость разработки такого технического решения проблемы, которое позволило бы измерять высоту объектов в любой момент времени суток, причём без использования сложных и дорогостоящих измерительных приборов. С целью ускорения процесса измерения высоты объектов допускается использование простейших измерительных приборов для измерения длины тени объектов с помощью, например, метровой линейки, рулетки.

Сущность предлагаемого метода определения высоты объектов базируется на методе Фалеса Милетского и заключается в утверждении о том, что каждому, изменяющемуся во времени, положению источника света на небосклоне строго соответствует величина отношения высоты измеряемого объекта к длине его тени. Отношения высоты объекта к длине его тени может быть равным единице, большим или меньшим единицы, что описывается ниже приведёнными математическими зависимостями:

$$\frac{I_{\phi}}{L_{\phi}} = \frac{I_{i\hat{i}}}{L_{i\hat{i}}} = k = \tilde{m} \ nst \tag{1}$$

$$\frac{I_{\theta}}{L_{\theta}} = \frac{I_{i\hat{i}}}{L_{i\hat{i}}} = k = 1 \quad (2)$$

$$\frac{I_{\theta}}{L_{\theta}} = \frac{I_{\hat{e}i}}{L_{\hat{e}i}} = k > 1 \quad (3)$$

$$\frac{I_{\theta}}{L_{\theta}} = \frac{I_{\hat{e}i}}{L_{\hat{e}i}} = k < 1 \quad (4)$$

где: k – коэффициент пропорциональности;

I_{θ} – высота шеста (высота известного объекта); L_{θ} – длина тени шеста;

$I_{i\hat{i}}$ и $L_{i\hat{i}}$ – высота и длина тени измеряемого объекта с неизвестной высотой.

Для определения высоты измеряемого объекта определим отношение высоты объекта с известной высотой I_{θ} к длине L_{θ} его тени. Из анализа математических зависимостей (1...4) и принципиальной схемы определения соотношения высоты объекта и его тени в зависимости от расположения источника света на небосклоне (рис. 3) легко увидеть, что для нахождения истинного значения высоты $I_{\hat{e}i}$ измеряемого объекта необходимо длину его тени умножить на соответствующий коэффициент k пропорциональности.

В случае если длина L_{θ} тени объекта с известной высотой I_{θ} больше его высоты (рис. 3а), то для определения высоты $I_{i\hat{i}}$ измеряемого объекта необходимо длину $L_{i\hat{i}}$ его тени умножить на коэффициент пропорциональности k , величина которого меньше единицы, а когда длина L_{θ} тени объекта с известной меньше его высоты I_{θ} (рис. 3в), то для определения высоты $I_{\hat{e}i}$ измеряемого объекта необходимо длину $L_{i\hat{i}}$ его тени умножить на коэффициент пропорциональности $k_1 > 1$.

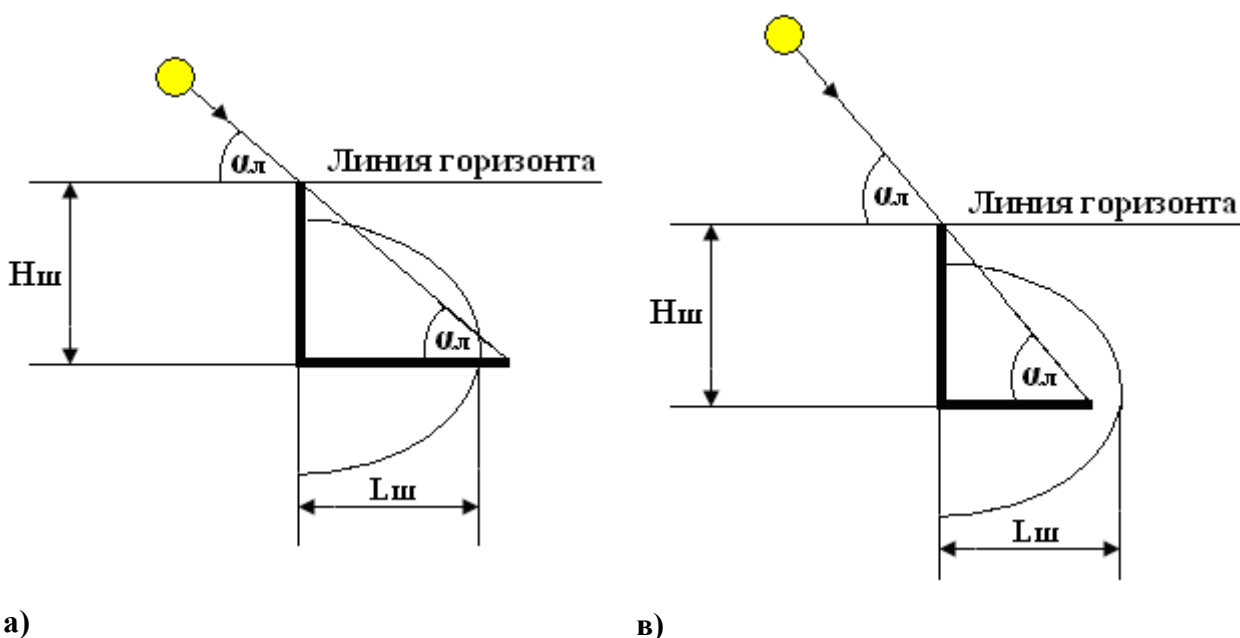

Рис.3. Принципиальная схема определения соотношения высоты объекта и его тени в зависимости от расположения источника света на небосклоне:

а) - при условии падения луча света на объект под углом к горизонту меньшим 45° ; б) - при условии падения луча света на объект под углом к горизонту большим 45° .

Анализ принципиальных схем (рис.1...5) для определения высоты объекта по его тени в зависимости от расположения источника света на небосклоне при условии падения луча света на объект под различными углами к горизонту показал, что величина тени измеряемых объектов существенно изменяется.

Рис.4. Принципиальная схема определения высоты объекта по длине его тени в зависимости от расположения источника света на небосклоне при условии падения луча света на объект под углом к горизонту меньшим 45°

Рис.5. Принципиальная схема определения высоты объекта по его тени в зависимости от расположения источника света на небосклоне при условии падения луча света на объект под углом к горизонту большим 45°

Так при падении луча света на объект под углом к горизонту от 0° до 45° длина его тени (рис. 4) изменяется в пределах от бесконечности до величины, близкой к высоте $H_{об}$ измеряемого объекта.

При падении луча света на объект под углом 45° длина его тени (рис. 1,2.) станет равной высоте $H_{об}$ измеряемого объекта, а при падении луча света на измеряемый объект под углом большим 45° длина его тени всегда меньше высоты $H_{об}$ измеряемого объекта (рис. 5). При наступлении заката и падении луча света на измеряемый объект длина его тени имеет тенденцию к увеличению. [3]

Особый интерес к процессу измерения высоты объекта представляет ситуация, когда отсутствует объект с известной высотой. В этом случае в качестве объекта с известной высотой допустимо использовать антропологические данные должностного лица, производящего измерения, например, его рост. При отсутствии мерительного инструмента для измерения длины тени объекта с известной высотой

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

и длины тени объекта с неизвестной высотой можно использовать численное значение длины l_0 шага.

Это вполне приемлемо и удобно, так как рост и величина шага, безусловно, известны каждому человеку.

Для измерения высоты объектов с использованием мерительного инструмента, в случае когда отсутствует объект с известной высотой необходимо:

1. Принять за высоту объекта величину роста должностного лица, производящего измерения и измерить мерительным инструментом длину $L_{\hat{e}}$ его тени;

2. Определить коэффициент пропорциональности по формуле $k = \frac{I_{\hat{e}}}{L_{\hat{e}}} = \frac{I_{\delta}}{L_{\hat{e}}}$, разделив величину роста I_{δ} лица, производящего измерения, на длину $L_{\hat{e}}$ его тени;

3. Мерительным инструментом измерить длину тени $L_{\hat{e}}$ измеряемого объекта;

4. Для определения высоты измеряемого объекта умножить коэффициент пропорциональности k на длину $L_{\hat{e}}$ тени измеряемого объекта $I_{\hat{e}} = k L_{\hat{e}}$, в результате чего получим численное значение его высоты $I_{\hat{e}}$.

Рассмотрим на конкретном примере порядок измерения высоты объекта.

1. Примем за высоту известного объекта величину роста $I_{\delta} = 1,8$ м должностного лица, производящего измерения и измерим мерительной линейкой или рулеткой длину его тени, которая оказалась численно равной $L_{\hat{e}} = 7$ м;

2. Определим по формуле коэффициент пропорциональности, разделив величину роста I_{δ} лица, производящего измерения, на длину $L_{\hat{e}}$ его тени;

$$k = \frac{I_{\delta}}{L_{\hat{e}}} = \frac{1,8}{7} = 0,26 \hat{e} . \quad (5)$$

3. В результате произведённых измерений мерительной линейкой или рулеткой длина тени объекта к примеру равна $L_{\hat{e}} = 21$ м.

4. Для определения высоты измеряемого объекта умножим коэффициент пропорциональности k на длину $L_{\hat{e}}$ тени измеряемого объекта, в результате чего получим численное значение его высоты $I_{\hat{e}}$.

$$I_{\hat{e}} = k \cdot L_{\hat{e}} = 0,26 \cdot 21 = 5,46 \hat{e} \quad (6)$$

Для измерения высоты объектов при условии отсутствия объекта с известной высотой и мерительного инструмента необходимо:

1. Принять за высоту известного объекта величину роста I_{δ} и длину $L_{\hat{e}}$ шага должностного лица, производящего измерения;

2. Измерить шагами длину $L_{\hat{e}}$ тени должностного лица с учётом возможного несоответствия ΔL фактической длины тени длине тени, измеренной шагами (рис. 6в, рис. 6с), для чего умножить количество n шагов тени на длину шага и прибавить или вычесть величину ΔL ;

$$L_{\hat{e}} = n l_0 \pm \Delta L \quad (7)$$

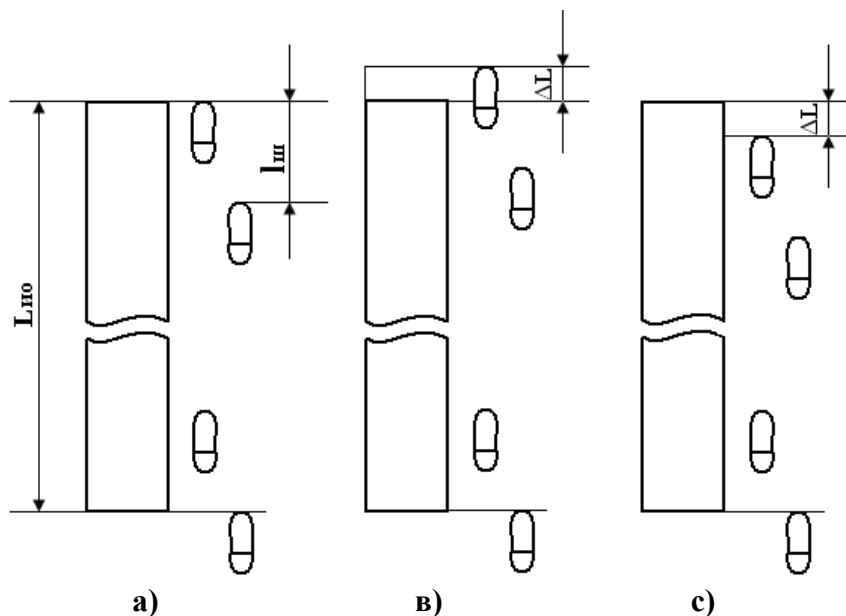

Рисунок 6. Схема к уточнению результатов измерения длины тени измеряемых объектов

- а) – измеренная шагами длина тени объекта точно соответствует длине его реальной тени;
- в) – измеренная шагами длина тени объекта больше длины его реальной тени на величину ΔL ;
- с) – измеренная шагами длина тени объекта меньше длины его реальной тени на величину ΔL ;

3. По формуле $k = \frac{I_{\delta}}{L_{\delta}} = \frac{I_{\delta}}{L_{\delta}}$ вычислить коэффициент пропорциональности k , разделив величину роста должностного лица, производящего измерения на длину его тени;

4. Измерить шагами n_{ϕ} длину тени L_{δ} измеряемого объекта с учётом возможного несоответствия ΔL фактической длины тени длине тени, измеренной шагами (рис. бв, рис. бс), для чего умножить количество n_{ϕ} шагов тени на длину шага и прибавить или вычесть величину ΔL ;

$$L_{\delta} = n_{\phi} l_{\phi} \pm \Delta L \tag{8}$$

5. Для определения высоты I_{δ} измеряемого объекта умножить коэффициент пропорциональности на длину L_{δ} его тени на $I_{\delta} = k \cdot L_{\delta}$:

Рассмотрим на конкретном примере возможность определения высоты различных объектов согласно разработанному выше алгоритму.

Требуется определить высоту I_{δ} некоторого измеряемого объекта при условии отсутствия объекта с предварительно известной высотой.

1. Примем за высоту объекта с известной высотой величину роста должностного лица, производящего измерения, например, равной $I_{\delta} = I_{\delta} = 1,8$ и длину его шага соответственно равной 0,44 м;

2, Оказалась, что измеренная шагами длины тени должностного лица, производящего измерения равна $n_{\phi} = 16$ шагам, что превышает фактическую длину L_{δ} тени к примеру, на величину ΔL , численно равную 0,17 м и определённую с

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

помощью антропологических данных кисти руки. Тогда фактическая длина тени лица, производящего измерения численно равна $L_{\hat{\epsilon}} = n_{\phi} l_{\phi} - \Delta L$:

$$L_{\hat{\epsilon}} = 16 \cdot 0,44 - 0,17 = 6,87 \text{ м}$$

3. По формуле $k = \frac{H_{\hat{\epsilon}}}{L_{\hat{\epsilon}}} = \frac{H_{\delta}}{L_{\hat{\epsilon}}}$ вычислим коэффициент пропорциональности k :

$$k = \frac{1,8}{6,87} = 0,26 \text{ м}$$

4. Измеренная шагами длина тени $L_{\hat{\epsilon}}$ объекта, составила $n_{\phi} = 76$ шагов, что занижает фактическую длину L_{δ} тени объекта (рис. 6с) к примеру, на величину ΔL , численно равную 0,24 м и определённую с помощью антропологических данных кисти руки. Тогда фактическая длина измеряемого объекта, равна $L_{\hat{\epsilon}} = n_{\phi} l_{\phi} + \Delta L$:

$$L_{\hat{\epsilon}} = 76 \cdot 0,44 + 0,24 = 33,68 \text{ м}$$

5. Для определения высоты $H_{\hat{\epsilon}}$ измеряемого объекта умножим коэффициент пропорциональности k на длину $L_{\hat{\epsilon}}$ его тени, в результате чего получим численное значение высоты измеряемого объекта:

$$H_{\hat{\epsilon}} = 0,26 \cdot 33,68 = 8,76 \text{ м}$$

Таким образом, высота измеряемого объекта численно равна 8,76 м.

Вывод: предложенный метод определения высоты объектов по их тени достаточно прост, а потому может иметь конкретное реальное практическое применение.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Саламатов Ю.П. Как стать изобретателем: 50 часов творчества: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1990. – 240 с.: ил. – Учебное пособие для учащихся. – М.: Просвещение, 1989. – 224 с.

2. Альтшулер Г.С., Злотин Б.Л., Зусман А.В., Филатов В.И. Поиск новых идей: от озарения к технологии. (Теория и практика решения изобретательских задач). Кишинёв. "Карта Молдовеняске", 1989.

3. Альтшулер Г.С., Злотин Б.Л., Зусман А.В., Филатов В.И. Поиск новых идей: от озарения в технологию. (Теория и практика решения изобретательских задач). Кишинёв. "Карта Молдовеняске", 1989.

In the scientific article, based on the method of Milet Fales, which allows determining the height of an object by the length of its shadow at a certain time on the day, a method for determining the height of an object by the length of its shadow at any time of the day is proposed, and its theoretical justification is presented.

The issue of applying the method to determine the height of an object without using a measuring tool is considered in particular detail

Key words: the length of the shadow of the measured object, the light source in the sky, the incidence of the light beam on the object at the angle to the horizon, the location of the light source in the sky, the proportionality coefficient.

Е.Х. МАҚТАЛЫ¹, Д.Ш. ИРГЕБАЙ¹

¹Қазақстан Республикасы Ұлттық Қауіпсіздік Комитеті Шекара академиясы,
2 курс курсанттары,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

ғылыми жетекші – Р.М. НАУРЫЗБАЕВА

Қазақстан Республикасы Ұлттық Қауіпсіздік Комитеті Шекара академиясы,
9 арнайы кафедрасының профессоры, педагогика ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

ӘСКЕРИ ІСТЕГІ КЕЙБІР ЗАҒЫДЫЛЫҚТАРДЫ КӨП АЙНЫМАЛЫ ФУНКЦИЯ РЕТІНДЕ ҚАРАСТЫРУ

Қолданбалы математика түсінігі туралы әртүрлі көзқарас қалыптасқан. Көп жағдайда табиғаты әртүрлі нысандарды зерттеу кезінде бірдей формулалар аламыз. Сондықтан да қолданыстарда жиі кездесетін формулаларды анықтап, олардың ерекшеліктерін зерттеп, тиімді алгоритмдер құрып және осы алгоритмдерді EXCEL бағдарламасы арқылы жүзеге асыру керек. Ол үшін формулаларды көп айнымалы функция ретінде қарастыруға болады. Аргументтер мен функция арасындағы тәуелділік ретінде қарастыру оны зерттеуге ыңғайлы мүмкіндік береді.

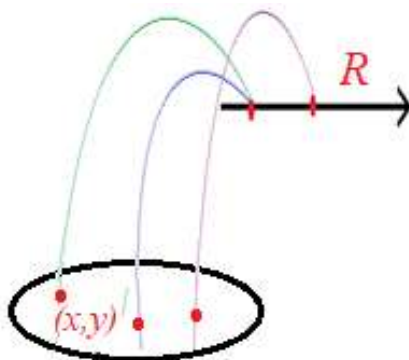
Бұл мақалада көп айнымалы функцияның Мемлекеттік Шекараны күзету моделін зерттеуге қолданысы қарастырылған.

Кілт сөздер: функция, функцияның ең үлкен мәні, модель, Шекараны күзету тиімділігінің моделі.

Математика – бұл ең маңызды ғылымдардың бірі. Ол адамдардың өміріне қажеттіліктен, жер көлемін, ыдыс сыйымдылығын өлшеуден, уақыт өлшеуден және механикадан туындаған. Математиканы қолдану аясы да үнемі өсіп отырады. Ол басқа ғылымдардың дамуына әсерін тигізіп қана қоймайды, сонымен қатар, басқа ғылымдарға математикалық зерттеулер енгізеді.

Бүгінгі жұмыста көп айнымалы функцияның әскери істерде қолданысын қарастырамыз.

Біз бір айнымалы функция ұғымын мектептен білеміз. Ол екі жиын арасындағы белгілі бір ережелермен қойылған сәйкестік. Анықтамадағы мән беретін шарт: ол A жиынының әрбір элементіне B жиынының тек қана бір элементі сәйкес қойылуы. Ал енді 2 айнымалы функцияның анықтамасында M жиынының әрбір (x, y) парларына R жиынының тек қана бір элементі сәйкес қойылатынын да белгілі (1-сурет).

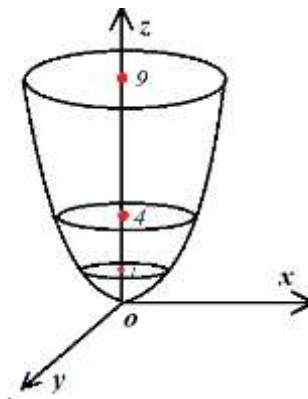
1 сурет. Екі айнымалы функциядағы сәйкестік

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Өмірде құбылыстарды өрнектейтін функция екі немесе одан да көп айнымалыға тәуелді болуы мүмкін. Екі айнымалы функциялардың графигі бет деп аталады және оны бейнелей аламыз, бірақ беттердің графигі оңай салынбайды. Сондықтан да, оны салу үшін деңгейлік сызықтарды пайдалауға болады.

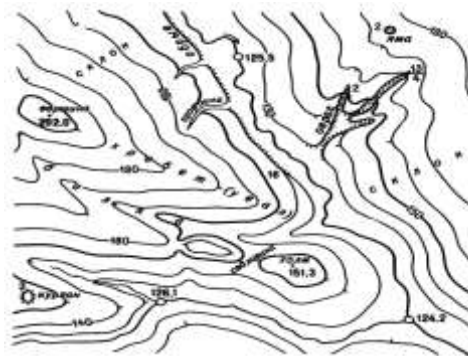
Егер $z = f(x, y)$ функциясың бетін $\mathbf{z} = \mathbf{z}_0$ XOY жазықтығына параллель жазықтықпен қисақ, онда теңдеуі $\mathbf{z}_0 = f(x, y)$ сызығы шығады. Осы сызықты $z = f(x, y)$ бетінің *деңгейлік сызығы* деп атайды. Деңгейлік сызықтарды жиі жүргізсек, беттің шамамен қандай болатынын анықтауға болады. Әрбір деңгейлік сызықтың тұсына $z = z_i$ деп, оның қай мәніне сәйкес келетінін көрсетіледі.

Мысалы, $\mathbf{z} = \mathbf{x}^2 + \mathbf{y}^2$ екі айнымалы функциясының графигін салу үшін $\mathbf{z} = \mathbf{C}$ деп алып және тұрақты C-ның мәнін өзгертіп XOY жазықтығына параллель жарықтығында жататын $\mathbf{C}_i = \mathbf{x}^2 + \mathbf{y}^2$ деңгейлік сызықтарын аламыз. Осы шеңберлерді жиі салатын болсақ, XOZ және YOZ жазықтықтарындағы қимасы парабола болатын бетті аламыз. Бұл бетті парабалоид деп атайды (1-сурет).

2 сурет

Әскери істе деңгейлік сызықтар жергілікті жердің топографиялық картасын құруға пайдаланылады. Картадағы деңгейлік сызық жердің теңіз деңгейінен қанша биіктікте орналасқанын білдіреді (2-сурет).

3 сурет

[1, 12 б.] -жұмыста шекара күзетудің тиімділігінің моделі қарастырылған.

$$W = 1 - P_{шб}(1 - P_{шз})(1 - P_{жт})(1 - P_{б}) \quad (1)$$

Бұл тиімділік шекара бұзушының шекара бұзу ықтималдығына ($P_{шб}$), шекара заставаының байқап қалу ықтималдығынан ($P_{шз}$) барлау органдарының ($P_{б}$) және жергілікті тұрғындардың ($P_{жт}$) көмек беру ықтималдықтарына тәуелді болады.

Егер осы модельде $P_{шз} = P_{жт} = P_{б} = y$, $P_{шб} = x$ және $W = z$ деп белгілесек, онда шекара заставаының күштер мен құралдардың тиімділігінің моделін екі айнымалының функциясы деп қарастыруға болады, яғни

$$D = \{0 \leq x \leq 1, 0 \leq y \leq 1\}$$

аймағында анықталған келесі функция.

$$Z = 1 - x(1 - y)^3.$$

Бұл тиімділік функциясының мәні қай кезде көп болады деген сұрақтың жауабын іздейік. Екі айнымалы функцияның ең үлкен мәндерін оның шакаралық нүктелері мен кризистік нүктелерден іздеу керектігі белгілі.

Айнымалылар бойынша функцияның дербес туындыларын табайық.

$$Z_x(x, y) = -(1 - y)^3$$

$$Z_y(x, y) = 3x(1 - y)^2$$

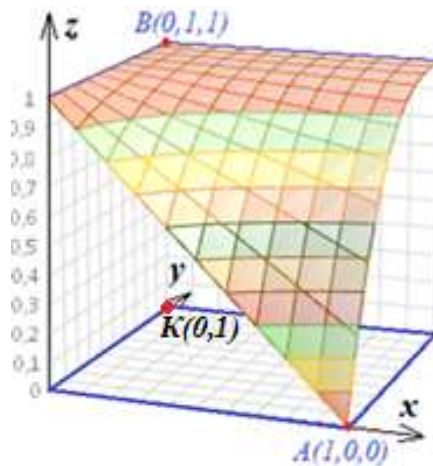
Бұдан біз x айнымалысының кез-келген тұрақты мәнінде функция өспелі болатынын, ал керісінше y -тің кез-келген тұрақты мәнінде функция кемімілі болатынын дербес туындылардың таңбасынан көреміз.

$$\begin{cases} -(1 - y)^3 = 0 \\ 3x(1 - y)^2 = 0 \end{cases}$$

Онда D аймағындағы жататын $K(0,1)$ кризистік нүктеде функция өзінің ең үлкен мәнін $Z(0,1) = 1$ қабылдайтын көрсетейік. Шыныменде, $(x, y) \in D$ кездген парлар үшін

$$\Delta Z(0,1) = Z(x, y) - Z(0,1) = x - xy - 1 < 0,$$

дұрыс, себебі $D = \{0 \leq x \leq 1, 0 \leq y \leq 1\}$. Осыдан, $K(0,1)$ кризистік нүктеде қарастырылып отырған аймақта функция өзінің ең үлкен мәнін қабылдайтынын көреміз (3-сурет).

4 сурет. Функцияның кризистік нүктедегі мәні

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Егер (1)-ші формуламен берілген модельде $P_{\text{жт}} = P_{\text{б}} = 0$ болса, онда

$$W = 1 - P_{\text{шб}}(1 - P_{\text{шз}}). \quad (3)$$

Талап етіліп отырған шекараны күзету тиімділігі $W = 0,9$ болса, онда келесі 1-кестені құруға болады [2, 130 б.]

Кесте 1. Шекара аймақтарының күзетілу деңгейлері

Шекараны күзетудің тиімді көрсеткіші	Шекара бұзылу қауіпі	Күзетілетін аймақтың сипаттамасы	Шекара заставасының байқап қалу ықтималдығын реттеу
0,9	$0,1 < P_{\text{шб}} \leq 0,4$	<i>жәйбарақат</i>	$0 < P_{\text{шз}} \leq 0,75$
	$0,4 < P_{\text{шб}} < 0,6$	<i>қауіпті</i>	$0,75 \leq P_{\text{шз}} \leq 0,83$
	$0,6 < P_{\text{шб}} < 1$	<i>өте қауіпті</i>	$0,83 < P_{\text{шз}} \leq 0,9$

Егер біз шекара бұзушының ықтималдығын $P_{\text{шб}} = 1$ -ге тең деп есептесек, онда (3) формула тек шекара заставасының байқап қалу ықтималдығына тең болады. Ал шекара заставасының байқап қалу ықтималдығын ең болмағанда бір оқиғаның пайда болу ықтималдығымен табамыз.

$$P_{\text{шз}} = 1 - (1 - p_1)(1 - p_2) \dots (1 - p_n) \quad (3)$$

Егер соңғы формулада $p = p_1 = p_2 = \dots = p_n$ болса, онда

$$P = 1 - (1 - p)^n \quad (4)$$

Бұл (4)-ші формуланы n параметрі бойынша зерттейік. Осы параметр бойынша бірінші ретті туындысын аламыз.

$$P'_n = -(1 - p)^n \ln(1 - p) > 0,$$

себебі натурал логорифмнің аргументі 1-ден кіші, сондықтан да оның мәні теріс, олай болса туынды оң болады. Ендеше, нарядтардың саны артқан сайын шекараның қауіпсіздігі артады.

Шекара заставасының аумағы сипаты жағынан қай аймаққа жататынын біле отырып, біз наряд санын анықтауға мүмкіндік аламыз. Келесі мысалды қарастырайық.

Шекара заставасы жәйбарақат аймаққа жатады, яғни $P = 0,75$. Шекараға қажетті күштер мен құралдардың олардың ұзындық және уақыт бойынша жабу коэффициенттермін қоса есептегендегі ықтималдықтарының ортасы $p = 0,194771$ болса, онда шекараны күзетуге неше наряд қажет?

Шекараны күзетуге неше наряд керек екенін табу үшін (4)-ші формуланы пайдаланып аталған *жәйбарақат* аймақты $P = 0,75$ ықтималдықпен күзетуге қанша наряд қажет екенін есептейміз

$$n = \frac{\ln(1 - 0,75)}{\ln(1 - 0,194771)} = 6 \text{ наряд}$$

Наряд санын аймақтың сипаттамасына қарай анықтауға болады екен.

Сонымен, көп айнымалы функцияны әскери күзетудің тиімділігін есептеу формуласын зерттеуге кеңінен қолдануға болатынын көрдік.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Глушков В. Некоторые аспекты повышения эффективности охраны границы.- Научно-информационный сборник №1 Москва -1979 г. стр. 10-14. Главное управления ПС КГБ СССР.

2. Наурызбаева Р.М. Шекараны күзету есебін шешуі. Шекара. - 2014.-№2.- 126-133 бб.

CONSIDERATION OF CERTAIN MILITARY ISSUES AS A FUNCTION OF MULTIVARIABLE

There are several view points about the concept of applied mathematics. The study of objects of the most varied nature often leads to the same mathematical formulas. Therefore, there is favourable opportunity to identify formulas that they are often found in applications, to study their features, to develop efficient algorithms and to Forimplement these algorithms using the EXCEL program. To do this, these formulas can be considered as a function of many variables. It is convenient to study this formula as a dependency between the arguments and the function.

This article considers the applications of the function of many variables for studying the model of the state border protection.

Key words: function, maximum value of functions, border protection efficiency, model.

М.Қ. МЕЙРАМ

*Пограничная академия Комитета национальной безопасности
Республики Казахстан, курсант, Республика Казахстан, город Алматы*

научный руководитель – майор А.К САРИЕВА

*Пограничная академия Комитета национальной безопасности
Республики Казахстан,
старший преподаватель, магистр гуманитарных наук
Республика Казахстан, город Алматы*

К ВОПРОСУ О ВОЗНИКНОВЕНИИ РОБОТОТЕХНИКИ

В данной статье рассматривается история вопроса развития робототехники, ее влияние на современное образование.

Ключевые слова: образовательная робототехника, знание, современное образование, спортивная робототехника, творческая робототехника.

Прикладная наука, занимающаяся созданием и использованием роботов, всевозможных систем автоматизации, которая возникла как результат слияния кибернетики и механики, имеет гораздо более долгую историю, чем может показаться. На самом деле развитие робототехники началось еще до нашей эры, когда Архит Тарентский в IV веке до н.э. задумал создание первого в истории человечества робота – механической птицы из дерева, которую предполагалось приводить в движение паровой тягой для подъема до 200 метров ввысь.

Первый человекоподобный робот был сконструирован Леонардо да Винчи в 1495 году. Это был рыцарь, способный шевелить руками и вращать головой. К слову, в наше время ученым удалось создать реплику конструкции по эскизным чертежам. Но гораздо дальше всемирного гения продвинулся в XVIII веке механических дел мастер Жак де Вокансон, создавший уникальную утку, позже названную в его честь, а также играющего на флейте андроида, в числе умений коего

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

было проигрывание 11 мелодий. История развития робототехники навсегда запечатлела это изображение.

К слову, сам термин «робот» был изобретен уже в XX веке. Что интересно, пришел он из литературы – в 1920 году писатель из Чехии Карел Чапек написал пьесу о производстве, выпускающем ненастоящих людей, где впервые было упомянуто это слово. Кроме того, его творение «Р.У.Р.» стало передовым произведением о "злых" роботах.

Исторически развитие робототехники именно в XX веке стало происходить ускоренными темпами ввиду всеобщего научно-технического прогресса. Этот термин был придуман известным фантастом Айзеком Азимовым в 1942 году, создавшем целую вселенную, где люди жили бок о бок с роботами.

Непосредственно история развития робототехники берет свое начало в 60-х годах XX века, когда на производстве General Motors впервые начали использоваться промышленные роботизированные манипуляторы от компании Unimation. В начале 1970-х годов был создан первый мультифункциональный подвижный робот Shakey, который был способен оценивать и анализировать собственные действия.

Воплощением следующего этапа, чье влияние на развитие робототехники неоспоримо, стал робот-марсоход «Соджорнер», приземлившийся на Марсе в 1997 году. Он сыграл значительную роль в исследовании красной планеты. Примерно с этого момента начинается активнейшее развитие в этом направлении.

Довольно интересно отметить перспективы развития робототехники. По мнению экспертов, прогресс в этом направлении уже не остановить. Роботы и роботизированные комплексы стали неотъемлемым элементом последней промышленной революции, характерной чертой которой являются всеобщая роботизация производства и обширное внедрение аддитивных технологических разработок.

Автоматизация промышленных предприятий сейчас идет полным ходом, и сегодня уже вполне нормальная ситуация, когда на заводе трудятся всего 20–30 человек, а вся работа выполняется машинами. А в России перспективы развития робототехники еще и дополнительно стимулируются государством, чтобы сократить отставание от передовых стран.

В процессе развития школьного образования становится актуальна проблема снижения познавательной активности учащихся. В связи с высокими темпами развития и совершенствования науки и техники, возникает острая потребность общества в людях способных работать с новыми видами технологий, быстро ориентироваться в обстановке и изучении актуального материала, иными словами, обладающих вариативностью, способных мыслить самостоятельно и быстро усваивать необходимые новые знания. В школе обучение какому-либо предмету должно быть организовано так, чтобы ученикам было интересно на уроках, чтобы они сами стремились получать новые знания и педагогу не приходилось бы заставлять их усваивать учебный материал. У многих учеников складывается впечатление, что большая часть изучаемого материала не понадобится им в будущем, а компьютер – это инструмент исключительно для игр или развлечения. Поэтому детям необходимо показать практическое применение знаний, полученных на уроках и научить использовать компьютер не только для развлекательных целей. В современном мире, все популярнее становится внедрение робототехники в образование. Это обусловлено необходимостью развития алгоритмического мышления учащихся и подготовки специалистов в техническом направлении. Кроме того, робототехнические наборы дают широкий спектр к созданию наглядных примеров практического применения знаний учащихся.

В настоящее время, выделяют 3 основных вида робототехники:

1) Спортивная;

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

- 2) Творческая;
- 3) Образовательная.

Спортивная робототехника, является одной из самых популярных, в настоящее время. Популярность данного вида, обусловлена соревновательной направленностью. Данное направление робототехники включает в себя различные виды соревнований (слалом по линии, кегельринг, мини – сумо и др.). Участие в соревнованиях такого вида, подразумевает под собой определенную базу знаний, необходимых для создания роботов и их программирования. Спортивная робототехника, предназначена для демонстрации своих умений и возможностей учащимся, которые уже заинтересовались робототехникой.

Творческая робототехника служит для проявления креативных способностей учащихся. Данный вид робототехники, характеризуется стремлением к созданию новых роботов, которые могут найти практическое применение в нашей жизни. Таким образом, можно сделать вывод, что «творческая робототехника – качественно новый уровень деятельности ребенка, предполагающий наличие базовых и продвинутых знаний в этой области»

Образовательная робототехника является, актуальным решением для обучения учащихся. Разнообразие современных робототехнических конструкторов, позволяет обучать детей всех ступеней школьного образования (начальная, средняя, старшая). Кроме того, данный вид робототехники тесно связан с другими науками (физика, математика, естественные науки и др.) и родами человеческой деятельности (программирование, дизайн, искусство, электроника и др.), благодаря чему, изучение робототехники, становится интересным для всех учащихся. Отличительными особенностями, образовательной робототехники, являются:

- 1) Связь с предметами естественнонаучного (информатика, математика, физика, биология, химия) и социально-гуманитарного циклов;
- 2) Умение достигать конкретного результата и понимать смысл обучения;
- 3) Прямая возможность развития универсальных действий.

Говоря, о робототехнике в современном образовании, стоит отметить, что она становится важной частью учебного процесса. Робототехника легко вписывается в современные программы по техническим предметам. Работа в команде способствует сплочению учащихся и развитию коллективной деятельности. В процессе конструирования роботов, учащиеся применяют и развивают творческие способности. Робототехника подразумевает под собой нахождение нестандартных и оптимальных решений заданной ситуации. Кроме того, решение задач при помощи робототехнических конструкторов, позволяет применить теоретические знания на практике и осознать важность обучения в школе, помогая ответить на вопросы учащихся: «Зачем мне это? Где я смогу это применить?». Независимо от того, какую профессию выберет учащийся в будущем, его работа будет связана с информационными технологиями, работой с роботами или системами автоматического управления. Современное образование, дает возможность изучения различного вида технологий и способов их работы. Такое обучение, обеспечивает возможность дальнейшей работы с различными технологиями и создает возможность развития научно-технического процесса в целом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Образовательная робототехника: дайджест актуальных материалов / ГАОУ ДПО «Институт развития образования Свердловской области»; Библиотечно-информационный центр; сост. Т.Г. Попова. – Екатеринбург: ГАОУ ДПО СО «ИРО», 2015. – 70 с.
2. Робототехника в школе: методика, программы, проекты [Электронный ресурс] / В.В. Тарапата, Н.Н. Самылкина. – Эл. изд. – Электрон. текстовые дан. (1 файл pdf: 112 с.). – М.: Лаборатория знаний, 2017.

ON THE ISSUE OF THE EMERGENCE OF ROBOTICS

This article examines the history of the development of robotics, its impact on modern education.

Keywords: educational robotics, knowledge, modern education, sports robotics, creative robotics

Sh.M. MAKSUTHAN

*“Turan” University, 2nd year doctoral student,
The Republic of Kazakhstan, Almaty city
e-mail: 21220738@turan-edu.kz*

scientific advisor – T.K. AKIMZHANOV

*“Turan” University, Director of the Law Research Institute, Doctor of Law, Professor,
Honored Worker of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
The Republic of Kazakhstan
e-mail: t.akimzhanov@turan-edu.kz*

**CRIMINAL COMMUNITY (CRIMINAL GROUP)
AS A FORM OF COMPLICITY IN A CRIME**

The existing approaches in the science of criminal law to the consideration of such a form of complicity as a criminal group are considered. The concept of a criminal group is proposed through the disclosure of the public danger of its main features. Particular attention is drawn to the meaningful analysis of the necessary feature of an organized criminal group, "stability".

Keywords: complicity; the form; group; criminal group; structure; sustainability.

For a more detailed disclosure of the content of a special form of complicity in a criminal group, consider the evolution of the process of combating organized crime in Kazakhstan.

The Republic of Kazakhstan has been actively fighting organized crime since the first days of declaring itself a sovereign country.

Unfortunately, the practice of combating organized crime shows that in the CIS member States, the state opposition is focused mainly on the low and to a lesser extent the average level of organized crime, for many reasons, most of the middle level and the entire upper level remain outside the sphere of influence.

The Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 17, 1992 "On measures to strengthen the fight against organized crime and corruption" was of great importance in the organization of the fight against organized crime [1].

In accordance with this decree, in order to strengthen the fight against organized crime, prevent and suppress corruption, historic decisions have been made that have made a significant contribution to the fight against organized crime. Thus, the interregional Department for Combating Organized Crime was transformed into the Main Directorate for Combating Organized Crime and Corruption of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, which is responsible for identifying, suppressing and investigating the activities of organized criminal communities.

Another document that has made a significant contribution to the fight against organized crime – the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 17, 1995 for the first time introduced criminal liability for organizing or leading a criminal group or criminal community, participation in it.

A criminal group is a special form of complicity in a crime, which, as a result of theoretical analysis, allows us to see the following points:

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

first, the object of the study;

secondly, the empirical base, i.e. the totality of crimes committed by criminal groups;

thirdly, to avoid confusion between the concepts of organized crime and organization in crime;

fourth, it indicates an increased degree of public danger of the criminal group.

Article 31 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 1997 describes all forms of complicity in a crime, and article 235 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan provides for criminal liability for the creation of an organized criminal group (criminal organization), participation and leadership of a criminal community [2].

At the same time, article 54 of the General Part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 1997, as well as a number of articles of the Special Part, recognizes the commission of an organized group or a criminal community (criminal organization) of a crime as an aggravating circumstance together with others.

Thus, in article 31 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 1997, the legislator defines possible forms of complicity in a crime:

1) commission of a crime by a group of persons (two or more persons participated in the commission of the crime - without prior collusion) ;

2) commission of a crime by a group of persons by prior agreement;

3) the commission of a crime by an organized criminal group (if it was committed by a stable group of persons who previously united to commit one or more crimes);

4) the commission of a crime by a criminal community (if it is committed by a tightly organized group (organization) created to commit grave or especially grave crimes, or by united organized groups created for these purposes).

In 1997, the problem of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan regarding the correct application of forms of complicity in a crime is that if there is a significant difference between the first and second forms of complicity, then when comparing the second and third forms it is difficult to talk about the difference.

In addition, since there are no clear criteria in the law determining in which cases a group is more cohesive or less organized, it is difficult to prove a sign of merger. For example, it may be a temporary sign of the formation of a group – up to 1 year, more than 2 years, etc. another sign of an organized group is difficulty in proving the purpose of creating a group-in committing serious or especially serious crimes. If we assume that there is a solidary group that has not committed serious and especially serious crimes, then it is difficult to prove the intentions of this group. Moreover, the goals of creating an organized criminal group may be impregnable [3; p.107].

Then the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan was adopted in 2014, which continued regulatory regulation in the field of combating organized crime.

In accordance with the current criminal legislation of the Republic of Kazakhstan (Article 31 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan "criminal liability for criminal offenses committed by a group"). the following forms of complicity are distinguished, which differ significantly from previously committed crimes.

1) a criminal offense is recognized as committed by a group of persons if one or more birlesip persons participate in its commission without prior collusion.

2) by a group of persons by prior agreement, if it involves persons who have agreed in advance about the joint commission of a criminal offense.

3) a criminal group, if the crime was committed by an organized group, a criminal organization, a criminal community, a transnational organized group, a transnational criminal organization, a transnational criminal community, a terrorist group, an extremist group, a gang or an illegal paramilitary formation.

It should be noted that the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, adopted on July 3, 2014 and entered into force on January 1, 2015, radically revised the approach to

the definition of so-called organized (complex) forms of complicity. More precisely, the form of their definition has changed significantly, and the content side (essence) has undergone minor adjustments.

If in 1997, in accordance with the previous Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, there were four organized (complex) forms of participation (organized group, criminal community (criminal organization), transnational organized group, transnational criminal community (transnational criminal organization), then in accordance with the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan in 2014, only one type of organized (complex) there is participation-this is a criminal group.

At the same time, organized (complex) forms of complicity, previously known in the above-mentioned criminal law, have entered the structure of a common, unified form of complicity, referred to as separate types of "criminal group". It should also be noted that some types of criminal group (independent forms of a former participant) have undergone certain changes (for example, the concept of a criminal community and a criminal organization).

Independent types of criminal group included a gang, a terrorist group, an extremist group, an illegal paramilitary group (previously these concepts were covered by such forms of participation as an organized group and a criminal community (criminal organization)).

In our opinion, this is the most acceptable position, since it completely and logically defines the boundaries of organized crime.

However, Article 262 of the Criminal Code (Creation and leadership of an organized group, a criminal organization, as well as participation in it); article 263 (creation and leadership of a criminal community, as well as participation in it); article 264 (Creation and leadership of a transnational organized group, a transnational criminal organization, as well as participation in them); Article 265 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 2014 (creation and management of a transnational criminal community, as well as participation in it) the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 1997 retains approaches to understanding the existing organized form of participation.

It should be noted that the confusion between the concepts of organized and criminal groups continues in law enforcement practice. While the first two types of complicity in the crime we have indicated can be attributed to group crimes, the third, a criminal group, which is a special type of complicity in a crime, refers only to organized crime.

At the same time, in article 54 of the General Part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan for 2014, as well as in a number of articles of the Special Part, among other things, a group of persons who did not enter into a preliminary conspiracy, a group of persons who entered into a preliminary conspiracy and a criminal group are recognized as circumstances aggravating criminal liability.

In order to fully disclose the content of the considered form of complicity in a criminal group, it is necessary to focus on the very understanding of organized crime, since a misinterpretation of the concepts of a criminal group and a group by prior agreement leads not only to the correct qualification of the crime being committed, but also to the erroneous appointment of criminal punishment [4].

Complicity in a crime, especially as part of organized criminal groups, is due to the insufficient scientific development of this problem and the imperfection of the current criminal legislation, which does not fix the signs of all forms of crime.

In the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan in 2014, an attempt was made to legislate certain norms and signs of organized crime.

Theoretically undeveloped problems of organized crime and the lack of legislative consolidation led to the fact that by the end of the 80s, the internal affairs bodies, seeking to increase their role in the fight against organized crime, included ordinary group crimes

in the category of organized crimes, and crimes committed by organized groups were transferred to the group category due to lack of evidence.

The correct differentiation of organized criminal activity and, consequently, the completeness of the study is influenced by the characteristics of organized crime characteristic of it and characterizing its high social danger.

In order to establish a real gap between the forms of participation of an organized group as a criminal offense, in our opinion, stability and unity are first of all necessary, which require legal regulation by prior agreement (Part 2 of Article 31 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) and a criminal group (Part 3 of Article 31 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, special attention should be paid to symptoms.

The legislative consolidation of signs of "stability" and "organization" leads not only to subjectivity and free interpretation of these concepts, which often occurs in sentences handed down by courts, but also to non-execution of sentences handed down by courts. The Normative resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated June 21, 2001 No. 2 also significantly complicates the qualification of the committed crime and, accordingly, the unjustified imposition of criminal punishment [5].

And, as you know, the absence of any element of the corpus delicti indicates the absence of the crime itself. As for the issue we are considering, the absence of signs of this criminal group in the said regulatory decision of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan indicates the absence of a form of complicity in the crime.

The most complex, special form of participation in a criminal offense – the definition of the concept of a criminal group in criminal legislation by such signs of an organized criminal group as stability, grouping, quantitative attribute and other signs previously presented by Kazakhstani authors for legislative consolidation in scientific papers - would allow for a freely differentiated understanding.

The criminal legislation of the Republic of Kazakhstan does not clearly define the boundaries between such forms of complicity in a crime as a criminal group by prior agreement and a criminal group. As a result, many articles of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan are incorrectly qualified and make it difficult to determine the boundaries of organized crime.

REFERENCES:

1. Ukaz Prizidenta Respubliki Kazakhstan ot 17 marta 1992 goda N 684. Ukaz Prezidenta RK ot 09.01.2006 N-1696. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U920000684> (data obrasheniya:13.10.2022).
2. Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 16 iulya 1997 goda N 167. Utratil silu-Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 3 iulya 2014 goda № 226-V <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970000167> (data obrasheniya:10.10.2022).
3. Zhalinski A. E. Sovremennoe nemetskoe ugovolnoe pravo. – M., 2006. - 323 p.
4. Shalugina E. C. Osnovnye podhody v razvitii ponyatiya «Organizjvannaya gruppа»<https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-podhody-v-razvitii-ponyatiya-organizovannaya-gruppа> (data obrasheniya:15.10.2022).
5. Normativnoe postonovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan ot 20 marta 2003 goda N- 3. Normativnoe postonovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan ot 27 noyabrya 2015 goda № 7. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P03000003S> (data obrasheniya:15.10.2022).

Ф.Х. МОЛОТОВ

*Институт Сорбонна – Казахстан при Казахском национальном педагогическом университете, магистрант 2 курса,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: f.molotov.00@gmail.kz*

научный руководитель - А.А. САБИТОВА

*Директор института Сорбонна – Казахстан
при Казахском национальном педагогическом университете,
доктор юридических наук, профессор,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: a.sabitova@sorbonne.kz*

ЗАЩИТА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Данный доклад посвящен актуальным вопросам защиты фундаментальных прав человека и гражданина в рамках компетенции судебной власти Республики Казахстан, а также иных органов, и государственных служащих. Работа содержит в себе полноценный анализ и юридическую оценку национальных нормативно-правовых актов, а также международно-правовых актов. Также в докладе описаны принятые в ходе референдума 2022 года Конституционные реформы, затрагивающие защиту прав человека.

Ключевые слова: человек, демократия, Конституция, право, свобода, юриспруденция.

Понятие прав человека или как их еще называют фундаментальные права может быть определено как «Права присущие человеку по своей натуре, защиту которых государство должно ставить не только в качестве основной цели, но и обеспечивать в силу своих мер и возможностей». [1, с.167]

Права человека являются натуральными, универсальными и неприкасаемыми, и они не могут быть нарушены Государством. Первые же термины фундаментальных прав и свобод человека и гражданина отражаются в Декларации независимости Соединенных Штатов Америки 1776 года, Декларации прав человека и гражданина 1789 года и во всеобщей Декларации прав человека 1948 года.

Традиционно выделяются 3 категории прав человека:

- Гражданские права и политические – такие как право на жизнь, запрет пыток, рабства и принудительного труда; право на свободу.

- Экономические, социальные и культурные права – право на труд, право на здоровье, право на образование и право на достойный уровень жизни.

- Коллективные права – право на развитие, право на здоровую окружающую среду, право на мир, права меньшинств и др.

Согласно статье 1 Конституции 1995 года (далее по тексту «Конституция»), Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. [2] Права и свободы человека определены и гарантированы государством согласно Конституции. Пункт 2 Статьи 40 Конституции РК гласит, что Президент Республики является символом и гарантом защиты прав человека и гражданина. Но к защитникам прав человека в нашем Государстве также относятся судьи, прокуроры, полицейские и иные представители власти. В рамках данного исследования мы изучим деятельность судей в сфере защиты прав человека.

Исходя из содержания статьи 75 Конституции правосудие в Республике Казахстан осуществляется только судом. Согласно пункту 3 вышеупомянутой статьи

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

под Судебной властью понимаются: Верховный Суд, местные и иные суды, учреждаемые законом. Их деятельность регулируется Конституционным законом Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» от 25 декабря 2000 года. [3] Судья независим в отправлении правосудия и подчиняется только Конституции и закону. Судебная власть осуществляется от имени Республики Казахстан и призвана защищать права, свободы и законные интересы граждан и организаций, обеспечивать соблюдение Конституции, законов, нормативных правовых актов и международных договоров, ратифицированных Республикой. Судебная власть осуществляется посредством гражданского, уголовного судопроизводства и других законных форм правосудия. В случаях, предусмотренных законом, уголовное производство ведется с участием присяжных заседателей. Кроме того, суды Республики Казахстан не могут применять законы или нормативные правовые акты, нарушающие Конституцию, права и свободы человека и гражданина. Если суды сочтут, что закон ущемляет права и свободы человека и гражданина, закрепленные Конституцией, они обязаны приостановить разбирательство и обратиться в Конституционный совет, который может объявить этот акт неконституционным.

Высшим органом конституционного контроля до недавнего времени в РК являлся Конституционный Совет Республики Казахстан, и его деятельность определялась разделом VI Конституции. Конституционный совет проверял соответствие законов Конституции, в то время как судьи судов осуществляли проверку конституционности административных актов и контрактов.

Конституционный Совет по представлению Президента Республики Казахстан, Председателя Сената, председателя Мажилиса или не менее одной пятой от общего числа депутатов парламента и премьер-министра:

- разрешает споры в случае оспаривания выборов Президента Республики, депутатов парламента и проведения республиканского референдума;
- рассматривает перед подписанием президентом законы, принятые парламентом, с целью приведения их в соответствие с Конституцией Республики;
- проверяет, прежде чем ратифицировать международные договоры Республики, соответствие Конституции;
- дает официальное толкование норм Конституции.

5 июня 2022 года в ходе народного референдума по проекту Закона РК «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан», [4] в котором Президентом РК Касым-Жомартом Токаевым предлагалось дополнить Конституцию нормами об Уполномоченном по правам человека, о запрете смертной казни и об определении статуса Конституционного Суда как высшего и единственного органа конституционного контроля. Главным отличием Конституционного Суда от нынешнего Конституционного Совета РК является предполагаемая возможность обращения граждан в данный суд, в случае если тот или иной гражданин усмотрит в том или ином законе либо акте нормы противоречащие и несоответствующие Конституционным нормам Республики. Этот способ усовершенствования правовой системы государства позволит напрямую гражданам защищать свои права, провозглашенные в Конституции. С начала 2023 года Конституционный Суд должен начать функционировать, что безусловно облегчит защиту конституционных прав и свобод гражданам нашей страны. Также стоит отметить, что в новой редакции Основного закона нашей страны будут отдельные статьи, посвященные Уполномоченному по правам человека. Согласно статье 83-1 Уполномоченный по правам человека в Республике Казахстан содействует восстановлению нарушенных прав и свобод человека и гражданина, способствует продвижению прав и свобод человека и гражданина. При осуществлении своих полномочий Уполномоченный по правам человека независим

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

и неподотчетен государственным органам и должностным лицам, также он имеет неприкосновенность, гарантируемую Конституцией. По прогнозам юристов, данное лицо сможет принимать жалобы от граждан в случае нарушения их прав и свобод и передавать специализированным органам в пределах их компетенций.

Одним из важнейших показателей усиления роли прав человека в государстве являются меры по противодействию коррупции и новая редакция Конституции РК содержит некоторое количество поправок в данном направлении. И примечательно то, что данные новшества касаются непосредственно Президента Республики Казахстан. На период исполнения своих полномочий, согласно реформам, глава государства не сможет состоять в политических партиях, а также близкие родственники Президента не вправе занимать должности политических государственных служащих, руководителей субъектов квазигосударственного сектора.

В качестве вывода мы хотели бы подчеркнуть, что Казахстан является развивающейся демократической страной и что для построения сильного правового государства необходимо поэтапное проведение реформ, учитывающих как местные традиции народа, так и международные стандарты в области защиты прав человека. Январские события выявили уязвимые места в правовой и политической системе Казахстана, что, безусловно, повлияло на принятие новых решений Президентом Республики, который предпринял ряд шагов для обеспечения защиты прав человека в стране. Создание Конституционного Суда - это только начало великих изменений, так как если наши граждане, в том числе юристы, получают возможность обратиться в этот орган, Республика Казахстан начнет необходимую работу по выявлению и устранению уязвимостей в законах и правовых актах. Необходимо также, чтобы Уполномоченный по правам человека располагал всеми возможностями и средствами, позволяющими ему в полной мере осуществлять защиту прав человека. Мы надеемся, что эти меры будут не только образцовыми, но и эффективными для демократизации нашей страны и совершенствования национального законодательства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Raymond Guillien & Jean Vincent (dir.), *Lexique de termes juridiques*, Dalloz, Paris, 5ème éd., с. 167. (цитируемый текст был переведен с французского языка автором доклада)

2. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022г.). [Электронный ресурс] URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029#sub_id=0 (дата обращения 31.10.2022 г.)

3. Конституционный закон от 25 декабря 2000 года №132 «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z0000000132> (дата обращения 31.10.2022 г.)

4. Проект Закона РК «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» [Электронный ресурс] URL: <https://kazpravda.kz/n/proekt-zakon-rk-o-vnesenii-izmeneniy-i-dopolneniy-v-konstitutsiyu-respubliki-kazahstan/> (дата обращения 31.10.2022 г.)

PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The present Report is devoted to current issues of protection of fundamental human and civil rights within the competence of the judicial authorities of the Republic of Kazakhstan as well as other bodies, and civil servants. The work contains a full analysis and legal assessment of the national normative legal acts, as well as international legal

acts. The report also describes the constitutional reforms adopted in the referendum of 2022 which affect the protection of human rights.

Keywords: person, democracy, Constitution, law, freedom, jurisprudence

А.С.МҰҚАНОВА

*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
магистрант*

Республика Казахстан, город Астана

Контактный e-mail: aikunmukanova@gmail.com

Научный руководитель – Ж.С. САУХАНОВА

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

доцент, кандидат физико-математических наук

Республика Казахстан, город Астана

ОБЗОР ФОРМАЛЬНОГО МЕТОДА ВЕРИФИКАЦИИ ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Для обеспечения корректности работы ПО большое значение уделяется верификации, которая помогает обнаружить и устранять ошибки на разных этапах сопровождения. Увеличение сложности системы вызывает повышение вероятности появления в ней дефектов. В связи с этим на данный период стоит проблема верификации корректности разрабатываемой программы. В данной статье рассмотрим формальный метод верификации на платформе Rodin на языке моделирования Event-B.

Ключевые слова: методы верификации, корректность программного обеспечения, формальный метод, язык моделирования.

Как правило, при написании программ, люди часто совершают ошибки. Благо, код можно закомментировать. А что делать, если это не просто программа, а целая система? Людям свойственен человеческий фактор, а возрастающая сложность систем создает все больше возможностей для ошибок, но при этом затрудняя их быстрое обнаружение. Анализ, просмотры и тестирование являются важнейшей частью верификации и установления корректности программ. Для обеспечения корректности и надежности работы таких систем большое значение имеют различные методы верификации, позволяющие обнаружить ошибки и выявлять дефекты на разных этапах разработки и сопровождения программного обеспечения, чтобы впоследствии устранять их. Современные информационные системы включают в себя аппаратное и программное обеспечение. Стабильность работы любой информационной среды в большинстве своём зависит именно от ПО. Повышение сложности системы вызывает увеличение вероятности появления в ней ошибок, а одновременный рост количества и важности выполняемых функций приводит к увеличению ущерба от этих ошибок [1]. В связи с этим в настоящее время остро стоит проблема верификации корректности разрабатываемой программы.

Верификация – это подтверждение правильности какого-либо действия, предмета или события после проверки, то есть, это процесс проверки путем сопоставления предоставленной информации с ранее подтвержденной информацией. В информационной безопасности верификация — это подтверждение соответствия выпускаемого продукта предъявляемым к нему требованиям [2]. А также, верификацией называется проверка соответствия результатов отдельных этапов разработки программной системы требованиям и ограничениям, сформулированным

для них на предыдущих этапах. При написании ПО рассматривается использование верификации в рамках жизненного цикла, который представлен в международных стандартах ISO и IEEE [3] и методы верификации, которые используются в различных научных проектах. Для корректности ПО используются методы динамической верификации — тестирование и мониторинг. Таким образом, методы, направленные на верификацию ПО, можно обозначить, как эмпирические (использующие экспертизу), формальные (использующие математический аппарат) и динамические (анализ и оценка при непосредственном запуске программной реализации) [4].

Формальный метод — это описание, выраженное на формальном языке, находящая различные свойства, которым должна удовлетворять система. Создав формальную спецификацию, можно доказать соответствие системы этим свойствам и, это может помочь при написании надежного ПО. На этапе моделирования потенциальные ошибки можно предотвратить, спроектировав систему в соответствии с математически проверенной формальной спецификацией. Раннее обнаружение ошибок может иметь огромное значение, поскольку это сподвигает предотвратить возможные затраты, связанные с отладкой. Некоторые подходы инструментов обеспечения корректности наиболее ответственных компонентов ПО, ограничиваются проверкой отсутствия в программе ошибок определенных типов, а остальные подходы направлены на доказательство полной корректности, которые завершаются и удовлетворяют политику.

Одним из инструментов поддержки верификации ПО является тестирование. Верификация выполняется на основании проведения комплексного тестирования продукта, потому что именно тестирование приводит к выявлению всех ошибок и недочетов его работы, касающихся как удобства использования, так и нарушения работоспособности. Анализ полученных результатов позволяет сделать вывод о соответствии тестируемого продукта заявленным требованиям. Получается, выведение результатов тестирования является основой для процесса верификации.

Тестирование должно показать, что ПО удовлетворяет заданным требованиям к ней с высокой степенью доверия, что устранены дефекты и ошибки, которые могли бы привести к отказовым ситуациям, влияющих на корректность и надёжность системы. Следует применять различные методы, которые отличаются целевыми задачами тестирования, проверяемыми компонентами ПО и методами оценки результатов. Необходимо отметить, что в процессе разработки следует охватить тестированием все доступные области изменения исходных данных и режимов применения. Совершать разработку тестовых вариантов так, чтобы можно было верифицировать корректность функционирования и определить условия, при которых могут проявляться потенциальные ошибки.

Требования к проверке:

- объективность
- повторяемость
- воспроизводимость
- беспристрастность

В инженерных системах, при контроле качества, в областях тестирования нормативов и других смежных сферах без акта проверки не обойтись (верификация ГОСТ 24297-2013, Верификация закупленной продукции. Организация проведения и методы контроля) [5]. В подавляющем большинстве случаев верификация данных — это гарантия безопасности и работоспособности ПО при взаимодействии с персональными данными. Процедура проверки создаёт барьер для злоумышленников и снижает риски автоматизированных мошеннических схем в интернете, когда создаются аккаунты с несуществующей информацией с целью

навредить работе сайта, сервиса, приложения. Вот, что означает пройти верификацию в различных сервисах.

В соответствии с требованиями с СТ РК ГОСТ Р ИСО/IEC 15408-3 [6] в части семейства требований доверия «Моделирование политики безопасности» (ADV_SPM) для сертификации ПО уровня доверия 4 и выше требуется модель безопасности. Модели безопасности нужны, если программа реализует политики фильтрации информационных потоков (firewall, средства виртуализации) и политики управления доступом (СУБД, ОС). Моделирование необходимо для приобретения дополнительного доверия посредством разработки формальной модели политики безопасности и установления соответствия с функциональной спецификацией. К примеру, операционные системы специального назначения, такие как, Astra Linux Special Edition, SELinux и Security Enhanced Linux имеют формальную верификацию [7].

Первые программные системы разрабатывались в рамках программ научных исследований или программ для нужд министерств обороны. Такое тестирование велось закрыто и с записью всех тестовых процедур. Записывались и данные полученных результатов. К сожалению, этот процесс не гарантировал нахождение всех ошибок. В начале семидесятых годов тестирование значало «процесс, направленный на демонстрацию корректности продукта». Из-за недостижимости необходимого итога к концу 1970-х тестирование заключалось в выполнении программы с намерением не доказать работоспособность, а найти ошибки. Но тестирование не является единственным путем обнаружения ошибок. Комплекс различных методов обнаружения дефектов и контроля качества ПО определяется как верификация.

Для автоматизации процесса верификации широко используется открытая платформа для верификации и моделирования Rodin в нотации Event-B. Метод моделирования Event-B является формальным, поскольку он основан на математике, а точнее, на теории множеств. Платформа Rodin (рис. 1) делает возможным формальное моделирование с помощью Event-B. Он состоит из интегрированной среды разработки для создания простой спецификации. В настоящее время Rodin доступен для Windows, MacOS и Linux.

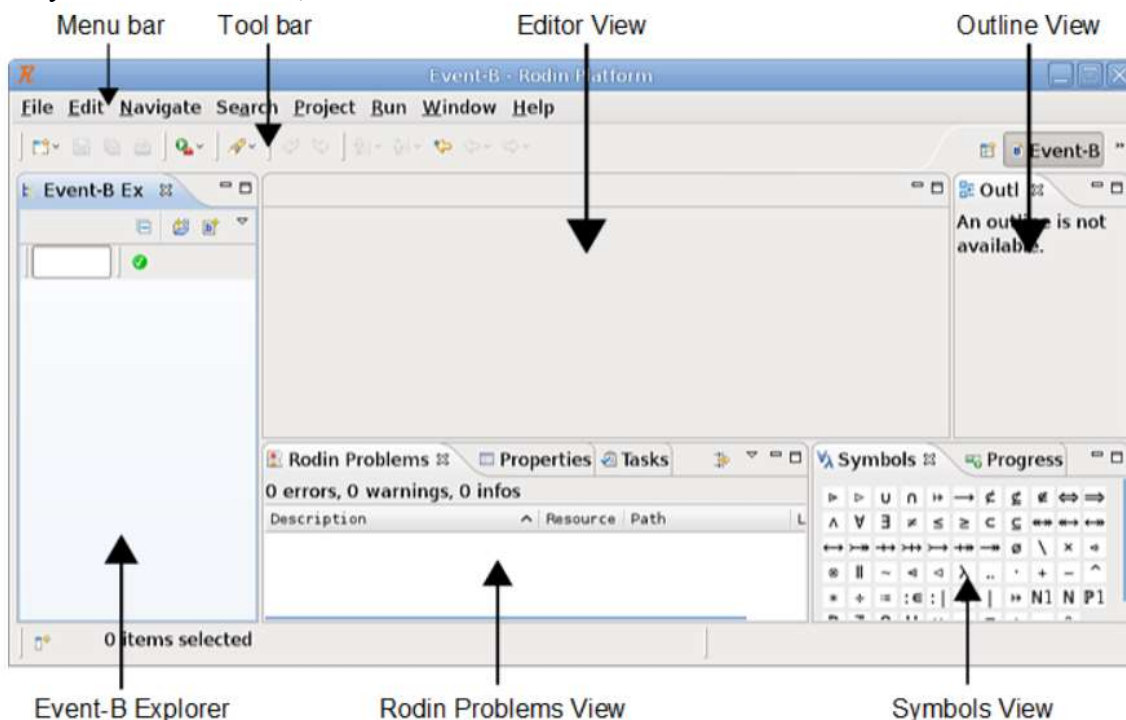

Рис.1. Графический интерфейс пользователя платформы Rodin [8]

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Каждая спецификация на Event-B состоит из контекстов и машин. Контексты содержат статическую, неизменяемую часть спецификации: определения констант, множеств и аксиом. Машины содержат динамическую часть: переменные, инварианты, события [9]. Также Event-B позволяет декомпозировать спецификации для упрощения их понимания, развития и поддержки с помощью техники пошагового уточнения. Для каждого требующего доказательства случая — однозначность выражений, сохранность инвариантов в результате изменения состояния, корректность проведённого пошагового уточнения — система верификации генерирует соответствующие утверждения. Чтобы полностью верифицировать модель, нужно доказать все сгенерированные утверждения. Для этого Rodin позволяет использовать различные инструменты для автоматического доказательства, а также проводить интерактивное доказательство. Вы можете усовершенствовать машину или расширить контекст, используя указанные ключевые слова, что позволит вам использовать этот компонент в качестве основы для создания чего-то нового и, предположительно, лучшего. Разработка модели — это немного более продвинутая функция Event-B. Рассмотрим простой пример на основе расписания в университете. Имеем следующие ограничения: лекция проходит в аудитории 702, а практика в аудитории 508; лекция не может идти, когда идет практика, также работает и в обратную сторону; имеется лабораторное занятие, которое проходит в формате онлайн; каждое занятие не должно пересекаться. Пример машины представлен на рисунке 2.

Рис.2. Пример машины на платформе Rodin

При сохранении программы загорается ProofObligations. Если эта функция полностью зеленая, значит, программа корректна и проходит верификацию. На рисунке 3 продемонстрирован случай некорректной программы.

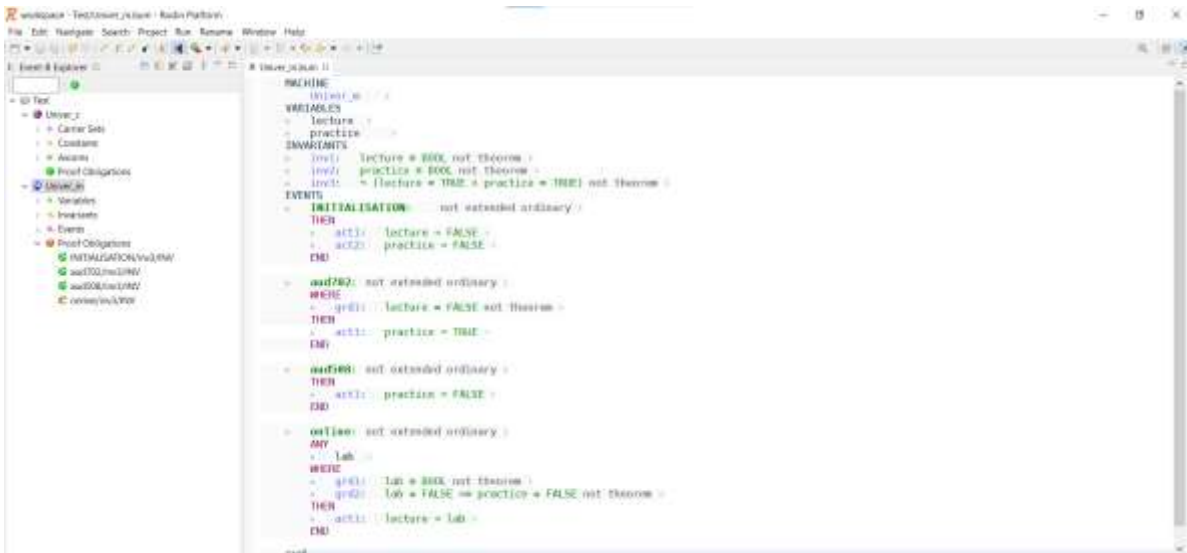

Рис.3. Пример машины некорректной программы на платформе Rodin

Можно сказать, что верификация – это вычисление истинности предиката от двух аргументов: программы и спецификации. Истинность этого предиката устанавливает свойство корректности программы, если спецификация не содержит ошибок. Совокупность результатов всех тестирований на разных наборах входных данных является итоговой таблицей верификации, которая используется для анализа работоспособности продукта в целом и принятия решения об успешном завершении верификации [10]. Метод Event-V является простой нотацией, основанной на теории множеств и логики первого порядка. Платформа лишь доказывает, что чем больше набор новых участников, тем сложнее становится исправлять ошибки. Это означает, что наличие меньшего количества событий и переменных могут сделать вашу модель более понятной и удобной в сопровождении.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Кулямин В.В. Методы верификации программного обеспечения. М: Институт системного программирования РАН, 2008. – 111 с.
2. Султанахмедов Х. С., Каннер (Борисова) Т. М. Особенности верификации средств защиты информации // Вопросы защиты информации: Научно-практический журнал. М.: ФГУП «ВИМИ», 2014. Вып. 4 (107). с. 55–57.
3. ISO/IEC/IEEE 15026-1:2019 Systems and software engineering — Systems and software assurance — Part 1: Concepts and vocabulary. 2019-03. 27 p.
4. Гурин, Р.Е. Методы верификации программного обеспечения / Гурин Р.Е., Рудаков И.В., Ребриков А.В. // Наука и образование: научное издание МГТУ им. Н.Э. Баумана. - 2015. - № 10. - с. 235-251.
5. ГОСТ 24297-2013. Верификация закупленной продукции. Организация проведения и методы контроля. – Введ. 2015-04-01. – Казахстан: Межгос. совет по стандартизации, метрологии и сертификации; Издательство стандартов, 2013. – 16 с.
6. СТ РК ISO/IEC 15408-3-2017. Информационные технологии. Методы и средства обеспечения безопасности. Критерии оценки безопасности информационных технологий. Часть 3. Требования к обеспечению защиты. – Введ. 2019-01-01. – Казахстан: "Информационные технологии" на базе АО "Национальный инфокоммуникационный холдинг "Зерде", 2017. – 374 с.
7. П. Н. Девянин, Д. В. Ефремов, В. В. Кулямин и др., Моделирование и верификация политик безопасности управления доступом в операционных системах – М.: Горячая линия – Телеком, 2019. – 214 с.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

8. Michael Jastram and Prof Michael Butler. Rodin User's Handbook: Covers Rodin v.2.8. CreateSpace Independent Publishing Platform, North Charleston, SC, USA. 2014. – 183 p.

9. Бегаев А.Н., Кашин С.В., Маркевич Н.А., Павлов Д.Д., Модель безопасности средства, или Как формально описать подсистемы программного обеспечения – СПб: Университет ИТМО, 2022. – 44 с.

10. Султанахмедов Х. С., Каннер (Борисова) Т. М. Особенности верификации средств защиты информации // Вопросы защиты информации: Научно-практический журнал. М.: ФГУП «ВИМИ», 2014. Вып. 4 (107). с. 55–57.

OVERVIEW OF A FORMAL SOFTWARE VERIFICATION METHOD

To ensure the correctness and reliability of the software, great importance is given to verification, which helps to detect defects and eliminate errors at different stages of development and maintenance. Modern information systems include both hardware and software. Increasing the complexity of the system causes an increase in the likelihood of errors in it. In this regard, for this period there is a problem of verifying the correctness of the developed program. Methods aimed at software verification can be divided into empirical, formal and dynamic. In this article, we will consider a formal verification method on the Rodin platform using the Event-B modeling language.

Key words: verification methods, software correctness, formal method, modeling language.

А.Д. НЕСІПБАЕВ

*Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
2 курс магистранты,
Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы
e-mail: Abyl21720@gmail.com*

ғылыми жетекші – Л.У. ТАЙМУРАТОВА

*Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
ф.м.ғ.к, доцент
Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы
e-mail: lidiya.taimuratova@yu.edu.kz*

**ФИЗИКА БОЙЫНША ВИРТУАЛДЫ ЗЕРТХАНАЛЫҚ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Мақала оқушыларды қашықтықтан оқыту кезінде зертханалық жұмыстарды жасау, білімін толықтыру мақсатында жасалған виртуалды зертханалық жұмыстар туралы. Виртуалды зертханалық жұмыстарды құру мәселесін шешуде Visual Studio Community дамыту ортасы таңдалды. Бағдарламаның графикалық компонентін жүзеге асыру үшін SFML кітапханасы қолданылады.

Кілт сөздер: виртуалды зертханалық жұмыс, Visual Studio Community, Максвелл маятнигі.

Қазіргі оқу процесінде қашықтықтан оқыту формасы үшін оқу процесін қол жетімді етуге мүмкіндік беретін ақпараттық технологиялар белсенді қолданылады. Олардың даму деңгейі кез-келген нақты процестер мен құбылыстардың математикалық модельдерін жасауға мүмкіндік береді. Осы модельдердің негізінде қазіргі уақытта мамандандырылған зертханалық жабдықты пайдаланбай

студенттерді қашықтықтан оқыту жүйелері белсенді түрде құрылуда. Бұл ретте, виртуалды жұмыстар, оқу зертханасындағы жұмысты нақты аспаптармен толық алмастыра алмайды. Оларды қолдану студент зертханалық базадан қашықтықта болған кезде қашықтықтан оқыту түрлеріне негізделген. Жұмыста [1] инженерлік мамандықтардың оқу процесіне виртуалды зертханалық семинарларды енгізудің артықшылықтары мен кемшіліктері егжей-тегжейлі қарастырылған. Авторлар "виртуалды жұмыстарды іс жүзінде нақты жұмыстарды алмастырмай, тек оларды толықтыра отырып енгізу керек" деп атап өтті. Білім беру процесіне ақпараттық технологияларды енгізу, егер оқытудың дәстүрлі түрлерімен салыстырғанда қосымша артықшылықтар болса, негізделген".

Оқу үрдісіндегі маңызды сәт студент пен оқытушының кері байланысының тиімділігі болып табылады. Зертханалық семинарда бұл байланыс студенттерге зертханалық жұмыс туралы есеп жасау және қорғау түрінде жүзеге асырылады. Қашықтықтан оқыту нысаны аясында мұндай жолды жүзеге асыру әрдайым мүмкін емес. Бұл кемшілікті жою үшін кейбір университеттер материалды игеру және түсіну деңгейін тексеру үшін жеке тапсырмалар жүйесін қолданады.

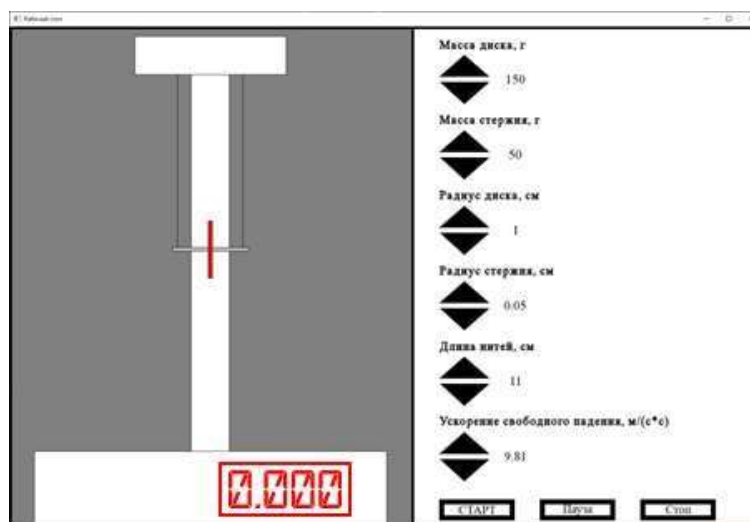
Виртуалды зертханалық жұмыстарды жүзеге асыру барысында математикалық модельді құру құралын таңдау мәселесі өзекті мәселе болып табылады. Дайын бағдарламалау кітапханаларын пайдалану тапсырманы жеңілдетуге мүмкіндік береді. Алайда, кітапханалардың алуан түрлілігін ескере отырып, құралдарды таңдауға кететін уақыт шығындары жобаның өзі жүзеге асырылатын уақытпен салыстырылуы мүмкін. Бұл жағдайда ең көп кездесетін проблемалар-бұл кітапханалардың меншігі немесе оларға сапалы құжаттаманың болмауы. "Механика" бөлімінде виртуалды зертханалық жұмыстарды құру мәселесін шешу үшін Visual Studio Community дамыту ортасы таңдалды. Бағдарламаның графикалық компонентін жүзеге асыру үшін SFML кітапханасы қолданылады [2]. Оның басты артықшылығы-бұл өте қарапайым және қолдануға ыңғайлы және өте жақсы құжаттамасы бар.

Біз Қашықтықтан оқытудың техникалық бағыттарының оқу процесін енгізген бірнеше виртуалды зертханалық жұмыстарды әзірледік. Бұл жұмыстар "Физика" пәні бойынша "Механика" бөліміне жатады: шар мысалында денелердің еркін құлауын зерттеу, математикалық маятниктің көмегімен ауырлық күшінің үдеуін анықтау [3], тыныштық пен сырғудың үйкеліс коэффициенттерін анықтау, Максвелл маятнігі, шарлардың серпімді соқтығысуы, шарлардың серпімді емес соқтығысуы, Қатты денені көлбеу жазықтықтан домалату. Төменде осы жұмыстардың кейбірін қысқаша қарастырайық. Виртуалды жұмыс нақты тәртіппен орындалады. Оқушылар теориялық материалды, өлшеу әдістемесін оқиды, эксперимент жүргізеді, содан кейін жасалған жұмыс туралы есеп жасайды.

"Максвелл Маятник" зертханалық жұмысы. Жұмыстың мақсаты Максвелл маятникін қолдану негізінде механикалық энергияның сақталу заңын және оның қолданылу шекарасын зерттеу болып табылады.

Зертханалық терезе екі аймаққа бөлінген (сурет. 1): қосымшаның (модельдің) жұмыс параметрлерін басқару элементтері бар аймақ және Маятник моделінің визуалды дисплей аймағы. Алгоритм сізге диск пен шыбықтың массалары, диск пен шыбықтың радиусы, жіптердің ұзындығы, ауырлық үдеуі сияқты жүйелік параметрлерді орнатуға мүмкіндік береді. Модельді басқару "бастау", "кідірту" және "тоқтату" түймелерімен жүзеге асырылады. "Старт" басқару элементі берілген параметрлер бойынша бағдарламаның жұмысын бастайды, "кідірту" жұмысын тоқтатады/жалғастырады, "тоқтату" физикалық модельді бастапқы күйіне қайтарады. Басталғаннан кейін жүйенің параметрлерін басқару түймелері қол жетімді болмайды. Қосымша сонымен қатар уақыт өте келе дискінің ортасындағы көтеру биіктігінің өзгеру графигін көрсетуге мүмкіндік береді.

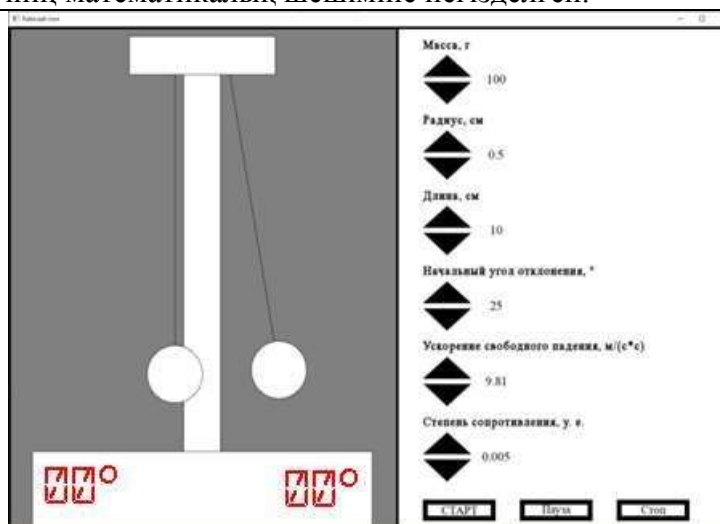
БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

1 сурет. "Максвелл маятника" виртуалды зертханалық жұмыс терезесі

Виртуалды зертханалық жұмыстың нәтижелері бойынша студенттерге дискінің массасы мен радиусының өзгеруін ескере отырып, маятниктің Инерция моменттерін анықтауға, сондай-ақ оларды есептелген мәндермен салыстыруға және механикалық энергияның сақталу заңының орындылығы туралы қорытынды жасауға шақырылады. Диск пен өзектің массалары, диск пен өзектің радиусы, жіптердің ұзындығы, еркін құлаудың үдеуі туралы бастапқы деректер студентке оның нұсқасына сәйкес беріледі және зертханалық жұмыстың әдістемелік нұсқауында болады. Нақты қондырғыға негізделген ұқсас жұмыс [4] ұзақ уақыт бойы күндізгі және сырттай оқу түріндегі инженерлік мамандықтар үшін зертханалық семинарда қолданылады.

Зертханалық жұмыс терезесі, алдыңғы жұмыс сияқты, екі аймаққа бөлінген (сурет. 2) Терезеде шарлардың массасы мен радиусы, жіптің ұзындығы, бастапқы ауытқу бұрышы (градуспен), еркін құлау үдеуі сияқты жүйелік параметрлер орнатылады. Модель сонымен қатар шартты бірліктерде ауа кедергісінің болуын анықтауға мүмкіндік береді. Модельді басқару "Старт", "Пауза" және "Стоп" түймелерімен жүзеге асырылады. Бұл басқару элементтерінің жұмысы Максвелл Маятнікінің зертханалық жұмысына ұқсас. Бағдарламаның жұмысы екі доптың координаттары мен жылдамдығы орналасқан екі доптың жүйесі үшін Лагранж теңдеуінің математикалық шешіміне негізделген.

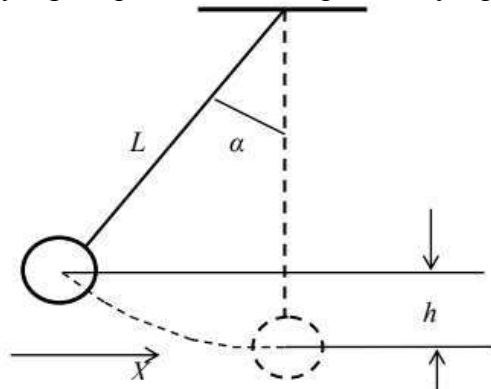
2 сурет. виртуалды зертханалық жұмыс терезесі "шарлардың серпінді соқтығысуы"

Виртуалды зертханалық жұмыстың нәтижелері бойынша студенттерге серпімді соқтығысу нәтижесінде шарлардың ауытқу бұрыштарын, шарлардың массасының өзгеруін және шарлардың біреуінің бастапқы ауытқу бұрышын анықтап, содан кейін Жүйенің импульсінің X осіне проекциясын есептеу ұсынылады (сурет. 3) р соққысына дейін және р' соққысынан кейін сол проекция, сондай-ақ импульстің сақталу заңының орындалуын тексеру:

$$p = p'$$

Соққы процесі қысқа мерзімді. Бұл қарастырылған шарлар жүйесін соққы кезінде X осі бағытында жабық деп санауға мүмкіндік береді, өйткені жіптердің ауырлық күші мен кернеу Күштері осы оське перпендикуляр бағытталған.

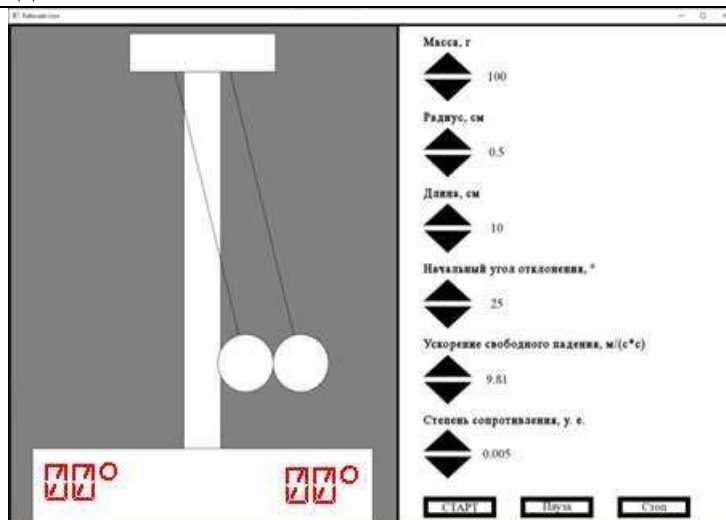

3 сурет. қозғалыс алдында соққы шары

Зертханалық жұмысты орындау үшін бастапқы деректер студентке оның нұсқасына сәйкес беріледі және зертханалық жұмыстың әдістемелік нұсқауында болады. Ұқсас жұмыс негізінде нақты орнату ұзақ уақыт пайдаланылады зертханалық практикум үшін инженерлік мамандықтар күндізгі және сырттай оқу нысаны [5].

"Шарлардың Серпілмейтін қақтығысы" зертханалық жұмысы. Жұмыстың мақсаты-шарлардың мүлдем серпімді емес соқтығысуы үшін импульс пен энергияның сақталу заңдылықтарын зерттеу. Зертханалық жұмыс терезесі мен басқару элементтері "шарлардың серпімді соқтығысуы" жұмысына ұқсас (сурет. 4).

Студент жабысқақ шарлардың максималды ауытқу бұрышын анықтап, нәтижелерді қолдана отырып, x осіне жүйенің импульсінің p проекциясын және соққыдан кейін p' проекциясын табуға шақырылады. Шарлардың серпімді емес соққысы үшін Импульстің сақталу заңының орындалуын тексеру. Бастапқы деректер студентке оның нұсқасына сәйкес беріледі және зертханалық жұмыстың әдістемелік нұсқауында болады.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

4 сурет. виртуалды зертханалық жұмыс терезесі "шарлардың серпімді соқтығысуы"

Қазіргі уақытта жоғарыда сипатталған виртуалды зертханалық жұмыстардан басқа, оқу процесінде басқа да жұмыстар қолданылады" – "доп мысалында дененің еркін құлауын зерттеу", "Қатты денені көлбеу жазықтықтан домалату",

"Демалу және сырғу үйкеліс коэффициенттерін анықтау" және басқалар. Барлық виртуалды жұмыстар нақты зертханалық оқу қондырғыларына негізделген ұқсас жұмыстарға ие. Сонымен қатар, бұл жұмыстардың әдістемелік нұсқаулары Тек кейбір ерекшеліктерімен ерекшеленетін жалпы орындалу тәртібіне ие. Қазіргі уақытта виртуалды жұмыстардың графикалық интерфейсін жетілдіру және оларды кафедра сайтына енгізу бойынша жұмыстар жүргізілуде.

Виртуалды зертханалық семинар, жоғарыда айтылғандай, нақты экспериментке толық балама ретінде таныла алмайды. Тек эксперименттік жұмыс педагогикада белсенділік тәсілімен қамтамасыз етілген барлық мүмкіндіктерді толығымен пайдаланады. Сонымен қатар, қашықтықтан оқыту жағдайында виртуалды жұмыс Білім беру мақсаттарына жетудің тиімді құралы болып табылады. Ұсынылған бағдарламалық жасақтама физика курсының "Механика" бөлімін оқу кезінде қашықтықтан білім беру формасының білім беру процесінде қолданыла алады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Гергова И.Ж. Виртуальные лабораторные работы как форма самостоятельной работы студен- тов / И.Ж. Гергова, М.А. Коцева, А.Х. Ципинова, Э.Х. Шериева, И.К. Азизов // Современные науко- емкие технологии. – №1. – 2017. – С. 94-98.

2. Simple and Fast Multimedia Library [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.sfml-dev.org/>. (20.02.2020).

3. Губин С.В. Внедрение виртуальной лабора- торной работы по теме «Колебания и волны» // Сборник статей Международной научно-практиче- ской конференции «Актуальные вопросы совре- менной науки и образования». – 2020. – С. 13-15.

4. Лабораторная работы №108 [Электронныйресурс]. Режимдоступа: URL: http://pnu.edu.ru/media/filer_public/2013/04/03/lab10_8.pdf. (22.02.2020).

5. Элементы физической механики: учеб. посо- бие / А.В. Кирюшин, Т.Н. Брюханова, М.Б. Добро- мыслов, С.А. Зайцев, А.В. Михеенко. – Хабаровск: Изд-во Тихоокеан. гос. ун-та, 2015. – 111 с.

FEATURES OF VIRTUAL LABORATORY WORK IN PHYSICS

The article is about the creation of laboratory work in distance learning of students, virtual laboratory work created in order to supplement their knowledge. In solving the problem of creating virtual laboratory work, The Visual Studio Community Development Environment was chosen. To implement the graphical component of the program, the SFML library is used.

Keywords: virtual lab work, Visual Studio Community, Maxwell pendulum.

С.Қ. ОРАЗАЛИЕВ

*Ш.Есенов атындағы Каспий Технологиялар және Инжиниринг университеті,
2 курс магистранты
Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы
e-mail: sk.orazaliev@gmail.com*

ғылыми жетекші – А.Б. ТУРКМЕНБАЕВ

*Ш.Есенов атындағы Каспий Технологиялар және Инжиниринг университеті,
п.ғ.к., профессор
Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы
e-mail: olimpiada_kguti@mail.ru*

**БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУ МАҚСАТЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗ
БЕТІМЕН ЖҰМЫСЫН ЖЕТІЛДІРУДЕГІ LESSON STUDY-ДІҢ РӨЛІ**

Қазіргі кезеңде білім берудің сапасын жақсарту, әдістемелік негізін өзгерту заман талабына сәйкес туындап отырған қажеттілік. Өйткені, мектептің әр күні көптеген ғылыми жаңалықтарға, терең әлеуметтік өзгерістерге толы. Бұрын оқу үрдісінде мұғалім басты роль атқарған болса, қазір оқушының белсенділік көрсететін кезі туды. Сабақ мұғалімнің емес, оқушының іс-әрекетімен бағаланады. Қазіргі заманда нені оқыту емес, қалай оқыту маңыздырақ болып отыр. Сабақ барысында оқушының ізденуі мен зерттеу дағдыларын қалыптастыра отырып, пәнге деген қызығушылықтарын арттыру мақсатында қолданылатын технологиялар баршылық

Кілт сөздер: сабақты зерделеу, бақылаудағы оқушы, кәсіби құзыреттілік, күнделікті ізденіс, көрсеткіш.

Егеменді еліміздің алғышарттары өркениетті елдер қатарына көтерілуді міндет етсе, өркениетке жету үшін жан-жақты дамыған, рухани бай тұлғаны өсіруде ұстаздар қауымының алдына жаңа міндеттер қойылып отыр. Сол білім саласындағы міндеттерді жүзеге асыру үшін әр мұғалім күнделікті ізденіс арқылы барлық жаңалықтар мен өзгерістерді өз тәжірибесіне енгізіп отырады. Осы тұста оқушыға сапалы білім беруді мақсат тұтқан мұғалімнің өз сабақтарын оқушының идеясы мен білім-біліктілігін дамытуға ықпал ететін міндеттерге сай ұйымдастырылуын талап етеді. Ол мұғалімнің кәсіби құзыреттілігімен тікелей байланысты. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі — оның жан-жақты білімінен, ұстаздық шеберлігімен, оқытудың жаңа әдістерін меңгерумен өлшенеді. Білім сапасы – басты көрсеткіш десек, сол білім сапасын арттыру мақсатында қолданылатын түрлі әдіс-тәсілдерді атап көрсетуге болады. Сондай тәсілдердің бірі - білім кеңістігінде кеңінен танымал жапондық Lesson Study тәсілі.

Lesson Study - мұғалімдер тәжірибесі саласындағы білімді жетілдіруге бағытталған ынтымақтастық педагогикалық тәсіл. Lesson Study - оқушылардың білімдерін көтеру мақсатында өткізіледі

Lesson Study – бұл сыныптағы іс-әрекеттегі зерттеу жұмысының ерекше түрі, ол мұғалімдер топтарының Lesson Study –ді бірлесіп жоспарлауын, оқуын, қадағалауын және талдауын көздейді.

Қазіргі кезде оқыту әдістемесін жетілдіру, оқушылардың бастауыш және орта мектептегі негізгі пәндер бойынша білім деңгейін арттыру, сондай-ақ тұжырымды педагогикалық тәсілдерді жасау мақсатында Жапониямен қатар Сингапур, Гонконг, Қытай, АҚШ, Ұлыбритания, Швеция және Канадада ойдағыдай қолданылады. Lesson Study сыныпты зерттеу нысандарының бірі болып табылады, бұл тәсіл 1870-ші жылдары Жапонияда тәжірибені жақсарту мен жетілдіру мақсатында пайда

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

болған. Lesson Study тәсілі Макота Йошида Америка Құрама Штаттары мен Ұлыбританияда жаңа тәсілдің таныстырылымын жасағаннан кейін, Жапониядан тыс жерлерде 2007 жылдан бастап танымал бола бастады. Аталған елдердің зерттеушілері жапондық ғалымдардың халықаралық зерттеу аясында көрсетілген академиялық жоғары жетістіктеріне ықылас танытты. Йошида бұл жетістік Lesson Study-дің жапон мектептерінде кеңінен қолданылуынан болып отыр дегенді алға тартады. Сондықтан қазіргі кезде Шығыс Азияның бірқатар елдерінде Lesson Study мұғалімдердің педагогикалық білімдері мен тәжірибесін дамытуға арналған тиімді құрал ретінде белсенді енгізіліп жатыр. Рефлексия Lesson Study-дің құрамдас бөлшектерінің бірі болып табылады деп айтуға болады. Соған қарамастан, Lesson Study тәсілін енгізу жөніндегі қызметті кәсіби деп атау үшін белгілі қағидаттар мен тәжірибелік амал-шаралар сақталуы керек. Нақты айтқанда, Lesson Study мұғалімдерді оқыту және олардың тәжірибесін дамытудағы ынтымақтастық тәсілі болып табылады және де іс-әрекеттегі зерттеу сияқты бірқатар циклдерді қамтиды. Lesson Study-де ең бастысы «сабақты зерттеу» немесе «сабақты зерделеу» үдерісі болып табылады. Бұл үдеріс барысында оқу сапасын арттыру үшін белгілі бір тәсілді қалай дамытуға болатындығын анықтау мақсатында бір топ мұғалім бірлесіп оқушылардың оқу үдерісін зерделейді. Lesson Study-дің түйінді сипаты креативтілік және ғылыми дәлдік болып табылады. Креативтілікті оқытудың жаңа тәсілдерін әзірлеу мақсатында бірлесе жұмыс істейтін мұғалімдердің істерінен көруге болады, ал ғылыми дәлдік жаңа тәсілдің тиімділігін көрсететін оқушының оқуы туралы деректер жинауды көздейді. Зерттеу жүргізетін топ әдетте кемінде үш мұғалімнен тұрады, бұл тәжірибесі мен білімдері бір-біріне жайлы әсер ететін фактор болып есептеледі. [1] Топ мұғалімдері көп жағдайда бір мектепте жұмыс істейді, бірақ тәжірибені жақсарту мақсатында бірлесе жұмыс істеу үшін басқа мектептердің мұғалімдері де тартылуы мүмкін. Кейде топты кәсіби ұйымдастыру үшін белгілі бір тәсілдерді немесе оқу бағдарламаларының аспектілерін пайдалану саласында мол жұмыс тәжірибесі бар, тиісті дайындықтан өткен мұғалімдер арнайы шақырылуы мүмкін. Зерттеу барысында барлық топ мүшелері толық көлемде және бірдей дәрежеде үдеріске тартылады. Тек бір мұғалім ғана сабақ беретіндігіне қарамастан, зерттеу үшін бүкіл топ өзіне жауапкершілік алады және оқыту мен сабаққа берілген кез келген баға жеке мұғалімге емес, тұтастай барлық топтың жұмысына қатысты беріледі. Lesson Study тәсілінің тағы бір демократиялық ерекшелігі – мұғалім зерттеу барысында жинақтаған білімімен педагог қауыммен кеңінен бөлісетіндігінде. Lesson Study тәсілін іске асыру барысы Lesson Study тәсілі бастапқы кезеңде оны бірлесіп егжей-тегжейлі жоспарлауды көздейді. Содан соң топтың бір мүшесі зерттеу сабағын өткізеді, ал қалған мүшелері - қадағалайды. Зерттеу сабағы аяқталғаннан кейін бүкіл топ мүшелері бірден оқушылардың оқу үдерісіне қатысты барлық нәтижелерін жүйелейді және талдайды, содан кейін Lesson Study-дің анағұрлым тиімді болуын қамтамасыз ету үшін оқу үдерісінде алынған нәтижелерді есепке ала отырып, жұмысты бірлесе қайта жоспарлайды. Lesson Study үдерісінде бірталай уақыт бойы қалыптасқан және орныққан мынадай бірқатар қадамдар бар:

- Lesson Study тобы өзара келісе отырып, оның жұмысының нәтижелілігін қамтамасыз ететін ережелер жүйесін жасайды, үдеріс барысында барлық мүшелер бір-бірімен сыйластық қарым-қатынаста болады.

- Топ зерттеудің түйінді идеяларын келісіп алады, ол әдетте сұрақ түрінде келіп, нені, кімді оқытуды анықтайды, мәселен, «Өздерінің оқуын жақсарту үшін Х-ті Y-тің мүмкіндіктерін тиімді пайдалануға қалай үйрете аламыз?» деген сияқты.

- Топ мүшелері түйінді идеяларды зерттеуге қатысты жауап іздеу үшін әдебиеттерді зерделеп, жоспарлау кезінде оларды қолдану үшін нәтижелерін қорытады.

- Топ қандай сынып және қандай үш «бақылаудағы оқушы» назарға алынатынын, сондай-ақ қандай сыныптар оқу үлгерімі жоғары, орта және төмен сыныптар болып саналатынын шешеді.

- Топ зерттеу сабағын жоспарлайды, жоспарда «бақылаудағы оқушылардың» сабақта өтілетін материалды игеруіне ерекше мән беріледі.

- Бір мұғалім зерттеу сабағын жүргізеді, осы уақытта басқалары – «бақылаудағы үш оқушыны» басты назарға алып, сабақты қадағалайды және қажет деген жерлерін белгілеп, түртіп алып отырады.

- Мұғалімдер осы зерттеу сабағы туралы олардың пікірін түсіну үшін бірнеше оқушымен сұхбат жүргізеді.

- Топ зерттеу сабағы аяқталысымен бірден талқылау жүргізеді. Талқылау белгіленген құрылым бойынша жүреді: жоспарлау үдерісінде жасалған алдын ала болжамдарды салыстыра отырып, «бақылаудағы оқушылардың» оқуын қадағалау және болған айырмашылықтардың себебін белгілеу; сыныптың тұтастай оқытылуы; зерттеу сабағының барысы және оқыту үдерісі; белгіленген және зерделенген негізге сәйкес келесі зерттеу сабағының мақсатын белгілеу.

- топпен бірлесіп келесі Lesson Study-ді жоспарлау. [2]

Lesson Study топтамасынан кейін (ереже бойынша үш немесе одан көп сабақ) топ оқыту тәсілі мен оқу бағдарламаларына енгізілетін және көпшілікке таратылатын өзгерістерді келіседі.

1. Lesson study – дің басты мақсаты оқушыларға білім алуға көмектесу, топ мүшелерінің кәсіби дамуына ықпал ету Lesson study – дің басты мақсаты.

2. Lesson study – дің ерекшеліктері. Жеке оқушылардың қажеттіліктеріне қарап оқыту. Мұғалімдермен біріге отырып жұмыс істеу.

3. Мұғалімдердің зерттеуі. Оқытудағы жаңашылдықты бағалау. Іс –әректтегі зерттеу кәсіби жұмыстың кейбір аспектілерін жақсартады. Кейс –стади- сыныптағы оқыту мен оқуды зерттеуді қарастырады.

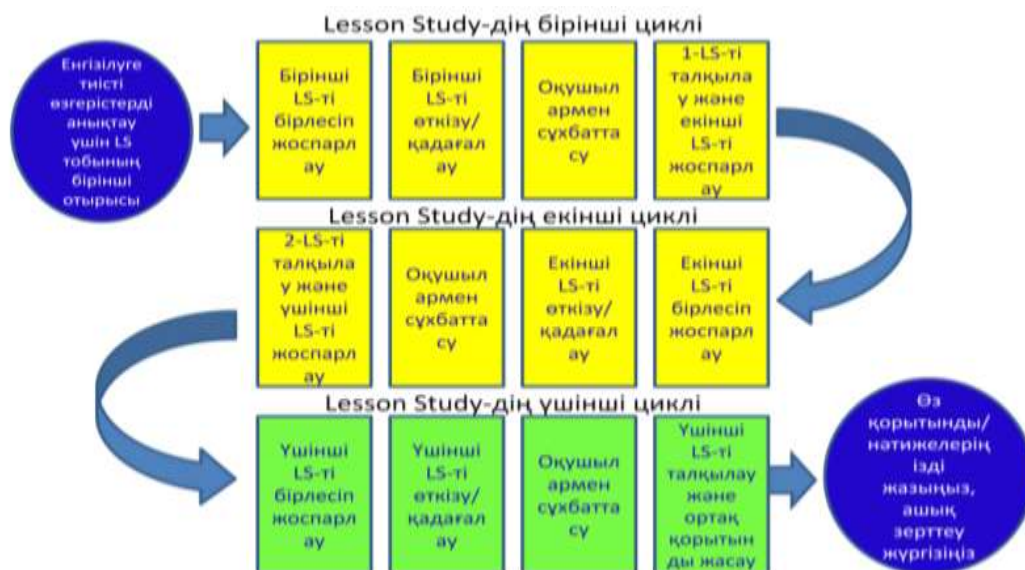
4. LS қағидаттары Бірлескен жоспар. LS Өткізу/қадағалау, талдау.

5. Нәтижеде Lesson Study тәжірибелік білімді әріптестерімен бөліседі, әріптестер бір – біріне көмектеседі, оқушылардың маңызды білім алуына жағдай туады.

Демек, бұл тәсілдің мүмкіндігі мол, тиімділігі жақсы екеніне көзімізді жеткізу үшін мектептегі тәжірибе кезінде өз мектебімізге өзгерту енгізу барысында осы тәсілді пайдаланып көруді мектепті дамыту жоспарының бір аптасына кірістірген еді. Оның нәтижесі қандай болды, кім өткізді? –деген сұрақтарға былай деп жауап берер едім.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

1-сурет. Lesson Study циклі (Дереккөз: Бемлекем университеті, «Оқыту мен оқудағы шеберлік орталығының» оқу құралы: Lesson Study, Dudley, P. (2011))

Lesson Study тәжірибелі мұғалімдермен қатар, еңбек жолын жаңа бастаған мамандарға да кәсіби жетілуге көмектеседі. Себебі бірлесіп жоспарлау, бірлесіп қадағалау, бірлесіп талдау арқылы біз оқыту туралы бірлескен пікір қалыптастырамыз. Бұл жағдайда біз оқыту аспектілерін өзіміздің ұстанымымыз тұрғысынан ғана емес, Lesson Study дайындаған әріптестеріміздің көзімен де қарастырамыз, соның нәтижесінде біз Lesson Study барысында бақылаған нақты сабақты өзіміздің жоспарлаған сабағымызбен салыстырамыз. Бұл біздерге өзіміз әдетте мән бермейтін, елемейтін, әдетте «шеттетіп тастайтын» немесе болжамды білім ретінде сақталып қалатын нәрселерді аңғаруымызға түрткі болады. Lesson Study тәсілін пайдаланатын көптеген адамдардың айтуынша, зерттелетін жекелеген оқушылардың оқудағы қажеттіліктері мен мінез-құлықтарына назар аударып, сол арқылы олар туралы көбірек біле отырып, біз өз оқушыларымыздың әрбіреуін анағұрлым жақсы тани бастаймыз. Демек, мықты және нашар оқушылардың аралығындағы «орташа» сыныпты оқытуға қарағанда, Lesson Study мұғалімге өз жұмысын болмашы ақпаратпен шамадан тыс жүктемей, барлығынан хабардар болып, өмір бойғы тәжірибесінде әрбір оқушының қажеттілігін ескеріп отыруға мүмкіндік береді [3].

Lesson Study тобына көмек көрсету үшін озат мұғалімдер мен кеңесшілерді шақыруға болады. Олар:

- Lesson Study басталмастан бұрын мектепте басқа мұғалімдерге әдістемені көрсете алады.
- Lesson Study үдерісін жоспарлау және оған өз ойлары мен ұсыныстарын енгізу барысында Lesson Study тобына қосыла алады.
- Lesson Study тобымен бірлесіп, олар дайындаған Lesson Study-ді талқылап, педагогикалық әдісті әзірлеу тәсілдері туралы ұсыныс енгізе алады.
- (Тиісті құзыр берілген) бақылаушы ретінде Lesson Study-ге және оқушылар пікіртеріміне қатысып, сабақ қорытындыларын талқылауға атсалыса алады.

Жетекші пән мұғалімдері өздері Lesson Study цикліне қатысып, мектепте көшбасшы болатын болса, олар да осы сияқты рөлді атқара алады. Мұғалімдер оқытудың белгілі бір тәсілдерін қолданатындығын растайтын портфолио құру немесе кәсіби/ғылыми біліктілік алу мақсатында осы әдісті қолданған жағдайда Lesson Study тәсіліне деген қызығушылық артып, оның құндылығы кеңінен мойындалар еді. Сіздің топ оқушылардың білім алуы мен жетілуіне әсер ететін

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

тәжірибе ойлап тауып, әрі оны басқаларға қызықты болады деп ойласаңыздар, тәжірибелік зерттеу ретінде оны төмендегі сайтқа жүктеңіз: www.lessonstudy.co.uk Бұл вебсайт сыныптар мен мектептерде өзінің тиімділігін бір жерде көрсеткен және басқа жерлерде де ықпал ете алатындығын дәлелдеген тәжірибені жетілдіруші практик мамандарға көмек көрсету үшін әзірленген.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Пит Дадли. (2011). How Lesson Study orchestrates key features of teacher knowledge and teacher learning to create profound changes in professional practice [Кәсіби тәжірибеде түбегейлі өзгеріс жүргізу үшін Lesson Study мұғалімнің білімі мен дағдыларының негізгі мазмұнын қалай анықтайды]. Presented at the World Association of Lesson Studies Annual Conference, Tokyo.

2. Trends in International Mathematics and Science Study. (1999). TIMSS 1999 assessment results [1999 жылғы математика мен жаратылыстану білімінің сапасын бағалау жөніндегі халықаралық зерттеудің бағалау нәтижелері]. Retrieved June 4, 2010, from <http://nces.ed.gov/timss/>

3. Пит Дадли, Lesson Study: нұсқаулық.

4. Назарбекова Шолпан Калдыбековна - Lesson Study, 2020

THE ROLE OF LESSON STUDY IN IMPROVING THE INDEPENDENT WORK OF STUDENTS IN ORDER TO IMPROVE THE QUALITY OF EDUCATION

At the present stage, improving the quality of education, changing the methodological basis is a necessity that arises in accordance with the requirements of the time. After all, every day of school is filled with a lot of scientific discoveries, profound social changes. If earlier the teacher played a major role in the educational process, now comes the moment when the student is active. The lesson evaluates the student's activity, not the teacher's. In the modern world, what is more important is not what to teach, but how to teach. There are technologies used to increase interest in the subject, forming the student's search and research skills during the lesson.

Key words: lesson study, students under the guidance, professional competence, daily search, indicator.

Е.Д. ОТАРБАЕВ

*Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
2 курс магистранты
Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы
e-mail: otarbayev.ermek@mail.ru*

ғылыми жетекші – Л.У. ТАЙМУРАТОВА

*Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
ф.м.ғ.к, доцент
Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы
e-mail: lidiya.taimuratova@yu.edu.kz*

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ НЕГІЗДЕРГЕ АКСИОМАТИКАЛЫҚ СИПАТ БЕРУ ТЕРМОДИНАМИКА

Мақалада қазіргі жағдайға сыни талдау жасалады тепе-теңдік және тепе-теңдік емес Термодинамика және оның қалыптасудағы рөлі жаратылыстану парадигмасы. Теорияны құру жолдары талқыланады, термодинамикалық сипаттау және зерттеу әдістерін синтездеуді жүзеге асыратын энергияның кез-келген түрін беру мен түрлендірудің нақты процестері. Көрсетілген мұндай теорияны жалпы

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

физикалық маңыздылық принциптеріне негіздеуге болады жәнетеория негізінде гипотезалар мен постулаттарды тартпай жүйелік тәсіл және біртектілік шарттарынан тыс процестер мен жүйелерді идеализациялаусыз. Бұл инженерлік синтезге тікелей жол ашатыны және жалпы тұжырымдамалық және математикалық негіздегі іргелі пәндер бірқатар тривиальды емес салдарларды алу.

Кілт сөздер: термодинамика, парадигма, теория, тепе-теңдік, зерттеу.

Ғылыми пәнді аксиоматикалық құрудың артықшылықтары көрнекі математика бәрін көрсетеді, онда ұзақ уақыт бойы пікірталастар болған жоқ. Мұны физика туралы айту мүмкін емес, мұнда тек ұғымдар ғана емес, тіпті бірлік жоқ процестерді жіктеу принциптері. Атап айтқанда, қайтымсыз процестер теориясы (TNP) процестерді оларды тудыратын себептерге қарай жіктейді, мысалы, концентрациялық диффузия, термодиффузия және бародиффузия. Керісінше, жылу алмасу теориясы энергияны тасымалдау механизмі бойынша процестерді ажыратады, өткізгіш, конвективті және сәулелі жылу алмасуды оқшаулау. Тепе-теңдікте емес бірдей күй өзгерістері әртүрлі болуы мүмкін жүйелерде себептер және, керісінше, процестің жылдамдығына байланысты әр түрлі болу, олардың тек олардың салдары бойынша жіктелуі керек, яғни. ерекше, феноменологиялық тұрғыдан ерекшеленетін және жағдайдың басқа өзгерістеріне азайтылмайтын, олар тудырады. Біз мұндай процестерді қысқаша атаймыз тәуелсіз. Оларға, атап айтқанда, изохоралық, изобарлық жатады, изотермиялық және адиабатикалық классикалық қарастырылатын процестер термодинамика. Бұл негізінен жылу процесі, оның астында Путиловпен біз дененің ішкі жылу энергиясының өзгеруін түсінеміз не себеп болғанына қарамастан – жылу алмасу немесе ішкі жылу көздері. Бұл жүйенің құрамын өзгерту процесі, ол мүмкін жүйенің шекаралары арқылы заттардың диффузиясынан да, химиялық заттардан да туындауы мүмкін жүйе ішіндегі реакциялар.

Мұндай процестерді бүкіл Арсеналдың көмегімен ажырата білу эксперименттік құралдар бірнеше ғасырлар бойы сыналды. Дәл осы олардың көпшілігін бөліп көрсетуге және зерттеуге мүмкіндік берді. Сондықтан олардың болуы тәуелсіз процестерді аксиома деп қателесіп, оны оңай сілтеме жасау үшін атауға болады процестерді ажырату аксиомасы (принципі). Одан мүмкіндік шығады олардың әрқайсысы үшін тәуелсіз "процесс координаттарын" табу, яғни физикалық өзгерісі қажетті және жеткілікті белгі болып табылатын шамалар бұл процестің барысы. Бұл өзгермейтін параметрді табу туралы бір уақытта басқалардың кеңістігінің бірдей элементтерінде, сондай-ақ тәуелсіз процестер. Бұл жағдайда бір айқын нәрсені дәлелдеуге болады, бірақ Дәл осы жерден классикалық термодинамикада талап туындады адиабатадағы жылу алмасу координаттары ретінде энтропияның өзгермейтіндігі процестердің қайтымдылығының қажеттілігі сияқты, яғни. Болмауы сыртқы жылу алмасумен байланысты емес энтропияның өздігінен өзгеруі. тәуелсіз координаттар саны деген принципті маңызды теорема, кез-келген термодинамикалық жүйенің күйі мен энергиясын анықтайтын санға теңондағы тәуелсіз процестер. Жүйенің еркіндік дәрежелерінің саны туралы бұл теореманы "жағымсыз жағынан" дәлелдеу оңай.

Термодинамикалық процесс қасиеттердің өзгеруін білдіреді күй параметрлерімен көрсетілген жүйелер, содан кейін ол олардың кем дегенде біреуі қажеттілікпен өзгереді. Дегенмен, бұл қажеттілігі бар кез-келген тәуелсіз процестің барысы бірнеше күй координаттары өзгереді. Сонда бұл координаттар жоқ екені анық бастапқы алғышартқа қайшы келетін тәуелсіз болады. Енді делік керісінше, кез-келген координаталар ағып кету қажеттілігімен өзгереді бірнеше процестер. Сонда бұл процестер тәуелсіз болмайтыны анық жүйенің қасиеттерінде бірдей өзгерістер туғызады, бұл да қайшы келеді бастапқы сәлемдеме. Кез-келген тәуелсіз

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

процесс туралы қорытынды жасау керек (тепе-теңдік немесе тепе-теңдік емес, квазистатикалық немесе статикалық емес) күйдің жалғыз тәуелсіз координаты сәйкес келеді. Мұндай жалпы жағдайда координаттар экстенсивті, өйткені олардың әрқайсысы жеке-жеке жүйенің энергиясын анықтайды-шамасы да кең. Бұл теорема "түсінбеушіліктен" де, одан да аулақ болады жүйенің "қайта анықталуы", яғни жүйенің күйін сипаттауға тырысукоординаттардың жетіспейтін немесе артық саны. Бұл ең бастысықазіргі термодинамиканың әдіснамалық қателіктері мен парадокстарының қайнар көзі.

Мысалы, континуумның жай-күйін "дұрыс анықтамау" анық емес, мысалыбұл жергілікті тепе-теңдік гипотезасын қабылдауға әкеледі. Екінші жағынан, атрибуциядан туындаған континуальды ортаның "қайта анықталуы" да анық емес ол шексіз санына қарамастан еркіндік дәрежелерінің шексіз санына ие олардың элементтерінде жүретін макропроцестер.

Айырмашылық аксиомасының маңызды салдарының бірі мүмкіндік жүйенің термодинамикалық параметрлерін "жасырын" параметрлерден ажыратыңыз. Оның айтуынша, мұндай түс, дәм, иіс және т. б. сияқты Жүйенің қасиеттерін қарастыруға болмайды термодинамикалық күй параметрлері, өйткені олар ешқандай тәуелсіз процестерге сәйкес келмейді. Бұл, атап айтқанда, "иіс сезу" үшін де қолданылады,термодинамикаға ерікті түрде енгізілген "тактильді " және т. б. еркіндік дәрежелері Вайником .

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Гельфер Я. М. Термодинамика және статистикалық физиканың тарихы мен әдістемесі. Басылым. 2. М.: Жоғары мектеп, 1981.
2. Карно С. Өрттің қозғаушы күші және дамуға қабілетті машиналар туралы ойлар бұл күш // термодинамиканың екінші басы. // М.: Гостехиздат, 1934. 17-62 бет.
3. Клаузиус Р. механикалық жылу теориясы. // Термодинамиканың екінші басталуы. М.: Гостехиздат, 1934. 63-99 ББ.
4. Гиббс Дж.В. термодинамикалық жұмыстар. 3-бөлім. Гетерогенді тепе-теңдік туралы заттар. Ағылшын тілінен. М. Л.: Гостехиздат, 1950.
5. Шамбадаль П. энтропия ұғымының дамуы мен қолданылуы: Пер с франц. М.: Ғылым, 1967.
6. Балқарағай Б.М. Гиббс Парадоксы. // М.: Ғылым, 1969.
7. Базаров И. П. Термодинамика. Басылым. 4-ші М.: Жоғары мектеп, 1991.
8. Ott H. // Zeitschr. Phys., 1963. V. 70. S. 75.
9. Arzelies H. La crise actuelle de la thermodynamique theorie // Nuovo Cimento. 41 B, 1966. 61.
10. Ramsey N.F. Thermodynamics and Statistical mechanics by Negative Absolute Temperature. // Phys. Rev., 1956. V. 103. № 1. P. 279.

GIVING AXIOMATIC CHARACTER TO THE FOUNDATIONS OF MODERN THERMODYNAMICS

The article provides a critical analysis of current equilibrium and non-equilibrium thermodynamics and its role in shaping the Natural Science paradigm. Ways to build a theory are discussed, specific processes of transfer and transformation of any type of energy, which carry out the synthesis of thermodynamic description and research methods. Such a stated theory can be based on the principles of general physical significance and system approach without involving hypotheses and postulates on the basis of theory and without idealization of processes and systems outside the conditions of homogeneity. It turns out that it opens a direct path to the synthesis of engineering and fundamental disciplines of general conceptual and mathematical basis to obtain a number of non-trivial consequences.

Keywords: thermodynamics, paradigm, theory, equilibrium, research.

М.Б. РАХМЕТ

*III. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инженеринг университеті,
магистрант
Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы
e-mail: meru_9310@mail.ru*

ғылыми жетекшісі - А.Б. ТУРКМЕНБАЕВ

*III. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инженеринг университеті,
педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор
Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы
e-mail: olimpiada_kguti@mail.ru*

ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУДА ТОПТЫҚ ӘДІСТІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ПӘНГЕ ДЕГЕН ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

Бұл мақалада оқушылардың физика пәніне қызығушылығын арттырудағы топтық оқыту әдісін қолданудың маңызы баяндалады. Топтық оқыту әдіс-тәсілдері оқушылардың есте сақтау қабілетін арттырып, оларды жинақылыққа, дәлдікке, шығармашылыққа баулуға, физика пәніне деген қызығушылығын арттыруға көмектеседі. Физиканы оқыту үдерісін жетілдіру оқушылардың танымдылық белсенділігі мен ізденімпаздығын арттыруға негізделген оқу-танымдық қызметі барысында олар қажетті көлемдегі білімді игеріп қана қоймай, танымдық қабілетімен шығармашылық ойлау қабілетін дамытады.

Кілт сөздер: топ, топтық оқыту, қызығушылық, дамыту.

Оқушыларды тиянақты біліммен қаруландыру, олардың дүниеге көзқарасын қалыптастыру жас ұрпақтарды өмірге, еңбекке даярлау – міне бұл әрбір мұғалімнің негізгі міндеті.

Қазіргі заман талабына сай жаңа оқыту технологияларын, әдістерін қолдана отырып оқушыларды өз бетімен жұмыс жасауға тәрбиелеу, үйрету, шығармашылық қабілетін дамыту, мысалы физикалық диктант, тест тапсырмалары, топпен жұмыс істеу арқылы тірек схемаларды пайдалану, логикалық сұрақтар мен есептер шығарту т.б. Аталған жұмыстардың негізгі мақсаты - өткен материалды қайталап бекіту, жалпылау, жүйелеу келесі кезеңдегі оқу материалын зерделеуге көшуге үлкен мүмкіндік береді.

Жалпы өз бетінше білімдерін толықтыру, жаңа білімдерді алу тәсілдерімен білім беретін мектептерде - оқушылардың тиянақты білім алуын мақсат ете отырып оларды ғылыми ойлауға үйрету, алған білімдерін теориялық және практикалық мәселелерді шешуге саналы түрде қолдана білу сияқты ақыл-ой белсенділігін дамыту қажет.

Физиканы оқыту үдерісін жетілдіру оқушылардың танымдылық белсенділігімен ізденімпаздығын арттыруға негізделген оқу-танымдық қызметі барысында олар қажетті көлемдегі білімді игеріп қана қоймай, танымдық қабілетімен шығармашылық ойлау қабілетін дамытады.

Сабақ жүргізу нәтижесінде тәжірибе жинақталып, оқушының білім сапасының молая түсуіне, қоғамдық санасының толыға түсуіне, олардың пәнге деген қызығушылығының деңгейін арттырып, тынымсыз еңбегінің нәтижесінде игеруге бірсарындылықтан құтылуға, ұмтылысын, ізденісін арттырудың бірден бір әдісі топпен оқыту [1; 292 б.].

Топқа біріктіруді бірнеше әдістермен жүргізуге болады:

– оқушылардың білім деңгейіне қарай орналастыра білу - жақсы және өте жақсы оқитын оқушылар қалғандарына кеңесші бола алады;

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

– білім деңгейіне қарай топтау. Өте жақсы меңгергендер, жақсы меңгергендер, орташа және нашарлар біртіндеп сатылап көтеріле алады.

- Топтау әдістерінің тиімділігі:
- оқушының бір-біріне жолдастық, достық қарым-қатынастары арта түседі;
- бір-біріне бар ынта жігерлерімен көмектесуге, үйретуге болады, үйрете жүріп өзіде үйренеді;
- топтың жарыстары кезінде, ұйымдастырушылығының қабілеті арта түседі;
- бір сабақтың үстінде бірігіп, материалдарды толық қамтуға мүмкіншілік туады;
- бағалау жүйесін салыстырмалы түрде жүйелі жүргізе аламыз;
- оқушылардың өз бетінше ізденістері туындайды, қосымша оқулықтарын немесе өз оқулықтарымен жүйелі жұмыс жүргізуге дағдыланады;
- өз білімі мен жолдастарының білімін, саралай білуіне толығырақ мүмкіншілік туады.

Осы мақсатта физика пәнінен сабақ беретін топтарда топпен жұмыс істеп біршама жетістіктерге жетуге болады. Атап айтқанда сөйлеу қабілеттері төмендеу оқушылардың өздері ізденіп мүмкіндіктерін салып топқа өз үлестерін қосады.

Мысалы, «Тұрақты тоқ заңдары» тақырыбындағы сабақты өткізу тәжірибесін қарастырғанды жөн көрдім.

Үш топқа үш түрлі тапсырма беріледі. Сұрақтар бойынша топтау әдісін пайдаланып, білгендерін берілген қағазға ақылдаса отырып жазады. Осыдан кейін әр топтан бір оқушыдан шығып өз жұмыстарын қорғайды.

I топ. Электр тогына сипаттама жазады.

II топ. Тұрақты токтың жұмысын, қуатын анықтайтын формулаларды жазады.

III топ. Өткізгіштерді қосу туралы жазады.

Әрбір жаңа тақырыпты түсіндіргенде оқушылардың мүмкіндіктеріне қарай тірек белгілері мен тірек конспектiлерiн пайдаланған жөн. Сондай-ақ, физикалық заңдылықтар мен құбылыстарға арнап жеке тірек белгілерін құрастыру қажет.

Мысалы, ішкі энергия тақырыбын өткенде ішкі энергияның физикалық мағынасын толық ашу үшін төмендегідей тірек белгісін пайдаланған жөн:

$$E_{\text{ішкі}} = N (E_{\text{потенц}} + E_{\text{кинет}})$$

Дене   молекула

Мұндағы: $E_{\text{ішкі}}$ -дененің ішкі энергиясы, $E_{\text{потенц}}$ -молекулалардың потенциалдық энергиясы, $E_{\text{кинет}}$ -молекулалардың кинетикалық энергиясы, N - молекулалар саны.

Яғни, бұл тірек сигналы «Дененің ішкі энергиясы денені құрайтын бөлшектердің (молекулалы, атом және иондардың) кинетикалық энергиясы мен осы бөлшектердің молекулалық өзара әсер күштерінен пайда болатын потенциалдық энергиясының жиынтығынан тұрады» дегенді білдіреді [2; 48 б.].

Негізгі заңдылықтарды тірек белгілері арқылы беру оқушылардың есте сақтау қабілетін арттырады.

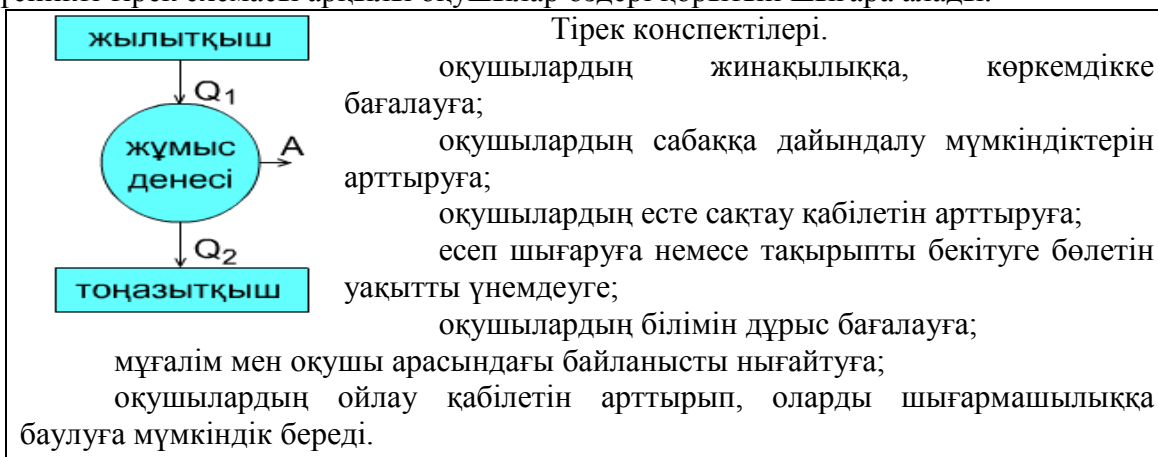
Физикалық заңдылықтар мен құбылыстардың мәнін ашу үшін тақырыпты тірек конспектiсiмен бергенде, 1 тірек конспектiсiне 2-3 тақырыпты біріктіріп топтап, блок түрінде берген қолайлы.

Жылу қозғалтқыштары тақырыбын өткенде жұмыс дене қыздырғыштан Q_1 жылу мөлшерін алып, суытқышқа Q_2 жылу мөлшерін береді. Осы арада жұмыс атқарылады. Ол атқарылған жұмыс $A=Q_1-Q_2$ айырымына тең.

Жұмыс атқарушы дене ұлғайған кезде өзінің ішкі энергиясын жұмыс жасауға толық бере алмайды. Жылудың едәуір бөлігі міндетті түрде газбен бірге суытқышқа

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

беріледі, яғни ішкі энергияның бір бөлігі қайтарылмай біржола жоғалтады. Осы түсінікті тірек схемасы арқылы оқушылар өздері қорытып шығара алады.

«Еркін гармониялық тербелістер» тақырыбында оқушыларды қойылған түйінді мәселелерді шығармашылық тұрғысынан шешуге, зерттеушілік дағдысын қалыптастыруға бағыттау арқылы топтық жұмыс түрін пайдаланып «ой қозғау» стратегиясының негізінде еркін гармониялық тербелістердің анықтамасын беру үшін оқушылардың білім базасы механиканың кинематика, динамика және энергия сақталу тарауларындағы білімдерін қолдану арқылы анықталады. Екі топ математикалық және серіппелі маятниктерді қарастырып, жауап кестесін толтырады. Үшінші топ - сарапшылар тобы - жауаптарды мұқият тындап бақылайды, келіспеген тұжырымдамаларды ғылыми дәлел негізінде өзгертеді, ал керек болса, өздері толықтырады. Үшінші топтың жауаптарын екі топ бірігіп бақылайды.

Түйінді мәселелер бақылау объектілері де болып келеді. Олар-еркін гармониялық тербелістердің:

- 1) орындалу шартын анықтау (5 балл);
- 2) тербелмелі жүйедегі энергияның түрлену және сақталу заңдарының орындалуын дәлелдеу (10 балл);
- 3) қозғалыс заңдылықтарын анықтап, қозғалыс теңдеулерін жазу (10 балл);
- 4) негізгі сипаттама-периодтық формуласымын қорытып шығару (10 балл);
- 5) қолдану (25 балл).

Рейтинг балдарының бағаларға сәйкестігі:

51-60 балл-5; 41-50балл-4, 31-40балл-3.

Ой толғаныс сатысы. Мақсаты: «Бес жолды өлең» стратегиясы негізінде еркін гармониялық тербелістердің анықтамасын беру сабақ бойы анықталған мағұлматтарды талдап, жинақтау арқылы қортынды жасау.

(Зат есім)	ТЕРБЕЛІС
(Сын есім)	Еркін Гармониялық
(Етістік)	Түрленеді Ауытқиды Тербеледі
(Сөз тіркесі)	Ішкі күштер әсерінен болады
(Тақырыпқа синоним)	ҚОЗҒАЛЫС

Физика пәнін оқытуда халықтық педагогиканы пайдаланудың мәні зор. Сонымен қоса мақал – мәтел адам баласының тұрмыс - тіршілігіне терең еніп, халықтың өмірін, еңбек әрекетін, оның табиғат құбылыстарымен қарым – қатынасын дөп басып шынайы көрсетіп отырған. Сондықтан да олардың зор дидактикалық және тәрбиелік мәні бар. Сонымен қатар кейбір мақал – мәтелдерде табиғат құбылыстар арасындағы өзара байланыс өте айқын берілген [3; 110 б.].

«Ауызы күйген үрлеп ішеді» мақалының тәрбиелік мәнін былайша ашып көрсетуге болады. Жіберген қатенді екінші рет болдырмау керектігін, ал қатені тиесілі қорытынды жасай білуге меңзейтінін, физикалық тұрғыдан – ыстық нәрсені

үрлесек содан кебу үрдісі тездегіліп, нәтижесінде оның температурасының төмендейтінін айтуға болады.

«Дән себілмей астық өнбейді, дария буланбай шық түспейді» мақалының тәрбиелік мәнін ашсақ: өмірдегі барлық құбылыстар өзара себеп – салдарлы байланыста болатындығынан болса, физикалық тұрғыдан – астында да, жер бетіндегі судың температурасының артуынан ол буланып (кебу), ал температура төмендегенде су тамшыларынан ішкі энергия кемуінен шық пайда болатындығын түсіндіреміз.

«Күн шыққан соң суарған суды күн жұтады» мақалының тәрбиелік мәнін ашып көрсетсек: егістіктің таңертең күн шықпай, не күн бата суару керектігі айтылады. Ал физикалық тұрғыдан күн шығып тұрғанда егістікті суарса температураның жоғарылағанынан кебу үрдісі жақсы жүреді. Жер тез кеуіп қалады, ал кеш бата суарғанда температура төмендегендіктен кебу үрдісі баяу жүреді де су толығымен жерге сіңіп үлгереді.

Тақырыпты қайталау пысықтау сабақтарында шығармашылық сабақ, жарыс сабағы, ойын сабағы, баспасөз конференция сабағы т. б. түрлерін қолдану арқылы:

- оқушылардың алған білімдерін бір жүйеге келтіруге;
- негізгі заңдылықтар мен құбылыстардың мән-мағынасын ашуға;
- сандық және сапалық есептерді шешуге;
- оқушылардың шығармашылығына жол ашуға;
- тақырып бойынша өтілген формулаларды бір жүйеге келтіруге мүмкіндік береді.

Қорыта айтқанда, осындай үлгідегі топтық оқыту әдіс-тәсілдері оқушылардың есте сақтау қабілетін арттырып, оларды жинақылыққа, дәлдікке, шығармашылыққа баулуға, физика пәніне деген қызығушылығын арттыруға көмектеседі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бакиров К.А., Намысова Г.А., Аушева И.У., Шаримова А.Г., Ғабдоллақызы Б., Байкенова Б.А Мұғалімге арналған нұсқаулық: Екінші(негізгі) деңгей -3-басылым. -Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығының баспасы, 2014.-292 б.

2. Мектептегі тәжірибе кезеңінде орындауға арналған тапсырмалар: Екінші(негізгі) деңгей /Бакиров К.А., Намысова Г.А., Аушева И.У., Шаримова А.Г., Ғабдоллақызы Б., Байкенова Б.А-3-басылым.-Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығының баспасы, 2014.-48 б.

3. Жартынова Ж. «Интерактивті оқыту әдісін қолданып сабақты жоспарлау және басқару» - Алматы-2014, -110 б.

INCREASING STUDENTS' INTEREST IN THE SUBJECT THROUGH THE USE OF THE GROUP METHOD IN THE STUDY OF PHYSICS.

This article describes the importance of using the group teaching method in increasing students' interest in physics. Methods and techniques of group learning contribute to improving students' memory, introducing them to concentration, accuracy, creativity, and increasing interest in physics. Improving the process of teaching physics in the process of educational and cognitive activity based on increasing the cognitive activity and curiosity of students, they not only master the necessary amount of knowledge, but also develop cognitive abilities and creative thinking.

Keywords: group, group learning, interest, development.

Р. РАХМИДЖАНОВ

*Пограничная академия Комитета национальной безопасности
Республики Казахстан, курсант,
Республика Казахстан, город Алматы*

научный руководитель - служащая Г.П. РЫСБАЕВА
*Пограничная академия Комитета национальной безопасности
Республики Казахстан,
доцент 9 специальной кафедры,
кандидат физико-математических наук, академик МАИИ,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: rgp_81@mail.ru*

ПРОГРАММА ШИФРОВАНИЯ И ДЕШИФРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИИ

В статье рассмотрены вопросы по шифрованию информации и защиты от несанкционированного доступа. Разработана программа шифратор и дешифратор в программе Visual Basic. Данная программа прошла апробацию курсантами Пограничной академии. Приведен код и описание программы позволяющей зашифровать и дешифровать секретную информацию для передачи ее по сети.

Ключевые слова: шифратор, дешифратор, программа, информация, кодирование, несанкционированный доступ, доступ.

Быстрое развитие процессов автоматизации, проникновение компьютеров во все сферы жизни, создание компьютерных сетей повлекли за собой, помимо несомненных преимуществ, ряд специфических проблем. Одной из таких проблем стала необходимость обеспечения эффективной защиты информации.

С целью предотвращения проникновения злоумышленника в компьютеры организаций и частных лиц создано немало различных систем безопасности. Однако полностью гарантировать предотвращение несанкционированного доступа к данным, хранящимся на компьютерах, очень сложно. Большую опасность с точки зрения несанкционированного доступа к информации представляет собой процесс передачи информации по сети.

В случае, когда злоумышленник все-таки получил доступ к данным, хранящимся на компьютере или пересылаемым по сети, последним средством, призванным защитить конфиденциальную информацию, является шифрование.

Шифрование или кодирование информации - распространенный способ ее защиты. Актуальность темы заключается в том, что конфиденциальность и недоступность информации играет очень большую роль и поэтому одним из надежных способов ее защиты является шифрование [1].

Шифрование информации — это ее кодирование, которое затрудняет или даже исключает возможность прочтения данной информации без соответствующей программы или же аппарата. Шифрование является одним из самых надежных способов защиты информации.

Шифрование осуществляет преобразование исходных данных при помощи шифра. Шифр - (франц. chiffre) есть совокупность условных знаков (условная азбука из цифр или букв) для секретной переписки. Существует два вида шифров: шифр замены и шифр перестановки. Шифр замены осуществляет преобразование замены букв или других «частей» открытого текста на аналогичные «части» шифрованного текста. Шифр перестановки осуществляет преобразование перестановки букв в открытом тексте. И тот, и другой шифр имеют свою историю использования, например, шифр «Сцитала», шифр Цезаря, «тарабарская грамота».

Наиболее широко распространенным шифром симметричного шифрования является DES (Data Encryption Standard), разработанный IBM в 1976 году и рекомендованный Национальным бюро стандартов США к использованию в открытых секторах экономики [2].

Является самым простым алгоритмом. Криптографы часто называют его секретным ключом криптографии (СКК) или общим, поскольку шифрование и расшифровка информации происходит с использованием одного и того же ключа. Симметричное шифрование подразумевает, что секретный цифровой ключ должен быть известен как получателю, так и отправителю.

Для решения вышеперечисленных проблем симметричного шифрования предназначены системы с асимметричным шифрованием, или шифрованием с открытым ключом, которые используют свойства функций с секретом, разработанных У. Диффи и М. Хеллманом [3].

Казахстанская программа шифрования информации

Казахстанская программа шифрования называется **NPSS Crypto**. Авторы разработки — сотрудники лаборатории информационной безопасности Института информационных и вычислительных технологий Республики Казахстан.

Собственный шифр — такой же атрибут независимого государства, как и флаг, герб и конституция. Просто этот атрибут — тайный. Наряду с обеспечением безопасности переписки он характеризует уровень развития фундаментальной науки страны.

От американского алгоритма шифрования — к отечественному

Сейчас Казахстан в международной переписке использует российский стандарт шифрования информации. А в первые годы после развала Советского Союза все приняли за основу американский формат DES.

Теперь есть возможность в разы повысить степень защищенности государственных тайн и секретов. Да и не только их — использовать NPSS Crypto могут и бизнес-структуры. «В настоящий момент департамент госсекретов комиссии ЕАЭС утверждает, что в трансграничном обмене информация только открытая. Вместе с тем между Китаем и Россией есть информационный шлюз, и Китай принял стандарты России. Говорят, что и у нас собираются официально принять российский стандарт шифрования. Но изначально договаривались о том, что каждая страна должна использовать свой стандарт шифрования. Пока у нас не было своего, было логично использовать российский. Но теперь у нас такой стандарт есть, и я полагаю, он будет принят», заявляют сотрудники лаборатории информационной безопасности института.

С шифрованием современный человек сталкивается ежедневно. Любое текстовое сообщение в мессенджерах, любой телефонный разговор хешируется, то есть переводится в более легкий формат, а расшифровка происходит в девайсе адресата. Это делается для экономии трафика. Что же касается государственных нужд, то главное — необходимость сохранения секретности [4].

Чтобы казахстанская система шифрования NPSS Crypto заработала в полную силу, необходимо сделать последний шаг: создать безопасный пункт распределения ключей. Важно, чтобы ключ мог получать только адресат. Это отдельная задача, сейчас этим занимаются разработчики. В мире существуют две системы. В инфраструктуре открытых ключей (PKI, Public Key Infrastructure) ключи раздает уполномоченный орган, как у нас система e-gov раздает ключи ЭЦП. Вторая система — PGP, Pretty Good Privacy, которая построена на взаимном доверии, например, когда работнику передается код доступа к информационной базе, — рассказывают разработчики. — Все существующие системы не без изъянов, ключ можно получить или модифицировать. Это открытая задача, весь мир занимается ее решением, пока

стопроцентной безопасности добиться никто не смог. А мы хотим попытаться создать свою безопасную систему».

Программа шифратор и дешифратор информации в Visual Basic

Описание и этапы работы программы [5-6].

```
Public Function encrypt(s As String, v As Long) As String
```

```
Dim total As String
```

```
Dim tmp As String
```

```
For i = 1 To Len(s)
```

```
tmp = Mid(s, i, 1)
```

```
tmp = Asc(tmp) + v
```

```
tmp = Chr(tmp)
```

```
total = total & tmp
```

```
Next i
```

```
encrypt = total
```

```
End Function
```

```
Public Function decrypt(s As String, v As Long) As String
```

```
Dim total As String
```

```
Dim tmp As String
```

```
For i = 1 To Len(s)
```

```
tmp = Mid(s, i, 1)
```

```
tmp = Asc(tmp) - v
```

```
tmp = Chr(tmp)
```

```
total = total & tmp
```

```
Next i
```

```
decrypt = total
```

```
End Function
```

```
Private sub command1_click()
```

```
text1.text = encrypt(text1.text,3)
```

```
end sub
```

```
Private sub command2_click()
```

```
text1.text = decrypt(text1.text,3)
```

```
end sub
```

Скрин программы (рис.1-3)

```
Public Function encrypt(s As String, v As Long) As String
Dim total As String
Dim tmp As String
For i = 1 To Len(s)
tmp = Mid(s, i, 1)
tmp = Asc(tmp) + v
tmp = Chr(tmp)
total = total & tmp
Next i
encrypt = total
End Function

Public Function decrypt(s As String, v As Long) As String
Dim total As String
Dim tmp As String
For i = 1 To Len(s)
tmp = Mid(s, i, 1)
tmp = Asc(tmp) - v
tmp = Chr(tmp)
total = total & tmp
Next i
decrypt = total
End Function

Private Sub Command1_Click()
text1.Text = encrypt(text1.Text ,3)
End Sub
```

Рис.1. Код программы

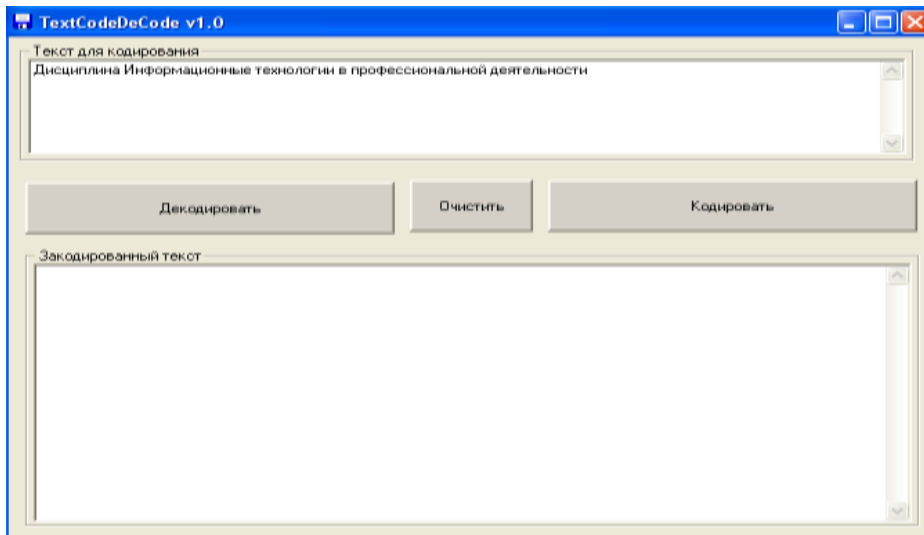

Рис.2. Диалоговое окно программы

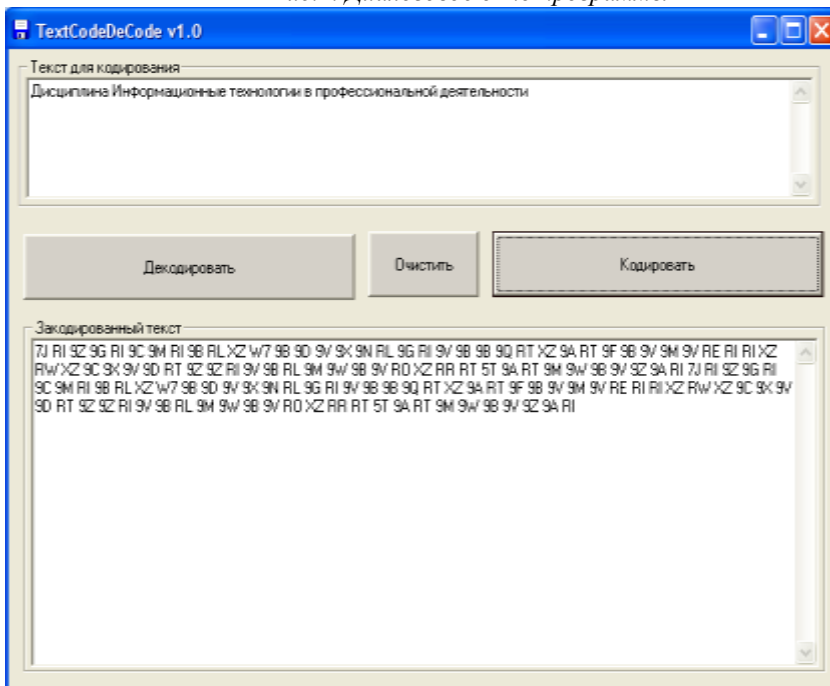

Рис.3. Диалоговое окно шифрования информации

Ко всем шифрам можно применить следующее высказывание отца кибернетики Норберта Винера: «Любой шифр может быть вскрыт, если только в этом есть настоятельная необходимость, и если информация, которую предполагается получить, стоит затраченных средств, усилий и времени...».

Таким образом, основной принцип шифрования: шифруемая информация должна быть более ценной, чем стоимость защиты, и при этом менее ценной, чем стоимость атаки. Данная программа шифрования и дешифрования будет использована для обычных пользователей ПК, но не продвинутых хакеров.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гатчин Ю.А., Коробейников А.Г. Основы криптографических алгоритмов. Учебное пособие. – СПб.: СПбГИТМО(ТУ), 2002. – 29 с.
2. Иванов М.А. Криптографические методы защиты информации в компьютерных системах и сетях. – М.: КУДИЦ-ОБРАЗ, 2001. – 368 с.
3. Левин М. Криптография. Руководство пользователя. – М.: Познавательная книга плюс, 2001. – 320 с.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

4. Панасенко С.П. Алгоритмы шифрования. Специальный справочник ВХВ–Санкт-Петербург, 2009. – 576с.
5. Браун С. Visual Basic 6.0: учебный курс. – С-Пб: "Питер", 2006. – 574 с.
6. Visual Basic 6.0. Руководство для профессионалов. – БХВ-Петербург, 2002. – 992 с.

PROGRAM FOR ENCRYPTION AND DECRYPTION OF INFORMATION

The article deals with the issues of information encryption and protection against unauthorized access. The encoder and decoder program was developed in the Visual Basic program. This program has been tested by cadets of the Border Academy. The code and description of the program that allows you to encrypt and decrypt secret information for transmission over the network is given.

Key words: encoder, decoder, program, information, coding, unauthorized access, access.

А.Ф. РАХЫМЖАНОВА

*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті,
магистрант*

*Қазақстан Республикасы, Астана қаласы
e-mail: ainur.galimkyzy@gmail.com*

ғылыми жетекші – К.М. САГИНДЫКОВ

*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті,
т.ғ.к., доцент*

*Қазақстан Республикасы, Астана қаласы
e-mail: ksagin@mail.ru*

**ВЕБ-ҚОСЫМШАЛАРДАҒЫ АУТЕНТИФИКАЦИЯ МӘЛІМЕТТЕРІН
ҚОРҒАУ ТӘСІЛДЕРІ**

Қазіргі кезде веб-осалдықтар саны мен онымен байланысты тәуекелдер бойынша кез-келген басқа ақпараттық қауіпсіздік проблемаларынан асып түседі. Бұл мақалада веб-қосымшалар мен аутентификация осалдығын анықтаудың заманауи әдістері талқыланады және олардың мүмкіндіктеріне талдау жүргізіледі. Сонымен қатар бұл жұмыста, веб-қосымшалардың осалдықтарын автоматты анықтау әдістері бойынша бақылау жасалынады. Үлкен деректерді сақтау және олармен жұмыс жасау деректер қауіпсіздігіне қатысты мәселелерді тудырады. Ішкі және сыртқы шабуылдаушылар маңызды деректерге қол жеткізуге тырысуы, сонымен қатар белгілі бір ақпаратты байқаусызда немесе әдейі өзгертуі немесе жоюы мүмкін. Демек, іске асыратын жүйе деректердің құпиялылығын қамтамасыз ету кейбір қорғаныс механизмін қажет етеді.

Кілт сөздер: веб-қосымша, ақпараттық қауіпсіздік, веб-қауіпсіздік, деректер базасы, аутентификация, авторизация, компьютерлік жүйелер.

Соңғы жылдары веб-қауіпсіздік үлкен проблемаға айналды. Құрылымдық сұрау тілінің инъекциялық шабуылы (SQLIA) веб-қосымшалардың елеулі шабуылдарының кең таралған және басым класы болып табылады. Веб-қосымшадағы негізгі дерекқорға оңай заңсыз қол жеткізуге болады, осылайша жүйені толық бақылауға алады және корпорацияларға миллиондаған доллар шығын әкеледі. Бұл жұмыс Веб-қосымша шабуылдарынан қорғаудың бұрынғы әдістерін егжей-тегжейлі шолуды, сондай-ақ анықтау және алдын алу әдістерін сыни шолудың (күшті және әлсіз жақтарын) қорытындылауды және талдауды қамтиды.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

Кез келген ақпараттық жүйеде негізгі қорғау объектісі ақпарат болып табылады. Қазақстан Республикасының «Ақпараттандыру туралы» заңына сәйкес ақпарат ұғымына олардың берілу нысанына қарамастан адамдар, объектілер, фактілер, оқиғалар, құбылыстар мен процестер туралы ақпарат түсіндіріледі. Ақпараттық қауіпсіздік дегеніміз-ақпараттық саланың (кәсіпорынның, ұйымның, қоғамның, мемлекеттің) ішкі және сыртқы қауіптерден қорғалу жағдайы. Ақпараттық қауіпсіздікті толық түсіну үшін, біріншіден, «қауіпсіздік» түсінігін беру керек. Әдебиетте көптеген ұғымдарды басқаша түсіндіруге тура келеді. Ақпараттық қауіпсіздік деп осы ақпараттан хабардар болу шарты мен мүмкіндігі, рұқсат етілмеген тұлғалардың модификациясы немесе жойылуы, жалған электромагниттік сәулелену мен кедергілер салдарынан ағып кету, объектілер арасында жіберу кезінде арнайы ұстап қалу (жою) технологиясы түсініледі.

Ақпаратты қорғау өңделетін ақпараттың құпиялылығы мен тұтастығын және пайдаланушылар үшін ақпараттың қолжетімділігін қамтамасыз ететін шаралар кешенін қамтиды.

Құпиялылық деп ақпаратты иеленуді ақпарат иесі белгілеген белгілі бір адамдар тобы жүзеге асыратын ақпараттың жай-күйі түсініледі.

Қолжетімділік деп қол жеткізу құқығы бар адамдар өз құқықтарын іске асыра алатын ақпараттың жай-күйі түсініледі.

Тұтастық деп ақпараттың жай-күйін тек өзгерістер енгізуге құқығы бар адамдар ғана өзгертетін ақпараттың жай-күйі түсініледі.

Ақпараттың осалдығы – бұл компьютерлік жүйенің өмірлік циклінің белгілі бір кезеңінде жағдайдың пайда болу ықтималдығы және нәтижесінде IP қауіп-қатерін тікелей жүзеге асыру үшін жағдай жасау. Сондықтан ақпараттық қауіпсіздіктің негізгі мақсаты жоғарыда аталған тұтастықты бұзу немесе тұтынушы ақпаратының қолжетімсіздігі салдарынан болатын бақылаудың жоғалуын барынша азайту болып табылады.

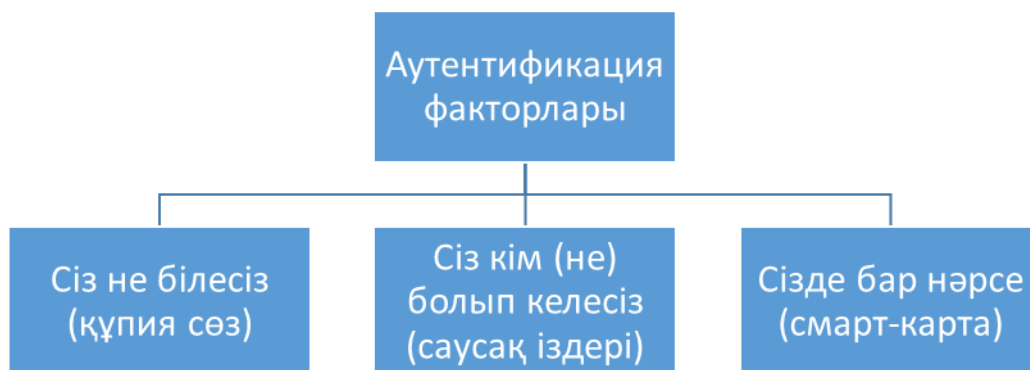
Жоғарыда айтылғандай, компьютерлік жүйелерде құпия деректер бар, сондықтан компьютерлік жүйелерді қорғауды зерттеу де қарастырылады. Желілік қауіптерден қорғаудың негізгі әдістері мен құралдарын қарастыруға болады. Әлеуметтік инженериядан қорғаудың ең жақсы тәсілі-пайдаланушылардың хабардарлығы. Барлық қызметкерлер әлеуметтік дағдылардың бар екендігі туралы хабардар болуы керек және қандай да бір себептермен бөгде адамдарға беруге болмайтын кез келген ақпаратты нақты анықтауы керек.

Аутентификация жіберуші мен алушыға бір-бірінің түпнұсқалығын тексеруге мүмкіндік береді. Бұған қол жеткізудің бір жолы - пайдаланушы аты мен құпия сөзді беру, дерекқордағы жазбаны іздеу және комбинацияның заңдылығын тексеру. Егер пайдаланушы шынымен де өзі мәлімдеген адам болса, сервер оған рұқсат береді. Осылайша, қауіпсіздік сервер активтерін рұқсатсыз кіруден қорғау үшін қолданылатын жүзеге асырылған аутентификация протоколдарына байланысты.

Кез келген бөлінген жүйенің қалыпты жұмыс істеуі жүйе мен ресурстардың қауіпсіздігін сақтауға негізделген. Ақпараттық жүйелердің қауіпсіздік векторларының бірі аутентификация хаттамаларын жүзеге асыру болып табылады, сондықтан бұл хаттамалардың дұрыс жұмыс істеуі маңызды. Түпнұсқалық растама хаттамасы – нысандар арасында аутентификация деректерін тасымалдау үшін арнайы жасалған компьютерден компьютерге байланыс протоколының немесе криптографиялық протоколдың түрі. Құпиялық деректерді қорғаудың маңызды деңгейі бола отырып, олар компьютерлік желілерде қауіпсіз байланыс орнату үшін маңызды. Аутентификация хаттамасының негізгі мақсаты хаттамаға қатысушылардың жеке басын анықтау болып табылады. Сонымен қатар, аутентификация хаттамалары әрі қарай байланысу үшін құпия сеанс кілттерін таратуды қамтамасыз етеді.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Сәйкестендіру клиент идентификаторды ұсынған кезде орын алады, ал түпнұсқалық растама клиенттер өздерінің жеке басын растаған кезде орын алады. Келесі суретте аутентификация факторларының үш түрі көрсетілген:

Олардың әрқайсысына қысқаша сипаттама берейік:

«Сіз не білесіз» факторы - аутентификацияның ең танымал факторы болып табылады. Бұл әдетте құпия сөзді немесе жеке сәйкестендіру нөмірін қамтиды. Ақпараттық жүйелердің көпшілігінде парольдер таза түрде сақталмай, шифрланады немесе хэш функциясы арқылы беріледі. Бұл фактордың артықшылықтарына оның аппараттық қолдауды қажет етпейтіндігі және есептеу қуатын аз тұтынатындығы жатады. Алайда, бұл әдістің көптеген кемшіліктері бар: парольдерді табу оңай, көбінесе парольдер көрінетін жерде орналастырылады, парольдерді тыңдау жағдайлары жиі кездеседі.

«Сізде бар» факторы смарт-карталар немесе белгілер сияқты элементтерді қамтиды. Смарт-карта – иесін анықтайтын ендірілген сертификаты бар шағын карта. Токен - бұл кейін аутентификация серверімен синхрондалатын санды көрсететін LED дисплейі бар шағын құрылғы. Жүйеге кіру үшін пайдаланушы таңбалауышта көрсетілген нөмірді енгізеді. Пайдаланушы енгізген нөмір сол уақытта серверге белгілі нөмірге сәйкес келсе, пайдаланушы аутентификацияланады.

Биометриялық әдістер саусақ іздері, сөйлеу және көздің өңі сияқты атрибуттармен анықталатын соңғы аутентификация факторы болып табылады. Пайдаланушының биометриялық сипаттамасының бірегейлігі сонша, тіпті егіздер де бірдей биометрияға ие бола алмайды. Бұл қауіпсіздік механизмдері ең қымбат, бірақ алғашқы екі фактормен салыстырғанда ең сенімді болып табылады. Көптеген аутентификация протоколдары қауіпсіздікті жақсарту үшін осы факторлардың тіркесімін пайдалана бастады.

Аутентификация хаттамаларының түрлері:

Extensible Authentication Protocol (EAP). Бұл аутентификация протоколы IP қосылымы қол жетімді емес деректер байланысы деңгейінде жұмыс істеуге арналған.

Құпия сөздің аутентификация протоколы - протокол тіркелгі деректерін шифрланбаған түрде аутентификация серверіне жібереді.

Microsoft Challenge Handshake Authentication Protocol (MSCHAP) стандартты MD5 бір жақты шифрлау әдісін пайдаланып PPP сілтемесі арқылы жібермес бұрын құпия сөз туралы ақпаратты шифрлайды.

Аутентификация әдістері:

EAP-TLS (Transport Layer Security) – өзара аутентификацияны қамтамасыз ету үшін клиент пен сервер үшін PKI сандық сертификатын пайдаланады.

EAP-TTLS цифрлық сертификатты жою және TLS енгізу күрделілігін азайту арқылы алдыңғы хаттаманы кеңейтеді.

EAP-MD5 - қоңырауға сұрауға жауап беру протоколы. Ол ортақ құпиямен және өтініш берушінің ортақ құпия туралы білімін тексеру үшін бір жақты хэштеу алгоритмін пайдаланады.

EAP-PEAP бірінші хаттамаға ұқсас. Ол аутентификация үшін жеке кілт инфрақұрылымының сандық сертификаттарын пайдаланады.

EAP-LEAP Cisco Systems әзірлеген. Протокол бір жақты аутентификацияның орнына өзара аутентификацияны ұсынады.

EAP-POP аутентификация кілттерін жасау үшін бір реттік құпия сөзді пайдаланады.

EAP-PSK өзара аутентификация және сеанс кілтін шығару үшін алдын ала ортақ кілтті пайдаланады.

Ақпараттық әлемде жаңа парадигма ретінде веб-қосымшалар барған сайын танымал болуда. Көптеген пайдаланушылар веб-қосымшаларда аппараттық құралдарға, бағдарламалық құралдарға және әртүрлі қызметтерге қол жеткізеді және пайдаланады, сондықтан тек уәкілетті тұлғалар ақпараттық ресурстарды пайдалана алатындығына көз жеткізу керек. Веб-қосымшалардағы деректерге қол жеткізу күшті аутентификация арқылы қорғалуы керек. Осыған байланысты, клиенттердің құпия деректерін қорғау үшін жұмыс хаттаманы пайдалана отырып, клиент пен сервердің өзара аутентификациясы үшін хаттаманы пайдалана отырып, қауіпсіз авторизацияны қамтамасыз етуді сипаттайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Грюнвальд Л. Обзор методов репликации данных для баз данных мобильных одноранговых сетей. // Журнал VLDB 17, 2008. – с. 1143-1164
2. Hankerson, D. Guide to Elliptic Curve Cryptography // D. Hankerson, A. Menezes, S. Vanstone. – Springer-Verlag, 2004. – с. 358
3. What Is Web Application Security and How Does It Work? [Электрондық ресурс]. – 2021 - Сілтемесі: <https://patchstack.com/web-application-security/>
4. Get a Demo of Acunetix Web Vulnerability Scanner | Acunetix [Электрондық ресурс]. – 2018 - Сілтемесі: <http://sanchiz.net/blog/advantage-of-web-applications>
5. Безопасность веб-приложений. [Электрондық ресурс]. – 2020 - Сілтемесі: <https://playground.learnqa.ru/demo/xss>
6. How to Do Security Testing Manually: 12 Effective Ways. [Электрондық ресурс]. – 2018 - Сілтемесі: <https://www.akkamal.kz/sites/>
7. Web Application Security Testing Guide. [Электрондық ресурс]. – 2015 - Сілтемесі: <https://www.internet-technologies.ru/articles/>
8. Web Application Safety by Penetration Testing. [Электрондық ресурс]. – 2017 - Сілтемесі: <http://blog.reliefapps.org/web-security/>

WAYS TO PROTECT AUTHENTICATION DATA IN WEB APPLICATIONS

Today, web vulnerabilities surpass any other information security problem in terms of the number and associated risks. This article discusses modern methods for detecting web applications and authentication vulnerabilities and analyzes their capabilities. In addition, this work will monitor the methods of automatic detection of vulnerabilities in web applications. Storing and handling big data raises data security issues. Internal and external attackers can try to gain access to important data, as well as inadvertently or deliberately change or delete certain information. Therefore, the system that implements ensuring data confidentiality requires some defense mechanism.

Keywords: Web Application, Information Security, Web Security, database, authentication, authorization, computer systems.

М.С. РОМАНКУЛОВ¹, Д.Б. ИСАБАЕВ¹

*Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи, курсант.
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: viires01@mail.ru*

научный руководитель – полковник Т.Е. АНЕФИЯЕВ
*Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи,
старший преподаватель кафедры общевойсковых дисциплин,
магистр военного дела и безопасности,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: anefiyayev1465@gmail.com*

ВОДИТЕЛЬ, КАК ГЛАВНЫЙ ФАКТОР БЕЗОПАСНОСТИ ДВИЖЕНИЯ

Рассмотрены факторы, влияющие на психофизиологическое состояние водителя, на его действия при управлении автомобиля. Приведен расчет тормозного пути в зависимости от реакции водителя, состояния дорожного покрытия, технического состояния транспортного средства.

Ключевые слова: интенсивность движения; реакция, вариативность, период реализации.

Главная фигура в процессе дорожного движения - водитель.

Статистика свидетельствует, что из-за ошибок водителей ежегодно совершается до 75 % дорожно-транспортных происшествий. [1].

В нестандартных, а порой и критических ситуациях только знания водителя, его умение, мастерство и порой физические данные предотвратят дорожное происшествие.

Интенсивность движения постоянно растет и требует от современного водителя определенных навыков поведения в плотных транспортных потоках.

Все, кто связан с анализом, профилактикой и организацией дорожного движения, медики, аналитики, полицейские отмечают, что из всех основных психологических качеств, влияющих на безопасность движения, самым главным является реакция водителя на изменение обстановки на дороге.

Реакция – это резкая перемена в самочувствии, упадок, слабость после подъема, напряжения [2].

Специалистами доказано, что водитель при управлении автомобилем в мегаполисах днем каждые три - четыре секунды испытывает раздражение.

Любая реакция водителя при вождении характеризуются следующими параметрами:

- правильностью;
- точностью;
- скоростью;
- вариативностью.

Скорость реакции у всех разная. Время реакции зависит от степени сложности, от тренированности, физического и психического состояния, от утомления, болезни, алкогольного или наркотического опьянения.

Интенсивность движения сегодня большая, поэтому водителю больше приходится перерабатывать количество информации в единицу времени, в результате для принятия правильного решения – торможение, маневр, объезд и т.д. минимален. Опытный водитель быстрее различает и опознает объекты, определяет удаленность и скорость их движения, но таких мало.

Особым свойством водителя является умение переключаться с одной реакции на другую, при необходимости удалить начавшуюся реакцию и перейти к другой. В деятельности водителя часто случается так, что при выполнении одной реакции появляются изменения ситуации, требующие других действий. К примеру, водитель начал поворот, но в это время на проезжей части дороги по направлению поворота появился пешеход, как лучше поступить повернуть рулевое колесо в обратную сторону изменения направления задуманного движения или затормозить? Водителю требуется время на отдельные манипуляции с механизмами управления, на нажатие педали тормоза, подачи звукового сигнала, поворотом рулевого колеса и т.д. Чем меньше это время, тем больше скорость реакции водителя. Время реакции зависит от степени сложности, от тренированности, физического и психического состояния, от утомления, болезни, алкогольного или наркотического опьянения.

Время реакции водителя — это время от момента как увидел опасность до момента нажатия на педаль тормоза, т.е. следовательно, за время реакции водитель должен не производить никаких действий и автомобиль продолжает двигаться, не снижая скорости. Отсюда, путь, проходимый автомобилем за время реакции, водителя, тем больше, чем меньше скорость автомобиля в момент обнаружения опасности на дороге и чем больше время реакции водителя. Подсчитано, что при скорости движения автомобиля 40 км/ч и времени реакции водителя 0,6 сек автомобиль, до вступления в действие тормозов, проходит около 7 м пути. С увеличением скорости до 60 км/ч среднее время реакции увеличивается до 1,3 сек, а автомобиль успевает пройти до начала торможения около 29 м пути. Если учесть путь торможения, который при скорости 80 км/ч на дороге с сухим покрытием составляет примерно 50 м, то дистанция безопасности в данном случае составит $29+50=79$ м. Таким образом, с замедлением реакции, в значительной мере оказывает влияние степень ее сложности, Чем сложнее реакция, тем дольше она протекает. Это объясняется тем, что с усложнением при внезапном изменении дорожной обстановки затрачивается больше времени на восприятие информации и особенно на ее умственную переработку. Кроме того, внезапное появление в поле зрения необычных предметов, действия встречных водителей и пешеходов, резкие изменения направления или скорости движения могут привести на какой-то момент водителя в замешательство, что также увеличивает время его реакции.

Доказано, что в большинстве случаев реакции водителя на неожиданно возникающий тормозной сигнал относится к сложным двигательным реакциям, колеблется в широких пределах, от 0,4 до 1,5 сек., в зависимости от профессионального опыта и индивидуальных психофизиологических особенностей водителя [З.с.70].

У одного и того же человека время реакции может изменяться в довольно широких пределах в зависимости от состояния здоровья и самочувствия. Водители – спортсмены, с быстрой реакцией (н/теннис, борьба бокс), как правило, время реакций меньше, чем у лиц, не занимающихся спортом.

Медицина определила, что сильное утомление и даже небольшое недомогание резко увеличивает время реакции. Когда водитель едет один по однообразной дороге, в обстановке, не требующей отдельных реакций, у него возникает состояние слабости, мысль невольно обращается на какое-то событие, не имеющее никакого отношения к движению. Возникают представления, поглощающие внимание и вызывающие безразличие к окружающей обстановке. Постоянное раздражение одних и тех же точек коры головного мозга при монотонном движении ведет к возникновению «заторможенности» отдельных групп нервных клеток, это вызывает сонливость и даже сон. В такой ситуации необходимо остановиться, размяться или даже отдохнуть.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Сильное действие на время реакции оказывает алкоголь, наркотические вещества, причем даже небольшие дозы вызывают значительное замедление реакции в 2 - 3 раза. У водителя, находящегося в состоянии опьянения, нарушается координация движения рук и ног, теряется способность глазомерного определения расстояния, у него появляется беспечность, неправильное восприятие окружающего, притупляются чувства, сужается обзорность. Если у трезвого водителя обзорность составляет 150° , то у нетрезвого всего 40° .

Отдельные периоды работы водителя, особенно на больших скоростях движения, протекают в условиях недостатка времени. Качество действий в таких условиях зависит от быстроты и точности его ответных реакций на различные раздражители. В ответ на эти раздражители водитель выполняет различные действия:

- нажимает на педали (тормоза, сцепления, подачи газа);
- поворачивает рулевое колесо;
- включает (выключает) передачи.

В любой реакции различают два периода:

- скрытый период (латентный) – время, протекающее от момента появления раздражителя до начала ответного движения;

- период реализации – время от начала движения до его завершения.

Усложненная реакция требует значительно большего времени, которое зависит от обстановки. Исследования ученых показывают, что среднее время на такое действие бсек.

1. оценка обстановки через зеркало заднего вида – 1,88 с;

2. оценка обстановки через лобовое стекло на сложном нерегулируемом перекрестке – 2,6 с.

К примеру, восприятие сложных маршрутных указателей требует 3-4 с и чем больше скорость движения, тем опаснее создается обстановка, потому что водитель, переводя взгляд от дороги вверх на щиты, теряет зрительный контакт с дорожной обстановкой.

Полную информацию о движении водитель получает с помощью зрения. Видимое пространство при неподвижном состоянии глазных яблок называется полем зрения.

Средние количественные показатели границ поля зрения:

- для бесцветных (белых) объектов: наружная 90° , внутренняя 60° , верхняя – 55° , нижняя – 60° .

- для зеленых (цветных) объектов наружная 40° , внутренняя 30° , верхняя – 22° , нижняя – 20° , что значительно меньше. [4.с.66].

У разных людей поле зрения различно. Для водителей этот фактор имеет большое значение, т.к. можно из суженного поля зрения не заметить опасность на обочине дороги.

Еще больше времени требуется водителю контролировать приборы. Так, для перевода взгляда с дороги на шкалу спидометра требуется 1,5-1,9 с, а восприятие всех приборов требует уже 5-7с. Очень важную роль играет периферическое зрение, т.е. зрение за конусом ясности. Если все объекты на дороге воспринимать только центральным зрением, то придется все время вертеть головой в разные стороны.

Несмотря на то, что интенсивность движения на дорогах в темное время снижается в 10 раз, в этот период происходит до 50% всех ДТП. Основной причиной повышения опасности является ухудшение видимости, которое возникает в результате недостаточного освещения дорог и ослепления глаз водителя светом фар встречных автомобилей. Чаще всего ослепление продолжается 10с, за это время автомобиль может пройти значительный путь в неуправляемом режиме, поэтому, естественно требование ПДД – в случае ослепления немедленно остановиться.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

В жизни людей долгий период неотъемлемой частью является автомобиль. Умение управлять им, становится потребностью все большего количества граждан, при этом различных профессий. Но всем им предъявляются одинаково сложные условия современного дорожного движения. В результате краткого рассмотрения основных причин и факторов нарушений ПДД следует еще раз подчеркнуть, что главным звеном комплекса «человек-автомобиль-дорога» является водитель. Безопасность на дороге зависит, прежде всего, от его знаний, умения и дисциплины. Анализ водительской жизни доказывает, что только опыт и мастерство являются залогом уменьшения нарушений и трагичных ситуаций на дорогах.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. «Статистика ДТП на дорогах». сайт EuroNCAP@mail.ru
2. С.Ожегов «Словарь русского языка» Москва 1973 г. - 619 с.
3. В.Коноплянко «Основы управления автомобилем и безопасность дорожного движения» Москва, 2005 г.

DRIVER AS THE MAIN FACTOR OF TRAFFIC SAFETY

The factors influencing the psychophysiological state of the driver, his actions when driving a car are considered. The calculation of the braking distance depending on the reaction of the driver, the condition of the road surface, the technical condition of the vehicle is given.

Key words: traffic intensity; reaction, variability, implementation period.

**М.М. СЕЙСЕНБАЕВ¹,
И.Д. ЖИЛИН¹**

*¹Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
курсанты,
Республика Казахстан, город Алматы*

научный руководитель – О.Б. БОЛОТНОВА

*Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
преподаватель кафедры естественно-научных дисциплин
e-mail: Alexbolt71@mail.ru*

ОБРАЗОВАННАЯ МОЛОДЕЖЬ – БУДУЩЕЕ КАЗАХСТАНА

В этой статье рассматривается молодое поколение и его роль в развитии страны. Поставлены приоритеты образования и патриотического воспитания для процветания будущих поколений.

Ключевые слова: молодежь, стремление к знаниям, образование, будущее страны.

На протяжении всей истории человечества молодежь всегда играла важную роль в государстве. У молодых есть такие важные качества как жажда справедливости, отвага, честь.

У молодых все проблемы решаются быстро, препятствия преодолеваются легко, а мечты воплощаются в жизнь. Этот период надо использовать в полную силу. Молодые люди должны понимать, что их идеи, возможно где-то рискованные, где-то фантастические, но однозначно передовые, помогают взрослым коллегам достигать улучшений в стране.

Молодежь – это будущее страны! На плечи молодых людей ложится ответственность за родителей и за своих детей. И чтобы достойно справиться с возложенными задачами, необходимо принимать активное участие в жизни страны.

ОБРАЗОВАННОЕ ПОКОЛЕНИЕ – ГАРАНТ СТАБИЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Если у молодежи будет правильная инициатива, то будет процветать наша страна. С учетом этого, мы должны трудиться на благо нашей страны.

Мы, молодое поколение, нашей необъятной Родины являемся патриотами своей страны. В Казахстане единой семьёй живут представители более ста национальностей и народностей. В нашей стране дружно уживаются люди разных национальностей, говорящие на разных языках, исповедующие разные религии. На казахском, русском, уйгурском, немецком, корейском, татарском языках издаются книги и газеты, работают национальные театры, эстрадные ансамбли, передаются национальные программы радио и телевидения. Всех нас, людей разных национальностей, объединяет общее: мы — народ Казахстана

Новый казахстанский патриотизм – основа успеха нашего многонационального и многоконфессионального общества. Фундамент казахстанского патриотизма – это равноправие всех граждан и их общая ответственность за честь родины. Мир – важнейшее условие будущего процветания. Уже сейчас мы, молодежь, строим планы на будущее, мечтаем кем-нибудь стать в жизни, чтобы приносить пользу государству, приумножать богатства нашей Родины.

По-настоящему сильное государство уделяет большое внимание обучению молодежи. Для того, чтобы построить фундамент будущего, необходимо, прежде всего, приложить усилия для того, чтобы молодежь этой страны стала сознательным поколением. В настоящее время, Казахстан – развитое, цивилизованное государство. Независимость открыла для молодежи путь в светлое будущее. И это будущее – в руках образованной молодежи.

Поддержка молодежи – это инвестиции в прогресс страны. С первых лет независимости, вопросы образования, доступа к новым информационным технологиям, патриотического воспитания, успешной социализации молодого поколения были и остаются в центре внимания руководства нашего государства.

Президент Касым-Жомарт Токаев обозначил три важных приоритета для молодёжи Нового Казахстана.

По словам нашего Президента, важными приоритетами для молодёжи являются стремление к знаниям, трудолюбие и патриотизм. Он заявил, что будущее за цифровыми технологиями и инновациями. “При участии молодёжи страна должна стать конкурентоспособной, обеспечив повышение благосостояния и качества жизни граждан. Стремление быть нужным и полезным для своей Родины – должно стать целью каждого молодого человека. И только образованная и квалифицированная молодёжь сможет достичь поставленных целей. Государство всегда открыто для новых идей и предложений молодёжи. Молодёжь должна ценить честный труд и быть сильной духом. Должна уметь ставить интересы государства выше всего. Для этого нужно знать родной язык, чтить традиции и историю своего народа. Это – святой долг каждого молодого человека, и об этом надо помнить всегда”, – сказал Токаев.

По мнению президента, любовь к родной земле начинается не с красивых слов, а с реальных дел.

“Только целеустремленный гражданин может стать настоящим государственным деятелем и внести свой вклад в успешное будущее Казахстана”, – считает он.

А еще Президент Казахстана делает большой акцент на техническом образовании современной молодежи.

В настоящее время для развития нашей страны необходимы специалисты по техническим специальностям. В данный момент в Казахстане уделяется большое внимание развитию естественнонаучного образования.

Естественнонаучное образование является одним из важнейших компонентов общего образования. Наряду с гуманитарным, естественнонаучная составляющая

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

обеспечивает всестороннее интеллектуальное развитие личности. Изучение различных природных объектов, их состава, строения, свойств, формирует у молодежи умения анализировать, моделировать, и обобщать. Приобретение научных знаний о природных процессах и явлениях, формируют в сознании молодежи единую научную картину окружающего нас мира.

В последние годы значение естественнонаучного образования выросло еще больше из-за исключительно важной роли естественных наук в создании современных передовых технологий: химических, информационных, биотехнологий и т.п. В то же время в постсоветский период в Республике Казахстан заметно снизился уровень естественнонаучного образования. Одной из главных тому причин стали экономические трудности постсоветского периода. За эти годы практически исчезла система материально-технического обеспечения учебного процесса химическими реактивами, учебными пособиями и оборудованием. В настоящее время к образовательной области естественнонаучных дисциплин относятся физика, химия, биология, экология, астрономия. Не следует также забывать, что важную роль в освоении естественнонаучных дисциплин играет математика. В последние десятилетия к этим дисциплинам добавляется также информатика.

Будущий профессионал должен обладать стремлением к самообразованию на протяжении всей жизни, умением самостоятельно выбирать свою образовательную траекторию, владеть новыми информационными технологиями и понимать возможности их использования, уметь принимать самостоятельные решения, адаптироваться в социальной и будущей профессиональной сфере, разрешать проблемы, работать в команде и многое другое.

Будущее страны зависит от молодежи. Поэтому, молодое поколение должно быть образованным и активным. У нас есть все возможности для получения хорошего образования, И важно, что бы молодежь правильно использовала свои возможности. Если у молодежи патриотические чувства к своей Родине сильны, то можно добиться всего. Счастливое и светлое будущее - это мечта, которой хотят добиться все. Но это не так уж просто. Для этого нужно много трудиться. Знания и ум - путь в будущее для молодого поколения. Поэтому мы, то есть, молодежь, должны хорошо учиться. Если мы будем стремиться только вперед, несмотря на препятствия, то у нас все получится!

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Сабден О. Основные направления системной модернизации Казахстана // под ред. С.С. Еспаева. – Алматы: Институт экономики КН МОН РК. – 2013
2. Орлова М. Перспективы инженерного образования. - www.kazpravda.kz/rubric/ekonomika/perspektivi-inzhenernogo-obrazovaniya
3. Казахстанская молодёжь сможет получать бесплатное образование. - www.pkzsk.info.
4. Казахстан принят в Европейское сообщество инженерного образования. - www.inform.kz/.../kazakhstan-prinyat-v-evropeyskoe-soobschestvo-inzhenernogo-obr

YOUTH IS PRESENT AND FUTURE OF THE COUNTRY

In this article considered younger generation and it's role in development of our country. The priorities of education and patriotic education for the prosperity of future generations have been set.

Key words: youth, striving for knowledge, education, the future of the country.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

А.К. САТТЫКУЛОВА

*Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
2 курс магистранты,
Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы
e-mail: ainur.027@mail.ru*

ғылыми жетекші – А.Б. ТУРКМЕНБАЕВ

*Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
п.ғ.к., профессор,
Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы
e-mail: olimpiada_kguti@mail.ru*

**ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУ КЕЗІНДЕ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ
ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕРІ МЕН ТӘСІЛДЕРІ**

Тақырыптың өзектілігі оқу сатысына және олардың әрі қарайғы білім беру және кәсіби жоспарларына қарамастан, барлық оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру қажеттілігімен анықталады. Функционалдық сауаттылықты – физиканы оқыту кезінде сонымен қатар, жаратылыстану-ғылыми сауаттылық оқу және математикалық сауаттылықтың көмегімен қалыптастыруға болады. Мұғалімге қажетті нәтижеге қол жеткізу үшін жоғарыда аталған құзыреттердің дамуына ықпал ететін белгілі және заманауи әдіс-тәсілдер көмектеседі. Сол әдіс-тәсілдер осы мақалада талқыланады.

Кілт сөздер: Жаратылыстану сауаттылығы, эксперименттік тапсырма, сыни ойлау, әдістер, кластер, синквейн, миға шабуыл, кейс-әдіс.

Функционалды сауаттылық өз кезегінде бірнеше компоненттерді қамтиды, соның ішінде физиканы оқыту процесінде негізгілері:

– оқу сауаттылығы (оның қалыптасуы жоспар-конспектісі арқылы жүзеге асады, одан кейін білім алушы мәтіндегі ақпаратты оқиды, зерттейді, түсінеді, түйін шығарады және жоспар бойынша конспект толтыра отырып түсіндіреді);

– математикалық сауаттылық (оның қалыптасуы тек қана математикалық есептер шешуде ғана емес, сонымен қатар басқа да күнделікті өмірге қатысты тапсырмаларды орындау кезінде де қалыптасады, мысалы, "адамның қуатын есептеу", мұнда білім алушы математикалық аппаратты қолдана отырып, физикалық есептеулер жүргізеді, физикалық шамалардың өлшем бірліктерін SI бірліктері жүйесіне аударады);

– жаратылыстану сауаттылығы (оның қалыптасуы көбінесе бізді қоршаған әлемдегі физикалық процестер мен құбылыстарды түсіну үшін жаратылыстану білімдерін пайдалану дағдыларын қалыптастыратын эксперименттік тапсырмалар арқылы жүреді).

Мұғалімнің негізгі міндеті – нақты құзыреттіліктерді қалыптастыру, яғни білім алушының практикалық мәселелерді шешу үшін нақты өмірде үйренген білімдерін, дағдыларын, қабілеттері мен іс-әрекеттерін пайдалануға дайындығын қалыптастыру. Ол үшін мұғалім баланы қызықтырып, пәнге деген құлшынысын ояту керек, оны сол пәнді оқуға ынталандыруы керек, сонымен қатар оқу процесінде әр түрлі әдіс-тәсілді қолдана отырып, сабақты әртараптандыруы қажет. Бұл жағдайда мұғалімге физикалық эксперимент көмектеседі, ол функционалдық сауаттылықты қалыптастыру кезінде "Физика" пәнінде жетекші орын алады. Демонстрациялық, зертханалық, фронтальды, үйдегі экспериментті оқушының танымдық және ақыл-ой әрекетін белсендіру әдісі ретінде қарастыруға болады. Ол тек жалғыз әдіс ретінде

қолданылмайды, тек ауызша әдістермен (дәріс, түсініктеме, әңгіме) және басқа көрнекіліктермен (суреттер, кестелер, экрандық құралдар) үйлеседі. Эксперимент студенттерде байқау, сыни ойлау, бақыланатын фактілер негізінде жалпылау қабілетін дамытады. Сондай-ақ, бұл белгілі бір физикалық заңдылықтарды қолдану дағдыларын игеруге, физиканың қоршаған әлеммен және заттармен тығыз байланысын түсінуге мүмкіндік береді. Физикалық эксперименттің білім беру функциясы: білім алушылардың теориялық білімдерін қалыптастыруға ықпал етеді; интеллектуалды және практикалық дағдылар, оның ішінде қарапайым бақылаулар, өлшемдер мен тәжірибелер жасау, аспаптармен жұмыс істеу дағдылары. Физикалық эксперименттің даму функциясы: оқушылардың ойлауын дамытуға ықпал етеді, өйткені бұл оларды ақыл-ой операцияларын жасауға итермелейді. Физикалық эксперименттің тәрбиелік функциясы: тәуелсіздік пен бастаманың дамуына ықпал етеді. Жаратылыстану ғылымдарын қалыптастыруда қолданылуы керек танымдық іс-әрекеттің әдістері түсіндірмелі-иллюстративті, репродуктивті, проблемалық білімді ұсыну, ішінара іздеу, зерттеу болып табылады. Бұл әдістердің мақсаты білім алушыларды дайын біліммен және іс-әрекет үлгілерімен таныстыру, білімді игеру, шығармашылық және ізденістік іс-әрекеттерге үйрету болып табылады.

Оқытушыны даярлау уақыты бойынша және білім алушыны орындау бойынша шығыны аз:

– кластер/график (олардың арасындағы байланыстарды (көрсеткіштерді) белгілей отырып, схема түрінде тіркелетін негізгі семантикалық бірліктер бөлінетін графикалық ұйымдастырылған ақпарат);

– синквейн (тұжырымдаманы, тақырыпты, анықтаманы ашуға мүмкіндік беретін 5 жолдан тұратын қысқа өлең).

1. Ауырлық күш.
2. Векторлық, гравитациялық.
3. Тартылады, өзара әрекеттеседі, бағытталады.
4. Бұл күш Жер бетіне жақын денеге әсер етеді.
5. Ауырлық күші.

Оқытушыны даярлау және білім алушыны бағалау үшін қысқа уақытты қажет ететін тапсырма: "миға шабуыл" (сұрақтар, оларға жауап беру үшін олардың тақырып туралы білімдері болуы керек және оларды қолдана білуі керек). Мысалы "күштер" тақырыбын алатын болсақ, "миға шабуыл" сұрақтары келесідегідей сипатта болады:

- Күш дегеніміз не?
- Күшті қандай құралмен өлшейміз?
- Физикадағы күштер нешеге бөлінеді?

Арман мен оның әкесі инженер Асқар таңертең шай ішті. Арман шайды стақанның шетіне дейін толтырып құйды. Оны көрген әкесі былай деп айтты:

Қантты қасықпен араластырған кезде шай төгіледі, сондықтан шайдың кішкене бөлігін төк.

- Әрине, төгемін, өйткені қантты салатын жерім болмайды, - деді.
- Қант салуға болады, шай төгілмейді! Бірақ оны араластыру ыңғайсыз болады.
- Қалай төгілмейді, стақан қазірдің өзінде толы! – Арман таң қалды.
- Әкесі қасықты алып, шайға бір қасық қантты ақырын құйды. Шай төгілген жоқ.

– Қалай? – деп таңқалды Арман.

– Кешке дейін неге бұлай болғанын ойлан, кешке біз бәрін талқылаймыз, - деді әкесі жұмбақ түрде.

Кейске сұрақтар:

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

- Сіз өз өміріңізде осындай құбылысты көрдіңіз бе?
- Неліктен қант қосылған кезде стақаннан су төгілмеді?
- Ыстық шай құю кезінде қандай қауіпсіздік шараларын сақтау керек?

Функционалдық сауаттылықты дамытуда әртүрлі жеке үй тапсырмаларын қолдану маңызды рөл атқарады, тәуелсіз және шығармашылық ойлау дамиды, қызығушылық пайда болады, сонымен қатар оқушылардың жеке ерекшеліктері ескеріледі.

Жоғарыда сипатталған әдістер мен тәсілдер бір-бірімен үндеседі, білім алушылардың сыни және креативті ойлауын толықтырады және ынталандырады. Олар зейінін шоғырландыра отырып, тәуелсіздікті, жауапкершілікті, коммуникативтілікті және сәйкесінше функционалды сауатты тұлғаны қалыптастыра отырып, тақырыпты зерттеуге ынталандырады.

Функционалды сауатты тұлға – шығармашылық және сыни тұрғыдан ойлау, стандартты емес шешімдерді шығару, коммуникативті, шешім шығара алатын және қоғамда өзін-өзі ұстауға қабілетті, оңай бейімделетін, тәуелсіз, өзін жан-жақты көрсете алатын, жетекші және бәсекеге қабілетті адам. Бұл адамда – қабілеттері мен дағдылары, сыни және шығармашылық ойлауы жақсы қалыптасқан, білімі бар.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Акушева Н. Г. Развитие функциональной грамотности чтения / Н. Г. Акушев, М. Б. Лойк, Л. А. Скорodelова // Наука, образование, общество: тенденции и перспективы развития: сборник материалов XVII Международной научно-практической конференции. – 2020. – с. 49-51.

2. Игнатъева Е. Ю. Метапредметный потенциал учебного текста: актуализация в основной школе / Е. Ю. Игнатъева, С. В. Дмитриева // Вестник Череповецкого государственного университета. – 2020. - №1 (94). – с. 162-172.

3. Царегородцева Е. А. Формирование когнитивного опыта как основы функциональной грамотности младших школьников / Е. А. Царегородцева // Детство, открытое миру: сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. – 2020. – с. 95-98.

4. Алексеева Е. Е. **Методика формирования функциональной грамотности учащихся в обучении математике** / Е. Е. Алексеева // Проблемы современного педагогического образования. – 2020. - №66-2. – с. 10-15.

5. Ушакова М. А. **Развитие функциональной грамотности школьников посредством повышения качества математического образования** / М. А. Ушакова // Научнометодическое обеспечение оценки качества образования. – 2020. - №1 (9). – с. 56-59.

METHODS AND TECHNIQUES FOR THE FORMATION OF FUNCTIONAL LITERACY IN THE STUDY OF PHYSICS

The relevance of the topic is determined by the need to form functional literacy of all students, regardless of the stage of study and their further educational and professional plans. Functional literacy - when teaching physics in addition, natural-scientific literacy can be formed with the help of reading and mathematical literacy. To achieve the desired result, the teacher is helped by well-known and modern methods that contribute to the development of the above competencies. The same methods and techniques will be discussed in this article.

Key words: natural science literacy, experimental task, critical thinking, methods, cluster, synchro, brainstorming, case method.

Ғ.А. СУЛАЙМАНОВА

*Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар мен инжиниринг университеті,
магистрант,
Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы
e-mail: sulaymanova.aziza@bk.ru*

ғылыми жетекші – А.Б. ТУРКМЕНБАЕВ

*Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар мен инжиниринг университеті,
п.ғ.к., профессор,
Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы
e-mail: olimpiada_kguti@mail.ru*

**ФИЗИКА ПӘНІНІҢ ОҚЫТУДА СЫНИ ТҰРҒЫДА ОЙЛАУДЫҢ
МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ**

*Мақала қазіргі адамда сыни ойлауды қалыптастыру мәселесіне арналған.
Қалыптастыру және дамыту қажеттілігі дәлелденді оқушыларда да,
студенттерде де сыни тұрғыдан ойлау.*

Кілт сөздер: білім, ойлау, сыни ойлау, педагогика.

Біздің уақыт адамды тәрбиелеуді, технологияның жедел дамуын қабылдауды, компьютерлік технологияларды игеруді, ақпаратты тез талдауды, қажетті шешімдерді тез қабылдауды талап етеді. Мұндай байланыстардың дамуы сыни ойлауды дамытуға негізделген тиісті дағдыларды алумен байланысты. Алынған ақпарат сыни тұрғыдан түсінуге қабілетті болуы керек. Осылайша, оқушылардан дамыған ойлауын, жоғары ұтқырлық, құзыреттілік талап етіледі. Бұл талаптар сыни ойлауды қалыптастыру және дамыту қажеттілігімен байланысты. Мұндай ойлауды қалыптастырудың жеткілікті жоғары деңгейімен ғана студенттер тәуелсіз, шығармашылық және сыни тұрғыдан ойлайтын іс-әрекет субъектісіне айналады. Сыни ойлауды қалыптастыру процесі барлық оқу бағдарламасында қолданылады. Өзекті әдістердің едәуір бөлігі гуманитарлық пәндерді оқытуда сыни ойлауды дамытуға арналған. Бұл процестің жан-жақты болуы үшін оны жаратылыстану пәндерін оқытуда қолдау керек. Оқушылардың сыни ойлауын дамыту, ойлау, жасау қабілеттерін жетілдіру физиканы оқытудағы негізгі міндеттердің бірі болуы керек. Физика сабақтарында сыни ойлаумен тығыз байланысты келесі дағдыларды қалыптастыруға болады:

Физика есептерін шешу - оқу жұмысының қажетті элементі. Тапсырмалар белгілі бір нақты жағдайларда болатын құбылыстарға физикалық заңдылықтарды қолдануды қажет ететін жаттығуларға материал береді. Сондықтан олар оқушылардың білімін нақтылауға жалпы заңдардың әртүрлі нақты көріністерін көру қабілеті үшін үлкен маңызға ие. Мұндай нақтылау болмаса, білім практикалық құндылығы жоқ кітап болып қала береді. Мәселелерді шешу физикалық заңдардың терең және берік жағдайына, логикалық ойлауды дамытуға ықпал етеді, тез тапқырлық, бастама, мақсатқа жету үшін табандылық таныту физикаға қызығушылық тудырады, өзіндік жұмыс дағдыларына көмектеседі және пайымдау тәуелсіздігін дамыту үшін таптырмас құрал ретінде қызмет етеді. Мәселелерді шешу-таным әдістерінің бірі табиғат заңдарының өзара байланысы. [1]

Сабақтағы мәселелерді шешу кейде жана ұғымдар мен формулаларды енгізуге, зерттелетін заңдылықтарды анықтауға, жаңа материалды ұсынуға мүмкіндік береді. Мәселелерді шешу барысында студенттер тікелей бетпе-бет келеді. Физика туралы алған білімдерін өмірде қолдану қажеттілігі теорияның

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

практикамен байланысын тереңірек түсінеді. Мәселелерді шешу-оқушылардың білімін қайталау, бекіту және тексерудің маңызды құралдарының бірі.

Физикадағы тапсырмалар мазмұны мен дидактикалық мақсаттары бойынша әртүрлі. Оларды әртүрлі сипаттамаларға сәйкес жіктеуге болады. Шарттарды білдіру әдісіне сәйкес физикалық тапсырмалар төрт негізгі түрге бөлінеді. Олар: мәтіндік, эксперименттік, графикалық және тапсырмалар сызбалары.

Олардың әрқайсысы өз кезегінде сандық (немесе есептік) және сапалық (немесе проблемалық мәселелер) болып бөлінеді. Сонымен қатар, тапсырмалардың негізгі түрлерін қиындық дәрежесі бойынша жеңіл және қиын, жаттығу және шығармашылық міндеттерге және басқа түрлерге бөлуге болады.

Физика сабақтарында көп жағдайда дәрежелер төмендегідей, тығыз құрылуы мүмкін сыни тұрғыдан ойлау дағдыларының дәрежелері төмендегідей:

- жаңа сұрақтар қою;
- ақпаратты логикалық тұрғыдан талдау;
- тәуелсіз, ойластырылған шешім қабылдау;
- негізделген бағалаулар жасау;
- алынған нәтижелерді стандартты және стандартты емес жағдайларға қолдану;
- талқыланатын мәселе бойынша өз ұстанымын білдіру және оны негіздеу;
- әңгімелесушіні тыңдаңыз, мұқият ойланыңыз;
- аргументтер және олардың логикасын талдаңыз.

Мектеп оқушыларының сыни тұрғыдан ойлауын тиімді дамыту үшін оны қалыптастыру әдістемесінің элементтерін әр сабақта қамту қажет. Сонымен қатар сабақтың қандай да бір нақты технология шеңберінде өтуі міндетті емес. Негізгі техникалар мен әдістерді жүйелі түрде қолдану маңызды. Олардың тізімі өте кең.

Әдістеменің табысты болуының негізгі шарттары – оқушылардың әртүрлі қызығушылықтарын ескере отырып, проблеманың болуы, мәселені шешу процесінде өзара әрекеттестіктің әртүрлілігі және рефлексия қажеттілігі. [2]

Сыни тұрғыдан ойлауды дамыту технологиясының элементтерін қолдана отырып, мұғалім оқушылардың өзін-өзі шығармашылықпен жүзеге асыруына жағдай жасайды. Жұмыста сабақтың әртүрлі кезеңдеріне қатысты сыни тұрғыдан ойлауды дамытудың әртүрлі әдістері және оларды қолдану мысалдары келтірілген. Сынақ кезеңінде оқушылардың қалдық білімін, білім, білік және дағдыдағы олқылықтарды анықтауға, сондай-ақ үйренуді және зерделеуді қажет ететін сұрақтарды тұжырымдауға болатын әдістемелер жүзеге асырылады. Бұл кезеңде барлық оқушылардың зейінін белсендіретін «Миға шабуыл» әдісі қолданылады. Оқушылардың пәнге деген қызығушылығы артады. Сынақ кезеңінде оқушылар бұрынғы білімдерін пайдалана отырып, гипотеза құрастырады және берілген тақырып бойынша оқу мақсаттарын өз бетінше анықтайды. Бұл әдістеме әртүрлі типтегі сұрақтар қоюға, гипотезаларды алға тартуға, өз көзқарасын дәлелдеуге, қорытынды жасауға коммуникативті дағдыларды дамытуға көмектеседі. Бұл әдістеменің мақсаты – қысқа уақыт ішінде студенттердің алдына қойылған мәселені шешудің көптеген идеяларын, ұсыныстарын, жолдарын алу. Оқушылар неғұрлым көп идея тапса, соғұрлым олардың арасында болуы ықтимал болады, олар мәселені шешудің ең жақсы идеясын табады. Физика сабақтарында біз бұл әдісті келесі сұрақтарды талқылағанда қолдандық:

Дене қалай қозғалады?

Сұйықтық қалай қайнатылады?

Дыбыс дегеніміз не?

Қабылдау «Кәрзеңке» идеялар, ұғымдар, атаулар.

Бұл әдістеме оқушылардың талқыланатын тақырып бойынша қандай білімдері бар екенін анықтауға мүмкіндік береді. Тақтада сіз барлық оқушылардың оқылатын тақырып туралы білетіндерінің барлығын тақтада сызылған себетке жинауға болады.

Физика сабақтарында сыни тұрғыдан ойлаудың интеллектуалдық дағдыларын дамыту үшін «Кластер құру» әдістемесі қолданылады. Кластер - бұл объектілер немесе құбылыстар арасындағы байланыстардың бірнеше түрін көрсететін графикалық ұйымдастырушылар. Парақтың ортасына сөз (тақырып, мәселе) жазылады. Келесі кезекте осы сөздің төңірегінде осы тақырыпқа байланысты ойға келетін сөздер немесе сөйлемдер жазылады. Яғни, «кластер» терминін тақырыпқа бір қарағанда жасалған ассоциативті сөз ретінде анықтауға болады. Кластерлеу оқушылардың тақырып бойынша еркін, ашық жұмыс істеуіне, пайымдауына және т.б. Кластерді сабақтың кез келген кезеңінде ақыл-ой белсенділігін ынталандыру, оқу материалын жүйелеу және құрылымдау, сыныпта және үйде жеке және топтық жұмыстарда қолдануға болады. Кеңейтілген кластерді материалды бекіту және қорытындылау үшін рефлексия кезеңінде де пайдалануға болады.

«ZUH кестесін белгілеу (Z – білемін, Y – үйрендім, X – білгім келеді)» әдістемесі әр оқушының жұмысын жазып алуға, оқуды қажет ететін тақырыптар мен мәселелерді бөліп көрсетуге, студенттердің бар білімін бағалауға, әртүрлі позицияларды салыстыру, талдау, бұл олардың болашақ қызметіне оң мотивация. Бұл кестеде сыни тұрғыдан ойлау технологиясы бойынша сабақтың негізгі кезеңдері көрсетілген. Бұл сынақ, түсіну және рефлексия кезеңдері. Сынақ кезеңінде бұрыннан бар білім жаңартылып, жаңа ақпарат алуға қызығушылығы оянып, оқушы өзінің оқу мақсатын қояды. БІЛЕМІЗ бағанасын оқушылар өз беттерімен толтырады. Әрі қарай талқылаудың көмегімен ұсынылған тақырып бойынша сұрақтар құрастырылады және «БІЛГІМ КЕЛЕДІ» бағанына жазылады. Мұғалім берілген тақырыпқа сәйкес мәтінді таңдауы керек. Әдетте ол бірнеше семантикалық бөліктерге бөлінеді, әрқайсысын зерттегеннен кейін «ҮЙРЕНГЕН» бағанасы толтырылады. Түсіну кезеңі үшін әртүрлі тәсілдер қолданылады: мәтінді нүктелермен оқу, семантикалық кесте құрастыру, қос жазба күнделік, дамытатын дәріс, жұппен баяндау, т.б.

Физика сабақтарында қолдануға ыңғайлы және ұтымды әдістерді қарастырыңыз. «Аялдамалар арқылы оқу» қабылдауы жаңа материалды меңгеру кезінде қолдануға ыңғайлы. Мәтін оқылады немесе айтылады, бірнеше мағыналық аялдамалар қойылады. Аялдамалар кезінде проблемалық сұрақтар орнатыңыз.

Оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын дамытуда «Сұрақ қою» қабылдауы үлкен рөл атқарады. Бұл сұрақ танымдық іс-әрекеттің бастауы болып табылады, диалогтық әдістемені тиімдірек жүзеге асыруға ықпал етеді. Бұл әдістемені ұжымдық жұмыста (жұпта немесе топта) қолданған жөн. Бұл тапсырманы орындағаннан кейін міндетті түрде тексеру жүргізіледі, содан кейін ең сәтті сұрақтар талқыланады және бағаланады.

«Шын және жалған мәлімдемелер» әдістемесі нақты материал бойынша біліміңізді тексеруге, пайымдауларды бағалауға және өз ұстанымыңызды дәлелдеуге мүмкіндік береді. Бұл жерде маңыздысы оқушы бірнеше көзқарасты талдап, таңдау жасайды. Ең дұрысы логикалық пайымдау арқылы. Бұл тапсырмадан басқа, сіз сұрай аласыз. Мысалы, «кеменің жабық кабинасының ішінде тәжірибенің көмегімен орнатуға болады, кеме біркелкі және түзу сызықпен қозғалады ма, әлде бір орында тұр ма» деген ақпарат дұрыс емес.

«Берілген тақырып бойынша материалды сыни тұрғыдан іріктеу» әдістемесі студенттерге пәндік білімді меңгеріп қана қоймайды, сонымен қатар сыни ойлауды дамытуға ықпал етеді: ақпаратты тақырыпқа сәйкестігі тұрғысынан талдай білу, негізгі, маңызды, сыни тұрғыдан бөліп көрсету. таңдалған материалдарды бағалау, жұмыс істей білу ақпараттың үлкен көлемі және ақпараттық кеңістікте жақсы

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

шарлау. Әрбір оқытылатын тақырыптың соңында білім, білік, дағдыны қорытындылау үшін қорытынды жасау қажет. Бұл жерде «Қорытынды» техникасы көмектеседі. Қорытындыны әртүрлі тәсілдермен жасауға болады, мысалы, негізгі ойды бір сөйлемде тұжырымдау, кестені немесе кеңейтілген кластерді қолдану арқылы. Ойлау икемділігі дамиды, яғни қабілеті ымыраға келген идеядан уақытында бас тарту немесе мәселені шешудің жолы. Мұның кемшілігі қабылдау маңызды уақытша ұзақтық болып табылады. [3]

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Максимова Н. А. оқушылардың логикалық ойлауын дамыту ақпараттық технологиялар / / ғылым мен білімнің заманауи мәселелері. – 2014. – № 5. - URL: www.scienceeducation.ru/119-14637 (өтініш берген күні: 27.10.2014).

2. Тихомирова Л. Ф. оқушының зияткерлік қабілеттерін дамыту. - Ярославль: Академия даму, 1997. – 240 б.

3. Морозова Е. В. оқушылардың логикалық ойлау мен рефлексияны дамытуға дайындығын қалыптастыру: дис. Али канд. пед ғылымдары. - Смоленск, 2002. – 181

THE IMPORTANCE OF CRITICAL THINKING IN TEACHING PHYSICS

The article is devoted to the problem of the formation of critical thinking in a modern person. The need for the formation and development of critical thinking in both students and students has been proven.

Keywords: education, thinking, critical thinking, pedagogy.

Д.К.ТАБЫЛДЫНОВ

*Военно - инженерный институт радиоэлектроники и связи, курсант I курса,
Республика Казахстан, город Алматы*

научный руководитель - А.К. ТАЖЕНОВА

*Военно - инженерный институт радиоэлектроники и связи,
старший преподаватель кафедры естественно-научных дисциплин,
магистр физики,
Республика Казахстан, город Алматы*

ОСНОВЫ МИКРОЭЛЕКТРОНИКИ

Микроэлектроника — это область электроники, связанная с созданием приборов и устройств в микроминиатюрном исполнении и использующая групповую технологию их изготовления с интеграцией элементарных приборов и качественных функций.

Современная микроэлектроника базируется на использовании физических явлений в твердом теле, в первую очередь в полупроводниках.

Принципы миниатюризации и интеграции применяются к приборам и устройствам не только в полупроводниковой электронике, но и в таких разделах электронной техники, как квантовая электроника, оптоэлектроника, криоэлектроника, акустоэлектроника, СВЧ-электроника, вакуумная электроника и др.

Ключевые слова: Микроэлектроника, сверхвысокочастотное -электроника, электронная схема, интегральная схема.

Возникновение микроэлектроники в конце 1950-х—начале 1960-х гг. и последующее бурное ее развитие были вызваны:

- усложнением и расширением области применения электроники;
- необходимостью уменьшения габаритных размеров и массы;

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

- снижением стоимости;
- повышением быстродействия и надежности электронной аппаратуры;
- увеличением объема выпуска электронной техники.

Рассмотрим более подробно факторы, которые способствовали возникновению микроэлектронной техники.

В процессе развития электронной техники создавались устройства с большим числом активных и пассивных элементов в дискретном исполнении, требующих большого количества контактных соединений и соединительных линий. Каждое контактное соединение и линия увеличивают переходное сопротивление схемы, а соединение материалов с различной проводимостью создает, кроме того, электронно-дырочный переход.

Увеличение числа элементов ведет к возрастанию габаритов и массы. Элементы, расположенные на большом расстоянии друг от друга, имеют неодинаковые условия воздействия на них внешней среды (тепло, свет, электромагнитное излучение и т.д.). Это приводит к большому разбросу параметров от расчетных и требует дополнительных схемных решений для компенсации внешнего воздействия. Большое число элементов и соединений увеличивает количество отказов в схеме, что снижает ее надежность.

Элементы в дискретном исполнении выполнены по различным технологиям и требуют большего количества различного технологического оборудования. В результате усложняется процесс внедрения и изготовления новых элементов, а также уменьшается объем выпускаемой электронной техники. Элементы электронных схем, изготовленные из различных материалов, имеют неодинаковое быстродействие, что ведет к снижению скорости работы всей схемы.

Учитывая все факторы, изложенные выше, можно сделать вывод, что традиционные методы монтажа и коммутации приборов в процессе сборки сложной аппаратуры приблизились к пределам возможного. Дискретная технология больше не могла обеспечивать предъявляемые к электронным схемам требования по надежности, габаритным размерам и массе электронных схем. Появлению первых элементов микроэлектроники — интегральных микросхем (ИС) предшествовали успехи в развитии электронной аппаратуры на дискретных полупроводниковых приборах, в результате чего стало реальным создание сложных электронных устройств, состоящих из десятков и сотен тысяч полупроводниковых транзисторов. Однако оказалось, что такие устройства собрать безошибочно почти невозможно из-за большого количества соединений между элементами. Выход из создавшейся ситуации был найден на пути объединения (интеграции) в одном устройстве множества полупроводниковых приборов и соединений, создаваемых одновременно в едином технологическом цикле.

В технологии электронного приборостроения произошли революционные изменения, приведшие к созданию интегральной схемы — принципиально нового базового элемента электроники, положившего начало микроэлектронике.

Важнейшим отличием интегральной схемы (ИС) от электронного устройства на основе дискретных приборов является технология ее изготовления, предусматривающая определенную последовательность процессов группового формирования элементов ИС.

Интегральная схема — это конструктивно законченное изделие электронной техники, содержащее совокупность электрически связанных между собой транзисторов, полупроводниковых диодов, конденсаторов, резисторов и других элементов, изготовленных в едином технологическом цикле. Все элементы ИС или часть их, соединенных между собой нераздельно, рассматриваются как единая схема на одной основе и в едином корпусе. Комплексное изготовление элементов

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

позволило сократить нерациональные технологические процессы и уменьшить массу и габарит электронных изделий.

Каждая ИС, или ее часть, выполняет определенные функции преобразования и обработки сигнала, т.е. имеет законченное схемное решение. Отсюда в ее названии присутствует слово «схема». Единой технологии изготовления и объединению всех элементов в одном корпусе соответствует определению схемы — интегральная.

Применение в схемном решении миниатюрных элементов позволяет схему называть микросхемой. В результате данный вид нового базового элемента электроники получил название «интегральная микросхема» (ИМС).

Впервые идея ИС была внедрена английским ученым Д. Дам- мером (1952 г.). Основой изготовления ИС послужили уже отработанная технология изготовления керамических конденсаторов и те же теоретические положения, что и в электронных узлах, выполненных в дискретном исполнении. Однако с ее развитием изменился подход к схмотехническому решению отдельных функциональных узлов и устройств. Специфика схмотехнических решений полупроводниковых И С обусловлена следующими факторами:

— исходя из требований технологий, схему стремятся строить на одной универсальной структуре (материале), позволяющей регулировать функции как активных, так и пассивных элементов схемы, что не создает незапланированные электронно-дырочные переходы на соединении;

— исключаются резисторы, изготовленные из высокоомный материалов, так как при их работе выделяется тепловая энергия;

— исключаются катушки индуктивности и конденсаторы, так как их невозможно изготовить из-за их больших габаритов и влияния на работу других элементов (электромагнитные и электростатические поля);

— так как в одной ИС можно изготовить большое число активных элементов, применяются специальные схемные решения, которые заменяют катушку индуктивности, конденсатор и высокоомный резистор;

— из-за малых размеров ИС от них ограничен теплоотвод, что требует использования маломощных элементов, с помощью которых создаются схемные решения для получения большей мощности на выходе;

все полупроводниковые приборы, изготовленные из одного материала по единой технологии, имеют практически малый разброс параметров и постоянные температурные условия, что позволяет объединить несколько транзисторов в структуру с одним или двумя общими электродами.

Учитывая эти факторы, можно сделать вывод, что ИМС значительно сложнее своих аналогов, выполненных на дискретных элементах.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. https://studref.com/432834/tehnika/osnovy_mikroelektroniki
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D1%80%D0%BE%D1%8D%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0>
3. https://studme.org/195703/tehnika/osnovy_mikroelektroniki
4. <https://www.elec.ru/library/nauchnaya-i-tehnicheskaya-literatura/osnovy-mikr>

MICROELECTRONICS BASIS

Microelectronics is a field of electronics related to the creation of devices and devices in microminiature design and using a group technology of their manufacture with the integration of elementary devices and qualitative functions.

Modern microelectronics is based on the use of physical phenomena in a solid, primarily in semiconductors.

The principles of miniaturization and integration are applied to devices and devices not only in semiconductor electronics, but also in such sections of electronic technology as quantum electronics, optoelectronics, cryoelectronics, acousto-electronics, microwave electronics, vacuum electronics, etc.

Keywords: Microelectronics, ultrahigh frequency -electronics, electronic circuit, integrated circuit.

А.К. ТАЖЕНОВА

*Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи,
старший преподаватель кафедры естественно-научных дисциплин,
магистр физики,
Республика Казахстан, город Алматы*

ЭЛЕКТРОМОБИЛЬ В НАШЕМ МИРЕ

*Для многих из нас электромобили — это что-то из разряда далёкого будущего. Мы живём своей жизнью, ездим на работу на своих привычных за многие годы автомобилях и, покупая сегодня новую машину с классическим бензиновым или дизельным двигателем сегодня, даже не задумываемся, что наша покупка — это в настоящий момент уже просто привычка и дань устоявшимся традициям, и у нас нет никакого опасения, что совсем скоро этот автомобиль станет проритетом и будет восприниматься как *old school* — вещь из прошлого.*

Ключевые слова: электромобиль, дизель, двигатель, топливо.

Темпы электрификации личного транспорта набирают обороты: в ближайшее время Tesla запустит свою европейскую гигафабрику, а все основные автопроизводители в погоне за ней и её выдающимся финансовым ростом бросились заявлять о планах по электрификации своих модельных линеек и инвестициях в создание и производство электромобилей. Jaguar планирует с 2025 года продавать только электромобили, Volvo — с 2030 года, General Motors говорит, что к 2035 году будет производить только электрический транспорт, у компании Ford планы продавать в Европе только электромобили заявлены на 2030 год. В Audi объявили, что в ближайшие пять лет будут заниматься только совершенствованием своих уже существующих двигателей внутреннего сгорания и стремиться адаптировать их к вводимым в Европе новым нормам вредных выбросов. Глава Audi Маркус Дюсман заявил, что для компании такие расходы очень обременительны и требуют значительных ресурсов, особенно в свете перехода на производство электромобилей и заявления концерна Volkswagen о планах к 2030 году 70% продаж осуществлять за счёт поставок электромобилей.

Очевидно, что ужесточение регуляторных норм на европейском рынке заставит всех автопроизводителей ещё быстрее отказываться от традиционных двигателей в пользу электромобилей. Плюс к этому — набирающий обороты китайский рынок, где власти страны всячески поощряют производителей переходить на выпуск электрокаров, а потребителей — на их использование, что служит показательным примером того, как будет развиваться электромобилестроение в ближайшее время.

Сегодня мы наблюдаем крупнейшую революцию в автомобилестроении со времён Генри Форда. И она принесёт глобальные перемены в отрасли и в нашем восприятии намного быстрее, чем мы можем ожидать или нам кажется. Некоторые обозреватели утверждают, что переломный момент уже пройден. Есть оценка, что нынешний рынок электромобилей находится в той же стадии, что и рынок Интернета в конце 1990-х. Инновации начинались медленно и были интересны в

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

основном ботаникам — спустя десять лет после появления Интернета в 1969 году в сети было всего несколько сотен компьютеров. К 1995 году в сети было уже 16 млн компьютеров, а в 2001 году их количество взлетело к небесам и составило 513 млн, на текущий момент их более 3 млрд.

Многим кажется, что серьезными препятствиями для развития электромобилей являются стоимость машин, которая определяется в основном стоимостью аккумуляторных батарей, и небольшой пробег, который они обеспечивают. Но тут надо отметить, что ситуация резко меняется: с момента выпуска первого электрокара Tesla стоимость аккумуляторных батарей снизилась более чем на 50%, а их ёмкость значительно выросла. Если десять лет назад один кВт/ч в батарее стоил 1 000\$, то сегодня он обходится в 100\$. Уже сейчас считается, что стоимость обслуживания электромобиля и расходы на электроэнергию обходятся дешевле стоимости эксплуатации автомобиля с традиционным двигателем внутреннего сгорания и расходов на топливо. При этом плотность энергии аккумуляторных батарей продолжает расти, а их стоимость — снижаться. Так, китайский производитель аккумуляторных батарей, компания CATL, представила батарею, способную обеспечить общий пробег автомобиля в 1 млн км. И именно с CATL Tesla заключила контракт на поставку топливных элементов до 2025 года.

Рынок электромобилей уже перешёл к геометрическому росту. В 2020 году продажи электромобилей в мире составили 3.2 млн единиц, увеличившись на 43%. Да, это всего 5% от общего объёма продаж, но темпы роста и заявленные планы по выпуску новых электромобилей впечатляют. Ожидается, что в 2025 году 20% продаж будет приходиться на электрокары, а к 2030 году — уже 40%.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. <https://dvizhok.su/business/elektromobili-v-mire-stoyat-vidvoe-dorozhe-obyichnyix-avto>.
2. <https://mobile-review.com/all/reviews/auto/elektromobili-privodit-v-nashu-zhizn-tak-bystro-chto-dlya-mnogih-eto-stanet-neozhidannym/>.
3. <https://tengrinews.kz/autos/samyiy-moschniy-elektromobil-v-mire-predstavlen-ofitsialno-413904/>.
4. <https://tengrinews.kz/autos/sozdan-samyiy-deshevyiy-elektromobil-v-mire-411562/>.

ELECTRIC CAR IN OUR WORLD

For many of us, electric cars are something from the category of the distant future. We live our lives, drive to work in our cars that have been familiar for many years, and buying a new car with a classic gasoline or diesel engine today, we don't even think that our purchase is at the moment just a habit and a tribute to established traditions, and we have no fear that very soon this the car will become a rarity and will be perceived as an old school thing from the past.

Keywords: electric car, diesel, engine, fuel.

Л.У. ТАЙМУРАТОВА

*Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
физика және математика ғылымдарының кандидаты, доцент
Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы
e-mail: taimuratova@mail.ru*

А.А. АЛМАҒАМБЕТОВА

*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, аға оқытушы
педагогика ғылымдарының кандидаты,
Қазақстан Республикасы, Қызылорда қаласы
e-mail: aldajarovna_1971@mail.ru*

М.Қ. БЕКЕНОВА

*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, 2-курс магистранты,
Қазақстан Республикасы, Қызылорда қаласы*

«ТЕРМОДИНАМИКА» ТАРАУЫН ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ

Бұл мақалада «Термодинамика» тарауын оқыту әдістері туралы айтылады. Сонымен қатар термодинамиканы тарауының маңызын ұғыну үшін жалпы тақырыптарын техника және тұрмыста қолданылатын құрал жабдықтарды мысалға ала отырып түсіндірген жөн. Термодинамикада жылулық процестердің өтуін басқа ғылымдармен, атап айтсақ, химия, өнеркәсіппен байланыстылығы да айтылады.

Кілт сөздер: термодинамика, әдістер, химия, техника, заңдар, молекулалық физика.

Термодинамика-молекулалық физика бөлімінің негізгі тарауларына жатады. Термодинамиканы оқыту көбінесе техникамен байланыстырып оқытқан жөн.

Жүйенің күйін сипаттайтын параметрлер саны жүйенің қасиеті мен ол қандай жағдайда екендігіне байланысты. «Идеал газ» оқшауланған жүйесін сипаттау үшін жоғарыда аталған үш параметр жеткілікті, алайда егер біртекті газды қарастыратын болсақ онда концентрацияны да ескеру қажет.

Параметрлер ішкі және сыртқы болуы мүмкін. Температура мен қысым, мысалы, жүйенің өзінің күйіне ғана байланысты, сыртқы жағдайға байланыс-сыз. Көлем сыртқы жағдайларға байланысты. Күйдің кейбір параметрлері, мысалы, көлем, аддитивті қасиетке ие, басқалар, қысым мен температураның ондай қасиеті жоқ. Жүйенің күйі өзгергенде оның параметрлері де өзгереді. Алайда термодинамикалық жүйелердің бірқатарында параметрлер арасында функционалдық байланыс орнатуға болады. Бұл тәуелділікті өрнектейтін теңдеуді күй теңдеуі деп атайды («идеал газ» жүйесі үшін $PV=NkT$).

Жүйе күйі тепе-тең және тепе-теңсіз болуы мүмкін. Тепе-тең күй барлық термодинамикалық параметрлердің уақыт бойынша өзгермейтіндігімен және кеңістікте бірдейлігімен сипатталады. Термодинамика негізінен тепе-тең күйлерді қарастырады. Егер жүйе тепе-теңсіз күйде болса, онда ол біртіндеп тепе-тең күйге түседі және оның параметрлері жүйенің барлық бөлігінде теңеседі. Оқшауланған термодинамикалық жүйе уақыт өтуіне байланысты тепе-тең күйге түседі және одан өздігінен шыға алады. Бұл тұжырым термодинамиканың тәжірибелі заңдары болып табылатын термодинамикалық тепе-теңдік заңының мәнін құрайды. Міне осы термодинамикалық тепе-теңдік заңы жүйе температурасын өлшеуге мүмкіндік береді.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Идеал газ күйінің теңдеуі және жекелеген газ заңдары тепе-тең күйлер үшін ғана дұрыс екендігін айта кеткен жөн. Тепе-теңсіз процестерге олар қолданылмайды, себебі бұл жағдайда күй параметрлері жүйенің түрлі бөліктері үшін түрліше болады. Жүйе бір тепе-тең күйден екіншісіне сыртқы күш әсерінен алмаса алады. Бұндай алмасуды термодинамикада процесс деп атайды. Егер процесс кезінде жүйе тепе-тең болып қалса, онда процесс тепе-тең деп аталады. Тепе-тең процесс релаксация уақыты орындалатын процесс уақытынан біршама кіші болғанда жүзеге асады. Бұл жағдайда жүйені уақыттың әрбір мезетінде белгілі бір дәлдік дәрежесінде тепе тең деп атайды. Шындығында статистикалықтан ауытқу болғандықтан жүйе күйін квазистатистикалық, ал процесті – квазистатистикалық процесс деп атайды. Графикпен тек тепе-тең күйді не тепе-тең процесті көрсетуге болатынын айта кеткен жөн.

«Молекулалық физика» тарауын оқып үйренуде статистикалық және термодинамикалық әдістердің бірлігін баса көрсетіп отырған жөн. Бұл жағдайда оқушылардың статистикалық және термодинамикалық тәсілдер жайлы түсініктерін жүйелеп, жалпылап отырған жөн.

Термодинамика-бұл орналасқан макроскопиялық жүйелердің жалпы қасиеттерін зерттейтін физика саласы термодинамикалық тепе-теңдік күйі, және осы күйлер арасындағы ауысу процестері. Термодинамиканың ғылым ретінде басталуы С. Карноның «Оттың қозғаушы күші туралы ойлар» (1824), онда ол былай деп жазды: «жылу қозғалыстың себебі болуы мүмкін екеніне ешкім күмәнданбайды, өйткені ол тіпті үлкен қозғалтқыш күшіне ие: бу машиналары, қазір өте кең таралған, бұл айқын дәлел...».

X сыныптағы физика курсында «Термодинамика негіздері» тақырыбын зерттеуге 14 сағат бөлінген. Оқушылар үйренуі керек негізгі ұғымдарға ішкі энергия және оны өзгерту тәсілдері, жылу мөлшері, жылу балансының теңдеуі, термодинамикадағы жұмыс, жылу процестерінің қайтымсыздығы, жылу қозғалтқыштарының жұмыс принципі және олардың пайдалы әсер ету коэффициенті (эффektivті) жатады.

Айта кетейік, оқушыларда ұғымдарды қалыптастыру процесі өз бағытында күрделі және физиканы оқыту әдістемесі саласындағы белгілі ғалым А.В. Усова атап өткендей, белгілі бір заңдылықтарға ие. Біз оларды тізімдейік:

Ұғымдардың қалыптасуы-уақыт бойынша ұзақ процесс. Оқушылар біртіндеп оның мазмұнын, көлемін, байланысын және осы ұғымның басқалармен байланысын игереді.

Бастапқыда жеке ұғымдарды, жеке тақырып ұғымдарын қалыптастыру процесі жүреді, содан кейін физиканы одан әрі зерттеу барысында ұғымдар жүйесі қалыптасады.

Ұғымдарды қалыптастырудың сәттілігі зерттелетін ұғымның оқушыларға бұрын белгілі болған басқалармен байланысы жүзеге асырылатындығына байланысты.

Бұл ғылымның ұғымдарын игеру, егер олардың басқа ғылымдарда, мысалы, физика мен химияда осы ұғымдармен байланысы жүзеге асырылса, сәтті болады.

Жаңа ұғымдарды игеру тиімдірек болатынын есте ұстаған жөн, егер бұл бұрын зерттелген ұғымдардың мәнін тереңдетуге байланысты болса, -деген Л.В. Усова. Айта кету керек, мұндай әдебиеттер, әсіресе нақты оқу пәндерін, атап айтқанда физиканы оқыту әдістемесі бойынша, бүгінде іс жүзінде жоқ. Мұғалім, әсіресе педагогикалық қызметті бастаушы, сабаққа дайындалуда үлкен қиындықтарға тап болады [1].

«Термодинамика негіздері» тақырыбында энергетикалық идеялар одан әрі дамиды, жылу процестері үшін энергияны сақтау заңы жалпыланады,

термодинамиканың бірінші заңы зерттеледі және оның газдардағы изопроецестерді талдауға қолданылуы қарастырылады.

Осы тақырыпта зерттелген маңызды заңдардың қатарына термодинамиканың бірінші заңы, сондай-ақ термодинамиканың екінші заңымен және адиабаталық процеспен танысу жатады. Термодинамиканың негізгі принциптерінің бірін зерттеу (термодинамиканың алғашқы басталуы) үлкен танымдық және дүниетанымдық мәнге ие.

Физика бағдарламасы, өкінішке орай, термодинамиканың екінші заңын зерттеуді қарастырмайды, табиғаттағы жылу процесстерін осы заң негізінде түсіндірген жөн. Оны сапалы деңгейде қосу және түсіндіру тек термодинамикалық процесстерді тереңірек және толық ашуға көмектеседі [2].

Тіршілікте бізді қоршаған құбылыстар мен қозғалыстар үлкен үш топқа бөлінеді. Бірінші топтағы жұмыстарды жүргізу үшін сырттан күш жұмсалады және ол күштің мөлшері осы жұмысқа тура пропорционалды. Мысалы, бір жүкті жоғары көтеру, тұрақты тоқты пайдаланып суды ыдырату, жер жырту, бір орнынан екінші орынға берілген затты тасымалдау сияқты жұмыстар осы топтағы жұмыстар мен қозғалыстарға дәлел. Оларды жүргізу үшін күш жұмсау қажет. Демек, бұл топтағы жұмыстар өздігінен жүрмейді және оларды еріксіз жүргізілетін жұмыстар дейді екен. Екінші топқа өздігінен жүретін жұмыстар жатады. Мұндағы жұмыс нәтижесінде сыртқы күшке қарсы жұмыс алынбайды. Оларға ешбір кедергісіздік жағдайларындағы горизонталь жазықтықтың үстінде кішкене шардың дөңгелей қозғалуы, сағат маятникінің тербелмелі қозғалуы мысал. Ал үшінші топтағы жұмыстарға өздігінен, емін-еркін жүретін процесстер жатады немесе мұндағы жұмыс нә-тижесінде пайда болатын өзгеріске, оған пропорционалды түрде сырттан күш жұмсалмайды. Оған көтерілген жүктің төмен түсуі, тастың құлауы, күшті қышқыл мен күшті негіздің өзара бірін-бірі нейтралдауы, жұмыс істеп тұрған гальваникалық элементтегі кез келген химиялық реакциялар көмір, жанар май, газ сияқты отындардың жануы, қопарылғыш заттардың жарылуы, ылғалды атмосферадағы металдың (темірдің) тотықтануы сияқты өмір мен өндірісте жиі кездесетін құбылыстар мен процесстер мысал. Үшінші топтағылар оң, ал бірінші топтағы, өздерінің жүруі үшін тыстан күш қажет ететіндер теріс жұмыс делінеді, екінші топтағыда жұмыс жоқ.

Сонымен табиғатта кездесетін процесстер ешбір күш жұмсамаса да жүретін болса, оны табиғи немесе өздігінен жүретін процесстер дейді. Ал сырттан күш жұмсап жұмыс жүргізу нәтижесінде пайда болатын процессті еріксіз немесе табиғи кері ағымдағы процесстер дейді екен. Оқшауланған системалардағы процесстер өздігінен жүреді. Олай болса, оқшауланған системадағы процесстер әркезде тепе-теңдікте болады және сырттан күш жұмсап, системадағы энергияны өзгертпейінше, ол осы тепе-теңдік қалпын сақтайды. Системадағы тепе-теңдік жағдайын анықтаудың теориялық та, қолданбалы да маңызы зор [3].

Термодинамиканың бірінші заңы процесстердің бағыты мен теңдік күйі жайлы мағлұмат бермейді. Мұны түсіндіру үшін термодинамиканың екінші заңы қолданылады.

Термодинамиканың екінші заңы да бірінші заң сияқты адамзат өміріндегі тәжірибелер негізінде туған. Оның қалыптасуына жылу машиналарының пайдалы әсер коэффициентін анықтау, есептеу кезіндегі зерттеулер көп әсер етті.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Усова Л.В. Оқу процесінде оқушылардың ғылыми түсініктерін қалыптастыру. М.: Педагогика, 1986.
2. Нұрқасымова С.Н. Физика. –Алматы. «Эверо» баспасы, 2020.-168 б.
3. Ерсейітов Ү. Е. Жалпы физика. –Алматы. «Эверо» баспасы, 2020.-120 б.

METHODS OF TEACHING THE CHAPTER «THERMODYNAMICS»

This article discusses the methods of teaching the chapter «Thermodynamics». At the same time, in order to understand the importance of the chapter on thermodynamics, it is necessary to explain the general topics using the example of equipment and household equipment. In thermodynamics, it is also noted the relationship of the passage of thermal processes with other sciences, in particular, chemistry, industry.

Keywords: thermodynamics, methods, chemistry, technique, laws, molecular physics.

М.ТӨРЕХАН

*Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар мен инжиниринг университеті,
«Физика» БББ 2-курс магистранты
Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы*

С.Г. АСКАРОВА

*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
«Физика» БББ 2-курс магистранты*

ғылыми жетекші – Л.У.ТАЙМУРАТОВА

*Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар мен инжиниринг университеті,
физика-математика ғылымдарының кандидаты, доцент
Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы*

**ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУДА ТҰЛҒАҒА БАҒЫТТАЛҒАН ОҚЫТУ
ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ**

Бұл мақалада тұлғаға бағытталған оқыту технологиясынын физика пәнін оқытудағы тиімді әдістері туралы айтылады. Сонымен қатар жалпы тұлғаға бағытталған оқыту технологиясына тоқталып, оның маңызын барынша қамтуға тырыстым. Бұл технологияның негізгі ерекшеліктері аталып өтіледі. Мектепте тұлғаға бағытталған оқыту технологиясының ең негізгі үш элементімен жұмыс жасау тәртібі көрсетіледі. Оқыту технологиясының осы түріне байланысты оқушылардың жеке ерекшеліктеріне қарай тапсырманы дайындауда неге мән беру керектігі айтылады.

Кілт сөздер: Тұлғаға бағытталған оқыту технологиясы, саралап оқыту, проблемалық оқыту, деңгейлік саралау, ойын технологиясы.

Тұлғаға бағытталған тәсіл-бұл баланың өзін-өзі тану және өзін-өзі тану процестерін қамтамасыз етуге және қолдауға мүмкіндік беретін педагогикалық іс-әрекеттегі әдістемелік бағдар.

Жеке тұлғаға бағытталған тәсіл:

Біріншіден, баланың қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыру.

Екіншіден, осы тәсілді қолданған кезде мұғалім балаларда әлеуметтік типтік қасиеттерді қалыптастыру үшін емес, олардың әрқайсысында ерекше жеке қасиеттерді дамыту үшін негізгі күш салады.

Үшіншіден, бұл тәсілді қолдану оқу процесінде субъективті өкілеттіктерді қайта бөлуді қамтиды. Әр баланың тәжірибесі алдымен ашылады, содан кейін білім мазмұнына сәйкес келеді.

Жеке тұлғаға бағытталған білім мыналарды қамтиды:

орташа бағдарлаудан бас тарту;

оқушы тұлғасының психологиялық-педагогикалық диагностикасын қолдану;

жеке тұлғаның ерекшеліктерін ескеру;

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

тұлғаның дамуын болжау;
жеке даму бағдарламаларын құрастыру

Тұлғаға бағытталған тәсіл үш компоненттен тұрады:

Негізгі ұғымдар	Принциптері	Тәсілдері
Даралық	Өзіндік актуализация	Диалог
Тұлғалық	Даралық	Ойын
Өзіндік актуализация	Субъективтілік	Рефлексия
Өзін-өзі көрсету	Тандау	Жағдаят тудыру
Субъект	Шығармашылық және жетістік	
Мен концепциясы	Сенім және қолдау	
Тандау		
Педагогикалық қолдау		

Тұлғаға бағытталған оқыту технологиясы мен дәстүрлі оқытудың айырмашылығы:

Тұлғаға оқыту технологиясы	Дәстүрлі оқыту
Мақсаты: оқушының жекетұлғасын дамыту, жарқын тұлға болып көрінуіне және дамуына ықпал ету	Мақсаты: оқушылардың қоғамдық тәжірибені игеруі, міндетті білімді әрбір оқушының бойына сіңіруі

Қазіргі заманғы мұғалімге қазіргі Білім туралы ақпаратты дайын түрде беру жеткіліксіз. Сондықтан оқытуда, проблемалық жағдайларды, көп деңгейлі және ойын тапсырмаларын шешуді қолдануымыз қажет. Білімнің едәуір бөлігін өз бетінше алатын етіп білім алушылардың оқу іс-әрекетін ұйымдастыру қажет. Білім алушылардың шығармашылық әлеуетін ашу және көрсету үшін қолайлы жағдай жасау-кез келген деңгейдегі педагогтің басты міндеті. Мен өз жұмысымда тұлғаға бағытталған оқытудың үш технологиясының элементтерін қолданамын: деңгейлік саралау, проблемалық оқыту, ойын [1].

Оқытудағы саралау оқушыларға оқу деңгейін және пән бойынша дайындықты таңдауға мүмкіндік береді. Сараланған және жеке тапсырмалар жаңа білімді игеруге дайындық кезінде, білімнің олқылықтарын жою кезінде; материалды таныстыру, қабылдау, түсіну және есте сақтау кезінде қолданылады; ұқсас және жаңа жағдайларда да білімді қолдану дағдылары мен дағдыларын дамыту кезінде; қайталау процесінде. Оқыту деңгейін анықтау үшін тексеру жұмыстары немесе оқытудың басында және тақырыпты зерттеу кезінде жүргізілетін тесттер жасалады. Олардың ерекшелігі студенттердің білімі мен дағдыларының негізгі элементтерін қолдануды талап етеді. Орындалған жұмыстарды тексеру және талдау әрбір білім алушының білім деңгейі мен дайындығын анықтауға, сондай-ақ білім алушыларды шартты топтарға бөлуге мүмкіндік береді.

Жоғары оқу қабілеті бар студенттер жаңа материалды тез үйренеді, тапсырмаларды еркін орындайды. Олар тәуелсіз. Оларға қиындық дәрежесінің жоғарылауы қажет.

Жоғары оқу мүмкіндіктері бар оқушылар мықты білімге ие, жақсы оқиды, жылдам қарқынмен жұмыс істейді. Олардың әлеуеті аз. Бұл студенттер үшін олардың қызметін түзету және бақылау қажет.

Үшінші топқа төмен жұмыс қабілеттілігімен және еңбекқорлығымен сипатталатын орта білім беру мүмкіндіктері бар студенттер кіреді. Бұл студенттерге үнемі бақылау және олардың әрекеттерін реттеу қажет. Білім алушылардың оқу қызметін ұйымдастыру кезінде қарапайымнан күрделіге ауысудың біртіндеп байқалуы қажет. Олар стандартты жаттығулардың көп санын орындауы керек, яғни белгілі бір дағдыларды игеру.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Төртінші топ-оқу мүмкіндігі төмен және оқу қабілеті төмен, өз бетінше жұмыс істей алмайтын оқушылар, олардың білім алу қарқыны төмен, оларға мұғалімнің көмегі қажет. Оқушылардың өнімді қызметін ұйымдастыру үшін сабақтың жеке кезеңдерінде сараланған оқытуды жүзеге асыру қажет.

Мектептің кәметке толмаған оқушыларының негізгі бөлігін үшінші және төртінші топ оқушылары құрайды. Білім алушылар, тіпті жоғары оқу мүмкіндіктері болса да, мұғалімнің тұрақты көмегіне мұқтаж. Сабақтың жекелеген кезеңдерінде білім алушылардың өнімді қызметін ұйымдастыру үшін сараланған оқытуды қолданамын: көп деңгейлі тапсырмалар, жеке немесе ұжымдық өзіндік (практикалық) жұмыстар. Мен бірдей оқу материалын білуді қамтамасыз ететін, бірақ оларды орындау үшін әртүрлі ақыл-ой әрекеттерін, үлгі бойынша немесе алгоритмді (нұсқаулықтарды) қолдануды қажет ететін тапсырмаларды ұсынамын. Білім алушыларды жаңа білім алуға дайындау кезеңінде ақпараттық карталар үлкен рөл атқарады. Олар барлық немесе жеке оқушылар өткен материалды қайталау қажет болған кезде қолданылады. Мұндай карталарда қысқаша анықтама және тез қайталануы керек. Мысалы: компьютерлік карталардағы сұрақтар сараланған: әлсіз, орташа және ең жақсы дайындалған оқушыларға арналған. Нәтижесінде сынып жаңа материалды игеруге дайын. Бүкіл сынып бірдей оқу материалымен танысуы керек, бірақ кейбір оқушылар оны тез үйренеді, ал басқалары түсіндірілгенді түсіну үшін көп уақытты қажет етеді. Сыныптың барлық оқушылары материалды игеруі үшін әрқайсысының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оларға сараланған түрде қарау керек. Деңгейлік дифференциация эмоционалды (білім мен сәттіліктің қуанышын), оқу материалын игеру бойынша өзіндік іс-әрекеттің реттеуші (шешім қабылдау) процестерін қамтамасыз етеді [2].

Сабақтар, консультациялар, сынақтар өткізілетін мектепте оқу процесін ұйымдастыру проблемалық оқыту элементтерін қолдануға қолайлы жағдай жасайды. Проблемалық оқыту кезінде мұғалім ең күрделі ұғымдарды түсіндіреді, проблемалық жағдайларды жасайды, студенттерге фактілерді хабарлайды және олардың оқу-танымдық іс-әрекеттерін ұйымдастырады, нәтижесінде студенттер өз бетінше қорытынды жасайды және жалпылайды, мұғалімнің көмегімен белгілі бір ұғымдар мен заңдар қалыптастырады. Кәдімгі сабақта сіз оқушыға проблемалық сұрақ қою арқылы белсенді позицияға ауыса аласыз, оны шешу кезінде сабақтың мақсаты тұжырымдалады. Мысалы, "температура – молекулалардың орташа кинетикалық энергиясының өлшемі" тақырыбындағы сабақта сұрақ қойылады, оған жауап ретінде оқушылар Сабақтың тақырыбы мен мақсатын тұжырымдай алады. Жалпылама сабақтарда студенттердің сабақтан тыс уақытта пәндік тақырыптар немесе пәнаралық жобалар бойынша орындаған тапсырмалары қолданылады. Мысалы, сіз презентация жасауды ұсына аласыз.

Ойындар білім алушылардың қажеттіліктерін, қызығушылықтарын, дайындығы мен психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып құрылады, қиялын, интеллектісін дамытады және оқу процесін жандандыруға ықпал етеді. Ойын технологиялары көбінесе төрт кезеңнен тұрады: бағдарлау, дайындық, ойын кезеңі және нәтижелерді талқылау кезеңі. Ойын әртүрлі функцияларды орындайды [3].

Тәжірибе көрсеткендей, дидактикалық ойындарға үлгерімі төмен студенттер үлкен қызығушылықпен қатысады, оларды ойын процесі, бәсекелестік рухы, жеңіске деген ұмтылыс қызықтырады, бұл білімді жақсы игеруге және тереңдетуге ықпал етеді, өзін-өзі бағалау жоғарылайды, басқаларға сенімсіздік жоғалады. Ойыннан оқушылар жана нәрселерді үйренеді, құбылыстарды, терминологияны есте сақтайды. Физикадан ашық сабақ өткен кезде ойын-нағыз олжа. Жүктемені алып тастау, тартымды тақырыптар жасау үшін: ойын – жаттығулар (ребустар, сөзжұмбақтар, викториналар); рөлдік ойындар (баспасөз конференциясы); көріністер; шығармашылық тапсырмалар (суреттер, ертегілер)

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

Рефлексия пәннің білімі мен іс-әрекетінің мазмұнына жатады. Оның нәтижесін бекіту және тұтастай алғанда оның тиімділігін арттыру үшін қазірдің өзінде жүргізілген қызметті зерттеуді білдіреді. Рефлексия дағдыларын игеру келесі деңгейлерді дәйекті игеруді қамтиды:

1. оқушының орындалған қызметін еске түсіру;
2. қарастырылып отырған мазмұнды, оның шекараларын белгілеу;
3. өз нәтижелерін және оларды алу тәсілдерін анықтау;
4. бар немесе туындайтын қайшылықтарды анықтау;
5. қайшылықтарды шешудің себептері мен тәсілдерін анықтау;
6. вербалды (вербалды) қызмет түрлері;
7. рефлексияның эмоционалды-бейнелі тәсілдері.

Рефлексия жүргізу кезінде келесі әдістер қолданылады: "сәттілік баспалдақтары"; аяқталмаған сөйлемдер, тезистер; "мақсат ағашын" қолдана отырып мақсатқа жету, білімнің "өсуін" бағалау және мақсатқа жету ("мен білмедім... – қазір білемін..."); алдыңғы білімдерді біріктіру және жаңаларын түсіну; не екенін талқылау біз қалай жұмыс істегенімізді білдік; өзіңізге, жолдастарыңызға және мұғалімге тілек; сауалнама. Нәтижесінде, әркім сабақтың мақсатына жетуге қосқан үлесін, белсенділігін, жұмысының тиімділігін, жұмыстың таңдалған формаларының қызықтылығы мен пайдалылығын "бүгін білдім...", "қиын болды...", " түсіндім, Рефлексия тек жеке ғана емес, сонымен бірге жалпы сыныппен де жүзеге асырылады [4].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Садыков Т.С., Әбілқасымова А.Е. 12 жылдық білім беру методологиясы. Оқу құралы. – Алматы, 2004ж
2. Жанпейісова М.М. Модульдік оқыту технологиясы дамыта оқыту құралы ретінде. Алматы 2012ж
3. С.Б. Насипова Жеке тұлғаға бағытталған оқыту технологиялары жүйелерінің ерекшеліктері. Қызылорда, 2014ж
4. Тұрғынбаева Б.А Дамыта оқыту технологиялары Алматы, Дәуір 2000ж

APPLICATION OF PERSON-ORIENTED TEACHING TECHNOLOGY IN TEACHING PHYSICS IN BASIC SCHOOL

This article discusses effective methods of person-centered learning technology in teaching physics. I tried to lose its importance by focusing on the teaching technology that is completely focused on the general person. The main features of this technology are mentioned. Procedure for working with the three most basic elements of person-oriented teaching technology at school. It is said why it is necessary to pay attention to the preparation of the task based on the individual characteristics of the teaching technology.

Key words: Person-oriented learning technology, differentiated learning, problem-based learning, level differentiation, game technology.

Б. ТУРАПБАЙ

*Пограничная академия Комитета национальной безопасности Республики Казахстан,
курсант,
Республика Казахстан, город Алматы*

научный руководитель - Г.П. РЫСБАЕВА,

*Пограничная академия Комитета национальной безопасности Республики Казахстан,
доцент 9 специальной кафедры, кандидат физико-математических наук, академик МАИИ,
Республика Казахстан, город Алматы
контактный e-mail: rgr_81@mail.ru*

СОВРЕМЕННЫЕ КИБЕРУГРОЗЫ В КАЗАХСТАНЕ И ЕЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

Статья посвящена исследованию вопросов национальной безопасности страны. В статье отмечается, что в современных условиях национальная безопасность напрямую зависит от уровня информационного обеспечения и защиты от киберугроз. Современные киберугрозы играют немаловажную роль в обеспечении жизненно важных интересов Республики Казахстан во всех сферах жизнедеятельности. Революция в сфере информационных технологий качественно расширила технические возможности специалистов в области информационной безопасности.

Ключевые слова: национальная безопасность, киберугрозы, последствия, киберпреступность, информационная безопасность, хакерские атаки.

Казахстан, как любая другая страна, активно внедряющая и использующая информационные технологии, подвержен атакам, связанным с использованием вредоносного кода, а также множеству других видов угроз, направленных на ИТ системы. Помимо быстрого внедрения современных технологий, на темпы роста угроз в Казахстане влияют значительная доля нелегального ПО. Это способствует распространению угроз, посредством эксплуатации уязвимостей, а также, при использовании нелегального ПО, загружаемого из сомнительных источников – вероятно установка пользователями троянизированных версий программного обеспечения. Кроме этого, одной из основных причин высокого уровня зараженности, является низкая грамотность пользователей в сфере информационной безопасности.

Мировая киберпреступность существенно улучшила методы коммуникации и повысила универсальность своих инструментов. Это позволяет существенно расширить географию их применения и снизить «порог входа» на рынок компьютерных преступлений. Если несколько лет назад атаки, например, на пользователей систем интернет-банкинга, организовывали разработчики вредоносного кода и, часто, в их интересы входила страна проживания и еще несколько крупных государств (как правило, еще и те, в которых используется тот же язык, что и в стране, где проживает злоумышленник), то сейчас для таких атак разрабатываются максимально универсальные инструменты, позволяющие быстро адаптировать атаку под нужные условия: легко меняется язык сообщений, если они нужны, легко добавляется дизайн ложной страницы, имитирующей сайт банка и др. К самым опасным угрозам, характерным для Казахстана, можно отнести атаки шифровальщиков-вымогателей, которые шифруют файлы пользователя и требуют выкуп за расшифровку. Данная проблема актуальна с 2015 года. Ситуация периодически обостряется во время массовых рассылок подобного вредоносного кода (как это было в 2015 году, при атаках вредоносного ПО, изменявшего расширение зашифрованного файла на vault, а также – в ходе атаки широко известного шифровальщика WannaCry).

В последнее время, в Казахстане получают распространение атаки на пользователей интернет-банкинга. Зимой и весной 2017 года были зарегистрированы жалобы пользователей нескольких банков на несанкционированные списания денег со счетов. Описание схемы атаки – будет представлено в дальнейших частях курса. Также Казахстан становится мишенью некоторых целевых атак, направленных на различные отрасли экономики. Одним из примеров является карта распространения жертв группы «Wild Neutron» (рис.1)

Рис.1. Карта распространения жертв группы «Wild Neutron»

Также, Казахстан является одной из стран с самым большим распространением троянца, направленного на кражу данных платежных карт из терминалов, установленных в магазинах. Ареал распространения данного троянца показан на следующем рисунке (рис. 2).

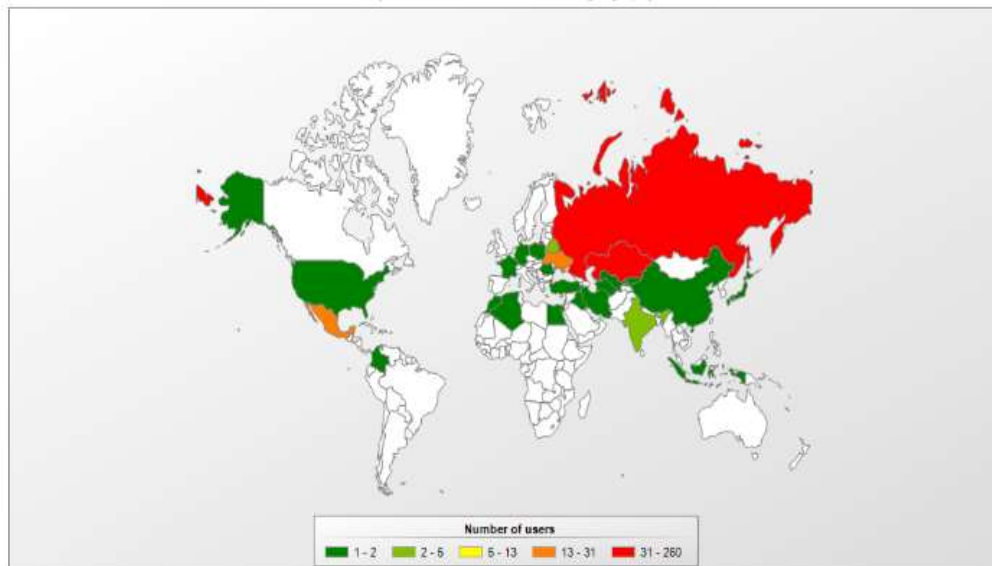

Рис.2. Распространение трояня

Казахстан входит в список стран с наибольшим риском заражения через интернет (статистика за 2020 год):

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

№	Страна*	% атакованных пользователей
1	Словения	30,02
2	Болгария	29,49
3	Армения	29,3
4	Италия	29,21
5	Украина	28,18
6	Испания	28,15
7	Бразилия	27,83
8	Белоруссия	27,06
9	Алжир	26,95
10	Катар	26,42
11	Греция	26,1
12	Португалия	26,08
13	Россия	25,87
14	Франция	25,44
15	Казахстан	25,26

Как видно из представленных данных, для Казахстана актуальны все виды современных киберугроз, что говорит о большой востребованности специалистов сферы информационной безопасности в текущий момент и в будущем.

Рассмотрим прогнозы возможного развития событий в будущем. [1]

Мировой ущерб от киберпреступности может возрасти до 6 триллионов долларов к 2021 году. Дональд Трамп заявил, что киберпреступления являются самым быстрорастущим видом преступлений в США.

Расходы на кибербезопасность превысят 1 триллион долларов за период с 2017 по 2021 годы.

Развитие киберпреступности может привести к увеличению незаполненных вакансий в сфере кибербезопасности более чем втрое и превысить отметку в 3,5 миллиона свободных вакансий. Это может привести к нулевой безработице среди специалистов, работающих в ИБ.

Число людей, подверженных атакам киберпреступников, может достичь 4 миллиардов. Предполагается, что все чаще мишенью атаки будет являться сам человек, а не его устройство (медицинское оборудование, «умные» дома, города, образ жизни, привычки человека и др.).

Мировой ущерб от троянцев вымогателей, уже в 2023 году может превысить 5 миллиардов долларов. Это в 15 раз больше, чем в 2018 году (325 миллионов) и эти показатели будут расти в геометрической прогрессии из года в год.

Другие аналитики (Lloyd's of London и Cyence [2]) заявляют, что крупная глобальная кибератака может привести к экономическим потерям, оценочно на \$53 млрд., что соответствует уровню катастрофического стихийного бедствия, такого как, например, ураган «Сэнди» в 2012 году. В своем докладе эксперты Lloyd's of London называют наиболее вероятным вариантом развития глобальной кибератаки сценарий, при котором жертвами хакеров станут провайдеры облачных сервисов. В ходе такой атаки хакеры могут взломать гипервизор, управляющий инфраструктурой облачных сервисов, и оставить весь мир без доступа к хранящимся в облаках данным. И при масштабном обрушении облачных сервисов минимальный ущерб составит от \$4,6 млрд до \$53,1 млрд.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

В наихудшем случае совокупный объем потерь от всемирной кибератаки может достигнуть 121,4 млрд. В докладе отмечается, что итоговый уровень ущерба от потери доступа к облакам зависит от того, сколько именно провайдеров затронет сбой и как долго он продлится.

Второй по вероятности сценарий, описанный экспертами Lloyd's, предусматривает попадание в руки хакеров информации о критической уязвимости в какой-либо популярной операционной системе, благодаря чему начинается волна атак на компьютерные сети компаний по всему миру, организаторы которых требуют от своих жертв уплаты выкупа (аналог ситуации с эпидемиями WannaCry и Petya). В этом случае потери составят от \$9,7 млрд до \$28,7 млрд.

Несмотря на такой резкий рост ущерба от вымогателей, есть вероятность, что данные атаки, со временем, станут менее актуальными, поскольку компании могут улучшить методы резервного копирования, что сделает шифрование – бессмысленным. Хотя, могут получить развитие другие виды вымогателей, например, угрожающие разглашением конфиденциальной информации.

Также можно предположить более строгое регулирование систем электронных платежных систем, что может лишить злоумышленников удобного инструмента получения выплат от жертв.

В заключение отметим, что приведенные сведения о существующих киберугрозах и прогнозы показывают разнообразие векторов атак, имеющееся в арсенале злоумышленников. Соответственно, для улучшения защиты нужно объединять усилия как вендоров, разрабатывающих операционные системы, приложения, средства обеспечения безопасности, так и государств, которые могут упорядочить правила регулирования в сфере информационной безопасности. Также значительную работу должны проделать сами пользователи: большая часть атак стала возможной, благодаря обману пользователей. Пользователям (и их работодателям, а также – государствам, через подготовку в школах) – необходимо существенно повысить свои знания в сфере информационной безопасности и стараться быть в курсе навыков, позволяющих сделать работу с компьютером и иными цифровыми устройствами более безопасной.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. <http://www.csoonline.com/article/3153707/security/top-5-cybersecurity-facts-figures-and-statistics-for-2017.html>.
2. <http://www.vestifinance.ru/articles/88295>.
3. <https://securelist.ru/kaspersky-security-bulletin-predictions-for-2017/29662/>.

MODERN CYBERTHREATS IN KAZAKHSTAN AND ITS CONSEQUENCES.

The article is devoted to the study of issues of national security of the country. The article notes that in modern conditions, national security directly depends on the level of information support and protection against cyber threats. Modern cyber threats play an important role in ensuring the vital interests of the Republic of Kazakhstan in all spheres of life. The revolution in the field of information technology has qualitatively expanded the technical capabilities of specialists in the field of information security.

Key words: national security, cyber threats, consequences, cybercrime, information security, hacker attacks.

Е.Т. ШАРИПХАНОВ

*Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова, курсант,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: eshariphanov@g.mail.ru*

научный руководитель – полковник Е.М. ОРКУШПАЕВ

*Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
доцент кафедры артиллерии,
Республика Казахстан, город Алматы*

ПРИНЦИПЫ ОБУЧЕНИЯ КУРСАНТОВ ВОЕННОГО ИНСТИТУТА СУХОПУТНЫХ ВОЙСК ИМЕНИ САГАДАТА НУРМАГАМБЕТОВА ПО БОЕВОМУ ПРИМЕНЕНИЮ АРТИЛЛЕРИЙСКИХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ

В статье рассматриваются пути совершенствования обучения курсантов по боевому применению артиллерийских подразделений с использованием в учебном процессе принципов обучения содержащие в себе рекомендации, способы и приемы, позволяющие практически решать вопросы методики обучения по учебной дисциплине Боевое применение артиллерийских подразделений.

Ключевые слова; принципы военного обучения, научность обучения, наглядность и доступность обучения, систематичность, последовательность и комплексность в обучении, индивидуальный подход к обучаемым.

На современном этапе развития Вооруженных Сил Республики Казахстан особые требования предъявляются к уровню профессионального мастерства офицера - выпускника ВУЗа. Курсантам, обучающимся по образовательной программе «Управление ракетными войсками и артиллерией» в стенах кафедры артиллерии, Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова, согласно руководящих и нормативных документов учебно-воспитательного процесса для получения знаний, умений и навыков по боевому применению артиллерийских подразделений предусматривается изучение учебной дисциплины Боевое применение артиллерийских подразделений.

В результате изучения учебной дисциплины Боевое применение артиллерийских подразделений курсанты должны:

знать – основы современного общевойскового боя, применение артиллерии в общевойсковом бою; организационно-штатную структуру, вооружение и боевую технику артиллерийских частей и подразделений; организацию, вооружение и тактику действий подразделений вероятного противника; содержание работы командиров артиллерийских подразделений по подготовке боевых действий и управлению подразделениями в ходе боя; последовательность и организацию инженерного оборудования огневых позиций, пунктов управления и районов сосредоточения артиллерийских подразделений, мероприятия по защите техники и вооружения от высокоточного оружия; организацию связи в артиллерийских подразделениях.

уметь – организовывать выполнение мероприятий по подготовке боевых действий подразделения; управлять подразделением в различных видах боя; поддерживать взаимодействие артиллерийских подразделений с общевойсковыми подразделениями; организовать инженерное оборудование позиций и районов; работать на всех штатных средствах разведки и средствах связи подразделения; вести рабочую карту, оформлять боевые документы [1].

С изменением характера современного боя, возникшим в последнее время по опыту ведения войн и вооруженных конфликтов, многообразием его форм, меняется

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

и методика изучения боевого применения артиллерийских подразделений. Поэтому в современных условиях преподаватель должен глубоко и всесторонне овладеть методикой преподавания учебного предмета, изучить существующие формы, методы, средства обучения и воспитания, их соответствие современным требованиям, выявить и обобщить основные направления их развития и применения в образовательном процессе.

При проведении занятий по учебной дисциплине Боевое применение артиллерийских подразделений преподавателю нужно придерживаться установившихся принципов военного обучения как одним из методик совершенствования обучения по боевому применению артиллерийских подразделений.

Принципы военного обучения - это основные исходные положения, определяющие характер обучения в соответствии с целями подготовки курсантов в Военном институте Сухопутных войск. При этом каждый принцип содержит определенные рекомендации, способы и приемы, которые позволяют практически решать вопросы методики обучения [2].

Принципами обучения являются: научность обучения - учить тому, что необходимо на войне; наглядность и доступность обучения; прочность усвоения материала; систематичность, последовательность и комплексность в обучении; индивидуальный подход к обучаемым; сознательность и активность обучаемых.

Научность обучения требует, чтобы знания были достоверными, правильно отражали действительность, соответствовали современному уровню развития военной науки.

Положения боевого применения артиллерийских подразделений должны рассматриваться в развитии, во взаимосвязи и взаимообусловленности, а каждое решение на боевые действия должны приниматься в соответствии с конкретными, объективно существующими взаимосвязанными условиями обстановки. Обучать боевому применению артиллерийских подразделений необходимо на базе новейших достижений теории военного искусства и практики боевой подготовки, используя последние достижения науки в области как техники, так и технических средств обучения.

Учить тому, что необходимо на войне - является важным принципом преподавания учебной дисциплины Боевое применение артиллерийских подразделений. Учебную обстановку следует максимально приближать к боевой действительности, не допускать шаблона, упрощений и условностей. Тактическая обстановка всегда должна быть сложной, противника рассматривать сильным и активным. Обстановка должна побуждать обучаемых принимать нестандартные решения с элементами внезапности, хитрости, оправданного риска, проявлять инициативу и творчество. Теоретические знания, закрепляются на занятиях в классе и в поле в условиях, приближенных к боевым. Важное значение имеет проведение тактических занятий в поле на незнакомой местности в любое время года и суток. В современных условиях большое значение приобретает фактор времени, поэтому при обучении курсантов необходимо создавать обстановку, в которой обучаемые вынуждены, будут осуществлять организацию боевых действий, уточнять решения в ходе его ведения, отдавать необходимые распоряжения и ставить задачи в такие же сроки, какими они могут быть в реальном бою.

Наглядность и доступность обучения - один из важнейших принципов. Наглядность обучения способствует созданию у обучаемых правильных и конкретных представлений о предмете и характере современного общевойскового боя в целом. Применение средств наглядности активизирует деятельность обучаемых, развивает у них способность связывать теорию с практикой, воспитывает внимательность, аккуратность, сообразительность, повышает интерес к

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

занятиям [4]. На занятиях по учебной дисциплине Боевое применение артиллерийских подразделений могут применяться следующие средства наглядности:

- Графические (карты, схемы, рисунки, чертежи, таблицы);
- экранные (кинофильмы, диафильмы, телевидение, диапозитивы, слайды);
- объемные (макеты местности, стенды);
- имитационные (макеты, модели, очаги пожаров, зоны заражения и районы заграждений, имитация выстрелов и разрывов);
- натуральные (поучительная местность с характерным рельефом, ориентирами, препятствиями, заграждениями, оборудованными позициями; боевая техника, машины управления) [3; с.104].

Применение наглядных средств обучения сопровождается пояснениями, даваемыми преподавателем. При этом важно, чтобы обучаемые были активными участниками, а не просто наблюдателями. Сочетание наглядности и активной работы обучаемых, преодоление ими трудностей, моральное и физическое напряжение способствуют выработке у них умений и навыков.

В интересах закрепления знаний и выработки у обучаемых умений, важно научить их графически выражать свои мысли на доске мелом, в тетрадах или на картах карандашом или фломастером, на экране монитора с использованием возможностей-программ компьютерной графики.

Следующим принципом обучения является принцип "прочность усвоения материала". В ходе его реализации используется весь ход преподавания, его построение, отбор содержания изучаемого материала, организация и методика. Наиболее эффективными в достижении прочности знаний, умений и навыков являются логичность, доказательность, эмоциональность преподавания материала, способствующая не только его прочному запоминанию, но и обострению внимания, развитию интереса у обучаемых, созданию установки на произвольное, прочное запоминание стержневых положений, наиболее важных военно-профессиональных приемов и действий: организация повторения изученного, причем не копирующего, а углубляющего, предупреждающего забывание знаний и обогащающего их; обеспечение регулярности учебной работы, систематического упражнения в практическом применении знаний, умений и навыков; проверка усвоения учебного материала, а также самоконтроль обучаемых.

Систематичность, последовательность и комплексность в обучении - принцип, обеспечивающий успешное и глубокое овладение теорией и приобретение практических умений. В соблюдении этого принципа важную роль играют тщательно продуманное составление рабочих учебных программ (силлабусов) а также планирование учебного процесса.

Необходимо также учитывать взаимосвязь занятий учебной дисциплины Боевое применение артиллерийских подразделений с другими учебными дисциплинами, этим достигается комплексность обучения.

Изучаемый материал доводится до обучаемых логически законченными частями с четким выделением закономерностей науки, основных ее идей, постоянным увязыванием теории с практической деятельностью офицеров. Разделы учебной дисциплины Боевое применение артиллерийских подразделений, факты и примеры даются обучаемым не в виде изолированных явлений, а как единое целое, связанное ведущей идеей. Систематичность и последовательность во многом зависят от постоянной высокой требовательности преподавателя к обучаемым [4; с.66].

Индивидуальный подход к обучаемым, как один из принципов обучения, предполагает учет особенностей психологии и уровня подготовки каждого курсанта. Это становится возможным только при отличном знании преподавателем индивидуальных особенностей обучаемых.

Учет индивидуальных особенностей не означает предъявления разных требований к подготовке. Требования должны быть одинаковыми для всех. Индивидуальный подход необходимо осуществлять с таким расчетом, чтобы стимулировать наиболее сильных обучаемых к более углубленной работе, а слабых, подтягивать до требуемого программой уровня. В любом случае недопустимо такое положение дел, когда основное внимание при обучении уделяется либо только отстающим, либо только успевающим. Разумное наращивание нагрузок и трудностей в обучении, постоянный контроль, поддержка и помощь, забота о здоровом настроении в коллективе способствует усвоению учебного материала.

Сознательность и активность обучаемых - принцип, позволяющий курсантам осмысленно изучать предмет. При изучении необходимо добиваться не механического заучивания, а осознанного изучения фактов и явлений, присущих вооруженной борьбе, понимания их сути. Следует добиваться от обучаемых умения обосновывать и творчески применять положения военной теории на практике.

Необходимым условием активности и сознательности обучаемых являются самоконтроль и самооценка, которые повышают ответственность, наблюдательность и аккуратность.

Таким образом, на представленных принципах обучения строится изучение учебной дисциплины «Боевое применение артиллерийских подразделений». Все они взаимосвязаны, дополняют и углубляют друг друга и применяются комплексно. Применяя вышеуказанные принципы обучения в учебном процессе, с введением новых методик преподавания, современных технологий следует совершенствовать компетенцию курсантов в изучении ими образовательной программы «Управление ракетными войсками и артиллерией».

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Рабочий учебный план по дисциплине «Боевое применение артиллерийских подразделений»;
2. Сборник материалов конференции [Электронный ресурс] https://varb.mil.by/nauka/sbornik/Sbornik_31-2016.pdf (дата обращения 5.11.2022г.);
3. Сборник материалов Межвузовской научно-практической конференции Военного института Сухопутных войск «Актуальные проблемы обучения и воспитания курсантов ВИСВ: сущность, проблемы и перспективы». Алматы 2009 г.- С.104.
4. А.А.Лови. Учиться учить будущих офицеров. Учебное пособие. Москва-1988 г.С.66.

Х.А. ЯКУБОВ

Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, магистрант, Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы
e-mail: xamza_97.kz@mail.ru

ғылыми-жетекші – А.Б. ТУРКМЕНБАЕВ

Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, п.ғ.к., профессор
Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы
e-mail: olimpiada_kguti@mail.ru

ФИЗИКА САБАҒЫНДА САРАЛАП ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ

Физика сабағында оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту тұрғысынан тиімділігін арттыру бүгінгі жоғары және орта мектепте физиканы

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

оқыту теориясы мен әдістемесінің педагогикалық мәселелерінің бірі. Оқушы қабілеті дегеніміз оның педагогикалық ықпал аясында білім алу әрекеті, жеке тұлғаны дамыта оқыту әдістері, оның шығармашылық қабілетінің дамуына әсерін тигізеді. Бүгінгі таңда жас ұрпаққа пәнді тиімді ұғындырудың бірі- жаңа технология негіздері болып табылады. Мақаланың негізгі мақсаты оқушылардың білімі мен дағдысын арттыру болып табылады.

Кілт сөздер: саралап оқыту, период, тербеліс амплитудасы, реактивті қозғалыс.

Мұғалімнің жаңа ұрпағы білім деңгейі жөнінен әрдайым саналып келгендей біршама емес, әлдеқайда жоғары болуы тиіс. Бұл уақыт талабы»- дегенінен мұғалімдер қауымына өте үлкен жауапкершілік жүктелгенін аңғаруға болады. Қазіргі білім берудегі басты мақсат - жас ұрпақтың білім деңгейін көтеру және жан - жақты дамыған жеке тұлға қалыптастыру. Сонымен қатар, олардың өз бетімен жұмыс жасауларына жағдай жасау және шығармашылық қабілеттерін дамытуда жаңа педагогикалық технологияларды немесе оның элементтерін ұтымды пайдалану өзекті мәселеге айналып отыр.

Білім берудің даму бағыты мен технологияларын қамтитын көптеген педагогикалық технология түрлерін қазіргі кезде көптеп қолданып жүрміз. Бұл технологиялардың оқушының ой - өрісінің дамуына тигізер пайдасы өте зор, себебі оларды қолдану сабақ нәтижесін, сапасын, оқушылардың пәнге қызығушылығын арттырады. Әсіресе оқушылардың өздігінен танып, іздену іс - әрекеттерін меңгертуді талап етеді. Деңгейлеп оқыту технологиясының мақсаты болып білім алушының жеке басының дара және дербес ерекшеліктерін ескеріп, олардың өз бетінше ізденуін арттырып, шығармашылығын қалыптастыру болып табылады.

Дамыта оқыту технологиясы қазіргі уақытта жаңа технологиялардың бірі деп келеді. Дамыта оқытудың негізін Ян Амос Коменский өзінің 17 ғасырда «Ұлы дидактикасында» айтып талдап берген. Содан кейін орыс ғалымдары К. Д. Ушинский, Л. С. Выготский еңбектерінде қарастырылып, 1969 жылдары Ресей ғалымдары Л. В. Занков, Д. Б. Эльконин, В. В. Давыдов көтерді. Д. Б. Эльконин мен В. В. Давыдовтың зерттеулері оқушыны «тұлға» ретінде тануға бағытталды [4; 81 б.].

Деңгейлеп саралап оқыту технологиясы 1998 оқу жылынан бастап мектептің барлық сатысына, барлық пәндерге еніп, оқу үрдісін жандандыруға үлкен үлес қосып келеді.

Профессор Ж. Қараевтың деңгейлеп - саралап оқыту технологиясы жаңаша өзгерген мақсатпен оқушылардың өздігінен танып, іздену іс - әрекеттерін меңгертуді талап етеді [1;100 б.]. Бұл технологияда бірінші орында оқушы тұрады және өз бетімен білім алудағы белсенділігіне аса назар аударылды.

Деңгейлеп - саралап оқыту технологиясы:

- оқушының өз қабілетіне, болашағына сенуіне;
- оқушының ынталандыруға;
- оқушы мен оқытушының ынтымақтастық қарым - қатынас достығына;
- оқушының өз білімін өз бағалай білуіне;
- баға әділдігіне;
- білім көрсетудің әділ сайысына мүмкіндік береді.

Физика сабағында деңгейлеп оқытудың тиімді жақтары мыналар [5; 65 б.]:

- әр оқушы өздігінен жұмыс істеуге дағдыланады;
- оқушының жеке қабілеті айқындалады;
- іштей бір - бірінен қалмауға тырысады;
- тапсырманың күрделену деңгейіне сәйкес оқушының ойлау қабілеті артады;

- әр бала өз деңгейіне, қабілетіне қарай бағаланады;
- сынып оқушылары толық бағаланады және әр оқушы өз бағасын біліп отырады

(1 - деңгей – «3», 2 - деңгей – «4», 3 – деңгей – «5»)

- даму мониторингін құрып, оқушының дамуын қадағалауға және ата - анасымен байланыс жасауға жеңілдік туғызады;

- бір ғана сабақта тапсырманың бірнеше түрін орындайды.

Сабақ – шығармашылық еңбектің жүзеге асырылатын басты орын болғандықтан, шешуге міндетті жүзеге асыру - ұстаздың шеберлігіне тәуелді. Оқу материалын қызықты ету үшін ойлана, жан - жақты даярланудың өзі ішкі шығармашылық күйді туындатып, оқушыларға берік те, терең білім беруге мүмкіндік береді.

Әрбір мұғалімнің негізгі мақсаты - сабақ сапасын көтеру, түрін жетілдіру, оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттыру, олардың ізденуін, танымын қалыптастыру.

Сондықтан физика сабағында оқу - тәрбие үрдісінің дұрыс жүргізілуі үшін әртүрлі оқыту әдіс - тәсілдерінің тиімдісін мүмкіндігінше таңдап алуға тырысамын.

Оқушыларға оқу материалын түсінікті және қызықты етіп беру үшін сыныпты көз алдыма елестетіп, әрбір оқушының даярлығы мен мүмкіндігіне, қабілеті мен біліміне сүйеніп, сабақтың құрылымына талдай жасай отырып, алдыма төмендегідей мақсаттар қоядым:

- Заман талабына сай білімді, білікті, шығармашылық қабілеті дамыған жеке тұлға қалыптастыру.

Мақсатыма байланысты міндеттер қоядым:

- Жас ұрпақтың қабілетін ашу;
- Шығармашылық, логикалық ойлау қабілетін жетілдіру;
- Мақсатты жүзеге асыру.

Оқу материалын баяндау барысында тәжірибелер көрсетіп, есептер шығартып, дидактикалық материалдар мен техникалық құралдарды жүйелі пайдалану арқылы әсер алуға жетелеймін.

1. Жалпы мәдениеттік мәні бар ұлттық, аймақтық, жергілікті материалдарды өз сабақтарымда кеңінен пайдалану;

2. Оқушылардың тұлға ретінде дамуына жағдай жасау;

3. Оқушылардың физика сабақтарындағы белсенді іс - әрекеттерін ұйымдастыру үшін барынша көп мүмкіндіктер жасау;

4. Оқытудың әр кезеңінде оқушылардың пәнді оқыту қызығушылығын қалыптастырып, дамытып оқыту;

5. Пәнаралық байланысты сабақта тиімді пайдалану;

6. Деңгейлік және саралап оқыту жағдайында барлық оқушылардың бағдарламалық білімді меңгеруін жүзеге асыру.

Жаңа сабақты түсіндіру барысындағы басты мақсатым - әрбір оқушының білім алуының сапалық деңгейіне жетуге мүмкіндік беретін оқу жоспарын ғылыми негізде ұйымдастыру. Оқушының білімді игеруін үш сатыдан тұратындай етіп құрамын:

- жаңа білімді игеру және оны пайдалана білу;
- игерген білімді өңдеп, оны таныс емес жағдайда пайдалана білу;
- жалпы білімді өз бетімен игеру.

Аталған сатының әрқайсысында оқушының пәндік білімді игеруі төрт деңгейде өтеді:

- білу;
- түсіну;
- қолдану;

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

- біліктену.

Мысалы, «Гармониялық тербелістер. Тербеліс амплитудасы, периоды және жиелігі» тақырыбында оқушы тербелістер жайлы 9 сыныпта өткен түсінігін еске түсіре отырып, жаңа фактілерді, сондай - ақ толқын түрлеріне жататын электромагниттік толқындардың қасиеттерін қабылдайды. Бұл білімді қабылдау 1- деңгейіне жатады.

2 - деңгей – Түсіну, яғни қабылдаған жаңа мәліметті пысықтап бекіту, өз сөзімен естігенін айтып беру. Мысалы: Тербелістердің өмірде алатын орны.

3 - деңгей – Қолдану. Қабылдаған білімді формула бойынша тұжырымдау, есеп шығара білу, ұқсас мысалдар келтіру.

4 - деңгей – Біліктену. Оқушы алған білімін, сабақтың мәнін түсіндіре білу, басқа фактілермен салыстыра отырып, қорытынды жасай білу. Қарапайым түрде гармониялық тербелісті шығарып ала білу.

Әрбір сабақта, мүмкіндігіне қарай, жергілікті жер материалдарын пайдалана отырып, оқушының білімділігін арттыруға көңіл бөлемін. Мысалы, «Импульс» тақырыбын өту кезінде әсерлесуші денелер ретінде асықты пайдаланамын. Тыныштықта тұрған асықты екінші асықпен атқанда екінші асық неге қозғалады? Әсердің берілуі денеге жылдамдық туғызды деген мысал арқылы импульстің формуласы жазылып түсіндіріледі. Сол сияқты үйге мынадай тапсырма беруге болады: стаканға су құйып, оны бір парақ қағаздың үстіне қойыңдар да қағазды жайлап тартып көріңдер, сосын оны лезде тартып алып қараңдар, «Қолдың тарту әсерінің уақытқа тәуелділігі қандай?» - деген сауалды талдап, оған жауап беріңдер.

«Реактивті қозғалыс» тақырыбын өткенде картон қағаздан балық пішінін қиып, оның саңылауына пипетка арқылы май тамызып, біраз бақылаймыз. Май балықтағы саңылау арқылы аққанда балық ілгері жылжиды. Бұл тәжірибе реактивті қозғалысты түсіндіруде оқушының білімділік деңгейін арттыруға көмектеседі. 11 - сыныпта дифракция, интерференция құбылысын түсіндіргенде құс қауырсыны, капрон мата, пластинканы пайдалана отырып түсіндіруге өте тиімді.

«Дыбыс толқындарын» өткенде резонатор ретінде домбыраның қуысын қарастыра отырып, адамның ауыз қуысы резонатор екенін ескертіп, «жағымды екі қолыңмен қатты қысып сөйлеп көр» деген тапсырма беріледі. Оқушылар өз тәжірибесіне түсініктеме береді.

Қорыта айтқанда, өз сабақтарымды физиканың негізгі заңдылықтары мен құбылыстарын өмірмен байланыстыра қызықты етіп саралап, деңгейлеп оқыту технологиясын қолданып өткіземін. Мұндай сараланған деңгейлік тапсырмалар оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, оларға физика заңдылықтарын өмірде кеңінен қолдануға болатынын түсінуге мүмкіндік береді. Жалпы, саралап, деңгейлеп оқыту технологияны қолдану сабақтың сапасын көтеруге, оқушылардың физикалық білімге деген оқу - танымдық қызығушылығын арттыруға, қазіргі қоғам талабына сай білім алуына көп әсерін тигізеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТТІЗІМІ:

1. Тұрғанбаева Б. «Жеткіншектердің шығармашылық қабілетін дамыту». Қазақстан мектебі №8, 2018 ж.

2. Ильин В. С. «Формирование личности школьника». М, педагогика, 1984г

3. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2т. Т.1.М.: НИИ школьных технологий, 2006г.- 816с.

4. Солодникова С.В., Юнина Е.А. Психология человека: учебно-методическое пособие. – Пермь, Изд-во ПРИПИТ, 2013. – 68с.

5. Бутузов И. Т. Дифференцированное обучение — важное дидактическое средство эффективного обучения школьников — М., 2010.

APPLICATION OF DIFFERENTIATED TEACHING METHODS IN PHYSICS LESSONS

Improving efficiency in terms of developing students' creative abilities in physics lessons is one of the pedagogical problems of the theory and methodology of teaching physics in higher and secondary schools today. The abilities of a student are understood as his activities to acquire knowledge within the framework of pedagogical influence, methods of teaching personal development that affect the development of his creative abilities. Today, one of the most effective concepts of discipline for the younger generation is the basics of new technologies. The main purpose of the article is to increase the knowledge and skills of students.

Keywords: differentiated learning, period, oscillation amplitude, reactive motion.

СЕКЦИЯ 3

Әлеуметтік – гуманитарлық пәндер Социально – гуманитарные дисциплины Social and humanitarian sciences

Е.Т. АБЕУОВ

*Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи, курсант,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: wamirf@mail.ru*

научный руководитель – Н.С. ТУРГУНБАЕВ

*Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи,
старший преподаватель кафедры общевойсковых дисциплин,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: nurgali_73@mail.ru*

СРАВНЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ США И ВЕЛИКОБРИТАНИИ

Рассмотрен уровень образования в разных странах и место Казахстана в этом рейтинге. Показана важность образования для развития страны и для каждого ее гражданина.

Образование – это развития полного аспекта для человека. Без образования нет будущего, люди всегда учатся и будут учиться. Как говорил Маяковский «учиться, учиться и учиться».

Ключевые слова: рейтинг уровня образования, бизнес-образование, стипендиальные программы.

Американские и британские вузы традиционно возглавляют все возможные рейтинги университетов. Так как в топ 10 рейтинге вузов мира находятся 4 британских и 5 американских университета. Соответственно, по уровню образования эти страны возглавляют мировой рейтинг.

Если говорить в целом, то в США дают более широкое образование, которое будет затрагивать не только основные предметы, но и гуманитарные дисциплины, направленные на гибкость мышления и логику [1].

Вузы Великобритании дают узкоспециализированное, «глубокое» образование. Все предметы будут так или иначе связаны с основной специальностью. В этом и кроется одна из особенностей поступления. Если в Штатах Вы можете выбрать специализацию в конце второго года обучения, то в британских вузах выбор нужно будет сделать еще на этапе поступления.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Университеты Великобритании лидируют в сфере естественных наук, особенно таких как инженерия, медицинская химия, биохимия, а также в образовании в области искусства и дизайна. А в США лучше получить образование в сфере финансов или развивать свой бизнес, потому что США – родина бизнес-образования. Ведущие вузы устраивают встречи с потенциальными инвесторами, бизнесменами, представителями мировых компаний [2, б.12].

Принято считать, что обучение в Великобритании в разы дешевле по сравнению с США (бакалаврские программы в университетах Великобритании, входящих в ТОП-10 в мире, как правило, стоят от \$40 000 в год, тогда как в американском Гарварде стоимость может достигать \$65 000). Однако в Великобритании, в отличие от США, в эту сумму не входит проживание, питание и учебные материалы, которые могут составить до 50% всей стоимости обучения. В итоге разница оказывается незначительной. Стоит также учитывать, что в Великобритании иностранные граждане чаще всего оплачивают полную стоимость обучения, тогда как в США есть обширные стипендиальные программы, которые могут снизить или полностью компенсировать ваши затраты на обучение, также американские вузы активно предоставляют образовательные кредиты. Кроме того, в таких вузах, как Гарвард, Йель и других, существуют стипендиальные программы для тех, кто не может оплатить обучение: если доход абитуриента или его родителей меньше \$75 000 в год, такие вузы оплачивают 100% обучения [3].

Почему я выбрал эту тему?

В рейтинге лучших стран для образования US News & World Report Казахстан занял 71-е место из 78. Лидерами рейтинга, по мнению экспертов, стали США, Великобритания и Германия. Самая слабая позиция – у Гватемалы. Среди стран СНГ, участвующих в рейтинге, Казахстан обогнал только Узбекистан. Лучшие позиции, чем у РК, оказались у России, Украины, Беларуси и Азербайджана [41].

Глава государства Касым-Жомарт Кемелевич Токаев обращает большое внимание на наше образование. Все думают, что виновата государство что «не делают условия для образование в нашей стране». То все ошибаются, наша молодежь привыкла то, что все подается на блюдечке, каждый из вас молодые люди должны сделать все возможное для улучшения жизни у нас стране. Мы и есть свое будущее, а что бы было будущее нужно образования как минимум как у этих стран которое я только что сравнил и дал аргументы. Если они смогли, то и мы сможем. Хочу закончить господа родители просьба, никогда не экономьте на образовании Ваших же детей.

Я хочу сказать, что инвестиции в Ваше образование принесут Вам прибыль в двойне больше, чем Вы на нее потратили.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1 Оксана П. Системы образования различных стран [Электронный ресурс], - 2022. URL: <https://www.ef.com/kz/blog/language/the-main-differences-between-the-education-system-of-the-united-states-and-the-united-kingdom/> (дата обращения 10.09.2022)

2 Бек Темир Образование в США. Мой путь, издательское 2018. 10-15с.

3 Система высшего образования в Великобритании стран [Электронный ресурс], -2022. URL: <http://www.directtalk.ru/article/sravniyaem-sistemu-vysshego-obrazovaniya-v-velikobritanii-i-ssha>-(дата обращения 12.09.2022)

4 Какое место занял Казахстан в рейтинге лучших стран для образования [Электронный ресурс], -2022. URL: <https://inbusiness.kz/ru/last/kakoe-mesto-zanyal-kazakhstan-v-rejtinge-luchshih-stran-dlya-obrazovaniya>

COMPARISON OF US AND UK EDUCATION. CONCLUSION FOR US

This article discusses the issue of leading states in the field of education, and a short conclusion for our country.

Education is the development of a complete aspect for a person. There is no future without education, people are always learning and will continue to learn. As Mayakovsky said, "study, study and study."

Key words: humanities, natural sciences, bachelor's degree, education, dollar.

Д.С. АБИШЕВА

*Институт Сорбонна – Казахстан при Казахском национальном педагогическом университете, студент 3-курса
e-mail: satpaihanovna@gmail.com*

научный руководитель – Ш.А.САБИТОВА

*Институт Сорбонна – Казахстан при Казахском национальном педагогическом университете,
д.ф.н., ассоц. профессор кафедры Международного права
e-mail: sabitova.shinara@mail.ru*

ЧАСТНАЯ ДЕТЕКТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В настоящей статье дан обзор существующему положению института частной детективной деятельности в Республике Казахстан. Проанализирована сущность данного института, выявлены его положительные стороны, рассмотрен положительный опыт соседних стран. На основе исследуемых материалов обобщен вывод о необходимости внедрения частного детектива в уголовный процесс.

Ключевые слова: институт частной детективной деятельности, расследование уголовных правонарушений, принцип состязательности, участие сторон в доказывании.

В настоящее время институт частного сыска в Республике Казахстан находится в подвешенном состоянии. С одной стороны, сыскная деятельность частного характера не запрещена, а с другой же стороны, она законодательно не конкретизирована. Такое состояние института приводит к тому, что на практике его применяют совершенно по-разному, ввиду отсутствия единообразного понимания. Но, в тоже время, актуальность настоящего института не вызывает сомнений, так как любой процесс необходимо должен развиваться в своей сущности, в этом плане уголовное судопроизводство не является исключением. Институт частной детективной деятельности, по нашему усмотрению, является именно развитием уголовного судопроизводства, что мы попробуем доказать в последующем изложении.

Конституция Республики Казахстан в статье 13 устанавливает право каждого защищать свои права и свободы любыми способами и средствами, не противоречащие закону [1]. Опираясь на положения данной статьи, можно сказать, что участники уголовного судопроизводства также могут защищать свои интересы всеми способами, не запрещенные законом. Так, в Уголовно-процессуальном кодексе РК за рядом участников процесса признается право собирать и предоставлять предметы, сведения, документы и иные данные, относимые к разбираемому делу, то есть полноценно участвовать в процессе доказывания (пп.10, п.9, ст.64; пп.12, п.2, ст.65-1; пп.2, п.2, ст.70; пп.3, п.6, ст.71; пп.2 и 4, п.2, ст.73; пп.5, п.2, ст.74; ст.410 и т.д. [2]). При чем законом не установлены конкретные способы и

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

средства доказывания, а значит, допущенные к процессу доказывания участники могут пользоваться всеми не запрещенными методами сбора необходимой информации, в том числе путем найма каких-либо специалистов.

Сразу стоит оговориться, что указанные в п.3, ст.122 УПК РК способы сбора информации относятся лишь к защитнику и представителю потерпевшего, то есть данная статья регламентирует права адвокатов в процессе доказывания, остальных же участников процесса статья ничем не ограничивает.

Обращаясь же к Предпринимательскому кодексу, а именно к ст.5, мы видим, что законодательно гарантирована свобода предпринимательства, которая устанавливает право каждого на осуществление любого вида предпринимательской деятельности, не запрещенной законами РК [3]. Настоящий кодекс в п.1, ст.2 выделяет следующие признаки предпринимательства: стремление к прибыли, самостоятельность и инициативность. Стремление к прибыли, то есть направленность исключительно на доходность деятельности, является основополагающим признаком предпринимательства. Самостоятельность и инициативность определяют предпринимательство как деятельность индивидуального характера, то есть она основана исключительно на свободном волеизъявлении предпринимателей, которые осознанно идут на риски, сопряженные с такой деятельностью, и отвечают по всем обязательствам самостоятельно. Если же мы спроецируем частного детектива на вышеописанное, то увидим абсолютное совпадение по всем указанным признакам: частный детектив самостоятельно изъявляет желание оказывать услуги сыскного характера на возмездной основе, тем самым отвечая по закону от своего имени, за свой риск и личную имущественную ответственность. Это предположение подтверждается также Национальным классификатором занятий РК от 11 мая 2017 года, который относит частную детективную деятельность к предпринимательству, а именно к занятиям по охране граждан и собственности [4]. Таким образом, мы вывели, что частный детектив, в первую очередь, является предпринимателем, а значит, его деятельность законна и опирается на Предпринимательский кодекс РК.

Исходя из изложенного, мы приходим к выводу, что участники судопроизводства, имеющие право любыми законными методами собирать сведения для приобщения их к материалам дела, имеют право нанять для такого сбора частного детектива, который оказывает сыскные услуги на основе предпринимательской деятельности. То есть законодательно установлено право косвенного участия частного детектива в процессе доказывания.

Но, несмотря на кажущуюся реализацию рассматриваемого института, он всё же всецело не урегулирован, что и требует соответствующего решения. Так, например, неопределенная позиция частного детектива зачастую приводит к тому, что в каждом отдельном деле неизвестно что ему разрешено, а что запрещено, что в отдельных случаях приводит к полному игнорированию института частного детективной деятельности и тех средств и методов, какими он оснащен. Именно поэтому для правильного функционирования имеющихся общественных отношений необходимо их законодательное урегулирование, тем более, когда урегулирования требуют отношения, связанные с судопроизводством. Но, к сожалению, на сегодняшний день мы имеем лишь ряд попыток такого урегулирования (законопроект от 2006 года [5], законопроект от 2013 года [6]), ни один из которых не увенчался успехом.

Рассмотрев правовую регламентацию исследуемого института, следует задаться вопросом: «А необходим ли такой институт в нашем обществе вообще?». Чтобы ответить на этот вопрос, следует узнать, существует ли проблемы, решить которые отчасти способен данный институт.

Во-первых, следует понимать, что институт частной сыскной деятельности позволит относительно уравнивать стороны уголовного судопроизводства в их состязательности, то есть данный институт, в первую очередь, является реализацией прав участников процесса на защиту их собственных интересов. В самом деле, если мы обратимся к законодательству, то обнаружим, что законодательно предусмотрено, что адвокат в процессе доказывания имеет право проводить опрос, истребовать сведения с организаций и проводить иные сыскные мероприятия. Однако, насколько рационально ожидать от адвоката успешной реализации подобных сыскных мероприятий? Ведь очевидно, что не всякий адвокат способен правильно проводить опрос или же просто искать необходимую информацию. Отсюда вытекает явная необходимость в конкретном специалисте сыскного характера, который и позволит сторонам всецело реализовать право на защиту в процессе уголовного судопроизводства.

Во-вторых, совершенно понятно, что любая помощь в расследовании никогда лишней не будет, особенно тогда, когда в результатах расследований кроются явные проблемы. Так, для установления проблематики, обратимся к итоговой статистике зарегистрированных уголовных правонарушений за весь 2020-й год. Согласно данному отчету, всего было зарегистрировано 193 678 правонарушений, из них расследование прекращено по 67 536 делам, ввиду неустановления лица, совершившего правонарушение, это 34,87% из всего числа уголовных правонарушений. 62 141 нераскрытых правонарушений направлены против собственности, из которых абсолютное большинство составляют кражи (40 524) [7].

Очевидно, проблема существует, но, решит ли эту проблему частный детектив? По нашему мнению, если частный детектив и не решит проблему, то, по крайней мере, окажет огромную помощь в её решении. Так как частный детектив по своей сущности фокусируется на делах, подобных кражам, и, зачастую, преуспевает в них. Это объясняется природой деятельности частного детектива, который может позволить себе всецело сфокусироваться на одном конкретном деле, что непозволительно должностным лицам, которые порой рассматривают десятки уголовных дел одновременно. В этой связи, во многих отношениях деятельность частного детектива может принести огромную пользу для расследования тех или иных дел. Для полной картины разберем пару основных действий, которые в руках опытного частного детектива позволят разрешить дело не постановлением о прекращении, а приговором:

1) Допрос, опрос – является базовыми следственными мероприятиями, направленные на сбор информации по делу. Однако, зачастую, должностное лицо не всегда способно извлечь всю выгоду из данных мероприятий, что обуславливается огромным рядом причин, к которым можно отнести: волнение отдельных лиц перед представителями власти, чрезмерная занятость, допущение ошибок и т.д. Для наглядности, приведем пару примеров таких причин. Известно, что любое некорректное поведение допрашивающего может крайне негативно сказаться на итогах всего допроса. Например, следователь, который с чрезмерной агрессией выскажется в сторону допрашиваемого, рискует подвергнуть всё мероприятие провалу, так как не всякий человек может стойко выносить внешние раздражители, а потому тот или иной допрашиваемый может просто замкнуться в себе и отвечать на задаваемые вопросы наспех, лишь бы поскорее окончить неприятное для него мероприятие. Надо ли говорить, что такой допрос ни к чему не приведет. В качестве другого примера, можно привести тот факт, что почти каждое должностное лицо имеет в своем производстве несколько дел, мероприятия по которым то и дело перекликаются между собой и путаются. Никто не застрахован от ошибок, но, человек, работающий в подобном бешеном темпе, почти гарантирует в своей

деятельности ошибки. А чрезмерная перегруженность не позволяет сфокусироваться на отдельных сторонах дела, что также негативно сказывается на расследовании.

В то время как частный детектив, будучи лицом частным, а главное могущим уделять куда больше времени и средств для отдельных вопросов дела, способен осуществлять подобные базовые и простые, по своей сущности, мероприятия на более качественном уровне. Например, взять хоть бы обстановку допроса: как-бы то ни было, но в сознании многих людей слово «допрос» вызывает негативные эмоции, а в фантазиях вырисовываются мрачные кабинеты с суровым следователем, хоть это и не соответствует действительности, но в сознаниях отдельных людей всё это мероприятие априори обретает негативный окрас. В то время как частный детектив может провести опрос в более упрощенной и комфортной обстановке для опрашиваемого, что позволит последнему сфокусироваться на запечатленных в памяти событиях, и, соответственно, дать более вразумительные ответы на задаваемые вопросы.

2) Осмотр – является важнейшим сыскным мероприятием, чья суть заключается в визуальном наблюдении объектов. Да, частные лица, не имея какого-либо разрешения на фиксацию каких-либо предметов или же объектов, не имеют право заниматься осмотром или другим наблюдением. Однако, зачастую объекты и предметы, находящиеся под всеобщим обозрением, могут принести также огромную пользу расследованию. А ввиду того, что наблюдение за подобными объектами никакого разрешения не требует, то и частный детектив может без какого-либо разрешения вести осмотр за таковыми объектами. В этой связи, мы приходим к тому, что детективный осмотр, как отдельное мероприятие частного характера, позволит сторонам чаще выявлять сведения, имеющее значение для расследования, и, соответственно, представлять их в качестве доказательств. К подобным сведениям можно отнести: посещение объекта определенным лицом, определение местонахождения тех или иных предметов, обнаружение фактов правонарушения и т.д.

Подводя итог, можно сказать, что частный детектив, будучи средством полноценной реализации принципа состязательности, внесет свой неопределимый вклад в помощь расследованию уголовных дел. Однако, польза данного института на этом не оканчивается. Так, крайне важным является то, что внедрение подобного института в общество создаст новые рабочие места, на которые смогут претендовать, в первую очередь, бывшие следователи, оперуполномоченные сотрудники и иные должностные лица. И действительно, если мы возьмем статистические исследования, проведенные в Российской Федерации (где деятельность частного детектива урегулирована отдельным нормативным правовым актом), то убедимся, что большая часть детективов имеют опыт работы в правоохранительных органах - 83%, из них: 48% - до трёх лет, 22% - до десяти лет, 19 – более десяти лет [9, с.44].

Что же касается эффективности деятельности частных детективов, то обращаясь всё к тем же исследованиям, мы увидим, что в 24% дел, где так или иначе участвовали частные детективы, их деятельность способствовала разрешению дела (выборка состояла из 76 уголовных дел) [9, с.29-30].

Кроме этого, положительный опыт многих иностранных государств также указывает на эффективность частного детектива. Так, например, настоящий институт удачно применяется в Соединенных Штатах Америки, в Бельгии, в Германии, в Великобритании, в Латвии, в Литве и во многих других странах. Причем в некоторых странах (пример Великобритании) деятельность частного детектива плотно связана с адвокатской, тем самым детектив является важным участником уголовного процесса [9, с.32].

В заключение можно подытожить: институт частной детективной деятельности является реализацией принципов защиты, заложенных в Конституции РК, согласно которым, любое лицо вправе осуществлять защиту своих прав и свобод любыми законными средствами. Неоправданное перекалывание сыскных полномочий на адвоката не реализует данные принципы в полной мере, а значит, созрела необходимость в специалистах сыскного характера, к которым и относится частный детектив. Таким образом, правовая регламентация данного института лишь положительно скажется на практике. Одним из таких положительных преобразований будет являться преемственность между правоохранительной службой и частным сыском. Такое нововведение особенно ценно в обществе, где бывшие сотрудники, отдавшие всю жизнь службе, не могут полноценно реализовать свой огромный опыт работы в частном секторе. Совершенно ошибочно с нашей стороны игнорировать этот момент и отказываться от этой серьезной помощи в расследовании правонарушений. Поэтому институт частной детективной деятельности, безусловно, станет очередным шагом вперед в развитии уголовного процесса и расследования в частности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года;
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК;
3. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V ЗРК;
4. Приказ Председателя Комитета технического регулирования и метрологии Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан от 11 мая 2017 года № 130-од «О некоторых вопросах стандартизации»;
5. Проект Закона Республики Казахстан "О негосударственной (частной) охранной деятельности и негосударственной (частной) детективной деятельности в Республике Казахстан";
6. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 548 О проекте Закона Республики Казахстан "О частной детективной деятельности";
7. Форма №1-М Отчет о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования за 12 мес. 2020 г.;
8. Частная детективная деятельность при расследовании преступлений. Семенов В.Г. // М.: Издательство «Юрлитинформ», 2006г.;
9. Английская судебная система. Уолкер Р. // М.: Юрид. лит., 1980. – 631 с.

PRIVATE DETECTIVE ACTIVITY IN THE CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

This article provides an overview of the current situation of the institute of private detective activity in the Republic of Kazakhstan. The essence of this institution is analyzed, its positive aspects are revealed, the positive experience of neighboring countries is considered. Based on the materials studied, the conclusion about the need to introduce a private detective into the criminal process is summarized.

Key words: institute of private detective activity, investigation of criminal offenses, the principle of competition, participation of the

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

А.Қ. АЙМҰХАМЕДОВ

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы,
4 курс курсанты
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

ғылыми жетекшісі – подполковник Б.А. АРАЛБАЕВА

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы,
№14 арнайы (кәсіби тіл дайындығы) кафедрасының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

БІЛІМ БЕРУДЕГІ ҮШТІЛДІЛІК ЗАМАН ТАЛАБЫ

Мақалада келешекке кемел біліммен қадам басатын қоғамға бейім, жан-жақты дамыған, бірнеше тілді меңгерген, құзіретті тұлғаны қалыптастыру – бәсекеге қабілетті елдер қатарына апарар басты баспалдақтың бірі және үштілділік – заман талабы екендігі айтылады.

Кілт сөздер: тіл саясаты, үштілділік, бәсекеге қабілетті тілдердің үштұғырлығы, қатынас тілі, құзіретті тұлға, кемел білім.

Үш тілділік заман талабы демекші, бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы тіл саясатын дамытуға үлкен көңіл бөлінуде. Өйткені біздің еліміздегі тіл саясаты 2007 жылдан бастап, «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына Жолдауында Елбасымыз «Тілдердің үш тұғырлығы» мәдени жобасын кезең-кезеңімен іске асыруды және соны бастауды ұсынған кезден басталған еді [1]. Иә, дәл сол кезде Қазақстанның жаңа тіл саясаты жүзеге асырыла бастады. Қазақстандағы тіл саясатының негізгі мақсаттарының бірі әрине - республиканың әлемдік қауымдастыққа, дүниежүзілік қауымдастыққа интеграциялануы, ғылымның, экономиканың және елдің әлеуметтік-мәдени компонентінің көтерілуі болған еді. Ал үштілділік – бұл заман талабы. Қазіргі уақытта бір ғана тілде сөйлейтін елді елестету қиын. Себебі, әлемдік аренада негізгі бәсекелестікте алға ұмтылудың негізгі жолы осы. Бірнеше тілді білу үлкен ақпарат ағынымен және инновациямен үлкен әлемге есік ашумен тең.

Тіл – ұлттың жаны, байлығы, бар болмысын, сезімін жеткізе алатын ғажап күш. Тіл - бүкіл ғалам. Тарихқа дейінгі дәуірден бастап тіпті адамзат жаратылғаннан бері адам баласы ортақ қоғамда өмір сүрді. Заман өте тілдер түрлі тармақтарда жіктелгенімен, адамзат өзінің төл тілімен қатар, өзге жұрттың тілін білуге деген құштарлығы қалған емес.

Үш тұғырлы тілді біліп және сол тұрғыда негізгі білім беру Қазақстан халқын әлемдік аренада бәсекеге қабілетті екенін көрсетері сөзсіз. Бұл реформа «Қазақстан-2030» бағдарламасының құрамдас бөлігі болып табылады. ҚР Тұңғыш Президентіміз - Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың айтуынша, орыс тілін үйренуіміз қажет, өйткені біздің үлкен көршіміз сол тілде сөйлейді. Ал ағылшын тілі ше? Ағылшын тілі бұл біздің іскерлік жұмыстарда және халықаралық қатынас құралы ретінде үйренуде маңызды және міндетті болып табылады. Қазақ тілі - мемлекеттік тіл ғана емес, сонымен бірге әрбір қазақстандықтар үшін ана тілі болып саналады. Орыс тілі де, ағылшын тілі де байланыс құралы ғана емес, сонымен қатар әлемдік білім алудың оңтайлы арналары екенін есімізден шығармағанымыз дұрыс. Бірнеше тілді оқып, жаттап үйрену Қазақстанның әлемдік қауымдастықтың экономикалық және мәдени саласына белсенді енуіне ықпал етеді. Бұл саясаттың маңыздылығы мен мәні әсіресе жастардың заманауи білім алуында ұғынылып, үштілділік элементтері қолданылып жүр десе болады. Көбісінде бұл қиындық тудырмай ма- деген сұрақ болуы мүмкін.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

Иә, басында қиындық туындауы мүмкін, алайда бейімделу тез болады. Бұл психологиялық тұрғыдан дәлелденген. Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев заманауи қазақстандық үшін үш тілді меңгеру оның әл-ауқатының алғышарты екенін баса айтты.

Қазіргі заманғы адамзат екі немесе одан да көп тілді еркін меңгерген адам ретінде сипатталатынын білеміз. Осыған орай, біздің еліміздің жоғары оқу орындары мен мектептерінде «Тілдердің үш тұғырлығы» мәдени жобасын кезең-кезеңімен жүзеге асырып жүргендігі байқалады.

2015 жылдың қараша айында Қазақстан 2015-2020 жылдарға арналған үш тілді білім беруді дамытудың Жол картасы бекітілді. Ол үш тілді: қазақ, орыс және ағылшын тілдерін үйренуге бағытталды. Яғни, осы жыл дамытудың соңғы жылы ретінде көрсетілген еді [2]. Алайда, менің ойымша бұл жоба тағы да созылып, барша елдерді осыған қалыптастыра алуымыз керек. Көптеген мықты сарапшылар (соның ішінде шетелдік) Қазақстанда үш тұғырлы тілділікті енгізуге дайындықты «маңызды әлеуметтік реформалардың бірі» деп атады.

Елбасы «Мен балаларды кішкентай кезінде оқыту керек екеніне толық сенімдімін. Үштілділік - бұл біздің балаларымызға қажеттілік. Олар бүкіл планетаның балалары. Олар мемлекеттік тілді білуі керек, орыс тілі - біздің қарым-қатынас тіліміз, ағылшын тілі - әлемдік тіл, әлемдік ғылымның тілі, инновациялар, интернет» - деп атап көрсеткен еді. Демек білім беруге үштілділікті енгізу - бұл қазақстандық балаларды болашаққа дайындау. «Әлемде қай тілдің үстемдік ететінін кім біледі? Екінші орында, айтпақшы, қытай тілі - бұл тілді қолданатын адамдар саны бойынша. Мүмкін бір күні қытай тілін де үйренуге тура келетін шығар, білмеймін, мүмкін миллиард екі жүз мың болатын үндістердің тілін білетін шығармыз. Енді, алға жылжу үшін, білім алу үшін, өзін, отбасын асырай алатын және балаларын тәрбиелей алатын жас жігітті қалыптастыру үшін бізге ағылшын тілі қажет», - деп қосты Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті.

Ата-бабамыздың өткен тарихына көз жүгіртсек, әлемде екінші ұстаз атанған ұлы ғұлама Әбу-Насыр Әл-Фараби өмірінде 76 ұлттың тілі білсе, өр рухты дауылпаз ақын Махамбет пен қазақтың бір туар ұлы Шоқан да бірнеше тіл білсе керек. Ұлы Абай орыс-қазақ тілдерімен қатар парсы, араб тілдерін меңгерген. Орыс тілін орта жастан асып барып, кеш меңгерген. Қазақ тілі еш уақытта өзімен көршілес халықтың тілдерінен сорлы болып, қатардан қалып өмір сүрмегендігі, өз сыбағасын ешкімге бермегендігі мыңдаған жыл тарихынан айқын.

Көп тіл білу - заман талабы. Елбасы өзінің 2007 жылғы «Жаңа әлемдегі – жаңа Қазақстан» атты Жолдауында: «Қазақстан бүкіл әлемде халқы үш тілді пайдаланатын мәдениетті ел ретінде танылуға тиіс. Бұлар: қазақ тілі-мемлекеттік тіл, орыс тілі-ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі-жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі». Иә, «үштілділік» саясатын қайта қарау қажет деген пікірлер жиі қылаң беріп жүргені жасырын емес. Десек те Елбасының: «Қазақ тілі үш тілдің біреуі болып қалмайды. Үш тілдің біріншісі, негізгісі, бастысы, маңыздысы бола береді» - деп ескерткенін тағы бір қайталап қойсақ артық болмас.

Әлемдегі дамыған елу елдің қатарына қосылу үшін билік «үш тұғырлы тіл» саясатын жүргізіп жатқаны белгілі. Ақпараттық техниканың дамыған заманында тілді үйрену қиындық тудырмайды, қайта көп тіл білгеннің ешбір зияны жоқ. Бірақ қазақ баласы әуелі отбасында қазақы рухпен тыныстап, ана тілінің нәрлі уызына қанып, ұлттық рухани тәрбиенің қайнар бұлағынан сусындап өсуі керек. Алғашқы тәрбиені ана тілінде қабылдап, қазақы қасиетпен жетілген бала кейін қандай ортада жүріп, қанша тіл үйренсе де, өз тілін ұмытпайтын, ұлттық қасиетінен көз жазып адасып қалмайтын болады. Әлихан Бөкейханов сынды алаш арыстарымыздан бастап, кешегі Абай Құнанбайұлы, М. Әуезов, Қ. Сәтпаев сияқты талай тарландырымыз қанша жерден ресей топырақтарында білім алса да, сол империяның

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

қысымында жүрсе де, ана тілінің идеологиясы мен мәртебесін ең жоғары орынға қойған. Өйткені олардың бәрінің де тілі қазақша шыққан, бірі ауыл молдасынан хат таныса, енді бірі ана тілінде мұғалімдерден тіл сындырған. Яғни, тірек мықты. Тіл ана тілде сайрап тұрғандықтан, ешкім оған балта да шаба алмаған.

Алғаш рет үш тұғырлы тілділікті енгізу идеясын Қазақстан Республикасы азаматтарының қазақ, орыс және ағылшын тілдерін дамыту туралы мәселені 2006 жылғы қазанда Қазақстан халқы Ассамблеясының XII сессиясында тұңғыш Президентіміз мәлімдеген болатын. Н.Назарбаев өзінің 2007 жылғы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Жолдауында «Тілдердің үштұғырлығы» атты мәдени жобасын кезең-кезеңімен іске яғни жүзеге асыруды бастауды ұсынды: «Қазақстан бүкіл әлемде жоғары білімді, оның халқы үш тілді қолданатын ел ретінде қабылдануы керек».

Еліміздің білім беруі Болон жүйесіне қосылуы үш тұғырлы тілдің дамуында маңызды рөл атқарды. Болон декларациясының негізгі қағидаларына сәйкес Қазақстанда көптілді білім беру жүйесі енгізілуі керек, онда қазақ және орыс тілдерімен қатар ағылшын тілі де қолданылуы қажет деп түсіндірілген. Болон процесінің мақсаты - әлемде бәсекеге қабілетті білім беру жүйесін құра білу.

Қазақ, орыс және ағылшын тілдерін меңгеру қажеттілігі жасына, ұлтына қарамастан республиканың бүкіл тұрғындары арасында кездесетін табиғи үдеріс, демек үш тілді қатар үйрену үлгісін «жоғарыдағылар» көрсеткені дұрыс. «Қостілділіктен» яғни қазақ және орыс тілінен, «үштілділікке» көшудің яғни қазақ, орыс және ағылшын тіліне өту үдерісінің негізгі мәні мынада болып тұр: әрбір қазақстандық үш тілді меңгеру идеясымен сусындайды, ал білім беру жүйесі - мектеп пен университет - бұл үшін нақты жағдайлар мен арнайы қадамдар жасайды. Түпкі мақсат - бәсекеге қабілеттілігін және әлемдік кеңістікке сәтті енуін қамтамасыз ете отырып, Қазақстан экономикасындағы серпіліске үлес қосу деген сөз.

2010 жылдың 29 маусымында Қазақстан Республикасының Президенті «Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту және қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы туралы» жарлық шығарған еді, онда жаңа жағдайларда тілдерді дамыту, қазақ тілінің институционалдық мәртебесін нығайтуға бағытталған нормативтік құқықтық базаны жетілдіру мәселелері қарастырылған мемлекеттік тіл ретінде, орыс тілінің әлеуметтік лингвистикалық қызметін сақтау және ағылшын тілін әлемдік кеңістікке интеграция құралы ретінде дамыту деген мәселелер қозғалды [3]. Тілдерді білу біз үшін, қоршаған қоғамдық орта үшін кадрларды даярлауда, одан әрі жұмыс жасауда үлкен мүмкіндіктер ашады: мысалы, шет елдерде білім алу, әлемдік кеңістікте еркін қозғалу. Тілдердің үштұғырлығы - бұл Қазақстан жастарын табысты тәрбиелеудің кепілі, оның сенімді тірегі. Қазақ халқы табиғатынан тілді тез қабылдағыш халық. Кеңес заманында орыс тілі-заманның кілті болды. Бұл да сол заманның талабы еді. Орыс тілін үйреніп, орыстардың өзін жаңылыстыратын жағдайға жеттік. Енді алдағы асу –ағылшын тілі. Адам көп тіл білген сайын оның көкірек көзі ашылып, өмірінің көкжиегі кеңіп, өрісі ұлғая түсетін болады.

Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде. Қазақ тілі 2025 жылға қарай өңірдің барлық саласында үстемдік етіп, кез келген ортада күнделікті қатынас тіліне айналары сөзсіз. Осылай тәуелсіздігіміз бүкіл ұлтты ұйымдастыратын ең басты құндылығымыз туған тіліміздің мерейін үстем етті.

Тіл - мәдениеттің бір бөлігі, қайнар көзі. Ол ғылым мен өндірісті, әдеп пен әдет-ғұрыпты зерттеуге, саясатпен және өнермен айналысуға зор мүмкіндік беретін, адам қызметіндегі ең маңызды орынды алады. Яғни, біздің күнделікті қажеттілігімізді осы тіл, сөйлеу арқылы шеше аламыз десекте болады. «Тіл үйрену үшін қажеттілік не мәжбүрлік емес, шынайы қызығушылық болу маңызды» -деп

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

әйгілі философ А.Б.Августин айтпақшы, егер сенде шынымен де жанып тұрған қызығушылық болса, онда кез – келген кедергіден еш мүдірместен өтесің. Қазіргі таңда «Келешекке кемел біліммен» деп Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев ұстаным еткендей, келешекке кемел біліммен қадам басып, әлемдік білім кеңістігінің құпияларына үңіліп, қоғамға бейім, өз қабілетін таныта алатын, жан-жақты дамыған, бірнеше тілді меңгерген, құзіретті тұлғаны қалыптастыру басты мақсаттардың бірі болып отыр. Үштілділік бәсекеге қабілетті елдер қатарына апарар басты баспалдақтардың бірі.

Қазіргі таңда әлемнің алпауыт мемлекеттері көп тілді, әсіресе халықаралық тілдерді меңгеруді маңызды міндет деп санайды. Сондықтан біз де өз халқымыздың қарыштап дамып, өркениеттен кенже қалмау үшін көп тілді меңгеруіміз қажет. Бұл заман талабынан туындап отырған қажеттілік. Себебі, бірнеше тілде еркін сөйлей де, жаза да білетін маман бәсекеге қабілетті тұлғаға айналатыны сөзсіз.

Адамды мұратқа жеткізетін ана тілі мен ата дәстүрі. Қазақстан Республикасының негізгі халықтың тілі болып табылатын мемлекеттік тілді, яғни қазақ тілін құрметтеу, оны білу-біздің әрқайсымыздың асыл парызымыз. Кез келген тілдің болашағы – жас ұрпағының қолында екені рас. Балалардың тілді білмеуі, ұмытуы - ұлтқа төнген қауіп. Сондықтан ең әуелі әрбір отбасы өз шаңырағындағы тіл саясатын түзеуі шарт. Әр отбасында отбасылық тілді дамыту бағдарламасы жасалмаса, мемлекет тарапынан жасалатын барлық іс-шара өзін-өзі ақтамайды. Сондықтан, қазақ тілінің тағдыры қазақтың өзінің қолында. Сауатты ұрпақ тәрбиелеу дегеніміз, өз ана тілінде еркін сөйлей алатын, оны терең меңгерген ұрпақ. Ал ана тілін жақсы білмейінше сауатты сөйлеп, сауатты жазып, тіл байлығын мол қолданбайынша, шын мәніндегі мәдениетті адам бола алмаймыз. Б. Момышұлының «Анамыздың ақ сүтімен бойымызға дарыған тілімізді ұмыту – бүкіл ата-бабамызды, тарихымызды ұмыту» - деген болатын. Сондықтан тілімізді ұмытпай, әлемдегі ең мықты, бәсекеге қабілетті елу елдің қатарына ену үшін қазақ тілін жоғары мәртебеде ұстауы керек деп білемін. Тіл тағдыры - ел тағдыры екенін ешуақытта ұмытпайық.

Сөзімізді қорыта отырып айтарымыз, бүгінгідей жаһандану заманында көп тіл білетін адамның қоғамдағы алар орны да ерекше. «Бір тіл – бір адам, екі тіл – екі тіл екі адам», - деп халық айтпақшы, әркез өзіңнің бойыңа мыңдаған адамдарды сыйдыра алады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2007 жылғы 28 ақпан/ Әділет. Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі.
2. «Үш тілде білім беруді дамытудың 2015-2020 жылдарға арналған Жол картасы» Бағдарламасы. Астана, 2015 жылғы қараша.
3. «Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту және қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы». Қазақстан Республикасы Президенті 2010 жылғы 29 маусымдағы Жарлығымен бекітілген. Астана. / Әділет. Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі.

TRILINGUALISM IN EDUCATION IS A MODERN REQUIREMENT.

In the article, it is said that the formation of a socially oriented, comprehensively developed, multi-lingual, competent person who steps into the future with endless education is one of the main steps leading to the ranks of competitive countries, and trilingualism is the need of the modern society.

Key words: language policy, trilingualism, trinity of competitive languages, communication language, competent person, endless education.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Н.Қ. АЙЫМБЕТОВ

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы,
курсант*

Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

ғылыми жетекшісі – подполковник Ж.Х. ДЖАРАСБАЕВА

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы,
аға оқытушы,*

Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

e-mail: Dzharasbaeva@mail.ru

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ТІЛ МӘДЕНИЕТІ

Мақалада қазіргі заманға сай тіл мәдениеті әдеби тілдің нормасы мен оның дамуын, сөйлеу тілімен қарым-қатынасын зерттейтін тіл білімінің маңызды саласы екендігі және тіл мәдениетінің, тіл білімінің басқа салаларынан айырмашылығын білдіре отырып – оның күнделікті өмірде тілді қолдану, жазу, сөйлеу мәдениетімен тығыз байланыстығы туралы мәселесі қарастырылған.

Кілт сөздер: тіл білімі, мәдениет, сөзжасамдық, орфоэпиялық норма, тілдік норма, лексикалық норма, грамматикалық норма, психотілтаным, этнотілтаным, әлеуметтік тілтаным.

Бүгінгі күнде тіл білімінің зерттеулеріне қарайтын болсақ, антропоцентристік бағыттағы зерттеулердің алдыңғы қатарға шыға бастағанын байқаймыз. Осы орайда соңғы кезде зерттеле бастаған тіл салаларына біршама тоқталсақ.

Айта кетейік, тіл мәдениеті әдеби тілдің нормасы мен оның дамуын, сөйлеу тілімен қарым-қатынасын зерттейтін тіл білімінің маңызды саласы. Тіл мәдениетінің тіл білімінің басқа салаларынан айырмашылығы – оның күнделікті өмірде тілді қолдану, жазу, сөйлеу мәдениетімен тығыз байланыста болатындығында. Жалпы тіл мәдениеті деген ұғымның өзі тілдік норманың үш түрін қамтиды. Атап айтсақ, тілдік норма (лексикалық, сөзжасамдық, грамматикалық, дыбысталу нормасы); этика – сөз нормалары (сөйлеу этикасының ережелері); коммуникативті норма (сөйлеу қарым-қатынасының тиімділік қағидалары).

Орфоэпиялық норма – сөздерді дұрыс айту, лексикалық норма – сөздерді іріктеп, сұрыптап, талғаммен қолдану болса, грамматикалық норма сөйлеу мәдениетінде біршама тұрақталып, қалыптасқан норма саналады. Сөйлеу мәдениетінде ойдың дәлдігі, сөздің анықтығы, тазалығы, көңіл күйге әсер ететін шынайылығы (ол қарапайым сөзден немесе бейнелі образды сөздерден құралуына қарамастан), көркемдігі маңызды рөл атқарады.

Сөз мәдениетін қалыптастыруға қажетті лингвистикалық орталықтар қатарына лингвистикалық болжау орталығы жатады. Лингвистикалық алдын ала болжау орталығы дәстүрлі тіл жүйесінің сапалық және сандық бағыттарын кешенді түрде зерттеу міндеттерін, сөз, сөйлеу қызметінің дәстүрін қалыптастыру мәселесін қарастырады. Сөз мәдениетіне қатысты лингвистикалық экология тіл және сөз мәдениетінің экологиясы деп аталады. Сөз мәдениетінің экологиясына тілдік жағдаят, тілдік сана, тілдік орта, тілдік ортаның тазалығы, сөз қызметіндегі стилистикалық қатынастардың бұзылуы, сөйлеу этикасының мәселелері, сөз мәдениеті және мониторинг, т.б. мәселелер кіреді. Қазіргі уақыт талабына сай әлемдік тіл білімінде тіл мәдениеті «сөйлеудің тиімділік теориясы» деп аталып, әсер ету мен әрекеттестік бағытында зерттелуде.

Қазақ тілінің сөз мәдениетін көтеру – ұлттық мүдде талаптарының бірі. Қазақ тілі тіл мәдениетінің үлкен бір саласы – сөйлеу мәдениеті, оны жоғары деңгейге көтерудің басты заңдылығы – дұрыс айту нормасы. Жазу және сөйлеу мәдениетінің қазақ әдеби тілін қалыптастырудағы орны және оның орфографиялық ережелерді жүйелеу мәселелерімен байланысы қазақ тіл білімінде жан-жақты зерттеліп келеді. Сөйлеу мәдениетін ұлттық мүдде ретінде тану, сөз мәдениетіне әлеуметтік көзқарасты қалыптастыру, сөз мәдениетін әлеуметтік ғылымдар мен ұлттық мәдениеттің ең басты тірегі ретінде бағалау, сөз мәдениетін ұлт мәдениетімен қатар насихаттау, лингвистикалық болжау орталықтарын ашу, сөз мәдениетіне қарама-қарсы құбылыс – лингвистикалық экологияны жеке сала ретінде қарастыру, «әсем жеткізу» ұстанымдары негізінде сөз мәдениетін жетілдіру, т.б. мәселелерді дұрыс жолға қою негізінде тіл мәдениеті дамиды.

Тіл табиғатының қыр-сырына терең жан-жақты үңілу – ғалым А.Байтұрсынұлынан бастау алып, Қ. Жұбанов зерттеулерімен өз жалғасын тапқан. Тілші-ғалым М.Балақаев өзінің «Қазақ тілінің мәдениеті» атты еңбегінде: «Мәдениет – оқу-ағарту, ғылым, өнер, т.б. рухани өмір табыстарының жиынтығы» дейді. Мәдениет туралы түсінікке де әр ғалым әртүрлі анықтама береді. Мәдениеттің өзін екіге бөліп жүрміз: материалдық және рухани мәдениет. Соның ішінде, тіл мәдениеті рухани мәдениетке жатады. Тіл мәдениеті тілдік тұлғаның тілін ұстарту міндетін жүзеге асырудың амал-тәсілдерін көрсетеді. Тіл мәдениетіне тән нормалар тілдік тұтынушыны таза, нақты, лайықты әдеби тілмен сөйлеуге, диалект сөздер мен дөрекі сөздерді қолданбауға, сөйлеген сөздері жатық, әсерлі, түсінікті болуын қадағалайды. Сонымен қатар олардың мәнерлеп оқуын, сондай-ақ өз ойларын логикалық тұрғыдан байланыстыра, жүйелі жазу дағдыларын қалыптастыруға тиіс.

Академик Р.Сыздықова бұл мәселедегі ойын «Тіл мәдениеті дегеніміз – сөздерді дұрыс, орнымен қолдану (лексикалық), дұрыс құрастыру (синтаксистік), дұрыс қиюластыру (морфологиялық), дұрыс дыбыстау (орфоэпиялық), сауатты жазу (орфографиялық), тілді әсерлі етіп жұмсау (лингвостилистикалық) нормаларын ұстану, орнықтыру, жетілдіру» деп сабақтаса, ғалым Н. Уәли өзінің «Сөз мәдениеті» атты еңбегінде: «Тіл мәдениеті дегеніміз – сөйлеудегі, жазудағы сыпайылық, ізеттілік қана емес, сонымен қатар айқын ойлылық, сөзді дәл айыру шеберлігі, сөйлеу өнеріне шыныққандық» деп жазады.

Қандай адам болмасын, ой-өрісінің, білімінің, мәдениеті мен рухани дүниесінің қаншалықты екені оның жазған жазуынан, сөйлеген сөзінен де байқалады. «Кісіге қарап сөз алма, сөзіне қарап кісіні ал» деп ұлы Абай тегін айтпаған. Ана тілінің мол байлығын игерген, құдіретіне түсінген, күшіне тағзым етіп, бас иген адам өзіне де, өзгеге де талап қоя алады, сөзді қалай болса солай қолдануға жол бермейді. Сөз мәдениеті мен өз мәдениетін қатар ұстап, екеуін бірге әлпештеп, қамқор болса, ана тіліне деген сүйіспеншілігі арта түсері даусыз.

Ойымызды әрі қарай жалғастыратын болсақ, ендігі кезекте психотілтаным, этнотілтаным, әлеуметтік тілтаным тәрізді ұғымдардың мән-жайын зерделеп көрсек.

Психотілтаным – (грек. *psyche* «жан» + лат. *lingua* «тіл») – адамның сөйлеу қызметі, оның тіл жүйесімен сәйкестігі туралы кешенді ғылыми пән. Психотілтаным сөйлеудің пайда болу, қалыптасу мен қабылдануы үдерістерін сөйлеушінің психикасы және ақыл-ойымен, сондай-ақ әртүрлі экстратілтанымдық (ең алдымен, әлеуметтік) факторлармен жинақталған адам қызметінің жеке жағдайы ретінде қарастырады. Психотілтаным терминін оның заманауи түсінігінде американдық ғалымдар Ч. Осгуд пен Т. Себеок енгізді. Психотілтанымның негізгі бағыты мәтінді тілтанымдық емес, яғни, сөйлеушінің өзімен, адаммен байланыста талдаумен байланысты көптеген деректерді теориялық ұғыну болып табылады.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Психотілтанымда өзіндік ерекшеліктерге ие болатын негізгі мәселелерге мыналар жатады: балалар және жасөспірімдермен сөйлесуді игеру, тілді үйрену (әсіресе шет тілін), тілдік қабілеттіктерді дамыту, сөйлеуді мектепке дейінгілердің ұғынуы және логопедия мәселелері, бұқаралық ақпарат құралдарының сөйлеуге өзара әсері ерекшеліктері, құрылымдық вербалдық (сөздік) қауымдастықтарды оқып үйрену, субъектінің тілді игеруі бойынша психологиялық қызметіне эксперименталдық зерттеулер, инженерлік (авиациялық, ғарыштық) психология, сот психологиясы мен қылмыстану (адамдарды олардың сөйлеу төлсипаты бойынша тану), нейро және патопсихология, афазия және орталық-ми сипатындағы және т.б. басқа да ақауларды алдын алу және емдеу.

Этнотілтаным (грек. *ethnos* «халық» *linguistique* «тіл туралы ғылым») – тілді халықтың дәстүрлі рухани мәдениетімен, оның өмірге көзқарасына және объективті шынайылықты қабылдауымен қатыстылықта зерттейтін кешенді пән. Ғылыми сөздіктерге сүйенсек, этнотілтаным тілді адамның ақыл-ойының, дінінің, тұрмыстық және салт-дәстүрлік мінездерінің, әртүрлі түрдегі мифологиялық қабылдаулары белгілері тұрғысында зерттейді. Этнотілтаным этностың болмысынан туындап, санасында сараланып, тарихи жадында сақталып, тіл арқылы ғасырлар бойы қалыптасқан рухани-мәдени мұра ретінде атадан балаға, әулеттен нәсілге ауысып келе жатқан дәстүрлі мирасты жаңғыртып, танымдық мәнін ашып, болашақ ұрпаққа ұсыну мақсатына байланысты дүниеге келген тіл білімінің күрделі де құнарлы саласы. Этнотілтаным – жалпы ғылымға тән дифференция процесінің тіл біліміндегі бір көрінісі іспетті іштей жіктелудің нәтижесінде пайда болған. Тіл білімінің экстротілтаным, психотілтаным, паратілтаным, т.б. салаларымен қатар тұрады. Этнотілтанымдық көзқарас алғаш XIX ғ-дың 2-жартысында В.Гумбольдт, А.А. Потебня зерттеулерінде пайда болды. Бұл сала көп жағдайда этностың шығу тегіне, салт-дәстүріне, сондай-ақ өмір тіршілігіне қажетті де ерекше орын алатын заттық мәдениеттің қыр-сырына ерекше мән беріп келеді. Этнотілтанымды тілдегі этнографизмдердің немесе тіл мен этнография фактілерінің қосындысы деуге болмайды. Этнотілтанымның қалыптасу процесін, мазмұны мен мақсатын, зерттеу нысанын сол салада істелген жұмыстың ауқымын бағыт-бағдары мен сипатынан пайымдауға болады. Мәселен, үндіеуропалықтар мен үндіеуропа тілдеріне бағышталған Т.Гамквалидзе мен В.И. Ивановтың («Индоевропейцы и индоевропейские языки», 1977) еңбегінде үнді еуропалықтардың рухани-мәдени ортақтығы олардың тілі негізінде сөз болса, Н.И.Толстойдың («Этнолингвистический словарь славянских древностей», 1996) сөздігінде славян халықтарының жанды тілінде сақталған байырғы мәдениетіне қатысты көнерген сөздері қарастырылады. Ал өткен ғасырда жазылған В.А.Серашевскийдің еңбегінде түркі халықтарының бірі – сахалардың тілдік болмысы сөз болады. Этнотілтаным тарихындағы күрделі еңбектердің біріне мажарларға қатысты 5 томдық этностық лексиконды жатқызуға болады. Осы орайда қазақ Этнолингвистикасы бойынша Ә.Қайдардың «Қазақтар ана тілі әлемінде» атты 4 томдық энциклопедиялық сөздігін атауға болады. Қазақ тіл білімінде Этнолингвистика мәселелері жеке ғылым саласы ретінде М. Копыленко, Е. Жанпейісов, Ж. Манкеева, т.б. ғалымдар мен зерттеушілердің еңбектерінде қарастырылды.

Әлеуметтік тілтаным туралы айтар болсақ (лат. *soci(etos)* қоғам, фр. *lingua* – тіл) тіл білімі, әлеуметтану, әлеуметтік психология, этнография ғылымдарының түйіскен аралығында туып дамыған тіл білімі саласы. Онын негізгі объектісі – тілдің функционалды жағын зерттеу. Қарастыратын басты мәселелері: тілдің қоғамдық табиғаты, әлеуметтік қызметі, тіл болмысының қатынастық түрлері (әдеби тіл, ауыз екі сөйлеу тілі, жергілікті диалектілер, койне, пиджиндер), тілдің әлеуметтік сипаттағы түрлері (жаргон, арго, кәсіби тіл), билингвизм, диглоссия,

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

пиджинделу, креолдену, мультилингвизм үдерістері. Әлеуметтік лингвистика үшін аса қажетті мәселелердің қатарында тілдің (тілдердің) өмір сүру формасынан туатын тілдік жағдайлар, тіл мен мәдениеттің байланысы, тіл саясаты тағы басқа жатады. Тілдің әлеуметтік табиғатына алғаш көңіл аударған XIX ғасырда П. Лафарг, А. Мейе, А. Соммерфельт, XX ғасырда Прага структурализмі, Женева мектебінің өкілдері тағы басқа анкета арқылы байқау, интервью алу, статистикалық әдіс тағы басқа қолданған.

Қорыта айтқанда, жоғарыда атап көрсетілген мәселелерді әрі қарай да зерттеу арқылы біз оның өзге де қыр-сырын танып білеріміз хақ. Қалай болғанда, тілдің жайын ғылыми негізде зерттеу оның кешенділік сипатын арттырып, мән-мағынасын тереңінен зерделеуге кеңінен жол ашары сөзсіз. Қазақ тілінің сөз мәдениетін көтеру – ұлттық мүдде талаптарының бірі. Қазақ тіл мәдениетінің үлкен бір саласы – сөйлеу мәдениеті, оны жоғары деңгейге көтерудің басты заңдылығы – дұрыс айту нормасы. Жазу және сөйлеу мәдениетінің қазақ әдеби тілін қалыптастырудағы орны және оның орфографиялық ережелерді жүйелеу мәселелерімен байланысы қазақ тіл білімінде жан-жақты зерттеліп келеді. Сөйлеу мәдениетін ұлттық мүдде ретінде тану, сөз мәдениетіне әлеуметтік көзқарасты қалыптастыру, сөз мәдениетін әлеуметтік ғылымдар мен ұлттық мәдениеттің ең басты тірегі ретінде бағалау, сөз мәдениетін ұлт мәдениетімен қатар насихаттау негізінде тіл мәдениеті дамиды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қордабаев Т. Қазақ тіл білімінің қалыптасу, даму жолдары. Алматы, 19877
2. Байтұрсынов А. Тіл – құрал. Алматы, 19937
3. Жұбанов Қ. «Қазақ тілінің грамматикасы», Алматы, 1936.

LANGUAGE CULTURE TODAY

In the article, the language that studies the norm and development of the literary language in accordance with modern times, the relationship with the spoken language, is an important field of mine and expressing its difference from other fields of language culture in accordance with modern times.

Key words: linguistics, culture, word information, linguistic norm, lexical norm, grammatical norm, psycholinguistics, ethno linguistics, sociolinguistics.

А.А. АҚАНОВА

*«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ,
Қазақстан Республикасы, Семей қаласы
e-mail: ayzhan.akanova@bk.ru*

ғылыми жетекші – К.М. БОЛЫСОВА

*«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ,
ф.ғ.к., аға оқытушы
Қазақстан Республикасы, Семей қаласы
e-mail: kuralai_2702@mail.ru*

ЭКОЛОГИЯНЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРЫ, ОЛАРДЫҢ ЖАҒАНДЫҚ СИПАТЫ

20 ғасырдың ортасынан бастап әлемдік философия ғылымында "экологиялық философия" деп аталатын ағым ерекшелене бастады. Экологиялық мәселелерге арналған философиялық ойды дамыту, қарым-қатынастың жаңа тәжірибелерінде адамның қалыптасуындағы философия мен әлеуметтік экологияның рөлі,

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

интеллектуалды қамтамасыз ету және оның дүниетанымын қалыптастыру мәселелері қарастырылады.

Кілт сөздер: Экология, философия, проблема, жаһандық, ғылым.

Еңбек, сана және сөйлеу адамды табиғаттан ерекшелендірді. Жұмысқа қабілеттілік-бұл адамның маңызды сипаттамасы. К. Маркс еңбекті адамның өз іс-әрекеті арқылы өзі мен табиғат арасындағы заттардың өзара байланысын реттейтін, реттейтін және бақылайтын процесс ретінде анықтайды. Егер жануарлар ортаға бейімделсе, онда адам қоршаған ортаны өз қажеттіліктеріне бейімдейді. Адамның ата-бабаларының іс-әрекеті неғұрлым саналы болған сайын, қоршаған ортаға әсер соғұрлым маңызды болды. Қазіргі әлемде экологиялық проблемалар ерекше айқындыққа ие болды. Алайда, экология әдетте бір нәрсенің өмір сүруі мен дамуының қанағаттанарлықсыз жағдайларына назар аударғысы келгенде айтылады.

"Экология" ұғымы бірден өзінің әмбебап мағынасын ашпайды. Біріншіден, ол тіршілік иелерінің бір-бірімен және оларды қоршаған Бейорганикалық табиғатпен байланысының "ілімдерін" зерттеуге арналған бағыттың атауы ретінде қалыптасты, содан кейін белгілі бір заңдылықтардың болуы және адамның тіршілік ету ортасымен қарым-қатынасын құру тарихында пайда болды XX ғасырда іргелі экологиялық зерттеулер жүргізіле бастады, әсіресе қоршаған ортаның ластануы адамзатқа қатты әсер еткен кезде. 100 жылдан астам уақыт бұрын организм мен қоршаған ортаның байланысы туралы ілім ретінде пайда болған экология қазіргі уақытта табиғат құрылымы туралы ғылым, жердің тірі қабатын оның тұтастығында қалай жұмыс істейтіні, адамның іс-әрекеті осы процестерге қалай әсер ететіні туралы ғылым болып табылады. Экологиялық проблемаларды шиеленістіретін фактор сонымен қатар XX ғасырда әлемдегі халық санының күрт өсуі болып табылады, бұл қоршаған ортаға қысымның күшеюіне әкелді. Соңғы онжылдықтарда су тасқыны, құрғақшылық, өрт, температураның ауытқуы, дауыл және басқа да ұқсас құбылыстар түріндегі стихиялық ауытқулар сияқты құбылыстар мен процестер адам мен қоғам үшін және табиғи жүйелер үшін ерекше апатты болды; ормандардан тыс жерлердің азаюы, топырақ құнарлылығының төмендеуі, биоәртүрліліктің төмендеуі; су тасқыны, құрғақшылық, өрт, температураның ауытқуы, дауыл және басқа да ұқсас құбылыстар; көптеген позициялар бойынша қоғамға қажетті өмірлік маңызды табиғи ресурстардың шомылуы, озон қабаты, атмосфераның газ құрамы, радиациялық ластану және т. б. сияқты кейбір географиялық көрсеткіштердің өзгеруі. Экологиялық проблемалардың шиеленісуі адамзат қоғамының қауіпсіздігі мен өмір сүруіне, сондай-ақ оның туындаған қауіптер мен сын-қатерлерге барабар жауап беру қабілетіне күмән келтірді. Академик Н.Н.Моисеев өзінің әйгілі "адамзат өркениеті болу немесе болмау" кітабында Жаһандық экологиялық проблеманы ерекше өткір және айқын атап өтті [1, 78 б].

Философиялық ой экологиялық мәселелер мен қиындықтарға қалай жауап беруі керек? Философияның рөлі қандай? Философия аспектісінің экологиялық мәселелерді шешудегі мазмұны қандай? Адамның, қоғамның және табиғаттың өзара әрекеттесу проблемалары философия үшін оның өмір сүруі мен дамуының бүкіл тарихын насихаттауда дәстүрлі болып табылатындығын атап өткен жөн. Философия әрқашан адамның өзін және табиғат әлемін және, тиісінше, табиғатты өзгертуге бағытталған іс-әрекетті түсіну негізінде олардың өзара әрекеттесуіне белгілі бір үйлесімділік беруге тырысып, адам мен табиғат проблемаларын бейнелейді. Философия қазіргі әлемде бар экологиялық мәселелерді түсіну мен нақтылауда көп нәрсеге қол жеткізді:

- философтар экологиялық мәселелерге жалпыланған дүниетанымдық түсінік береді;

- философияда адамның, қоғамның және табиғаттың, экологияның өзара әрекеттесуі және сәйкесінше қоғамдық сананың экологиялық формасын қалыптастыру мәселелері бойынша тұжырымдамалық-категориялық аппаратты дамытудың белсенді процесі жүрді;

- философияда ғылыммен және рухани қызметтің басқа түрлерімен бірге экологиялық мәселелерді шешудің тиімді жолдарын іздеу процесі белсенді түрде жүзеге асырылады.

Ғылыми-философиялық ойдың бірқатар жетістіктері ерекше жоғары бағаға лайық екенін атап өткен жөн, өйткені олар адамдардың біліміне ғана емес, сонымен қатар олардың практикалық, соның ішінде экологиялық қызметіне де тікелей және айтарлықтай әсер етеді. Бұл В. И. Вернадский мен оның ізбасарларының ноосфера туралы ілімі, онда адам, қоғам және табиғат арасындағы үйлесімділікке қол жеткізу және осы негізде экологиялық мәселелерді шешу жолы ұсынылған. Бұл ілімде қоғам мен табиғат арасындағы қарым-қатынасты үйлестіретін негізгі факт әлеуметтік адамның өмір сүруінің табиғи ортасына тұрақтылық пен болмыс пен дамудың ақылға қонымды формаларын бере алатын ақылға қонымды іс-әрекетін бөліп көрсетеді. Философияның маңызды жетістігі-табиғатқа этикалық әсер ету тұжырымдамасы. Бұл тұжырымдаманың негізгі ережелерін А.Швейцер өзінің "Мәдениет және этика" атты әйгілі кітабында сформуляж жасаған [2, 60 б]. Ол биоэтиканың "өмірге деген құштарлық" деген белгілі принципін тұжырымдады. Қазіргі философиялық және этикалық ойда бұл принцип одан әрі дамыды және экологиялық этика, биоэтика, соның ішінде медицинадағы биоэтика принциптеріне өзгертілді. Бұл қазіргі кезеңдегі этика мен жалпы философиялық ойды дамытудың перспективалық бағыттарының бірі. Н.Н.Моисеевтің экологиялық императив туралы, әлемдегі экологиялық жағдайдың қазіргі жай-күйін және оны тұрақтандыру мен жақсарту тәсілдерін ашқан табиғат пен қоғамның коэволюты туралы идеялары маңызды болып табылады [4, 362 б]. БҰҰ-ның экология мәселелері бойынша құрған және халықаралық, өңірлік және ұлттық деңгейлерде қабылданған көптеген нормативтік құжаттарға енгізілген бірқатар институттар ұжымымен әлемдік қоғамдастыққа әзірленген және ұсынған тұрақты экологиялық даму Тұжырымдамасы маңызды мәнге ие. Бұл тұжырымдама алғаш рет 1992 жылы Рио-де-Жанейродағы БҰҰ-ның Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі конференциясында әрекет ету үшін нұсқаулық ретінде қабылданды [3, 70 б].

Алайда, экология мәселелері бойынша ғылыми-философиялық қызмет нәтижелерінің маңыздылығы мен маңыздылығына қол жеткізу жеткіліксіз. В.И.Вернадский адамзат тұтастай алғанда қуатты күш екенін атап өтті, "оның ойы мен еңбегінің алдында еркін ойлайтын адамзаттың мүддесі үшін биосфераны біртұтас тұтастық ретінде өзгерту мәселесі туындайды". Алайда, жалпы алғанда, экологиялық проблемалар іс жүзінде әлі тиімді шешілмеген. Бұл саладағы күш-жігерді біріктіру баяу болады. Келісілген әрекеттер жеткіліксіз [4, 273 б].

Табиғат пен адамның өзара әрекеттесуінде үш негізгі тәсілді белгілеуге болады:

- мифологиялық (адамның табиғатқа бағынуы);
- ғылыми-техникалық (адамның табиғатқа үстемдігі);
- диалогтық (адам мен табиғаттың үйлесімділігі).

Қоғам мен табиғаттың өзара байланысы тарихи сипатта болады. Алғашқы қауымдар қоршаған ортамен тығыз бірлікте өмір сүрді, олардың меншікті шаруашылық сатысында табиғатқа тәуелділігі толық болды. Айырмашылыққа айналған қоғам мен табиғаттың салыстырмалы ұқсастығы болды. Таптық қоғамда айырмашылық керісінше өсті. Капитализм кезіндегі табиғатқа тұтынушылық қатынас, әсіресе капиталдың алғашқы қорлану кезеңінде, дамушы елдерде

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

техниканың артта қалуы, мемлекеттік социализм кезіндегі дұрыс басқару экологиялық дағдарысқа әкелді.

Көптеген шетелдік философтар экологиялық қиындықтарды материалдық себептермен, ғылыми-техникалық революцияның жеткіліксіз жетілген деңгейімен, технологиялардың жетілмегендігімен түсіндіреді. Осыдан ғылым мен техниканың одан әрі прогресінің қажеттілігі туралы қорытынды шығады, бірақ еркін кәсіпкерліктің әлеуметтік жүйесінде өзгеріссіз (Фурастье, Наваки).

Өркениетіміздің өміршеңдігін қамтамасыз ете отырып, жекелеген елдер мен қабаттардың экологиялық эгоизмін жеңе отырып, қоғам адамның рухани өсуінің шексіздігін мойындай отырып, материалдық игіліктерге қатысты ұстамдылық идеясын бірте-бірте бекітеді. Тұтастай алғанда, қазіргі заманғы ғылым экологиялық проблемаға жүйелі түрде қарайды және келесі бағыттардың жиынтығын көреді:

- ғылымды көп қажет ететін, үнемді және сонымен бірге антропоморфты және экологиялық таза технологияларды әзірлеуге және енгізуге мүмкіндік беретін ғылыми-техникалық прогресс;

- гуманизм мен демократияның өсу бағытында жалпы әлеуметтік қайта құрылымдау;

- елдер арасындағы құқықтық және саяси қатынастарды қайта құрылымдау, адамзаттың өмір сүруі үшін күресте халықаралық ынтымақтастық;

- табиғаттың ең жоғары құндылығын бекітетін жаңа экологиялық парадигманы қалыптастыру және сәйкесінше табиғат пен адамды қорғау мақсатында мемлекеттік реттеу;

- экологиялық білімді, құзыретті және жауапты тұлғаны қалыптастыру. Адамның, қоғамның және табиғаттың бірлігінде үйлестірілген, бірін-бірі толықтырып дамуы – бұл дамудың басты жолы [6, 70 -120 б].

Әлеуметтік философия адамның өмір сүру ортасының деградациясының себептерін және оны қорғау мен жетілдіру шараларын зерттей отырып, түрге де, басқа адамдарға да адамгершілік қатынастар құру арқылы адам бостандығы саласын кеңейтуге ықпал етеді. Философиялық ой адамның санасы мен мінез-құлқында және әртүрлі әлеуметтік топтарда экогуманизмнің қалыптасуына қатысады. Адам мен қоғамның табиғатқа деген қарым-қатынасының қалыптасуы, демек, экологиялық мәселелерді шешу тәсілдері қоғамдағы экогуманизмнің таралуына байланысты. Сондықтан философиялық ой қоғам мен табиғаттың, экологиялық проблемалардың өзара әрекеттесуінің мәнін нақтылай отырып, Жеке тұлғаларға ғана емес, сонымен бірге қоғамдағы пікірді, құндылықтарды, нормаларды, көзқарастарды, жалпы рухани мәдениетті қабылдауға бағытталған, дүниетанымдық әсер етуі керек. Кез-келген әлеуметтік жүйе табиғи ортамен үйлесімді болуы керек, ал оның еңбек құралдары мен табиғатты пайдалану тәсілдері, оның өндірісі мен тұтынуы табиғи жағдайларға бейімделуі керек.

Соңғы онжылдықтарда су тасқыны, құрғақшылық, өрт, температураның ауытқуы, дауыл және басқа да осыған ұқсас құбылыстар түріндегі табиғи ауытқулар сияқты құбылыстар мен процестер адам мен қоғам және табиғи жүйелер үшін ерекше апатты болды; ормандар алып жатқан аумақтардың қысқаруы, топырақ құнарлылығының төмендеуі, биоәртүрліліктің азаюы; көп жағынан қоғамға қажетті өмірлік маңызды табиғи ресурстардың азаюы, кейбір географиялық көрсеткіштердің өзгеруі, мысалы, озон қабаты, атмосфераның газдық құрамы, радиациялық ластану және т.б.

Қазіргі уақытта қоршаған ортаға төнетін қауіп жаһандық сипатқа ие болып қана қоймай, белгілі бір жағдайларда дағдарыс жағдайына айналып, адам мен жалпы әлемдік қауымдастық үшін қауіпті болатын дағдарыс алдындағы жағдайды тудырды. Мұқият, жағдайды түбегейлі өзгерту керек. Бұл мәселені шешуде философия өте маңызды рөл атқара алады. Көптеген ойшылдар экологиялық апаттар дәрежесін

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

адамның өзінен, табиғаттағы өмірді бұзатын технологияларды қолдану және қолдану қабілетінен көреді; оның табиғат есебінен тұтынушылық пен байытуға деген ұмтылысында, оның иесі, табиғат патшасы. Бұл және ойлау мен мінез-құлықтың стереотиптерін өзгерту керек.

Бізді қоршап тұрған тірі табиғат-бұл тіршілік иелерінің кездейсоқ және кездейсоқ үйлесуі емес, Органикалық Әлемнің эволюциясы процесінде қалыптасқан тұрақты және ұйымдасқан жүйе. Экология табиғаттағы тірі организмдердің өзара байланысы мен қатар өмір сүру заңдылықтарын, популяциялардың, биоценоздардың, биогеоценоздардың және жалпы биосфераның ұйымдастырылуы мен жұмыс істеуін, салауатты күй заңдылықтарын өмірдің нормалары мен негіздері ретінде зерттейді. Экология эволюциялық іліммен, әсіресе микроэволюция мәселелерімен тығыз байланысты, өйткені ол популяцияларда болатын процестерді зерттейді. Экологияның негізінде экожүйелердің энергетикалық және тепе-теңдік принциптері, экожүйелердегі заттар мен энергия ағынын зерттеуге, сыртқы орта факторларының әсерінен олардың құрылымы мен қызметінің өзгеруіне мүмкіндік беретін трофикалық байланыстар теориясы жатыр.

Соңғы жылдары жаһандық экологиялық проблемалардың туындауына байланысты әртүрлі бағыттары мен зерттеу әдістері бар қолданбалы экология ерекше өзектілікке ие болды. Антропогендік қызмет аймақтық және жаһандық экологиялық проблемаларға алып келді, арнайы экологиялық зерттеулер жүргізу қажеттілігі туындады. Қазіргі заманғы бағыттардың бірі-ғалымдар аймақтық экологияны ұсынады, оның міндеттері белгілі бір аймақтағы экологиялық жағдайды зерттеуге, антропогендік факторлардың экожүйелердің болуына әсерін бағалауға дейін азаяды. Кез-келген аймақтағы экологиялық жағдайды талдау тірі организмдердің, соның ішінде шай мен адамның тіршілік ету ортасын зерттеуге негізделген.

Экологияның эволюциялық іліммен және генетикамен байланысы эволюцияның экологиялық механизмдерін ашуға, популяциялардағы даралардың фенотиптік өзгергіштігі мәселелерін шешуге көмектеседі. Эволюцияның бастапқы кезеңдерін нақты көрсету үшін популяцияларда болатын генетикалық процестерді зерттеу маңызды. Үнемі дамып келе жатқан мутациялық процесс және еркін будандастыру халықтың алдын-ала істерінде сыртқы көрінбейтін тұқым қуалайтын өзгерістердің көп мөлшерде жиналуына әкеледі. Эволюцияның бастапқы кезеңдерінің барысын түсіну үшін осы маңызды фактілерді кеңес ғалымы С. С. Четвериков анықтады. Өсімдіктер мен жануарлардың табиғи популяцияларын генетикалық зерттеу салыстырмалы фенотиптік біртектілікпен олар әртүрлі рецессивті мутациялармен қаныққан сияқты. Экологияның көптеген биологиялық емес ғылымдармен тығыз байланысы: климатология, Метеорология, физикалық география, геология, химия, топырақ, Гидрология, Геология және т.б. осы ғылымдардың белгілі бір салаларын білу қоршаған ортаның абиотикалық факторларының организмдерге және олардың реакцияларына әсерін зерттеу үшін қажет. Экологияның биогеографиямен өзара әрекеттесуі организмдердің планетада таралу заңдылықтарын зерттеп қана қоймай, сонымен қатар түрлердің одан әрі тіршілік етуін, популяциялар санының және жалпы түрлердің өзгеруін болжауға мүмкіндік береді [5, 70-130 б].

Экология-дәл ғылым, сондықтан бұл өзара әрекеттесулердің барлығы өлшем мен санмен бағаланады. Демек, экологияның математикамен тығыз байланысы. Табиғаттағы процестер мен құбылыстарды математикалық модельдеу және болжау да кеңінен қолданылады – экономикалық маңызы бар организмдер санының динамикасынан (мысалы, омыртқасыздар – ауыл және орман шаруашылығының зиянкестері) судағы және ауадағы зиянды қоспалардың тасымалдану заңдылықтарына дейін. орталар. Соңғысы әсіресе кәсіпорындардан шығарындылар

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

мен шығарындылардың нормативтерін есептеу және қоршаған ортаның сапасын басқару үшін маңызды.

Адамзат қауіпсіз экологиялық дамуды жүзеге асыру қажеттілігінің алдында тұр. Ол үшін қоршаған орта туралы жаңа білім, жаңа технологиялар, адам мінез-құлқының жаңа нормалары, тіршілік ету ортасын кешенді зерттеу, экологиямен байланысты барлық ғылымдардың күш-жігері қажет. Экологиялық білім шындықтың белгісіз жақтарын түсіндіріп қана қоймайды, сонымен қатар адам іс-әрекетіне қатысты рецептивті функцияларды орындауға арналған.

Бұл тұрғыда біз экофилософия туралы айтуымыз керек – бірқатар объективті жағдайлардан туындаған философиялық білімнің салыстырмалы түрде жаңа саласы. В.И.Вернадский жердегі тіршілікті геологиялық құбылыс ретінде түсінуді қалыптастырады, өйткені оның әсер ету күші мен салдарлары бойынша биосфераны құру біздің планетамыздың эволюциясына айтарлықтай әсер етті. В.И.Вернадскийдің айтуынша, XX ғасырдың қырқыншы жылдарында Адамның пайда болуы және оның экономикалық қызметі барлық процестерге одан да көп әсер етті. В.Вернадскийдің айтуы бойынша, адамзат, бір жағынан, геологиялық күш, екінші жағынан, биосфераның жаңа күйі және белгілі бір кезеңде ол өздігінен дамуын тоқтатады, планетаның сезімтал қабығы, ноосфераға айналады. XX ғ. 80-ші жылдардан бастап, барлық заманауи ғылымның экологиялануы барған сайын байқала бастады. Қазіргі уақытта экофилософиялық білім ұғымына қоғамда болып жатқан процестерді зерттеу, сондай-ақ адам экологиясы және Мәдениет экологиясы сияқты бағыттарды тәуелсіз білім салаларына бөлу кіреді. Экофилософияның орталық категориясы-бұл биологиялық, психологиялық, рухани сипаттамалар мен түйсігі бар ғарыштық құбылыс ретінде өте кең түсінілетін өмір категориясы. Қазіргі экофилософия Әлеуметтік және эпистемологиялық мәселелерді түсінуде трансформацияны болжайды және бұл адамзатқа табиғатқа кеңеюден бас тартуды қамтамасыз етеді, балама техника мен жаңа технологияны құруға, құндылықтар жүйесінің мәдениетін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Экофилософтар адамзаттың жаңа өмірінің негізі мен бастамасын барлық адамдарда экологиялық мәдениеттің қалыптасуы деп санайды, бұл табиғи, әлеуметтік және басқа процестердің өзара әрекеттесуін оңтайландыруды қамтамасыз етеді. Философиялық ілімнің негізгі бағыттарын талдай отырып, қазіргі адамзат адамның табиғатпен өзара әрекеттесуінің барлық дәстүрлі түрлерін үйлестіруге арналған деген қорытынды жасауға болады:

- оның табиғи байлығын пайдалану;
- адамның табиғи ортасы ретінде табиғатты қорғау;
- табиғи процестерді ақылға қонымды реттеу.

Философиялық көзқарасқа деген қажеттілік Қоғам дамуының қиын кезеңдерінде әрдайым артып келеді, ал философиялық талдау кез-келген проблеманың асқынуында ерекше маңызды. Бұл жағдайда позиция тиімді шешімдерді қажет етеді. Мұндай жағдай қазір адамның табиғатпен қарым-қатынасында қалыптасты. Бүгінде көптеген адамдар өздерінің қазіргі өмірінің қолайсыздығын түсініп, қазіргі жағдайдан шығудың жолын іздейді. Бақылаулар адамның бір түрінің болуы мен дамуы аяқталған кезде, біз өтпелі кезеңде өмір сүріп жатқанымызды, басқа типті қалыптастыру үшін жағдайлар жасалатынын көрсетеді. Бұл жағдайда сіз адамның қалыптасуына болашақ мәдениет пен өркениетке жағдай жасауыңыз керек. Мұндай жұмыс, бір жағынан, өмірдің жаңа формаларын, қарым-қатынас пен жатақхананың жаңа тәжірибелерін іс жүзінде жүзеге асыруды, екінші жағынан, интеллектуалды қамтамасыз етуді, дүниетанымды қалыптастыруды қамтиды. Бұл жұмыста философия, әлеуметтік экология және педагогика маңызды рөл атқарады .

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

1. Моисеев Н.Н. Быть или не быть человечеству? – М.: Ульяновский Дом печати, 1999. – 288 с.
2. Швейцер А. Культура и этика. – М.: Издательство «Прогресс», 1973.
3. Повестка дня на 21 век. Концепция ООН по окружающей среде и развитию в Рио-де-Жанейро, июнь, 1992. // [Электронный ресурс]: <http://do.gendocs.ru/docs/index-4132.htm>.
4. Вернадский В. Жизнеописание. Избранные труды. Воспоминания современников. Суждения потомков. – М.: Современник, 1993. – 688 с.
5. Онекоторых моментах эволюционно-го процесса с точки зрения современной генетики // Классики советской генетики. – Л., 1968.
6. Природа и философия. Взаимодействие общества и природы и философские проблемы экологии // [Электронный ресурс]: <http://www.philodream.ru/philos-284-5.html>

PHILOSOPHICAL PROBLEMS OF ECOLOGY, THEIR GLOBAL CHARACTER

Starting from the middle of the 20th century, the movement called "Ecological philosophy" was distinguished in the world science of philosophy, and began to separate itself. The issues of the development of philosophical thought on environmental problems, the role of philosophy and social ecology in the formation of a person in new experiences of communication, in intellectual support and the formation of his worldview are considered.

Key words: Ecology, philosophy, problem, global, science.

I.C. АМАНГЕЛДИН

*Казахский Национальный Университет имени аль - Фараби, магистрант
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: iliasamangeldin@gmail.com*

научный руководитель – С.А. АМИТОВ

*Казахский Национальный Университет имени аль - Фараби,
старший преподаватель,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: sultan.amitov1@gmail.com*

ОСОБЕННОСТИ И ВАЖНОСТЬ ОБРАЗОВАННОГО ПОКОЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Образованное поколение – будущее страны, гаранты стабильного развития, что является необходимым компонентом для общества. В данной работе рассматриваются поколения, также значение обучения для поколения, их развитие. Сегодняшнее поколение является образованным, что развивается с самого детства. Именно такое поколение может гарантировать вхождение страны в список самых развитых стран мира.

Ключевые слова: поколение, образование, образованное поколение, развитие, социология, научные знания, современное поколение.

Термин «поколение» несет биолого-генетическое понимание развития. Соответственно, он обозначает звено либо шаг в цепочке генезиса от общего предка. В традиционных сообществах, разделение на поколения создавалось на основе следующей схемы – схема «старика – родители – дети», «деды – отцы – дети», что непрямо показывало на константность возрастной структуры общества и условную

постоянность событийного ряда, обеспечивающую плавную преемственность и переход из поколения в поколение, подтверждающийся инициациями.

В. А. Лукова сформировала представление о поколениях, и утверждает: «что представления о поколениях непосредственно связаны с молодостью, когда молодежь становится «источником культурных констант», отличающих их от сверстников других эпох. Культурные константы занимают центральное место в социальной реальности и фиксируют ее границы, формируя таким образом идентификационные характеристики самого поколения, создающего эту действительность» [1; с.341].

В социологии исследователи выделяли проблему изучения поколения как одну из самых изученных. Например, И. С. Кон давал такие значения термину «поколение»:

- «1) генерация, звено в происхождении от общего предка;
- 2) возрастно-однородная группа (сверстники);
- 3) условный отрезок времени, в течение которого живет или активно действует данное поколение;
- 4) общность современников, сформировавшихся в определенных исторических условиях под влиянием значимых исторических событий независимо от их хронологического возраста» [2; с.299].

А Т. Шанин сформулировал следующие представления о поколении:

- «1) звено генеалогической цепи;
- 2) жизненный этап и/или подразделение возрастной организации общества;
- 3) исторический период и/или современники, т.е. все живущие в нем;
- 4) социально-возрастная «когорта», т.е. те, кто в результате близости дат их рождения проходит параллельно схожие этапы собственного биологического развития и следует социально очерченным жизненным путем в рамках истории определенных обществ» [3; с.21].

То есть, в социологии было сформировано представление о понятии «поколение». Уже в дальнейшем, ближе к современности, сформировалось устойчивое понятие вышеуказанного термина. А именно, оно демонстрирует объединение людей с общими признаками, которые способствуют формированию близких мнений.

Формирование образовательного поколения включает механизм «опережающего развития качества человека и качества общественного интеллекта на основе стратегии опережающего развития качества образования» [4; с.12]. Научное образование поколения включает в себя как макроуровень, так и микроуровень. На этой основе мы можем выделить следующие основные моменты для системной оценки становления образованного поколения и общества:

1) общественный интеллект – целостность социального сознания и социального знания, целостность науки и культуры, что ориентировано на обеспечение управления будущим, включая будущетворение (т. общественное творчество, общественную инженерию, социальные реформы и т. основными функциями социального интеллекта является целеполагание, планирование, проектирование, прогнозирование, программирование, нормотворчество, нормотворчество на уровне «общества-государства» и его подсистем.

2) знания – целостность социального интеллекта гарантируется «социальным кругооборотом знаний» и соответственно – «социальным кругооборотом интеллекта», в котором воздействуют два передвигающихся навстречу друг другу потока: «поток объективизации знаний (от индивидуального интеллекта – к групповому – и от него к общественному) и перехода знаний в социальную-общественную память (библиотеки, основы знаний, язык и т.) и поток субъективизации знаний (от общественного интеллекта, его памяти – к групповому

интеллекту – и от него к индивидуальному интеллекту человека), в организации которого огромную роль играют институт семьи и институт образования» [4; с.14].

3) образование и наука – основной механизм воспроизводства качества интеллекта поколения. То есть, в период 20-21 столетия происходит образовательная революция, которая принесла с собой смену образовательной информации, а также переход к формации образовательного общества. Образовательное общество – это общество, в котором образование, как функция, экспансируется во все общественные институты и организации, становится их ведущей функцией, базисом воспроизводства подобного общества, а наука проницает подобное образование, гарантирует объединение науки и образования.

Поколения характеризую на основе разных подходов, например, это может быть определение отправных точек в моделировании поколенческой структуры общества, а также истории. Каждое поколение сформировалось в свой период, например, в Казахстане существуют такие поколения:

«1) поколение Строителей (GI) или Великое поколение (1900-1923 гг. рождения), представителей которого практически уже нет в живых, заставших коренный слом привычных социальных парадигм (Первая и Вторая мировая война, Великая Октябрьская революция 1917 года, коллективизация и т.п.); люди этого поколения формировались на таких ценностях, как, с одной стороны, вера в собственные силы, с другой – поиск своего «Я» и смысла жизни;

2) «Молчаливое поколение» (1924-1943), пережившее сталинские репрессии, Великую отечественную войну, восстановление разрушенной страны;

3) поколение Беби-бумеров или поколение «победивших» (1943-1960 гг.), выросших с гордостью по супердержаве и достижениям СССР, что сформировало его основные ценности: оптимизм, морально-нравственные принципы, коллективизм и командный дух, культ молодости;

4) поколение X или «дети с ключом на шее» (1961-1982 гг.), родившееся в «холодной войны» и «закрытого занавеса», для которых характерен большой запас жизненных сил, самостоятельности, прагматизма, стремления к личностному росту и гиперзаботе о своих детях;

5) поколение Y или «миллениалы» (1983-2000) – первое поколение эры цифровой технология и глобализации, переживших распад СССР и транзитный этап формирования независимых государств; оно мобильно, образованно, нацелено на комфорт, карьеру и самопознание;

6) поколение Z или «центениалы»/Homeland Generation (2000-2010) – первое поколение социальных сетей и интернета, не привязанное к месту рождения, не политизированное и эмоционально демонстративное» [5; с.279].

Также существует поколение Альфа – дети рожденные в период 2010-2025 г.г. Представители, которые родились после 2010 года с самого рождения готовы к изменениям. Дети выросли не просто с цифровыми гаджетами, а они полностью в них погружены.

Поколение Дельта, это поколение является следующим после поколения Z, которое на данный момент еще находится на этапе формирования. Поколение Дельта является самым юным, если анализировать само название «Дельта» – это изменения и различия; разница; отклонения; динамика цены на что-либо, зависящая от многих факторов; разветвление и впадение в нечто большее, крупное; место плодородия; вход или начало чего-либо.

Историческое расположение данного поколения припадает на условия 2010-2030 г.г., что соответствует поколенческому шагу в 20 лет. Динамика демографических показаний демонстрирует, что поколению, которое начало свой отчет в 2010 году, пришлось на этап подъема рождаемости. И с 2014 года по 2015 ситуация уже стабилизировалась (рис.1).

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

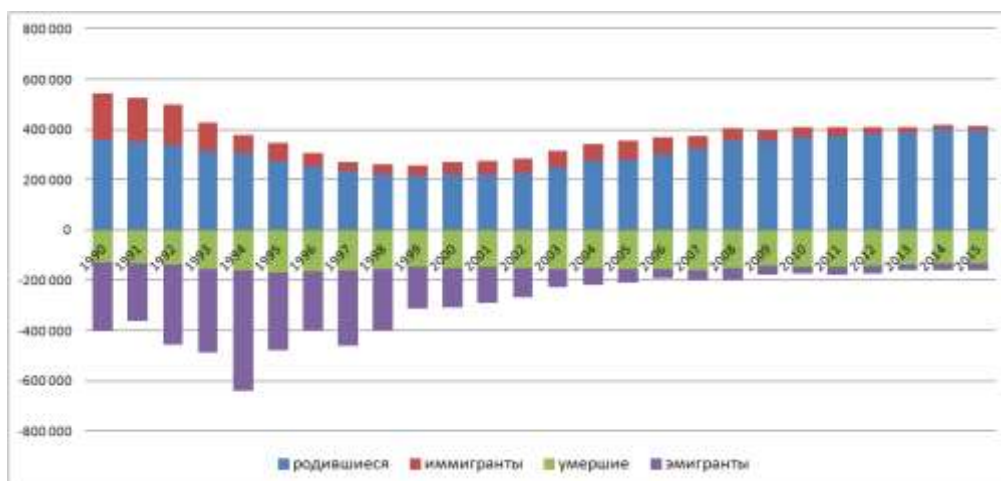

Рис.1. Поток внешней миграции на ПМЖ и число родившихся и умерших за 1990-2015 годы в Казахстане, человек.

То есть, мы можем утверждать, что наиболее высокая рождаемость была в 2014-2015 г.г. Соответственно, поколение Дельта будет иметь высокий процент развития.

Детей с самого детства учат, для того чтобы они были гарантами развития страны, чтобы они постоянно развивались. Поколение Дельта является более образованным в мире цифровых технологий. Потому как данное поколение является поколением, что вошло во время своего рождения в цифровой мир. А именно, детей с самого малого возраста встречают всевозможные развивающие игрушки, гаджеты, девайсы. Уже сегодня, деятельно постигается сегмент электронных игрушек для младенцев с 3-4 месяцев, заменители материнского наблюдения – по информации специалистов лаборатории «Касперского», самый общераспространенный возраст знакомства детей с электронными устройствами – три года.

Более принятым возрастом для обучения поколения Дельта – 8-9 лет, но также есть ориентация на детей дошкольного возраста, детей с четырех лет учат простейшим языкам программирования и разработке игр. То есть, электронно-цифровые устройства – основные компоненты современной жизни, именно поэтому детей и обучают в данной сфере.

На основе развития данного направления, можно утверждать, что востребованными будут инженерные знания. Потому как профессия инженера преобразовалась из индустриального типа в постиндустриальный, снова приобретая популярность, расширив основной арсенал знаний из области античных наук до комплексных междисциплинарных знаний.

Также разнообразные электронно-цифровые устройства используют как при обучении военных, так и в их будущей профессиональной деятельности. Например, это использование современных цифровых реалий, что будет позволять идти в ногу со временем. Именно на этой основе, данная профессия будет востребована и в будущем.

Образование как высококачественная оценка личности, компетентная подготовка и квалификация в соответствии с запросами свертехнологичных производств, владение программными продуктами станут новыми критериями общественной дифференциации и стратифицирования населения в информативном обществе и формирования новых баз для стратифицирования общества в целом.

Современное поколение попадает в среду перерабатывания научных знаний в разнообразных направлениях. Уже со школьного возраста научные исследования, предположения являются предметом конкуренции. Некоторые школы-гимназии и школы-лицеи направлены на «научно-техническое творчество детей, ребенок

проявляет себя в организации и проведении конкурсов и олимпиад разного уровня, в том числе мероприятий международного уровня, например международной олимпиады по робототехнике «World Robot Olympiad», международного конкурса исследовательских работ школьников «Research start», международного смотра-конкурса научных работ для школьников старших классов «ISEF», Балтийского научно-инженерного конкурса и т.д.» [6; с.25].

Таким образом, дети поколения Дельта с самого детства конкурируют, находятся в такой среде, на этой основе происходит актуализация достижимых ими социальных статусов. Ключевым аспектом формирования отличий и социальной мобильности выступают знания, информированность, образование и компетентность, создающие превосходства и успешность самовыражения детей и становящиеся основаниями для ранжирования, которое продолжит себя показывать в профессиональных и социально-экономических отношениях.

То есть основным мнением является: Знания – сила, потому как в современном мире надежным капиталом являются собственные знания и развитие.

Таким образом, каждый исследователь формирует свои представления о поколении как понятие, но у всех сохраняется основная часть определения, которая присутствует у всех.

Можно заметить, что поколения формировались в каждый период жизни, но у каждого поколения есть свое название, которое отображает причину их появления или же определенное событие. Абсолютно для любого поколения важной составляющей является образование. Потому как каждый человек и любое общество всегда должно совершенствовать собственные знания для перспективного будущего.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Луков В. А. Теории молодежи: междисциплинарный анализ. М.: Канон + РООИ «Реабилитация», 2012. 528 с.
2. Кон И. С. Междисциплинарные исследования. Социология. Психология. Сексология. Антропология. Ростов-н/Д.: Феникс, 2006. – 605с.
3. Шанин Т. История поколений и поколенческая история. Левада Ю., Шанин Т. (ред.) Отцы и дети: поколенческий анализ современной России. М.: НЛЮ, 2005. С.17-38.
4. Глобальные вызовы современности и социальная стратегия российской системы образования: Материалы международной научной конференции 17-18 декабря 2013 г. / Отв. Редактор А. В. Воронцов, науч. редактор С. Н. Малявин. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2013. – 604 с.
5. Тесленко А. Н. Поколение KZ: в поиске культурной идентификации // Казанский педагогический журнал. – 2020. – № 3 (140). – С.277-286.
6. Бесчасная А. А. Поколение «дельта»: в поисках характеристик российского поколения настоящего-будущего. Журнал социологии и социальной антропологии 23 (4). С.7-39.

FEATURES AND IMPORTANCE OF THE EDUCATED GENERATION IN MODERN SOCIETY

The educated generation is the future of the country, the guarantors of stable development, which is a necessary component for society. In this paper, generations are considered, as well as the importance of education for a generation, their development. Today's generation is educated, which develops from childhood. It is this generation that can guarantee the country's entry into the list of the most developed countries in the world.

Key words: generation, education, educated generation, development, sociology, scientific knowledge, modern generation.

И.Н. АСЛОНОВ

*Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы имени Алишера Навои,
заведующий кафедрой социально-гуманитарных наук,
кандидат психологических наук, доцент
Республика Узбекистан, город Ташкент
e-mail: Ithom-aslonov@mail.ru*

ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ГОСУДАРСТВЕ ТЕМУРИДОВ

В статье рассматривается история тайно-розыскной деятельности на востоке на основе произведения Абу Али Хасана ибн Али Туси Низамулмулька «Сиярул-мулук» и произведения Захириддина Мухаммада Бабура «Бабур-намэ». Автор отмечает, что эти работы содержат ценную информацию о государственном управлении и внешней политике Тимуридов.

Ключевые слова: Тимуридское государство, «Бабур-намэ», «Сиярул-мулук», охрана безопасности, «условное секретное слово», исторические источники.

Сегодня систему безопасности любой страны невозможно представить без оперативно-розыскной деятельности. Быть в курсе событий, происходящих на территории страны, иметь необходимую для блага страны информацию за пределами страны стало важным в государственном управлении.

В частности, известно, что в многолетнем опыте восточных государств эта деятельность весьма развита. В частности, исторические источники, отражающие вопросы, связанные с управлением царством и внешней политикой в государстве Тимуридов, содержат ценные сведения о поисковой деятельности наших предков Амура Темура и его потомков Захириддина Мухаммада Бабура и Мухаммада Шайбани-хана.

Абу Али Хасан ибн Али Туси Низамулмулк (1018-1092) дед Абу Али Хасана, оставивший неизгладимый след в истории и культуре Востока своим произведением «Сиясатнама» (или «Сиярул-мулук»), написанным в 1091 году, был одним из самых влиятельных крестьян села Байхак, был отцом четырех сыновей. После смерти отца его старший сын Абульхасан Али отправился во дворец правителя Хорасана Абульфазла и поступил к нему на службу. В 1018 году в его семье родился Абу Али Хасан (в селении НавганРодконского района Туса).

В период возрождения Турана Низамулмулк, один из виднейших политиков, политологов, просвещенных ученых этого региона, в своем труде «Сиясатнама» размышлял о моральных аспектах сотрудников правоохранительных органов. Он сказал, что правоохранительной деятельностью должны заниматься царь, министр, судья, губернатор и подчиненные им специальные шпионы, мунхи (репортер), сахибхабар (информатор) и другие.

Низамулмулк сказал: «Правдивость хуфиев является признаком справедливости и мудрости правителя и положительно влияет на управление регионом». Деятельность спецслужб направлена на обеспечение безопасности страны, а не на рост клеветы, коррупции, и это считается составной частью государственной политики.

Интересные указания были даны и по поводу немедленной доставки разведанных: "Пусть пошлют тысячу быстрых верблюдов, тысячу гончих и тысячу быстрых пеших для выяснения известий разных стран и границ, целей и намерений соседними правителями, и доложить мне, чтобы мы могли сделать все, что в наших силах, прежде чем что-нибудь случится» [2].

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

Амир Темура, в целях постоянного контроля за обстановкой в подконтрольном ему стране и обеспечения оперативной осведомленности, основное внимание уделял деятельности хакимов в регионах, поведению райатов, солдат, людей въезжающие и выезжающие из-за границы, караваны по ввозу и вывозу имущества на территорию из разных стран, соседние государы, сбор информации об их словах, намерениях и действиях.

В результате эффективного использования полученной информации был предотвращен ряд провокаций, замышляемых врагами, ликвидированы войны и нападения поселенцев. Великий шелковый путь был восстановлен, а за счет укрепления и защиты караванных путей были обеспечены поступление больших сумм денег в казну государства.

О тайной службе Амира Темура его современник Ибн Арабшах говорит: - Он разослал своих лазутчиков по всем частям своей земли, а в остальных своих владениях разместил лазутчиков. Соглядатаи доложили Тимуру о происходящем вокруг них и описали города. Они рисовали окрестности и показывали места дворцов и земель. В результате Темура ясно видел ситуацию и управлял как чужими землями, так и своими землями посредством своего мышления.

Автор приводит ряд свидетельств того, что Амир Темура использовал разведывательные методы в борьбе с тиранией Золотой Орды. В качестве тайных помощников он нанимал верных ему каландаров и дервишей и отправлял их во вражеские крепости и города для сбора информации и передачи ее ему. Потому что в то время все города, ворота крепостей, любой дом и двери дворцов были открыты для каландаров и дервишей [2].

«Бобур-наме» во многих местах Захириддин Мухаммад Бабур пишет, что он использовал секретные службы и шпионов для получения оперативной информации: «Во время молитвы аср с той стороны на корабле подошел султан Мухаммад Бахши. Он сообщил о поражении сына султана Искандара Махмуд-хана, которого враги называли султаном Махмудом. Во время послеполуденной молитвы шпион, шедший с нашей стороны, также принес весть о поражении неприятеля. Весть, которую принес Таджихон Сарангхани между двумя молитвами, также соответствовала известию шпиона. Султан Мухаммад пришел и сообщил мне об этом».

Или в другом месте: «Пришли два шпиона из бангольской армии и донесли, что бенгальцы под предводительством Махдуми Олама разделились на двадцать четыре места на берегу реки Гандак и строят земляные насыпи».

Во многих случаях полученная информация о противнике, была залогом успеха Бабура: «Мы вышли из Биграма, когда шел дождь, и высадились на берегу реки Кабул. Из Индостана пришло известие, что Давлат-хан и Гази-хан собрали войско в двадцать-тридцать тысяч человек, взяли Каланур и теперь хотят идти на Лахор. Я в спешке послал Момин Али Товачи и приказал им не начинать войну, пока мы не доберемся туда. Сделав остановки в двух пунктах назначения, мы прибыли в Синд двадцать шестого числа месяца, в четверг» [1; с.191].

Захириддин Мухаммад Бабур в «Бабур-наме». также упоминает термин «о'гон», означающий понятие «тайное слово» (parole — франц.), которое широко используется в нашей жизни сегодня.

"Поскольку такое настроение, некоторые монголы из тумана АйюбаБекчика оставили нас в Оше и подошли к въезду в Андижан с целью мародерства. Услышав шум нашего отряда, они выходят вперед и говорят пароль. Этот пароль (оран) бывает двух видов: у каждого народа свой оран, например, у кого-то девиз "Дурдона" а у кого-то "Токбой" а у кого-то "Лулу"; а для целой армии войне создаёт свой оран двумя словами, чтобы, встретившись во время войны, они могли узнать друг друга и отличить врага» [1; с.90].

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

По словам Бабура, «оран» — это «условное секретное слово», согласованное между двумя сторонами. Оран бывает двух видов, — говорит Бабур, первое тайное слово каждого племени, рода. Второе состоит в том, что на месте работы, т. е. боя или конфликта, между солдатами согласовывается «тайное слово», и это слово произносится для того, чтобы отличить своего человека от неприятельского.

«Оран» может происходить от монгольских слов «o'g», «o'gov», означающих «о'z», «свой», но это слово нельзя считать чуждым тюркам. Мирзо Улугбек пишет в «Истории четырех народов», что монгольский язык раньше был близок к тюркскому [3].

Из вышеизложенного можно сделать вывод, что роль и значение оперативно-розыскной деятельности в управлении государством и военными действиями на востоке были несопоставимы. Изучение исторических источников, на основе их научного анализа, в процессе подготовки специалистов данной области в современных правоохранительных системах, достижение широкого изучения опыта наших предков является одной из актуальных задач современности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРА:

1. Захириддин Мухаммад Бобур. Бобурнома; Тахрир хайъати А.Қаюмов, Х.Султанов, Б. Алимов ва бошқ.; Халқаро Бобур фонди. – Т.: „Ўқитувчи“ НМИУ, 2008. - 288 б.

2. М.М.Хайдаров. История и этапы развития оперативно-розыскной деятельности. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://carjis.org/storage/app/media/Volume_2_Issue_2/242-249.pdf (Дата обращения:29.10.2022)

3. Два слова от Бабура, которых мы не знаем. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.bbc.com/uzbek/38944892> (Дата обращения:29.10.2022)

OPERATIONAL-SEARCH ACTIVITY IN THE STATE OF TEMURIDS

The article deals with the history of secret-investigative activities in the East based on the work of Abu Ali Hasan ibn Ali TusiNizamulmuluk "Siyarul-Muluk" and the work of Zahiriddin Muhammad Babur "Babur-name". The author notes that these works contain valuable information about the government and foreign policy of the Timurids.

Key words: Timurid state, "Babur-name", "Siyarul-muluk", security protection, "conditional secret word", historical sources.

Р.А. АСХАТОВ

*Сагадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлерінің Әскери институты,
курсант,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

ғылыми жетекші – полковник Е.Ш. САРСЫМБАЕВ

*Сагадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлерінің Әскери институты,
тактика кафедрасының аға оқытушысы, әскери ғылымдарының кандидаты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

БІЛІМДІ ҰРПАҚ –ЕЛ БОЛАШАҒЫ

«XXI ғасыр- білім мен біліктің дәуірі.Әр адам өзін үздіксіз жетілдіріп,жаңа кәсіптерді игеріп,үнемі заман ағымына бейімделу арқылы қана бәсекелік қабілетын арттыра алады. Білім мен технология,жоғары еңбек өнімділігі ел дамуының басты қозғаушы күші болуға тиіс» деп мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев айтқандай,2022 жылы «Жастар жылы» деп жариялады.Жастар-мемлекетіміздің жарқын болашағының кепілі. «Өскелен ұрпақтың үйлесімді дамуы мен бақытты болашағы-бұл біздің жалпы ұлттық міндетіміз» деп атап өткен

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

Кілт сөздер: Білімді ұрпақ, болашақ, мемлекет, даму, халық, ұлт, білім, жастар, ел, келешек, тәрбие, қоғам.

Ұлт болып өсіп ел болып еңсемізді көтерген кезеңде қолға алар ісіміздің бірі ұрпақ тәрбиесі болды. Халқымыздың болашағы-бүгінгі ұрпағы. Бүгінгі таңда мемлекетіміз өз тәуелсіздігін алып, өзінің дербес мемлекеттілігін қалыптастыруда.

Ұрпағын білімді болса, болашағын жарқын. Ал болашақ жастардың қолында. Бүгінгі жас-ертенгі елдің тірегі, келешектің келісті келбеті. Сондықтан бәсекеге тәтеп беретін білімді, алғыр, бастамашыл жастардың көп болуы ертеніміздің береклі, озықтығың дәлелдейді. Болашақ мемлекетіміз ұрпаққа деген сабақтастықтан туындайтын дүние болғандықтан, әр халықтың болшағы жастарына тәуелді екені даусыз мәселе. Егер бүгін жастар өз халқының рухымен тәрбиеленіп өспесе, онда елдің келешегі бұлыңғыр болмақ

Ел басы айтқандай: «Мен мемлекет басшысы ретінде өскелен ұрпақтың болашағына баса мән беремін. Жастарға зор үміт артамын. Жастарымыз атқарылып жатқан ауқымды жұмыстың, реформалардың игілігін міндетті түрде көреді. Олардың арасында көзі ашық, көкірегі ояу, ой ұшқыр азаматтар аз емес. Біз өскелен ұрпаққа жол ашу үшін барлық жағдайды жасауымыз керек».

Бұл сөзімен Қасым –Жомарт Кемелұлы Тоқаев жастарға ерекше көңіл бөлу керектігін жеткізді. Сондай ақ президент аталған ұсыныстың жай ұран немесе мереке ретінде емес, нақты іс жүзінде жүргізілуі керектігін тілге тиек етті

Жастар – қоғамның неғұрлым ұтқыр, икемді жігерлі бөлігі және нақ сол жастар ел экономикасының қозғаушы күшіне айналуға тиіс. Заманауи білім, қажырлы еңбек және жастар бастамасы қажет. Жастардың жанқиярлығы еңбекқоллығымен құлшынысы жағдайында ғана Қазақстан экономикасының мүмкіндіктері ол үшін шынайы игіліктерге айналуы мүмкін.

Мемлекет жастардың жұмыспен қамту саласындағы кепілдіктермен қамтамасыз ету жөніндегі жұмысты жетілдіруде . Ел президентінің экномиканы үдемелі иновациялық индустрияландыру, ауыл шаруашылығын жаңғырту, мемлекеттік қызмет деңгейін арттыру және шағын және орта бизнесті дамыту жөніндегі бағдарламасын әске асыруға жастардың қатысуына ерекше көңіл бөлді.

Жоғарғы оқу орындары

Қазақстан Республикасының президентінің жарлығымен жоғарғы білікті мамандарды даярлауда, оқытуда, ғылыми және мәдени дамуда едәуір жұмыс атқарып жатқан сегіз мемлекеттік жоғарғы оқу орнына мәртебе берілді. Олар- Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Қ.И.Сәтпаев атындағы ұлттық техникалық университеті, С.Д.Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медициналық университеті, Т.Қ.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер универ академиясы, Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы, Қазақ ұлттық музыка академиясы.

Сондай ақ, мемлекетімізде «Құрлық әскерлерінің Әскери институты, Әуе қорғаныс Әскери институты, Радиоэлектроника және байланыс әскери инженерлік институты, Ұлттық қорғаныс университеті» ҚР қорғаныс министрлігінің әскери оқу орындары болып табылады.

Жалпы республикада 141 оқу орны жұмыс істейді, оның ішінде 63-і мемлекеттік емес жоғары оқу орындары. Студенттердің жалпы контингенті 768 мың адамды құрады. Професорлық-оқытушылық құрамының саны 42 адам, оның 36 % - да ұылым докторы мен ұылыми дәрежесі бар.

Жастардың жақсы білім алуы үшін жыл сайын педогогтерге «Жоғарғы оқу орнының үздік оқытушысы» мемлекттік гранты тағайындалады. Грант иегерлерінің үздік шетелдік оқу орындарында тағылымдамадан өту мүмкіндігі бар.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Ірі білім беру жобасының бірі – Астанада халықаралық деңгейдегі жаңа университеттің құрылуы. Жоба Әлемдік Жетекші тәжірибені қолдана отырып, өңірінде бірегей академиялық ортаны қалыптастыруға бағытталған. Бұл ең жоғары әлемдік талаптарға сай корпоративті инфрақұрылымы, сапалы жаңа институттары мен орталықтары бар жаңа жоғары оқу орны болмақ.

Міржақып Дулатұлы айтқандай «Жалғыз сүйеніш, жалғыз үміт - оқуда. Теңдікке жетсек те, жұрттығымызды сақтасақ та, дүниеден сыбағалы орын алсақ та, бір оқудың арқасында аламыз. Жақсылыққа бастайтын жарқын жұлдыз - оқу. Надан жұрттың күні – қараң, келешегі – тұман».

Сөз соңында айтарым, қазіргі кезде «Жастар – еліміздің болашағы» деген қанатты сөзді жиі айтамыз. Ал, сол жастардың болашағы, отанымыздың ертеңгі тағдыры өзіміздің бүгінгі қалай атқарып жүргенімізге тікелей байланысты. Ендеше мына өтіп жатқан жаһандану, ғаламдану үрдістеріне жұтылып, ұлт ретінде жойылып кетпейік десек ұлымызды рухты, қызымызды ғұрыпты етіп, қазақ өміріне жақындатып тәрбиелейік.

Ең басты міндет – егемендік жолдары қол жеткізгеннің барлығын сақтай отырып, қазақ елінің болашағына адал қызмет ететін, арнамысы биік, парасатты ұрпақ тәрбиелесек, елдің дамуына қосқан нақты үлесіміз болмақ. Біз Президентімізді және оның барлық бастамаларын әрқашан қолдап, әрқашан сенәм білдіреміз!

EDUCATED GENERATION-THE FUTURE OF THE COUNTRY

"The XXI century is the era of knowledge and skills. Everyone can increase their competitiveness only by continuously improving themselves, mastering new professions and constantly adapting to the Times. Education and technology, high labor productivity should become the main drivers of the country's development," the head of state Kassym-Jomart Tokayev said, declaring 2022 the Year of Youth. Youth is the key to the bright future of our state. "The harmonious development and prosperous future of the younger generation is our national task."

Key words: educated generation, future, state, development, people, nation, Education, Youth, country, Future, Education, Society.

T.T. AXUNDOVA

*Azerbaijan State University of Languages, doctorate
Azerbaijan Republic, Baku city
e-mail: t-axundova@mail.ru*

scientific advisor- M.F. MAMMADOVA

*Military Institute named after Haydar Aliyev,
knowledge department professor, PhD, associate professor*

THE EVOLUTION OF USE OF TECHNOLOGY IN FOREIGN-LANGUAGE TEACHING IN THE MILITARY INSTITUTION

*"A real need for the learners of foreign languages is to be able to communicate"
N.Chomsky*

This article focuses in teaching English in the military institution as a second language and about the importance of using technology in foreign-language teaching. It draws a vast amount of English teaching and will hopefully be of use and interest to a broad readership in English Language teaching profession.

Key words: interactivity, treatment, new technology, incorporate, multimedia.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

Education as a science cannot be separated from the educational traditions that existed before. Adults trained the young of their society in the knowledge and skills they would need to master and eventually pass on. In pre-literate societies this was achieved orally and through imitation. Education is becoming increasingly international. Not only are the materials becoming more influenced by the rich international environment, but exchanges among students at all levels are also playing an increasingly important role. In Europe, for example, the Socrates-Erasmus Program stimulates across European universities. Also, the Soros Foundation provides many opportunities for students from central Asia and Eastern Europe. [1 p.161] In this treatment of the historical developments in language pedagogy, isolates three ways in which language pedagogy has aimed to renew and improve itself:

Innovation through change in teaching methods

Innovation through language-related sciences and research

Technological innovation

The literature on the use of technology and, more specifically, computers in language learning, has centered largely around discussions and debates of pedagogical merits of technological devices. Approaches, typologies, phases, methods; all have served as focal points for organizing the past 50 years of technology use in language learning.[2, p.234] Indeed it is the way the computer is used and the context in which it is used that determines the efficacy. When we think about computer use, we must beware of technocentric thinking or the tendency to give the centrality to a technical object such as a computer. For the purposes of this review therefore, it is the approach that has been taken to the use of technology in language learning that will serve as the organizing factor. What has been the teacher's role? What degree of control did the learner exert in relation to the program being used? What was the view of error-correction underlying the program? These are some of the issues that will be explored in this review of technology use from the behaviouristic language laboratory of the 1960s to the constructivist learning environments of the Internet at the end of the nineties.[3, p.356]

The role of the computer once again shifts in this phase of computer use in language teaching. Multimedia computers can provide an accurate portrayal of the target language and provide learners with control and feedback.[4, p.45] More importantly though they facilitate a methodological and theoretical advance that shifts the emphasis away from the traditional production of sentences common with CALL to an emphasis on input and intake. Multimedia also provides a massive storehouse of recorded realia to facilitate authentic learning. As well multimedia provides support for different learning styles of language learning by deploying different neuro-systems in learning through its reliance on sound, color, animation etc. In spite of the advantages of multimedia for language learning, there are problems related to its use for language teaching. The lack of programs based on sound pedagogical principles combined with the lack of interactivity and intelligence of these programs limit the ability of multimedia technology to allow for the integration of meaningful and authentic communication. In a similar vein about the lack of appropriate pedagogy of multimedia whereby the media aspects often drive the content rather than the other way around.

On the other hand, computer-mediated communication made possible in online learning environments can allow for a truly integrative approach to technology use by providing an environment where authentic and creative communication are fully integrated. The computer-mediated communication is probably the single computer application to date with the greatest impact on language teaching. It also allows not only one-to-one communication, but also one-to-many, allowing a teacher or student to share a message with a small group, the whole class, a partner class, or an international discussion list of hundreds or thousands of people. The integrative function of computer-mediated communication is illustrated as follows:

Computer-mediated communication allows users to share not only brief messages, but also lengthy (formatted or unformatted) documents-thus facilitating collaborative writing-and also graphics, sounds, and video. Using the World Wide Web (WWW), students can search through millions of files around the world within minutes to locate and access authentic materials (e.g. newspaper and magazine articles, radio broadcasts, short videos, movie reviews, book excerpts) exactly tailored to their own personal interests. They can also use the Web to publish their texts or multimedia materials to share with partner classes or with the general public.

In a discussion of the use of technology from the perspective of Teachers of English to speakers of other languages , the pedagogical practices that have benefitted or will benefit from technological enhancement. The traditional four-walled classroom with chalkboard and textbook is enriched by an Internet connection in the school. Increased linguistic diversity, extended listening practice, global interaction with other learners and native speakers through e-mail and chat: these are some of the advantages offered through online learning environments and computer-mediated communication.

My perspective is useful one for the purposes of this review since it encompasses both the evolution of language methods, theory and the use of technology. Any discussion of the evolution of language methods in language pedagogy will, by necessity, incorporate a discussion of linguistic and learning theory.

REFERENCES:

1. Jespersen O. A modern English Grammar/ part 6, Copenhagen, 2001 p.161
2. Barnhart C.L., Steinmetz S. A Dictionary of New English 1963-1972 Ldn,1973 page 234
3. Cummins J.1981.page 356. The role of Primary Language Development to Promoting Educational Success for Language Minority Students;Sacramento; California State Department of Education, Office of Billinqual Bicultural Education.
4. Asher J.1977.page 45. Learning Another Language Through Actions; The complete Teachers Guidebook. Los Gatos, CA; Sky Oaks Productions.

Ж.Ә. БАҚЫТ

*«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, магистрант
Қазақстан Республикасы, Семей қаласы
e-mail: bakytzhanel@gmail.com*

ғылыми жетекші – К.М. БОЛЫСОВА

*«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ
философия ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы
Қазақстан Республикасы, Семей қаласы
Байланыс e-mail: kuralai_2702@mail.ru*

**ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРДІҢ
ӘЛЕУМЕТТІК-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ**

Бұл мақалада энергетикалық мәселелердің әлеуметтік – философиялық аспектілері туралы философиялық түсініктер талданды. Энергетикалық мәселенің әлеуметтік – мәдени, философиялық және ғылыми – теориялық негіздерін талдау; қазіргі өркениеттің тұрақты қалыптасуын қарастыратын жаңа қауіпсіз энергетикалық парадигманың қалыптасуы көрсетілген. Мақалада философиялық және жалпы ғылыми әдістер, тарихизм мен классификация принциптері, қазіргі өркениетті жақсарту деңгейі мен сапасы, сондай - ақ тұрақты даму тұжырымдамасының әдістемесі қолданылды.

Кілт сөздер: энергетикалық мәселелер, ноосфера, қоғам, экоэнергетика, әлеуметтік философия

Әлемдегі қазіргі әлеуметтік – экономикалық және экологиялық тенденциялар энергетика қоғамның тұрақты дамуы үшін ерекше маңызға ие болады. Энергетика мәселелері қазіргі заманның маңызды жаһандық мәселесі ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, олар экология мен экономика мәселелерімен біртұтас түйінге айналды. Осыған байланысты энергетикалық мәселенің әлеуметтік – экологиялық аспектілерін философиялық тұрғыдан түсіну қажеттілігі туындайды. Адамзат өркениетінің дамуы негізінен энергетикалық мәселелерді кешенді шешуге тікелей байланысты.

Адам өмірінің барлық аспектілеріне әсер ететін және өркениеттің тұрақты дамуының негіздеріне әсер ететін «энергетикалық мәселелердің үштігі» туралы айтуға болады.

Бұл үштік:

– энергия мен электр энергиясының тапшылығы (журналисттер бұл мәселені «энергетикалық аштық» деп атады);

– энергетика объектілерінің техногендік әсерінен қоршаған ортаның әл – ауқатына қауіп («экологиялық инфаркт» қауіпі);

– геосаяси және әлеуметтік қауіптер [1; б.6].

Энергетикалық мәселелердің әлеуметтік философиялық және ғылыми – техникалық негіздеріне жан – жақты зерттеу жасау, қазіргі заманғы өркениеттің тұрақты дамуына негіз бола алатын жаңа экологиялық қауіпі жоқ энергетикалық концепцияны қалыптастыру болып табылады. Энергетикалық мәселеге қатысты мәліметтерді зерттеу энергетикалық жүйелерді жаһандық модельдеуден бастап отын – энергетикалық кешендегі нақты технологиялық әзірлемелерге дейін жарықтандырылған аспектілердің алуан түрлілігін көрсетті. Алайда, философиялық тұрғыдан алғанда, энергетика проблемалары ұсынылған ғылыми әдебиеттер массивінде жеткіліксіз дамыған деп саналуы керек.

Жаһандық зерттеулер деңгейіндегі энергетикалық мәселенің философиялық негіздері, мәні, генезисі философтар мен тарихшылардың, әлеуметтанушылар мен экономистердің, жаратылыстану және ғылыми – техникалық сала ғалымдарының еңбектерінде қозғалды: И.Б.Бестужев – Лада, Д.Белл, Д.М.Гвишиани, В.В.Загладин, П.Л.Капица, Н.Н.Моисеев, Г.Пауке, А.Тоффлер, И.Т.Фролов, Г.С.Хозин, В.А.Энгельгардт және т. б.

Экологиялық проблема контекстіндегі энергетикалық проблема мынадай жұмыстарда қарастырылды: Э.А.Араб – Оглы, В.И.Вернадский, В.А.Веников, Э.В.Гирусов, А.А.Горелов, Б.И.Козлов, В.А.Лось, Э.А.Манушин, Н.М.Мамедов, И.Б.Новик, Ю.А.Олейников, С.А.Подольский, И.Пригожин, Н.Ф.Реймерс, К.К.Ребане, А.Д.Урсул, А.Л.Яншин, сондай - ақ шетелдік зерттеушілер: В.Браун, К.Боулдинг, К.Дэвис, А.Виннер, Г.Кан, Д.Медоуз, Г.Одум, Э.Одум, М.Роберте, И.Стенгерс, Ж.Ж.Серван - Шрайбер.

Қолданыстағы экологиялық шектеулер кезінде энергетиканың дамуын ұзақ мерзімді болжауды мына зерттеушілер: И.А.Башмаков, И.В.Иванов, Ю.М.Корякин, В.А.Легасов, Р.Д.Маргулов, Н.Н.Моисеев, Б.Е.Патон, Ю.Н.Руденко, М.А.Стырикович, сондай - ақ шетелдік зерттеушілер: П.Путнам, Д.Рейли, Д.Турпак, Ж.Фриша, В.Хефеле, Д.Эмондс және т. б. қарастырды.

Арнайы зерттеулер Ю.М.Колосов, А.Д.Урсул, Э.К.Циолковский, А.Л.Чижевский, Ю.А.Школенко энергетика дамуының ғарыштық перспективасына арналған [2; б.11].

Зерттеу әдістері

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Жалпы зерттеу барысында философиялық және жалпы ғылыми әдістер, тарихи принциптері, қазіргі өркениеттің даму бағытын және оның дұрыстығын бағалауға мүмкіндік беретін ноосфералық көзқарас, сондай - ақ тұрақты даму тұжырымдамасының әдіснамасы қолданылды. Сонымен қатар, қазіргі таңдағы қоғам мен жалпы табиғаттың арасындағы энергетикалық мәселелер, экологиялық тұрғыдан қауіпті емес тұрақты даму үшін оларды жеңудің әдістері анықталды.

Ғылыми мақаланың маңыздылығы

Мақаланың маңыздылығы – жалпы энергетикалық мәселелерді өркениеттік көзқарас тұрғысынан қарастыру.

Зерттеу нәтижелері

Зерттеу нәтижесінде:

– энергетикалық мәселелердің әлеуметтік – философиялық аспектілері қарастырылды;

– адамның энергияны игеру процесі мен өркениет процесі арасындағы маңызды байланыстар ашылды;

– энергетикалық мәселелерді шешу кезіндегі нақты тарихи тәсіл негізге алынды, яғни, оған сәйкес осы кезеңде энергетика мен экоэнергетика тұжырымдамасы, ақпараттық технологияларды кеңінен қолдану арқылы энергия тұтынуды жеңілдету басты назарға ие болды;

– барлық деңгейлерде энергия тұтыну мәдениетін қалыптастыруға әсер ететін этикалық – дүниетанымдық және құндылық – нормативтік аспектілердегі мәдениеттің маңызы анықталды.

А.Тойнби өркениетті зерттеу үшін арнайы бөлінген тарихтың бір бөлігі ретінде анықтағаны белгілі. Тойнби өркениет түрлерінің демакраторы ретінде әр сегменттің тұтастығын алға тартады. Басқа авторлар (мысалы, Л.Уайт) өркениеттерді ішкі ұйымдастырушылық, үш негізгі компоненттің шарттылығы тұрғысынан қарастырады: техника, әлеуметтік ұйым және философия, оған арналған техника басқа компоненттерді анықтайды. Қоғамда болып жатқан процестер, сондай - ақ технологияны дамыту энергияны жеткілікті түрде қолданбай мүмкін емес, бұл бізге жоғарыда аталған авторлардың дәстүрлерін жалғастыра отырып, тарихты энергетикалық негізге сәйкес кезеңге бөлуге құқық береді, оның негізі адамзаттың өмір процесінде пайдаланылатын энергияны игеру дәрежесі, соның ішінде энергияның жаңа түрлерін игеру және оларды пайдалану ауқымы болып табылады [3; б.3].

Жалпы бұл мақалада қоғамның нақты көзқарастарына тікелей байланысты ішкі өркениеттің жалпы түрлерінің ерекшеліктері қарастырылды. Яғни, оның нәтижесінде өркениеттің бір тарихи – энергетикалық түрінен екіншісіне ауысуымен өзіне тән энергиясы бар ресурсқа қалай айналғаны көрсетілген.

Адамзат ақыл – ойының энергиясы (В.И.Вернадскийдің термині), сапалық жағынан басқаша, ақпараттық күйге өтіп, өркениеттің бесінші тарихи – энергетикалық түрі – ноосфералық түрдің қалыптасуына негіз бола алады. Оның қалыптасуы бүгінгі күні адамның табиғатпен біртұтас түр ретінде әрекеттесуі, ал Жердің ақпараттық өрісі жаһандық жүйе болуымен алдын ала анықталған. Жаратылыстану ғылымдары үшін айқын бұл факт әлеуметтік ғылым үшін мүлдем ерекше, өйткені жылу мен қуат дәуірінде шығармашылық векторы бар планеталық ұжымдық әрекеттер әлі үйреншікті бола қойған жоқ. Бұл болашақ өркениеттің негізін құра алатын коэволюциялық дамудың басым рөлін қоғамның барлық мүшелерінің түсінуіне негізделген планеталық бірлік энергиясы болып табылады.

Ноосфералық өркениет энергияны деконцентрациялау мәселесін шешуге арналған: оның «экологиялық тұзақтар» деп аталатын ірі урбанизацияланған аймақтарда максималды шоғырлануынан бастап, адамдар өмір сүретін бүкіл аумақта оның биосфераға сәйкес таралуын реттеуге көшу болып табылады. Энергияны

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

пайдалануды азайтатын және басқа сапалық деңгейге шығаратын, энергия алудың дәстүрлі технологияларын жетілдіретін, олардың биосфераға үйлесімді дамуға барынша қайта бағдарлануын және тұтынушы – жаңа ноосфералық мәдениеттің адамы – мұның бәрі өркениеттің бесінші тарихи – энергетикалық түрінің құрамдас бөліктері ретінде қарастырылады [4; б.440].

Мақалада өркениеттік процессті зерттеу, ол көбінесе энергия ресурстарының жекелеген түрлерін пайдалану ерекшеліктеріне байланысты, тарихи процесті соғыстар мен зорлық – зомбылықтардың тарихы ретінде емес, басқа қырынан түсінуге және оны түсіндіруге мүмкіндік береді, сонымен қатар әлеуметтік формациялардың өзгеруі қоғам мен табиғаттың өзара әрекеттесуі ретінде тұрақты дамуға көшу үшін маңызды екені сөзсіз.

Сонымен қатар, әлемдік энергетикалық кеңес (МИРЭС), әлемдік энергетикалық нарықтағы ең беделді және ықпалды үкіметтік емес ұйымдардың бірі, осы проблеманы шешудің тәсілі ретінде энергетикалық қауіпсіздікке ұмтылу, энергиямен жабдықтаудың бағалық қолжетімділігі мен экологиялық орнықтылық арасындағы теңгерімді іздестіруге келіп тірелетін «энергетикалық трилемма» деп аталатын тұжырымдаманы ұсынды. Бұл тұжырымдамада энергетикалық қауіпсіздік дегеніміз – ұлттық және шетелдік көздерден бастапқы энергияны жеткізуді тиімді ұйымдастыру, энергетикалық инфрақұрылымның сенімділігі және энергия жеткізушілердің қазіргі және болашақ сұранысты қанағаттандыру қабілеті [5].

Сонымен бірге, мақалада әлеуметтік даму концепцияларының (қоғамды ғылым негізінде өзгертуді ұсынған Конттың позитивизмінен постиндустриалды қоғам тұжырымдамасына дейін) таусылғаны көрсетілген. Қоғамның жүйелік қасиеттері мен ерекшеліктерін зерттеудің әлеуметтік – философиялық аспектісі ерекше маңызға ие. Әлеуметтік философия шеңберінде әлеуметтік шындықтың егжей – тегжейлері, фактілері біртұтас тұтастықтың ерекше және жалпы жүйелік ерекшеліктерін көрсетеді, соның негізінде қоғамның тарихи дамуының философиялық жүйелік тұжырымдамасын құрылымдауға болады, бұл жүйелік тәсілден тыс ескерілмейтін, бірақ тұтас әлеуметтік жүйенің өзгеруін және оның тарихи дамуының бағытын анықтайтын әлеуметтік жүйелік ерекшеліктерді анықтауға ықпал етеді. Экоэнергетика концепциясы адам мен биосфераның бірге эволюциясы үшін қажетті жағдайларды көбейту және бақылау үшін жеткілікті энергияға ие энергетикалық жүйе ретінде ұсынылады [6].

Мақалада экоэнергетиканың дамытудың жолы – қоғамның жағдайының, табиғатты қорғаудың, энергиямен қамтамасыз етудің сенімділігінің, қоғамдық өндіріс шығындарының жалпы көлемінде екендігі анықталған. Осы бағытта экоэнергетиканың шешуге тиісті негізгі міндеттерінің бар екендігін көруге болады.

Көптеген ғалымдардың пікірінше, энергетиканы дамытудың қазіргі уақыттағы мәні қоғамның дамуының негізгі дәстүрлі энергия түрлері жалпы нақты мәліметтермен, байланысты салалармен алмастырылатындығында болып табылады. Соған байланысты энергетикалық ресурстарды түрлендіруге, өндірісті оңтайландыруға және материалдық энергияны пайдалануды азайтуға мүмкіндік беретін ақпараттық жүйеге ауысу қалыптасты. Яғни жылуэнергетикалық өркениеттен ноосфералық өркениетке ауысуға сәйкес келеді. Ал ноосфералық өркениетте энергетика сапалық жағынан басқа ақпараттық аспектке ие болады.

Жалпы энергетикалық мәселелерді шешудің мынадай кезеңдерін қарастыруға болады: қолданыстағы энергия көздерін дәстүрлі түрде және қолданыстағы технологиялар негізінде пайдалану, жаңа, баламалы энергия көздеріне көшу, энергияның жаңа түрлерінің шығарып оларды тиімді қолдану. Баламалы энергетиканың қатысуымен энергетикалық мәселелерді шешу қазіргі ноосфералық идеялармен байланысты. А.Д.Урсулдың пікірінше, қоғамның эволюциялық дамуы тұрақты және қауіпсіз дамуға көшуді қамтамасыз етеді.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Жаңа энергия көздерін игеруді адам мен биосфераның коэволюциясы мен ноосфера дәуірінің қалыптасуының критерийлерінің бірі деп санауға болады. Керісінше, ноосферогенез процесі міндетті түрде басқа да экологиялық таза, іс жүзінде сарқылмайтын энергия көздерін іздеумен, әзірлеумен және енгізумен, жаһандық энергетиканың тұтас және қауіпсіз жүйесін қалыптастырумен қатар жүреді [7; б.31].

Жалпы табиғат, қоршаған орта, экология туралы білім алу процесі адам үшін энергетиканың, техниканың және т.б. салаларда тиімді пайдалануға болатын табиғаттың қасиеттерін түсінуге бағытталған. Қазіргі уақытта көптеген экологиялық қауіпті аймақтарда «табиғатты қорғау» жақын адамдарының, достарының өмірі мен денсаулығын қорғауды білдіреді, сайып келгенде, бүгінгі күні табиғат біздің қолдар, көздер, тыныс алу мүмкіндігіміздің жалғасы болып табылады. Сондықтан Л.Н.Гумилев табиғатты жаулап алу «өзін - өзі өлтірудің түрінің ең азапты жолы» екенін дәлелдеген кезі дұрыс [8; б.10 - 12].

Мақалада ұлттық энергетикалық қауіпсіздікке аймақтық және халықаралық жағдайларды ескере отырып қол жеткізу керек екендігі айтылды және энергетикалық қауіпсіздіктің пайда болуы қарастырылды. Әлеуметтік, саяси, экологиялық, экономикалық, технологиялық және гуманитарлық аспектілерді бөліп көрсете отырып, жаһандық энергетикалық қауіпсіздікті дамыту маңызды деп есептеуге болады. Ғылыми мақалада сипаттама берілген және көрсетілген аспектілердің әрқайсысының негізгі ерекшеліктері жалпылама көрсетілді. Зерттелетін мәселенің даму дәрежесін бағалай отырып, қазіргі әлемнің әлеуметтік – экологиялық қайшылықтарын шешуде әлемдік энергетиканы одан әрі дамытуды адамның әлеуметтік қызметінің ең аз зерттелген аспектілерінің бірі болып табылатындығын атап өткен жөн. Егер технологиялық тұрғыдан алғанда, арнайы әдебиеттердің, ғылыми мақалалардың, жарияланымдардың кең тізімі осы мәселеге арналған болса, онда философиялық тұрғыдан жаратылыстану, әлеуметтік экология және әлеуметтік философияның ғылыми теориялары тұрғысынан ол жеткілікті түрде дамымаған. Тұтастай алғанда, адамның энергетикалық қызметімен байланысты әлеуметтік – экологиялық мәселелер философтар, әлеуметтанушылар, экологтар, саясаткерлердің және т.б. терең ғылыми зерттеулердің тақырыбына айналған жоқ.

Энергияны тұтыну мәдениетіндегі экологиялық фактордың маңыздылығын түсіну моральдық принциптерге байланысты болуы мүмкін. Бірақ негізгі реттеуші экономикалық және экологиялық шектеулер болып қала береді. Энергия тұтыну мәдениетін қалыптастырудың маңызды құралы іскерлік әлемде экологиялық этиканың таралуын, кәсіпкердің экологиялық ойлауын дамыту бойынша шаралар қабылдауды қарастырады. Бұл ең алдымен жауапкершілікті бірінші орынға қоюды талап етеді. Сонымен бірге әлеуметтік жауапкершілік этикасы нормативтік сипатқа ие болады [9; б.10].

Қорытынды

Қорытындылай келе, зерттеу жүргізу барысында энергетикалық мәселелердің қоғамға, жалпы өркениетке тигізетін әсері анықталды. Сонымен қатар, қазіргі уақыттағы қоғам мен жалпы табиғаттың арасындағы энергетикалық мәселелер мен экологиялық тұрғыдан қауіпті емес тұрақты даму үшін оларды жеңудің әдістері анықталды.

Қазіргі заманда адамзат мәселелерінің жаһандануы жүріп жатыр. Сонымен бірге, қазіргі қоғамда адамзаттың өмір сүруі энергетикалық ресурстардың болуына тәуелді екені түсінікті. Қазіргі қоғам энергияны тұтынудың құрылымының тәжірибелік түрде әсер етуін экологиялық білім беру және тәрбие арқылы іске асыра алады, яғни олардың негізінде экоэнергетикалық қажеттіліктер қазіргі заманғы өндіріс пен адам өміріне кеңінен енгізілетін болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ушаков В.Я. Основные проблемы энергетики и возможные способы их решения // Энергетика. - 2011. - №4. - С. 319.
2. Горлачев В.Ю. Социально-экологические основания перехода к альтернативной энергетике: Философско-методологический анализ: дис. канд. фил. наук: 09.00.08. 2006. – 24 с.
3. Жданов В.Л. Философия истории Тойнби в контексте глобальных мировых преобразований // Философская мысль. - 2019. - №8. - С. 6.
4. В.И.Вернадский и ноосферная парадигма развития общества, науки, культуры, образования и экономики в XXI веке : коллективная монография / Под науч. ред. А.И.Субетто и В.А.Шамахова. В 3-х томах. – СПб.: Астерион, 2013. [в 3-х т. -1742 с.] // Ноосфера. Общество. Человек. – 2013. – № 2
5. Жаһандық энергетикалық проблема адамзаттың энергия ресурстарына қажеттіліктерін қамтамасыз ету қажеттілігінде // melimde.com URL: <https://melimde.com/kaldibekova-bijamal-mpi-20-15nk-geografiya-jer-sharindafi-kn-b.html?page=3> (дата обращения: 05.10.2022).
7. Социально-философский анализ общества как развивающейся системы [Электрон.ресурс] // dissercat.com URL: <https://www.dissercat.com/content/sot-sialno-filosofskii-analiz-obshchestva-kak-razvivayushcheisya-sistemy> (дата обращения: 05.10.2022).
8. Алексашина В.В. Триада: биосфера, техносфера, ноосфера (На пути к ноосферной цивилизации) // Биосферная совместимость: человек, регион, технологии. - 2015. - №2 (10). - С. 21.
9. Делокаров К.Х. Философия и кризис современной цивилизации. - Москва: Изд-во РАГС, 2010. - 56 с.
10. Антонова М.Г. Социально-философский анализ общества как развивающейся системы: автореф. дис. канд. фил. наук: 09.00.11. 2007. - 191 с.

SOCIO – PHILOSOPHICAL ASPECTS OF ENERGY PROBLEMS

The article analyzes philosophical ideas about the socio-philosophical aspects of the energy problem. Analysis of the socio – cultural, philosophical and scientific – theoretical foundations of the energy problem; the formation of a new safe energy paradigm considering the sustainable formation of the current civilization is shown. The article applies philosophical and general scientific methods, principles of historicism and classification, the level and quality of improvement of modern civilization, as well as the methodology of the concept of sustainable development.

Key words: energy problems, noosphere, society, ecoenergy, social philosophy.

Р.К. БЕКЕТАЕВ

*Пограничная Академия Комитета национальной безопасности
Республики Казахстан, курсант,
Республика Казахстан, город Алматы*

научный руководитель – подполковник Ж.Г. ДЖАМПЕИСОВА

*Пограничная Академия Комитета национальной безопасности
Республики Казахстан, доцент 13 специальной кафедры, магистр социальных наук,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: Zhu_Dzhampeisova@mail.ru*

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА

Автор в статье рассматривает основные ценностные ориентации молодого поколения независимого Казахстана, а также их формирование в настоящее время, на фоне общественно-политических процессов.

Ключевые слова: молодой специалист, глобализация, ценности, общественное сознание, формирование, модернизация, нравственные качества.

Развитие независимого Казахстана резко поставило задачу формирования и подготовки конкурентоспособного и устойчивого корпуса молодых специалистов. Это направление стало особенно актуальным на фоне глобальной интеграции и глобализации, для подрастающего поколения, которое неразрывно связано с будущим родного края и страны. Система ценностных ориентаций является одним из центральных личностных образований и оказывает существенное влияние на все стороны человеческой деятельности. У каждого поколения есть своя система взглядов и ценностей, которую оно готово отстаивать. Это значит, что для нового поколения казахстанцев крайне важно, каким будет человек будущего, в какой степени он овладеет двумя важными социальными ролями – ролью гражданина и ролью патриота. Молодые специалисты – это стратегический ресурс развития страны. Молодежь составляет 20,2 % от общей численности населения республики. В результате возник вопрос о необходимости переосмысления культурно-исторических и духовных ценностей, нового типа мышления и мировоззрения молодых специалистов.

Формирование ценностных ориентаций в настоящее время, на фоне общественно-политических процессов, приобретает особую значимость и глубину осмысления, что быстро становится актуальным. Структура ценностных и социальных ориентаций молодежи Казахстана воспринимается как единство осознания национальной идентичности, приверженности национальным ценностям, стремления к переменам и инновационным и научным подходам в деятельности во всех сферах. Эти структурные компоненты системы ценностей находятся в постоянном движении и диалектическом развитии. Здесь важен процесс формирования нового типа мышления специалистов нового поколения. Несомненно, через модернизацию и обновление сознания каждый казахстанец овладеет такими качествами, как прагматизм, готовность к переменам, критическое мышление, открытость сознания, преобладание культа знания. Это необходимо в связи с теми политическими, социальными, историческими и культурными процессами, которые происходят сегодня в стране. И факторами этого роста являются не только продуктивная деятельность национальных идей и взглядов, но и их массовое распространение в обществе, в учебных и государственных учреждениях.

Само принятие программ и проектов, направленных на поддержку и развитие молодежи, их реализация с молодежной аудиторией уникальны и уже показывают свои первые результаты. Во-первых, молодежь стала активнее включаться в общественно-политическую жизнь во всех уголках нашей страны, появляются новые молодежные объединения и клубы, они стали больше высказывать свое мнение по тому или иному поводу. Во-вторых, сознание молодых специалистов действительно начинает модернизироваться, постепенно они осознают свою национальную идентичность и ответственность за судьбу страны, то есть занимаются волонтерством, рационально используют имеющиеся у них ресурсы и Интернет для различных полезных целей, переходят к реальным вещам. Это означает, что у молодых людей сформировались определенные понятия и принципы, которые ведут к социальному и духовному развитию. И можно прийти к выводу, что главным толчком к прогрессу, к новым качественным изменениям и новым достижениям молодых специалистов являются духовно-идеологические ценности. Здесь необходимо процитировать слова Мурата Ауэзова: «... право на будущее принадлежит только культуре, утверждающей свое прогрессивное и оригинальное видение мира, способной обогатить себя наследием прошлых времен и опытом других народов, – культуре, создающей необходимые и неповторимые духовные ценности» [1].

В последние годы был проведен ряд социологических исследований молодежи Казахстана. По представленным результатам социологического исследования 2016 года «Молодежь Центральной Азии», казахстанская молодежная аудитория показала положительные показатели. Молодые люди утверждали, что для них важно иметь чувство собственного достоинства (83% опрошенных), иметь социальный престиж (37,2%), быть финансово обеспеченными (35,8%) и честными (33,6%) в качестве ценностей [2]. Основными целями в своей жизни респонденты называли вещи нравственного порядка, хотя в ряде других вопросов исследования предпочтение отдавалось материальным устремлениям. Респонденты считали, что для того, чтобы добиться успеха в жизни, им в первую очередь нужно быть «хорошими людьми» – преданными своей семье, друзьям и работодателю, а также научиться брать на себя ответственность. При этом наименьшее значение в их рекомендациях придавалось карьерному росту и высшему образованию, хотя они выражали большое желание получить диплом и получать высокие доходы, считая эти два фактора взаимосвязанными. С точки зрения социализации они определили общение со сверстниками как важную потребность, которая выступает для них системой координат, позволяющей оценивать себя и свое поведение со стороны. Однако больше всего им доверяли в самых близких социальных группах – семье и родственниках. Друзья занимают третье место, а политические и религиозные лидеры – последнее. В отличие от социологического измерения, по мнению психологов, популяризация идеологии индивидуальных свобод, когда человек становится центром ответственности за свою жизнь, дезориентировала многих молодых людей по-разному. В связи с возникающими противоречиями между культурой общности, сложившейся в Казахстане, высокой ценностью семьи, безусловным уважением к старшим и родителям и пониманием того, что рациональные черты присутствуют в индивидуальных свободах и в более привычных ценностях, у молодых людей возникает чувство вины, стыда и утраты.

Молодежь несет ответственность за стабильное развитие страны в условиях глобализации и рыночных преобразований. Молодежь в Казахстане составляет небольшую часть населения страны, но государство уделяет ей большое внимание. В век современных технологий, открытости и доступности информации молодые специалисты сами создают новые возможности и используют их. Молодежь Казахстана конкурентоспособна. Об этом свидетельствует «утечка мозгов», работа

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

многих казахстанских специалистов в других странах мира, назначение молодых кадров на ответственные должности на госслужбе, достижения в бизнесе и предпринимательстве, науке и творчестве, культуре и спорте. В период Независимости молодые кадры обеспечивали всестороннюю прозрачность социального лифта, процесс системного диалога и правильного общения. Большое количество молодых людей занимают ответственные и важные посты в системе общественно-политических процессов в стране, что впоследствии должно привести к модернизации Казахстана.

Негативные процессы, вызванные углублением кризиса в нашем обществе, крайне затрудняют проведение воспитательной работы с молодежью. Ее эффективность резко снизилась в последние годы, и все же сохранившиеся до наших дней молодежные организации и объединения имеют возможности для совершенствования своей деятельности. Их реализация во многом зависит от более глубокого понимания важнейших аспектов, особенностей современной молодежи, как специфической категории общества. Начиная с 90-х годов XX века развитие многих отраслей науки в стране, наличие информационного пространства и инновационных технологий обусловили высокий уровень профессиональной конкуренции и увеличили темпы возможных изменений во всех сферах жизнедеятельности человека. В то же время формирование ценностей в процессе глобализации общественного сознания прошло и сегодня проходит сложные этапы, суть которых заключается в противостоянии духовно-нравственных и материальных ценностей саморазвития молодых специалистов. Эти тенденции, предоставляя возможности для успешной самореализации во многих сферах, одновременно предъявляют повышенные требования к таким нравственным качествам личности, как ответственность, честность, инициативность, предприимчивость, независимость, порядочность. Проводимые сегодня реформы по обновлению и модернизации страны осуществляются с участием молодых кадров: большинство молодых людей решают задачи радикального изменения своего отношения к жизни, труду, собственности, понимания своего долга и причастности к судьбе Родины, патриотизма и преданности родине и народу, а усиление их общественно-политической активности связывает с ними их жизненные перспективы и рост физических, личностных, образовательных, профессиональных качеств. Существуют определенные противоречия в мировоззрении и взглядах молодых специалистов на происходящие в стране события. Сегодня очевидно его влияние на молодежь Казахстана и молодых специалистов, на многие социальные процессы страны и пробуждение национального самосознания молодежи на новом идеологическом уровне. Это свидетельствует о приходе нового поколения, мультикультурного, всесторонне развитого, с новым критическим мышлением, новым подходом и открытым умом, готового к новым вызовам современности, четко осознающего свою причастность к истории нашей страны. Сегодня специалисты поколения Независимости Казахстана, сформировав и усвоив возрожденное национальное сознание, мобильны и конкурентоспособны, готовы решать многие актуальные проблемы нашей страны и казахстанского общества и стремиться к качественным изменениям.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ауэзов М.М. «Энкидиада: К проблеме единства миров кочевья и оседлости. Кочевники. Эстетика: Познание мира традиционным казахским искусством». Алматы, 1993.
2. Виллюнас В.К. «Психологические механизмы биологической мотивации». М., 1986.
3. Назарбаев Н.А. «Казахстанский путь», 2006.
4. Назарбаев Н.А. «В потоке истории», 1999.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

5. Назарбаев Н.А. «Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050»: Новый политический курс состоявшегося государства», 2012.

6. Воспитание конкурентоспособной способной личности в рамках программы «Рухани жаңғыру»

7. Единая системная взаимосвязанная программа трех шагов по развитию общественного самосознания «Рухани жаңғыру»

VALUE ORIENTATIONS OF THE YOUNG GENERATION OF INDEPENDENT KAZAKHSTAN

The author examines the main value orientations of the young generation of independent Kazakhstan, as well as their formation at the present time against the background of socio-political processes.

Key words: young specialist, globalization, values, public consciousness, formation, modernization, moral qualities.

Н.Б. БЕКТҰРҒАН

*Ш.Есенов атындағы Каспий Технологиялар және Инжиниринг университеті,
магистрант,*

Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы

e-mail: bekturgan_n@akt.nis.edu.kz

ғылыми жетекші - А.Б. ТУРКМЕНБАЕВ

*Ш.Есенов атындағы Каспий Технологиялар және Инжиниринг университеті,
п.э.к., профессор,*

Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы

e-mail: olimpiada_kguti@mail.ru

САБАҚТА КЕЙСТІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Қазақстандық білім беруді модернизациялаудың заманауи тәсілдері басым мақсаттар мен міндеттерді анықтайды, оларды шешу білім сапасының жоғары деңгейін талап етеді. Жаңа білім беру технологиялары бүгінде білім алушылардың зияткерлік, шығармашылық және адамгершілік дамуының қажетті шарты болып табылады.

Қазіргі заманғы технологиялар мен оқыту әдістерінің ішінде жақында білім беруде кейс технологиясы ерекше орын алады. Кейс технологиясы–бұл әрекетті оқыту. Case-study әдісі немесе нақты жағдайлар әдісі – нақты проблемалар–жағдайларды шешу (кейстерді шешу) арқылы оқытуға негізделген белсенді проблемалық – ситуациялық талдау әдісі. Оқытудың интерактивті әдісі бола отырып, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: кейс технологиясы, заманауи оқыту, креатив, белсенді проблемалық жағдай, дамыту.

Кейс (ағылш. case)–бұл кез-келген саладағы нақты жағдайдың немесе жағдайдың сипаттамасы: әлеуметтік, экономикалық, медициналық және т.б. әдетте, іс тек сипаттаманы ғана емес, сонымен қатар белгілі бір проблеманы немесе қарама-қайшылықты қамтиды және нақты фактілерге негізделген [1].

Тиісінше, істі шешу дегеніміз-ұсынылған жағдайды талдап,оңтайлы шешім табу. Жақында кейстерді шешу әдісі білім беруде кеңінен қолданылып, оқытудың ең тиімді технологияларының біріне айналды.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Қазір кейстерді оқыту әдісі ретінде шешу барлық жетекші бизнес-мектептерде, университеттер мен корпорацияларда қолданылады.

Істің шешімі бірнеше қадамнан тұрады:

- 1) ұсынылған жағдайды зерттеу (кейс);
- 2) жетіспейтін ақпаратты жинау және талдау;
- 3) проблеманы шешудің ықтимал нұсқаларын талқылау;
- 4) ең жақсы шешімді әзірлеу.

Бәрі қарапайым сияқты бірақ іс жүзінде бірінші рет кейстермен айналысатын қатысушыларды таңғалдыратын бірнеше қиындықтар бар.

Біріншіден, істің дұрыс жауабы жоқ. Оңтайлы шешім бір болуы мүмкін (бірақ оны әрдайым нақты жағдайда жүзеге асыру мүмкін емес), бірақ бірнеше тиімді шешім бар.

Екіншіден, кіріспе істер бір-біріне қайшы келуі немесе үнемі өзгеруі мүмкін. Іс нақты фактілерге негізделген және нақты өмірлік жағдайға еліктейді, ал өмірде сіз бірнеше рет осындай проблемаларға тап болуыңыз керек.

Үшіншіден, әдетте, істер шектеулі уақыт жағдайында шешіледі. Іс екі компонентті біріктіреді: зерттеу және оқыту, сондықтан оны құру процесі бір уақытта бизнес-журналист/кеңесші және оқытушының жұмысын қамтиды [1].

Әдетте, жағдай нақты жағдайда болған жағдайға негізделеді. Қажет болса, жағдай күрделене түседі және оған пікірталас тудыратын мәселе қойылады. Істің мазмұны ашық көздерден алынған мәліметтермен толықтырылады: есептер, зерттеулер, статистикалық мәліметтер.

Кейс-әдіс-бұл практикалық және семинарлық сабақтарды өткізу кезінде қолданылатын оқушылардың өзіндік жұмысының негізгі әдістерінің бірі. Оны қолдану студенттерге теориялық білімдерін практикалық мәселелерді шешуге қолдануға мүмкіндік береді, тәуелсіз ойлауды дамытуға ықпал етеді.

Мұндай оқыту мамандардың кәсіби қызметте кездесетін негізгі проблемалары тілінде түсіну мен ойлау қабілетін дамытады.

Кейс әдісті қолданудың нәтижесі тек алынған білім ғана емес, сондай-ақ кәсіби қызмет дағдылары болып табылады. Оқушыларға нақты өмірлік жағдайды түсінуге мүмкіндік беріледі, оның сипаттамасы практикалық мәселені ғана емес, сонымен қатар осы мәселені шешу кезінде игерілетін белгілі бір білім кешенін жүзеге асырады. Мәселенің өзінде белгілі бір шешімдер жоқ және оқыту өмір сүрудің қажетті шарты ретінде қарастырылады [2].

Кейс-әдіс технологиясы Әр түрлі сабақтарды өткізу кезінде қолданылады: жаңа білімді хабарлау; бекіту; білімді бақылау және бағалау; зерделенген материалды жүйелеу.

Кейс-әдіс оқушылардың мынадай дербес іс-әрекетін болжайды: дайындық жұмысы (ақпарат жинау), қойылған мәселе бойынша жеке және топтық жұмыс. Бұл әдіс оқушылардың білімін алуға, бекітуге және жетілдіруге, оқу және кәсіби дағдыларды қалыптастыруға, оқушылардың танымдық қажеттіліктері мен қабілеттерін дамытуға бағытталған, бұл оқушылардың оқуда да, кәсіби қызметте де маңызды және қажет дағдыларды дамытуға ықпал етеді.

Келесі дағдыларды бөлуге болады:

- қажетті ақпаратты өз бетінше іздеуді жүзеге асыру;
- ең бастысы, маңыздысын таңдаңыз;
- міндеттерді тұжырымдау;
- міндеттерді шешу механизмін анықтау – ;
- шешім қабылдау;
- шағын топтардың жұмысын ұйымдастыру; [3]

Кейс-технологияны қолдана отырып физика сабақтарын өткізу мысалдары

Кейс 1. "Үйкеліс күші" тақырыбы, 7-сынып

Эстафетаны өткізу кезінде дене шынықтыру пәнінің мұғалімі оқушыларға арқаннан тез сырғып кетпеу керектігін ескертті. Себебі қолдарын күйдіріп алуы мүмкін.

Кейске қойылатын сұрақтар: мұғалімнің ескерткені дұрыс болды ма? Неліктен жылдам сырғанау кезінде қолыңызды күйдіруге болады? Қалай түсу керек еді? Қауіпсіз арқан сырғанау нұсқаларын ұсыныңыз. Қандай жағдайларда үйкелістің үксас көрінісіне әлі де тап бола аласыз? Жағымсыз салдарды қалай болдырмауға болады.

Бұл технологияның артықшылығы-физика сабақтарында оқушы алған білімдерін оқулықтан дерексіз мәселелерді шешуде ғана емес, сонымен бірге ол оқуды аяқтағаннан кейін шешетін өмірдегі нақты мәселені шешуде қолдана алады. Кейстерді талдау білімді белсенді игеруге және өмірде теориялық білімнен гөрі пайдалы болуы мүмкін практикалық ақпараттың белгілі бір жүгін жинауға ықпал етеді. Сондай-ақ кейстерді талдау процесінде қазіргі әлемде аса қажетті Талдамалық, шығармашылық және коммуникативтік дағдылар дамиды

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Давиденко В. Чем "кейс" отличается от чемоданчика? «Обучение за рубежом» №7, 2000.
2. Смолянинова О.Г. Дидактические возможности метода case-study в обучении студентов.
3. <http://io.nios.ru/articles2/61/2/opyt-primeneniya-keys-tehnologiy-v-obuchenii-fizike-uchashchihsya-gumanitarnyh>.

USE OF CASE TECHNOLOGIES IN THE LESSON

Modern methods of modernization of Kazakh education determine priority goals and objectives, their solution requires a high level of education quality. Today, new educational technologies are a necessary condition for the intellectual, creative and moral development of students.

Among modern technologies and teaching methods, recently case technology has a special place in education. Case technology is action learning. The case-study method or the method of specific situations is an active problem-situational analysis method based on teaching by solving real problems and situations (solving cases). Being an interactive method of teaching, it allows to increase students' interest in the subject.

Key words: case technology, modern teaching, creativity, active problem situation, development.

Ә.О. БЕРДАЛЫ

*Каспий Университеті, ҰП 19 – 1 к 3 курс студенті
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: aselberdaly@mail.ru*

ғылыми жетекшісі – Ж.Ж. БЕЙСЕНОВА

*Каспий Университеті, психология ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: Zhuparkul22_70@mail.ru*

ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ӘДІСТЕРІ

Мақалада қарым қатынас, мәселелері, қарым қатынас тиімділігін арттыру әдістері, оны қолданылу ерекшеліктері, жолдары теориялық және психологиялық тұрғыда талданған.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Кілт сөздер: тұлға, қарым қатынас тиімділігі, коммуникативтілік, қарым-қатынастағы конструктивтілік.

Тұлға – әлемдегі адамзат қоғамның тірегі, дамудың қайнар көзі. Тұлға – интеллектуалды деңгейдегі қоғамның продуктивті жемісі.

Қоғам қарым-қатынас жүйесінен құралады, жалпы алғанда тұлғаның продуктивті жеміс ретіндегі көрінісі оның қоғамдағы қарым-қатынасы арқылы шартталады. Өзімізге белгілі қарым-қатынастағы конструктивтілік, оны тиімді пайдалану, өзіндік нормалармен шартталған заңдылықтарға ие. Сондықтан қарым-қатынастың дұрыс құрылуы тұлғаның тиімділігін арттыру мақсатын көздей білуінде.

Қарым-қатынас өнері - өте көне және қиын, бірақ бұл өте қарапайымнан басталады.

Психология ғылымындағы негізгі ұғымдардың біреуі – қарым-қатынас. Қарым-қатынасыз жеке адамды түсіну, оның дамып жетілуін талдау мүмкін емес.

Қарым-қатынаста адамдар өзін көрсетеді, өзі үшін және басқалар үшін психологиялық қасиеттерін аша түседі. Сонымен бірге ол қасиеттері қарым – қатынаста қалыптасады.

Адамдармен қарым-қатынаста адамның адамзаттық тәжірибені игеруі, қалыптасқан мораль, құндылықтар, білім мен іс-әрекет түрлерін игеруі, жеке адам және дара адам түрінде қалыптасуы іске асырылады. Яғни қарым-қатынас адамның психологиялық дамуының маңызды факторы.

Қарым-қатынас адамдардың өзара әрекеттестік және өзара қатынас жасауының ерекше формасы.

Қарым-қатынас ұғымы С.И. Ожегов сөздігінде өзара келісім, іскерлік және достық байланыс арқылы анықталады. Нақты әлеуметтанулық, психологиялық, педагогикалық зерттеулерде қарым-қатынас ұғымы өзара әрекеттестік, байланыс ұғымдарымен жақын мағынада қолданылады. Сонымен қатар қарым-қатынас контекстінде өзара әрекеттесуді, қатынасты тиімді жүзеге асырудың тәсілдері, дағдылары, құралдары, адамның қабілеті мен қасиеттері жүйесінде қарастырылады [1].

Қазіргі кезде қатынас мәселесін философия, психология, әлеуметтану, этика, психолінгвистика - осы сияқты, саладағы ғалымдар әр жақты зерттейді. Мәселен, Л.П.Буева іс-әрекет пен қарым-қатынас өзара байланысты, сонымен қатар өзбетті деп тұжырымдаса, М.С.Каган қарым-қатынасты адамның іс-әрекетінің бір түрі, құрлым мен атрибутына тән деп қарастырады. М.В.Соковин адамның қарым-қатынасын коммуникативті іс-әрекет, қатынас, өзара түсіну және өзара әсер ретінде қарастырады [2,3].

«Қарым-қатынас» ұғымының көп анықтамаларының арасында біз оны – «коммуникативті іс-әрекет» ұғымымен синоним деп қарастыратын (А.Н.Леоньев, М.И.Лисина, Х.Т.Шерьязданова, Т.И.Суркова, Д.А.Исмайлова, Ж.А.Абишева және т.б.) позицияларына жүгініп, М.И.Лисинаның анықтамасын арқау етеміз. Сонымен, қарым-қатынас деп - екі (немесе одан да көп) адамның қатынастарын жасап, реттеуі мен ортақ нәтиже алуды мақсат етіп, келісім мен бірлестікке бағытталған өзара әрекеттерін атаймыз. А.Н.Леоньев іс-әрекеттің қай түрін болмасын қарым-қатынаспен қабаттас болады деп түсіндіреді. Ол іс-әрекетті қарым-қатынастың қажетті шарты ретінде қарастырады. А.Н.Леоньевтің қарым-қатынасты іс-әрекеттің өзгеше түрі деп талдау концепциясы, Б.Г.Ананьевтің, А.А.Бодалевтің коммуникативтік әрекет жайлы ілімдері біздің зерттеулеріміздің әдіснамалық негізі болды [4].

Ал қазақстандық ғалым -психолог С.М.Жақыпов бүтіндей оқу-тәрбие үрдісінің тиімділігін анықтайтын факторлардың бірі және оқытушы мен оқушының арасындағы өзара әрекеттестік деп бірлескен диалогтық танымдық іс-әрекетті

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

тиімділік критеріі деп көрсетеді. Мұнда өзара әрекеттестік, қарым-қатынас мәселесі шешілгенде танымдық іс-әрекетті қалыптастыру үрдісіне жетекшілік жасау мүмкіндігі пайда болатындығы дәлелденеді [5].

Қарым-қатынасты зерттеуде ең алдымен оның құрлымдық компоненттерін анықтау қажет. Осыған орай зерттеу барысында Г.М.Андрееваның қарым-қатынастың бір-бірімен өзара байланысты үш жақты қарастырады коммуникативтілік, интерактивтілік және перцептивтілік.

Коммуникативті жағы мәлімет беру-алмасу мәселесімен анықталады; интерактивті жақтың мәні қарым-қатынас жасаушы жұптастардың өзара әрекеттестігінде болады, ал перцептивті компонент-адамдардың бірін бірі қабылдауы, өзара түсінушіліктері. Ғалым бұлай жіктеп, бөлудің шартты ғана екендігін, қарым-қатынас үрдісінде оның 3 жағы да көрінетіндігін дәлелдейді [6].

Қарым-қатынасты зерттеу мәселесімен айналысушы ғылымдардың көпшілігі (А.Г.Ковалев, М.И.Лисина, А.В.Петровский, К.Обуховский, В.С.Мусина, В.С.Мухина және т.б.) адамдардың қарым-қатынасты жүзеге асыруын қажетсіну, басқа адамды танып-білуге ұмтылу, ниет білдіру ерекшеліктері деп түсіндіреді [7].

Басқару психологиясы бойынша зерттеулерде іскер адамдардың арасындағы қарым-қатынас мәселесі басқы орын алады. Бұл қарым-қатынасты анықтауда арнайы «іскерлік қарым-қатынас» деген ұғым қолданылады. Іскерлік қарым-қатынас А.А.Бодалев, В.А.Кан-Калик, Я.Л.Коломинский, В.А.Петровский, А.А.Леонтьев т.б. еңбектерінде мазмұны, формалары, тәсілдері бойынша сипатталады. Іскерлік қарым-қатынас іскер адамдардың арасындағы нақты психологиялық контракт деп түсіндіріледі [8].

Іскерлік қарым-қатынас негізінде тұлғаның мінез-құлқы, таным дүниесі, адамгершілік позициясы қалыптасып жетіледі.

Іскерлік қарым-қатынастың формасы – іскер адамдардың «субъект-субъект» жүйесіндегі бірлескен әрекеттестіктері болып табылады. Іскерлік қарым-қатынас тұлғаның жеке басы, олардың психикасына әсер етудегі рөлі, яғни қарым-қатынас стилі арқылы әр деңгейде көрінеді.

Әдебиеттерге талдау жасағанда қарым-қатынас стилінде коммуникациялық тәсіл, қатынас сипаты, даралық, тұлғаның ерекшелігі, әлеуметтік-адамгершілік құндылықтар, әлеуметтік рөлі мен статус көрінеді.

Әрбір қарым-қатынас стилі де тұлғаның басқаларға әсер етуін байқатады. Қарым-қатынасындағы авторитарлық стиль тұлғаның позициясымен сипатталады. Онда тұлғаның адамдардан бағынуды талап етуі, не іс-әрекетті күшпен орындатуы, жазалау тәсілдерін қолдануы, балалар инициативасын табан асты етуі, басқалардың мүмкіншілігінен тыс жетістікке үміттенуіне әсер ету, тәрбиелеу тәсіліне айналады. Мұндай жағдайда балалардың өз мінез-құлқын, жүріс-тұрысын реттей алмауы, қорқыныш-үрейлі күй кешуі, кез-келген іс-әрекетке қызығушылық, ниет, мотивтің болмайтындығы талай зерттеулерде белгілі болған.

Қарым-қатынастың демократиялық стилі тұлға мен басқалардың бірдей белсенді позициясын қамтамасыз етеді. Тұлға балалардың жағымды эмоцияларды қажетсінуі мен өзінің ішкі мүмкіндіктерін шығаруға мүмкіндік жасайды. Мейірім, достық негізіндегі дара стиль арқылы басқалардың өз-өзіне сенімді болуын, адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруы, дамытуы мүмкін болады. Мұнда педагог сендіру және иландыру тәсілдерін пайдаланып қарым-қатынас құрады.

Сонымен, тұлғаның өзін-өзі реттеуі, жетістікке жетуі оның қарым-қатынастың тиімді әдістерін өте ұқыпты, сауатты, орынды, адекватты қолданылуына байланысты деп айта аламыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. М.Н.Ночевник. Основные направления экспериментального исследования речи в ситуации общения. / Психологический журнал №4, 1985 с. 153-158.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

2. Добрович А.Б. Общение: наука и искусство. - М.: Яуза-Секачев, 1996. - С. 253. - (Психологическая культура), 25000 экз. - ISBN 5-87849-069-2 (Яуза). - ISBN 5-88923-043.

3. Михеева С.М. Психологическая совместимость и характер взаимодействия членов группы. - В сб.: Вопросы психологии познания людьми друг друга я общения. Краснодар, 1978. кн.2, с. 135-143.

4. Ниренберг Дж., Калеро Г. Как читать человека словно книгу. М., 1990.

5. С.Жақыпов. Оқыту процесіндегі танымдық іс-әрекет психологиясы. Оқу құралы. - Алматы, 2008. - 216 бет.

6. Абульханова-Славская К.А. Личностный аспект проблемы общения. - В кн.: Проблемы общения в психологии. М., 1981. с. 218-241. Жұмабаев М. Педагогика. - Алматы: Рауан, 1992.

7. Сабинова Ж.Н. Мағжан Жұмабаевтың психологиялық көзқарастары. - Атырау, 2008.

8. Шевадрин Н.И. Принцип решетки противостояние позиций в диагностике межличностных отношений. М., Вопросы психологии. 1992, № 3, с. 117-127.

METHODS OF INCREASING THE EFFICIENCY OF RELATIONSHIPS

In the article, communication, problems, methods of increasing the effectiveness of communication, features and methods of its use are analyzed theoretically and psychologically.

Key words: personality, communication efficiency, communicativeness, constructiveness in communication.

П.М. БОБРОВСКИЙ

*Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
курсант,
Республика Казахстан, город Алматы*

научный руководитель – полковник М.В. БОБРОВСКИЙ

*Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
старший преподаватель кафедры тыла,
магистр педагогических наук,
Республика Казахстан, город Алматы*

**ВОЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ - ГАРАНТИЯ СТАБИЛЬНОСТИ В
РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Молодежь - самый активный член любого государства. Сегодняшняя молодежь - это будущее суверенного государства, продолжение поколения, обладающего независимостью, о которой давно мечтали предки.

«Будущее страны начинается с колыбели» сегодняшнее новое поколение обязано служить своей стране и нации, когда она молода и энергична.

Знание прошлого, правильный вектор в будущее, воспитание в соответствии с национальными традициями и современными требованиями, является одним из путей формирования сознательного поколения.

После окончания 9 или 11 классов для подавляющего большинства выпускников и их родителей наиважнейшим является вопрос – куда поступить? Какую специальность получить? Какая профессия может обеспечить выпускнику стабильность в будущем? Среди множества различных профессий – особняком стоит одна – защитник Родины. [1]

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

«Офицер - это честь Армии! Офицер - не просто государственный служащий, он государственный человек, которому доверяются судьбы многих людей». Обучение в военных учебных заведениях Республики Казахстан дает возможность получить престижную, высокооплачиваемую профессию — быть офицером.

Современный этап военного строительства, преобразования в военном деле предъявляют новые, более высокие требования к офицерским кадрам, к их профессиональной и военно-технической подготовке, знанию иностранных языков, морально-психологическим качествам, к методам обучения и воспитания личного состава. [2]

Получить высшее образование с гарантированным трудоустройством, стабильной заработной платой, полным социальным пакетом и льготами, перспективой карьерного роста предлагают военные учебные заведения в Казахстане.

Кроме того, выпускникам 9 классов, желающим получить военные специальности, представляется возможным обучение в военном кадетском корпусе Министерства Обороны имени Ш.Уалиханова, расположенном в г.Щучинск, а также военном колледже спорта (СК МО РК в г.Алматы).

Формирование грамотного, образованного защитника Родины возможно еще со школьной скамьи, при обучении в военных школах-интернатах и военном лицее для одаренных детей «Арыстан».

В военные Вузы поступить гораздо сложнее, чем гражданские. В военных Вузах ведется более тщательный отбор претендентов на получение военного образования. Ведь кроме результатов ЕНТ учитываются результаты психологического тестирования и заключение военно-врачебной комиссии. Также во внимание принимаются спортивные достижения, участие в олимпиадах и конкурсах.

Очень важно понимать, как выпускникам, так и их родителям, что курсанты военных учебных заведений МО РК находятся полностью на государственном обеспечении, получают денежное довольствие, обмундирование, обеспечиваются трехразовым питанием и бесплатным медицинским обслуживанием на весь период обучения.

Для получения качественного образования имеется необходимая, регулярно совершенствующаяся материально-техническая база, высоко квалифицированный преподавательский состав военных учебных заведений, имеющий не только теоретические знания, но и значительный практический опыт работы в военных частях и формированиях МО РК.

После окончания военного учебного заведения Приказом министра обороны Республики Казахстан присваивается первое офицерское звание - лейтенант. Диплом об окончании учебного заведения имеет статус республиканского уровня. Вместе с военной специальностью в некоторых военных ВУЗах выпускник получает дополнительно гражданскую специальность, которая записывается в диплом.

В системе военного образования с первых дней обучения предусмотрены ношение форменной одежды и казарменный режим. Плюсы и минусы военных Вузов стоит рассматривать в зависимости от целей, которые поставил курсант на будущее. [2]

Преимущества:

1. У выпускника появляется реальная возможность почувствовать себя полностью самостоятельным, без какой-либо опеки со стороны родителей. Уже на первых этапах своей самостоятельной - жизни принимать решения и нести за них ответственность. Получая военное образование молодой человек заранее знает, чем будет заниматься в будущем отличие от выпускников гражданских ВУЗов, которые зачастую по вполне объективным причинам не могут трудоустроиться по специальности.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

2. Обучение в военном Вузе существенным образом отличается от учебы в любом гражданском Вузе. Ведь кроме получения необходимых научных и теоретических знаний будущие офицеры несут самую настоящую службу, получая большой практический опыт и знания особенностей будущей профессии.

3. Именно у военных есть реальная возможность самостоятельного карьерного роста и достижения высоких результатов.

В современном мире профессия военного - одна из самых востребованных

Особенностью военных Вузов является то, что осваивать преподаваемые дисциплины курсанту придется вне зависимости от его желания и настроения.

Постоянно находясь стенах военного Вуза - курсанты максимально ограничены от влияния разных негативных факторов, влияющих на качество получаемых знаний, что способствует оптимальному протеканию образовательного процесса. На протяжении всего периода обучения, курсантов, в отличие от студентов гражданских вузов, не тревожат проблемы, связанные с поиском места жительства, оплатой учебы, питания и одежды. Курсанты также получают стипендию. Время на самоподготовку определено расписанием дня.

Все эти факторы в купе позволяют курсанту максимально сконцентрироваться на получении знаний и несении службы.

1. Жесткая дисциплина, контроль над посещаемостью и успеваемостью в военных Вузах в отличии от гражданских Вузов, где большинство студентов пропускают лекции по причине необходимости подрабатывать, причем на должностях низко квалифицированных сотрудников, например, курьерами или продавцами в фаст-фуде.

2. 100% трудоустройство офицеров. Стабильное денежное довольствие выше среднего уровня зарплат, льготы и соцпакет, предусмотренные для военнослужащих и их семей, участие в госпрограмме по обеспечению жильем.[3]

Время обучения входит в трудовой и воинский стаж. Ежегодный оплачиваемый отпуск от 30 суток и выше, плюс выплата на оздоровление, дополнительные оплачиваемые отпуска Военная пенсия, а также низкий возраст выхода на заслуженный отдых (выход на пенсию возможен после 20 лет выслуги) [3]

Множество льгот: различные надбавки к заработной плате (за службу, за квалификацию) - мало кто из выпускников гражданских ВУЗов могут рассчитывать на это! Военные никогда не останутся без внимания со стороны государства. Ведь именно эти люди стоят на страже независимости и суверенитета страны.

Не смотря на присутствие некоторых негативных моментов, относящихся в основном к ограничению свободы курсантов, выражающихся в постоянном контроле со стороны руководства, необходимости подчинения старшему по званию, запрет на свободный выход с территории, редкие встречи с родственниками, дежурства и наряды, взыскания за нарушение уставных требований и иные проступки нельзя не отметить, что именно курсанты военных ВУЗов - это часть молодежи нашей страны, которых отличает истинный патриотизм и любовь к Родине. Все это благодаря ежедневным усилиям педагогов-воспитателей и психологов. [1]

Именно будущие офицеры – это та устойчивая часть современной молодежи, которую сложнее всего направить на необдуманные поступки, направленные на подрыв стабильности и суверенитета страны. Именно люди, получившие военное образование, являются частью фундамента стабильности и процветания государства в будущем!

Плюсы военного учебного заведения

- Получение звания и престижной специальности.

- Человек заранее знает, куда пойдет работать.

- Изучение интересных вещей. Это при условии того, что выбор был осознанным.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

- Ношение формы.
- Получение одной из самых традиционных и востребованных профессий в Казахстане.
- Хороший способ совместить приятное времяпрепровождение с полезным.
- Бесплатное посещение тира, спортивных секций.
- Получение в будущем высокооплачиваемой специальности.
- Высокая пенсия в будущем.
- Множество льгот: различные надбавки к заработной плате (за службу, за квалификацию).

Минусы учебы в военном вузе:

- Жизнь по расписанию. Многим это не нравится. Люди начинают ценить каждую минуту.
- Необходимость сочетать учебу и службу. К примеру, если у учащегося в один день запланирована лабораторная работа и наряд, то сдавать задание все равно придется.
- Высокий риск получения травмы. Во время службы человек может получить травму любого характера или даже может случиться летальный исход. Получить гарантию на сохранение здоровья нельзя. Тем, кто мечтает о спокойной офисной работе, не стоит идти в военные вузы.
- Нестабильность в плане будущей работы. Военнослужащих часто отправляют в командировки в любой момент и в любое место. Это может стать большой проблемой для создания семьи.
- Постоянная уборка территории. Учащиеся круглый год наводят порядок на закрепленном за ними месте.
- Проживание в бетонных стенах, за которыми находится город. Выходить можно только по расписанию. Велик риск уйти в самоход.
- Психологический дискомфорт. Будущий военный должен быть готов к трудностям. Не каждый человек может с ними справиться.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. https://www.kaznaru.edu.kz/page/news/?link=el_bolashagy__bilimdi_urpak_1958&lang=ru.
2. <https://pricom.kz/obshhestvo/postuplenie-grazhdan-v-voennye-chebnyi.html>.
3. <https://nagrazhdanke.ru/sluzhba-v-vs/voennoe-obrazovanie/>

А. ДӘРІБЕК

Қаспий Университеті, ҰП 19 – 1 к 3 курс студенті

Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

e-mail: aigerim.daribekova@yandex.kz

ғылыми жетекшісі - Ж.Ж. БЕЙСЕНОВА

Қаспий Университеті,

психология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,

Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

e-mail: Zhuparkul22_70@mail.ru

ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ

Мақалада дарындылық, дарындылықтың теориялық, психологиялық талдануы, дарынды балалардың психологиялық ерекшеліктері, оларды анықтау және зерттеу, дарынды балаларды анықтауда ұстанатын принциптер, дарынды балаларға психологиялық сүйемелдеу мәселелері қарастырылған.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Кілт сөздер: дарындылық, дарынды балалар, дарындылық, қабілеті, шығармашылық, қабілеттер, психологиялық сүйемелдеу.

«Дарындылық» деген сөз психологияда күнделікті өмірге қарағанда біршама тар мағынада қолданылады. Ал ғылымда дарындылық қабілеті - адамның нышандарынан, білім, ептілік және дағдылары бойынша өлшенеді. Жеке тұлғаның психологиялық қасиеті ретінде адамның қабілеттер сапасы, көлемі бойынша, олардың үйлесімділігінің өзіндік ерекшелігі, даму дәрежесі бойынша бөлінеді.

Дарынды баланың дарынды ересектен ерекшелігі – ол әлі толық қалыптаспаған тұлға, оның болашағы анықталмаған, оның қабілеттерін дамыту қажет[1].

Психологиялық, педагогикалық зерттеулердің нәтижесі бойынша дарынды баланың бейнесіне төмендегідей сипаттамалар берілген:

1. Интеллектуалды жән еақыл-ой белсенділік қабілеттілігі жоғары бала сөйлеу белсенділігінің жоғарлығымен, ойының ұшқырлығымен, байқағыштығымен, мәселені шешуде жан – жақты жолды қарастырумен, тәуелсіздігімен, құрбыларының арасында көсем болумен, есте сақтауының беріктігімен т.с.с қасиеттерімен ерекшеленеді.

2. Бейнелеу өнерге қабілеттілігі бар бала - сурет салуға көп уақыт бөлінуінен, көргенін есте сақтауымен, сурет сабағын жақсы көретіндігімен ерекшеленеді.

3. Музыкаға қабілеті бар балалар - ән сабақтарына аса қызығушылықпен қарайды, ритмикалық бөліктерді оңай қайталайды, таныс әуендерді бірінші дыбыстан таниды.

4. Қозғалыстың белсенділігі бар бала жаттығуларды орындауда тепе-теңдік сақтайтын, қозғалысты жақсы көретін, өзінің жасына дене күші күшті болып келеді[2].

Дарындылықты анықтауда сан түрлі әдістер мен тәсілдер қолданылады. Оқушы бойындағы дарындылықты анықтау үшін психологиялық диагностикалар, (әдістемелер тесттер, сауалнамалар, эксперимент зерттеуі) т.б. қажет.

Дарындылық диагностикасы балалардың қабілеттілігін бағалауға негіз бола отырып, оларды саралауға мүмкіндік беретін қызметті атқарады. Сондықтан балалар дарындылығының диагностикасында әдістерді таңдау мен қолдануда педагогикалық жағынан аса мұқият болған жөн.

А.Савенков дарынды балаларды анықтаудың келесі принциптерін ұсынды[3]:

1. Кешенді бағалау принципі. Баланы зерттеу жан-жақты және кешенді болуы керек. Баланың интеллектуалдық қабілеттілігінің даму деңгейінен басқа психо-физикалық қасиеттері мен құбылыстарының мүмкіндігінше кең аймағын зерттеуіміз қажет. Зерттеуші үшін баланың шығармашылық қабілеттілігінің дәрежесін, психо-әлеуметтік және физикалық даму деңгейін зерттеу маңызды бола бастайды.

Кешендік бағалау принципіне тікелей қатынасы бар бағалаудың сапалы жақтарында есте ұстау қажет. Бұл арада бала психикасының құрылымындағы жеке функциялары мен қабілеттерінің даму деңгейінің сәйкестілігін анықтау туралы сөз болып отыр[3].

2. Ұзақ мерзімдік принцип.

Балалар дарындылығының деңгейін анықтау мақсатында жүргізілетін диагностикалық зерттеулердің бір уақыттық шара болуы мүмкін емес. Бұлай жасауға осы мәселенің теориялық жағынан қарастырылу деңгейі ғана емес, сонымен қатар осы үрдістің әдістемелік жағынан қамтамасыз етілу деңгейінде мүмкіндік бермейді.

3. Тренингтік әдістер мен тапсырмаларды қолдану принципі.

Бір реткі зерттеуге арналған кәдімгі диагностикалық әдістемелердің кемшілігіне баладан арнайы стандартты тапсырмалар арнасын шешуді талап ету

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

және оның нәтижесі бойынша бағалау жатады. Сонымен қатар, бір реткі тапсырмалар бір уақыттық диагностиканың қызметін атқарады, олар кейбір жағдайларда балаларда табиғи стресстен туған қателіктердің алдын алуға да мүмкіндік бермейді.

Тренингтік әдістемелер диагностиканың мақсатын өзгертуге, яғни оларды ең әуелі бала қабілеттілігін коррекциялау мен дамытуға бағыттауға мүмкіндік жасайды.

Тренингтік әдістемелерді қолдана отырып, бір реттік зерттеуде міндетті түрде болатын кейбір ұзақ мерзімді диагностиканы жүзеге асыруға сол арқылы бір психологиялық бөгеттерді шектеу мүмкін болады. Тренингтің көмегімен ұзақ зерттеуге алынған бала біртіндеп қысымнан құтыла отырып, өзінің табиғи қабілетін көрсете бастайды.

4. Баланың потенциалдық мүмкіндіктерін ескеру принципі.

Көптеген мамандар баланың дарындылық деңгейін бағалауда қанша өзекті жағын бағаласақ, сонша потенциалдық мүмкіндігін бағалау керек дегенді айтады. Бұдан басқа, педагогикалық және әлеуметтік жағынан баланың жасағаны емес, одан болашақта не күтуге болады сол маңыздырақ болады.

5. Диагностикалық экологиялық әдістерді тірек ету принципі.

Экологиялық әдістерді баланың жасанды, зетханалық жағдайда емес кәдімгі жағдайдағы мінез-құлқы мен іс-әрекетін бағалау әдістері жатады. Дегенмен, бұл арада біздің мүмкіндіктеріміздің шектелетінін ұмытпау керек.

6. Әр түрлі мамандардың қатысу принципі.

Диагностикалық зерттеулерде психологтардан басқа педагогтар, физиологтар, ата-аналар және балалар қатысуы қажет. Балалар тек зерттелуші арналған арнайы өңделген, әдістемелік құралдары болуы керек. Тек осы мәліметтерді қатар қойып салыстыру ғана шынайы көріністі бере алады.

7. Балалардың өз дарындылығын бағалауға қатысу принципі.

Жалпы балалар психодиагностикалық жұмыстарға зерттелуші рөлінде ғана қатысады. Әйтсе де дарындылықты объективті бағалау үшін баланың өз мүмкіндіктерін өзі бағалауын ескерудің маңызы өте зор болмақ.

Балалар дарындылығының диагностикалауда жоғарыда аталған принциптерді басшылыққа алып, келесі ретпен жүзеге асыруға болады:

Ұйымдастыру деңгейі. Алдын-ала ізденіс кезеңі. Осы кезеңдегі жұмыстың мәніне бала туралы алғашқы мәліметтерді жинастыру жатады.

Ақпаратты тасымалдаушыларға әр түрлі деректер жатады, мәселен, ата-аналар, дәрігерлер, психологтар, педагогтар және балалардың өздері.

Ата-аналар үшін келесі әдістемелер қолданылады: «дарындылық картасы», «интеллектуалдық портрет» және т.б.[4].

Мамандар үшін баланың бейімділігін анықтауға арналған әдістемелерді қолдана отырып, баланың қандай да бір іс-әрекетті орындаудағы қабілеттілігін, мен ерекшелігіне анықтауда «оқушылардың қызығушылығының картасы», «интеллектуалдық портрет» әдістерін қолдануына кеңестер беріледі.

Практикалық психологтар интеллектуалдық даму деңгейін анықтау (Д.Векслер, Дж.Равен), шығармашылық ойлауды бағалау (Е.П.Торренстің, Дж.Гилфордтың тесттері) шығармашылық ойлаудың қысқа тұлғаның бағыттылығын анықтаудың дәстүрлі әдістемелерін қолдана отырып, баланың психикалық ерекшеліктерінің жалпы сипаттамасын ұсынады[5].

Дарынды балаларды анықтау және зерттеу.

Олар әр түрлі, бір-біріне ұқсамайды. Дарынды баланы байқамау мүмкін емес, көпшіліктің ортасында ол өзінің іс - әрекетімен, бейімділігімен, қабілеттілігімен бірден көзге түседі.

Белгілі зерттеуші Н.С.Лейтес, қабілетті балалардың 3 категориясын анықтап берді[6].

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Бірінші категория, ой - өріс қабілеті ерте жастанбайқалған оқушылар.

Екінші категория, жеке бір іс- әрекет түрі мен белгілі бір мектептегі ғылым түріне қабілеттілігімен көзге түскен білім алушылар.

Үшінші категория—дарындылық күш—қажырымен ерекшеленетін білім алушылар.

Дарындылық – жеке тұлғаның өте күрделі, көп аспектілі қыры. Сондықтан оларға тән ортақ көрсеткіштерді белгілеу мүмкін емес. Әйтседе, Ү.Б.Жексенбаева өз еңбектерінде дарындылықтың бірнеше көрсеткіштерін берген[7]. Олар: психомоторлық, интеллектуалдық, академиялық, шығармашылық және әлекметтік дарындылық.

Дарындылықты анықтау сауалнамалары балаланың қабілеттеріне жасалған ұзақ уақыт бойғы бақылаулардың нәтижесін растай түсу үшін, сондай-ақ күшті және әлсіз психологиялық сапаларын дәлірек анықтау мен психологиялық көмекті ұйымдастыру үшін қажет. Қажетті психо-өлшеу сауалнамалары бала бойындағы қайсы бір дарынның байқалуы мен өзгеру қозғалыстарын зерделеуде септігін тигізеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Нарыкбаева Л.М. Научно-практическое основы подготовки будущего учителя к работе с одаренными детьми. А., 2001.

2. Көшкентаева М. Педагогикалық-психологиялық диагностика жолдары, әдістері// Мектеп директоры=Директор школы.- 2004. - N5.-Б.

3. Савенков, А. И. Психология детской одаренности : учебное пособие / Москва: Генезис, 2016. - 445 с. (Учебник XXI века) - ISBN 978-5-98563-427-3. - Текст: электронный//ЭБС "Консультант студента": [сайт]. - URL: <https://www.studentlibrary.ru/book/ISBN9785985634273.html>.

4. Жұмашев Қ. Дарынды тану және оқыту мәселелері// Қазақстан мектебі.- 2002.-N1-2.-Б.23-2.

5. Кудияр Г. Теоретические и прикладные аспекты выявления интеллектуально одаренных детей // Ұлт тағылымы.- 2006. - N 2. - С. 101-105.

6. Возрастная одаренность. Н. Лейтес. Семья и школа, Лгі» 9 1990 г.

7. Жексенбаева Ү. Жеке тұлға дарындылығы/ Жексенбаева Ү. // Қазақстан мектебі.- 2005. - N1. - Б. 41-44.

PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF GIFTED CHILDREN

The article deals with giftedness, theoretical and psychological analysis of giftedness, psychological characteristics of gifted children, their identification and research, principles for identifying gifted children, psychological support for gifted children.

Key words: talent, gifted children, talent, ability, creativity, abilities, psychological support

А.Б. ДЖУМАГУЛОВ

*Қазақстан Республикасы Ұлттық Ұлан Академиясы, курсант,
Қазақстан Республикасы, Петропавл қаласы*

Ғылыми жетекшісі – лейтенант Г.Ж. БАЙСАЛДИНА

*Қазақстан Республикасы Ұлттық Ұланы Академиясы,
Қазақстан Республикасы, Петропавл қаласы
e-mail: Alash.2507@mail.ru*

ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕР

Өркениетке бет бұрған еліміздің жастары-ертеңгі мемлекет тірегі. Қоғамға да ең басты керегі-елдің ертеңіне деген сенім мен үміт. Сондықтан да оның іргетасын, ондағы болашақ офицерлердің білім деңгейінің жоғары болуын қадағалау және арттыру аса қажет. Мақалада тарих сабағында курсанттардың білім сапасын көтеру үшін қажетті әдіс-тәсілдер туралы жазылған. Қазіргі білім беру жүйесіндегі инновациялық әдістерді қолдану арқылы курсанттарға білім беру мәселесі жазылған, нақты мысалдар келтірілген.

Кілт сөздер: Инновация, интерактивті әдіс, ұлттық құндылық, ақпараттық технология, белсенділік.

Қазіргі таңда елімізде білім берудің жаңа жүйесі қалыптасып, әлемдік білім кеңістігі деңгейде өзіндік ерекшелікпен алға басып келеді. Рухани ұлттық құндылықты өрістетуге, тәуелсіздіктің ақ таңының нұрлы болуына, елді нығайтуға берік негізі ол білім. Жаңашылдықты пайдалана отырып, жаһандану заманы қоғам өмірінің кез-келген аясында инновациялық-технологиялық дамудың стратегиялық жаңа бағытына бет бұруды талап етеді.

Бұл бағытты игерудің бағдаршамы жоғары білім саласы. Кез-келген салада инновациялық тұрғыда ойлап, іс-әрекеттерге баратын бәсекеге қабілетті мамандар даярлау, Қазақстанның инновациялық-технологиялық дамуының негізгі міндеті болып табылады.

Білім саласының парадигмасының өзгеруі болашақ шәкірттердің қоғам тарапынан көзқарастың түбегейлі өзгеруін талап етеді. Бұл жерде, оқытудың жаңа әдістемелік тұрғыдан жүргізілуі, курсанттардың ролінің өзгеруі, Болондық процесс философиясына сай болуы керек. Қазіргі кезде сабақтарды ақпараттық технология мен кіріктірілген оқыту технологиясын байланыстыра өткізу тиімді нәтиже береді. Мұнда компьютерді оқытушы қосымша материалдар, әртүрлі анықтамалық мәліметтерден ақпараттар беру үшін көрнекі құрал ретінде пайдалана алады. Мұндай мәліметтерге формулалар, графиктер, схемалар, иллюстрациялар, құбылыстардың динамикалық бейнесі және т.б. жатқызуға болады[1,12б.].

Жаңа ақпараттық технология құралдарын жалпы пәннің кіріктірілген сабақтарында пайдалану, курсанттардың шығармашылық, интеллектуалдық қабілеттерінің дамуына, өз білімдерін өмірде пайдалана білу дағдыларының қалыптасуына әкеледі. Компьютерлік техниканың дидактикалық мүмкіндіктерін педагогикалық мақсаттарға қолдану, білім мазмұнын анықтауда, оқыту формалары мен әдістерін жетілдіруде жақсы әсерін тигізеді. Курсанттардың ақпаратты жаңаша қабылдауына мүмкіндік береді.

Ақпараттандырудың негізгі міндеттерінің бірі – жаңа материалды баяндауда, үйрету бағдарламаларын қолдану арқылы жұмыстарды жүргізу барысында, баяндалған материалды бекіту және т.б. мақсаттарда компьютермен оқыту құралы ретінде қолдану[2,3.б.]. Әрбір оқытушының негізгі мақсаты – сабақ сапасын көтеру, курсанттардың сабаққа деген қызығушылығын арттыру, олардың ізденуін, танымын

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

қалыптастыру. Осы мақсатта, Қазақстан тарихы пәнін өткізуді әртүрлі әдістермен кіріктірілген сабақ ретінде жүргізуге болады. Оқу - тәрбие үрдісінің сабақта дұрыс жүргізілуі үшін әр алуан оқыту әдіс-тәсілдерінің тиімдісін таңдап алуға көп көңіл бөлу керек.

Оқытудың интерактивтік әдісі ол: пікір-талас тудыру, оқу материалын еркін баяндау, дәстүрлі дәрістердің аз болуы, курсанттардың белсенділігін арттыру, топпен жұмыс істейтін тапсырмалардың болуы, бақылаудың болуы, жазбаша жұмыстардың болуы т.т. Жаңа ақпараттық технологияның негізгі ерекшелігі – курсанттарға өз бетімен немесе бірлескен түрде шығармашылық жұмыспен шұғылдануға, ізденуге, өз жұмысының нәтижесін көріп, өз өзіне сын көзбен қарауына мүмкіндік береді.

Ол үшін оқытушы өткізетін сабағында курсанттардың сабаққа деген қызығушылығын арттырып, бүгінгі заман талабына сай білім беруі керек. Бұл оқытушыдан шығармашылық ізденісті, үлкен жұмысты талап етеді.

Жаңа ақпараттық технологияны сабақта пайдаланудың тиімділігі курсанттардың еркін ойлауына мүмкіндік береді, ақыл - ойын дамытады, шығармашылық белсендігін арттырады, ұжымдық іс – әрекет тапсырманы жан-жақты орындауға мүмкіндік береді [3,236.].

Қазіргі қоғамның жаһандық ақпараттылығы да еліміздегі жоғары білім жүйесіне айтарлықтай әсер етіп, онда қолданылып жүрген әдістердің түбегейлі қайта қаралуын талап етеді. Жоғарыда айтып кеткен оқыту әдістерімен көпшілігіміз таныс болып қалдық. Оларды оқыту процесінде пайдалану міндетті екені бәрімізге мәлім. Қорыта келгенде оқытудың бұл әдістері мен құралдарын қолдануды түпкі мақсат етпей, ең алдымен бұл жаңа инновациялық әдістер ЖОО алдындағы білім беру міндеттерін шешудің құралы екенін түсінуіміз керек. Сондықтан әр әдісті қолданғанда оқу пәнінің нақты спецификасын ескеруіміз керек. Себебі біздің ойымызша оқудың танымал, заманауи әдістерін көзсіз қолдану әрқашан ойдағыдай нәтиже береді деп ойламаймыз.

Шәкәрім Құдайбердіұлы «Құр білген керек емес - білгенді іс қылған керек.» деп атап көрсеткеніндей, ғылым мен білімді адам ой-санасының, дүниетанымының өсуіне қорек беретін рухани азық ретінде барынша қолдану керек [4, 76].

Жаңаның жақсысын ала отырып, заманауи әдістердің білім беру процесінде тигізер септігін сараптай білу қажет. Жаңартылған білім берудің маңыздылығы-оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып, сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, АКТ-ны қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке, жұппен, топта жұмыс жасай білу, функционалды сауаттылықты, шығармашылықты қолдана білуді және оны тиімді жүзеге асыру үшін қажетті тиімді оқыту әдіс-тәсілдерді қолдана білуге бағыттайды.

Курсанттармен жүргізілетін жұмыс жүйесі жаңа мазмұндағы оқу бағдарламасы, оқу жоспары, критериялды бағалау басшылығы, үлестірме материалдарға негізделеді. Әр оқытушы тиімді оқу мен оқыту тәсілдерімен таныса отырып, өзінің педагогикалық қызметіне белсенді оқу қағидаттарын енгізеді. Оқу мен оқытудағы әр іс-әрекет мақсатқа жетуге бағытталғанын түсінеді. Егер оқытушы тәжірибесінде үйреніп жатқан белсенді әдіс-тәсілдерді тиімді қолдана білсе, курсанттардың сын тұрғысынан ойлау қабілеттері дамып, білімнің қажеттілігін түсінеді. Яғни, «Не үшін?», «Қалай?», «Неліктен?» деген сұрақтарға жауап іздей бастайды.

Қазіргі таңда әдіс-тәсілдің тиімдісін оқытушы өз еркімен таңдайды. Қ.Жұбанов айтпақшы: «Егер мұғалім пәнді жақсы білсе, онда дұрыс әдісті де табады». Сондықтан түрлі әдіс-тәсілдерді саралай отырып, тиімдісін өзіндік ой еңбегімен ұстастыра алса, әр сабақ өз нәтижесін беретініне сенемін.

Заман талабына сай курсант шығармашылығын дамытуға, оқытушының қажеттіліктеріне жан-жақты жауап беретін тиімді технологиялар шексіз. Тәжірибеде сол технологияларды қолдану, зерттеу, пысықтап анализ жасау- әр оқытушының міндеті.

Сабақ барысында «Миға шабуыл», «Автор орындығы», «Ыстық орындық», «Уақыт тізбегі», «Хикая картасы», «Балық қаңқасы», «Дара диаграмма», «INSERT», «Аквариум», пікірталас, дөңгелек үстел, диалог, оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып, сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау үшін тиімді әдіс-тәсілдер болып саналады. Мысалы: жаңа сабақ басталар алдында «Миға шабуыл» әдісі бойынша тақырыпқа байланысты идеяларды көбірек жазып, уақыт аяқталғанда кезектесіп өз идеяларын оқиды, идея қайталанбау керек.

«3 таяқша» әдісін қолдану барысында әр топ берілген тақырыпқа байланысты курсанттар 1 сұрақ, 1 жауап, 1 идея дайындап, көпшілікке таратады. Осы әдіс-тәсілдер: - курсанттардың қызығушылығын туғызады; - Әрқайсысының оқу үдерісіне қатысу белсенділігін кеңейтеді; - Әрбір курсанттардың сезіміне ерік аударады; - Кері байланысты (аудиторияның жауап беру реакциясын) жүзеге асырады; - Курсанттардың пікірлері мен қарым-қатынастарын қалыптастырады; - Мінез-құлықтың өзгеруіне көмектеседі. Жаңа әрі пайдалы ізденістердің бірі тарих сабағында қолданылып жүрген әдістердің бірі - «Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау» технологиясы. Бұл технология курсанттардың сабаққа деген қызығушылығын арттырады, ойлау белсенділігін, тапқырлығын, өзіне деген сенімділігін, іскерлік дағдысын қалыптастырады. Сыни тұрғысынан ойлау технологиясы бойынша сабақ құрылымы қызығушылықты ояту, мағынаны ажырату, ой толғаныс кезеңдерінен тұрып, әр кезеңдегі тәрбиелік және оқу мақсаттары әр түрлі стратегияларды қолдана отырып, алға мақсат қою, мәселені зерттеу, жауап іздеу, курсанттардың өз ойларын ашық айта білуге тәрбиелейді.

Жаңа материалды пысықтау, тңйінді ойларды бекітуде «Фишбоун», «Өрмекшінің торы», «SWOT талдау» әдісін қолданған тиімді. «Фишбоун» әдісінде постерге балықтың қаңқасы суретін салып, басына тақырып жазылады, денесінің жоғарғы жағындағы қанаттарға идеяның себептері, төменгі қанаттарға идеяның салдары жазылады. Түйінді ой құйрығына жазылады. Бұл берілген мәлімет бойынша өздері сұрақ қойып, жауабын топтық талқылауға, ой қорытуға белгілі бір қорытындыға келуге жетелейді.

Курсанттардың ерекше қызыға орындайтын тапсырмалардың бірі - «Екі түрлі түсініктеме күнделігін толтыру». Курсанттарға дәптердің бетін ортасынан түзу сызықпен бөліп, мәтінді оқи отырып, бөліктің оң жағына мәтіндегі әсер еткен тұстарды, үзінділерді жазады. Сол жағына әсер еткен үзінділер жайлы пікір жазады. Әр курсант мәтінмен танысып, дәптерге жазбаша тапсырманы толтырып біткен соң бірінші жұппен, одан кейін топпен талқылау ұйымдастырылады. Ал жазылым кезеңінде «Еркін жазу», «5 минуттық эссе», «5 жолды өлең» стратегиясын қолдану өте тиімді.

Жаңа әдіс-тәсілдерді мән-мағыналарына, ерекшеліктеріне қарай таңдап қолдана білсек, болашақ офицерге білім беруде ұтарымыз көп. Қазақ халқының көрнекті қайраткері Ж. Аймауытов: «Сабақ беру - үйреншікті жәй ғана шеберлік емес, ол – жаңадан жаңаны табатын өнер», - дегендей, әрқайсысымыз өз сабақтарымызды заман ағымына қарай түрлендіріп, курсанттардың бойында патриотизм, адалдық, парыз түсініктерін арттыру мақсатында пайдалансақ, мемлекеттік тіліміздің өсіп-өркендеуіне қосқан үлесіміз болмақ.

Сондықтан әртүрлі оқыту технологияларын, оқу мазмұны әрбір білім алушының жас және жеке дара психологиялық ерекшеліктеріне орай таңдап, тәжірибе жнғүінде сыннан өткізу маңызды.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Оқытудың озық технологияларын меңгермейінше қазіргі білім беру саласында сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес. Инновациялық технологияны меңгеру оқытушының интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу- тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Жанпейісова М.М. Технология модульного обучения. Актобе. РИПК СО, 1999. 125
2. Қазақстан Республикасында гуманитарлық білім беру тұжырымдамасы. – Алматы: Қазақстан, 1994ж
3. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 – 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, 2010 жылғы 7 желтоқсан.
4. Қозыбаев М.Қ., Әжіғали С.Е. Қазақтың әдет-ғұрыптары мен салт дәстүрлері: өткендегісі және бүгінгісі – Алматы: «Ғылым» ғылыми баспа орталығы, 2001. – 428 б.

INNOVATIVE METHODS IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM

The youth of our country, who turned to civilization, is the backbone of the state of tomorrow. The most important thing for society is faith and hope for the future of the country. Therefore, it is necessary to monitor and increase its foundation, the high level of education of future officers in it. The article describes the methods and techniques necessary to improve the quality of education of cadets in history lessons. The problem of educating cadets using innovative methods in the modern education system is written, specific examples are given.

Keywords: Innovation, interactive method, national value, information technology, activism.

Ә.А. ДҮЙСЕНБАЙ

*Военный инженерный институт радиоэлектроники и связи, курсант,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: adilduisenbai3@gmail.com*

научный руководитель - полковник Н.С. ТУРГУНБАЕВ

*Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи,
старший преподаватель кафедры общевойсковых дисциплин,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: nurgali_73@mail.ru*

**ОБРАЗОВАННОЕ ПОКОЛЕНИЕ –
ГАРАНТ СТАБИЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ**

Образование – система воспитания и обучения личности, а также совокупность приобретаемых знаний, умений, навыков, ценностных установок, функций, опыта деятельности и компетенций. В широком смысле слова образование – процесс или продукт формирования ума, характера и физических способностей личности.

Ключевые слова: образование, конкурентоспособность, совершенствование, всесторонне образование, динамичное развитие, оригинальное мышление, интересы государства.

Образование – система воспитания и обучения личности, а также совокупность приобретаемых знаний, умений, навыков, ценностных установок,
THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

функций, опыта деятельности и компетенций. В широком смысле слова образование – процесс или продукт формирования ума, характера и физических способностей личности.

«XXI век-эпоха знаний и умений. Каждый человек может повысить свою конкурентоспособность, только постоянно совершенствуя себя, осваивая новые профессии и постоянно приспосабливаясь к течению времени. Образование и технологии, высокая производительность труда должны стать главной движущей силой развития страны», - сказал глава государства Касым-Жомарт Токаев, объявляя 2022 год «Годом детей». Дети – залог светлого будущего нашего государства. Проведя 2022 год практически как Год защиты детей, образование в таких сферах, как передача, здравоохранение, социальное обеспечение, будущее страны должно быть уделено более пристальному вниманию. Инициатива главы государства» гармоничное развитие подрастающего поколения и счастливое детство – это наша общенациональная задача заслуживает поддержки.

Образованное поколение – залог светлого будущего. Поэтому воспитание будущего поколения знающим, квалифицированным, конкурентоспособным является одним из главных принципов нашего государства. Всестороннее образование, воспитание подрастающего поколения – главная задача каждого педагога. Поскольку основа образования закладывается в школе, главную роль играет развитие личностных сил ученика, развитие его творческих способностей. Если так, то большая цель перед современными педагогами-формирование и воспитание личности, активной во всех сферах жизни, способной к творческой деятельности, свободной и всесторонне зрелой, обладающей знаниями, навыками, работающей в творческом направлении, открывающей новые горизонты, отличающейся оригинальным мышлением.

Во все века будущее страны было за молодежью. Именно молодые люди были двигателями революций, прогресса и развития. И это именно на них могло положиться государство во время войны, в послевоенный период, во времена кризисов. Ведь это молодые, здоровые люди поднимали целину, возводили могучие постройки, загорались безумными мечтами и воплощали их в жизнь.

Все, что государство вложит в молодежь, воздастся ему с лихвой. Образованные молодые люди – это те столпы, на которых всегда будет держаться страна. Если со школьной скамьи удастся привить молодым чувство патриотизма и любовь к своей родине, то они в свою очередь вложат душу в ее развитие и благополучие.

«Как глава государства я уделяю особое внимание будущему подрастающего поколения. Я возлагаю большие надежды на молодежь. Наша молодежь в обязательном порядке видит блага проводимой масштабной работы, реформ. Среди них немало людей с ясными глазами, бодрыми, умопомрачительными. Мы должны создать все условия, чтобы освободить место для подрастающего поколения», - подчеркнул Касым-Жомарт Кемелович. Президент также подчеркнул, что данное предложение должно проводиться не просто как девиз или праздник, а на самом деле [1].

Молодежь – более мобильная, гибкая, энергичная часть общества, и именно молодежь должна стать движущей силой экономики страны. Необходимы современное образование, кропотливый труд и Молодежная инициатива. Только при самоотверженности, трудолюбии и усердии молодежи возможности казахстанской экономики могут стать для нее настоящим благом.

В последние годы резко возросло число призывов осуществлять инвестиции в молодежь. Между тем все больше стран признают, что политика, помогающая молодым людям раскрыть свой потенциал, может также помочь обеспечить экономическое развитие. Лидеры и правительства государств начинают

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

воспринимать инвестиции в молодежь не просто как действия по удовлетворению потребностей молодых людей, но и как необходимое условие обеспечения устойчивого развития страны.

В Казахстане, молодое поколение, будучи наиболее активной частью населения, является важным фактором повышения национальной конкурентоспособности. Согласно официальной статистике сегодня в Казахстане численность молодёжи в возрасте 14-29 лет составляет порядка 4 млн человек, из которых в городской местности проживает - 2,3 млн, сельской - 1,7 млн человек. Количество занятого населения в возрасте 15-28 лет в Казахстане по итогам 2 квартала 2018 года составляет 2038,8 тыс. человек. Уровень молодежной безработицы – 3,9% [2].

В целях содействия трудоустройству молодежи и повышения доступности образования в нашей стране реализуется ряд молодежных программ и проектов. Среди них – международная стипендия Президента РК «Болашак», программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства. Хорошо зарекомендовали себя и такие проекты, как «Жасыл ел», «С дипломом - в село!», «Мәңгілік ел жастары – индустрияға» - «Серпің», «Түлектер тақтасы», «Молодёжный кадровый резерв» [3].

Государство совершенствует работу по обеспечению молодежи гарантиями в сфере труда и занятости. Особое внимание было уделено участию молодежи в реализации Программы Президента страны по форсированной инновационной индустриализации экономики, модернизации сельского хозяйства, повышению уровня государственной службы и развитию малого и среднего бизнеса.

Единственная надежда – в учебе. Если мы доберемся до равенства, сохраним народность, получим место в мире благодаря одному чтению. Яркая звезда, которая начинает к лучшему, - это чтение. Как сказал Миржакип Дулатов «День невежественных людей – смотри, будущее-туман», если мы вырастим конкурентоспособное поколение в современном, динамично развивающемся мире, мы добьемся больших успехов! Главная задача – сохранить все, что было достигнуто за годы суверенитета, воспитать достойное, добропорядочное поколение, добросовестно служащее будущему казахского народа. Мы всегда поддерживаем и всегда доверяем нашему Президенту и всем его инициативам!

Глава государства назвал три важных приоритета для молодежи Нового Казахстана. Это: стремление к знаниям, трудолюбие и патриотизм.

Говоря о стремлении к знаниям, Президент заявил, что будущее за цифровыми технологиями и инновациями. Он подчеркнул, что при участии молодежи страна должна стать конкурентоспособной, обеспечив повышение благосостояния и качества жизни граждан.

Молодежь должна ценить честный труд и быть сильной духом, должна уметь ставить интересы государства выше всего. Для этого нужно знать родной язык, чтить традиции и историю своего народа. Это - святой долг каждого молодого человека, и об этом надо помнить всегда.

Также Президент отметил, что любовь к родной земле начинается не с красивых слов, а с реальных дел. Только целеустремленный гражданин может стать настоящим государственным деятелем и внести свой вклад в успешное будущее Казахстана [4].

«Будущее страны начинается с колыбели» сегодняшнее новое поколение обязано служить своей стране и нации, когда она молода и энергична. Вхождение Родины в список самых развитых стран мира - в руках опытного, верного и мудрого поколения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Послание президента «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания». [Электронный ресурс], -2022. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100002021>
2. Стремление к знаниям, трудолюбие, патриотизм - Президент обратился к молодежи. [Электронный ресурс], -2022. URL: <https://liter.kz/stremlenie-k-znaniyam-trudoliubie-patriotizm-prezident-obratilsia-k-molodezhi-1657617509/> (дата обращения 12.09.2022)
3. [Электронный ресурс], -2022. URL: <https://znaniya.ru/russkij-yazyk/12580224> (дата обращения 12.09.2022)
4. К.Жандыбаев. Молодежь РК: Каким должно быть новое поколение. [Электронный ресурс], -2018. URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/52198/> (дата обращения 12.09.2022)

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

By reading this article, the listener will discover something new and broaden his horizons. Education is a system of education and training of an individual, as well as a set of acquired knowledge, skills, values, functions, experience and competencies. In the broad sense of the word, education is the process or product of the formation of the mind, character and physical abilities of the individual.

Key words: education, competitiveness, improvement, comprehensive education, dynamic development, original thinking, state interests.

А.М. ЖАНБОЛАТ

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы,
курсант,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

ғылыми жетекшісі – подполковник Ж.Х. ДЖАРАСБАЕВА

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы,
аға оқытушы, гуманитарлық ғылымдар магистрі,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: Dzharasbaeva@mail.ru*

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ҰЛТ БОЛАШАҒЫ

Оқыту мен тәрбиелеуге қатысты тың әдістер мен жаңа технологиялар іске қосылуда. Әлемдегі озық елдердің қатарына қосылып, жедел даму үрдісін меңгерудің басты кепілі – бәсекелестікке қабілетті ұрпақ тәрбиелеу.

Кілт сөздер: мемлекет, тәрбиелеу, ұрпақ, болашақ, мақсат, ұстаз, ұлт.

Қазіргі таңда ертеңгі болашақ иесі болар ұрпаққа сапалы білім беріп, нағыз азамат етіп қалыптастыру мәселесі – мемлекетіміздің ең маңызды саясаты болып отыр. Соңғы жылдары бұл бағытта біршама жұмыстар жасалды. Оқыту мен тәрбиелеуге қатысты тың әдістер мен жаңа технологиялар іске қосылуда. Әлемдегі озық елдердің қатарына қосылып, жедел даму үрдісін меңгерудің басты кепілі – бәсекелестікке қабілетті ұрпақ тәрбиелеу. Қоғамның алға басу кезеңі сол қоғамға лайық жаңа адамды қалыптастыруға тікелей байланысты екені қай кезде де маңызды, тарихи оқиғаларды қамтитын құбылыс. Сондықтан да осы мәселеге аса ыждахатты қарап, үлкен жауапкершілікпен атқару керектігі туралы құнды ойларды

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

А. Байтұрсынов, Ж. Аймауытов, Ы. Алтынсарин, М. Дулатов, М. Жұмабаев сынды Алаштың біртуар арыстары айтудай-ақ айтып кеткен болатын. Әрбір адам баласы туғаннан-ақ өзіне тиесілі дарынмен, өмірге деген ынтызарлықпен қамтамасыз етілген. Сол құлшыныс пен дарынды дұрыс бағытта білгенде ғана елінің еңсесін көтеретін сапалы да саналы азаматтардың қатары қалыптаспақ. Ұлы Абай:

Дүние – үлкен көл.

Заман – соққан жел.

Алдыңғы толқын ағалар,

Кейінгі толқын інілер,

Кезекпенен өлінер.

Баяғыдай көрінер, – дейді [1, 3, 5]. Ашы да болса ақиқаты осы. Өткен ұрпақтың жетістігін жетілдіріп, қателігін қайталамай болашаққа қадам жасап, өз елін әлемнің дамыған елдерінің қатарына қосуға талпыну, сол үшін тынбай іздену өзін ел болашағымын деп сезінетін әрбір жастың санасында үнемі жүруге тиіс қағида. Елбасы «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласын «Жоғарыда аталған жобаларды «Рухани жаңғыру» бағдарламасының жалғасы ретінде қарастырамын. «Рухани жаңғыру» жалпыұлттық бағдарламасының жаңа компоненттері ата-бабаларымыздың көп ғасырлық мұрасының цифрлы өркениет жағдайында түсінікті әрі сұранысқа ие болуын қамтамасыз ете отырып, оны жаңғыртуға мүмкіндік берді. Төл тарихын білетін, бағалайтын және мақтан ететін халықтың болашағы зор болады деп сенемін. Өткенін мақтан тұтып, бүгінін нақты бағалай білу және болашаққа оң көзқарас таныту- еліміздің табысты болуының кепілі дегеніміз осы», – деп түйіндеген болатын [4]. Кеңестік революция орнату кезеңінде көп қателіктерге жол берілгені бұл күнде жасырын емес. Өткеннің барлығы ескінің қалдығы деген түсінік көптеген елдерді ұлттық құндылығы мен салт-дәстүрінен айырып, ғасырлар бойы қалыптасқан даму процесіне тосқауыл болды. Соның кесірінен ұлттық ерекшелігіміз де, тіліміз бен діліміз де жойылудың аз-ақ алдында қалды. Ендігі жерде тәуелсіз еліміздің тұғырлы болуы үшін ондай қателіктерге жол бермей, әлемдегі алдыңғы қатарлы дамыған елдердің өмірін, тарихын зерделей отырып алға ұмтылуымыз керек. Ел болып қалу үшін бізге технократтық даму үрдісі аса маңызды. Қазіргі кезеңде компьютерлік, тағы да басқа техника құралдарын өндіруші АҚШ, Ұлыбритания, Жапония сияқты елдер болса, өзге елдердің көпшілігі солар шығарған өнімді тұтынушылар. Бұл да өзінше экспансияның жаңаша түрі. Сондықтан да технологиялық және технократтық жетістікке жету аса маңызды міндет. Онсыз ұлан-ғайыр жеріміздің де, сол жеріміздің асты-үстіндегі табиғи байлығымыздың да иесі болып қалуымыз өте қиын. Соңғы кезде сол байлықты меңгеру үшін жерімізге қоныс аударушы шет елдердің көбейіп бара жатуы осы ойымызға нақты дәлел болса керек. Тәуелсіз Қазақ елінің болашақ келбетін анықтап алу үшін технократтық көзқарас, технологиялық жаңалықтарды меңгере отырып ұлттық рухани құндылықтарымызды да ұштастыру білу қажет. Қаншалықты дамыса да өзінің елдік ерекшелігін сақтап келе жатқан Қытай, Корея, Малайзия, Жапония, т.б. сияқты елдер бұл сөзімізге нақты дәлел. Жаңа заманға сай технократтық елге айналумен бірге ата-баба дәстүрін, оның әні мен күйін, жеті атаны білу дәстүрін сақтау арқылы қазақтың болашағы болмақ – деген ой Елбасының да үнемі айтып келе жатқан озық 30 елдің қатарына қосылу мақсатына толық үндеседі. Осы мақсат – мүдделерді бойына сіңіре білген, осы жауапкершілікті шыңдап сезіне білген жастар – Ел болашағы. Бұл жастарды қалыптастыру – әрине, ұстаздар міндеті. «Қазақтың қаны бір, жаны бір жол басшысы – мұғалім. Еліміздің аз ғана жылдық дәуіріне баға беру үшін алты алаштың баласы бас қосса, қадірлі орын – мұғалімдікі» – деген болатын қазақтың кеменгер ақыны Мағжан. Демек әрбір елдің өркендеуі, өркениеті дамыған мына әлемде өзіндік орын алуы білім саласының даму бағытына тікелей тәуелді. Жер бетіндегі данышпанды да, ақынды да, батырды да, небір ерекше тұлғаларды да

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

тәрбиелеп шығаратын ұстаз. Мұғалімі қандай болса, қоғамы да сондай болатыны бұлжымас заңдылық. Ақырын сөйлеп, анық бас, Еңбегің кетпес далаға, Ұстаздық еткен жалықпас, Үйретуден балаға [2].

Ахмет Байтұрсынұлының: «Әуелі біз елді түзеуді бала оқыту ісін түзеуден бастау керек. Неге десек, болыстық та, билік те, халық та – оқумен түзеледі. Қазақ ісіндегі неше түрлі кемшіліктер түзелгенде оқумен түзеледі. Оны түзететін – білім мен білікті ұстаз» деген сөзінен-ақ оқыту ісін Алаш қайраткерлерінің басты бағытта ұстағаны көрінеді. Солардың заңды жалғасы бүгінгі ұстаз кімдер? Олар кешегі қоғамдағыдай ұлт зиялысы міндетін атқара ала ма? Өзгелер зиялы деп қарай ма? Мектеп ше? Ойға салып көрейікші. Білімсіз халықты басқарып, айтқанына көндіріп, дегеніне жүргізуді көздеген отарлық саясат білім ордасын аздырды. Ұстаздың ұлағаты азайды. Ұрпақтың ұяты әлсіреді. Ұстаз деген аттан мұғалім деген есімге қарай сырғыған тәрбие мен тәлім иесі тәрбиені бере алмастай күйге түсті. Қоғамның тұлғасы болу емес, қара басының қамынан аспайтын дәрежеге жетті. Ұстазының алдын кесіп өтпейтін кешегі қазақ қоғамынан ұстазын адам қатарына санамайтын санасыз күйге жеттік. Ұстаздың мәртебесі мен мәні кетті. Бұл іске кінәлілердің алғашқысы, айтуға оңай жүйе, содан кейін қоғам, соңғысы ұстаздардың өзі. Бұлай дейтін себебіміз: Жүйедегі кінә: Ұстаздық мамандықты ұлықтап, қоғамдағы мәртебесін анықтап бере алмаған білім саласының әлсіздігі. Қоғамның кінәсі: Аспаннан білімді қалпында түсе салғандай қоғамның әр саласындағы ат тізгінін ұстаған игі жақсылардың өз басындағы ұстазға деген құрметтің жоқтығы. Олардың көпшілігі өзі өскен мектебі туралы ойлануды азайтты. Ұлт зиялылары мектеп өмірінен алыстады. Ұстаздың жағдайына мүлде назар салмайтын болды. Тіпті оны мектепте таяққа жықса да елемей, басқалармен қосыла жамандауға кірісті. Ұстаздардың кінәсі: Білім ордасы – мектеп пен ұстаздың қадірі құлдыраған соң бұл мамандыққа білікті адам бармайтын болды. Ұстаздардың басым көпшілігі біліксіз, білімсіз күйге жетті. Осы сияқты себептерден ұстаздың беделі мүлде төмендеп кетті. Бүгінгі қоғамдағы бұл мамандық – мамандық атаулының ең төменгі сатысы болып, ең нашарлар, сырттай білім алғандар, әйтпесе сатып алғандар мен танысы барлар ұстаз атана салуы үйреншікті көрініске айналды. Кез-келген сайлау мен конференцияның ұйымдастырушысы да, қағаз таратушысы да, көрермені де сол баяғы мұғалім. Ал, енді осындай ұстаздан білім алған бала ертеңгі елдің болашағы бола алатынына сенесіз бе?

Ұстаздың қоғамдағы беделін арттырып, оның бағыт-бағдарын айқындап алмай бұл сұраққа жауап табу сол бұлдыраған күйі қала бермек. Дамыған елдердегі бұл салаға деген көзқарасты сараптасақ мәселенің мәнісі бірден анықталып шыға келеді. Мәдениеті мен экономикасы дамыған елдердің бәрінде «мұғалім» өте қадірлі мамандық. Мысалы, Жапонияда мұғалім мен министрдің жалақысы бірдей. Ең үздік мектеп түлегі сол мамандыққа түседі, ең жоғары жалақы ұстаздар үлесінде. Ең жақсы жағдай ұстаздардікі. Сол үшін де сол елдердің оқу-ағарту ісі қарыштап дамып, ғылымы мен техникасы, ұлттық құндылықтары күннен-күнге дамыған үстіне дамуда. Әрине өзіндікін жамандай бергенмен өзгелер бізге жақсысын бере салмайды. Сынау оңай, одан шығу жолын ұсыну маңызды мәселе.

Ұлт болашағының тағдыры ертеңгі жас ұрпаққа тікелей байланысты екенін ескерсек бұл мәселеге немқұрайлы қарауға хақымыз жоқ. Бүгін шешімін табуға тиіс мәселені ертеңге ысыру келер ұрпақтың алдындағы арымызға сын!

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «Абайдың дүниетанымы мен философиясы»
2. «Хакім Абай» Ғ. Есім, Алматы, 1999ж.
3. «Қазақстан – 2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдау
4. <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/basty-zha-aly-tar/item/275746-elbasy-ma-alasy>

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

5. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы

EDUCATED GENERATION IS FUTURE OF THE NATION

New methods and technologies related to teaching and education are being implemented. The main guarantee of joining the ranks of advanced countries in the world and mastering the process of rapid development is raising a generation capable of competition.

Key words: state, education, generation, future, goal, teacher, nation.

Д.Б. ЖОЛДАС

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы,
курсант,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

ғылыми жетекші – майор А.К. САРИЕВА

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы, аға
оқытушы, гуманитария ғылымдарының магистрі,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: sarieva_1981@mail.ru*

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУДІҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕСІ**

Қазіргі әлемде болып жатқан өзгерістердің динамикасы білім беру жүйелерінің жаһандық жұмыс істеуін қайта қарастыруды қажет етті. Қарқынды дамып келе жатқан әлемде білім беру саласындағы саясаткерлер үшін, жалпы білім алу орынындары үшін, атап айтқанда оқытушылар үшін негізгі мәселелер: біріншісі – «21 ғасырда білім алушылар нені үйренуі керек» және екіншісі – «оқытушылар білім алушыларды 21 ғасырға қалай дайындайды?»

Кілт сөздер: ақпарат, инновация, білім, қолдану, оқу оқыту, әдістер.

Ертеңгі келер күннің бүгінгіден гөрі нұрлы болуына ықпал етіп, адамзат қоғамын алға жетелейтін күдіретті күш тек білімге ғана тән. Олай болса, білім беруді ізгілендіру, ақпараттандыру – бүгінгі заман талабы. Ақпараттық білімнің, орта мен адамның өзара қарым-қатынасын үйлесімді ету және жаңа ақпараттық қоғамда ақпараттық технологияны пайдалану, ақпараттық мәдениетпен байланысын кеңейту мүмкіндіктері мол.

Өркениеттің өсуі ақпараттық қоғамның қалыптасуымен тікелей байланысты екенін ескерсек, қазіргі кездегі білім мен техниканың даму деңгейі әрбір адамға сапалы және терең білім мен кәсіби іскерліктердің болуын, жастардың белсенді шығармашылықпен жұмыс істеуін талап етеді. Елбасының «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Жолдауында «Ақпараттық технологиялар мен ақпаратты таратудың жаңа нысандарына бағытталған мамандандырылған білім беру бағыттарын құру міндеті де алдымызда тұр» делінген, сондай-ақ «Онлайн тәсіліне оқыту тәжірибесін дамытып, елімізде оқу теледидарын құру қажет» – [1] деп атап көрсеткендей бүгінгі күні білім беру жүйесі жаңа педагогикалық технологияға негізделуін және ақпараттық құралдардың кеңінен қолданылуын қажет етеді. Осылайша, оқу-тәрбие үрдісінде жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану заман талабынан туындап отыр. ХХІ ғасыр – бұл ақпараттық қоғам, технологиялық мәдениет дәуірі, айналадағы дүниеге, адамның денсаулығына, кәсіби мәдениеттілігіне мұқият

қарайтын дәуір. Кәсіптік оқытуда ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдаланудың басты мақсаты – білімгерлердің оқу материалдарын толық меңгеруі үшін оқу материалдарының практикалық жағынан тиімді ұсынылуына мүмкіндік беру. Бұл мақсаттарға жету жолында электрондық оқулықтар, тексеру программалары, оқу программалары сияқты программалық өнімдер қызмет етеді. Кәсіптік оқыту саласында компьютер білімгер үшін оқу құралы. Жаңа заман талабына сай білімді, бәсекеге қабілетті, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды жетік меңгерген, кәсіби біліктілікті жұмысшы мамандарды даярлауда кәсіптік оқытуды жетілдірудің, оның материалдық-техникалық базасын толық жаңартып отыру қажетті оқу құралдарымен қамтамасыз етіліп отырылуы қажет. Осыған байланысты мәлімет алмасуына, қарым-қатынасына ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың кеңінен қолданысқа еніп жылда дамып келе жатқан кезеңінде ақпараттық қоғамды қалыптастыру қажетті шартқа айналып отыр. Келешек қоғамымыздың мүшелері-жастардың бойында ақпараттық мәдениетін қалыптастыру. Осы мақсатты орындау барысында білімгерлердің ақпараттық мәдениетін қалыптастыруда жаңа әдістерді қолдану қажеттілігі туындап отыр.

Егеменді еліміздің ең басты мақсаты өркениетті елдер қатарына көтерілу болса, ол өркениетке жетуде жан-жақты дамыған, рухани бай тұлғаның алатын орны ерекше. Қазіргі білім берудің басты мақсаты да жан-жақты дамыған, рухани бай жеке тұлға қалыптастыру болып табылады. Сондықтан заман талабына сай оқыту үрдісін жетілдіре отырып, қоғам сұранысына сай жеке тұлға қалыптастыру мәселесі бойынша білімгерлерге ақпараттық-коммуникациялық технологияларды сабақта көптеп қолдану тиімділігі артып отыр.

Әрбіріміздің санамызда ақпараттық-коммуникациялық технологиялар дегеніміз не деген сұрақ туындайды? «Білім берудегі АКТ» ұғымы «оқытудың жаңа ақпараттық технологиялары», «қазіргі ақпараттық оқыту технологиялары», «компьютерлік оқыту технологиялары» және т.б., тіркестермен тығыз байланысты. Ақпараттық-коммуникациялық технология электрондық есептеуіш техникасымен жұмыс істеуге, оқу барысында компьютерді пайдалануға, модельдеуге, электрондық оқулықтарды, интерактивті тақтаны қолдануға, интернетте жұмыс істеуге, компьютерлік оқыту бағдарламаларына негізделеді.

«Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет» деген елбасымыздың үндеуінде айтылып кеткендей, білім ақпараттық қоғамда, жаһандану заманында құнның негізгі көзіне айналуға. Ғылым мен жаңа технологияларды, білім беруді дамытудың жаһандық үрдістері:

1. Ақпараттық коммуникациялық технологиялар.

2. Ақпараттық мәдениет орталығы. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 11-бабының 9 тармағында оқытудың жаңа технологияларын, оның ішінде кәсіптік білім беру бағдарламаларының қоғам мен еңбек нарығының өзгеріп отыратын қажеттеріне тез бейімделуіне ықпал ететін кредиттік, қашықтан оқыту, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізу және тиімді пайдалану міндеті қойылған. Ақпараттық технологиялардың бірі-интерактивтік тақта, мультимедиялық және он-лайн сабақтары.

Жаңа ақпараттық технологияларды сабақта қолдану келесі нәтижелерге жеткізеді:

1. Білімгерлерге еркін ойлауға мүмкіндік береді;

2. Тіл байлығын дамытады;

3. Өз ойын жеткізуге, жан-жақты ізденуге үйретеді;

4. Шығармашылық белсенділігін арттырып, ұжымда бірігіп жұмыс істеуге тәрбиелейді.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

5. Өз бетімен білім алатын, ақпараттық технологияларды жақсы меңгерген, білімді жеке тұлғаны қалыптастырады.

«Қанша білсең, ізден тағы, тағы да, білікті адам жетер тілек, бағына» деген ғұлама Баласағұнның сөздері менің өмірлік қағидам. Ұлы педагог Ушинский: «Мұғалім білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана мұғалім, ал оқуды, іздеуді тоқтатса, мұғалімдігі де жойылады» деген болатын. Сондықтан әр бір ұстаз күнделікті сабағына өмір талабына сай дайындалып ақпараттық-коммуникациялық технологияларды кеңінен пайдалануы тиіс. Ол заман талабы. Қазақстан Республикасының Білім туралы заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті ұлттық және азаматтық құндылықтар мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желіге шығу делінген.

Ақпараттық-коммуникациялық технологияға интернет, теледидар, электрондық почта, радионы жатқызуға болады. Оқытушы ақпараттық коммуникациялық технологиялар арқылы білім алушылармен байланысын жеке-дара жақындаса алатындай жолмен жүргізуге мүмкіндік алады. Мультимедия кабинетінде электрондық оқулықпен сабақ берудің тиімділігі көп:

1. Оқытушы білім алушымен білімін бағалауды компьютерге жүктейді. Бұл бағалау көрсеткіштерінің нақты, дәл болуын қамтамасыз етеді.

2. Білім алушы жеке жұмыс жасайды.

3. Оқытушы аудиториядағы білім алушылардың жағдайын толық көріп, әрбір білім алушының қабілетіне қарай онымен жеке жұмыс жасауға мүмкіндігі ашылады. Сонымен қатар пәндерді оқыту әдістемесіне интернет жүйесін қосу сапалы білімнің қайнар көзі болар еді. Интернет жүйесі арқылы оқыту білім алушылардың өзара ақпарат алмасуын мүмкін етеді, танымдық қызметін арттырады, білім алуға қызығушылық ұлғайып, өз бетінше ізденуге ұмтылдырады. Білім алушылардың мұндай қабілеттерін ашып, танымдық іс-әрекетін қалыптастыратын әрине, ұстаз екені даусыз. Оқытудың бұл жүйелерінде оқытушы тек басшылық жасайды әрі ұйымдастырушы, бағыттаушы рөлінде болады.

Оқытудың жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияларын меңгеру – қазіргі заман талабы. ХХІ ғасыр-ақпараттық технология ғасыры. Қазіргі қоғамдағы білім жүйесін дамытуда ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың маңызы зор. Білім беруді ақпараттандыру және пәндерді ғылыми-технологиялық негізде оқыту мақсаттары алға қойылуда. Ақпараттандыру технологиясының дамуы кезеңінде осы заманға сай білімді, әрі білікті жұмысшы мамандарын даярлау оқытушының басты міндеті болып табылады. Қоғамдағы ақпараттандыру процестерінің қарқынды дамуы жан-жақты, жаңа технологияны меңгерген жеке тұлға қалыптастыруды талап етеді.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 11 бабының 9 тармағында оқытудың жаңа технологияларын, оның ішінде кәсіптік білім беру бағдарламаларының қоғам мен еңбек нарығының өзгеріп отыратын қажеттеріне тез бейімделуіне ықпал ететін кредиттік, қашықтан оқыту, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізу және тиімді пайдалану міндеті қойылған [2].

Білім – болашақ бағдары, кез-келген маман даярлайтын оқу орынның басты міндеттерінің бірі-жеке тұлғаның құзіреттілігін дамыту. Құзірет білім алушының жеке және қоғам талаптарын қанағаттандыру мақсатындағы табысты іс-әрекетіне қажетті білім дайындығына әлеуметтік тапсырыс.

Құзыреттілік – білім алушының әрекет тәсілдерін жан-жақты игеруінен көрінетін білім нәтижесі. Ақпараттық құзыреттілік-бұл жеке тұлғаның әртүрлі ақпаратты қабылдау, табу, сақтау, оны жүзеге асыру және ақпараттық-

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

коммуникациялық технологияның мүмкіндіктерін жан-жақты қолдану қабілеті. Білім алушылардың түпкілікті құзиреттіліктері – білім берудің жаңа нәтижелері. Құзиреттілікті білім алушының пән бойынша игерген білім, білігінің жинағы деп қабылдауға келмейді. Ол – оқу нәтижесінде өзгермелі жағдайда меңгерген білім, білік, дағдыны тәжірибеде қолдана алу қабілеті болып табылатын жаңа сапа.

Ақпараттық құзиреттілікті қалыптастырудың басты мақсаты – білім алушыларды ақпаратты беру, түрлендіру және оны қолдану білімдерімен қаруландыру, олардың компьютерлік технологияны өз қызметтеріне еркін, тиімді пайдалана алу қабілеттерін қалыптастыру.[3]

Қазіргі заман талабына сай адамдардың мәлімет алмасуына, қарым-қатынасына ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың кеңінен қолданысқа еніп, жылдам дамып келе жатқан кезеңінде ақпараттық қоғамды қалыптастыру қажетті шартқа айналып отыр. Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – білім алушыларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық ойлау-құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны пайдалану дағдыларын қалыптастыру және оқушы әлеуметінің ақпараттық сауатты болып өсуі мен ғасыр ағымына бейімделе білуге тәрбиелеу, яғни ақпараттық қоғамға бейімдеу. Ақпараттық технология – қазіргі компьютерлік техника негізінде ақпаратты жинау, сақтау, өндеу және тасымалдау істерін қамтамасыз ететін математикалық және кибернетикалық тәсілдер мен қазіргі техникалық құралдар жиыны.

Коммуникация – ақпаратты тасымалдап жеткізу әдістері мен механизмдерін және оларды жазып жинақтап жеткізу құрылғыларын қамтитын жалпы ұғым. Ақпараттық-коммуникативтік технология жағдайындағы жалпы оқыту үрдісінің функциялары: оқыту, тәрбиелеу, дамыту, ақпараттық болжамдау және шығармашылық қабілеттерін дамытумен анықталады.

Ақпараттық-коммуникативтік технологияны оқу-тәрбие үрдісіне енгізуде оқытушы алдына жаңа бағыттағы мақсаттар қойылады:

- Өз пәні бойынша оқу-әдістемелік электронды кешендер құру, әдістемелік пәндік Web-сайттар ашу;
- Жалпы компьютерлік желілерді пайдалану;
- Бағдарламалау ортасында инновациялық әдістерді пайдаланып, бағдарламалық сайттар, құралдар жасау. (мультимедиалық және гипермәтіндік технологиялар).
- Қашықтықтан оқыту (Internet желісі) барысында өздігінен қосымша білім алуды қамтамасыз ету.

Оқыту құралдарының біріне тоқталсақ – электрондық оқулық. Ол білім алушыларды даралай оқытуда жаңа информацияларды жеткізуге, сондай-ақ игерілген білім мен біліктерді тесттік бақылауға арналған программалық құрал. Білім беру жүйесінде электронды оқулықтарды пайдаланып, үлкен табыстарға жетуге болады. Электронды оқулықтарды пайдалану барысында оқушы екі жақты білім алады: біріншісі-пәндік білім, екіншісі- компьютерлік білім. Электронды оқулықтарды пайдалану білім алушының өз бетінше шығармашылық жұмыс жасауына, теориялық білімін практикамен ұштастыруына мүмкіндік береді. Электронды оқулық арқылы білім алушы көптеген қосымша материал ала алады, осы алған мәліметтерін компьютерден көргендіктен есінде жақсы сақтайды, өз бетінше жұмыс жасау қабілеті қалыптасады. Осылайша жас ұрпақты оқытуда инновацияны пайдаланудың – шығармашылық жетістіктің негізгі көзі.

Электрондық оқулықпен оқытудың негізгі мақсаты – оқыту үрдісін үздіксіз және толық деңгейін бақылау, сонымен қатар ақпараттық-ізденіс қабілетін, шығармашылық қабілетін дамыту. Мұның тиімді жағы: электронды оқулықта әр сабаққа арналған бейне көрініс, анықтама сөздік, диктант, тест тапсырмаларын, қайталау сұрақтарын пайдалана аламыз. Электронды оқулықты қолдану арқылы

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

сабақта техникалық құралдарды, дидактикалық материалдарды қолдану тиімділігі, білім алушының пәнге қызығушылығы, білім, білік, дағды деңгейін қалыптастыруы, білімнің тереңдігі, тексеру түрлері, бағалауы, практикалық дағдыларды игеруі артады. Білім алушылардың өздері де алынған ақпаратты көшіріп алып, онымен өз ыңғайына қарай жұмыс істей алады.

Қорыта келгенде, оқытушы үшін нәтижеге жету білім алушысының білімді болуы ғана емес, білімді өздігінен алуы және алған білімдерін қажетіне қолдану болып табылады. Бүгінгі бала- ертеңгі жаңа әлем. Бүгінгі күні ақпараттар ағымы өте көп. Ақпараттық ортада жұмыс жасау үшін кез келген педагог өз ойын жүйелі түрде жеткізе алатындай, коммуникативті және ақпараттық мәдениеті дамыған, интерактивтік тақтаны пайдалана алатын, Онлайн режимінде жұмыс жасау әдістерін меңгерген мұғалім болуы тиіс. Заман талабына сай жаңа технология әдістерін үйрету, бағыт-бағдар беруші – мұғалімдерміз. Білім алушылардың жаңа тұрмысқа, жаңа оқуға, жаңа қатынастарға бейімделуі тиіс. Осы үрдіспен бәсекеге сай дамыған елдердің қатарына ену ұстаздар қауымына зор міндеттер жүктелетінін ұмытпауымыз керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы
2. Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы
3. Мұхамбетжанова С.Т., Мелдебекова М.Т. Педагогтардың ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану бойынша құзырлылықтарын қалыптастыру әдістемесі. Алматы: ЖШС «Дайыр Баспа», 2010 ж.

ACTUAL ISSUE OF MODERN EDUCATION IN KAZAKHSTAN

The dynamics of changes taking place in the modern world has led to the need to rethink the global functioning of education systems. In a rapidly developing world, the main issues for education politicians, for schools in general, and for teachers in particular are: the first is «what should students learn in the 21st century» and the second is «how do teachers prepare students for the 21st century?»

Key words: information, innovation, education, application, teaching, methods.

**Ф. ЖҰМАБАЕВА¹,
Ж.ҚҰДАЙБЕРГЕНОВА¹**

¹Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
3-курс студенттері,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: Kudaibergenovazhanerke2003@mail.ru, farizzhumabayeva@mail.ru

ғылыми жетекші – Ж.Ж. БЕЙСЕНОВА
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
қауымдастырылған профессор м.а., пс.з.к.,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: Zhuparkul22_70@mail.ru

КУРСАНТТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК–ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУІ

Мақалада курсанттардың кәсіби білімді меңгерудегі әскери жоғары оқу орнындағы жаңа жағдайларға бейімделу ерекшеліктері қарастырылады. Осы тақырап аясында, «бейімделу», «әлеуметтік-психологиялық бейімделу» ұғымдары теориялық талданды; сонымен бірге, өзінің ерекшелігіне байланысты «бейімделу

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

түрлері», атап айтар болсақ, физиологиялық, психологиялық және әлеуметтікқарастырылып, психологиялық анықтамаларына сипаттамалар берілді.

Әскери ЖОО-да оқу жағдайларына бейімделудің үш кезеңі сипатталады: ішінара (бірінші курс), жеткілікті (екінші курс), толық (үшінші курстан бастап), бейімделу процесі білім алушылардың жеке ерекшеліктеріне байланысты әр түрлі деңгейде өтуі мүмкін. Бірінші курс курсанттарының әлеуметтік-психологиялық бейімделу ерекшеліктерін көрсететін және екінші курсқа ауыса отырып, білім алушылардың бейімделу қабілеттерін дамытудың оң динамикасын анықтайтын эмпирикалық деректер келтіріледі.

Кілт сөздер: бейімделу, әлеуметтік-психологиялық бейімделу, курсанттар, тәртіп, мотивация.

Жоғары әскери оқу орнына түсу кезінде тұлғаның өз денсаулық жағдайы, олардың кәсіби даярлық деңгейі сияқты талаптар бірінші орынға қойылады. Себебі, әскери қызметте қызмет етуде олардың моральдық — психологиялық дайындығы маңызды рөл атқарады. Болашақтағы кәсіби қызметі оларда терең субординациямен, қатаң, белгілі тәртіппен және нақты оқу режимімен байланысты[1]. Бұл жағдайда курсанттарға психологтар, медицина қызметкерлері, ата-аналар, туыстар, сүйікті қыз немесе әйелі, ең жақын адамадары тарапынан қолдауды қажет етеді[2].

Жоғарыда келтірілген жағдайларға байланысты курсанттардың олар үшін мүлдем жаңа ортаға психологиялық бейімделу проблемасы туындайды. Біз өзіміздің зерттеу тақырыбымызға орай библиографиялық талдау жасай келе, бұл мәселе жеткілікті зерттелмеген деп қорытынды жасай аламыз. Әскери жоғары оқу орнына келген соң курсанттың жеке тұлғалық жағынан болсын, оқу процесінде, әскери іс әректінде де жетістікке жетуде бейімделуге өзгерістерге ұшырайды деген көптеген ғылыми негіздемелер жасалған[3].

Бейімделудің екі түрі бар: биофизиологиялық және әлеуметтік-психологиялық. Бізді әлеуметтік-психологиялық бейімделу қызықтырады, бұл адамдардың белгілі бір әлеуметтік-психологиялық мәртебеге ие болу, белгілі бір әлеуметтік-психологиялық рөлдік функцияларды меңгеру процесі[4].

Әлеуметтік-психологиялық бейімделу процесінде адам өмір мен іс-әрекеттің ішкі және сыртқы жағдайлары арасындағы үйлесімділікке жетуге ұмтылады. Ол жүзеге асырылған сайын жеке тұлғаның бейімділігі артады (оның өмір сүру және қызмет жағдайларына бейімделу дәрежесі).

Толық бейімделу кезінде адамның психикалық әрекетінің қоршаған ортаның берілген жағдайларына сәйкестігіне және оның белгілі бір жағдайларда белсенділігіне қол жеткізіледі.

Әлеуметтік-психологиялық бейімделу жеке тұлғаны қорғау құралы ретінде де әрекет етеді, оның көмегімен адамда басқа адамдармен және жалпы қоғаммен қарым-қатынас кезінде пайда болатын ішкі психикалық күйзеліс, алаңдаушылық, тұрақсыздық күйлері әлсіреп, жойылады[5].

Психиканың қорғаныш механизмдері адамның психологиялық бейімделу жолдары ретінде әрекет етеді. Олардың қалыптасуы мен көрінуіндегі анықтаушы мән, зерттеулер көрсеткендей, ол тұлғааралық қарым-қатынастар саласындағы, әсіресе ерте балалық шақтағы травматикалық оқиғаларға жатады. Жалпы алғанда, адам психологиялық қорғаныс механизмдерін меңгерсе, бұл оның бейімделу мүмкіндігін арттырады, әлеуметтік-психологиялық бейімделудің табысты болуына ықпал етеді.

Бейімделу процестерінің сәттілігіне әсер ететін факторларды екі топқа бөлуге болады: объективті (қоршаған орта) және субъективті[6].

Бейімделу деңгейі адамның психикалық денсаулығы тұжырымдамасының негізінде жатыр. Егер адамның психикалық тепе-теңдігінде ауытқулар болмаса,

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

оның өнімділігі жақсы болса және өмірден ләззат ала алса, мұндай адам жағдайларға жақсы бейімделген болып саналады[7].

Біздің зерттеулеріміз күндізгі оқу нысанының бірінші курсына оқитын курсанттардың негізгі бөлігі (шамамен 90%) орта мектепті бітіргеннен кейін іс жүзінде өмірлік тәжірибесі жоқ әскери университетке түсетінін көрсетті. Сонымен қатар, олардың көпшілігінде тиісті мотивациялық және кәсіби бағдар жоқ [8].

Сондықтан курсанттардың едәуір бөлігінің әскери университетте оқу кезінде бейімделуінде қиындықтар туғызатын жаңалық емес, оқудың, қызметтің, казарманың қатаң реттелетін жағдайлары. Осылайша, мемлекеттегі жүргізіліп жатқан қайта құрулар, қарулы күштерді реформалау, елдегі әлеуметтік-экономикалық үдерістер жағдайды және офицерлік кадрларды даярлау мен тәрбиелеуді оңтайландырудың түбегейлі жаңа бағыттарын іздеу қажеттілігін сапалы түрде өзгертті. Қазіргі уақытта ең перспективалы бағыттардың бірі курсанттардың жоғары әскери оқу орнында оқу ерекшеліктеріне бейімделу процесін психологиялық қамтамасыз ету болып табылады. Бұл өз кезегінде жас жігіттердің жоғары оқу орнындағы оқу жағдайына бейімделу ерекшеліктерін жан-жақты зерттеу, олардың бейімделу табысына тұлғалық ерекшеліктерінің әсерін анықтау қажеттілігін анықтайды.

Әрі қарай, зерттеу нәтижелерін қарастырайық, Т.Лири әдісі бойынша деректер 1-кестеде берілген. Нәтижелердің стандартты интерпретациясы қолданылды (тұлғааралық қатынастардың сегіз түрінің біріне жататындығын анықтау).

1-кесте. Т.Лири әдісі бойынша субъектілердің тұлғааралық қарым-қатынас түрлері бойынша бөлінуі

Тұлғааралық қатынас түрі	Сынақ субъектілерінің саны %	Орташа типтегі айқындылық
1. Авторитарлық	19%	2
2. Өзімшіл	7%	4
3. Агрессивті	10%	3
4. Күдікті	0%	-
5. Бағынышты	15%	7
6. Тәуелді	21%	8
7. Достық	28%	8
8 Альтруистік	0%	-

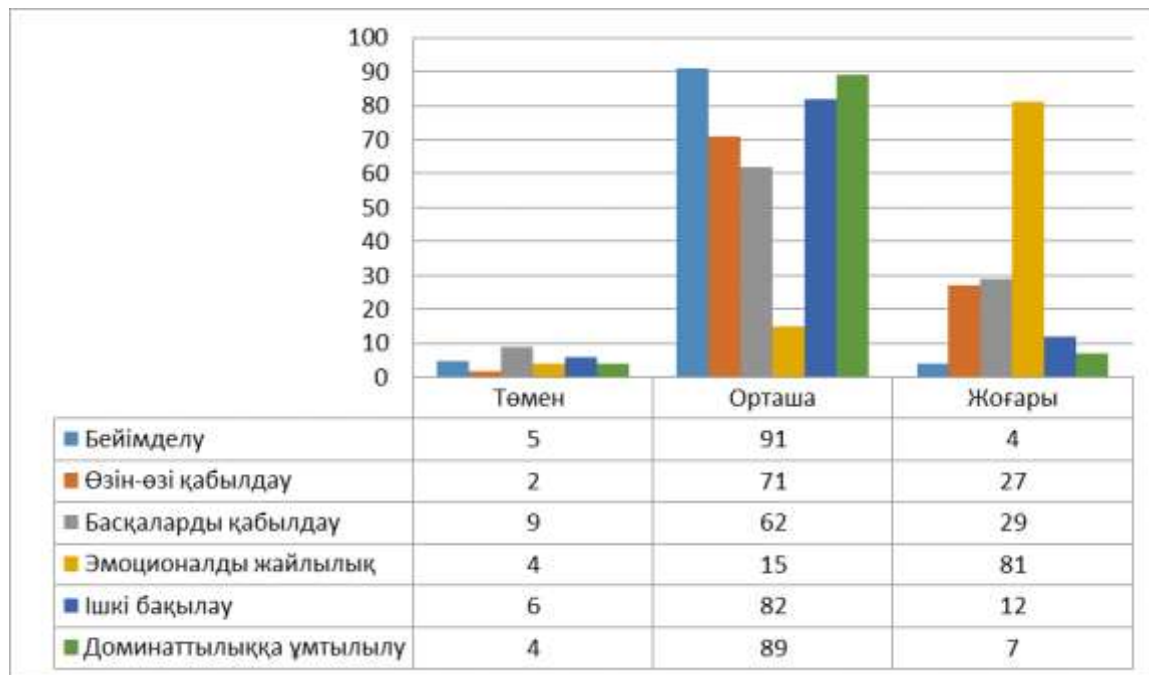
1-кестеде келтірілген мәліметтер субъектілердің көпшілігі жеке профильдегі достық пен бағынуға бейімділіктің басымдылығымен байланысты тұлғааралық қатынастардың түрлеріне жатады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді (Т.Лири шкаласы бойынша).

Тұлғааралық қатынастар түрлерінің ауырлығы негізінен орташа, яғни жеткілікті бейімделгіштікке ие, бұл субъектілердің негізінен оң мәртебесімен, топта маңызды қақтығыстардың болмауымен расталады. Сонымен қатар, бұл типтер үстемдік пен агрессиямен байланысты типтердің төмен ауырлығы аясында ең үлкен ауырлыққа ие (7-8). Бұл тенденция ресми жарғылық қатынастар тұлғааралық мінез-құлықтың бейімделуіне де, оның экстремалдылығының болмауына да ықпал ететіндігімен байланысты.

Әрі қарай, К.Роджерс пен Р. Даймондтың «әлеуметтік-психологиялық бейімделуді диагностикалау әдістемесі» сауалнамасы бойынша статистиканы қарастырамыз. Деректер интегралды көрсеткіштер бойынша пайызбен беріледі және төмен, орташа, жоғары деп бағаланады. Зерттеу нәтижелері бойынша курсанттардың көпшілігі (сурет. 3) барлық көрсеткіштерде нормаларды көрсетеді. Бейімделу, басқаларды қабылдау, интернационалдылық көрсеткіштері бойынша басым көпшіліктің шоғырлануы байқалады-тиісінше 84,5%, 77,6%, 84,5%. «Үстемдікке

ұмтылу» шкаласы бойынша төмен мәндері бар сауалнамаға қатысушылардың 44,8%. Сондай-ақ, «эмоционалды жайлылық» көрсеткіші бойынша үштен бірінен астамы (34,5%) төмен мәнге ие, сол санатқа жоғары мәндері бар 15,5% түсті. Қатысушылардың үштен біріне жуығы 27,6% «өзін-өзі тану» шкаласы бойынша жоғары деңгейге ие. Басқа көрсеткіштер бойынша әр түрлі мәндермен 0-ден 12,1% -ға дейін бөлінді.

Бейімделу-дезадаптация дәрежесін анықтау үшін тест көмегімен барлық үлгілер бойынша нәтижелерді талдағаннан кейін біз қатысушылардың көпшілігі орташа және жоғары мәндер бойынша бөлінген норманы көрсеткенін көрдік.

Сурет 2. Курсанттар арасында К.Роджерс пен Р.Даймондтың «Әлеуметтік-психологиялық бейімделуді диагностикалау әдістемесі» сауалнамасы бойынша тұлғааралық қарым-қатынас жүйесіндегі бейімделгіштік-дезадаптация дәрежесінің пайыздық көрсеткіші

Әрбір көрсеткіш бойынша жеке қорытындыласақ.

«Бейімделу» көрсеткіші. Кестеде «орташа» және «жоғары» деп көрсетілген мәндер субъектілерде бейімделу проблемалары жоқ екенін көрсетеді. Олар өздерін іс-әрекеттер мен қарым-қатынастардың нақты тәжірибесіне ашық деп санайды, олар өз проблемаларын түсінеді және олармен күресуге тырысады. Қатысушылардың басым көпшілігі осы құндылықтарға сәйкес бөлінеді. Төмен мәндер жауаптары бойынша осы санатқа енген курсанттардың бейімделу деңгейінің айқын еместігін, жаңа ортада меңгеруде қиындықтар бар екенін көрсетеді (5%). Сондай-ақ, бұл критерий өзін және басқаларды қабылдамауды, икемсіздікті білдіреді. Бейімделу құндылықтары төмен субъектілердің арасында агрессивтілік пен басымдықпен сипатталатын тұлғааралық қарым-қатынас түріне ие курсанттар ғана бар екенін ескереміз.

«Өзін-өзі қабылдау» көрсеткіші. Орташа мәннен төмен ұпай жинаған қатысушылар өзін-өзі қабылдамайды, ішкі жанжалдарды бастан кешіреді және өзін-өзі бағалауы төмен болуы мүмкін. Мұндай респонденттер – 2%. Жоғары құндылықтар өзін-өзі бағалаудың жоғарылауын, басқаларға қатысты артықшылық сезімін көрсетуі мүмкін (27%) Өзін-өзі қабылдаудың жоғары деңгейін көрсететін барлық субъектілердің әлеуметтік мәртебесі басқаларға қарағанда төмен және тұлғааралық қарым-қатынас түрімен ерекшеленеді. Бұл жағдайда орташа мәндер норма болып табылады.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

«Басқаларды қабылдау» көрсеткіші. Орташа құндылықтар норма болып табылады және адам мінез-құлқының сәйкестігін, оның қоршаған әлеуметтік ортаның нормалары мен құндылықтарын қабылдауын айтады. Таңдаудың басым көпшілігі орташа мәндерді көрсетті. Орташа мәннен төмен мәндер (9%) адамның әлеуметтік бейімсіздігін көрсетеді (ыңғайсыздық, адамдарға сыни көзқарас, тітіркену, өзіне деген теріс қатынасты күту). Мұндай субъектілер агрессивтілік пен үстемдікпен сипатталатын тұлғааралық қарым-қатынастардың түрімен ерекшеленетінін ескереміз.

«Эмоционалды жайлылық» көрсеткіші. Субъект өміріндегі негізгі эмоциялардың сипатын көрсетеді. Жоғары құндылықтарды негізінен позитивті эмоцияларға ие, өмірінің әл-ауқатын сезінетін адамдар көрсетеді. Біздің зерттеуге қатысушылардың көпшілігі. Теріс эмоционалды күйлері бар адамдар үшін орташа және төмен мәндер, бұл субъектілердің әлеуметтік мәртебесі ескерілмеген.

«Ішкі бақылау» көрсеткіші. Бұл шкала адамның өз қызметі шеңберінде өзін белсенді сезіну дәрежесін және басқа адамдардың сыртқы жағдайлары мен әрекеттерінің пассивті объектісін көрсетеді. Жоғары және орташа мәндер қатысушының жауапкершілігін және онымен болып жатқан жағдай оның қызметінің нәтижесі екеніне сенімін көрсетеді.

«Үстемдікке ұмтылу» көрсеткіші. Адамның басқалармен қарым-қатынаста қаншалықты үстемдік етуге ұмтылатынын көрсетеді. Жоғары ұпайлар айқын көшбасшылық қасиеттері бар адамдарды, сондай-ақ басқасын басу үрдісі бар адамдарды, артықшылық сезімін көрсетеді. Біздің оқуымызда мұндай адамдар болған жоқ.

Қатысушылар барлық үлгілер бойынша орташа және төмен ұпайлар бойынша шамамен бірдей ұпай жинады. Құндылығы төмен респонденттерге бағынуға, мойынсұнуға бейім адамдар жатады. Ұпай жинаған респонденттер орташа мәндерге кіреді - басымдық пен бағынудың орташа қажеттілігімен байқалады.

Тұлғааралық қарым-қатынас жүйесіндегі бейімделу-дезадаптацияны зерттеу курсанттардың көпшілігінде бейімделу мен жеке қарым-қатынаста проблемалардың жоқтығын және жаңа ортада өзін еркін сезінетінін көрсетті деп қорытынды жасауға болады. Олардың көшбасшылық қасиеттері орташа және өз әрекеттеріне жауапты. Төмен құндылықтарды көрсеткен кейбір курсанттар қарым-қатынаста және жаңа ортаға үйренуде қиындықтарға тап болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Гартман Г. Тұлғаның бейімделуінің психоаналитикалық тұжырымдамасы. [Электрондықресурс].Кіру режимі: [http:// library.by/ portalus/ modules/ psychology/ readme.php?archive= 1120045821&id= 1106933958& start_from= &subactün = showfүжәне & ucat=24/](http://library.by/portalus/modules/psychology/readme.php?archive=1120045821&id=1106933958&start_from=&subactün=showfүжәне&ucat=24/).
2. Анцупов А.Я. Әскери-психологиялық зерттеулердің әдіснамалық мәселелері // психологиялық журнал. - 1995.- №1-7-19 ББ.
3. Дьяченко М.И., Кандыбович С. Л. Әскери психология және педагогика: оқу құралы. - М., 1998.
4. Реан А.А., Кудашев,А.Р., БарановА.А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика. СПб.: Прайм-Евро-знак, 2006.
5. Сенокосов Ж.Г.Социально-психическая адаптация молодых солдат к воинской службе. М., 2008
6. Военная психология и педагогика. Под ред. А.В. Барабанщикова. – М., 2007.
7. Кулагин Б.В. Основы профессиональной психодиагностики. – М., 2007.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL EDUCATION OF CADETS

The article examines the features of cadets' adaptation to new conditions in the military higher educational institution in acquiring professional knowledge. Within this topic, the concepts of "adaptation", "social-psychological adaptation" were theoretically analyzed; at the same time, "types of adaptation" depending on their characteristics, namely, physiological, psychological and social, were considered, and psychological definitions were described.

Three stages of adaptation to educational conditions in military higher education institutions are described: partial (first year), sufficient (second year), full (starting from the third year). Empirical data showing the characteristics of socio-psychological adaptation of the first-year cadets and determining the positive dynamics of the development of adaptive abilities of the students, moving to the second year, are presented.

Key words: adaptation, socio-psychological adaptation, cadets, discipline, motivation.

**Т.Ә. ЖҰМАДІЛЛАЕВА¹,
А.М. ЛЕСБЕК¹**

¹Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: ss043086@gmail.com, akmarallesbek8@gmail.com

ғылыми жетекші – Ж.Ж. БЕЙСЕНОВА
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
қауымдастырылған профессор м.а., ғылым кандидаты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: Zhuparkul22_70@mail.ru

ЭМОЦИОНАЛДЫ ДЕПРИВАЦИЯ ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ МАҢЫЗДЫ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Баяндамада әскери университетте және қызметтегі әр түрлі депривацияның мәні мен себептері қарастырылған. Әскери университеттің білім беру ортасындағы және қызметтегі депривация жағдайын еңсеру бойынша курсанттарды психологиялық-педагогикалық қолдау бағдарламасы ұсынылған. Зерттеу барысында келесі әдістер қолданылды: сауалнама, салыстыру, бақылау.

Кілт сөздер. Депривация, абсолютті депривация, салыстырмалы депривация, білім беру депривациясы, әскери жоғарғы білім беру, депривациялық әсерді төмендету шарттары.

Адамның қандай да бір қажеттіліктерін қанағаттандырудың шектелуі немесе мүмкін еместігі ретіндегі депривация өткен ғасырдың ортасынан бастап белсенді түрде зерттеліп келе жатқан құбылыс. Бастапқыда бұл құбылыстың пайда болуы мен дамуы қараусыз қалған және панасыз қалған балалармен, әлеуметтік жетімдермен байланысты болды, олар қоғамға толық ене алу мүмкін еместігіне байланысты депривацияның негізгі түрлерімен (сенсорлық, когнитивтік, эмоционалдық, әлеуметтік) сипатталды[1]. Ал, бұл ынталандырушы стимулдардың барлық түрлері толық көлемде, сапалы және үйлесімді даму үшін қажет.

Қазіргі уақытта зерттеу контексттері әртүрлі көзқарастардан психикалық депривация тұжырымдамасын қарастыруда, ол концепцияның өзін түсіндірудің көптігін де, психокоррекциялық бағдарламаларды әзірлеуге көзқарастардың әртүрлілігін де анықтайды[2].

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Әлеуметтану және психологиялық еңбектерде берілген анықтамалар депривацияны екі негізгі аспектіде қарастыруға болады деп айтуға мүмкіндік береді:

1) бұл адам үшін маңызды қажеттіліктерді қанағаттандыру мүмкінсіздігі немесе дұрыс психикалық күйдің жеткіліксіздігі;

2) бұл субъектінің қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігін шектеумен немесе айырумен байланысты жағдай болып табылады.

Депривация құбылысы адамның қажеттіліктерді қанағаттандырудағы шектелуі ретінде кәсіби әскери қызметке имманентті түрде тән. Оны ұйымдастыру мен жүзеге асырудың ерекшеліктері депривацияның әртүрлі түрлерін (абсолютті, салыстырмалы, мәдени, рухани, әлеуметтену, экономикалық, экзистенциалды және т.б.) тудырады, бұл көбінесе әскери қызметшілердің физикалық және психикалық жағдайының сапасын, олардың өмірі мен қызметі туралы ерекшеліктерін анықтайды[3].

Біздің жұмысымыз әскери қызметкерлердің әскери білім алу процесіндегі депривациясын талдауға арналды. Біз алдымызға курсанттарды депривация ерекшеліктерін анықтау және оның алдын алу және азайту бойынша ұсыныстар әзірлеуді мақсат етіп қойдық, және «Депривация» тақырыбы аясында теориялық және эксперименттік зерттеу жүргізілді. Жұмыстың басты әдістемелік тәсілдері: құндылық, жүйелік, субъектілік-әрекеттік, тұлғалық-бағдарлылық болды.

Әскери ЖОО курсанттарының психикалық депривациясы деп біз студенттердің жеке тұлғалық әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкін еместігінде немесе шектелуінде көрінетін, курсанттардың өмір салтының олардың таңдауына байланысты елеулі өзгерістерден, жетекші әскери кәсіби қызмет және әскери университетке қабылдануынан туындаған ерекше психикалық күйін түсінеміз.

Депривация мәселесін теориялық талдау әскери университет жағдайында оны шешу келесі қарама-қайшылықтарды жоюды талап ететінін көрсетеді: курсанттарды даярлаудың дифференциациялы ғылыми негізделген тәсілдерін әзірлеудің жеткіліксіздігімен байланысты қайшылықтар; білім алушының жетекші қажеттіліктеріне сәйкес тұлғалық әлеуетін іске асыруға бағытталған педагогикалық қолдаудың мәні мен жүзеге асыру тетігінің жеткіліксіз дамуына қатысты қайшылықтар; депривацияланған курсанттарға педагогикалық қолдау көрсету қажеттілігінен туындаған қайшылықтар[4].

Әлеуметтік-психологиялық бейімделу курсанттың әскери білім беру ұйымында болу ерекшеліктерімен де анықталады және оқу мен қызметтің үйлесуі, кеңістіктік шектеулер, қоғамдық өмір нормаларын қабылдау және өзінің көзқарасын білдірудің қолайлы формаларын меңгерумен байланысты. Н.А. Кондратова, О.В. Пополитов депривацияны болып жатқан жағдайға қатысты «жеке тұлғаның психологиялық егемендігімен» қарама-қарсы қоя отырып, адамның өмірлік жоспарларын бақылау, қорғау және жүзеге асыру қабілетімен сипатталады. Депривация деп олар әлеуметтік және табиғи ортаның басқа объектілерімен сәйкестендіру қиын болатын «өз өмірінің иеліктен айыру, бағыну, бөлшектену тәжірибесін» білдіреді[5].

Курсанттар арасында әлеуметтік-психологиялық депривацияның пайда болуы жеке бұрынғы байланыстардың үзілуімен және жаңа байланыстарын орнатудағы қиындықтармен, көлденең және тігінен өзара әрекеттестіктің қалыптасқан нысандарын қабылдаудағы проблемалармен және т.б. байланысты. О.О. Андронникова, Е.В. Агрызкова зерттеліп отырған ұғымды тереңірек талдап, оның пайда болуы мен дамуын адамның виктимизация процесімен байланыстырады. Олар әлеуметтік-психологиялық депривацияны индуктор, онтогенетикалық деңгейде тұлғаның виктимизациясының пайда болуын тудыратын фактор ретінде түсіндіреді.

Білім беру және әлеуметтік-психологиялық депривация ұғымдарын қарастыруға жоғарыда келтірілген тәсілдер олардың үлкен деструктивті мүмкіндіктерін куәландырады және бірқатар спецификалық ерекшеліктерге ие әскери университет жағдайында бұл мәселенің өзектілігі расталған.

Курсанттардың өміріне, қызметіне, оқуына және сыртқы келбетіне қатысты бірыңғай талаптар қойылғанына қарамастан, олар абсолютті және салыстырмалы түрде депривациялануы мүмкін.

Абсолютті депривация жеке адамның тамақтануға, қорғануға, медициналық көмекке, тұрғын үйге деген негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыра алмауынан тұрады; салыстырмалы депривация «өз позициясын басқалармен салыстырғанда нашарырақ деп субъективті қабылдау негізіндегі азапты тәжірибеден» тұрады. Олардың фонында пайда болатын эмоционалды күйлер адекватты тұлғааралық қарым-қатынастарды құруға кедергі келтіреді, іс-әрекет пен мінез-құлықтың ұйымдаспауына әкеледі және оқу орнында бейімделу қиынға соғады.

Курсанттардағы депривацияның негізгі салдары:

- өзінің білім алу қажеттіліктерін бастаудан және жүзеге асырудан бас тарту жалған әрекетке белсенділікпен (имитация) алмастырылуы мүмкін;
- оқытушылар мен командирлердің нұсқаулары мен бұйрықтарына сәйкес ағымдағы міндеттерге бағдарлануға, уақыттық және кеңістіктік перспективаларды тарылтуы;
- алгоритм бойынша іс-әрекеттерді, формальды процедураларды қолданудың басым болуы, іс-әрекеттің жаңа түрлерін меңгерудегі қиындықтар;
- кәсіби және жеке эгоцентризм - тұлғааралық өзара әрекеттесу сапасына теріс әсер ететін өзінің өмірлік қамтамасыз ету міндеттерін шешуге жеке ғана бағытталу[6].

Депривацияның маңызды сипаттамаларын түсіну психологиялық мәселелердің көздерін және сәйкесінше оларды шешу жолдарын көруге мүмкіндік береді. Жүргізілген зерттеулер курсанттарды кәсіптік білім алу процесінде олардың қажеттіліктерін қанағаттандыру сапасына оның абсолютті және салыстырмалы әсер етуі тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар курсанттардың еңбек құқығынан айырылу жағдайы ретінде де қарастырылуы, білім беру қызметін көрсету бойынша өзінің тікелей функциялары мен міндеттерін орындау тиіс деп айтуға мүмкіндік береді. Бұл ереже әскери университеттің қоршаған ортасына депривация факторларының әсерін жеңілдету үшін жағдайларды әзірлеуге негіз болды.

Қорытындылай келе, тұлғаның қалыптасуында депривацияның алдын алудың жалпы шарттарына мыналар жатады:

- білім беру қызметіндегі гуманистік құндылықтар мен идеологияның басымдығы;
- тұлғааралық қатынастарды құрудағы ашықтық, шынайылық, оның субъектіге-субъектілік өзара іс-қимылға сүйенуі;
- курсанттың оқу-жаттығу және тыныс-тіршілігі проблемаларына назар аудару;
- курсанттың өзін-өзі тануын дамыту;
- курсантайдың жеке даму траекториясын қамтамасыз ету.

Демек, анықталған жағдайлардың мазмұны депривациялық жағдайдан шығу жолдарын анықтайтын нақты және жеке мүмкіндіктерді көрсетеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Алексеенкова Е.Г. Психикалық депривация шартындағы тұлға бейнесі 2009.
2. Андриянова Н.А. Әскери қызмет ісіндегі әлеуметтік депривация феномені. Құқық қорғау органдарындағы психопедагогика. – 2015.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

3. Беседина М.В. Білім беру ортасы жасөспірімдердің соматикалық денсаулығына әсер ететін фактор ретінде.– М., 2004. – 170 б.

4. Князев Е.А. Элеуметтік депривацияның педагогика және психологиясы [Электрондық ресурс] - <http://www.hr-portal.ru/article/pedagogika-i-psikhologiya-sotsialnoi-deprivatsii-0>

5. Крылова А.В. Білімдік мәдени орталықта студенттерге психикалық депривацияны жеңудегі психологиялық көмек. Стерлитамак, 2010. – 189 б.

6. Энциклопедия. Депривация [Электрондық ресурс]. - <http://knowledge.su/d/deprivatsiya>

EMOTIONAL DEPRIVATION AS AN IMPORTANT FACTOR IN FORMING THE PERSONALITY OF MILITARY PERSONNEL

The report examines the essence and causes of various deprivations in the Military University and in the service. The program of psychological and pedagogical support of cadets to overcome the situation of deprivation in the educational environment and the activities of the military university is presented. The following methods were used in the course of the study: survey, comparison, observation.

Key words: Deprivation, absolute deprivation, relative deprivation, educational deprivation, military higher education, conditions for reducing the deprivation impact.

Л.Ю. ЗАЙНИЕВА

*ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
с.ғ.д., саясаттану және саяси технологиялар кафедрасының профессоры,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: zainieval@mail.ru*

Э.Н. СУИМБАЕВА

*ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
2-ші оқу жылының докторанты
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: e.suimbayeva@gmail.com*

ғылыми жетекші - Л.Ю. ЗАЙНИЕВА

*ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
с.ғ.д., саясаттану және саяси технологиялар кафедрасының профессоры,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: zainieval@mail.ru*

**«БОЛАШАҚ» ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТИПЕНДИЯСЫНЫҢ
ҚАЛЫПТАСУ ЖӘНЕ ЖЕТІСТІКТЕР ТАРИХЫ**

Мақалада «Болашақ» халықаралық стипендиясының даму тарихы, Қазақстанның стратегиялық жоспарларына сәйкес оның трансформациясы кезең-кезеңімен баяндалған. Бағдарламаның негізгі айрықша белгілері көрсетіліп, мемлекетті халықаралық деңгейдегі мамандармен қамтамасыз ету бойынша нәтижелері белгіленді. Мақалада «Болашақ» стипендиаттары әр түрлі салаларда жұмыс істейтіні жәнә республиканың дамуына елеулі үлес қосатыны атап өтілді.

Кілт сөздер: «Болашақ» халықаралық стипендиясы, білім, мамандарды дайындау, жастар, тағылымдама.

Мемлекет пен жастар ажырамас ұғым. Әрбір дамушы мемлекетке оның барлық ұрпақтарының үздіксіз байланысы, өзара түсіністігі мен өзара іс-қимылы

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

маңызды. Бұл қоғам тұрақтылығының кепілі. Білімді жастар-еліміздің жоғары деңгейдегі болашағы.

«Болашақ» халықаралық стипендиясы (бұдан әрі –«Болашақ») 1993 жылы 5 қарашада Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қаулысымен құрылған. Стипендияның пайда болуына уақыт талабы ықпал етті. Құжатта «Болашақтың» мақсаты Қазақстан Республикасы экономикасының нарықтық қатынастарға көшуін қамтамасыз ету және халықаралық байланыстарды кеңейту үшін тиісті білімі бар талантты жастар қатарынан кадрлар даярлау болып табылатыны көрсетілген [1]. Мемлекет пен қоғамды жаңғырту, тәуелсіз мемлекет құру білікті басқарушылар тобын даярлаусыз мүмкін емес. Ел білікті кадрларға мұқтаж салалар үшін мамандар даярлауды ынталандырады.

Мақаланы жазуға келесі материал қолданылды - нормативтік-құқықтық құжаттар, ғылыми мақалалар, түрлі конференциялар жинақтары, статистикалық деректер, бұқаралық ақпарат құралдарында ақпараттар және т.б. болды. Оның көмегімен бағдарламаның қалыптасу кезеңдері анықталды. Салыстырмалы әдіс «Болашақты» шетелдік стипендиялық бағдарламалар мен гранттардың аясында негізгі белгілері бойынша сипаттау үшін пайдаланылды.

Қазіргі жағдайдағы стипендиялық бағдарламалар мен гранттар типологиясының шетелдік тәжірибесіне сүйене отырып, «Болашақ» келесі түрге жатқызылуы мүмкін:

- қаржыландыру көзі бойынша-бюджеттік;
- мақсатты аудитория бойынша– мемлекеттік азаматтары арналған, оларды әлеуметтік және қаржылық қолдауға бағытталған;
- іріктеу негізінде-ашық пен объективтілікке негізделген;
- қаржыландыру көлемі бойынша-стипендиаттардың шығыстарын толық жабу;
- міндеттемелердің болуы бойынша-өз елінде белгілі бір уақытты пысықтау [2; 68-69б.].

Көрсетілгендерге келесі ерекшеліктерді қосу керек:

- институционалдық өкілдік –«Халықаралық бағдарламалар орталығы» АҚ («ХБО» АҚ), стипендия әкімшілігі;
- әлемдік рейтингтер негізінде әлемнің университеттері мен ғылыми-зерттеу орталықтарын таңдау;
- бекітілген басым мамандықтардың тізбесіне сәйкес оқу және тағылымдамадан өту [3; 107б.].

Қазақстанның стратегиялық жоспарларын іске асыру аясында экономиканың басым бағыттарын кадрлармен қамтамасыз ету үшін «Болашақ» дамудың бірнеше кезеңінен өтті.

1993 жылы «Болашақ» халықаралық стипендиясы құрылды.

1994 - 1996 жылдар. Алғашқы қазақстандық студенттерді шетелдік университеттерге жіберілді. Осы кезеңде стипендия экономикалық және гуманитарлық пәндер бойынша түлектерге берілді. Оқу географиясы: АҚШ, Ұлыбритания, Германия және Франция.

1997 - 1999 жылдар. Стипендия тағайындау және оқу аяқталғаннан кейін келісімшарттық міндеттемелерді орындау тәртібі мен ережелеріне өзгерістер енгізілді. «Болашақ» түлектерін еліміздің мемлекеттік органдары мен ұйымдарына жұмысқа орналастыру көзделді. Білім алушылар үшін шет елдердің саны артады.

2000 - 2004 жылдар. Инженерлік-техникалық мамандықтар саласындағы үміткерлер үшін шет тілдерін білуге қойылатын талаптар төмендеді. Алғаш рет докторантура бағдарламасы бойынша оқуға мүмкіндік берілді.

2005 – 2010 жылдар. Жыл сайын берілетін стипендиялар санын 3000-ға дейін ұлғайту туралы шешім қабылданды. ҚР Үкіметінің қаулысымен «Халықаралық

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

бағдарламалар орталығы» АҚ құрылды, оның негізгі қызметі – «Болашақ» стипендиаттарын оқыту мен жұмысқа орналастыру мониторингін жүзеге асыру. Шетелде оқуын аяқтағаннан кейін түлектер үшін елде міндетті бес жылдық жұмыс істеу талабын бекітетін шарттық база енгізілді. Оқытатын шет елдер саны 13-тен 33-ке дейін ұлғайтылды. Шығыс бағытын дамыту мақсатында Қытай, Жапония, Оңтүстік Корея, Малайзия және Сингапурдың, сондай-ақ ТМД-ға мүше кейбір мемлекеттердің жетекші университеттері енгізілді. Ғылыми және педагогикалық қызметкерлерге арналған тағылымдама бағдарламасы енгізілді. Ауыл жастары, мемлекеттік қызметшілер, ғылыми және педагогикалық қызметкерлер санаттары бойынша түсушілер үшін квоталар айқындалды.

2011 – 2016 жылдар. «Бакалавриат» бағдарламасы бойынша дайындық тоқтатылды. Бағдарламалық-нысаналы тетік – жұмыс беруші, стипендиат және «Халықаралық бағдарламалар орталығы» АҚ арасында үшжақты шарт жасасу енгізілді. Инженерлік-техникалық, медициналық және педагогикалық мамандықтарға түсушілер саны артты. Шет және мемлекеттік тілдерді білуге қойылатын талаптар күшейтілді. «Магистратура» бағдарламасы бойынша оқуға түсушілер үшін БАҚ, мәдениет және шығармашылық сала қызметкерлерінің жаңа санаттары енгізілді. Әлемдік рейтингтер (QS World University Rankings, Academic Ranking of World Universities, Times Higher Education World University Rankings) негізінде оқу және ғылыми тағылымдамадан өту үшін ұсынылатын шетелдік жоғары оқу орындарының, ғылыми орталықтар мен зертханалардың тізімі қысқартылды. Қазақстандық магистранттар мен докторанттар шетелде магистратура және докторантура бағдарламалары бойынша оқуға мүмкіндік алды. Үміткерлерді іріктеу тәсілдері қайта қаралды және "6+6" форматы бойынша тілдік дайындық өзгерді (6 ай – елімізде, 6 – шет елде) [4; 304-306б.].

2017 - 2018 жылдар. Дипломның орташа балына (GPA 3,0-ден 3,3-ке дейін), ағылшын тілін білудің шекті деңгейіне (IELTS 5.0-ден IELTS 5.5-ке дейін) қойылатын талаптар күшейтілді. «Орталық – өңір» схемасы бойынша еңбек өтілі бес жылдың орнына өңірде үш жыл жұмыс өтіліне қысқартылған шектеу тәсіл енгізілді [5; 22б.]. MBA бағдарламасы бойынша әлемнің жетекші 10 бизнес - мектебіне өз бетінше магистратураға түскендер үшін квота, сондай-ақ елдің жеке компанияларының топ-басшылары үшін «Executive Education» бағдарламасы бойынша квота енгізілді.

2019 - 2021 жылдар. «Болашақ» стипендиясын тағайындау үшін конкурстық рәсімдерді және құжаттарды қабылдауды цифрланды. Конкурстық іріктеу кезеңдері алты кезеңнен үш кезеңге дейін қысқартылды. ҚР аумағында алты айға дейінгі мерзімге ауыл жастары арасынан шет тілін оқытуға үміткерлер үшін квотаны қоспағанда, барлық квоталық санаттар мен алдын ала тілдік даярлық жойылды. Үміткерлерге қойылатын талаптар күшейтілді: ұсынылғандар тізімінен шетелдік жоғары оқу орнынан шақырудың міндетті болды. Бұл талап ауылдық жерлерден стипендия алуға үміткерлерге қатысты емес. Тағылымдамалардың жаңа санаттары бекітілді: «Ғалымдар» және «мәдениет және спорт саласындағы қызметкерлер».

2022 жыл-қазіргі уақытқа дейін. 2022 жылдың шілдесінде Шетелде кадрлар даярлау жөніндегі республикалық комиссияның кезекті отырысы өтті. ҚР Президенті Қ. - Ж. Қ. Тоқаевтың тапсырмасы бойынша «Болашақ» бағдарламасы инженерлік-техникалық мамандықтарға бағытталды. Осы мамандықтар бойынша стипендиялар саны 2021 жылмен салыстырғанда 36% - дан 60% - ға дейін ұлғайды. Үміткерлердің медициналық бағыттағы бағдарламаларды қолжетімді етіп, қызығушылықты арттыру мақсатында медицина қызметкерлерін академиялық оқыту үшін жеке санат бөлінді. Жалпы биыл магистратура және резидентура бойынша 385 стипендия, докторантура бағдарламалары бойынша 60 стипендия бөлінді [6].

Қазіргі уақытта «Болашақ» әлемнің жетекші компаниялары мен университеттерінде академиялық оқытуды (магистратура, докторантура) және ғылыми-өндірістік тағылымдамаларды қамтиды. Бағдарламаның мақсаты өзгеріссіз қалды-ел үшін қажетті мамандықтар бойынша кадрлар мен мамандарды даярлау. 2022 жылдың наурызынаа сәйкес шетелде «Болашақ»бағдарламасы бойынша 11 мыңнан астам маман даярланды. «Болашақ»түлектері түрлі салаларда жұмыс істейді. 809 адам денсаулық сақтаумен айналысады (оның 545 – тәжірибеші дәрігерлер, 135- медициналық жоғары оқу орындарында сабақ береді). 1036 түлек білім беру саласында еңбек етеді. 11-і елдің жетекші жоғары оқу орындарының ректорлары. Түлектер арасында инженерлік-техникалық мамандықтар бойынша 2 мыңнан астам маман, ақпараттық технологиялар және коммуникациялар бойынша 1300, жаратылыстану ғылымдары бойынша 400 – ге жуық, ауыл шаруашылығы бойынша 80 – ге жуық маман бар [7; 69б.].

«Болашақ»адами капиталды дамыту саласындағы серпінді білім беру жобасы және елдің визит карточкасы болып табылады. Уақыт өте келе өзінің беріктігі мен даму қабілетімен халықаралық стипендия басқа елдер үшін үлгі болды. «Болашақ»бағдарламасын ары қарай трансформациялау стипендияны тағайындаудағы ашықтықты арттыру, конкурстық іріктеуді цифрландыру және автоматтандыру бағытында жалғасуда. Барлық азаматтарға тең мүмкіндік беру мақсатында квоталық санаттар (ауыл жастарынан басқасы) жойылып, жас шектеулері алынып тастады.Сондықтан «Болашақ» бағдарламасы инновациялық потенциалы бар жастар үшін тиімді әлеуметтік лифт ретінде саралауға болады. «Болашақ» жастарға инвестиция болып табылады және оған елдің дамуына өз үлесін қосуға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Шетелде кадрлар даярлау үшін Қазақстан Республикасы Президентінің "Болашақ" халықаралық стипендияларын белгілеу туралы. Қазақстан Республикасы Президентінің 1993 жылғы 5 қарашадағы, №1394 Қаулысы. - [https://adilet.zan.kz/rus/docs/K930001394_\(жүгінген күні: 26.05.2022\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K930001394_(жүгінген күні: 26.05.2022)).

2. Рязанцев С.В., Ростовская Т.К., Очирова Г.Н., Плетнева Ю.Э. Государственные стипендиальные и грантовые программы на обучение за рубежом как фактор развития человеческого капитала: российский и зарубежный опыт // LogosetPraxis, 2021, 20 том, №1, 65-77б. –<https://psst.jvolsu.com/index.php/ru/archive-ru/361-logos-et-praxis-2021-tom-20-1> (жүгінген күні: 22.06.2022).

3. Мархаева Б.А. «Болашақ» как казахстанская модель для бенчмаркинга в образовании // Сборник научных статей по итогам международной научно-практической конференции. – СПб.: «КультИнформПресс», 2014. – 106-108б.

4. Терещенко Т.А., Нурмухамбетова А.Е. «Болашақ» бағдарламасы құрылуы мен дамуының тарихи-географиялық аспектілері // Вестник Западно-Казахстанского государственного университета им. М.Утемисова, 2016. – №4. – 304-311б.

5. Основные этапы развития программы «Болашақ» // Bolashaqdigital, 2021, №1-2, 22 б. - <https://bolashak.gov.kz/ru/chitat-zhurnal> (жүгінген күні: 22.06.2022).

6. Бри А. Акцент – на инженеров и медиков // Казахстанская правда, 13 шілде 2022.

7. Тогайбаев Б. Новый вектор. Насколько обоснованы изменения в программе «Болашақ» // ForbesKazakhstan, 2022. – №3. – 68-71 б.

THE HISTORY OF THE FORMATION AND ACHIEVEMENTS OF THE INTERNATIONAL SCHOLARSHIP "BOLASHAK"

The article describes the history of the development of the program in stages, its transformation in accordance with the strategic plans of Kazakhstan. The outcomes of the

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

program to provide the country with internationally recognized experts are outlined. The article emphasizes that the Bolashak's scholarship holder work in various fields.

Key words: international scholarship «Bolashak», education, training of specialists, youth, study placement.

K.S. IBADOV

*Military Institute named after Haydar Aliyev, cadet
Azerbaijan Republic, Baku city
e-mail: minavarmammadova@gmail.com*

scientific advisor - T.A. Cavadova

*Military Institute named after Haydar Aliyev,
Foreign Languages Department teacher, PhD,
Azerbaijan Republic, Baku city*

LANGUAGE LEARNING IN HIGHER MILITARY INSTITUTE

This article focuses in teaching English as a foreign language. It is written for use by teachers on English who seek to enlarge their potential as teachers and maximize the learning of their students. At the same time, the article is devoted to working out ways of developing Language University advanced students speaking skills. The article shows difficulties that arise in the practise of English speech development of cadets taught on the bases of methods of formation of communicative skills are analyzed, the ways of their elimination are proposed.

Key words: Language learning principles, cognitive, affectiv, lingvistic, communicative competence.

Whatever the spread of English across the globe and whatever its overlap with other languages, there has been an intriguing, debate over the years as to how many people speak English as a either first or second language. Many people living in the European Union for example frequently operate in English as well as their own languages and the economic and cultural influence of the United States has led o increased English use in many areas of the globe.

Estimate of speaker numbers are somewhat variable. David Crystal takes 75 territories where English “holds a special place” and calculates around 377 million firt language speakers of English and only 98 million speakers of English as a second language. However, he points out that it would be easy ti get nearer 350 million for second labguage speakers if we were able to calculate how many speakers of English as a second lanuage thre were in. As he points out, “the more limited command of English we allow to be acceptable, the more this figure can be inflated. [1]

Principles: According to Brown, Language learning principles are generally sorted into three sub-groupings: Cognitive principles, Affective Priniples and Lingvistic principles. Principles are seen as theory derived from research, to which teachers need to match classroom practices. Here are some brief summaries of the principles that fall into each grouping. [2]

Cognitive principles: Automaticity: Subconscious processing of language with peripheral attention to language forms;

.Meaningful learning: This can be contrasted to Rote Learning, and is thought to lead to better long-term retention;

.Antisipation of Rewards: Learners are driven to act by the anticipation of rewards, tangible or intangible;

.Intrinsic Motivation: The most potent learning “rewards” are intrinsically motivated within the learner:

.Strategic Investment: The time and learning strategies learners invest into the language learning process.

Affective principles: Language Ego; Learning a new language involves developing a new mode of thinking – a new language “ego”;

Self-Confidence: Success in learning something can be equated to the belief in learners that they can learn it:

Risk-Taking: Taking risks and experimenting “beyond” what is certain creates better long-term retention:

Language-Culture Connection: Learning a language also involves learning about cultural values and thinking.

Linguistic Principles: Native language Language Effect: A Learners native language creates both facilitating and interfering effects on learning:

Communicative Competence: Fluency and use are just as important as accuracy and usage-instruction needs to be aimed at organizational, pragmatic and strategic competence as well as psychomotor skills.

Increase Comprehensibility; Drawing from Krashens theory of comprehensible input, the principle involves the ways in which teachers can make content more understandable to their students. [3]

Increase interaction; Drawing from Swains emphasis on comprehensible output, a number of strategies have been developed that increase students opportunities to use their language skills in direct communication and for the purpose of “negotiating meaning” in real-life situations.[4] These include cooperative learning, study buddies, project-based learning, and one-to-one teacher/student interactions.

Increase Thinking/Study Skills; Drawing from Cummins theories of academic language and cognitively demanding communication, these strategies suggest ways to develop more advanced, higher order thinking skills as a students competency increases. These include asking students higher order thinking questions(e.g. what would happen if...?) modelling “thinking language” by thinking aloud , explicitly teaching and reinforcing study skills and test-taking skills, and holding high expectations for all students.

Even if the theory presented here is very correct, and the suggestions for application are in fact the appropriate ones, some serious problems need to be mentioned before concluding. These have to do with the acceptance, by teachers and students, of language acquisition differs from learning in two major ways; acquisition is slow and subtle, while learning is fast and, for some people, obvious. It has been presented a conservative in the sense that it attempts to be consistent with all empirical data. It is consistent with the way thousands of people have acquired second languages throughout history, and in many cases acquired them very well. They acquired second languages while they were focused on something else, while they were gaining interesting or needed information, or interacting with people they liked to be with.

REFERENCES:

1. Dilara A.Ismailova “Teaching English as a foreign language” Textbook, Baku, 2011, p.3
2. Krashen, Stephen D.1981. Principles and Practice in second Language Acquisition. English Language Teaching series. London; Prentice-Hall International (UK) Ltd. 202 p.
3. Brown, H.Douglas.1994. Teaching by Principles; An Interactive Approach to Language Pedagogy. Englewood Cliffs, NJ; Prentice Hall Regents. Second Edition; White Plains, NY; Longman, forthcoming.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

4. Cummins, J.1979. Cognitive/academic language proficiency, linguistic independence, the optimal age question and some other matters. Working Papers on Bilingualism 19; 197-205.

**полковник Қ.Р. МАМБЕТАЛИЕВ¹,
полковник Е.Н. БАЙМАГАМБЕТОВ¹,
полковник Ш.Ж. ИСМАЙЛОВ¹,
студент Т.Ф. АБДУЛЛАЕВ¹**

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің әскери кафедрасы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

ғылыми жетекшісі - В.В ЛУЧИНИН

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің әскери кафедрасы,
аға оқытушы, философия ғылымдарының докторы (PhD)
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

ЕЛІМІЗДІҢ БОЛАШАҒЫ – БІЛІМДІ ЖАСТАРДЫҢ ҚОЛЫНДА

Автор бұл еңбегінде өз еліне деген сүйіспеншілігін алған білімінің нәтижесін еліне қызмет етуге бағыттағанын арқылы білдіреді. Отанының өсіп өркендеуі дамыған мемлекеттер қатарына қосылуы үшін әр адамның білімді саналы болуы арқасында ғана қол жеткізуге болатыны туралы айтады. Сонымен қатар автор ақын өлеңдері арқылы еліне деген махабатын, сезімін білдіре алған. Нәзік лириканы ұтымды пайдалана отырып, алдына қойған мақсаты туралы да айта кетуді жән санаған. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін айтар болсақ, автор алған білімін, бар күш жігерін елінің болашағы мен дамуына арнайтынын тілге тиек еткен. Ол еңбегінде өз елінің патриоты екенін жан-жақты ашып көрсете алған.

Кілт сөздер: Білімді адам, тәуелсіз мемлекет, жаңа кәсіптерді игеру, білімді, білікті, бәсекеге қабілетті, технология, келешек ұрпақ, танымдық белсенділік, ұлт болашағы, жастардың қолында, өздігінен шешім қабылдай алатын, ел үшін еңбек ету, адамгершілік, борыш, саналы ұрпақ, негізгі қуатты күш, үміт артып отыр, сапалы білім, ел игілігіне жаратуға, Отан, туған жер, міндетіміз.

*Білімді адам, мыңды жығады,
Білекті адам, бірді жығады.*

Білімді адам, кез келген қиын жағдайдан шығатын жолды тауып, өмірде көп нәрсеге қол жеткізуге шамасы жетеді.

Бәйтеректің бұтағы қаншалықты мықты болса, жапырақтары солғұрлым жайқалып тұрады. Тәуелсіз мемлекетіміз Қазақстанды алып бәйтерек десек, оның жайқалған жасыл жапырақтары-білімді ұрпақ. Қай мемлекетті алсақ та ол өзінің техника мен ғылымды жан-жақты жетік меңгерген жастарының арқасында дамып, көркейіп өзімен терезесі тең мемлекеттердің қатарында иық тіресіп тұратыны шынайы шындық. Бір сөзбен айтқанда, ұрпақ – ата-ананың, қоғамның, елдің айнасы.

Тектілік деген киелі ұғымды ата – бабамыз ежелден қастерлеп, балаға мирас етіп қалдырған. Осы ұғым арқылы ұлдарын ержүрек, қыздарын ибалы етіп тәрбиелеген. «Ата көрген оқ жонар, шеше көрген тон пішер» демекші, ата – бабамыз ұлды өздеріндей еңбексүйгіш, малсақ, жауынгер, әнші, күйші, аңшы, құсбегі-бесаспап азамат етіп тәрбиелеуді мақсат еткен. Жігіттің бойына өнер мен еңбекті, ізгі адамгершілік қасиеттерді қатар сіңірген. Ер баланы бес жасынан бастап ат жалын тартып азамат болғанға дейін мал бағу мен аң аулауға, отын шабуға, қора

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

салуға, ағаштан, теріден, темірден, түрлі тұрмысқа қажетті бұйымдар жасауға, яғни қолөнер шеберлігіне баулыған.

Баланы жастайынан сөз өнеріне баулу, мақалдап, тұспалдап ойды көркем сөзбен тындаушыға жүйелеп жеткізе білуге үйретуді ата – бабамыз мақсат тұтқан. «Білімдіден шыққан сөз, талаптыға болсын кез» деп бекер айтпаған.

Сөзінді айт ұққанға,
Айтып айтпай не керек-

Құлағына мақта тыққанға,- деген нақыл сөз осы ойды меңзейді [1].

Ендеше, сол ата бабадан мұра болып қалған сом алтындай асыл қасиеттерді бойымызға сіңірге отырып заманауи талаптарға сай білім алып, оны ел игілігіне қолдану бүгінгі күннің талабы екеніні баршамыз ет жүрегімізбен түсініп, қабылдап, әр түрлі салада білім алып жатырмыз.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы «21-ғасыр – білім мен біліктің дәуірі. Әр адам өзін үздіксіз жетілдіріп жаңа кәсіптерді игеріп, үнемі заман ағымына бейімделу арқылы ғана бәсекесестік қабілетін арттыра алады. Білім мен технология, жоғары еңбек өнімділігі, ел дамуының басты қозғаушы күші болуға тиіс» деп атап көрсетті. Білім сапасының төмендігі мемлекеттің рухани және ұлттық қауіпсіздігіне қауіп төндіретіні рас. Жолдауда қазіргі білім берудегі басты тренд инклюзивті білімге назар аударылды, өйткені ол білім берудің ұлттық тұжырымдамасын модельдеуге арналады. Қазақстанда білім құндылығы мен оған деген ұмтылыс әрқашан басқа салалардан қалмай келе жатыр. Соңғы жылдардағы кәсіби білім беру және ғылым салаларындағы проблемалар зияткерлік бағытты қайта қарау керектігін көрсетеді. Сондықтан тұлғалық даму мен қалыптасу, кәсіби деңгейді нығайту, алған білімді пайдалануға ғана емес, оларды таратуға да ықпал ететін білімге азаматтар бірдей қол жеткізу керек екені айтылды. Жолдауда айтылғандай, педагогтардың жоғарғы миссиясы – ағартушылық. Бұл миссия қазақстандық мәдени құндылықтар жүйесін қалыптастыратын білім беру және тәрбиемен байланысты, ал олардың иерархиясында білімнің құндылығы басым болмақ. Сапалы білім мектептен басталады. Әсіресе, ауылдық жерлерде мектептер санын ұлғайту, оларды салу – білім беру проблемаларын шешудің жолы. Өткен жылдар ішінде ғалымдар мен педагогтар айтарлықтай қолдауға ие болып, түрлі гранттар мен стипендиялар бөлінді. Бірақ гуманитарлық ғылымының бәсекелік қабілетін күшейту үшін мемлекеттің қолдауын арттыра беру қажет. Сапа, кәсібилік, ғылым мен білімнің интеграциясы, білім беру ресурстарына тең қолжетімділігі, педагогтер мен ғалымдардың кадр дайындаудағы жауапкершілігі – осының барлығы инклюзивті білімнің құрамдас бөлігі болып саналады [2].

Білім беру жүйесі-мемлекеттік білім беру бағдарламалары, мемлекеттік білім беру стандарттары, білім беру мекемелері, білім беру органдарын басқару жиынтығы.

1. Білім берудің гуманистік сипаты, адам өмірі, денсаулығы басты назарда азаматтық, Отан сүйгіштікті тәрбилеу
2. Білім берудің жалпыға бірдей болуы
3. Білім берудің зайырлы сипаты
4. Білім берудегі еркіндік
5. Білім беруді басқарудың демократиялық, мемлекеттік – қоғамдық сипаты

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесі 2007 жылы қыркүйекте қабылданған Қазақстан Республикасының Білім Заңына сүйенеді. Заң білім беру облысындағы мемлекеттік саяси принциптерін анықтайды. [3].

Тәуелсіз мемлекет Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы жалпы азаматтардың жан-жақты білімді болуына барлық жағдайды жасай отырып, құқықтарының заңмен қорғалатын баста назарда ұстайды.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Білімді ұрпақ - жарқын болашақ кепілі. Сондықтан келешек ұрпағымызды білімді, білікті, бәсекеге қабілетті етіп тәрбиелеу Мемлекетіміздің басты ұстанымдарының бірі. Бүгінгі жас ұрпаққа жан-жақты білім беру, тәрбиелеу әрбір ұстаз бен ата-ананың қасиетті борышы.

Мен де Алматы облысы, Ұйғыр ауданының орталығы Шонжы аулындағы қазіргі № 1 мектеп – лицейінен түлеп ұшқан қарлығаш екенімді мақтанышпен айта аламын. Сөз орайы келіп тұрған сәтті пайдалана отырып, алғаш білім нәрімен сусындатқан ұстаздарымды сағынышпен есіме ала отырып, жүрек жарды ыстық ықыласымды білдіремін. Ұстазы жақсының – ұстамы жақсы, - дегендей сонау ауыл мектебінде өз жұмысын бар ықылысымен сүйіп атқарып жүрген білімді ұстаздарымнан алған білімді жалғастыру үшін арман қуып Алматы қаласына ат басын тіреген едім.

Бүгінгі таңда Алматы қаласындағы Қайнар Академиясының Юриспруденция факультетінің үшінші курс студентімін. Сонымен қатар Абай атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің Әскери кафедрасында оқып жүрмін. Лейтенант лауазымын аламын деген мақсатым бар.

Ол арман тілегім уақыт еншісінде. Оқуымды ойдағыдай аяқтап, мақсаттарыма жетіп, еліме, туған жерге деген сүйіспеншілігімді сөзбен емес іспен дәлеледегім келеді.

2017 жылы Астана қаласында өткен көп жылғы тарихы бар «ЭКСПО» көрмесі техникалық және технологиялық жетістіктерді, сондай-ақ оған мүше елдердің тарихын, дәстүр мен мәдениетін көрсету үшін өткізіледі. Бұл көрме бүкіл әлемдік қоғамдастықтың және оны тамашалаушы миллиондаған адамдардың назарын өзіне аударатын ірі оқиға болып саналады. «ЭКСПО»-ның тақырыбы «Болашақ энергиясы» болды. Көрмеге қатысқан жастардың көңілдері көтеріңкі болды. Неге десеңіз? Қазіргі таңда біздің елдің білімді жастары «Work and travel» бағдарламасы бойынша шет елге тіл үйренуге кетіп жатыр. Ендеше ЭКСПО уақытында тегін тәжірибеден өтуге мүмкіндік туды. Сол кездегі ел басы Қазақстан Республикасының Үкіметіне «жасыл» экологияға көшу стратегиясын дайындауды тапсырды. Пример-министрдің өкімімен стратегияны әзірлеу үшін жұмыс тобы құрылды. Стратегияның негізгі әзірлеушісі болып еліміздегі белді оқу орнының бірі «Назарбаев Университеті» ұсынылды. Бұл дегеніміз аталған университет студенттерінің білімдерінің ең жоғарғы деңгейде екенін дәлелдейді.

Сонымен қатар «Болашақ» бағдарламасы бойыншы білім алған жастар неізінен инженерлік - техникалық мамандықтарды соның ішінде ақпараттық технология, гелогия, металургия, өнер кәсіп, инженерия, медицина тағы басқа оқу бойынша білім алып келіп өз елімізде қызмет атқаруда.

Соңғы жылдар еншісінде іс жөнінде қоғамның негізгі қуатты күші әлемдік деңгейде білім алған мамандар қалыптасты. Олардың әр қайсысы өз жұмыс орындарында эканомиканы әлеуметтік саланы, ғылым мен білімді үздік халықаралық стандарттарға және оларға ұқсас жағдайға келтіруге лайықты үлестерін қосуда. Еліміздің бұрынғы Президенті «Біздің жастарымыз жаңа білімдерді меңгеруді, жаңа дағдыларды игеруді үйренді. Олар алған білімдері мен үйренген технологияларын күнделікті өмірде игеруді тиімді пайдалана білулері тиіс» деген еді. Осы орайда айта кететін, көңіл қуантарлық жағдайлар жастарымыз Мемлекетіміздің гүлденуіне, күнен күнге қарыштап дамуына сүбелі еңбек етіп жатқандарын айта кетуге тұрарлық деп ойлаймын.

«Ел болуға өзінің тілі, діні, салтымен әдебиеті, мәдениеті бар ел ғана тұғырлы бола алатындығын біз ұмытпауға тиіспіз», - деген Ахмет Байтұрсынұлы

Танымдық белсенділікті арттырып, өз пікірін тұжырымды түрде еркін сөйлеуге, өзіне сенімді болуға, өзгенің пікірін тыңдап, бір-бірін құрметтеп, өз тілінде құлаштай еркін сөйлейтін саналы ұрпақ тәрбиелеу бүгінгі ел еншісі болып отыр. Сол

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

саналы ұрпақтың жарқын болашағын жасампаз ету үшін біз білімді азаматтардың ең негізгі парасаттарын міндеттеуіміз қажет.

Ұлт болып ұйысып, ел болып еңсемізді тіктейтін кезеңде қолға алар ісіміздің бірі-бүгінгі жас буын өкілінің білімділігі мен парасаттылығы. Бүгінгі күні еліміз өз туын желбіретіп дербес мемлекет болып қалыптасып отыр. Болашақ-еліміздің ұрпаққа деген сабақтастығынан туындайтын дүние болғандықтан, әр халықтың, болашағы саналы ұрпаққа тәуелді екенігі даусыз мәселе. Ұлттың барша мұрасы саналы да салиқалы ұрпаққа аманат. Ал саналы жастар оны өнбойына дарытып қабылдаса, өзімізден кейінгі ұрпаққа буын сабақтастырып кетпесе, біртіндеп сол ұлттың атауы да өшіп жоғалатыны туралы Алаш қайраткері Мағжан Жұмабаев атап кеткені бекер емес екендігі бесенеден белгілі.

Ұлт болашағы жарқын болуы үшін-саналы ,білімді ұрпақ қайдан шығады, қалай қалыптасады?

«Ұлт болам десең-бесігіңді түзе!» деп қазақ халқының әйгілі жазушысы Мұхтар Әуезов айтқандай қай елде, қай кезде болсын, бала тәрбиесіне ерекше мән берілген. Халқымыздың ардақты азаматы, қоғам қайраткері Мустафа Шоқай «Ұлт мәдениетінен жұрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажетіне пайдалы азамат шықпайды», - деп ұлт болашағын сақтау үшін ұлттық рухта тәрбиелеуді мектеп табалыдырығынан бастау қажеттігін атап көрсеткен. Барлығымыз да мейлі ғалым мейлі дәрігер, әскери қызметкер болайық, білімнің бастауы мектептен тәрбие алдық. Қанатымыз қатайып үлкен өмірге жолдама алдық. Әр қайсысымыз әр-түрлі мамандықты таңдап жоғары оқу орындарына оқуға түсіп, білім мен тәрбие бұлағынан сусындап, білім алып жатырмыз. Еліміз, ата-анамыз және мемлекет басшысы бізге яғни жастарға үлкен үміт артып отыр. Сондықтанда ел үмітін ақтап сапалы білім саналы тәрбие алып, оны ел игілігіне жаратуға Отанымыздың, туған жеріміздің гүлденуіне үлесімізді қосуға міндеттіміз деп ойлаймын.

Заңғар жазушы М.Әуезов «Халық пен халықты, адам мен адамды теңестіретін білім», - деп атап айтып кеткен 21- ғасырда қоғаммен мемлекет дамуының басты тетігі білімді ұрпақ тәрбиелеуде. Рухани, мәдени саламыздың нығаюына, адами қасиеттердің жоғарылығына жеке адамның сапалық ерекшелігінің өрлеуіне білімнің ғана құдіреті жететіні күнен күнге айқындалып келеді. Әрбір елдің өркендеуі, тұғырының берік болуы да білімге келіп тіреледі. Еліміздегі аттары әйгілі жоғары білім ордаларынан сапалы білім мен саналы тәрбие алған түлектер және ел ертеңінің болашағы үшін шет ел асып «Болашақ» бағдарламасы арқылы оқып келген маман иелері бүгінде ел игілігі үшін аянбай еңбек етіп жүргендерін мақтанышпен ауыз толтыра айта кетуімді орынды деп ойлаймын. Атап айтар болсам еліміздің түпкір-түпкірінде медицина саласында қызмет, атқарып халықтың денсаулығының жақсаруына сүбелі үлес қосып жүрген дәрігерлер қауымын ерекше айтып өткім келеді. Ел болашағы – жастардың қолында яғни сіз бен біздің қолымызда. Бүгінгі еңсесі биік егемен елдіміздің жарқын болашағын көзіміздің қарашығындай сақтап, еліміздің ертеңгі тізгінін мықтап ұстап, алған білімімізді Отан ,туған жеріміз үшін пайдалану, сол үшін мінсіз қызмет ету Отаным, елім деп соққаны жүрегі бар азаматтың алдына қойған мақсаты болуға тиіс деп санаймын.

Бүгінгі уақыт талабына сай ,рухани бай, өздігінен шешім қабылдай алатын, сапалы қаруланған әбір бір азаматтың алдына қойған өмірлік ұстанымы-өз Отанына қызмет етуі болуы тиіс. Ол-елі мен туған жерінің жарқын болашағы үшін аянбай қызмет жасап , ары қарай келер ұрпаққа аманаттау адамгершілік , адами тұрғыдан санағанда теңдесі жоқ қасиетті борышы деп санаймын.

«Біз дамыған елдерден озық технологияларды тартып, бірлескен өндірістер құрудамыз, инновациялық жобаларға қолдау көрсетуде

Бірақ біз экономикасы тұрақты дамыған елдер қатарына өтеміз десек, бұл жеткіліксіз. Оның сыртында аса озық технологияларын бізге ешкім әншейін бере

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

салмайды. Қазақстанға біздің ұлтымыздың әлеуетін оятуға және оны жүзеге асыруға жағдай жасайтын интеллектуалды төңкеріс қажет» Ұлттық тәрбие - ұлттық сана сезімі жоғары болашақ маман жастарды тәрбиелеуге негізделген білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі. Мақсаты- ұлттық сана сезімі қалыптасқан, ұлттық мүденің өркендеуіне үлес қоса алатын, ұлттық құндылықтар мен жалпыазаматтық құндылықтарды өзара ұштастыра алатын толық кемелді, ұлтжанды тұлғаны тәрбиелеу.

Міндеті- мәдени – әлеуметтік өзгермелі жағдайдағы ұлттық тәрбиенің дінгегі – ана тілі болып қалатынын негіздеу, жастардың ұлттық интеллектуалдық мінез – құлқын қалыптастыру, бүгінгі қазақ елінің индустриялық- инновациялық жүйесінің дамуын қамтамасыз ететін жоғары парасатты ұлттық сипаттағы белсенді іс - әрекетке тәрбиелеу, білім және мәдени рухани тұрғыда басқа өркениеттермен бәсекеге қабілетті болуын қамтамасыз ету, қоғам мен адам, адам мен табиғат қарым – қатынасының өркениеттілік сана – сезімін ұлттық рухта қалыптастыру.

Бүгінгі жаңа Қазақстанды, оның жаңа ұрпағын қалыптастыруда интеллектуалды өзгеріс сөзсіз қажет. Олай болса сол интеллектуалдықтың өзі ұлттық тәрбиемен келетін жеміс екені даусыз.

Мен өз елімді, туған ауылымды, өскен ортамды, ата- анамды, ұстаздарымды, достарымды жақсы көремін.

Туған жерден не бар екен киелі,
Солай қарай бұрып тұрар жүрегім .
Тау мен тасы, сылдыр қаққан бұлағы,
Саф ауасы жан сергітіп , түледім.
Туған жерден не бар екен қымбатты,
Бір мен үшін Сартоғайым жұмақ -ты
Барғанымда жабырқаған көңілді,
Адамдардың ақ пейлі жұбатты.
Туған жерден не бар екен қастерлі,
Сағыныштан көзге талай жас келді.

Кіндік қаным тамған жерім мың артық,

Қанша жерден мақтаса да басқа елді,- деп Қазақстан Жазушылар одағының халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының лауреаты Нұрлан Қалқа жырлағандай, менің де туған өлкеме деген сағынышым жүрегімнің түбінен орын алған [4].

Таныс өлке,
Таныс аймақ,
Таныс маң,
Анау жерде - құрбылармен алысқам,
Анау жерде - құрбы жанмен танысқам.
Алба – жұлба ақша бұлттар жарысқан.
Таулар әне, ұйықтап кеткен данышпан.
Жолдар анау, шұбатылып шаңы ұшқан.
Таныс өлке, таныс аймақ таныс маң.
Айналайын!

Айналайын, Ақ мекен!

Қандай қазақ сені іздеп сені тапты екен?

Туған өлке, тәтті екен ғой,

Тәтті екен, - деп қазақ халқының ақ иық ақыны Мұқағали Мақатаев жырлағандай әр саналы азамат алған білімін туған жерінің өсіп өркендеп дамуы үшін қолданып, мінсіз қызмет атқаруға міндетті деп ойлаймын.

Сөзімнің соңында айтарым мен де ата- анамның еңбегін ақтап, оқуым аяқталған соң, туған еліме мінсіз қызмет етуді азаматтық және Отан алдындағы борышым, міндеттім деп санаймын.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

Туған жерге туыңды тік! – дегендей, еліме мінсіз, адал қызмет етемін! [5].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Аманова Ғ. «Халықтық педогогика – даналар мектебі» Алматы Сарыжайлау қоғамдық қоры 2012 жыл. 15-17 б.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаевтың «Қазақстан Халқына жолдауы» 2021 ж. Қыркүйек.
3. Білім туралы Заң.-Об образовании. ҚР-ның заңы. -Алматы: Литера, 2000.-304.
4. «Мұқағали» Республикалық әдеби – мәдени, танымдық журнал №1 (102) 27б.
5. Мұқағали Мақатаев ҚазАқпарат 2008 «Жүрек арызы» өлеңдер 202 б.

THE FUTURE OF OUR COUNTRY IS IN THE HANDS OF EDUCATED YOUTH

In this work, the author expresses his love for his country through the fact that he directed the results of his education to serve his country. It is said that the growth of the motherland can be achieved only through the conscious knowledge of each person, so that he can join the ranks of developed states. In addition, the author was able to express his love and feelings for his country through the poet's poems. He also considered it worth mentioning the goal he set for himself, using subtle lyrics rationally. The author noted that he devotes all his knowledge and energy to the future and development of his country. In his work, he was able to reveal in detail that he is a patriot of his country.

Key word: Educated person, independent state, development of new professions, educated, skilled, competitive, technology, future generation, cognitive activity, future of the nation, in the hands of young people, able to make their own decisions, work for the country, morals, duty, conscious generation, strong foundation strength, hope is growing, quality education, to create for the benefit of the country, motherland, native land, is our duty.

Д.К.ИСКАЛИЕВ

*Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи, курсант,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: adilduisenbai3@gmail.com*

**научные руководители – полковник А.В. ЛАДЫГИН¹,
полковник С.Б. МУСАЛИЕВ¹**

*Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи,
магистры военного дела и безопасности,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: anefiyayev1465@gmail.com*

**ОБРАЗОВАННОЕ ПОКОЛЕНИЕ –
ГАРАНТ СТАБИЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ**

Образование – система воспитания и обучения личности, а также совокупность приобретаемых знаний, умений, навыков, ценностных установок, функций, опыта деятельности и компетенций. Обозначена главная задача молодежи – непрерывный поиск, самосовершенствование, духовное возрождение.

Ключевые слова: образование, конкурентоспособность, совершенствование, всесторонне образование, динамичное развитие, оригинальное мышление, интересы государства.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Молодежь – это будущее страны! И это не банальный лозунг. Мы должны будем обеспечить не только благополучие наших детей, но и родителей, мы станем ответственными за три поколения людей! И чтобы достойно справиться с возложенной на нас задачей, необходимо уже сейчас приступать к участию в политической жизни страны.

Молодость – это время, когда хочется, чтобы все проблемы решались быстро, препятствия преодолевались легко, а мечты сбывались. Этот период надо использовать в полную силу. Молодые люди должны понимать, что их идеи, возможно где-то рискованные, где-то фантастические, но однозначно передовые помогут взрослым коллегам достигнуть улучшений в стране.

Нынешняя молодежь способна сама модернизировать свои силы и направить их в то русло, которое им ближе по духу. Именно это происходит с горожанами городов, где функционирует молодежный парламент [1, с. 1].

В истории всех времен и народов молодежь всегда играла ключевую роль. И это не случайно, потому что молодым присущи активные качества - жажда справедливости, отвага, честь. А если кто-то склонен в молодости усмотреть одни лишь недостатки, тому мы ответим словами американского поэта Лоуэлла: «Возможно, молодость – порок, но только чересчур быстро излечиваемый возрастом». Так что, пока от этого «порока» мы не излечились, не будем зря терять времени! Я верю, что наша молодежь – кладезь талантов, мастерства и умений, нужно не растерять тот потенциал, который заложен в нас, и суметь направить его в нужное русло, чтобы, несмотря на все трудности и препятствия, суметь поднять нашу страну на должный уровень!

Самый умный, самый талантливый на свете человек, кто он? Конечно же, ты сам! И хотя порой кажется, что другие умнее и одарённые, внутренний голос никогда не должен замолкать: ты – самый лучший, ты всё можешь, тебе любые задачи по плечу. Как прекрасна молодость! Она – не только незабываемый период в жизни каждого человека! Это время надежд, открытий, неумной энергии, честолюбивых планов и их реализации. Энергия молодых, нестандартные решения многих вопросов, яркие идеи, умение добиваться поставленных целей всегда востребованы нашим обществом.

А задача старшего поколения – помочь молодым определить своё достойное место в этом сложном мире, максимально реализовать себя, ведь в их руках будущее родного города, региона, страны – и всем хочется, чтобы эти руки были крепкими и надёжными!

Знание – это незаменимое сокровище в жизни человека. Все мечты и цели люди могут достичь только с помощью образования. Сегодня все учебные заведения открывают свои двери и встречают молодежь и детей нашей родины, пришедших пить знания.

В казахском обществе важен день образования, который гласит: «Привет тому, кто учит тебя одной букве сорок лет».

«Как сказал один из львов Алаша, огненный поэт Магжан Жумабаев: «Если соберутся вместе дети шести алаш, почётное место занимает учитель. Потому что учитель – это душа, которая формирует человека. И что может быть величайшего, чем определить свою личность, положение, жизненный путь, открыть неизвестный мир, найти себя в обществе и направить железный стержень в посадке» [2, с. 1].

Великий учитель Ы.Алтынсарин: «Хороший учитель для нас ценнее всего, потому что учитель – сердце школы». Закон о социальных условиях учителей также чётко прописан в тайском законе, повышающий статус учителей [3, с. 1].

Можно сказать, что реформы, проводимые каждый год с момента обретения независимости и введенные в систему образования, являются путями нашего будущего. Потому что развитие любой страны, то есть прямой путь к ее

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

экономическому и социальному состоянию, есть развитие образования этой страны. То есть задача стать в будущем одной из конкурентоспособных стран – это достойная и ответственная задача, которую должен поручить конкурентоспособному молодому профессионалу. Сегодняшнее молодое поколение – квалифицированный специалист, который будет держать правительство завтрашнего дня, гражданин, который решает судьбу страны.

Действительно, в глобально масштабном пространстве современного общества необходимы новшества. Это большой поворот, во-первых, возможность для молодежи, во-вторых, и ответственность. Конечно, для молодежи – это большой авторитет. Государственная поддержка повышает веру в светлое будущее подрастающего поколения.

В глобальное время нельзя ограничиться парадностью. Я считаю, что современная молодежь не должна упустить свои возможности. Использовать традиции и познание прошлого во благо современной независимой страны – наказ для потомков. Пришло время для молодежи своим делом показать, что они потомки мужественного народа, что они решительные.

В современную эпоху взлета технических специальностей, науки и инновации молодежь должна стремиться к вершинам мастерства, должна быть образованной, трудолюбивой, инициативной, активной!

Самый лучший план – план, адаптированный к требованиям времени. Главная цель молодого поколения – возвысить престиж священной Родины счастливого народа, процветающей земли.

Страну, где есть активная молодежь, ждет светлое будущее. Поэтому наша молодежь должна принимать активное участие во всех сферах современного общества, трудиться, не жалея сил во благо процветания независимого Казахстана. И один из путей – показать молодежи правильный путь, основная задача – разъяснение осознания ответственности за будущее государства, народа. Значит, завтрашний день страны связан с образованием и воспитанием молодого поколения. Предложенная политика главы государства (Год молодежи) стала новым шагом, дающим новый рыбок студентам университета, молодому поколению, указывающим путь современного возрождения наших ценностей. В настоящее время коллективы многих государственных университетов посредством передачи знаний воспитывает в студентах патриотизм, гражданскую позицию. Молодежь обязана дать соответствующий ответ каким бы то ни было условиям нашего общества. Эту ответственность нельзя возложить на власть, а ее должен осознать каждый член общества.

Государство должно видеть молодежь в качестве личности, которая трудится во благо интересов страны. Поэтому оно нацелено оказать всевозможную помощь и поддержку молодежи. А именно увеличить такие мероприятия, как качественное образование, трудоустройство, эффективная организация свободного времени студентов культурного досуга, оказание поддержки молодым семьям.

Жизнь состоит из непрерывных требований и стремлений, обучения и поиска, обновления и возрождения. Поэтому главная задача молодежи – непрерывный поиск, самосовершенствование, духовное возрождение. У молодежи есть страна, оказывающая поддержку своему подрастающему поколению!

Безгранична наша благодарность Главе государства за веру в молодежь, оказание ей поддержки, создание условий. И молодежь должна приложить все усилия для самореализации, потому что развитие государства – в стремлении молодежи, новых взглядах и упорном, честном труде.

Одна из сил, побеждающая любые трудности, – это единство. Насколько нужно единство для защиты народа, земли, настолько оно нужно для сохранения достижений, плодов независимости.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Мы призываем молодежь уважать старшее поколение, сохранить согласие и взаимопонимание в обществе, быть патриотом, работать и развиваться во благо своей Родины. Наш путь – путь мира, созидания и прогресса, его достигнем, мобилизовав высокий духовный и нравственный потенциал народа.

Если о молодежи говорил еще в начале XX века, то вождь нации акын А.Байтурсынулы уделил особое внимание не только образованию молодежи, но и воспитанию: «Пока не улучшится учение и воспитание молодежи, и народ не улучшится». Еще один из великих поэтов того времени С.Торайгыров верил в светлое будущее молодежи: «В конце разойдутся темные тучи, верую в достижение казахской молодежи социального равенства, что будут гражданами, которые поведут свой народ в счастливую жизнь, что все казахское общество избавится от душающей клетки». По моему мнению, сегодняшняя молодежь нового Казахстана нового мира оправдала доверие великих сынов Алаша.

И в заключение хочу отметить, что для нации самое главное богатство, самое дорогое сокровище – это интересы нации, будущее государства. И я надеюсь, что год молодежи будет полон достижений и высот.

Свой доклад хочу закончить словами М.Жумабаева «Я верю в молодежь» [4, с. 1].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Послание президента «ЕДИНСТВО НАРОДА И СИСТЕМНЫЕ РЕФОРМЫ – ПРОЧНАЯ ОСНОВА ПРОЦВЕТАНИЯ СТРАНЫ».

2. [Электронный ресурс], -2022. URL: <https://liter.kz/i-1657617509/> (дата обращения 12.09.2022).

3. [Электронный ресурс], -2022. URL: <https://infourok345/12580224> (дата обращения 12.09.2022).

4. [Электронный ресурс], -2022. URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/52198/> (дата обращения 12.09.2022) New technologies educational education usage messelert.

**THE EDUCATED GENERATION IS
THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR**

By reading this article, the listener will discover something new and broaden his horizons. Education is a system of education and training of an individual, as well as a set of acquired knowledge, skills, values, functions, experience and competencies. In the broad sense of the word, education is the process or product of the formation of the mind, character and physical abilities of the individual.

Key words: education, competitiveness, improvement, comprehensive education, dynamic development, original thinking, state interests.

G.K.KADIRKULOVA

*Almaty University of Humanities and Economics,
candidate of Historical Sciences, professor,
The Republic of Kazakhstan, Almaty city
e-mail: gulimochka@mail.ru*

A.R.ORAZBEKOVA

*Kainar Academy, master of Humanities,
The Republic of Kazakhstan, Almaty city
e-mail: aizhan376@mail.ru*

**THE INFLUENCE OF THE MODERN EDUCATION SYSTEM ON THE
DEVELOPMENT OF MAN AND SOCIETY**

The education system, as one of the important factors in the formation of human capital and the accumulation of intellectual resources, permeates the entire modern society and is quite closely connected with almost any sphere of human activity. Therefore, it is quite difficult to determine where the influence of education and the educational complex on the progressive processes in the country ends. But the fact remains indisputable that education fundamentally works for the future, determining the personal qualities of each person, his knowledge, skills, skills, priorities of worldview and behavior, and therefore, ultimately, the economic, moral, and spiritual potential of society.

Key words: Education, society, culture, self-identification, postmodernity, capital, education, spiritual world, information society, scientific and technological revolution, art, morality.

The soul placed in the body is like an uncut diamond, and it must be polished, otherwise it will never be able to shine, and it is obvious that if mind distinguishes us from animals, then education makes this difference even greater and helps us to get further away from animals than others.

Daniel Defoe

A person is introduced to the values of science, art, morality, religion, that is, to all aspects of culture in the process of education. It is obvious that education is one of the most important aspects of an individual's culture. The changes that took place in the culture of society over the past century affected the process and results of education, especially in our country. Samples of mass culture, the cult of consumerism on the one hand, on the other – the loss of moral foundations, first in religion, and then in the socialist idea, negatively affected the culture of Kazakhstan as a whole. This determines the special relevance of humanitarian research aimed at studying the specifics of cultural forms, their correlation with education, and the search for mechanisms for their optimal interaction.

Within the framework of the philosophical sciences, attempts are being made to solve the problems of education and culture in their entirety. The analysis of their essence and interrelation, the futility of reducing the role of education to solving the utilitarian demands of society poses the task of determining the foundations of education. The spiritual world of modern man is formed under the influence of a large number of contradictory factors. The scientific picture of the world learned at school is combined in it with unscientific – mystical, esoteric and other "pictures".

In the postmodern era, not only does the amount of information affecting an individual increase, but the ways of processing it become more complicated. Accordingly, human capabilities in the educational field, on the one hand, increase, on the other hand, value-meaningful activity becomes more difficult. Thus, a person partially loses the grounds that allow him to gain integrity. [1]

The end of the XX century in the development of philosophical and pedagogical thought was marked by the fact that the criticism of classical mind, the expansion of the interpretation of the principles of rationality, nihilism, characteristic of the ideologists of postmodernism (Zh. Derrida, M. Foucault, J.-F. Lyotard), extended to such an aspect of culture as education, especially its value-semantic sphere.

The self-identification of a person in the cultural, social, legal area means, according to these philosophers, "inauthentic existence", an escape from freedom. Such views are not predominant in modern science. Many teachers and philosophers (V. Diltey, G. Zero, K. Popper, T.Kuhn) criticize postmodernism, speaking about the need to preserve the basic values and traditions of education. [2]

The modern era is increasingly being defined as the "age of education", in which education itself is the main guarantee of a person's future. What happened yesterday – will not return, what will happen tomorrow – we can only assume. Changes are increasingly becoming global in nature: civilization is changing, technology are developing, nature is changing, new forms of human interaction are emerging. This requires a person to have new character traits, mentality, universal knowledge related not only to his professional activity.

Throughout the history of civilization, a steady tendency to strengthen the role of education and science in the development of society has been clearly manifested. And this is natural - a person continuously accelerates the process of updating information.

Today, more than ever before, humanity is focused on looking into itself and sometimes discovers new and interesting facts that serve as a prerequisite for its further development. In fact, the question of preserving oneself as a species and adapting to possible changes that cover all areas of one's activity is becoming more and more acute for a person. Therefore, the education system in many ways has a significant impact on the formation of a person as a person. Many personal traits of a person are determined not only by their natural data, but also acquired in certain conditions of social life. Education, as you know, is intended for the formation of professional consciousness.

The age of modern information technologies gives an extensive idea and huge opportunities for a person, changes his attitude to the perception of the world around him. The level of the education system is significantly increasing. Information fills the life of a modern person, which leads to an increase in the share of mental labor. Creativity is required of him, the demand for knowledge increases, while the share of physical labor decreases. This process of informatization of society entails radical changes in the strategy of education: in an information society, and the school should be informational. New teaching content is possible on the basis of new technologies: the use of a computer, a projector, the development and introduction of non-traditional forms of the lesson (presentations, teleconferences, e-mail).

Thus, the future of education and science is now inevitably linked with man and society, and science is increasingly creating a new research situation. The development of a person, and indeed of the whole society, is one of the basic functions of education. Even purposefully carried out self-education can be useful for human health. By selecting this or that information and thereby implementing the educational process, a person can use it in various situations, in relationships with society, thereby learning about other people and various social processes.

In the context of the transition to an information society, which is taking place against the background of the globalization of global civilizational development, the education system must meet the current challenges of society. The rapid aging of knowledge, the rapid development of technology, the widespread introduction of innovations in almost all spheres of human activity, contributed to the emergence of a new concept of education development, which is known as "lifelong education".[3].

The role of education in modern society is extremely high. After all, the world is constantly facing global problems, including abnormal warming, environmental pollution, constant population growth, lack of food resources, ensuring high social living conditions and others. Many scientists and experts agree that it is possible to cope with these issues with the help of education. And all because it performs a number of functions that are important for society.

It is impossible to imagine modern society and people uneducated, because this is an indicator of the development and progress of a country. I would like to highlight and emphasize the attitude of the state in this regard. All spheres of society, from production to spiritual, serve a person, his upbringing and education, and his development. [4]

Today, in connection with the global processes of development of a new scientific and technological revolution, the role of education is even more increasing. "Nowadays, competitive advantages are no longer determined by the size of the country, nor by rich natural resources, nor by the power of financial capital. Now everything is decided by the level of education and the amount of knowledge accumulated by society" [5]

Nowadays, education has become the most important factor in the development of man and society. Educational institutions are the main channels of transmission of cultural heritage from generation to generation, a powerful tool for the socialization of children and youth, the main form of vocational training. Education provides knowledge, helps to assimilate social norms, prepares for adult roles, forms starting positions in an economically active life. The attitude to education as an integral part of human existence and the understanding of its importance in the life of society has changed over the centuries: from antiquity to the modern world. However, most often the role of education was considered in the spiritual and intellectual plane.

The view of education as one of the most important indicators of well-being (primarily material), both of society as a whole and of each person in particular, has been established in the world since the XVIII century.

In the age of Enlightenment, the great French encyclopedists Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, Denis Diderot, Claude Helvetius declared the transformative role of education and science in society. At the same time, Benjamin Franklin noticed: "If you pour the contents of your wallet into your head, no one will take it away from you," thereby suggesting to humanity the most profitable and win-win form of capital investment - investment in education. Until the middle of the twentieth century, education was a rather rigid, closed system, being one of the important elements of the state structure of a particular country.

At the end of the twentieth century, extremely serious changes took place in the education systems of the countries of the world, caused by qualitative changes in the living conditions of mankind, both at the level of civilization and at the level of an individual. The dynamic development of education in recent years has turned it into one of the most important factors in the development of man and society. The main purpose of education is to introduce a person to the beliefs, ideals and values of the dominant part of society.

Education can never be fully completed. We study throughout our lives, and there is no such moment in our lives when we could say that we have already completely solved the problem of our personal education and personal development.

Only an ignorant person can claim that he has finally solved the problem of education for himself. This philosophical approach to education follows from the doctrine of the ideal, which is connected with infinity and therefore can never be fully completed, but it is he who gives meaning to our spiritual life and personal development.

The purpose of education is to introduce a person to higher values, to art, morality, law, economy, this is the transformation of a natural person into a cultural one.

Education is an individual and natural "vocation" of the nation, cultural communities and each individual. For the philosopher, human education is "cultura animi",

which means "culture of the soul". The education of the soul is an education that corresponds, on the one hand, to its individual identity and vocation, and on the other hand, corresponds to a serious culture with the knowledge of a specific time. Educational knowledge is essential knowledge that is built on one or more successful images.

Man is the most unique and amazing being, the most amazing creation of nature and history, his future is endless and beautiful, some thinkers say. Man is a mistake of nature, its ill-fated defeat, endowed with innumerable vices, therefore, he has no future, he is doomed to degeneration and death, others believe" I.T. Frolova

Man and his essential characteristics have always been the subject of attention of science, especially social philosophy. The appeal to individuality is justified by the increase in individual contribution and individual responsibility of a person in all spheres of social existence. Each person realizes himself in society in a special way, only peculiar to him, therefore, the cognition of a person involves considering him not only as a social, but also as an individual being and requires an analysis of the dialectic of individuality in the conditions of society. In social cognition, the concept of individuality plays an important role, which sets philosophy the task of a comprehensive study of a person's individuality as a form of his existence in society.

Based on the above, I would like to conclude that the education system, as one of the important factors in the formation of human capital and the accumulation of intellectual resources, permeates the entire modern society and is quite closely connected with almost any sphere of human activity. Therefore, it is quite difficult to determine where the influence of education and the educational complex on the progressive processes in the country ends. But the fact remains indisputable that education fundamentally works for the future, determining the personal qualities of each person, his knowledge, skills, skills, priorities of worldview and behavior, and therefore, ultimately, the economic, moral, and spiritual potential of society.

REFERENCES:

1. Ananyev, B.G. Man as an object of knowledge / B.G. Ananyev. St. Petersburg: Peter, 2010. -288 p.
2. Navoychik E.Yu. On spirituality as a universal goal of education // Humanities Research. Yearbook. – Issue 9: Interuniversity collection of scientific papers. - Omsk: Publishing House of OmSPU, 2004. –pp.59-62.
3. Gershunsky B.S. Philosophy of education for the XXI / Boris Semenovich Gershunsky. – M. : "Perfection", 1998 – 605 p.
4. Dobrynin A.I., Dyatlov S.A., Tsyrenova E.D. Human capital in a transitive economy: formation, evaluation, efficiency of use. — St. Petersburg: Nauka, 1999, 234. P.17
5. Return to man in education / Vrublevskaya E.G. Scientific research in education. 2007. No. 5. pp. 31-36.
6. Serikov, G.N. Education and human development / G.N. Serikov. – M.: Mnemosyne, 2002. – 416 p.

Ж.А. КАЖЫКЕНОВ

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара Академиясы,
сержант*

*Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: kazhykenov.zh@inbox.ru*

ғылыми жетекші – подполковник Е.С.МАКАНЧИН

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара Академиясы,
14-арнайы кафедрасының аға-оқытушысы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: talsyniskakova@gmail.com*

ЖАЛЫНДЫ ЖАСТАР-ЖАРҚЫН БОЛАШАҚ

Жастар – еліміздің болашағы! Бұл тек қарапайым ұран емес. Біз өзіміздің ата-аналарымыздың, балаларымыздың аманшылығын қамтамасыз етуге міндеттіміз және келешекте ұрпағымыздың жақсылықтарына да жауапкер боламыз. Кез келген мемлекеттің болашағы білімді жастар. Бүгінгі жас – болашақ Қазақстанның жанды бейнесі. Бүгінгі жас – ертеңгі ел тізгінін ұстайтын тұлға. Қазір алдыңғы толқын аға буынның орнын басар, ізін жалғастырар артында өсіп келе жатқан жастар екені даусыз. Еліміздің ендігі дамуы мен өркендеуі, келешегі жастарға тікелей байланысты.)

Кілт сөздер: жастар, болашақ, ел, ұлт, қоғам, тарих.

Жастық – адам баласына екінші рет берілмейтін кезең деп түсінемін. Себебі сен сол кезеңнен өткеннен кейін ол шаққа қайтып бара алмайсың. Өмірде «жастық шақ», «жастық кездер-ай» деген сөздерді жиі естіп жатамыз. Шыны керек ол шақ – қайтып келмейтін көктем, ағысы өзгермейтін өзен, сондай-ақ, аспанға тек бір рет қана жарқ етіп көрінетін жұлдыз. Бұл шақта адамның үлкен мақсаттары анықталып, биік армандарға ие болады. Ал сол жастық кезең болашақтың бастауы деп неге айтылған?

XXI ғасыр жастардың күштілігі білекпен емес, біліммен таразыланады. Өркениетке көш түзеген еліміздің болашағы бүгінгі білімді жастардың қолында. Елбасымыздың өзі «Болашақ – жастардың қолында» деп бекер айтпаған. Осы сөзден-ақ ел үмітін жастардың өзі ақтайтынына үлкен сеніммен қарағаны деп білемін. Тәуелсіз Қазақстанның бүгінін нұрландырып, ертеңін гүлдендіретін ұлағатты ұрпақ деп біледі. Иә, ақын, педагог М.Жұмабаев айтпақшы мына қоғам «Арыстандай айбатты, жолбарыстай қайратты, қырандай күшті қанатты» жалындаған жастарға иек артады, соларға сенеді. Еліміздің өсіп өркендеуі үшін, жас мамандардың ойының ұшқырлығы, тың идеялары өте маңызды. Қандай мамандық иесі болса да, өз істеріне жауапкершілікпен қараған адамның, жетер жетістігі де өте көп болмақ. [4]

Сан ғасырларды кері шегіндірген, тарихы тереңде жатқан қазақ халқының байырғы ақуалы бәрімізге бесенеден белгілі. Тарих төңірегіне көз жүгіртсек, елім деп, ақ найзаның ұшымен, ар-намыстың күшімен ел қорғаған батыр бабалар, алдына келген тура сөздің тігісін жатқызып, оймақтай аузымен ой саларлық құндылықтар айтқан би-шешендер, бертін келе, қанын төксе де арын төкпеген ақтаңдақтар, ұрпағын ұлықтаған ұлт-қайраткерлері, бостандық деп шырылдаған боздақтардың негізгі мақсаты ел тыныштығы мен тұрақтылығы еді. Елім деп еңіреп, жерім деп көз жас төккендердің бар арман, ойы- қазақ атты қараша халықтың бақытты ғұмыр кешуі болатын. Егемендік аңсаушылар «бақытты болудың нышаны – бостандық» деп ұғынды. Ата- бабаларымыз бастамасын бастап, бодан болудан қашқан еліміз-

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

бүгінде тәуелсіз қазақ мекені. Ел тәуелсіздігіне 31 жылдың қарсаңы толып отыр. Осы атылмыш 31 жылдың ішінде Самұрық құс сынды қанатын кеңге жайған Қазақстан қарқынды түрде дамыған, даралар ішінен сараланған қайсар да айбарлы мемлекет екендігін танытты. Бұқара халық болашағы бар берекелі мекенде мерекесін асырып, бозторғай жұмыртқалайтын жайлы қоныста құт-берекесін тасытып, мамыражай күн кешуде. [3; с.10]

Тілімізді, ұлттық мүдделерімізді насихаттайтын да, өзімізді-өзгелерге танытатын да, өскелең ұрпақ екені ақиқат. Кезінде АҚШ Конституциясын жазып берген Жапония, білім алу үшін жастарын шетелге жіберді. Экономикасы мығым, ғылыми технологиялардың озық тұсын зерделеген жапон жастары алған білімдерін өз елінде бөлісіп, кәдеге жаратып, Жапонияны әлемдегі ең мықты елдердің біріне айналдырды. Қаймағы бұзылмаған қазақ халқының қарқынды дамуы, ел болашағаның кепілі. Даму барысында негізгі рөл жастарға артыларын ескерсек, сол жастар өз қара басының қамын қамдамай, ел болашағының беріктігін қалқалап жүруі керек. Өрнегін салған өткен күндерді тарих сахнасына қалдырып, асығы алшысынан түсер алдағы сәттерді санасына түйіп, іс-әрекетке бет бұруы тиіс. [4]

Ертедегі ақын, жазушы аталарымыздың кезінде білім алуы үшін сан соқпақты басып өтіп, өмір не өлім таңдаған, ұлт тағдыры үшін тамырын қиғандарын білеміз. Ал қазіргі таңдағы жастардың, төрт құбыласы тең, күн кешіп жүрген шақта білімге құлшынбауы нағыз ессіздің тірлігі. Сонымен қатар, ұрпағын ойлаған, «жастарға сенемін» деп өз ықыластарын білдірген қайраткерлердің сөзін қалай жерге тастамақ.

«Қайынның қырық бұтағы болады. Алайда, сол қырық бұтақтың ішіндегі біреуі ғана пайдаға асар түзу таяқ болады, ал қалғандары жәй ғана саптыаяқ пен қисық таяқ болады». Мұнымен не айтқым келді, әр бір Қазақстанның жас жеткіншектері қисық не қиғаш ғұмыр кешпей, түзу әрі берік болып жетілуі, болашаққа нық қадаммен бекінуі керек. Тәуелсіз елдің жастары қазақ елінің ертеңі екенін терең түсінсе, бұл М.Мағауин атамыз айтқандай «ұлттық сананы жаңғыртып, ұлттық идеологияны қалыптастыруымыз», зейінімізді арттырып, топ ішінен даралануымыз, оза шапқан «XXI ғасыр Құлагері» атанарымыз ақиқат. [3; с11]

Өрқашан ізденіп, білім алуға, ғылым үйренуге құлшыныс танытқан біздің жастар да, Елбасы бастамасымен құрылған «Болашақ» бағдарламасы арқылы әлемнің түкпір-түкпірінде білім алып жатыр. Нәтижесі де жоқ емес. Бірқатар болашақ түлектері қазіргі таңда ел дамуына үлестерін қосып, қызмет атқаруда. Кез келген адам өткен өмірінде көрген тәжірибесімен дана әрі ақылды бола бастайды, болашаққа нық сеніммен қарайды. Қазірде біз әлемдік экономикалық жүйеге араласа алатын, нарық экономикасы қарқынды дамып келе жатқан мемлекетте өмір сүреміз. Ұзақ жылдар көлемінде қазақстандық қоғамның күшімен ауқымды істер атқарылды. Біз – жастар тәуелсіздікпен бірге өсіп-өнген жастармыз! Жас, жасампаз елдің ұланымыз. Бүгінде белсенді жастар мемлекеттік қызметке өтіп, әрі қарай шыңдалып дамуға, өз ісін ашып, өзін-өзі дамытуымен, спорт, ғылым, шығармашылықпен және басқа да қызмет түрлерімен айналысуға толық мүмкіндіктері бар. Қай заманда болмасын кез келген қоғам жастарының ең өзекті мәселелерінің бірі- сапалы білім алу, жұмыспен қамтамасыз етілуі, тұрғын үй және өз ісімен айналысу болып табылады. Осы ретте, жастармен қоғамдық әрі мемлекеттік бағытта жұмыс жүргізудің маңызы зор. Бүгінгі қоғам және мемлекет жастарға қолдау көрсете отырып, жеке дамып өсуіне жағдай туғызу қажет. Бүгіннің өзінде қазақ жастарының бет-келбеті мен жігер-мінездік сипаттамаларының өзгеруі туралы айтуға болады: жас тұлғалар арасында дербестік, өз тағдырына деген жауапкершілік, өз мүмкіндіктерін нақты бағалау іспетті қасиеттер өсіп келеді. Жас ұрпақтың санасында білім алудың маңыздылығы, өз денсаулығын жақсартуға деген көзқарас фактілері жоғарылап келеді, бұл жағымды жаңа трэндтер.[1]

Жастардың болашағы – бұл мемлекет болашағы. Жас ұрпақтың құқықтары мен бостандықтарының қорғалуына кепілдік бере отырып, мемлекет өз кезегінде жалпы құқықтық мәдениет деңгейін жақсартып отырып, жастар арасында белең алып келе жатқан жағымсыз әрекеттерді болдырмауға ықпал етеді.

Қазіргі Қазақстандық жастардың мәдениет және ойлау бейнесі бірнеше жылдан кейін біздің әлеуметтік-мәдени шындыққа тән болып келеді. Табиғатта өз жастары қоғам үшін маңызды, бұл адам капиталы, қоғамның инновациялық, стратегиялық ресурсы. Қазіргі уақытта жастар тарих субъектісі ретінде қабылданады, онда қоғам өз дамуының әрбір келесі кезеңінде өзін жаңғыртады, оған қарама-қарсы, оның статустық позициясы сұрағы екінші дәрежелі рөл берілмейді. Оған оң рөлді бөле отырып, онымен прогрессивті өзгерістерді байланыстыра отырып, ол әлеуметтік тұрақсыздықты сақтаушы болып табылатынына назар аудармауға болмайды, оның әлеуеті әртүрлі бағытта болуы мүмкін: позитивті-жасампаздық, конструктивтік-экстремистік-революцияға дейін. Бұл кілтте жас ұрпаққа игерудің пайдалы екендігі туралы дүниетанымдық түсініктерді меңгеруге көмектесу керек, әзірлеу маңызды, практикалық қызметте жүзеге асыруға рұқсат етілген, өмірдің жағымсыз жақтарын көрсету, жалпы өмірге, денсаулыққа зиянды болып табылатын, жеке іс-әрекеттерінде жүзеге асыруға тыйым салынған. Әлеуметтік-экономикалық қайта құрулар басталғаннан бері Қазақстандық жастардың алдында жаңа міндеттер тұрды, оларды шешу әрбір жас ұрпақтың жеке түсінуді және де өз өмірінде ұстануды талап етеді.[2; с20] Мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігі басқа мемлекеттермен салыстырғанда оның мүмкіндігімен және қабілеттілігімен едәуір дәрежеде айқындалады: жастардың бойында өмір сүру стратегиясын өз бетінше жасауға, өзін-өзі жетілдіруге және өзін-өзі жетілдіруге прогрессивті, қоғамдық маңызы бар құндылықтар мен басым құндылық бағдарларын қалыптастыру. Осыған байланысты қазіргі жастар саясатының басты міндеті жас ұрпақтың қоғам өміріне қатысу мүмкіндігін кеңейту және жастар әлеуетін Қазақстанды дамытуға бағыттау, оның бәсекеге қабілеттілігінің тиісті деңгейін қамтамасыз ету үшін жағдай жасалуы тиіс. Жастардың құндылықты ұстанымдарын мансаптық-тұтыну тұрғысынан өзіне және қоғамға шығармашылық-жасампаздық көзқарас тұрғысынан қайта бағдарлауды көздейтін әдістерді әзірлеу қажеттілігі бар. Жастардың қандай да мемлекеттегі рөлі аса маңызды болып саналады. Ол дамудың, жаңа танымның және ескі өзгерудің ең басты субъектісі болып саналады. Әрбір мемлекет жастардың дамуы мен қалыптасуының дұрыс бағыты тұрғысынан мүдделі. Мемлекет жас ұрпақты ескі сындыра отырып және жаңасын құра отырып, ол мемлекеттің прогресі үшін ұлттық мүдде шеңберінде әрекет ететіндей тәрбиелеуге тырысады. Ең прогрессивті және белсенді дамып келе жатқан мемлекеттер жастарға баса назар аударатыны таңқаларлық емес. Осы мақсатта әртүрлі жастардың ұлттық бағдарламалары мен жобалары құрылуда аса мән береді. Қазақстанның қазіргі заманғы жастары тарих субъектісі болып табылады, Қазақстандық қоғам оны ерекше түрдегі әлеуметтік құндылық ретінде ашты. Қазіргі Жастар өзгерістің ерекше және маңызды факторы, жаңа идеяларды тасымалдаушы. Осыған байланысты ХХІ ғасырдың талаптарына жауап беретін қазіргі заманғы мемлекеттік жастар саясаты қажет. [1] Біздің ойымызша, Қазақстанның жастары – саясат, реформа өзгерістеріне тікелей қатысуы керек. Біз тек ойланып қана қоймай-ақ, өз үлесімізді қосып, белсенді әрекет жасауымыз қажет. «Жастар-болашаққа апаратын алтын көпір», - дейді дана халқымыз. Әрбір өскелең ұрпақ жеке қабілетіне және кәсіби біліміне сай қоғамымызда өз орнын табуы қажет. Біздің әлеуметтік- экономикалық даму жолындағы қарқынымыз, жастардың қоғамдық – саяси өмірдегі ұстанымына олардың ертеңгі күнге деген сенімі мен белсенділігіне тікелей байланысты.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы: Жаңа Онжылдық-жаңа экономикалық өрлеу-Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері // Казахстанская правда. — 2010. — 30 қаңтар.
2. Назарбаев Н.А. ҚР Президентінің актілік дәрісі. Қазақстан дағдарыстан кейінгі әлемде: болашаққа интеллектуалдық серпіліс. — Алматы: Қазақ университеті, 2009. — С. 20.
3. Егемен Қазақстан 2012 ж. 10 – 12 б.
4. Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан — 2030 " Жолдау.

PASSIONATE YOUTH-BRIGHT FUTURE

Youth is the future of our country! This is not just a simple slogan. We are obliged to ensure the well-being of our parents and children, and in the future, we will be responsible for the well-being of our offspring. The future of any state is educated youth. Today's youth is a living image of the future Kazakhstan. Today's age is the person who will take the reins of tomorrow's country. There is no doubt that now the previous wave is young people growing up behind them, who will replace the older generation and follow in their footsteps. The future of our country's development and prosperity depends on the youth.

Key words: youth, future, country, nation, society, history.

М.Б. ҚАЗЫБАЕВ

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы,
курсант
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

ғылыми жетекшісі – лейтенант А.С. ГУБАШЕВА

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы,
оқытушы
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

ҚАЗАҚ ТІЛІМ – АЛТЫН ҚАЗЫНАМ

Мақалада Мемлекеттік тілдің – мемлекетіміздің аумағында қоғамдық қатынастардың барлық саласында қолданылатын, мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін жүргізу және іс қағаздарын жүргізу тілі екендігі туралы айтылған.

Кілт сөздер: ана тілі, ұлттың тілі, мемлекеттік тіл, дін, рух, ақиқат

«Ұлттың тілі – ұлттың діні» демекші, қандай ұлт пен ұлыс болмасын ең басты байлығы – ана тілі. Тілін жоғалтқан халықтың жеке мемлекет болып басқа елдермен терезесі тең дәрежеде тұра алмайтындығы тарихтан белгілі. Сондықтан сан ғасырлар бойы арман болған тәуелсіздігімізге қол жеткізіп, егеменді ел болып жатқан сындарлы кезеңде мемлекетіміздің нышаны ана тілімізді бүкіл тіршілігіміздің түп қызығына айналдыру – әрбір ұлтжанды азаматтың басты міндеті.

Қазақстан Республикасының тәуелсіз мемлекет екендігін айқындайтын негізгі конституциялық құқық белгілерінің бірі – мемлекеттік тіл. Қай кезде, қай қоғамда болсын тіл мәселесі сол тілден сусындаған ұлттық, діндік белгісі болып саналатын халықтың мәселесі. Әрбір халықтың ана тілі бар десек, өз ана тіліміздің барша болмысы, тіпті, оның әрбір дыбысы мен жалғау жұрнағы әрбір азаматқа танымал, мәдени-әлеуметтік өмірде өзіндік мәні бар киелі ұғым. Осы тұрғыда Алаш арысы, сыршыл ақын Мағжан Жұмабаев: «Ұлтқа тілінен қымбат еш нәрсе болмасқа тиіс. Бір

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

ұлттың тілінде сол ұлттың сыры, тарихы, мінезі айнадай көрініп тұрады. Қазақтың тілінде қазақтың сары сайран даласы, біресе желсіз түндей тынық, біресе құйындай екпіндей тарихы, сар далада үдере көшкен тұрмысы, асықпайтын, саспайтын сабырлы мінезі – бәрі көрініп тұр. Қазақтың сары даласы кең, тілі бай. Осы күнгі түрік тілдерінің ішінде қазақ тілінен бай, оралымды, терең тіл жоқ», - деп тіл жайында терең толғанған екен.

Мемлекеттік тіл – мемлекетіміздің аумағында қоғамдық қатынастардың барлық саласында қолданылатын, мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін жүргізу және іс қағаздарын жүргізу тілі. Мемлекет Қазақстан халқының тілдерін үйрену мен дамыту үшін қолайлы жағдай жасайды. Қазақ елінде қазақ тілі мемлекеттік деңгейде өркендеуі қажет деп білемін. Оған Қазақстанда өмір сүріп жатқан басқа да ұлттардың үлес қосуы маңызды.

Қазақ халқының бар рухани қуатын бойына сіңірген ардақты асылы – тілі. Әр халық өз тілі арқылы әлемді, дүниені, өмірдің құнды тағылымдарын таниды. Елінің мәдениетін жасап, келешек ұрпаққа түйген тұжырымдарын жеткізеді. Біздің мемлекеттік тіліміз – қазақ тілі. Алайда азаматтар тарапынан да, мемлекет тарапынан да оның толыққанды мемлекеттік тіл болуы үшін әлі де қыруар жұмыстар атқарылуы шарт.

Тіл мәселесі кезең-кезеңімен жүйелі шешіліп келеді. Тілге қатысты көп сөзден гөрі айқын да нақты істер керек. Қазақстанда тілді дамыту үшін барлық жағдайлар жасалып жатыр. Біз оған қуанамыз. Ана тіліміз – асыл мұрамыз, рухани байлығымыз. Тіл – халықтың жаны, діні, рухы, елдік қасиеті, ұлттық болмысы. Сол асыл мұраны аялап, керек даусыз кезінде қорғай білу, дамыту және өскелең ұрпаққа жеткізу баршаның борышы екені адамды адам еткен – тіл. Тіл қай ұлтта болса да, қай елде болса да құдіретті. Тіл әрбір адамның бойына ана сүтімен дариды. Оның байлығы әр елдің мақтанышы, атадан балаға мирас болып қалған баға жетпес мұра. Тіл – ананың ақ сүтінен бойға сіңген асыл қазынамыз, атамекеніміз. Әр адам баласы өз ана тілін қадірлеуге міндетті. Тіл- дархан даламыз секілді шексіз, шетсіз, ғаламат жеріміздей қасиетті, қазақтың пейіліндей кең, ақ, баба шежіресі сияқты терең екені анық. Тілдің құдіреттілігі де сонда жатса керек. Оның қадір-қасиетін түсінген жан сол қазынаны ұрпағына құнын түсірмей жеткізгенді мақсат етпей ме? Тілдің иесі – кешегі қазақ, бүгінгі қазақтың ертеңгі ұрпағы. Тіл – халықтың мәңгілік халық болып қалуының айғағы. Ертеңгі ұрпаққа тілді жеткізушілер біздің өскелең буын екенін ұмытпағанымыз жөн. Тіл өлсе, ұлттың да өмір сүруі мүмкін емес. Сондықтан сіз қай ұлттың өкілі болмаңыз, тіл үшін күресуге міндеттісіз. Сол тілде сөйлейтін соңғы адам болсаңыз да, тіліңіз жайында аманат қалдыруға, мұра қалдыруға тырысуыңыз керек. Себебі сіздің тілде жазылған құнды тарихи деректер, кейінгі ұрпақ үшін үлкен рөле ойнауы мүмкін. Мәселен, кезіндегі орхон жазулары, руна жазулары бүгінгі көптеген түркі халықтарына тән тарихи деректердің көзін ашып беріп отыр. Ендеше сіздің де тіл өлмесе, ертеңгі ұрпақ үшін, жалпы адамзат үшін үлкен мәнге ие болары сөзсіз. Өз тіліңізді сүйе отырып, өзге тілге құрмет білдіріңіз. Тілсіз тірліктің тасы өрге домалайды десе, қателесесіз. Өшше тілім, мен де бірге өшемін! – деп, ақын Әбділдә Тәжібаев ағамыз жырлағандай тіл қай елде болса да қастерлі, құдіретті. Ол достықтың кілті, ынтымақтастықтың бастауы, ырыс – берекенің алды, ұлттың әрі жаны, әрі ары. Тіл жай сөз емес, өмірдің талай сынынан өткен, өскелең талаптарға сәйкес өрістей түскен толыққанды ақиқат десек, жаңыла қоймаспыз. Тілсіз қоғамның қандай түрі болса да өмір сүре алмақшы емес, ол тілдің өзі қоғам бар жерде ғана пайда болып, өмір сүреді. Демек, қоғамнан тыс, бөлек тіл жоқ. Тіл – қоғамның жемісі. «Тіл – біздің тұтастығымыз», «Тіл тағдыры – ел тағдыры» деп те айтып жүрміз. Сондықтан әр адам өз ана тілін көзінің қарашығындай қорғауға, оның орынсыз шұбарлануының қандайына болса да қарсы тұруға тиіс. Туған тілдің абыройын асқақтату – әрбір адамзаттың абзал борышы. Біздің барша ұлттық

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

келбетіміз бен болмысымызды, салт-санамыз бен дініміз осы ұлттық мәдениет пен тілімізде жатыр. Тәуелсіз елдің елдің елдігі жас ұрпағын парасатты да білімді, іскер де қабілетті, отансүйгіш те ұлтжанды тұлға етіп қалыптастыруда мемлекеттік тілдің атқаратын қызметі орасан зор. Егеменді ел болып, ес жиып, етек жия бастаған бұл күндері осындай ойға қонбайтын, солақай сорақыларды көбен көріп, қолмен ұстай отырып қазақ тілі мәселесі жөнінде толғанбай тұра алмаймыз. Тіл – таусылмайтын байлық. Қанша тіл білсең, өзгеден сонша кез биіксің. Дегенмен, алдымен туған еліңнің мемлекеттік тілін білуге міндеттісің.

Қазақ тілі – өте бай тіл. Ол шаруашылықтың бар саласын өркендете түсуге себепші күш, халқымыздың мәдени дәрежесін көтере беруші пәрменді құрал, жұртшылықты жаппай отаншылдық рухта тәрбиелеудің құралы, қуатты қаруы. Амал не, осындай әдемі туған тіліміз бола тұра өзге тілде сөйлейтіндер де көп болды. Тіпті туған тілден безетін сорақыларды да көргеніміз бар. Төл тілде сөйлеуден безу ақ сүт беріп, асыраған анадан ұмытумен бердей. Осы кезде Паустовскийдің: «Туған тіліне жаны ашымаған адам – жәндік», – деп, ашына айтқаны ойға келеді. Ана тілін ұмытқан адам өз халықының өткенінен де болашағынан да қол үзеді. Ана тілі – ар өлшемі. Олай болса, тілді шұбарлау – арды шұбарлау, көңіл тұнығын лайлау. Ұлттың мәдениеттің гүлденуі мен адамдардың тарихи қалыптасқан тұрақты қауымдастығы ретінде ұлттың өзінің болашағы ана тілдің дамуына, оның қоғамдық қызметінің кеңеюімен тығыз байланысты. Сондықтан туған тілге деген сүйіспеншілік бала кезеңнен басталуы тиіс. Айналады танып білу, туған тілінді білуден басталады.

Қорыта кетсек қазақ тілі – қазақтың мәдениетімен біте қайнасып жатқан рухани қазына. Әркімнің ана тілі тірлік үшін керек болса, мемлекеттік тіл бірлік үшін керек. Осыны Қазақстанның әрбір азаматының жан жүрегімен ұққаны жөн. Ата-бабамыздан қалған асыл қазына тілімізді сақтаудың тиімді жолы – отбасында ана тілінде сөйлеп, айналадағы дүние туралы сол тілде айтып, сол тілде қуаныш ренішінді бөлісіп, өзінді, өзгені жұбату болып табылады. Бұл – ана тілінің қадір-қасиетін арттыра түсері даусыз «Тілден асқан байлық жоқ» тон-торқа, мал-мүлік, алтын-күміс байлығы түпкілікті емес. Күндердің күнінде сарқылады, тозады. Халықпен бірге мәңгі жасайтын тіл байлығы екенін ұмытпайық.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Байтұрсынұлы Ахмет. Әлі-би. Жаңа құрал. – Алматы: Рауан, 1998. – 120 б.
2. Байтұрсынов А. Ақ жол: Өлеңдер мен публ.мақалалар және әдеби зерттеу / Құраст. Р. Нұрғалиев. – Алматы: Жалын, 1991. – 464 б.
3. Байтұрсын І. Алтын бесік. – Қостанай, 1998. – 240 б.
4. Нұпейіс К. Тарихи тұлғалар / Бас ред. Б. Аяған. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2007. – 376 б.
5. Имаханбетова Р.С. Ғасыр саңлағы: Ахмет Байтұрсынұлының шығармашылық ғұмырбаяны (мұрағат деректері негізінде). Монография. – Астана: Педагогика Пресс, 2010. – 304 б. Мұрағаттық суреттер, деректі құжаттардың ксеросканерлі көшірмелері.
6. Әлихан Бөкейхан. Шығармаларының 7 томдық толық жинағы. – Астана: Сарыарқа, 2009.

KAZAKH LANGUAGE IS MY GOLDEN TREASURE

In the article the State language is the language used in all spheres of public relations in the territory of our country, the language of state administration, law enforcement, court proceedings and document management.

Key words: mother tongue, nationality, state language, religion, spirit, truth.

А.Д. ҚАНАТ

*Радиоэлектроника және байланыс әскери инженерлік институты, курсант,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: kanatrasu003@gmail.com*

ғылыми жетекші – полковник А.В. ЛАДЫГИН¹, полковник С.Б. МУСАЛИЕВ¹

*¹Радиоэлектроника және байланыс әскери инженерлік институты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: anefiyayev1465@gmail.com*

ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР МЕН ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕРІ

Оқу үдерісіндегі жаңа технологиялар мен әдістерін қолдану туралы мәселелері талқыланған. Соның ішінде әскери, арнаулы оқу орындарындағы профессорлық-оқытушы құрамның жаңа технологиялар мен әдістерін қолданудың ерекшеліктеріне тоқталған. Сонымен қатар, баяндамада осы тақырыпқа сай оқу үдерісінде практикалық сабақтарды өткізудің неғұрлым тиімді нысандарының инновациялық әдістеріне қатысты тұжырымдары мен ұсыныстарын айтып өткен.

Кілт сөздер: оқу үдерісі, оқу жоспары, жаңа технологиялар, әдістер, белсенді әдістер, мәселелі оқыту, кәсіби білім беру жүйесі, оқытушылар, білім алушылар.

Еліміз егемендік алғанына отыз бір жылдың көлемі болып калды. Осы уақыт аралығында білім саласын дамытуда әр түрлі жұмыстар атқарылып келеді. Нәтижесінде білім саласы жоғарғы жетістіктерге жеттіп, сапалы мамандарды дайындап шығаруға атсалысып келеді. Оқу үдерісі барысында профессорлық-оқытушы құрам білім алушыларды оқытуда жаңа технологиялар мен әдістерді қолдануда. Баяндама тақырыбының өзектілігі қазіргі кезде жоғарғы оқу орнынан заман талабына сай сапалы бітірушілерді дайындап шығару үшін оқу орындарында нағыз кәсіби шебер мамандарды шығару үшін жаңа технологиялар мен әдістерді пайдаланудағы ерекшеліктерді ескеру керектілігінен туындайды.

Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі - жеке адамның шығармашылық, рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілікпен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, даралықты дамыту үшін жағдай жасау арқылы ой-өрісін байыту, белсенді азаматтық ұстанымы бар жеке адамды тәрбиелеу, республиканың қоғамдық-саяси, экономикалық және мәдени өміріне қатысу қажеттігін, жеке адамның өз құқықтары мен міндеттеріне саналы көзқарасын қалыптастыру, оқытудың жаңа технологияларын, оның ішінде кәсіптік білім беру бағдарламаларының қоғам мен еңбек нарығының өзгеріп отыратын қажеттеріне тез бейімделуіне ықпал ететін ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізу және тиімді пайдалану [1, б.24].

Қазіргі уақытта педогогтар оқу үдерісінде көптеген оқытудың жаңа технологиялары мен әдістерін пайдалануда. Солардың бірқатарын атап айтқанда, интер-белсенді оқытудың әдістері:

1. Жұптасып жұмыс істеу;
2. Пікірталастар;
3. Оқытудың компьютерлік технологиялары;
4. Сұрақтар қоюда ынталандыру;
5. Рөлдік іскерлік ойындар;

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

6. Топтық жұмыс:

7. Шағын топтармен жұмыс;

8. Ойындар (оқу, рөлдік, іскерлік, өндірістік, имитациялық және т.б) [2,б.23].

Жоғарыда көрсетілген оқытудың әдістері жоғарығы әскери, арнаулы оқу орындарында қолданудың ерекшеліктері бар. Біріншіден, осы оқу орындарындағы курсанттар, тыңдаушылар мектеп оқушыларынан ересек болып келеді осы жас шамаларын ескере отыру қажет. Осыған сәйкес, жұптасып, топтасып жұмыс істеу әдісін пайдаланарда, олардың жас ерекшеліктерін ескеріп берілетін тапсырмаларды күрделендіріп беру қажет. Екіншіден әскери, арнаулы оқу орындарын бітірген түлектер. болашақ командирлер, сондықтан сабақ жүргізу барысында оларға көшбасшылық адамдарды басқарушылық және бағалау қасиеттерін қалыптастыруымыз керек. Осыған байланысты, пікір талас оқыту әдісін қолдануда, пікір таластырып жатырған топтардың еңбектерін бағалау үшін, сабақ өткізу кезінде топтардың еңбектерін бағалайтын кем дегенде екі бағалаушы эксперт тағайындау қажет. Бір жағынан бұл оқытушының көмекшісі болады, бір жағынан адамдарға сын пікір айтуға үйренеді. Үшіншіден, бір топта 15-16 курсант болғандықтан олардың ішінде, көш басшы білім алушыларда болады, кептеген сабақтарда осы көшбасшы курсанттар белсене сабаққа қатысып отырады, ал мінезі ұяң немесе сабаққа селқос қарайтын білім алушылар тасада қалып қояды, нәтижесінде бұл курсант сапалы білім алмай қалады. Дұрыс білім алмаған курсант кейін оқыған оқу орнына кір келтіреді және оқу орнының абыройын түсіреді. Осындай келенсіз жайттарға жеткізбес үшін, топтағы барлық курсанттар мен тыңдаушыларды белсенді жұмыс істеуін оқытушы қамтамасыз етуі қажет. Осы тұста, практикалық сабақтарда оқытудың рөлдік іскерлік ойындар әдісін пайдаланса мол жемісін береді. Атап айтсақ, топты бірін басшы, бірін орынбасары, бірін бас маман, тағы біреуін кеңесші және тағы басқа қатардағы қызметкерлердің рөлдерін бөліп беріп, топтағы жоғарыда атап өткен сабаққа селқос қарайтын, тасада қалып қоятын білім алушыны басшы ретінде тағайындау керек. сонда бұл курсантта біріншіден командирлік білік, дағдылары қалыптасады, екіншіден сабаққа селқос қарамай белсене араласатын болады.

Оқу үдерісінде оқытудың жана технологиялары мен әдістерін пайдалану үшін сабақ жоспарын ауқымды етіп құрып пайдалануда мол жетістіктерге жеткізеді. Атап айтатын болсақ, осы баяндаманы дайындау барысында ізденіс кезінде әртүрлі ақпарат көздері зерттелді. Содан тиімді бір мысал ретінде төмендегі зерттеу үлгі болып отыр.

Атап айтсақ, сабақ жоспарын құрудың көптеген жолдары бар. Ең тиімді әдіс тердің бірі Қытай, Ұлыбритания және Канада сияқты елдерде білім беру ұйымдары табысты пайдаланатын BOPPPS моделі. Бұл модел - сабақты білім алушыларға қызығушылығын қамтамасыз ету үшін сабақ жоспарын ұйымдастырудың тәсілі, бұрынғы тренингтерге негізделген және білім беруді үйлестіреді. BOPPPS үлгісінің төменде көрсетілетін алты компоненті сабақты құрастыру мен жүргізуде өте пайдалы. BOPPPS-шешуі: 1) Bridq-in- көпір салу; 2) Objective-мақсат және нәтиже; 3) Pre-assesment - алдын ала бағалау; 4) Participatory Leaming - белсенді оқыту; 5) Post-assesment - жалпы бағалау; Summary - қорытындылау.

BOPPPS моделі Британдық Колумбия Университетінің (Канада)оқу және академиялық өсу орталағымен сабақ жоспарларымен әзірлеу бойынша нұсқаулық ретінде әзірленген.

Бұл модел-оқытушыларға тренингтер мен семинарларды ұйымдастыруға көмектесетін құрал.Ол тренингтің негізгі элементтерін,атап айтқанда көпір салу,сондай-ақ курсанттардың назарын аударудың басқа әдістерін атап өтуге көмектеседі.

Шығармашылық іс-әрекетке оқытушылардың ой-өрісімен қызығушылықтарын арттыру.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

ВОПППС моделі-сабақты жоспарлаудың тамаша бастамасы болып табылады,себебі ол оқыту мен ұйымдастырудың қарапайым картасын ұсынады.

ВОПППС моделі:

Сабақтың мақсаты туралы білім алушылардың мүдделеріне үлке мән береді;

Белсенді оқуға тартады;

Мақсатына қол жеткізеді ма,соны анықтайды;

Негізгі сәттерді жинаптап,сабақты бекітеді.

ВОПППС моделін қолдану мынадай нәтижелерге қол жеткізеді, ВОПППС үлгісіндегі қорытындыларды мыналарды қамтуы мүмкін:

Негізгі мәселелерді қарастыратын оқытушымен мазмұнды шолу;

Топтық оқытуды көрсету мен талқылау уақыты;

Кері байланыс беруге және алуға мүмкіндігі;

Қабылданған мазмұнның, маңыздылығын,оны нақты өмірде қолдау мүмкіндігін кеңейту;

Кез-келген адамның сөз сөйлеу мүмкіндігі;

Не жоспарланғанын. Не орындалмағанын талдау

ВОПППС моделінің тағы бір пайдасы топтың барлығын жұмыс істетуге, өзара іс-қимылды ұйымдастыруға және әр курсанттың сабаққа деген шығармашылық қабілетін арттыруға толық мүмкіндік береді. Айта кетсек бір тапсырмаға сәйкес, әр білім алушының жаңа көзқарастағы өз идеялары пайда болады.[3,б.23]

Тағы бір айта кететін жайт, қазіргі уақытта мәселелі оқыту технологиясы жиі қолданылуда. Мәселелі оқыту бұл оқытушының жетекшілігімен мәселелі жағдай мен білім алушылардың оларды шешу бойынша белсенді дербес қызметін құруды талап еткеніндей оқу сабақтарын ұйымдастыру, нәтижесінде кәсіби білімді, дағдылар мен машықтарды шығармашылық тұрғыдан менгеру және ойлау қабілеттерін дамыту жүреді. Бұл технология курсанттардың қандай да бір салада мәселені жағдайды дұрыс құруына негізделген.

Кез келген ғылыми шығармашылық мәселелі жағдайдың туындауына, карама қайшылықтарға тап болуынан басталады. Бұл ретте зерттеуші таңданысты немесе қиындықты сезінеді, бұл оны нақты ойлау қызметін орындауға мәжбүрлейді: карама-қайшылықты түсіну және сұрақты тұжырымдау. Сабақтың жаңа білімді ашу барысы мен білім алушылардың бойында осы жаңа білімді менгеруге деген ниетін ояту мәселені тұжырымдау кезеңіне байланысты.

Мәселелі оқыту курсанттар тарапынан жанды пікірталас, талқылаулар, эмоциялар тудырып, қызығушылық, ойлану, іздену ортасы құралады. Білім алушылар іс-қимылын өздері жоспарлайды,іс-қимылға материалдарды іріктейді, өз қызметін бақылайды және онын нәтижесін бағалайды, бұл білім алушының оқуға деген көзқарасына оң әсерін тигізеді [4, б. 31].

Жоғарыда мәселелі оқытуға қатысты анықтамада айтып өткендей, қысқаша айтқанда мәселелі оқыту бір салада мәселені жағдайды дұрыс құруына негізделген. яғни осы ведомства аралық ғылыми-әдістемелік конференцияға қатысып отырған қатысушылардың барлығы дерлік әрқайыссымыз белгілі бір салада мамандарды дайындап шығарамыз. Яғни бұл оқытуды барлығымыз пайдаланамыз. Сондықтан мәселелі оқытуда кейбір ерекшеліктерді ескерген жөн деп санаймын. Атап айтқан да, мәселелі жағдайды ұсынар алдында, курсанттардың ой-өрісін, мінез-құлқын және алғырлық қасиеттерін ескерген дұрыс. Өйткені кейбір курсант алғыр болса оған қиындау жағдаяттық тапсырма беру арқылы, ал курсанттың ойлау қабілеті орташа және мінез-құлқы ауырлау болса оған басқаша тапсырмалар беріп, алғырлар қатарына қосу.

Тағы бір ерекшелігі білім алушылардың қателерін оған айтпай түсіндіру, яғни олар өздерінің қателіктерін басқаларға қарап түсінеді. Мәселелі оқытуда аудиторияның соңында сабаққа қосылмай немесе тындамай отырған курсанттар

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

болмайды. сабаққа барі қосылады. Ол үшін сабақты алдымен аталған курсанттарды тарта отырып және қызықтыра отыра жүргізу қажет.

Мәселелі оқытудың нәтижесінде, курсанттар мен тыңдаушылар болашақта орындайтын міндеттерінде практикалық қызметінде пайдаланып, шешімдерді қабылдауларына көп көмегін тигізеді.

Енді бізде дүние жүзі пайдаланатын - кейс әдісіне тоқталайық. Кейс-технология - оқытушылардың дәстүрлі және қашықтықтан кеңес беруін ұйымдастыру кезінде мәтіндік, аудиовизуалдық оқу әдістемелік материалдарды жинау және оларды пайдаланушылардың өз бетінше меңгеру үшін жіберуге негізделген. Кейс технологиясы (ағылшын case - портфель) оқытуға арналған әдістемелік материалдармен жүзеге асырылады.«Кейс-стади» әдісі функционалдық сауаттылықты қалыптастыру құралы.

«Кейс-стади» әдісі оқытушының креативті ойлауын дамытып, сабақтың мазмұнын ерекше құруға шығармашылық мүмкіндігін кеңейтуге жағдай жасайды. Белгілі жағдайды талдау - нақты немесе ойдан шығарылған жағдайды терең және бөлшектеп талдау.

Кейс-стадияның мақсаты: топ курсанттарының бірлесіп болған жағдайды талдау және практикалық шешім шығару. Курсанттарға болған жағдайды толық мәлімдейтін мәтін ұсынылады. Білім алушылар жағдаймен танысады, оны өз бетінше талдайды және оны шешудің бірнеше жолын табады. Үрдістің аяқталуы - ұсынылған алгоритімдерді бағалау және олардың ең үздігін таңдап алу. Кейс сабақтарында алдын-ала дайындалып қойылған жағдаяттар бойынша жұмыс істейді. Кейстік амал тәсілде, әрбір топ өзінің шығарған шешімдерін басқа топтардың алдында дәлелдейді.

Зерттеушілер бұл кейс әдісті белсенді әдістердің қатарына қосады. Яғни бұл әдістің күшті жақтары көп, топта жұмыс істеуге мүмкіндік береді, аз ақпаратты қолдану арқылы белгілі бір шешім шығару, білім алушылар білім алып қана қоймай, теориялық тұжырымға тереңірек енеді, жаңа модельдер құруға мүмкіндік береді. Тағы бір ерекшелігі кейс әдісі білім алушылардың дайындығын талап етеді. Курсанттардың дайындықсыздығы және даму аздығы кейсті жәй талқылаумен ғана шектеледі. Сондықтан, кейс әдісін жоғарғы курста оқытын білім алушыларға қолданған дұрыс [5,б.21].

Білім саласында кейсті қолдануда оқытушылардың шеберлігін талап етеді. Сондықтан сапалы өткізу үшін кезең-кезендерге бөлу қажет. Атап айтқанда, дайындық кезеңі - оқытушы сабақтың мақсатын нақтылайды, тиісті «нақты ситуациялық тапсырманы» және сабақтың сценарийін дайындайды. Таныстыру және тапсырма беру кезеңі-нақты ситуациялық тапсырманы білім алушылармен тікелей талқылау (бұл кезде маңыздысы - материалдарды таныстыру үшін ең тиімді түрін ұсыну), бұл кезеңде әр білім алушыны танып білу (белсенді оқытуда мүмкіндік болса курсанттармен мәдени орындарға бірге барып жақын танысу) маңызды. Танып білу курсанттарды топ-топқа бөлуге керек. Келесі талдау кезеңі топта ситуацияны талдау, шешім шығару үдерісі (бұл жерде үдеріс уақытпен шектелуі қажет). Соңғысы қорытынды кезең топтардың талдау жұмыстарының нәтижелерін презентациялауы, бір мәселенің шешімінің бірнеше нұсқаларын салыстыру.

Кейсті сапалы және тиімді өткізу үшін кейс төмендегідей болу қажет:

- Алға қойған мақсатына нақты сай болуы керек;
- Тиісті қиындық туғызатын дәрежесі бар;
- Қаралатын мәселенің бірнеше аспектілері көрсетілуі қажет;
- Өте ерте ескірмейтіндей;
- Бүгінгі күнге өзектілігі;
- Сол типті ситуацияны көрсету;
- Талдаулық ойлауды дамыту;

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

- Пікір-таласты тудыратын
- Бірнеше шешімдері бар болуы.

Баяндамамды қорытындылай келе, кәсіби білім беру жүйесінде оқу үдерісі барысында профессорлық-оқытушы құрам білім алушыларды оқытуда жаңа технологиялар мен әдістерді қолдану кезінде ұйымдастыру кезеңдеріне мән беру қажет екендігімен тұжырымдаймын.

Сонымен қатар, әскери, арнаулы оқу орындарының оқу үдерісінде практикалық сабақтарды өткізу кезінде, әрбір білім алушының мінез-кұлқын және жеке, іскерлік қасиеттерін ескеру қажеттігін ұсынамын.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Білім туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-ІІ Заңы (ҚР 2013 жылғы 13 маусымдағы № 102-V Заңымен енгізілген өзгертулермен) ҚР білім туралы заңнама жинағы-Алматы 2013.-23-24 беттер.
2. Ауезова Ф.Ж. Педагогика мәселелері: Республикалық педагогикалық ғылыми-теориялық журнал. - Алматы, № 2-3 2020.-22-23 беттер.
3. Кунакбаева Ж.Б. Педагогика мәселелері: Республикалық педагогикалық ғылыми-теориялық журнал. - Алматы, №1 2020.-22-23 беттер.
4. Шаповалова С.Н. Білім беру ұйымының әдіскері журналы. - Алматы, №2 (62) 2020. - 31 бет.
5. Долгоруков А.М. Casestudy как способ (стратегия) понимания // «Практическое руководство для тьютора системы Открытого образования на основе дистанционных технологий» М.Центр интенсивных технологий образования. 2002. - б.21.

NEW TECHNOLOGIES EDUCATIONAL EDUCATION USAGE MESSELERT

The raport touches upon the problems of using new technologies and teaching methods in the educational process. In particulat, issues related to the specifics of the application by the teaching staff of new technologies in special education are considered military education are considered, military educational institutions. And also, the salary focuses on the practical application of the most effective methods and technologies in conducting practical.

Keys words: educational process, scienfitic plan, new technologies,methods, active methods, problems training, vocational education system, teachers, trainess.

Д.М.КЕНЕБАЙ

*Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи, курсант,
Республика Казахстан, город Алматы*

А.В.БУТЕНКО

*Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи,
преподаватель кафедры зенитных ракетных войск,
магистр педагогических наук,
Республика Казахстан, город Алматы*

КУЛЬТУРА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ВОИНСКОМ ПОДРАЗДЕЛЕНИИ У КУРСАНТОВ ВОЕННЫХ ВУЗОВ

В статье рассмотрены особенности образовательного процесса в военном ВУЗе, критерии диагностики уровня воспитания культуры взаимодействия у курсантов военного ВУЗа, введены этапы апробации контрольных точек. Практическая значимость исследования состоит в разработке диагностического инструментария определения уровня воспитанности у курсантов военного ВУЗа,

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

реализации педагогических условий воспитания. Основные мероприятия данной работы направлены на результативность любой деятельности, которая зависит не только от умений и индивидуальных качеств личности, но и от способности индивида включаться в совместную деятельность, от сформированной культуры социального поведения.

Ключевые слова: процесс воспитания культуры взаимодействия, педагогические условия, критерий диагностики уровня воспитанности, диагностики уровня воспитанности, сравнительный анализ, диагностический инструментарий.

Современный этап развития Вооруженных Сил характеризуется усилением внимания совершенствованию системы военного образования. Практика показывает, что необходимо не только пересмотреть содержание обучения, но и сосредоточиться на морально-психологической подготовке курсантов, развитии профессионально значимых качеств личности. Основной задачей высшего военного образования является подготовка специалиста с высоким уровнем интеллектуального, физического, нравственного и культурного развития. Выпускник военного вуза должен быть высоконравственной, социально зрелой личностью с развитым потенциалом взаимодействия, с готовностью к сотрудничеству, к установлению профессиональных и личностных контактов и т.п. Лишь такой многосторонний подход обеспечит подготовку военного специалиста, соответствующего современным требованиям армии и общества.

Известно, что результативность любой деятельности зависит не только от умений и индивидуальных качеств личности, но и от способности индивида включаться в совместную деятельность, от сформированной культуры социального поведения. В современной ситуации, когда все больше расширяется коммуникативная сфера жизнедеятельности, появляются новые формы контактов, необходимость организации не только непосредственного, но и опосредованного общения в совместной деятельности, можно сказать, что культура взаимодействия является социальным заказом общества на подготовку квалифицированного специалиста. В основе культуры взаимодействия в воинских подразделениях лежит уважительное отношение к человеку в соответствии с общечеловеческими ценностями, позитивное воздействие участников взаимодействия друг на друга, кооперативный характер деятельности.

Тем не менее, традиции, сложившиеся в военном образовании могут играть как положительную, так и отрицательную роль в развитии культуры взаимодействия в воинских подразделениях у курсантов военных вузов. С одной стороны, военные ритуалы, церемонии, история обладают мощным воспитывающим потенциалом, с другой стороны, жесткая регламентация, субординация, уставной характер взаимоотношений, отсутствие внимания к индивидуальности может привести к деформации характера взаимодействий и, как следствие, не готовности выпускников к совместному решению боевых задач. Поэтому в образовательном процессе военного вуза необходимо создание педагогических условий, способствующих развитию культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военных вузов.

Общую характеристику взаимодействия можно найти в работах Л.А.Витвицкой, Е.В.Коротаевой, О.А.Чебыкиной и др. Как правило, исследования авторов нацелено на рассмотрение какого-либо конкретного вида взаимодействия. Так, например, обсуждаются вопросы развития: конструктивного взаимодействия (В.С.Смирнов, О.А.Чебыкина и др.), межличностного взаимодействия (А.А.Лопатченко, И.Н.Смоляков и др.), интерактивного взаимодействия (Л.А.Пескова), межгруппового взаимодействия (А.Ю.Наумов), межкультурного

взаимодействия (А.И.Тюнякин), межнационального взаимодействия (В.В.Ильюшкин), уставного взаимодействия (Р.В.Михайлов) и др.

Ученые Республики Казахстан (Р.Бектаева, С.С.Мнайдарова, Р.С.Сарсенова, Р.С.Сеитова, Г.Т.Хайруллин, С.К.Шаймерденова и др.) также рассматривали различные аспекты воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военных вузов.

Применительно к системе образования в большей степени рассматриваются вопросы педагогического взаимодействия, в результате которого происходит личностное развитие обучающегося (Е.Л.Гаврилова, Е.С.Зубарева, О.В.Иванова, В.Ф.Северина и др.).

С учетом специфики военного вуза вопросы воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военных вузов рассматривались О.В.Малаховым, А.Ю.Наумовым, П.В.Поветьевым, И.Н.Смоляковым и др.

Особого внимания заслуживают работы Р.В.Михайлова, где охарактеризована культура уставного взаимодействия, В.С.Смирнова, предлагающего совокупность педагогических условий формирования опыта конструктивного взаимодействия у курсантов в трудных ситуациях жизнедеятельности.

Рассмотрение способов развития взаимодействия в военном вузе с точки зрения его культурного содержания не нашло отражения в научно-педагогической литературе.

Анализ научно-педагогической литературы по проблеме воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военных вузов позволил выделить противоречия:

- между потребностью общества к подготовке квалифицированного специалиста в военной сфере, обладающего готовностью к конструктивному взаимодействию в профессиональной деятельности и отсутствием акцентированного внимания к ценностно-смысловой составляющей содержания взаимодействия в воинском подразделении;

- между особенностями образовательного процесса в военном вузе, которые могут оказать негативное влияние на развитие культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военных вузов и недостаточным уровнем научного обоснования педагогических условий способствующих ее развитию.

Имеющиеся противоречия позволили сформулировать проблему исследования: каковы педагогические условия воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза?

Объект исследования: процесс воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза.

Предмет исследования: педагогические условия воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза.

Цель исследования: выявить, теоретически обосновать и апробировать педагогические условия воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза.

Гипотеза исследования: воспитание культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза будет результативным, если осуществляется:

- организация групповой профессионально ориентированной деятельности, в ходе которой создается ситуация успеха, позволяющая придавать положительную эмоциональную окраску опыту военно-профессиональной деятельности;

- стимулирование рефлексивной позиции курсантов в различных видах деятельности;

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

- определение критериев и показателей оценки уровня воспитанности культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза.

Исходя из объекта, предмета, цели и гипотезы поставлены следующие задачи исследования:

1. Осуществить теоретический анализ культуры взаимодействия в воинском подразделении как педагогической проблемы.

2. Определить особенности воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза.

3. Выявить и обосновать педагогические условия воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза.

4. Осуществить диагностику уровня воспитанности культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза.

5. Апробировать и осуществить анализ результативности педагогических условий воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза.

Методологическую основу исследования составляют положения:

- культурологического подхода в образовании (Е.В.Бондаревская, Г.И.Гайсина, А.Н.Дахин, М.С.Каган, М.В.Тарасова и др.) предполагает решение задач обучения и воспитания на основе культурных традиций, сложившихся в конкретном обществе, соответствия особенностям и менталитету нации. Он позволяет рассматривать педагогические условия с точки зрения акцентированного внимания на развитие ценностно-смысловой составляющей, положительное эмоциональное отношение к деятельности, направленности на морально-волевое развитие и обогащение социально-профессионального опыта курсантов;

- системного подхода, в основе которого лежит рассмотрение объекта как целостного комплекса взаимосвязанных элементов и позволяющий понимать и проектировать учебно-методическое обеспечение как систему (И.В.Блауберг, Л.Берталанфи и другие).

Теоретическую основу исследования определили:

- положения о роли деятельности в развитии личности (А.Н.Леонтьев, С.Н.Смеянов и др.);

- исследования в области военной психологии и педагогики (О.Ю.Ефремов, А.Г.Караяни, П.А.Корчемный, А.Г.Маклаков, И.В.Сыромятников и др.), военной культуры (Л.Н.Чепрагина);

- работы, связанные с управлением организацией (Т.П.Галкина, Т.О.Соломандина и др.) и организационной культурой военного вуза (А.Л.Лукинов, С.Н.Смеянов и др.)

- научные труды о рефлексивной позиции личности как средстве решения задач профессионального образования (Е.В.Багдай, Ю.В.Бовда, В.Ю.Грязнова, О.И.Лаптева и др.).

Для решения поставленных задач использовались следующие методы исследования: теоретические - анализ философской, психолого-педагогической и методической литературы отечественных и зарубежных ученых по теме исследования; эмпирические - наблюдение, анкетирование, педагогический эксперимент, изучение продуктов образовательной деятельности курсантов.

Экспериментальная база исследования: Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи МО РК, г. Алматы, Республика Казахстан.

Практическая значимость исследования состоит в:

- разработке диагностического инструментария определения уровня воспитанности культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза;

- реализации педагогических условий воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза.

Апробация результатов исследования: осуществлялась через апробацию педагогических условий воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза в Военно-инженерном институте радиоэлектроники и связи МО РК, г. Алматы, Республика Казахстан.

Сначала был осуществлен теоретический анализ культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза как педагогической проблемы. Воспитание культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза рассматривается в литературе как способность к согласованным действиям, конструктивное воздействие курсантов друг на друга в процессе учебно-профессиональной деятельности, которое основано на общественных ценностях, нормах поведения, подчинено требованиям воинской культуры и влияет на успешность конечного результата. Воспитание культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза осуществляется в совместной деятельности обучающихся и обучающихся, в которой происходит формирование, закрепление, позитивное изменение установок, взглядов, отношений, чувств, действий, а также взаимный обмен информацией, опытом, обеспечивающих общекультурное развитие, достижение образовательных результатов и успешную военно-профессиональную деятельность в будущем. Структуру культуры взаимодействия в воинском подразделении составляют: когнитивно-коммуникативный компонент [1] (знание способов коммуникации и основ взаимодействия; умение ясно и четко излагать мысли, убеждать, аргументировать, анализировать, поддерживать диалог; коммуникативные и организаторские способности); мотивационно-ценностный компонент (мотивация к профессиональной деятельности, сформированность профессиональных и личностных ценностей); деятельностный (умение использовать социокультурные знания и опыт для решения проблемных ситуаций, владение способами, нормами культурного поведения в профессиональной деятельности; способность к согласованным действиям и неконфликтному поведению при решении учебно-профессиональных задач и в повседневной жизни); эмоционально-волевой компонент (отсутствие эмоционального напряжения при взаимодействии, умения регулировать свои эмоциональные состояния (умения владеть собой, своим голосом, мимикой, жестами и т.п.), эмоциональная саморегуляция, оптимальная организация своих психических функций во время возникновения непредсказуемых ситуаций); рефлексивный компонент (способность к самоанализу своего поведения, проявление взаимопонимания, готовность к взаимопомощи).

Далее были определены особенности воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза. Существуют возрастные и гендерные особенности развития культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза. К ним можно отнести: стремление к достижениям, высокий уровень притязаний, которые в случае неудачи приводят к агрессивности, тревожности, самоуверенности, противоречивость поступков, эмоциональная восприимчивость, большая интенсивность переживаний, активная социальная позиция, стремление к самостоятельности в сочетании с зависимостью от мнения других и т.д. Особенности образовательного процесса в военном вузе являются: высокая степень регламентации всех сторон жизни; иерархичность (влияние статусно-ролевой структуры); категоризация (взаимодействие с представителями различных категорий); интенсивность и теснота общения (высокие требования к психологической совместимости, умению осуществлять взаимодействие, общение); специфические нормы и ценности (способность преодолевать трудности, готовность жертвовать своими интересами, внутренняя

собранность и т.п.). Для того, чтобы данные особенности не имели отрицательного влияния на развитие культуры взаимодействия, необходимо: целенаправленное, систематическое разъяснение социальной значимости профессии военного, его предназначения в обеспечении безопасности граждан, общества и государства, целей и задач того или иного вида деятельности курсантов; воспитание положительного отношения к военной службе с учетом ее специфических особенностей, трудностей, возникающих в процессе ее осуществления, а также уверенности в необходимости личной высокоэффективной деятельности в период обучения в вузе; разумное сочетание четкой организации всех видов деятельности курсантов и предоставления им возможности для самореализации в соответствии со своими потребностями и возможностями; педагогически грамотное стимулирование деятельности курсантов, объективная оценка результатов их деятельности, установление их личной ответственности за результаты деятельности; постепенность в наращивании нагрузок (физических, трудовых, учебных), их сочетание с организацией отдыха, культурного досуга; формирование курсантского коллектива на основе содружества, стремления к достижению общей цели и т.п., поддержание положительного настроения, способствующего активизации деятельности членов коллектива, успешному преодолению трудностей в процессе обучения; разумное включение в процесс профессиональной подготовки элементов состязательности; обеспечение личного положительного примера в деятельности командиров, преподавателей.

Также представлены педагогические условия [2] воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза. Анализ научно-педагогической литературы по проблеме воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза позволил нам сформулировать и обосновать эти условия. Воспитание культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза будет результативным, если осуществляется: организация групповой профессионально ориентированной деятельности, в ходе которой создается ситуация успеха, позволяющая придавать положительную эмоциональную окраску опыту военно-профессиональной деятельности; стимулирование рефлексивной позиции курсантов в различных видах деятельности; определение критериев и показателей оценки уровня воспитанности культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза.

В ходе изучения представлены критерии и показатели диагностики уровня воспитанности культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза. В качестве критериев диагностики уровня воспитанности культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза выступают: когнитивно-коммуникативный, мотивационно-ценностный, деятельностный, эмоционально-волевой, рефлексивный, интегративный. Показателями когнитивно-коммуникативного критерия являются: знание способов коммуникации и основ взаимодействия; умение ясно и четко излагать мысли, убеждать, аргументировать, анализировать, поддерживать диалог; коммуникативные и организаторские способности. Показателями мотивационно-ценностного критерия являются: мотивация к профессиональной деятельности; сформированность профессиональных и личностных ценностей. Показателями деятельностного критерия являются: умение использовать социокультурные знания и опыт для решения проблемных ситуаций; владение способами, нормами культурного поведения в профессиональной деятельности; способность к согласованным действиям и неконфликтному поведению при решении учебно-профессиональных задач и в повседневной жизни. Показателями эмоционально-волевого критерия являются: отсутствие эмоционального напряжения при взаимодействии; умения регулировать свои эмоциональные состояния (умения владеть собой, своим голосом, мимикой, жестами и т.п.); эмоциональная саморегуляция, оптимальная организация своих психических

функций во время возникновения непредсказуемых ситуаций. Показателями рефлексивного критерия являются: способность к самоанализу своего поведения; проявление взаимопонимания; готовность к взаимопомощи. Показателями интегративного критерия являются: успешность адаптации; успеваемость; социально-психологический климат в группе. Для получения фактического материала по критериям использовался диагностический инструментарий: «Коммуникативные и организаторские склонности» (В.В. Синявский, В.А. Федорошин); диагностика мотивационной структуры личности (В.Э. Мильман); диагностика мотивации профессиональной деятельности (К. Замфир, модификация А. Реана); экспресс-диагностика социальных ценностей личности; определение жизненных ценностей личности (Must-test) (П.Н. Иванов, Е.Ф. Колобова); опросник «Диагностика эмоциональных барьеров в межличностном общении» (В.В. Бойко); опросник «Определение типа адаптационного поведения курсантов» (И.В. Ревков); экспертная оценка сплоченности группы, адаптированная для курсантов военного вуза.

Задачей констатирующего этапа [3] опытной работы являлся анализ состояния проблемы воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза. В исследовании приняли участие 15 курсантов 1-4 курсов Военно-инженерного института радиоэлектроники и связи МО РК, г. Алматы, Республика Казахстан. Обобщая результаты диагностики уровня воспитанности культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза на констатирующем этапе ОЭР можно отметить следующее: в процессе обучения в военном вузе происходит развитие культуры взаимодействия. Это выражается в постепенном повышении результатов по всем критериям; уровень развития культуры взаимодействия у значительной части курсантов не достигает оптимального, поэтому необходима целенаправленная работа в данном направлении; полагаем, что создание в образовательном процессе военного вуза педагогических условий позволит повысить интенсивность процесса воспитания культуры взаимодействия, придаст ему целенаправленный характер.

Представлена апробация педагогических условий воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза. Воспитание культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза будет результативным, если осуществляется: организация групповой профессионально ориентированной деятельности, в ходе которой создается ситуация успеха, позволяющая придавать положительную эмоциональную окраску опыту военно-профессиональной деятельности; стимулирование рефлексивной позиции курсантов в различных видах деятельности; определение критериев и показателей оценки уровня воспитанности культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза. В результате апробация первого условия создает предпосылки для эмоционально насыщенного восприятия аксиологического содержания профессии военного, повышения информированности курсантов, освоения нравственно-этических основ взаимодействия и желаемых поведенческих моделей с первых дней обучения происходит принятие курсантами представления о своей причастности к организационной культуре вуза, создание мотивационной основы учебно-профессиональной деятельности. В последующем курсанты становятся сами организаторами и участниками подобных мероприятий, трансляторами организационной культуры вуза. Апробация второго условия предполагала, что во всех видах деятельности осуществлялось стимулирование курсантов к рефлексивной обработке своего личного опыта взаимодействия. При выполнении заданий на учебных занятиях, проведении любых мероприятий офицеры-преподаватели стимулируют вербализацию полученного опыта,

осмысление своего эмоционального состояния, оценку полученных результатов, выявление причин успехов, неудач.

Анализ результативности [4] педагогических условий воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза. На основе сравнительного анализа результатов диагностики уровня воспитанности культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза на констатирующем и формирующем этапах опытно-экспериментальной работы можно сделать вывод о том, что реализация в образовательном процессе военного вуза предложенных нами педагогических условий способствует повышению интенсивности процесса воспитания культуры взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военного вуза. Это проявляется в уменьшении числа курсантов, имеющих критический уровень и увеличении числа курсантов, достигших допустимого и оптимального уровня развития всех компонентов данной характеристики. Полученные в ходе опытно-экспериментальной работы результаты первого курса сопоставимы по численному значению результатам, полученными курсантами третьего курса, не участвующими в эксперименте. Кроме того, можно предположить, что повышение уровня воспитанности культуры взаимодействия положительно влияет на результативность деятельности курсантов. Это подтверждается позитивными изменениями по интегративному критерию. Однако данное утверждение требует дополнительных исследований по выявлению значимости различных факторов на эти изменения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Леонтьев А.Н. Смеянов С.Н. Положения о роли деятельности в развитии личности 1986. – 145 с..

2. Ефремов О.Ю. Караяни А.Г. Корчемный П.А. Маклаков А.Г. Сыромятников И.В. Чепрагина Л.Н. Исследования в области военной психологии и педагогики военной культуры 2001. – 76 с..

3. Галкина Т.П. Соломандина Т.О. Работы, связанные с управлением организацией и организационной культурой военного вуза. Уч.пособие Омский Государственный педагогический университет 2013. – 134 с.

4. Багдай Е.В., Бовда Ю.В., Грязнова В.Ю., Лаптева О.И. Научные труды о рефлексивной позиции личности как средстве решения задач профессионального образования 1999. – 185 с.

CULTURE OF INTERACTION IN A MILITARY UNIT CADETS OF MILITARY UNIVERSITIES

The article considers the features of the educational process in military institution, the criteria for diagnosing the level of education of a military institution, the stages of testing control points are introduced. The practical significance of the study consists in the development of diagnostic tools for determining the level of education among cadets, the implementation of pedagogical conditions of education. The main activities of this work are aimed at the effectiveness of any activity, which depends not only on the skills and individual qualities of the individual, but also on the individual's ability to engage in joint activities, on the formed culture of social behavior.

Key words: the process of fostering a culture of interaction, pedagogical conditions, criteria for diagnosing the level of education, diagnostics of the level of education, comparative analysis, diagnostic tools.

М. КУАТУЛЫ

*Пограничная академия Комитета национальной безопасности Республики
Казахстан, курсант,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: aray.b_77@mail.ru*

научный руководитель - майор А. А. БАЙСАДЫКОВА

*Пограничная академия Комитета национальной безопасности Республики
Казахстан,
магистр педагогических наук,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: aray.b_77@mail.ru*

**ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ
К ВОЕННОМУ ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ**

В статье рассматриваются сущность и содержание инновационных подходов к подготовке офицерских кадров. Определены тенденции развития инновационного образования в военных вузах.

Ключевые слова: инновационные подходы к образованию, военные вузы, инновации.

Одной из основ развития казахстанского общества, обеспечения национальной безопасности и всех её составляющих является отечественная система образования и непосредственно система подготовки офицерских кадров в военных вузах. Анализ педагогической теории и практики, современных требований к подготовке кадров силовых ведомств свидетельствует, что содержание и технологии образования в военных вузах требуют изменений, внесения новшеств, инноваций, т.к. не в полной мере соответствуют современным требованиям и задачам. В числе этих новшеств в исследованиях обосновывается идея внедрения инновационных подходов и технологий в процесс подготовки курсантов и их реализации в военных вузах как один из факторов совершенствования подготовки будущих офицерских кадров.

Модернизация отечественного образования направлена на развитие учебно-познавательной деятельности обучающихся в форме знаний, способов деятельности (навыков и умений), творческой активности (креативные умения), эмоционально-ценностных отношений к окружающему миру (личностных ориентиров и приоритетов). Основу интеграции в условиях глобализации составляет компетентностный подход. Новые стандарты образования исходят из требований развития инновационных подходов к образованию, которые необходимы в связи с исчерпанием экстенсивных традиционных форм и методов обучения, ограниченности механизмов для внедрения инноваций в образовательном процессе, неопределенности и длительности отдачи инноваций в образовании. [1; с.58].

Задача государства заключается в предоставлении гарантий на учебу и творчество, т.к. в силу ограниченности ресурсов для инноваций возрастает проблема поддержания талантов в науке и образовании. При возрастающей роли высшей школы, а следовательно, и конкуренции на образовательном рынке для военных вузов залогом их конкурентоспособности становится инновационность. Она понимается как способность на основе имеющихся технологий, образовательных ноу-хау предоставлять качественные образовательные услуги и осваивать новые, отвечающие спросу на специалистов – как военных, так и гражданских. При этом качество и затраты на подготовку специалиста должны быть соизмеримы с отдачей

его профессиональной деятельности. Образовательный процесс в этих условиях рассматривается как целостная, организованная, управляемая система.

Личностное и профессиональное развитие обучающихся в военных вузах достигается новыми образовательными программами, методами, методиками, технологиями, определяемыми термином «инновации в образовании». Современное понятие «образование» связывается с толкованием таких терминов, как «обучение», «воспитание», «образование», «развитие». Словарные статьи рассматривают термин «образование» как существительное от глагола «образовывать» в смысле «создавать», «формировать» или «развивать» нечто новое. Создавать новое – это и есть, по сути, инновация. Таким образом, инновационное образование приобретает первостепенное значение для развития личности офицера, профессионала в своей деятельности в процессе подготовки в вузе. [2; с.101].

Инновационные подходы к образовательному процессу в военных вузах заключается прежде всего в изучении воздействия факторов и условий, отражающих логику создания новых знаний, формирования новшеств [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Мировая практика использует термин «innovation» (англ.), переводя его как «нововведение». Возникает потребность управления потенциалом новых знаний, нацеленного на ускорение их реализации, на повышение связи науки и практики. Вместе с тем процесс отношений между старым и новым в знании весьма противоречив. Нужна подготовка обучаемых на восприятие инноваций, их внедрение.

В современном понимании «инновации» используются для обозначения родственных понятий: «инновационный процесс», «инновационная деятельность», «инновационное решение», «новшество». Трактуются они в зависимости от содержательного признака, внутренней сферы применения. Инновационный процесс в вузах силовых ведомств охватывает цикл от возникновения идеи до ее практической реализации. Основная масса новшеств в условиях рынка используется как средство решения практических задач, в образовании – как средство более качественного предоставления образовательных услуг, как фактор обеспечения стабильности и успешного функционирования вузов. В инновационной образовательной деятельности вуза они рассматриваются как результат, получивший воплощение в виде нового или усовершенствованного продукта, продукта интеллектуальной деятельности – в виде идей, знаний, либо усовершенствования технологий образовательного процесса, либо нового подхода к образовательным услугам. Понимание предмета, технологии и продукта (результата) обучения важно для преподавателя. Предметом и продуктом интеллектуального труда служит информация. Оценка результатов любого труда исчисляется в измеряемых величинах. Проблемой оценки ученые занимаются не одно столетие, на научной основе поиск ведется в области стандартизации трудовой деятельности в интеллектуальной сфере. [3; с.82].

Педагогические аспекты педагогической оценки в интеллектуальной сфере проанализированы в работах Б. Г. Ананьева, Ю. К. Бабанского, О. Ю. Ефремова, В. И. Журавлева, В.П. Чернолеса и других ученых. Показатели и критерии классифицируются в четырех блоках: возможные открытия, теоретические разработки, методические разработки и практические результаты. Классификатор позволяет составить их иерархию: закон, закономерности, принципы, факты, эффекты, идея, гипотеза, концепция, теория, формула, прогноз, изобретение, модель, проект, алгоритм, технология, рецепт, состав, услуга. Самым распространенным видом интеллектуального труда является образовательная услуга.

Современная ситуация в образовательной сфере показывает, что новшества приобретают непрерывный характер, требуют повышенной компетентности участников образовательного процесса. Традиционные подходы, в которых ранее существовали и развивались вузы силовых ведомств, трансформировались в новые,

инновационные. Принципиальными отличиями этих подходов являются инновационность процессов развития образования, повышение роли практического опыта, последовательность целей и задач, соединяющих новое (реальное) и традиционное образование в военных вузах. Существенно изменилась роль мышления в образовательном процессе военных вузов. Если раньше для подготовки специалиста было достаточно формирования практического мышления, то сегодня компетентность сотрудника силового ведомства в большей мере определяется характером ситуационного мышления. Если раньше решение проблем носило дискретный характер, то сегодня решение задач трансформировалось в решение проблем на основе системного, компетентностного подхода. Также произошли изменения в субъекте образования. Если ранее его определяла внутренняя динамика, высокая самостоятельность, независимость, то сегодня обучающийся находится в большей зависимости от внешней динамики, что приводит к высокой зависимости от внешней среды, необходимости решения проблем адаптации, социализации и профессионализации личности. [4; с.45].

Таким образом, трансформация представлений о проблемах инновации в военных вузах связана с развитием инновационных подходов к подготовке специалистов.

Ведущими вузами мира ведется создание технопарков в рамках региона. Например, технопарк, созданный на базе Стенфордского университета в США, получил в дальнейшем название «Силиконовой долины». Его масштабы: до 8000 инновационных фирм – 70 % из них имеют в составе менее 10 человек, а есть и фирмы до 2,5 тыс. человек. Валовый продукт «Силиконовой долины» приближается к бюджету Англии и Франции. И таких центров в США несколько. [5; с.67].

В военном образовании также планируется реализация проектов, рассчитанных на значительный скачок в создании интеллектуального продукта, соединения военного образования и военной науки, что представляет, по сути, предвидение высшей военной школой глобальных изменений в образовании и обеспечивает его устойчивое развитие за счет выявленных будущих факторов успеха. Выбор стратегии является важнейшей составляющей инновационного образования. Инновационная стратегия может быть объединена с процессом принятия решения. В конечном счете, она есть детальный, всесторонний план достижения поставленных целей. Стратегическое планирование преследует две задачи. Первая – распределение ресурсов («внутренняя стратегия»), вторая – адаптация к внешней среде, т.е. приспособление внешних факторов к решению стратегии («внешняя стратегия»).

Внедрение инноваций – это сложный процесс, состоящий из стадий: генерализации (заимствование новых идей), отбора и формирования нововведений по приоритетам эффективности, внедрения (вращения) их в управленческую структуру образования. Практический опыт в образовании свидетельствует, что внедрять новые идеи труднее, чем их разрабатывать. Это вызвано (в т.ч. и в образовании) тем, что люди сопротивляются нововведениям по ряду причин экономического, личного и социального характера. К экономическим причинам относят боязнь безработицы в результате нововведения, снижения социального статуса, сокращения рабочего дня и заработка. Причины социального характера – нежелание адаптироваться к новым условиям, стремление сохранить прежние связи, недовольство собой, признание слабости для участия в новом деле. Ключевым принципом, обеспечивающим поддержку новшеств, должно стать их признание высшим управленческим звеном (руководителями образования) [6; с.91].

По аналогии с производством начинать внедрение инноваций в образовательном процессе вуза необходимо с отдельных коллективов, сторонников нововведений. В данных коллективах провести экспериментальное внедрение

нововведения для проверки как положительных, так и отрицательных последствий. Этому также способствует переподготовка кадров, формирование положительного отношения офицеров к инновациям. Необходимо разработать программу, выбрав подходящий момент, тогда, когда люди уже ждут перемен. При этом нельзя вводить сразу много новшеств, чаще это приводит к хаосу. Опыт внедрения инноваций в вузах страны свидетельствует, что при формулировании стратегии необходимо решить задачу потребителей образовательной услуги, установить, что дает им новая идея. Затем на основе идеи меняется организационная структура в образовательном учреждении. Она строится по принципу общности применяемых технологий – как новых, инновационных, так и старых, где остаются незыблемыми базовые методики обучения и воспитания. В зависимости от успеха новшеств меняется статус соответствующей организации, образовательного учреждения. В вузе главной фигурой в реализации нововведений является новатор – руководитель, ученый, педагог, преподаватель. Он должен создавать условия инновациям, а ему предоставляется необходимая степень свободы при разработке новшеств, обеспечивающих эффективные коммуникации, взаимодействия между участниками инновационного процесса, поддержку руководством, обеспечение необходимыми средствами. [7; с.107].

В военном образовании новатор – это и ученый (генерирующий идеи), и инженер, доводящий их до логического завершения, и офицер-практик, формулирующий предложения по совершенствованию. Современная парадигма взаимоотношений труда и производства заключается в том, что ставка на использование новейшей технологии при жесткой иерархичной организации труда исчерпала себя. Человеческий фактор сегодня рассматривается как ресурс ключевого значения, когда расходы на подготовку кадров являются не издержками, а долгосрочными инвестициями, когда в основу подготовки кадров заложена идея развития личности.

Таким образом, инновационное образование в военных вузах уже не представляет собой средство передачи суммы знаний обучаемым, как это было ранее, а ориентировано на профессиональное и личностное развитие обучающихся, их способностей, готовности, желания осваивать профессию, новые специальности. Самореализация, компетентность и развитие составляют основу инновационных подходов к образованию в военных вузах.

В образовательном процессе военных вузов преподаватель должен учитывать возрастные особенности обучаемых по восприятию инноваций (В. А. Гансен). После 17 лет родители оказывают все меньшее воздействие на молодых людей, начинается второй этап социализации при получении профессионального образования, и большинство из них обращаются к общечеловеческим ценностям. В социальном плане наибольшие отличия у людей происходят в возрасте 24–29 лет. В этом возрасте проявляется надежда на будущее, осознаются неудачи. В возрасте 20–24 года расширяется сфера мотивации, идет успешное освоение социальных ролей. 25–29 лет – возраст карьеры и устройства личной жизни, стремление «быть впереди», но специалистов в своем деле среди них только до 25 %. Молодежь лучше усваивает правила игры, но для нее меньшее значение имеет уровень образования. В настоящее время молодежь практически не верит, что можно разбогатеть благодаря интеллекту. противоречивое отношение: стереотип рыночного мышления не состоялся, люди ищут более «удобные» установки для самореализации, при этом наблюдается бум получения высшего образования. [8; с.165].

Итак, для реализации инновационных подходов в военных вузах важное значение имеют личностные и групповые особенности участников образовательного процесса в вузе, их отношение к изменениям. Данное обстоятельство в свою очередь обуславливает необходимость выявления и учета указанных особенностей.

Выводы. Инновационные подходы к образованию в военных вузах осуществляются в русле единой образовательной политики государства, реализации положений Болонского процесса, реформирования системы отечественного образования. Их преимущества перед традиционным образованием значительны и в то же время трудно соизмеримы по своим целям и прогнозируемым результатам. При этом есть ряд трудностей, которые встанут на этом пути. Гуманистическая направленность образования на всесторонне развитие личности при современном методическом и техническом обеспечении и реализации современных подходов и инновационных педагогических технологий позволят обеспечить инновационное развитие вузов силовых ведомств, профессиональной подготовки кадров.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Инновационное обучение: стратегия и практика / под ред. В. Ляудис. – М., 1994.
2. Инновации в подготовке учителя. – М.; СПб., 2002.
3. Карпова, Ю. А. Инновации, интеллект, образование. – М.: МГУЛ, 1998.
4. Кларин, М. В. Инновации в обучении. – М.: Наука, 1997.
5. Тряпицына, А. П. Инновационные процессы в образовании. – СПб., 1997.
6. Холодкова, Л. А. Формирование инновационной культуры субъектов военного профессионального образования: теория и практика : автореф. дис. ... докт. пед. наук. – СПб., 2005.
7. Чернолес, В. П. Интеграция инновационной и учебной деятельности в системе военного профессионального образования : автореф. дис. ... докт. пед. наук. – СПб., 2002.
8. А.А. Кочин, О.Ю. Ефремов, Д.Л. Осипов. Инновационные подходы к образованию в вузах силовых ведомств. Вестник С-П Университета МВД России № 1(57) 2013. Стр. 165-169.

INNOVATIVE APPROACHES TO MILITARY PROFESSIONAL EDUCATION

Innovative approaches to education in schools of law enforcement agencies. The article deals with the nature and content of innovative approaches to the training of officers. The tendencies of development of innovative education in military institutes.

Keywords: innovative approaches to education, military institutes, innovations.

¹**T.S. KUSSAINOVA,**

²**A.M. OMERGALIYEVA**

^{1,2} *L.N. Gumilyov Eurasian National University,
The Republic of Kazakhstan, Astana city*

¹ *Doctor of Philological Sciences, Professor
e-mail: maral0204@mail.ru*

² *Doctoral student of Philological Faculty
e-mail: alma_omer@mail.ru*

VERBAL AGGRESSION IN SOCIAL NETWORKS: VIOLATION OF ETHICAL AND COMMUNICATIVE NORMS OF SPEECH INTERACTION

This paper discusses the ways and language means of expressing verbal aggression in modern Internet communication. Linguistic and metalinguistic phenomena are proposed as the subject of the research, illustrating explicit and implicit forms and ways of manifestation of verbal aggression in the texts of comments on the Internet, the value priorities of society. The examples demonstrate the risks and a certain level of danger of the existence of such phenomena that do not meet the criteria for correct communication,

such as verbal (verbal aggression), stress, depression, etc. It has been proven that such phenomena contradict the norms of communication accepted in society, especially if they are aimed at discrediting the interlocutor (restraining mechanisms are neutralized, statements are created that violate not only linguistic, but also moral norms

Key words: virtual communication, social networks, non-etiquette media speech behavior, speech aggression, hate speech, new axesphere.

Introduction. Statement of the Problem

The development of information technologies, their active penetration into social processes, has transformed the modern socio-cultural reality and actualized the awareness of the problems associated with globalization and the information society itself, discussions about which have been ongoing over the last decades of the 21st century. Social networks, blogs, chats have now almost completely replaced face-to-face communication among young people: they are available at any time of the day, fast and, therefore, the most convenient. Modern society is seen as dynamically developing and rapidly transforming, changeable and uncertain, and in this regard, the study of mediatization, virtualization, and transitivity is of particular importance.

The dynamics of the penetration of the Internet into our lives testifies to the ever-increasing role of the audience of Internet users. Modern youth is almost impossible to imagine without communication through various Internet platforms. Social networks today are one of the most popular ways not only for entertainment, but also for communication. Communication via the Internet provides users with almost complete freedom of self-expression: by talking about himself, his hobbies, thoughts, feelings, a person creates his role, his desired image (rating, number of friends / subscribers, etc.) [1; s. 34-35].

In our opinion, it is most relevant to consider the features of globalization not only of space, but also of ways of communication and relationships. All spheres of human activity are undergoing cardinal changes, and to a special extent they affect communication and interaction with information. Modern technologies are creating a new technological space in which the boundaries between the real world and the digital one are blurred, communication is becoming more and more intense hybrid, often preferably virtual. Socialization as a basic human need for the transfer and consolidation of social experience and the formation of the individual as part of society is also undergoing significant changes.

It is also significant that, in addition to obvious advantages, such as recreation, access to educational resources, remote learning and online professional activities, the possibility of communication, self-realization and self-presentation, the virtual world carries certain risks and challenges, to the greatest extent for those who are less prepared for him groups, such as the younger generation [2]. Internet communication as a relatively new phenomenon in the history of communication attracts the interest of researchers, especially in terms of its impact on participants in communication, namely: the negative impact of the virtual world caused by such factors as anonymity, lack of censorship, imaginary permissiveness [3; 4].

The purpose of this article is to identify specific signs of verbal aggression in social networks. Accordingly, the following specific tasks are set: 1) to describe what aggressive forms of behavior stand out in the virtual space; 2) explore the role of verbal aggression in the formation of disharmonious discourse; 3) to identify how often the degree of aggression is presented in negative comments; 4) consider the language tools used at different levels of the language system (in particular, the lexical-semantic and grammatical levels).

Significance of the Problem and New Paradigm

Scientific research devoted to the problems of studying verbal aggression in Internet communication is of the greatest relevance today. Scientists have repeatedly

expressed the idea that the speech manifestations of aggression require a systematic and comprehensive study [2, 5, 6, 7]. As G.N. Trofimova, the discrepancy between value expectations and value capabilities of individuals and communities is the root cause of individual and mass conflicts, destructive behavior, aggression and terror [6; s. 324]. According to the forecasts of the National Security Strategy of the Republic of Kazakhstan until 2027, approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan, nationalist sentiments, xenophobia, separatism and extremism are becoming more and more developed in the modern world. Providing the opportunity to communicate with people from all over the world, the Internet space brings together communication participants with different views and beliefs when discussing events, phenomena, and personalities that are significant to them.

The processes of Internet communication, like any communication, require compliance with the standard of speech interaction and positive communication [8]. Common opportunities for freedom of speech and anonymity violate moral and linguistic norms: freedom of speech and the anonymity of digital reality often lead to adverse consequences; rude expressions, insulting attacks, the use of a large number of jargons and invectives with emphasis on verbal aggression (hereinafter referred to as VA) and feelings of verbal emotion and feelings in the form of “toxic relationships” in Internet communication and “hate speech” began to prevail in everyday and institutional communication [7] as “omnipotent” (G.N. Trofimova’s term [6], especially in the texts of comments to texts and statements on the Internet. Communicators in virtual interaction “transition to personality” to strengthen the negative evaluative component in terms of conveying insult, humiliation, psychological expressions of violence to strengthen and intensify their own authority and self-esteem as catalysts for social and political conflicts.

At the same time, in such a space, a public demonstration of aggressive forms of behavior, a negative impact on users, an intolerant attitude, and toxicity, expressed in digital aggression, is increasingly taking place. In many ways, today such acts of destructive communication become possible for several reasons, of which we will give just a few: 1) anonymity - any user can create a profile of a new personality, pretend to be a fictional person, be who he wants, but cannot in real life; 2) apparent impunity - in the digital world there is no threat of physical violence due to the lack of face-to-face communication; 3) ambivalence, expressed in the presence of both opponents of the manifestation of aggression, and those who support and stimulate it; 4) outside the virtual environment, conflict behavior is condemned by society, thanks to the accepted moral standards, while friendliness and cooperative behavior are welcomed, approved and encouraged, in the Internet space, the rules of conduct are not clearly spelled out and are not binding; 5) in the physical world, a person enters into communication with a certain limited circle, that is, with those whom he knows and with whom he will have to interact in the future, in contrast to the virtual environment, in which such a circle is unlimited and, therefore, there are no obligations and the need to maintain or continue communication.

Paradoxically, today the Internet is becoming a kind of repository of culture, a space for the creative activity of an individual, a focus for communication, and at the same time it can be a platform for discussions, often leading to conflicts, manifestations of aggression and intolerance. The ideal would be communication in which the participants are aimed at achieving maximum understanding by all parties, harmonious discourse and successful communication, which requires awareness of the importance and necessity of using certain techniques and strategies for the speech behavior of communication participants.

In the real world, an individual shows hostility, hatred, anger with the aim of causing physical or psychological harm, while in the virtual space the damage can be caused exclusively psychological, for example, stress or discomfort, and is a great danger, since it concerns the spiritual side of the human entities. Such conflict behavior of a person

is controlled by various forces, as a rule, psychological factors and a state of anxiety, anger, dissatisfaction, insecurity, the desire for self-expression and self-affirmation, boredom, deviant behavior, belonging to a marginal social group.

Results and discussion. The destructive influence of social networks. Types and variants

So, many aspects of young people's interpersonal relationships are carried out in social networks. The best important psychosocial processes take place in these ephemeral channels of social networks, and especially in the unstable years of young age. Therefore, there are also such phenomena with the help of which some users of the Internet space intend to harm, online bullying another communicant. The result of the implementation of such deviant speech behavior in most cases is the destruction of interaction at its different levels: from a communicative failure to termination. Finding similarities in the nature of the target setting of the subject, one or another format of asocial speech behavior differs in (1) the degree (strength) of the generated manipulative impact, (2) the strategies, tactics and linguistic means of its implementation, (3) the result in the form of risks to which the object is exposed deviations (from causing psychological discomfort to driving to suicide).

From this point of view, the most aggressive form of deviation should be considered cyberbullying (cybermobbing) - harassment of an object in Internet communications through intimidation, harassment, insults, slander, social labeling (stigmatization), provoking the appearance of depressive disorders of varying severity in the object. Such psychological cyberterror grossly violates one of the requirements for behavior in society - the principle of non-interference in the privacy and personal space of another person.

The next aggressive form of manipulative behavior is trolling. The anonymity of the subject of cyberbullying and the difficulties associated with identifying his real identity and verifying the offense increase the level of risks for the subject arising from communication with a cybercriminal (mobber). Teenagers are the most vulnerable social group for cyberbullying [8]. The most common form of deviant communication on the web is considered to be trolling – “the process of posting provocative messages on virtual communication resources in order to escalate conflicts by violating the rules of the ethical code of Internet interaction” [8; s.1201].

Trolling is an aggressive manipulative behavior that almost always leads to a confrontation between the parties, "the specifics of which are determined by its three main features - anonymity, play, and claims to intellectualism closely related to the game" [4; s. 66]. Trolling, for example, in network correspondence has various manifestations. In particular, it is a kind of flooding - a message to the subject of influence that is irrelevant at the time of communication and does not carry meaning information, often in the form of duplication of the same phrase or statement: "... this is" garbage traffic ", which can be completely removed without violating the entire context" [5; s. 102]. If this information is of an advertising or commercial nature, we are talking about offtoping.

Flaming can be considered as a verbal duel and elfing can be designated as caustic mockery and sarcasm. Flaming can cause the greatest harm to the user - a verbal duel, an emotional skirmish, with a sharp transition from comments on the topic to a discussion in a negative way using the invective vocabulary of the interlocutor's personality. Flaming can arise during the discussion of various topics. As a rule, a specific information occasion is subjected to trolling, flaming, and flooding. It is in this case that the participants in the communication by correspondence in the comments do not skimp on using speech means with extremely negative components of meaning, for example: “*those who are in business don't give a shit either, these are those who are honest in this business*”, “*rogue people will live like this!*”, “*I'm already completely fucked with envy !!!*” etc. The communicants are divided into camps: those who are “for” (“*I wish they had an apartment in Khrushchev!*”), those who are “against” (“*Look, taxpayers, what beauty you gave to a*

deprived family living in an emergency housing!). However, the correspondence soon goes beyond the polemical discussion of the informational occasion. Messages take on the character of reciprocal-addressed ones, the participants in communication “go over to personalities.

Another form of manifestation of deviation in comments on social networks is *elfing*. Unlike the network troll, which communicates in an open confrontational mode, the network elf exerts a manipulative effect, masking its actions “under cooperative communicative behavior” [8; s. 1185]. *Elfing* lexical markers are words with “complimentary” meaning components that help to realize the stylistic device of the Aesopian language and “kind” irony, which in the subtext sounds like caustic mockery and sarcasm (quite often such examples can be found in the National Corpus of the Russian Language. Ironic overtones are created using a special selection of linguistic means, which allow us to draw a parallel between the real situation and the events described in the action genre, based on the common features - a rapidly unfolding plot with frequent changes in episodes and characters.

Thus, the information that is developed within the framework of sociology, communication science, psychology, linguistics, as well as related sciences, is in demand not only as an object of study in scientific discourse, but also as an “instruction for use” in a number of areas of an individual’s daily life, when it comes to how to properly build communication with “difficult” people. In this regard, the study of various forms of manifestation of deviation in the speech behavior of modern native speakers is defined as a timely and relevant task for a linguist researcher.

However, one aspect of online behavior that young people engage in is *cyber gossip*. It is defined as online behavior that involves the exchange of comments (positive, negative or neutral) with others about a famous person who is absent [3]. There is no consensus in research on gossip and cyber gossip that the phenomenon is necessarily a concern. In fact, some well-supported evidence suggests that it can be a beneficial way to consolidate group norms and elevate the social standing of its members [4], as well as a fun way to strengthen existing relationships. and creating new connections [5]. However, it is also true that gossip, both personal and online, can have a negative connotation associated with the idea of manipulating or influencing the feelings of a group towards one of its members, which may have the intention to cause harm [6].

Cyber aggression is the most dangerous and immoral form of bullying. *Cyberbullying* is an example of immoral behavior that damages both the process of socialization and the moral development and sensitivity of the individual, which should be formed throughout the years of childhood and adolescence [7]. Young people use the opportunities offered by information and communication technologies (ICTs) to exhibit behaviors such as intimidation, harassment, ridicule, attacks on social prestige and generally aggressive behavior towards their peers, which weakens the self-esteem and trust of victims of their attacks [2]. These behaviors and attitudes are no doubt immoral because they violate the convention of ethical reciprocity that peers should treat each other [1] and contribute to social power imbalances that exacerbate *cybervictimization* [2].

In addition, *cyberbullying* exacerbates all the damage from premeditation and power imbalances by adding anonymity factors and the fact that the audience is now present 24/7 [3]. A recent systematic review of longitudinal studies found a prevalence of cyber aggression ranging from 5.3% to 66.2% [5], which tells us, on the one hand, that its variability is extremely wide, and on the other hand, that such behavior can be very widespread. Moreover, boys and girls exhibit these behaviors at an increasingly early age [6], but evidence suggests that adolescence is the stage when such online attacks are most common, especially early adolescence [7], and that boys are initially those who does it the most, although the balance tends to even out with age [1].

Descriptive studies show that the most common form of cyber-aggression developed by young people on social media is the publication of rumors or gossip with the intent to cause harm [1]. Presumably, the factor that turns mere "gossip" into aggressive social behavior, or in other words, immoral behavior, is the intent to cause harm. Therefore, open communication in ordinary gossip, if conducted in bad faith or with the intent to cause harm, can easily turn into cyber aggression.

Conclusion

The data obtained make it possible to conclude that in modern social networks not only the need of young people for information and contacts is realized, but also for the emotional saturation of this information and these contacts. On the other hand, there are risks and a certain level of danger of the existence of such phenomena that do not meet the criteria for correct communication, such as verbal (verbal aggression), stress, depression, etc. Such phenomena contradict the norms of communication accepted in society, especially if they are aimed at discrediting the interlocutor (restraining mechanisms are neutralized, statements are created that violate not only linguistic, but also moral norms, when such negative phenomena appear as undisguised rudeness, jargonization and invectization of speech, attaching insulting labels to the interlocutor, as well as negative forms of communication such as phubbing.

In this work, an attempt was made to analyze some features of verbal aggression from the point of view of its manifestation in Internet communication with the explicit expression of enmity and hatred towards a group of people identified by nationality (ethnicity). At the same time, it should be noted that communication on the Internet is characterized by a high degree of conventionality when decoding the meaning of a publication. When determining the linguistic signs of ethnic xenophobia in materials published on the Internet, it is necessary to take into account all the specifics of communication in social networks: the communicative situation, the information reason for the publication of the material, the characteristics of the target addressee, the possible features of the perception of the presented object by various addressees, its "explosiveness", as well as other possible means and ways of expressing verbal aggression (including implicit ones) at various levels of the language.

REFERENCES:

1. Komalova L.R. Aggressive discourse: typology of multilingual verbalization of aggression. – M.: Sputnik, 2017. – 275 p.
2. Shcherbinina Yu.V. Speech aggression. Territory of hostility. – M.: Moscow State University named after M.V. Lomonosov, 2019. - 400 p.
3. Personality in media coordinates: Collect. Monograph / Ed.: E. V. Vyrovtsseva, L.R. Duskaeva. - St. Petersburg: Publishing House "Aleteyya", 2020. - 280 p. / Series: St. Petersburg School of Journalism and Mass Communications. ISBN: 978-5-00165-120-8
4. Nurtazina M.B. Types of non-etiquette media-speech behavior of communicants in network communication // Text in the system of teaching Russian language and literature: mater. X Intl. scientific-practical. conf. - Yekaterinburg: Publishing house of USGU, 2022. - S. 62-68.
5. Nurtazina M.B. The creative potential of social networks: risks and security. - Scientific publication. - Astana: ENU named after L.N. Gumilyov, 2020. - 156 p.
6. Trofimova G.N. Conflictogenicity as a discourse parameter of media images in online media // Mass media in a multipolar world: problems and prospects: mater. X All-Russian scientific-practical. conf. - M.: Russian University of Peoples' Friendship (RUDN), 2019. - S. 323-328.
7. Anke Gorzig Lara A. Frumkin. Cyberbullying experiences on-the-go: When social media can become distressing. Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace. Special issue: Children in cyberspace: Opportunities, risks and safety, 206

2013. Vol. 7 No.1. // [Electronic resource] Access mode: <https://doi.org/10.5817/CP2013-1-4>.

8. Meier, A., & Reinecke, L. (2020). Computer-mediated communication, social media, and mental health: A conceptual and empirical meta-review. *Communication Research*, 48(8), 1182-1209.

С.Ю. ЛИ

*Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи, курсант,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: serzh_lee_002@mail.ru*

научный руководитель - подполковник запаса А.Ф.МАСГУТОВ,

*Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи,
старший преподаватель кафедры Общевоенных дисциплин,
Республика Казахстан, город Алматы*

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ
СТРАН ЕВРОПЫ, США И КАЗАХСТАНА**

Разнообразие систем школьного образования в мире в целом выше, чем высшего. Во многом это объясняется отсутствием большой необходимости стандартизации для облегчения международного взаимодействия на уровне учреждений среднего образования. Количество лет обучения, система оценивания знаний, преподаваемые дисциплины и содержание учебных программ – все это может сильно отличаться от страны к стране. К сожалению, эти различия зачастую создают определенные трудности при поступлении в заграничные университеты. Конечно, в рамках этой статьи невозможно дать полный обзор всех существующих систем школьного образования, однако можно выделить те общие моменты, на которые следует обратить особое внимание при подготовке к поступлению в зарубежный университет.

В Казахстане и других странах СНГ, как известно, существуют 3 ступени школьного образования: начальное общее, основное общее и полное (среднее) общее. При рассмотрении образования в Америке, большинстве стран западной Европы, а также Австралии и Японии, оказывается, что школьное образование в этих странах также имеет три уровня: начальная, средняя и старшая школы. Как и в случае Казахстана, первые две ступени являются обязательными; целью же третьего уровня является подготовка школьников к получению высшего образования. Однако на этом сходство заканчивается, ибо, уже начиная с начальной школы, прослеживаются четкие различия между системами школьного образования в различных странах мира.

Ключевые слова: образование, начальная, средняя, старшая школа, университет.

Рассмотрим каждую ступень школьного образования в странах Европы и США отдельно.

Начальная школа

Обычно обучение в начальной школе начинается в возрасте 5-6 лет и продолжается в течение 4-7 лет в зависимости от страны и даже региона. Наряду с государственными школами, как правило, не взимающими плату за обучение, существуют многочисленные платные частные школы. В католических и протестантских странах также имеются школы при церквях, дающие образование с религиозным уклоном. Большинство предметов, за исключением, физкультуры,

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

музыки, изобразительного искусства, преподает один учитель. Среди обязательных к изучению дисциплин в начальных школах большинства государств мира можно выделить национальный язык (овладение речью, чтение, письмо), арифметика, физкультура, искусство (музыка, рисование и т.п.). [1;с. 14]

Частные школы нередко вводят в программу некоторые дополнительные предметы, например религиоведение, светскую этику. В некоторых странах, таких как, например, Япония, уже на данном этапе уделяется изучению азов естественных наук. Однако в Европе и Америке эти дисциплины не входят в число обязательных, поэтому их преподают в весьма ограниченном объеме и далеко не во всех школах. Школьная форма, как правило, является необязательной (даже в Японии). Количество уроков в день – от 3-4 до 7 (во Франции; при этом в занятиях предусмотрен двухчасовой перерыв). Обычно школу ученики посещают 5 дней в неделю, при этом выходные могут быть как в конце, так и в середине недели.

Стоит отметить, что результаты обучения в начальной школе не оказывают серьезного влияния на дальнейшие образовательные «возможности» ученика. Исключение составляет Германия, где по окончании начальной школы (в 11-12 лет) учеников в зависимости от способностей к обучению распределяют в так называемые «Главные школы» (наиболее низкие результаты; обучение до 15-16 лет, затем работа либо обучение в профтехучилище), «Реальные школы» (средние результаты; обучение до 15-16 лет, затем обучение в техникуме) и гимназии (наиболее способные ученики, подготовка к поступлению в университеты).[1;с. 15]

Средняя школа

Обучение на данной ступени занимает от 3 (США) до 6 (Германия) лет. Характерной особенностью (по сравнению с системой образования Казахстана) является появление у учеников возможности выбора предметов для изучения, хотя на этом этапе большинство изучаемых дисциплин являются все же обязательными. Среди обязательных предметов следует отметить математику, национальный и английский язык, естественные (физика, химия, биология) и социальные науки (история и география). Среди предметов по выбору – иностранные языки, технология, искусства. Кроме того, существует практика разделения учеников на обыкновенный и продвинутой потоки (США). В «продвинутых» классах материал проходит быстрее, и объем домашних заданий выше.[3;с. 12]

В большинстве государств отсутствуют единые учебные пособия – вопрос о том, какие учебники использовать, решается на уровне штата/федеральной земли (характерно для федеративных государств – США, Германии), либо на уровне школ. По окончании средней школы можно пойти обучаться в профессиональные лицеи (и аналогичные заведения, такие, как профессиональные лицеи), либо продолжить обучение в старшей школе для поступления в университет.

В некоторых странах граница между средней и старшей школой довольно условна, как, например, в Германии, где обучение после 15 лет имеется только в гимназиях, в которые поступают в возрасте 11-12 лет. В США и Японии большая часть школьников идет в старшую школу, т.к. никаких вступительных испытаний не предусмотрено. В Англии, однако, существует экзамен Common Entrance Examination, успешная сдача которого необходима для продолжения обучения в старшей школе.

Старшая школа

Обучение за границей в старшей школе напрямую связано с последующим поступлением в высшие учебные заведения и, как правило, занимает 2-4 года. Для этой ступени школьного образования в Западной Европе и Америке характерна большая свобода учеников в выборе изучаемых дисциплин. Эта свобода реализуется различными способами. Например, в США школы устанавливают минимальные критерии, необходимые для получения диплома (определенное количество лет изучения естественных наук, математики, литературы, социальных наук,

физкультуры). При этом каждый университет включает в правила приема дисциплины, которые необходимо освоить в школе, что помогает ученикам выбрать, какие предметы изучать дополнительно и в каком объеме. Интересным фактом является то, что в США для поступления в вуз, как правило, необходимо 2-4 года изучения иностранного языка, что еще раз подчеркивает важность этого компонента образования, даже если Ваш родной язык – английский.[2;с. 10]

В английской старшей школе (A-levels) обязательных к изучению и сдаче предметов нет вовсе – все определяется требованиями университетов, в которые намеревается подавать заявление будущий абитуриент, а также его личными предпочтениями (т.к. обязательное число экзаменов может быть выше количества требуемых вузом предметов). Это означает, что решение о будущей специализации нельзя принимать в конце выпускного класса, как это часто происходит у нас. Собственно, процесс поступления в Великобританию начинается примерно за год до планируемого начала обучения в университете.

Ниже приведена таблица, позволяющая сравнить структуру школьного образования в четырех странах мира, а также в Казахстане. Из этой схемы можно сделать вывод, что во многих государствах дети проводят в стенах школ больше времени, чем у нас. Именно этим фактом (а не содержанием школьной программы) объясняются требования многих зарубежных университетов о наличии 12-летнего образования. Вышесказанное не относится к США – туда можно поступать после 11 классов.[4;с. 6]

Таблица 1. Структура школьного образования

Возраст	Англия	США	Германия	Япония	Казахстан
5-6	Primary School	Elementary School	Grundschule	Начальная школа	Начальная школа
6-7					
7-8					
8-9					
9-10					
10-11	Secondary School	Middle School	Gymnasium	Средняя школа	Основная школа
11-12					
12-13					
13-14					
14-15	Sixth form college	HighSchool	Gymnasium	Старшая школа	Старшие классы
15-16					
16-17					
17-18					
18-19					
Кол-во лет в школе	12 (1-ый год в начальной школе не в счет)	12 (1-ый год в начальной школе не в счет)	13	12	11

Таблица 2.

Страна	+	-
Англия	В старших классах обязательных к изучению и сдаче предметов нет вовсе – все определяется требованиями университетов, в которые намеревается подавать заявление	Обучение ведется узконаправленно. В начальной школе естественные науки не входят в число обязательных.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

	будущий абитуриент, а также его личными предпочтениями.	
США	В 11 классе ученики выбирают дополнительные предметы из довольно широкого списка, а также предметы для углубленного изучения (например, можно изучать гостиничный менеджмент) В 12 классе большое внимание уделяется обучению тому, как подавать документы в вуз. В каждой школе имеется консультант, с которым школьник может обсудить свои планы и процесс поступления.	Отсутствуют единые учебные пособия.
Германия	Обучение с 5 по 13 класс происходит в гимназиях. Эти учебные заведения бывают классическими, а также с углубленным изучением отдельных дисциплин: математики, естественных наук, гуманитарных предметов. Существуют также спортивные и музыкальные гимназии.	По окончании начальной школы (в 11-12 лет) учеников в зависимости от способностей к обучению распределяют в так называемые «Главные школы» (наиболее низкие результаты; обучение до 15-16 лет, затем работа либо обучение в профтехучилище), «Реальные школы» (средние результаты; обучение до 15-16 лет, затем обучение в техникуме) и гимназии (наиболее способные ученики, подготовка к поступлению в университеты). Что уже изначально определяет будущее ученика и подавляет стремление.
Япония	Уже в начальной школе изучаются азы естественных наук.	Старшая школа и среднее образование являются платными, независимо от того, частное это заведение или государственное. Система оценивания знаний способствует жесткому подавлению индивидуальности учащихся.
Казахстан	Для повышения уровня знаний ведется внедрение методов передовых стран со схожей экономикой. Открываются новые школы, в которых обучение ведется на 3 языках.	Нет компонента по выбору.

Перейти к массовому использованию современных цифровых учебно-методических комплексов. Для школьников эти комплексы составят индивидуальные программы, подберут оптимальные для каждого методики и форматы изучения материала. Педагогам помогут заполнить отчеты и журналы, «проверить тетрадки», то есть освободят его время для творческого подхода.

Внедрить в учебный процесс игры и симуляторы. Это вовлечет детей, сделает обучение наглядным и поможет развивать навыки XXI века: работать в команде, мыслить критически и творчески.

Развить систему дистанционного и смешанного обучения — когда изучаешь материалы где и как удобно, а на семинары и экзамены приходишь в класс. Так дети изучают предметы, недоступные в школе. Дистанционное обучение помогает освоить материал быстрее.

Подключить все школы к интернету со скоростью 100 Мбит/с в 2023 году и 1 Гбит/с — к 2025-му. Дома с таким интернетом можно смотреть видео в HD-качестве. В школах это поможет сформировать цифровую среду.

Создать современную образовательную среду с помощью дизайна, оборудования и мебели.

Ежегодно создавать 70 тысяч мест для детей ясельного возраста.

Построить две тысячи школьных зданий: это решит проблемы второй и третьей смены. Отремонтировать пять тысяч школ, которые непригодны для обучения.

Модернизировать инфраструктуру в селах: создать культурно-образовательно-спортивные организации, заменить или отремонтировать 12,5 тысяч школьных автобусов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Сравнительная педагогика. Высшее образование за рубежом. Андреева В. И. – Минск, 1999г.
2. Проблемы интеграционного процесса Республики Казахстан в мировое образовательное пространство: состояние и новая реформа науки и образования. Кулекеев Ж. – Казахстан и современный мир, 2004 г.
3. Система образования Республики Казахстан. Король Д. Ю.
4. Образовательная политика. Мынбаева А. К., Таубаева Ш. Т., Булатбаева А. А., Анарбек Н. А.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EDUCATION SYSTEM IN EUROPE, THE USA AND KAZAKHSTAN

The diversity of school education systems in the world as a whole is higher than that of higher education. This is largely due to the lack of a great need for standardization to facilitate international interaction at the level of secondary education institutions. The number of years of study, the system of knowledge assessment, the disciplines taught and the content of curricula – all this can vary greatly from country to country. Unfortunately, these differences often create certain difficulties when applying to foreign universities. Of course, within the framework of this article it is impossible to give a complete overview of all existing school education systems, but it is possible to highlight those common points that should be paid special attention to when preparing for admission to a foreign university.

In Kazakhstan and other CIS countries, as is known, there are 3 stages of school education: primary general, basic general and full (secondary) general. When considering education in America, most of the countries of Western Europe, as well as Australia and Japan, it turns out that school education in these countries also has three levels: primary, secondary and high school. As in the case of Kazakhstan, the first two stages are mandatory; the goal of the third level is to prepare students for higher education. However, this is where the similarity ends, because, starting from primary school, there are clear differences between school education systems in different countries of the world.

Keywords: education, primary, secondary, high school, university.

С.Ю. ЛИ

*Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи, курсант,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: serzh_lee_002@mail.ru*

научный руководитель – Д.К. КСЕНОФОНТОВ

*Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи,
доцент - начальник цикла специальной радиотехники кафедры
Основ военной радиотехники и электроники,
магистр технических наук,
Республика Казахстан, город Алматы*

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО КАК УРОВЕНЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ОФИЦЕРА

Педагогическое мастерство всегда занимало важное место в деятельности офицеров. В современных условиях оно существенно расширилось и усложнилось, что предъявляет более высокие требования к профессиональной деятельности, особенно командиров ротного звена. Поэтому в повседневной практике офицеру важно знать закономерности своего профессионального роста, как мастера своего дела, их основные принципы и умело их использовать.

Основными принципами являются: направленность и целеустремленность в профессиональной деятельности; сочетание высокой требовательности к личности с проявлением уважения ее достоинства и заботой о ней; согласованность и преемственность в воспитании; комплексный и оптимальный подход; опора на положительное.

Ключевые слова: офицер, педагогическое мастерство, повседневная практика.

Из научной литературы известно, что значительная часть командного состава ротного звена (командир роты, командир взвода) недостаточно подготовлена к работе с личным составом. В 76% случаев отмечены следующие типичные недостатки: отсутствие интереса к работе с подчиненными; слабые психолого-педагогические, методические знания, умения и навыки; трудности в проведении индивидуально-воспитательной работы; неумение укреплять воинскую дисциплину, сплачивать многонациональные воинские коллективы, вести профилактику правонарушений.

Основными причинами такого положения являются:

- традиционная недооценка необходимости профессионально-педагогической офицеров подразделения;
- отсутствие комплексной системы совершенствования педагогического мастерства офицеров, связанное с недостаточной проработанностью государственной идеологии и размытостью мировоззрения;
- слабая ориентация офицеров на работу по повышению уровня своего педагогического мастерства.

Вышесказанное можно объяснить и тем, что сказывается при этом и недостаточная разработка проблемы – совершенствования педагогического мастерства офицеров.

Но положение дел может измениться, существенно повыситься, если в её основе лягут следующие положения:

1. Соответствие целей, задач, содержания проектируемой и реализуемой подготовки офицеров к эффективному управлению воинским коллективом

2. Проектирование, отбор и структурирование содержания основных параметров педагогического мастерства офицеров на основе единой системы, ориентированной на воспитательную деятельность с военнослужащими в условиях новой идеологии воспитания.

3. Совершенствование педагогического мастерства к выявлению и прогнозированию различных поведении военнослужащих на основе проектирования и реализации задач, стоящих перед подразделением.

В соответствии с этим, в процессе работы с личным составом офицер-педагог должен решать следующие вопросы:

1. Повышать уровень готовности офицеров к профессиональной деятельности через включение в различные виды профессиональной деятельности (учебную, служебную, боевую, воспитательную и бытовую).

2. Определить комплекс социально-педагогических условий деятельности для формирования педагогического мастерства офицеров

3. Разработать программу по формированию педагогического мастерства, направленную на подготовку командного звена по воспитательной работе в вопросах оказания помощи курсантам или младшим офицерам в решении проблем, связанных, с профессиональным ростом в вопросах педагогического воздействия.

Воспитание военнослужащих достаточно сложный процесс. Поэтому его осуществление будет тем более эффективным, чем в большей степени воспитание станет соответствовать требованиям деятельности. Каждая наука имеет в воспитании свой предмет, свой аспект, свой угол зрения. Педагогика аккумулирует из этих наук соответствующие положения и разрабатывает свой педагогический аспект. Основными структурными элементами теории воспитания являются представления о субъекте и объекте воспитания, взаимоотношении между ними, о целях, законах, противоречиях, принципах, содержании, формах, методах, средствах и приемах воспитательной работы. Все эти способы он будет эффективно использовать при высоком уровне педагогического мастерства как способного управлять деятельностью подразделения (рота, взвод).

В качестве совершенствовании уровня педагогического мастерства эти ситуации можно использовать лишь в том случае, если коллективными усилиями будет осознана несовместимость такого отношения воинов различных национальностей с такой перспективной линией, как борьба за право принимать воинов-ветеранов части в дни празднования Дня Победы. В результате этого возникает воспитательный "заказ" на изменение отношений. И командир подразделения должен контролировать этот процесс и оказывать воздействие когда, коллектив уже не может контролировать ситуации. Командир должен использовать при этом все методы воздействия, с помощью которых можно контролировать, возникшую ситуацию. И умение выбрать нужную стратегию деятельности будет зависеть от его уровня педагогического мастерства, как управленца и педагога.

Наряду с решением задач повышения уровня педагогического мастерства в рамках всего воспитательного процесса приходится решать задачи на уровне отдельно взятого офицера. В этом случае содержание задачи образует некоторая неопределенность в поведении и сознании командира (роты, взвода). Внимания требуют в первую очередь офицер, недостаточно четко выражающие свое отношение ко всему, что происходит в подразделении. Вследствие этого они не могут быть однозначно отнесены к представителям той или иной тенденции. Организация и планирование мероприятий по повышению уровня профессионального педагогического мастерства будет включать в себя комплекс мероприятий. А именно: определение целей и задач индивидуальной работы (кто, с

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

кем, когда и как организует ее); подбор и четкое распределение исполнителей; охват постоянным индивидуальным влиянием всех военнослужащих; спланированность индивидуальной работы; изучение ее состояния в подразделении; контроль и анализ полученных результатов и др.

Поэтому основная работа по совершенствованию уровню педагогического мастерства будет строиться на основе:

- организация и планирование;
- выбор индивидуальных воспитательных воздействий и взаимодействий;
- обучение командиров подразделения организации и методике самосовершенствования в вопросах педагогического мастерства.

Решение этих задач предполагает:

- Изучение индивидуальных особенностей офицера;
- правильный и рациональный выбор методов, приемов, средств и форм воздействия на него для эффективного формирования уровня педагогического мастерства;
- охват постоянным морально-психологическим и педагогическим влиянием всего командного состава;
- самосовершенствование индивидуального стиля профессиональной деятельности и др.

Обычно специальные планы по совершенствованию педагогического мастерства, как правило, не составляются в подразделении. Однако это не значит, что данный участок педагогической деятельности не планируется и организуется стихийно. Эти мероприятия могут и должны найти свое отражение в ежемесячных и еженедельных планах, в педагогических дневниках каждого офицера, на что следует уделить особое внимание, и т.п.

Анализ передового опыта работы свидетельствует о необходимости применения данных методов формирования педагогического мастерства в комплексе и единстве. В своей совокупности они позволяют офицеру качественно изучать, знать и учитывать особенности личности каждого военнослужащего.

Рассмотренные формы и средства индивидуальных воспитательных воздействий и взаимодействий применяются в комплексе и оказывают воспитывающее влияние на офицеров подразделения. Мастерство воспитателя состоит в умении в конкретных условиях, в зависимости от уровня воспитанности командиров подразделения, решения конкретных задач и возможностей выбрать наиболее эффективные формы, методы, средства и приемы воздействия на воинов.

Действенность форм педагогического мастерства во многом зависит от характера деятельности участников. Самый нежелательный вариант, когда организаторы максимально активны, а воспитанники пассивны, только слушают или смотрят. Деятельностный подход при организации процесса совершенствования навыков командного состава, выборе и реализации всех без исключения форм - залог успешного решения задач совершенствования педагогического мастерства командного состава подразделения.

Важной особенностью в совершенствовании уровня педагогического мастерства будет передача опыта от более опытного, прослужившего много лет, более молодому, только начинающим службу. Это будет реализовываться через офицерские собрания, через выполнения приказов. Главное – это создать обстановку доверия, уважительности друг к другу, сохранить и приумножить лучшие традиции офицерского корпуса.

Офицерам необходимо знать и осуществлять выбор форм и средств воздействия на офицеров подразделения, чтобы они в наибольшей степени соответствовали уровню педагогического мастерства каждого.

Самой распространенной и действенной формой является целенаправленная индивидуальная беседа.

При подготовке и проведении беседы с офицером необходимо:

- как можно глубже изучать особенности его деятельности;
- четко формулировать цель и замысел беседы;
- выбирать наиболее эффективные способы индивидуальных взаимодействий (воздействий);
- подбирать необходимый фактический материал для аргументации своей точки зрения и др.

Третий элемент предполагает выбор офицером наиболее эффективных для конкретного военнослужащего методов и средств воспитательного воздействия, которые являются структурной составляющей его уровня педагогического мастерства. Одновременно решаются задачи обеспечения единства и согласованности педагогической и профессиональной деятельности.

В ходе решения задач четвертого элемента осуществляется собственно индивидуальное воспитательное воздействие на офицера подразделения с учетом результатов и решений, принятых в рамках первых трех элементов. При необходимости опытный офицер-педагог оказывает поддержку другим офицерам, имеющим недостаточный опыт работы, осуществляет вместе с ним для передачи опыта планирования наиболее важных мероприятий в подразделении с учетом специфики решаемых им задач.

Заключительный пятый элемент алгоритма предусматривает анализ результативности проводимой индивидуальной воспитательной работы (определение динамики и направленности изменений личностных характеристик подчиненного), а также внесение, при необходимости, корректив в педагогическую деятельность субъектов воспитательной системы подразделения (уточнение или изменение целей, методов и средств воспитания).

Сложные и противоречивые проблемы реформирования армии и флота в новых геополитических, социально-экономических, демографических и других реалиях выдвинули на первый план необходимость обеспечения безопасности и территориальной целостности государства, поддержания военной мощи страны и боевой готовности частей (соединений), укрепления воинской дисциплины, правопорядка и организованности личного состава в мирное время, а также осуществления подготовки военнослужащих к ведению крупномасштабных боевых действий.

Характер внутренних проблем национальной безопасности страны ставит вопрос о необходимости в ближайшие годы дополнительных государственных мер по укреплению морально-психологического потенциала страны, повышению престижа военной службы, решению социальных проблем военнослужащих и членов их семей.

Вот почему на современном этапе военного строительства в ВС РК основной целью воспитательной деятельности всех категорий руководящего звена подразделений и частей является повышение уровня педагогического мастерства для более эффективного осуществления государственной политики в области военного строительства, в деятельности субъектов системы воспитания по поддержанию высокого уровня морально-психологического состояния и воинской дисциплины личного состава, повышению престижа военной службы и авторитета Вооруженных Сил Республики Казахстан.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. «Военная педагогика», под редакцией О.Ю.Ефремова, с 53-54, 62.
2. Программа по развитию государства «Казахстан-2050».

3. Информационный портал molodezh.kz. Дата обращения 31.10.22г.

PEDAGOGICAL SKILLS AS THE LEVEL OF PROFESSIONAL TRAINING OF AN OFFICER

Pedagogical skills have always occupied an important place in the activities of officers. In modern conditions, it has significantly expanded and become more complex, which imposes higher requirements on professional activity, especially for company commanders. Therefore, in everyday practice, it is important for an officer to know the patterns of his professional growth, as a master of his craft, their basic principles and skillfully use them.

The main principles are: orientation and purposefulness in professional activity; a combination of high demands on the individual with respect for his dignity and care for her; consistency and continuity in education; a comprehensive and optimal approach; reliance on the positive.

Key words: officer, pedagogical skills, daily practice.

С.Ю. ЛИ

*Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи, курсант,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: serzh_lee_002@mail.ru*

научный руководитель – А.Т. ЗЛАВДИНОВ

*Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи,
преподаватель кафедры Общевоенных дисциплин,
магистр технических наук
Республика Казахстан, город Алматы*

НОВЫЕ ПОХОДЫ К ОБУЧЕНИЮ МОЛОДЕЖИ И ТАЛАНТОВ КАЗАХСТАНА

В целях усиления качества профессиональных навыков педагогов предусматривается привлечение специалистов производства в качестве преподавателей специальных дисциплин, мастеров производственного обучения с установлением доплаты, а также в качестве тренеров по повышению квалификации.

Будут внедрены практикоориентированные курсы повышения квалификации с учетом профиля подготовки (60% – теории, 40% – практики). Результатами обучения по итогам курсов станет наличие у педагога предметных, психолого-педагогических, социальных компетенций, а также ИТ-компетенций, по инклюзии, проектному управлению.

Также в целях усиления образовательного менеджмента будет внедрено проектное управление в колледжах, директора которых имеют квалификационную категорию «руководитель-лидер». С руководителями колледжей, имеющими квалификационную категорию «руководитель», планируется проведение курсов повышения квалификации по управленческим компетенциям.

Ключевые слова: офицер, педагогическое мастерство, повседневная практика.

Так, с января т.г. заработная плата педагогических работников увеличилась на 25%. Кроме того, была снижена учебная нагрузка педагогов с 18 на 16 часов. Данная мера повлияла на качество разработки планов уроков, высвободилось время для

более тщательной подготовки учебного материала, для творческого развития и повышения квалификации.

По поручению Главы государства в рамках реализации Закона Республики Казахстан «О статусе педагога» предусмотрено повышение оплаты труда педагогов в 2 раза за 4 года. За два года рост заработной платы педагогов уже составил свыше 45%. С 1 января 2022 года оплата труда преподавателя будет повышена еще на 25%. Также педагоги колледжей получают надбавку за профессиональное мастерство на 30%-50% от должностного оклада. Так, педагогу-модератору выплачивается надбавка в размере 30%, педагогу-эксперту – 35%, педагогу-исследователю – 40%, педагогу-мастеру – 50% от должностного оклада.

Предусмотрено материальное поощрение руководителей колледжей и их заместителей за управленческое мастерство. Они получают доплату от 30% до 100% от должностного оклада.

Кроме того, в 2020 году педагоги колледжей получают надбавку за проверку тетрадей – 40%, за руководство группой – 50% базового должностного оклада. Преподаватели, которые ведут предметы на английском языке, получают доплату в размере до 200% от базового должностного оклада.

Увеличена стоимость госзаказа в государственных вузах с 342,9 тыс. тг до 955,8 тыс. тг, в национальных вузах – с 635,8 тыс. тг до 1 082,6 тыс. тг. В докторантуре стоимость госзаказа повысилась с 1 307,0 тыс. тг до 1 900,0 тыс. тг. Это позволило в первую очередь повысить заработную плату профессорско-педагогического состава. Так, с 1 сентября 2020 года на основании повышения стоимости госзаказа заработная плата ППС вузов с учетом доплат и надбавок в госвузах также повышена с 160,7 тыс. тг до 210,1 тыс. тг, или на 30,7%, в нацвузах – с 228,8 тыс. тг до 283,7 тыс. тг или 24%.

В рамках государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 гг. предусмотрено повышение стоимости государственного заказа (гранта) с 1 сентября 2020 года для приема в вузы на программу высшего образования на 2020-2021 учебный год. Размер образовательного гранта впервые был повышен в 2018 году только по техническим и сельскохозяйственным направлениям подготовки. Данное изменение позволит вузам обновить материально-техническую, лабораторную базы.

Мотивированные и квалифицированные педагоги

Согласно Закону РК «О статусе педагога», повышение квалификации педагогов осуществляется не реже одного раза в пять лет. В соответствии с приказом министра образования и науки РК от 28 января 2016 года №95 курсы повышения квалификации педагогов проводятся автономной организацией образования «Назарбаев Интеллектуальные школы», Национальным центром повышения квалификации «Өрлеу», национальным научно-практическим образовательным, оздоровительным центром «Бөбек», национальным научно-практическим центром коррекционной педагогики, национальным институтом гармоничного развития человека, национальным научно-практическим центром физической культуры, национальной палатой предпринимателей РК «Атамекен», высшими учебными заведениями, юридическими лицами независимо от форм собственности и осуществляющими согласно уставу деятельность по проведению курсов, а также областными, гг. Нур-Султан, Алматы и Шымкента методическими кабинетами. Курсы повышения квалификации и посткурсовая поддержка педагогов реализуются как в очном формате, так и в дистанционном формате.

В соответствии с Правилами разработки, согласования и утверждения образовательных программ курсов повышения квалификации педагогов при Министерстве образования и науки РК создан экспертный совет для проведения экспертизы образовательных программ курсов повышения квалификации педагогов

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

на 2020-2023 гг., реализуемых за счет средств республиканского и местных бюджетов. На сегодняшний день выданы экспертные заключения по более 300 образовательным программам, представленным государственными и частными организациями.

В основу разработки каждой программы повышения квалификации заложены результаты исследований профессиональных потребностей педагогов страны. В т.г. запланировано около 1000 курсов повышения квалификации с общим охватом 75 тыс. педагогов. На сегодня обучено на базе ЦПМ АОО «НИШ» 38 553 чел., на базе АО НЦПК «Орлеу» – 24 335 педагогов.

Планируется законодательное закрепление нормы по повышению квалификации педагогов каждые три года. Внедрен новый формат проведения курсов повышения квалификации педагогов.

В целях усиления качества профессиональных навыков педагогов предусматривается привлечение специалистов производства в качестве преподавателей специальных дисциплин, мастеров производственного обучения с установлением доплаты, а также в качестве тренеров по повышению квалификации.

Будут внедрены практикоориентированные курсы повышения квалификации с учетом профиля подготовки (60% – теории, 40% – практики). Результатами обучения по итогам курсов станет наличие у педагога предметных, психолого-педагогических, социальных компетенций, а также IT-компетенций, по инклюзии, проектному управлению.

Также в целях усиления образовательного менеджмента будет внедрено проектное управление в колледжах, директора которых имеют квалификационную категорию «руководитель-лидер». С руководителями колледжей, имеющими квалификационную категорию «руководитель», планируется проведение курсов повышения квалификации по управленческим компетенциям.

На системной основе будут проводиться республиканские конкурсы профессионального мастерства среди педагогов, в т.ч. конкурса «Лучший педагог», обобщение лучших практик педагогов на региональном, республиканском уровнях. Все это позволит сформировать команду современных менеджеров, а также кадровый резерв руководителей ТиПО через проект «Корпус лидеров».

В рамках академической самостоятельности колледжам предоставлена возможность разрабатывать образовательные программы самостоятельно с участием работодателей и требований рынка труда, а также региональных особенностей. Для формирования единой информационной среды учета образовательных программ будет создан Реестр образовательных программ. Образовательные программы будут проходить экспертизу независимыми экспертами, работодателями и индустриальным советом по оценке их качества, с учетом которого будут отобраны качественные образовательные программы и включены в Реестр образовательных программ. Данные меры позволят колледжам быть более гибкими и оперативно реагировать на любые изменения на рынке труда и готовить специалистов, которые будут соответствовать требованиям работодателей, что в конечном результате улучшит качество образования.

Имеются значительные достижения в сельском хозяйстве. Например, разработки ученых Казахстана в области биологического земледелия. С использованием уклона местности и энергии воды малых рек и энергии Солнца, в Казахском НИИ земледелия и растениеводства разработана технология самонапорных систем капельного орошения сельскохозяйственных культур на юго-востоке Казахстана. При этом использование конструкции водозаборного сооружения с предварительной очисткой оросительной воды оказались экономически эффективным и целесообразным.

Научным центром КазНИИЗиР реализуется международная селекционная программа по переносу генов засухоустойчивости и солеустойчивости к культурным сортам люцерны в сотрудничестве с селекционерами Южной Австралии (SARDI), Чили (NRIA) и Китая (GRI) в целях адаптации культуры в условиях глобального изменения климата планеты; – на основе признака самофертильности изучены инбредная депрессия, отбораны комбинационно-ценные линии. Установлена эффективность отбора линии со второго поколения инбридинга и включения их в будущие синтетики.

В качестве достижения мирового масштаба можно привести исследования в поддержку развития управляемого термоядерного синтеза на казахстанском материаловедческом токамаке КТМ.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Послание президента Республики Казахстан от 1 сентября 2022 года.
2. Программа по развитию государства «Казахстан-2050».

NEW TRIPS TO THE TRAINING OF YOUNG PEOPLE AND TALENTS OF KAZAKHSTAN

In order to strengthen the quality of professional skills of teachers, it is planned to attract production specialists as teachers of special disciplines, masters of industrial training with the establishment of an additional payment, as well as trainers for advanced training.

Practice-oriented refresher courses will be introduced, taking into account the profile of training (60% – theory, 40% - practice). The results of the training at the end of the courses will be the teacher's subject, psychological, pedagogical, social competencies, as well as IT competencies, inclusion, project management.

Also, in order to strengthen educational management, project management will be introduced in colleges whose directors have the qualification category "head-leader". It is planned to conduct advanced training courses on managerial competencies with the heads of colleges who have the qualification category "head".

Key words: officer, pedagogical skills, daily practice.

А. МАКЕЖАНОВ

*Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова, курсант,
Республика Казахстан, город Алматы*

научный руководитель – полковник Н.М. АБДУХАМИТОВ

*Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
преподаватель кафедры инженерных войск и РХБЗ,
Республика Казахстан, город Алматы*

ОБРАЗОВАННОЕ ПОКОЛЕНИЕ - ГРАНТ СТАБИЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

В статье описываются функции и перспективы развития молодежной программы в Республике Казахстан на современном этапе, а также выделены и охарактеризованы основные направления развития.

Ключевые слова: образованные молодые люди, государственная политика, лидер, страны Центральной Азии, болашақ, жасыл ел, мәңгілік ел жастары, серпің, тұлөктер тақтасы, молодёжный кадровый резерв.

Во все века будущее страны было за молодежью. Именно молодые люди были двигателями революций, прогресса и развития. И это именно на них могло положиться государство во время войны, в послевоенный период, во времена

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

кризисов. Ведь это молодые, здоровые люди поднимали целину, возводили могучие постройки, загорались безумными мечтами и воплощали их в жизнь.

Все, что государство вложит в молодежь, воздастся ему с лихвой. Образованные молодые люди – это те столпы, на которых всегда будет держаться страна. Если со школьной скамьи удастся привить молодым чувство патриотизма и любовь к своей родине, то они в свою очередь вложат душу в ее развитие и благополучие.

Сегодня, как, впрочем, и всегда, принято ругать молодых людей. Им приписывают черствость, недалекость, инертность. Все это, наверное, есть. Все люди разные, у каждого свой характер, мечты и стремления. Но мне кажется, что таким людям просто не хватает мотивации. Они не до конца понимают, кем хотят стать, чем будут заниматься и что они могут сделать для своей родины.

Есть, однако, и много таких, кто со школы занимает активную позицию, состоит в самоуправлении, позже - в молодежном парламенте. Они понимают, что именно от них зависит будущее, и нужно приложить максимум усилий, чтобы оно стало светлым.

Многие из нас вносят посильную лепту в общее дело. Кто-то посещает станции юных натуралистов, помогая птицам и животным, кто-то участвует в акциях и флешмобах, посвященных защите окружающей среды. Есть кружки юных ученых, где ребята изобретают полезные, а иногда и просто необходимые вещи для жизни. Я точно знаю, что сейчас они работают над созданием альтернативных видов топлива.

Безусловно, современная молодежь неидеальна, но мы стараемся сделать мир лучше. Даже когда у нас не все получается, мы не сдаемся и не опускаем рук.

Будущее любой страны определяет молодое поколение, и в большинстве государств молодежная политика является главным направлением инвестиций, ведь оно имеет решающее значение в создании устойчивого общества в будущем. Сегодня в мире проживает больше молодых людей в возрасте от 10 до 24 лет, чем когда бы то ни было за всю историю человечества, это чуть меньше 1,8 млрд человек. К тому же в некоторых регионах мира растет не только численность молодежи, но и ее доля в населении. В некоторых странах молодежь составляет более трети населения. А на Азиатско-Тихоокеанский регион, включая страны Центральной Азии, приходится более 60% молодых людей в мире.

В последние годы резко возросло число призывов осуществлять инвестиции в молодежь. Между тем все больше стран признают, что политика, помогающая молодым людям раскрыть свой потенциал, может также помочь обеспечить экономическое развитие. Лидеры и правительства государств начинают воспринимать инвестиции в молодежь не просто как действия по удовлетворению потребностей молодых людей, но и как необходимое условие обеспечения устойчивого развития страны.

Появление беспрецедентно большого молодежного населения может оказать огромное влияние на любую страну. Будет ли это влияние носить положительный или отрицательный характер, зависит в основном от того, насколько хорошо правительство реагирует на нужды молодежи и позволяет ей вносить полноценный и конструктивный вклад в жизнь общества и развитие экономики. Правительства могут рассматривать растущее число молодых людей как проблему, когорту, которая будет требовать свою долю и без того истощенных ресурсов, или как возможность и ресурс для развития. При наличии должной политики и инвестиций, а также при вовлечении молодых людей в развитие собственного потенциала крупнейшее в истории человечества поколение молодежи может в предстоящее десятилетие выдвинуть из своих рядов генераторов решений проблем, творцов, предпринимателей, сторонников преобразований и лидеров.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

Сегодня во многих странах существует разрыв между заявлениями о необходимости инвестировать в молодежь и участием молодых людей в планировании, разработке и осуществлении государственной политики. Импульс, возникаемый при обсуждении проблем молодежи, создает возможность дальнейшей интеграции молодых людей в процессы управления и развития регионов и стран. Однако важно, чтобы эти возможности действительно были предоставлены, а не остались просто намерениями.

Такие выражения, как «инвестиции в молодежь», могут порождать впечатление, будто молодое поколение является лишь пассивным получателем инвестиций. Такая точка зрения ошибочна, поскольку молодые люди могут и должны быть незаменимыми партнерами в процессе развития. Практика ведущих молодежных организаций показывает, что при наличии надлежащей поддержки молодые люди могут решать проблемы и предлагать инновационные решения, выходя за рамки шаблона и находя новые или более эффективные способы достижения результата.

В Казахстане, молодое поколение, будучи наиболее активной частью населения, является важным фактором повышения национальной конкурентоспособности. Согласно официальной статистике сегодня в Казахстане численность молодежи в возрасте 14-29 лет составляет порядка 4 млн человек, из которых в городской местности проживает - 2,3 млн, сельской - 1,7 млн человек. Количество занятого населения в возрасте 15-28 лет в Казахстане по итогам 2 квартала 2018 года составляет 2038,8 тыс. человек. Уровень молодежной безработицы – 3,9%.

В целях содействия трудоустройству молодежи и повышения доступности образования в нашей стране реализуется ряд молодежных программ и проектов. Среди них – международная стипендия Президента РК «Болашак», программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства. Хорошо зарекомендовали себя и такие проекты, как «Жасыл ел», «С дипломом - в село!», «Мәңгілік ел жастары – индустрияға» - «Серпің», «Түлектер тақтасы», «Молодёжный кадровый резерв»

Образованное поколение – это будущее страны

Молодежь - самый активный член любого государства. Сегодняшняя молодежь - это будущее суверенного государства, продолжение поколения, обладающего независимостью, о которой давно мечтали наши предки.

При этом следует отметить, что в рамках педагогической практики магистранты КазНАУ проводят различные мероприятия по духовно-нравственному воспитанию студентов. Магистранты 1 курса специальности 7М05102-Биотехнология кафедры "Технология и безопасность пищевых продуктов» провели мероприятия на темы «Әбу Насыр әл-Фарабидің 1150-жылдығы», «Абай-дана, Абай-дара қазақта», «Оқытудың жаңа әдістерін енгізу» и «Өркениет шырақшысы». Пропаганда прошлого, правильное направление в будущее, воспитание в соответствии с современными требованиями, является одним из путей формирования сознательного поколения. В ходе этих мероприятий мы считаем, что наши студенты получили всестороннее и духовное воспитание. В мероприятии приняла участие заведующая кафедрой "Профессиональное обучение" кандидат педагогических наук, профессор Скабаева Гульмира Несипбаевна.

«Будущее страны начинается с колыбели» сегодняшнее новое поколение обязано служить своей стране и нации, когда она молода и энергична. Вхождение Родины в список самых развитых стран мира - в руках опытного, верного и мудрого поколения

«По статистике, ежегодно в мире юными матерями до 18 лет становятся более 15 миллионов девочек. Более 40% из них делают аборты. У нас ежегодно в таком

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

положении оказываются более чем 5 тысяч девушек в возрасте 15-18 лет. Также по данным ВОЗ ежегодно около 67 тысяч подростков в мире умирает от нанесения себе увечий. Суицид входит в число ведущих причин смерти среди девочек и мальчиков подросткового возраста. В Казахстане, по данным Комитета статистики, идет уменьшение суицидов среди молодых людей в возрасте 14 до 28 лет с 970 в 2015 до 818 в 2017 году. Но все равно цифра очень высокие», - резюмировал министр.

При этом он отметил, что молодежь и ее интересы находятся в центре внимания политики государства. В стране существует Комитет по делам молодежи и семьи, во всех регионах есть уполномоченные госорганы. Действует Совет по молодежной политике при Президенте РК. С 1993 года по программе «Болашак» получили образование в лучших вузах мира свыше 13 тысяч казахстанцев. С 2017 молодежь может бесплатно получить профессиональное техническое образование. По этой программе уже обучились более 38 тысяч молодых людей. В глобальном индексе развития молодежи из 180 стран Казахстан занимает 61 место.

В мероприятии приняли участие свыше 100 делегатов из более чем 35 стран мира. Своим опытом по молодежной политике Азербайджана решил поделиться Член Правления Национального Совета Молодежных Организаций Азербайджанской Республики, Президент Ассоциации Молодых Азербайджанских Друзей Европы Гасым Хасмамедли.

Как он отметил, Государство Азербайджан уделяет большое внимание молодежной политике.

«В 2017 году была принята государственная программа «Молодежь Азербайджана 2017-2021», затрагивающая все аспекты развития молодежи. Также хочу отметить Молодежный Фонд, который является большим даром для азербайджанской молодежи. После реструктуризации в апреле этого года Фонд расширил свои полномочия и на данный момент обеспечивает гранты молодежным организациям в Азербайджане, физическим лицам, которые также имеют различные идеи в социальной сфере, и кроме того, выдаются специальные гранты на обучение за рубежом, что очень важно для развития молодежи, для обмена международным опытом, а также для развития межкультурного взаимодействия», - сказал Гасым Хасмамедли.

Кроме того, по его словам, Фонд оказывает финансовую и консультативную поддержку молодым людям для прохождения практики в международных организациях, таких как UN, UNDP, UNFPA, UNICEF, NATO, WTO и т.д.

«Мы занимаемся молодежными международными обменами на длительный и краткосрочный периоды. Вся деятельность молодежной политики административно осуществляет Министерство молодежи и спорта», - поделился он.

Молодежь- базовая движущая сила будущего Казахстана, поэтому на нее возлагаются огромная надежда и ответственность, обеспечить нашему государству процветание и мировое признание. Образованным и умным потомкам может принадлежать будущее страны.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. <https://Strategy2050.kz> Каким должно быть новое поколение - «Стратегия 2050»
2. <https://www.zakon.4958406kz>. Какой должен быть молодежь по мнению лидера нации.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

The article describes the functions of the current system of military vocational education in the Republic of Belarus at the present stage of improvement of the Belarusian

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

state, and also highlights and characterizes the main trends in the development of higher military education.

Key words: military professional education, Armed Forces of the Republic of Belarus, state, security, development directions, educational institutions, officer cadres.

Л.И. МАРТИРОСЯН

*Военный университет имени Вазгена Саргсяна
Министерства обороны Республики Армения, курсант
Республика Армения, город Ереван
e-mail:leo727ml@mail.ru*

научный руководитель – профессор А.В.САФАРЯН

*Ереванский государственный университет,
заведующий кафедрой тюркологии факультета востоковедения
кандидат исторических наук
Республика Армения, город Ереван
Контактный e-mail:alexander-safarian@ysu.am*

научный руководитель - А.В. САРГСЯН

*Военный университет имени Вазгена Саргсяна
Министерства обороны Республики Армения
старший преподаватель, доцент, к.п.н.
Республика Армения, город Ереван
e-mail: mi.vs@mil.am*

ОБ ИЗУЧЕНИИ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ В АРМЕНИИ

В данной работе я постараюсь раскрыть историю изучения тюркских языков, а именно языков кыпчакской и огузской группы, в Армении. В арменистике проблема необходимости всестороннего исследования армяно-кыпчакских литературных памятников была поставлена уже в XIX в. преподавателями ЕГУ опубликовано несколько научных работ по грамматической и фонетической проблематике армянографичных-кыпчакоязычных рукописей. В настоящее время на кафедре тюркологии ЕГУ преподаются казахский, турецкий, османский, азербайджанский, туркменский языки.

Ключевые слова: армяно-кыпчакские рукописи, тюркские языки, армянская графика, фонетика тюркской речи, казахская литература, туркменская литература.

Тюркские языки возникли в регионе Восточной Азии, простирающейся от западного Китая до Монголии, где, как считается, говорили на прототюркском языке. В течение первого тысячелетия тюркские языки распространились в Среднюю Азию и далее на запад. Тюркские языки распространены на обширной территории в восточной Европе, Центральной и северной Азии, начиная, с некоторыми исключениями, от Балкан до Великой Китайской стены и от центрального Ирана (Персии) до Северного Ледовитого океана.

Современные тюркские языки используют в основном латиницу, кириллицу и арабский алфавит.

Характерными общими чертами языков тюркской семьи являются сингармонизм (гармония гласных), агглютинация и отсутствие грамматического рода.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

На протяжении веков тюркоязычные народы широко мигрировали и постоянно перемешивались с другими народами. В связи с этим их языки часто контактировали с окружающими языками и находились под их взаимным влиянием.

В разные времена и в разных местах Евразийского континента тюркские народы создали множество разных государств, в том числе и такие могущественные, как: Болгарский каганат, Хазарский каганат, Тюркский каганат, Золотая Орда, империя Тимура, Сельджукская и Османская империя и другие. Языки тюркских народов оставили множество следов в самых различных языках.

В данной работе мы постараемся раскрыть историю изучения тюркских языков, а именно языков кыпчакской и огузской группы, в Армении.

В арменистике проблема необходимости всестороннего исследования армяно-кыпчакских литературных памятников была поставлена уже в XIX в. выдающимся армянским ученым и писателем, членом католической Конгрегации Мхитаристов в Венеции Гевондом Алишаном (1820-1901гг.), который, в частности, писал о “Каменецкой летописи” [1]. Алишан также подчеркивал, что среди тридцати объемных томов судебных книг польских армян, которые хранились в киевских архивах, наиболее ранние написаны на армянском, поздние - на татарском [2].

1950-60-ые годы в Армянской ССР, бывшими директорами Института Древних рукописей Матенадарана, академиками АН Арм. ССР Л. Хачикяном и С. Аревшатяном, была поставлена задача изучения армяно-кыпчакских рукописей как историками, так и филологами. Примечательно, что в 1962 году в наиболее авторитетном московском лингвистическом журнале было опубликовано краткое научное сообщение О. Еганяна о манускрипте Матенадарана N 2267 (писца Лусика, 1581г.) [3; с.151-154]. Данной публикацией автор и руководство Матенадарана хотели привлечь внимание казахских и татарских ученых. Учитывая, что фундаментальное лингвистическое исследование армяно-кыпчакских текстов (выявление их значения для изучения истории тюркских языков и особенно казахского – кыпчакского языка) и академическое издание данных манускриптов (с соответствующими предисловиями и послесловиями, подробными историко-филологическими комментариями) требует знания как тюркских (кыпчакских и огузских), а также древнеармянского и среднеармянского языков, фонетических особенностей армянских диалектов, конкретной подготовки по медиевистике и определенных навыков источниковедческого – текстологического опыта (работы со средневековыми армянскими и тюркоязычными рукописями), армянские медиевисты и востоковеды разных поколений (в их числе – и специалисты кафедры тюркологии и Института Арменоведческих Исследований) неоднократно и на протяжении нескольких десятилетий выступали с предложениями по налаживанию двухстороннего сотрудничества с казахскими коллегами, вовлечению студентов вузов из Казахстана в процесс изучения данной тематики. В рамках имплементации соответствующего межвузовского договора студенты бакалавриата и магистратуры ЕНУ им. Л.Н.Гумилева неоднократно проходили стажировку, курсы по армянскому языку, слушали вводные и специальные курсы на факультетах востоковедения и армянской филологии ЕГУ. У них сложилось представление о том, что армянский алфавит лучше отображает фонетику тюркской речи, чем кириллица, латиница, арабская или еврейская графика, и о том, как проблематика «Armeno-Turcika» живо переплетается с исключительно сложной проблемой в тюркологии – спорности произношения, транскрибирования и перевода тюркских слов, зафиксированных как в древнейших памятниках, так и в арабграфичных – тюркоязычных текстах более поздних периодов [4]). Также они имели возможность ознакомиться с оригиналами армяно-кыпчакских рукописей, хранящихся в ереванском Институте древних рукописей Матенадаране. В Матенадаране среди 23.000 рукописей сохранились также армянографичные кыпчакскоязычные

манускрипты, представляющие интерес по проблематике “Armeno-Turcika” (в частности - для изучения истории кыпчакских (казахского, крымско-татарского) языков).

Примечательно также, что при составлении новых каталогов Матенадарана было выявлено более ста ранее не исследованных тюркоязычных манускриптов (арабская графика), всестороннее историко-филологическое изучение и критическое издание которых может быть осуществлено благодаря тесному сотрудничеству между Институтом арменоведческих исследований ЕГУ, ТГУ, Национальным институтом древних рукописей АН Туркменистана, Казанским (Приволжским) федеральным университетом (Российская Федерация), Евразийским национальным университетом им. Л.Н. Гумилева (Астана, Казахстан) и другими ведущими тюркологическими центрами.

Преподавателями ЕГУ опубликовано несколько научных работ по грамматической и фонетической проблематике армянографичных – кыпчакоязычных рукописей, в частности – о манускрипте писца XVII века Аветика, хранящимся в Матенадаране (№ 3522, 1634 г.), о материале указанной рукописи, который содержится на стр. 226-346 и дает возможность восстановить фонетические, грамматические и морфологические модели, является источником для сравнительного исследования кыпчакского и других тюркских языков, сопоставительного анализа кыпчакского и индоевропейских языков [5; с. 103-113, 6; с. 168-176]. Словарь задуман как трехязычный, но польские эквиваленты есть только в самом начале. Манускрипт завершается “Грамматикой кыпчакского”. Это двуязычный (армяно-кыпчакский), местами - трехязычный (армяно-кыпчакско-польский), армянографичный текст. Армянские слова-на грабаре (древнеармянский язык). Включенные в словарь слова в большинстве своем относятся к духовной сфере, однако есть также слова и термины, относящиеся к быту, природе, животноводству, ремеслам, геометрии, метрики, астрономии и музыке. Отметим, что алфавитный порядок местами нарушен. В рукописи N 3522 приведены части речи армянского и кыпчакского языков. Имя существительное представлено по падежным формам, даны варианты аффиксации. Сопоставлены причастные и деепричастные формы. Нашли место таблицы спряжения армянского и кыпчакского глаголов, модели сослагательного и повелительного наклонений, возвратной формы глагола. Приводятся местоимения, числительные, сопоставляются предлоги и послелого, союзы армянского и кыпчакского языков. Приведем несколько примеров: стег'цог'к' (создатели)-еаррадучилар-ствожичеле (польск.), стег'ц'ац' (созданный)-еаррадылкан-ствожоны (польск.); еркин (небо)-гог, еркинк' (небеса)- гоглар, еркнаин (небесный)-гогтаки, еркнаинк' (небесные)- гогтакилар; лойс (свет)-еаррых, лойск (свет /мн.ч./)-еаррыхлар, лусавор (светлый, просвещенный)-еаррыхлы, лусаворутюн (освещение)-еаррыхчилх, лусаворутюн (освещение)-еарыхчилхлар; мах' (смерть)-олум, анмах' (бессмертный)-олумсуз, анмах'к' (бессмертные)-олумсузлар, мах'канацу (смертный)-олумлу, мах'канацук' (смертные)- олумлулар. В грамматическом словаре приведены также некоторые отглагольные формы армянских и кыпчакских глаголов: елум-чыхмах, елумк' – чыхмахлар, елог' – чыхучи, елеал – чыхкан, елеалк' – чыхканлар. В соответствии с грамматическими формами армянского языка в словаре параллельно приводятся таблицы спряжения армянских и кыпчакских глаголов в настоящем, прошедшем и будущем временах, а также их неопределенные, причастные и деепричастные формы, модели образования возвратных глаголов, сослагательного и повелительного наклонений например: Хаварецуци (1-е лицо ед.ч.) – харамг'уладтым, Хаварецуцер (3-е лицо ед.ч.) – харамг'уладтынк, Хавардойц (3-е лицо ед.ч.) – харамг'улаты, Хаварецуцак' – харамг'улатых, Хаварецуцик – харамг'улатынкыз, Хаварецуци – харамг'улатылар. Словарь содержит также местоимения с их падежными формами, союзы, предлоги и

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

послелогои, как например: воманк' (некие) – пирлар, к'имсалар; са (этот) – пу; инк'н (сам) – к'енти, инк'н инк'неан (само собой, сам по себе) – к'енти к'ентина, инк'еан (себе) – к'ентина, инк'еанк' (себе /мн.ч./) – к'ентиларына; ворк'ан (сколько) – нэ хатар, зи (поскольку) – нэ, зэра, зи к'ан (поскольку) – зэра к'и, к'ан (чем) – нэ к'и, к'анзи (поскольку) – зэра к'и. По такому же принципу в словарь включены и числительные. Представленный словарь является ценным источником для изучения истории кыпчакского языка. Языковые факты, зафиксированные в рукописи, делают возможным восстановление фонетических, грамматических и морфологических моделей. Описываемый грамматический словарь-пособие также дает некоторое представление о словарном запасе кыпчакского, о заимствованиях из других языков. Он является важным источником для сравнительного исследования кыпчакского и других тюркских языков, сопоставительного анализа кыпчакского и индоевропейских языков.

Всеми издателями и исследователями армяно-кыпчакских текстов отмечена огромная лингвистическая ценность этих памятников, в которых нашел отражение разговорный кыпчакский язык эпохи. В используемом во многих вузах учебнике известного турецкого лингвиста Нуреттина Коча указывается, что армянская графика использовалась в золотоордынский период и последующие века армянами, говорящими на “кыпчакско-тюркском” (Kırçak Türkçesi) или турецком (Türkçe) [7; с.30].

Многовековым армяно-казахским (кыпчакским) языковым, историческим и культурным контактам, богатым традициям дружбы и многостороннего сотрудничества между двумя народами посвящена, воистину, обширная научная и популярная литература на казахском, армянском, русском и других языках [8; с.22-23]. В 2010 г. был подписан договор о сотрудничестве между ЕГУ и ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, в том же году в ЕГУ был открыт первый в СНГ центр Казахского языка, истории и культуры Казахстана, и на факультете востоковедения ЕГУ, наряду с арабским, персидским, ивритом и тюркскими (турецким, османско-турецким, азербайджанским, туркменским) языками, началось преподавание казахского языка силами специально командированных преподавателей из ЕНУ [9; с.442-446]. Были проведены встречи с известными казахскими литераторами Бахитжаном Канапьяновым и Кайратом Бакбергеновым, в ЕГУ с успехом прошли дни ЕНУ, а в ЕНУ – дни ЕГУ.

Советник-посланник Посольства Казахстана в Армении, ныне Посол по особым поручениям МИД Казахстана Ж.Ж. Адилбаев, по собственной инициативе и на общественных началах преподавал казахский язык студентам факультета Востоковедения ЕГУ, показав добрый пример (как говорят на Востоке, «عجرم دیلقتلا» – «образец или пример для подражания») миссии дипломата по преподаванию родного языка и пропаганде родной культуры в стране командирования. С Посольством Казахстана в Армении достигнуто соглашение о продолжении преподавания казахского языка на факультете Востоковедения ЕГУ казахскими дипломатами.

Примечательно, что если произведения Великого Абая Кунанабаева, Мухтара Ауезова и других казахских авторов в советский период были переведены на армянский язык (среди переводчиков – и классики армянской поэзии 20-го века Сильва Капутикян и Геворг Эмин, среди пропагандистов же – его творчество Паруйр Севак, академик Левон Мкртчян), изданы в крупнейших ереванских издательствах многотысячными тиражами и давно были близки и дороги ценителям поэзии и прозы в Армении, то имена Шакарима, Ахмета Байтурсынова и Магжана Жумабаева впервые лишь ныне открываются армянскому читателю. После провозглашения независимости Казахстана и Армении стало возможным опубликование их произведений на армянском языке и включение в фундаментальную антологию казахской литературы, изданную в преддверии 175-летия Великого Абая

(переводчики- Варужан Хастур и Левон Блбулян) [10]. Армянские специалисты – преподаватели кафедры тюркологии и сотрудники Института арменоведческих исследований ЕГУ имели возможность опубликовать на разных языках работы, выступать на международных и всемирных конгрессах в Армении, Казахстане, России, Канаде, США, Франции, Нидерландах, Иране, Туркменистане и других странах, представляя исследования, посвященные вопросам литератур тюркоязычных народов, сравнительно типологическому исследованию произведений средневековых восточно-христианских авторов (Св. Григора Нарекаци и др.), арабоязычных, ираноязычных и тюркоязычных поэтов-суфиев (Қоже Ахмету Ясауи, Джелаледдину Руми, Юнусу Эмре и др.) [11;с.48-51, 12;с.72-73, 13;с.103, 14;с.52-76, 15;с.184-185, 16;с.60], актуальным проблемам истории тюркских языков и культуры тюркских народов [9; с. 422-425, 17; с.113-118, 18; с. 294-298, 19; с.184 - 185, 20; с. 219-229, 21; с. 141-152].

В Институте арменоведческих исследований и на кафедре тюркологии ЕГУ ведется работа по созданию антологии туркменской литературы, в которую планируется включить переводы произведений как классиков, так и современных туркменских авторов. Армянские и туркменские деятели науки и культуры, традиционно тесно сотрудничают в самых разных областях. Изучение творческого наследия Махтумкули Фраги и других классиков туркменской литературы было включено в программу по подготовке тюркологов в ЕГУ. По инициативе профессоров нашего университета было осуществлено третье издание «Избранных стихов» великого Махтумкули Фраги с предисловием уважаемого Президента Туркменистана, Почетного доктора ЕГУ Гурбангулы Бердымухамедова. Послесловие к этому изданию написал известный туркменский медиевист, директор Национального Института древних рукописей АН Туркменистана, член-корреспондент АН Туркменистана Анакурбан Аширов. В «Избранные стихи» были включены как старые, наиболее удачные переводы произведений Махтумкули, так и новые, переведенные знаменитым современным поэтом Варужаном Хастуром [22; с.192], который получил признание в Армении и армянской диаспоре благодаря своим переводам восточной поэзии (в частности – рубаи Омара Хайяма). Также в сборник избранных стихов великого туркменского поэта включены переводы разных поколений армянских поэтов-переводчиков.

В 2014 г. в ЕГУ была организована международная научная конференция, посвященная 290-летию Махтумкули Фраги, в которой приняла участие представительная делегация деятелей науки, литературы и искусства Туркменистана. Конференция, широко освещенная армянскими и туркменскими СМИ, была охарактеризована туркменскими собратьями по перу как «Праздник поэзии, дружбы и братства на армянской земле» [23].

В том же году делегация армянских деятелей науки и искусства приняла участие в юбилейных торжествах и научной конференции, посвященных 290-летию Махтумкули Фраги в Ашгабаде [24]. В фундаментальный юбилейный сборник произведений Махтумкули, изданный в Ашгабаде и вобравший в себя лучшие переводы на разные языки мира произведений великого туркменского поэта и мыслителя, был включен также перевод Варужана Хастура на армянский язык [25; с.486-487] стихотворения “Türkmeniň” (в русск. пер. А. Тарковского – «Будущее Туркмении» [26; с.4-5]). Экземпляры армянского юбилейного издания «Стихов» Махтумкули были подарены Национальным и университетским библиотекам Армении, Туркменистана и других стран (в том числе Казахстана – на Международном литературном биеннале, в рамках цикла культурных мероприятий, посвященных ЭКСПО – 2017, в котором принял участие заведующий кафедрой тюркологии Ереванского государственного университета, профессор Александр Сафарян) [27].

Также научными сотрудниками Института арменоведческих исследований и преподавателями кафедры тюркологии ЕГУ были изданы обобщающие – обзорные статьи, посвященные широкому спектру направлений сотрудничества армянских востоковедов с коллегами из разных стран постсоветского пространства, в том числе из Туркменского государственного университета имени Махтумкули (ТГУ), Института рукописей АН Туркменистана и других ведущих научных центров Туркменистана [28; с. 295-296, 29; с.259-262, 30; с.422-425, 31; с.8-11, 32; с.150-156, 33; с.66-68]. С туркменскими коллегами тесно сотрудничают также преподаватели других армянских вузов, научные сотрудники Матенадарана, Института востоковедения и других институтов НАН РА, представители творческих союзов Армении. При издании и переиздании произведений поэтов-суфиев, в соответствующих историко-филологических комментариях армянские медиевисты-востоковеды стараются пересмотреть идеологические клише, не “модернизировать” грубо авторов средневековья, учитывать “информационный парадокс” “каноничности” или же элементы “неканоничности” и подлинное новаторство их творчества, самобытность именно в многослойности мистического и “земного” восприятия, модуса “адаптации” традиционных образов.

Важным направлением сотрудничества между ЕГУ и КФУ (РФ, Татарстан, Казань) может стать работа по изданию антологии татарской поэзии, включающей как произведения классиков, так и современных татарских поэтов. Благодаря сотрудничеству армянских и казахских востоковедов, литературоведов, дипломатов и переводчиков к 175-летию (2020 г.) Великого Абая в Армении были опубликованы второе издание романа эпопеи классика Казахской советской прозы Мухтара Ануэзова «Путь Абая» и первый перевод на армянский язык «Слов» (қара сөздер) самого Великого Абая (переводчики- Александр Сафарян, Варужан Хастур и Арман Сафарян), ряд статей, посвященных армяно-казахскому научно-образовательному многогранному сотрудничеству.

Инициатором развития тюркской филологии в Армении является выдающийся арменист и востоковед, академик Рачия Ачарян (1876—1953), усилиями которого в 1943 году началось преподавание турецкого языка в Ереванском Государственном Университете. В настоящее время на кафедре тюркологии ЕГУ преподаются казахский, турецкий, османский, азербайджанский, туркменский языки.

Преподаватель и аспирант кафедры тюркологии Наира Погосян в 2014 и в 2015 годах получила первую премию на международных конференциях молодых ученых “Ломоносов” в МГУ, прочитав доклады по тематике современной турецкой литературы. Ассистент кафедры тюркологии ЕГУ к.ф.к А.Петросян была удостоена Премии Президента Туркменистана. Магистранты-тюркологи активно вовлекаются в исследовательский процесс, на кафедре проходят стажировку зарубежные аспиранты и студенты, в том числе из Евразийского Национального Университета им. Л. Н. Гумилева (Астана). В ЕГУ с 2010 г. действует центр Казахского языка, истории и культуры Казахстана, где постоянно проводятся мероприятия, посвященные казахской культуре (в центре были проведены встречи студентов и преподавателей с министром культуры Казахстана, заслуженным деятелем РК, профессором Арыстанбеком Мухамедиулы, известными современными казахскими литераторами Бахитдханом Канапьяновым и Кайратом Бакбергеновым) [27; стр. 70-72, 76].

В юбилейном 2020 году было принято решение о присвоении имени великого Абая упомянутому Центру казахского языка, истории и культуры Казахстана, который на протяжении 10 лет осуществляет важную миссию по пропаганде казахской культуры и развитию армяно-казахского культурно-гуманитарного сотрудничества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Алишан Гевонд, Камениц тарегирк айоц Лехастани ев Руменио (Каменецкая летопись армян Полшья и Румынии), Венетик (Венеция), С. Казар, 1896 (на арм. яз.).
2. Гаркавец А.Н., Кыпчакское письменное наследие, т. III, Кыпчакский словарь (по армянописьменным памятникам XVI-XVII веков), Алматы, 2010.
3. Еганян О. С., Об одном армяно-кыпчакском грамматическом пособии XVII в., «Вопросы языкознания», Москва, 1962.
4. Сафарян А., Саргсян А., Образ Махмуда Газнави в «Маснави и Маанави» Мевляны Джелаледина Руми, Туркменская литература эпохи Газнавидов и духовная культура мира. Тезисы международной научной конференции. Ашхабад, 2013.
5. Сафарян А., Об «адаптации» традиционных образов в произведениях Григора Нарекаци и поэтов суфиев, «Вестник общественных наук» НАН РА, Ном. 2, Ереван, 1993, (на арм. яз.).
6. Сафарян А., Саакян Л., Армяно-кыпчакские рукописи-источники изучения истории тюркских языков, «Россия – Тюркско-мусульманский мир: историко-культурные связи», Казань-Елабуга, 2016.
7. Nurettin Koç, Yeni Dilbilgisi, “İnkılâp Kitapevi”, İstanbul, 1990.
8. Казахстан – бескрайняя страна, «Заруи» (специальный номер), Ереван, 2017 (на арм. яз.).
9. Саргсян А., Меликян Г., Сафарян А., Рукопись Баки N 321 хранящийся в институте древних рукописей – Матенадарана «Вестник общественных наук» НАН РА, Ном., 2-3 (634-635), 2012, (на арм. яз.).
10. А.Симонян, А.Сафарян. О научно-образовательном сотрудничестве между Арменией и Казахстаном: реалии и перспективы.
11. Саакян Л., Меликян Г., Сафарян А., Об историко-филологической ценности рукописи № 3522 Матенадарана (писца XVII века Аветика), «Иран-наме-Востоковедческий журнал», 2012-2013.
12. Сафарян А., Мелконян Р., Об особенностях обучения категории винительного падежа турецкого языка армянским студентам, Тезисы докладов международной научно-методической конференции «Проблемы романо-германской филологии: теория и методика преподавания иностранных языков». Российско-Армянский (Славянский) Государственный университет, Изд-во РАУ, Ереван, 2006.
13. Сафарян А., Саакян Л., О филологической ценности армяно-кыпчакских рукописей XVII в., хранящихся в Матенадаране (Ереван), Тезисы международного тюркологического симпозиума «Тюркский мир: история и современность», Евразийский Национальный Университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан, 2011.
14. Сафарян А., У истоков языковой политики кемалистов: Лингвистические взгляды Зии Гекалпа, «Современная Евразия», том (III (2), ред.: академик НАН РА Р.А. Сафрастян), Ереван, 2014 (на арм. яз.).
15. Safaryan A., Melkonyan R., Investigations of Prominent Turkmen Thinker – Sufi Nejmeddin Kubra in Armenia, Nejmeddin Kubra and Spiritual – Cultural World of Orient, Asgabat- Dashoguz, 2008.
16. Safaryan Al., Melikyan G., Apology of Sufism in Divan by Yunus Emre, XXVI th International Congress of Assian and North African Studies, Book of Abstracts of ICANAS –2000, Montreal, Canada, 2000.
17. Сафарян А., Адилбаев Ж., Об армяно-казахских культурных связях и научном сотрудничестве между Арменией и Казахстаном, Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, (Научный журнал) №1 (110), Астана, 2016.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

18. Сафарян А., Мелконян Р., Погосян Н., О преподавании турецкого языка в Ереванском государственном университете, Язык и культура в эпоху интеграции научного знания и профессионализации образования, Материалы международной научно-практической конференции, Пятигорск, 2017.

19. Rasonyi L., Tarihte Türklük (Üçüncü baskı), Ankara (Türk kültürünü araştırma enstitüsü), Yayınları – 126, Seri – III, Sayı – A. 34, 1993.

20. Safaryan Al., Sahakyan L., On ‘‘Adaptation’’ of Traditional Images in the Works of Eastern Christian and Islamic Poets, Abstracts of the World Philosophy Day Congress, Tehran, Iran, 2010.

21. Safaryan Al., Ziya Gökalp on National Education, «Iran and the Caucasus», Volume 8.2, BRILL, Leiden-Boston, 2004.

22. Махтумкули Фраги, Избранные стихи (ред. и сост.: Хастур В., Сафарян А., примечания – Сафарян А. и Петросян А.), Ереван, 2014. Праздник добрососедства и дружбы, <http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=2849>, Праздник поэзии, дружбы и братства на армянской земле, <http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=6204>. В Ереване прошли праздничные торжества, посвященные 290-летию со дня рождения Махтумкули Фраги, <http://wap.mts.tm/news.php?t=1&n=15001>, а также <http://uaport.net/news/am/t/1403/24/4570468> <https://armenpress.am/rus/news/755051/>

24. <http://archive.ec/Dn7Df>

25. Magtymguly, Goşgular, Aşgabat, Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014.

26. Махтумкули Фраги, Избранное (стихи, перевод с туркменского), М., 2008.

27. <http://sozvuchie.by/home/novosti/item/807-biennale-v-almaty.html>.

28. Сафарян Ал., Саргсян А., Об изучении армянографических тюркоязычных литературных памятников // Азия и Африка: наследие и современность, XXIX Международный конгресс по историковедению и историографии стран Азии и Африки, 21- 23 июня 2017 г., СПб., 2017.

29. Сафарян А., Әділбаев Ж., ТМД елдерінің түркітану орталықтары ынтымақтастығының келешегі туралы, Түркі әлемі және халықаралық байланыстар: тарих, тұлға, келешек, 26-27 мамыр 2017 жыл, Астана 2017.

30. Сафарян Ал., Адилбаев Ж., Восканян В., О преподавании восточных языков в Ереванском государственном университете // Тюркский мир и исламская цивилизация: проблемы языка, литературы, истории и религии, IX международная тюркологическая конференция 13-14 апреля 2018, Казань, 2018.

31. Сафарян Ал., Адилбаев Ж., Погосян Н., Незабываемые страницы истории изучения и популяризации творческого наследия великого узбекского поэта и гуманиста Алишера Навои в Армении и в Казахстане // Творческое наследие Алишера Навои и современность, Сборник докладов международной научной конференции, МГУ им. М.В. Ломоносова, 11-13 февраля, М., 2018 г.

32. Сафарян Ал., Сафарян Ар., Еще раз об армяно-казахском научно-культурном сотрудничестве и вопросах лингвистического изучения армяно-кипчакских рукописей // Материалы II научной конференции средневековой истории Дешт-и-Кыпчака, Астана, 2018.

33. Симонян А., Сафарян А., О сотрудничестве Ереванского государственного университета с ведущими тюркологическими центрами Туркменистана // Образование и спорт в эпоху могущества и счастья. Материалы международной научной конференции, 13-14 ноября 2018 года, Ашгабад, 2018.

34. Арам Сафарян, Артур Атаев, К вопросу о сотрудничестве между Арменией и Казахстаном, «21-й век» (журнал фонда «Нораванк»), №4 (33), Ереван, 2014.

A STUDY OF TURKIC LANGUAGES IN ARMENIA

This research aims to investigate the history of the Turkic languages' study, namely the languages of the Kipchak and Oghuz groups, in Armenia. In Armenistics, the problem of necessity for a comprehensive study of the Armenian-Kipchak literary monuments was already raised in the 19th century. YSU lecturers published several scientific papers on the grammatical and phonetic problems of the Armenian-script - Kipchak-language manuscripts. Currently, Kazakh, Turkish, Ottoman, Azerbaijani, Turkmen languages are taught at the Department of Turkic Studies at YSU.

Key words: Armenian-Kipchak manuscript, Turkic languages, Armenian graphics, phonetics of Turkic speech, Kazakh literature, Turkmen literature.

М. МЕДЕТАҚЫН

*Бауыржан Момышұлы атындағы Алматы республикалық «Жас ұлан» мектебі,
тәрбиеленуші,
Қазқстан Республикасы, Алматы қаласы*

ғылыми жетекші- А.Ж. ҚАЖЫГЕРЕЙ

*Бауыржан Момышұлы атындағы Алматы республикалық «Жас ұлан» мектебі,
информатика пәні мұғалімі, техника ғылымдарының магистрі,
Қазқстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: kind_girl88@inbox.ru*

ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН – ЖАС БУЫННЫҢ ҚАЛАУЫ

«Жаңа Қазақстан – жас буынның қалауы» - тақырыбында жазылған баяндама бүгінгі жастардың мақсаттары мен міндеттерін айқындай түспек. Тақырып бойынша жоспар жасалып, соның негізінде жазылды. Баяндамада ХХІ ғасыр жастарының Отаншылдық сезімдері, өздері өмір сүріп отырған қоғамдағы жастардың көзқарастары туралы баяндалған. Қазақстанның болашағын білімді де зиялы ұрпақпен байланыстыра отырып талдау жасалынған. Мемлекетіміздің 2019 жылы жарияланған «Жастар саясаты» туралы бағдарламасының бүгінгі күні қаншалықты дәрежеде іске асырылып жатқандығы айтылған. Бәсекеге қабілетті, дарынды жастардың жастардың Жаңа Қазақстанның дамуына қаншалықты үлес қосатыны баяндамада арқау етілген. Баяндаманы жазу барысында жастар, қоғам туралы цитаталар жазылып, оларға барынша талдау жасауға ұмтылған. Алынған тақырып бүгінгі күннің өзекті мәселесі жастардың мемлекет пен халық алдындағы жауапкершіліктерінің зор екендігін көрсетеді.

Жаңа Қазақстан - жастардың қалауы бойынша даму жолында екендігі баяндама желісінде айтылған.

Кілт сөздер: Рухани, жаңашылдық, жастар, тәрбие, қоғам, отаншылдық, дарын, бәсекеге қабілетті, Жаңа Қазақстан.

«Туған жерге тер төгіп, қызмет етуден аянба!»

Б. Момышұлы

Отанды шексіз сүйіп, ардақтаумен қоса, оны жауларынан жан аямай қорғау-әр перзенттің парызы мен мәндеті. Отан-ананы, басына іс түскенде, жан салып қорғаған азаматты да азамат, халық перзенті деуге болмайды. Қазір еліміздің егемендік алып, өз армиясын жасақтап жатқан кезде, әскери міндетін өтеуден жалтарып немесе қашып жүргендер заңды бұзушылар ғана емес, қасиетті сезімді аяқ асты етушілер болып табылады. Отаншылдық - ең ізгі сезім екені түсінікті.

«Отаным, сенен аяр жаным жоқ»-деп жазушы Мұхтар Әуезов айтқандай, Отан үшін от кешуге әрбір жас дайын болуы керек.

«Ұрпағы білімді халықтың болашағы бұлыңғыр болмайды.»

Н.Ә.Назарбаев

Әрбір жас жеке қабілетіне және кәсіби біліміне сай Жаңа Қазақстан қоғамында өз орнын табуы қажет. Қайсар рух пен қара күшті қару етіп, еркіндік үшін күрескен бабаларымыздың ерлік жолындағы күресі бүгінгі таңда айбыны аспан тіреген тәуелсіздік тұғырын биіктетті. Бүгінгі күні жаңа көзқараспен, жаңа идеямен өз пікірін білдіретін жалынды жастар еліміздің жаңару үрдістеріне белсене қатысып келеді. Менің де еліміздің болашағы үшін, алысқа қол сермеп, әлемдік деңгейдегі ұстанымды игеріп, келешектің тұтқасы болсам деген арманым бар. Бейбіт заманда біз сияқты жастар тәуелсіз елдің айқын мақсат-міндеттерімен жігерленіп, алға ұмтылып, түрлі білім салаларын терең меңгеруі керек. Ел сенімі мен үмітін ақтау жас буынның қалауы.

«Тәуелсіздік – ең басты құндылығымыз және ол бәрінен қымбат. Біздің міндетіміз – кейінгі ұрпаққа кемел және қуатты Қазақстанды аманаттау» - деп Қасым-Жомарт Кемелұлы атап көрсетті. Жаңа Қазақстан бізге аманат болатыны анық. Бүгінгі күні атқарылып жатқан шаралардың көпшілігі жастарға арналуы – Президент қойған талаптың бірі. Себебі бәрі болашақ ұрпақ үшін жасалуда. Қазіргі жастар, біздердің құлшыныстарымыз жоғары, осы белсенділігімізді бәсеңдетпей, оларды жаңа мақсаттарға жұмылдыруға тиіспіз. «Білімді ұрпақ – ел болашағы» - яғни, «Білікті бірді жығар, білімді мыңды жығар» - деген мақал білімді жас әрқашанда қоғамның дамуына өз үлесін қоса алатынын үздіксіз дәлелдейді. Біздің халқымыздың атамекенді ардақтау сезімі өте терең, олар үшін туған жерді қасиет тұту – қанға сіңген мінез, ежелгі дәстүр. Сол дәстүрді жалғастыру, сақтау, Жаңа Қазақстанның қорғаушы күші болу біз үшін бақыт. Еліміздің алдында тұрған міндеттердің бірі – салауатты, саналы, білімді, ақыл-парасатты мол және ғылыми-мәдени өресі кең ұрпақ тәрбиелеу екендігін президентіміз өз сөзінде үнемі атап өтеді. Интеллектуалды жастарды қалыптастыру тапсырмалары бойынша іс-шаралар жасалуда.

Елбасы Қ.К.Тоқаев «Ұлағатты ұрпақ тәрбиелеу аса жауапты міндет» - деді. Елбасы бұл сөзін Ұлы Абайдың «Білімдіден шыққан сөз талаптыға болсын кез» - деген ғибрат сөзімен толықтыруға болады.

Ұлтымыз ұрпақ тәрбиесіне аса зор мән берген. «Өмірдің өзі – ұлы ұстаз» - деген мақалға мән беретін болсақ, адам өмір бойы үйренуден жалықпаған. Қазіргі кезде адамдардың санасы айтарлықтай өзгерген, бүгінде барша әлем жұртшылығы күрделі кезенді бастан өткеріп жатыр.

Қазақстандықтар яғни әрбір отандасымыз. Еліміздің бейбіт дамуына өз үлестерін қосуда «Халқымыздың ұзақ жылғы тарихында ұтқанынан ұтылғаны, тапқанынан жоғалтқаны көп. Енді соны игеретін, ұрпағымен табыстыратын кез келді» - деп профессор Әбсаттар Дербісәлиевтің айтқан пікірін ескерсек, біз жаңа рухани жаңғырған қоғамның мүшесі ретінде жауаптымыз.

Елбасы Қ.К. Тоқаев: «Жас буынның жігері өткір, өмірлік қиындықтарға бекем болуы тиіс. Басқаша болмауы керек» - деп атап айтты. Қоғамның қорғаушы күші адам десек, біз өмір сүріп жатқан қоғам біздерден аса зор жауапкершілікті талап етеді.

«Тәрбие мен білім егіз» - осы қағиданы басшылыққа ала отырып, өзіміздің текті халық екенімізді ешқашан естен шығармауымыз керек. Адал перзенттері үшін туған жерден ыстық, сүйікті, қасиетті, киелі ештеңе жоқ. Тәуелсіз елдің ұрпағы ретінде өз халқымыздың шоқтығын тиіктету жас ұрпақтың міндеті деп білемін.

«Адамдық борышың –

Халқыңа еңбек қыл.

Ақ жолдан айнымай

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

Ар сақта, оны біл...» - деп

Шәкәрім Құдайбердіұлы біз сияқты жастарға өсиетін есте сақтауға тиіспіз.

Жаңа ғасыр жастар саясатының бастауы болды. Жастарға қатысты кемелі.

Мәселелер ақырындап өзшешімін табуда. Атап айтқанда білім гранттарын көптеп бөлінуі. Мұндағы басты мақсат бәсекеге қабілетті, іскер, білімді жастарға мүмкіншілік беру. Жастарға қолдау көрсету мақсатында «Тәуелсіздік ұрпақтары» - атты біртұтас ұлттық жоба әзірлену үстінде. Жүргізіліп жатқан жұмыстарды жүйелеу үшін әр бағыт бойынша бытыраңқы жүзеге асырылып жатқан жобалар бір арнаға тоғыстырылуда. Жастардың белсенділігі күн өткен сайын артуда, оған себеп Елбасының қолдау көрсетуі.

«Мен жанбасам лапылдап,

Сен жанбасаң лапылдап,

Біз жанбасақ лапылдап,

Аспан қалай ашылмақ?» - деп Назым Хикмет ақынның жанаруға өлең жолдары, бізді ізденіске шақырады.

«Жастар – еліміздің болашағы» - деген сөз жиі айтылады. Сол сенім артқан жастар біздер сенімге лайықты боламыз деп айта алатын дәрежеде білім алып, өмір сүруіміз қажет. Бүгінгі таңда басты мәселе жастар тәрбиесі. Қоғамның әрбір даму кезеңі ең алдымен сол қоғамға сәйкес жаңа адамды қалыптастыруды көздейтін – ешқашан маңызын жоймайтын білім мен тәрбие «Жаста берген тәрбие-жас қайыңызды игендей» - деп халқымыз айтқандай, ұрпақ тәрбиесі – келешек қоғам тәрбиесі. Бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына қосылу үшін, біз сияқты жастардыңда үлестері зор болмақ.

Мен сенемін жастарға

Алаш атын аспанға

Шығарар олар бір таңда,

Мен жастарға сенемін! – деп Мағжан ақын жырлаған сол жастар біздерміз. Сенім мен сертке адал болу ата-бабамыздан эстафета ретінде берілген қасиет. Жастар алдыңғы буын ағалардың жолын лайықты жалғастырып, өздерінің сенімді ізбасар екенін дәлелдеуде. Бүгінде жастар қоғамның белді мүшелері ретінде барлық саланы меңгеруде. Өздерінің озық идеяларымен, еліміздің дамып, өркендеуіне барынша үлес қосып келеді. Осы ретте Н.Ә.Назарбаев «Мен сіздердің, бүгінгі жастарды ерекше ұрпақ екендеріңізді қайталаудан жалықпаймын. Сіздер тәуелсіз Қазақстанда өмірге келдіңіздер және сонда ер жетіп келесіздер. Сіздердің жастық шақтарыңыздың уақыты-біздің еліміздің көтерілу және гүлдену уақыты. Сіздер осы жетістіктер рухын және табысқа деген ұмтылушылықты бойларыңызға сіңірдіңіздер» - деген сөздері мемлекетпен ұлт болашағы жастар болашағымен тікелей байланысты екендігін айқындай түседі.

Бүгінгі күні елімізде жастар саясатына үлкен көңіл бөлуде. Жастар саясатына қатысты сан түрлі мәселелер мемлекет шеңберінде талқылануда. Мемлекетіміздегі халықтың 30% жастар. Еліміздің ертеңі жастар. Жастар-жердің, елдің иесі, қазақ елінің рухани тәуелсіздігінің биік тұғыры. Жаңа Қазақстан – дарынды жастар мекені болмақ. Жарқын болашақтың бейнесі – жастар! Тәуелсіз еліміздің жарқын болашағы – дарынды және талапты жастар. Дарындылықтың табиғаты шексіз. Әр адам жеке тұлға ретінде, өзін дарынды сезінеді. Жаңа Қазақстан кұр даңғаза арқылы емес, дарынды жастардың белсенді іс-әрекеттері арқылы дамиды, өзгереді, биік белестерді бағындырады. Жаңа Қазақстанды жастар арқылы әлем танитын болады. Дарынды жастар әлемге қажетті жаңашыл көзқарастарды қалыптастырады.

Мемлекетіміз біз сияқты жастарға сенеді. Сол сенімді ақтап, болашағымызды жарқын етуге ізденеміз. Еліміздің бүгінгі мен ертеңі жас буынның еншісінде.

«Ел боламын десең, бесігіңді түзе» - дегендей еліміз үшін дарынды, білімді жастардың орны бөлек. Халқымыз біздерге зор сенім мен үміт артуда. Сол сенімді

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

ақтап, Жаңа Қазақстанның жарқын болашағы үшін күшіміз бен жігерімізді аямаймыз. Ізгілік пен ізденісті тұмар ете отырып жан-жақты білімділікке ұмтылып, өмірге шуақты көзқараспен қарауды үйренудемін. Юолашағымыз жарқын болып, ойлаған армандарымызды іске асырсақ деген мақсаттарымыз көп. Қандай мамандық иесі болса да, өз ісіне жауапкершілікпен қараған әрбір жастың жетер жетістіктері өте көп болмақ.

Иә, ақын, педагог Мағжан Жұмабаев айтпақшы қоғам «Арыстандай айбатты, жолбарыстай қайратты, қырандай күшті қанатты» жалындаған, дарынды жастарға сенеді. Ең бастысы-ел іргесі аман, жұртымыз тыныш болсын!

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. А. Құнанбаев Хрестоматия А, «Рауан», 1994 жыл 7 бет.
2. Б. Момышұлы «Ұшқан ұя» А., 1974 жыл 3 бет.
3. М. Әуезов Ұжымдық монография А., 2014 жыл 21 бет.
4. Н.Ә.Назарбаев «Ғасырлар тоғысында» А., 2013 жыл
5. Қ.К. Тоқаев Тамыз конференциясы. Астана қаласы 28 тамыз 2022 жыл.
6. Ә. Дербісәлиев. Қазақ даласының жұлдыздары. А., «Рауан», 1995 жыл 41 бет.
7. Қ.К. Тоқаев Тамыз конференциясы, Астана қаласы, 28 тамыз 2022 жыл
8. Ш. Құдайбергенұлы «Адамшылық өлең жинағы» А., 1989 жыл 18 бет.
9. Назым Хикмет - жазушы. Адамдық кеңістік А., 1975 жыл 22 бет.
10. Н.Ә. Назарбаев «Тәуелсіздік белестері» Астана қ. 2011 жыл.
11. Мағжан әлемі. Әдеби зерттелеу А., «Асыл кітап» 2009 жыл 7 бет.

NEW KAZAKHSTAN IS THE DESIRE OF THE YOUNGER GENERATION

The report on the topic "New Kazakhstan – the desire of the young generation" will define the goals and objectives of today's youth. A plan on the topic was developed and written on its basis. The report describes the patriotic feelings of the youth of the XXI century, the views of young people in the society in which they live. The analysis of the future of Kazakhstan is carried out in connection with the educated and intelligent generation. It is noted to what extent the program of our state on youth policy, announced in 2019, is being implemented today. The report reveals how competitive, talented young people contribute to the development of the New Kazakhstan. In the course of writing the report, quotes about youth and society were written, seeking to give them maximum analysis. The received topic shows that the current problem of today is the great responsibility of young people to the state and the people.

It is noted in the report that the New Kazakhstan is on the path of development at the discretion of young people.

Keywords: spirituality, innovation, Youth, Education, Society, patriotism, talent, competitive, New Kazakhstan.

А. МУРАТҚЫЗЫ

*Каспий университеті, ҰП 19 – 1 к 3 курс студенті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: akonaaii@gmail.com*

ғылыми жетекшісі – Ж.Ж. БЕЙСЕНОВА

*Каспий университеті,
психология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: Zhuparkul22_70@mail.ru*

**БАЛАЛАР ЖӘНЕ ЖАСӨСПІРІМДЕРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУДЕ
ҚОЛДАНЫЛАТЫН АРТ-ТЕРАПИЯЛЫҚ ӘДІСТЕР**

Мақалада арт-терапия тарихы, арт-терапия әдісін жүргізудегі негізгі мақсаты; арт-терапияның негізгі түрлері; мектептегі балалармен жұмыс жасауда арт-терапия әдістерін қолданудың артықшылықтары талданған.

Кілт сөздер: арт-терапия, диагностика, терапия, шығармашылық әрекет, көркемдік тәжірибе.

Арт-терапия білімнің әртүрлі салаларын біріктіретін пәнаралық тәсіл – психология, медицина, педагогика, мәдениеттану және т.б. Ол көркемдік тәжірибеге негізделген, өйткені арт-терапия сабақтары барысында клиенттер бейнелеу әрекетімен айналысады[1].

«Арт-терапия» термині Англияда пайда болды. Оны ағылшын дәрігері және кәсіби суретшісі Адриан Хилл (1895-1977) енгізді. 1938 жылы туберкулезден шипажайда емделіп жатқанда, жақын маңдағы заттарды суреттеп жүріп, ол суреттің сауығып кетуіне көмектескенін байқады[2].

Арт-терапияның негізгі мақсаты - өзін-өзі көрсету және өзін-өзі тану қабілетін дамыту арқылы жеке тұлғаның дамуын үйлестіру. Классикалық психоанализ тұрғысынан арт-терапияда коррекциялық әсер етудің негізгі механизмі сублимация механизмі болып табылады.

Арт-терапия психологиялық қорғанысты айналып өтеді, сондықтан тиімді. Шығармашылық әрекет өнімімен клиенттің сәйкестендіруі бар. Балалармен жұмыс жасаудағы арт-терапияның негізгі міндеті – балаларды бейнелеу өнерінің көмегімен өз сезімдерін білдіруге үйрету және олардың бойында жағымды дүниетанымын қалыптастыру, әрекеттің ойын түрі[3].

Арт-терапияның негізгі түрлері:

– Классикалық арт-терапия бейнелеу өнері арқылы өзін-өзі көрсетуді қамтиды: (кескіндеме, графика, фотосурет, сурет, модельдеу.)

– Жаңадан қосылғандар: (куыршақтерапиясы, маскотерапия, музыкотерапия, мандалатерапия, библиотерапия, би-қошғалыс терапиясы)

– Сондай-ақ күрделі әдіс пайда болды - арт-синтез терапиясы: (кескіндеме, версификация, драматургия мен театр, риторика мен пластика арқылы жұмыс жасайды.)

Балалармен жұмыс істеуге көрсеткіштер:

1. Күй диагностикасы, қорқынышпен жұмыс, өзін-өзі бағалауды және мен-концепциясын түзету.

2. Эмоционалдық күйлерді түзету, агрессия, өзін-өзі реттеу Ерікті зейінді, бақылауды дамыту Шығармашылық потенциалды дамыту.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

3. Бейнелік және абстрактілі-логикалық ойлауды дамыту Эмоциялық күйзелісті жою Негативизмді жеңу.

4. Отбасындағы тәрбиенің гиперэлеуметтенген стилінен туындайтын кедергілерді жою.

5. Балалармен өзара әрекеттесу қажеттілігін қанағаттандыру (басқалардың пікірімен санасуға және өз пікірін қорғауға, белсенді болуға, өзін-өзі ұстауға үйрету) [4].

Арт-терапияның факторлары:

- күшті тәжірибелерге реакция жасау (катарсис);
- арт-терапевттің қатысуымен клиенттің шығармашылық өнімдерін талқылау және психологиялық талдау;

- шығармашылық процесінде жаңа тәжірибе өмірдің басқа салаларына ауысатындықтан, әлеуметтік бейімделу үшін үлкен маңызы бар әртүрлі өмірлік дағдылар мен қабілеттерді (өзін-өзі ұйымдастыру, зейін, қиялды ойлау және т.б.) дамыту[5].

Арт-терапияның кезеңдері:

- Шығармашылық процеске дейінгі еркін әрекет (жылыну, материалдармен байланыс орнату, сенім және қауіпсіздік сезімі).

- Шығармашылық әрекет процесі.

- Феноменологиялық интуитивтік таным (жұмысты кеңістікте орналастыру - алшақтау, мәселелерге жауапкершілік алу, бөлшектерге назар аудару).

«Сіз не көріп тұрсыз» процедурасы (жеке мағыналар, сіздің ассоциацияларыңызбен таныстыру, тәжірибені біріктіру, сипаттау процесі).
Материалдар: Балшық және пластилин. Балшықпен жұмыс жасай отырып, агрессивті адам өз сезімдеріне жол табады, ал сенімсіз адамдар мүсіндеу кезінде жағдайды бақылауға үйренеді. Мазасыз адамға саз көмектеседі - шоғырлануды үйренеді.

Құм. Құм Табиғи, икемді материал, жаратушының сезімін береді, энергиямен толтырады, саусақтардағы нүктелерді және алақандағы жүйке ұштарын белсендіреді. Ол ішкі өсу мен дамудың көзі ретінде бейсаналықпен жұмыс істеуге негізделген. Гуашь. Гуашь - екі өлшемді, пластикалық материал; фантазияны белсендіреді; сумен араласады, беттерді бояуға және тығызырақ баспа материалын жасауға мүмкіндік береді.

Коллаж және аппликация. Ол сурет сала алмаймын деген қорқынышты азайтады, қабылдау сезімін береді, өзіндік қызығушылықты дамытады, бағалау қорқынышын жояды, жағымды өзін-өзі имиджін қалыптастырады, алаңдаушылықты азайтады, шығармашылықты дамытады. Ол сондай-ақ әңгіме бастауға және бала үшін қиын жағдайларды анықтауға көмектеседі.

Грим немесе бетке арналған бояу. Макияж бетке маска жасау (ашу, ыза, реніш, тітіркену) және кейіннен ойнату арқылы бетті макияж жасау арқылы эмоционалды жағдайды жақсартуға мүмкіндік береді. Айна өзгерістерді, қажетсіз эмоционалды күйлерді жою әсерін көруге көмектеседі.

Енді, мектептегі арт-терапияның артықшылығына тоқталатын болсақ, бүгінгі таңда арт-терапия емханаларда ғана емес, ол көптеген психологиялық орталықтарда бар және жаңадан ашылған бағыттардың бірі ретінде «мектептегі арт-терапия»..

Қазіргі балалардың көпшілігі оқу процесінде бірқатар мәселелерге тап болады, оларды шешу үшін психологиялық қызметтер құрылады. Арт-терапияның негізгі міндеті – өнер арқылы адам бойындағы түрлі қиындықтарды жеңу. Терапияның бұл түріндегі жетекші концепция өнер болып табылады және онымен байланысы жоқ барлық нәрселерді алып тастау керек.

Дәстүрлі білім беру жүйесінде бейнелеу өнері, еңбек сияқты пәндердің орны бар, онда бала белгілі сурет салу, модельдеу дағдыларын меңгереді. Арт-терапиядан айырмашылығы, сабақта балалар өз жұмыстарына цифрлық эквивалентте баға алса, арт-терапия сабақтарында сызылған, пішінделген, қиылған «жақсы» немесе «жаман» деген баға алмайды. Олар өз жұмысының барысы туралы, жұмыс барысында мен оларға баратын эмоциялар, ойлар туралы айтуға құқылы.

Арт-терапияның өзі емханада да, мектепте де жеке және топпен жүргізілуі мүмкін. Баламен жеке жұмыс топтық жұмысқа қарағанда әлдеқайда жеңіл және бұл төмендегілерге байланысты:

Топтағы балалар бір-бірін таниды. Кейбір балалардың арасында кикілжің болуы мүмкін немесе керісінше достық және басқалармен қарым-қатынас жасауды қаламау. Сондықтан қақтығыстарды шеше білуде үлкен шеберлік қажет.

Әртүрлі тапсырмаларды орындаудан бас тарту, бұл «мен қалай екенін білмеймін» деген мотивация. Топта балалар басқалардың тапсырмаларды қалай орындайтынын бақылайды. Көбінесе бұл «тыңшылық» сипатында және қарым-қатынасты, кім кімге тыңшылық жасағанын және жұмыстардың неге ұқсас екенін түсіндірумен бірге жүреді.

Өз эмоцияларын көркемде және сөзбен жеткізуден қорқу. Өз проблемаларыңыз туралы айтудан қорқу.

Бәсекелестік, Психологтың да, балалардың да сынынан қорқу.

Көпшіліктің топта жұмыс істей алмауы[6].

Жалпы, жұмысымызды қорытындылай келе, арт-терапия – көркем шығармашылық арқылы жанды емдеу мен дамытудың табиғи және жұмсақ әдісі. Мұндай сыныптардағы балалар әртүрлі заттармен - құммен, пластилинмен және тұзды қамырмен, ұсақ моншақтармен және қиыршық тастармен белсенді ойнайды. Оларға сурет салуға, «қажетті» бояуды алуға, үлгі бойынша мүсіндеуге үйретілмейді, бірегей жеке жұмыс жасауға мүмкіндік беріледі. Арт-терапия сабақтары балаларға шығармашылық процесінде өз ойларын, сезімдерін, көңіл-күйлерін көрсетуге көмектеседі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сусанина И.В. Введение в арт-терапию: учебное пособие. — М.: «Коги-то-Центр», 2007. С 90 — 95 с: ил.
2. Киселева М. В. Арт-терапия в практической психологии и социальной работе. — Речь, 2007. — 336 с, илл.
3. Копытин А.И. «Основы Арт-терапии».
4. Лебедева Л.Д. Педагогические аспекты арт-терапии// Дидактика.
5. Практикум по Арт-терапии/ Под. ред. А.И. Копытина.
6. Тимофеева Н.И //Особенности арт-терапии в школе.

ART THERAPY METHODS USED IN WORK WITH CHILDREN AND ADOLESCENTS

In the article, the history of art therapy, the main purpose of conducting art therapy method; main types of art therapy; advantages of using art therapy methods in working with school children are analyzed.

Key words: art therapy, diagnosis, therapy, creative activity, artistic experience.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Л.С. МҰХАМЕДОВА

*Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
магистрант
Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы
e-mail: mukhamedova.lazzat@mail.ru*

ғылыми жетекші – А.Б. ТУРКМЕНБАЕВ

*Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
п.ғ.к., профессор
Қазақстан Республикасы, Ақтау қаласы*

**ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ
ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУЫ**

Шығармашылық қабілеттер мәселесі барлық уақытта адамдардың үлкен қызығушылығын тудырды. Алайда, бұрын қоғамда шығармашылық қабілеттерді дамытуға ерекше қажеттілік болған жоқ. Таланттар әдебиет пен өнердің шедеврлерін өздігінен жасады. Ғалымдар ғылыми жаңалықтар ашты, осылайша дамып келе жатқан адамзат мәдениетінің қажеттіліктерін қанағаттандырды. Ал қазіргі ғылыми-техникалық прогресс дәуірінде адамзаттан ұтқырлықты, ойлаудың икемділігін, жаңа жағдайларға тез бейімделуді және мәселелерді шешуде шығармашылық көзқарасты талап етеді. Мақалада оқытудағы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту туралы ой қозғалады.

Кілт сөздер: оқыту, шығармашылық қабілет, шығармашылық іс – әрекет, танымдық дағды, дамыту.

Шығармашылық мәселесін тану шын мәнінде күрделі және көп қырлы. Философтар, психологтар және педагогтер "шығармашылық" ұғымын теориялық талдаудың негізгі аспектілерімен жұмыс жасады. Тар мағынада, шығармашылық – бұл бұрын-соңды болмаған және әлеуметтік-тарихи құндылығы бар сапалы жаңа нәрсені тудыратын адам әрекеті. Неғұрлым кең мағынада шығармашылық дегеніміз – бұл, адамның білім нәтижелері, шешімдері, әрекет ету әдістері, материалдық өнімдер арқылы жасалатын кез-келген практикалық немесе теориялық іс-әрекеті. Ең бастысы – жаңа материалдық немесе рухани құндылықтарды құру процесі. Шығармашылықтың өзіндік бағалау критерийлері, өзіндік құндылықтар шкаласы, психофизикалық құрылымы, жеке тұлғаның дамуындағы субъективті және объективті маңызы бар. Шығармашылықтың табиғатын түсіну адамның жеке басының психологиялық және физиологиялық ерекшеліктерін қарастырудың ажырамас бөлігі. Шығармашылық тұжырымдамасы жеке бастаманы білдіреді және негізінен адам қызметіне қатысты қолданылады. «Шығармашылық» пен «жаңашылдық» ұғымдары бір – бірімен тығыз байланысты. Себебі, шығармашылық қабілет жаңашыл көзқараспен қатар дамиды.

Тұлғаның іргелі сипаттамаларының бірі жаңашылдық немесе креативтілік болып табылады. Жаңашылдық немесе креативтілік шығармашылықтың жалпы әмбебап қабілеті ретінде қарастырылады. Ол белгілі бір жеке құрылыммен анықталады және ақыл – ой операцияларын орындау жылдамдығы мен дәлдігінің, логикалық ойлау қабілетінің, ауызша ассоциациялардың өзіндік ерекшелігінің, шығармашылық ойлау мен қиялдың болуымен сипатталады [1; 157–159б].

Қарастырылып отырған мәселенің педагогикалық аспектісі студент тұлғасының жоғары белсенділігіне негізделген оқытудың жаңа мазмұнын, формалары мен әдістерін іздеуге әсер етеді. Бұл таңдалған қызмет түріне қабілеттердің болуына тікелей байланысты. Олардың табиғатын, даму принциптерін

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

білу олардың тиімді дамуына жағдай жасауға мүмкіндік береді. Көптеген зерттеулерде "шығармашылық" ұғымы "қабілет" ұғымымен байланысты қарастырылады. Демек, оқу мақсаттары үшін шығармашылық сипаттағы іс-әрекеттерді жүзеге асыру арқылы субъективті түрде жаңашылдықтың құрылуы маңызды. Сонымен, оқу процесінде шығармашылық арқылы оқушының сипатталған және реттелетін әрекеттер жүйесін қолдана отырып, объективті және субъективті түрде шығармашылық сипаттағы әрекеттер арқылы жаңашылдықты құру қабілетін қарастыруға болады. Шығармашылық процесінде білім мен іс-әрекет әдістерін игере отырып, оқушылар өз бетінше білім мен дағдыларды игеру қабілетіне ие болады. Оқушының кез – келген ақпаратты жеткілікті түрде меңгеруі үшін тек қана ынталандыру жеткіліксіз болып көрінеді, сондықтан оған жаңа, жетілдірілген түсінік, шеберлік, нәтиже қажет. Бұл тұрғыда оқушылар білімнің, дағдылардың қазіргі және алдыңғы қорын қолдана отырып, шығармашылық іс – әрекет ұйымдастыруы қажет.

Жалпы қабілеттердің дамуының екі деңгейі бар: репродуктивті (жоғары шеберлік) және шығармашылық (жаңаны жасау қабілеті)[2; 130б]. Осыған байланысты, шығармашылық деңгей шығармашылық қабілеттер тұрғысынан қарастырылады. Психологиялық сөздікте шығармашылық шығармашылықты қамтамасыз ететін психикалық қасиеттердің жиынтығы ретінде анықталады. Бұл қасиеттер стандартты емес ойлау қабілеті бар шығармашылық адамға тән болады. Оларға қиял, ақылдың икемділігі, дивергентті ойлау, шығармашылық ынталандыру және басқа да қасиеттер жатады.

Шығармашылық қабілеттердің маңызды көздерінің бірі – мотивация мәселесі, тұлғаның мотивациялық құрылымы. Адамның мотивациясы мен мінез – құлқының интегративті ішкі факторы қажеттіліктерді, мүдделерді, армандарды, идеалдар мен сенімдерді біріктіретін жеке тұлғаның бағыты болып табылады[3; 82–88б]. Шығармашылық қабілеттерін ынталандыру (шығармашылыққа деген қажеттілік) – шығармашылық іс – әрекеттің мазмұнымен тікелей байланысты мотивтер басым болатын шығармашылық тұлғаның негізгі сипаттамаларының бірі. Шығармашылық тұлғаның мотивациялық ерекшеліктері – бұл шығармашылық үрдістің өзіне, өзін – өзі көрсетуге деген ұмтылыс, шығармашылық іс – әрекеттің мазмұнына тұрақты ынта.

Кез – келген іс-әрекет өте күрделі және өзара байланысты білім болып табылады, оған барлық дерлік жеке қасиеттер, соның ішінде қабілеттер кіреді. Оның үстіне, оның құрамдас бөліктері тұрақты қарым – қатынаста және трансформацияда болады, әсіресе егер ол адамның материалдық немесе рухани өнімді шығармашылық түрлендіруге бағытталған болса. Осы тұрғыдан алғанда, іс – әрекет дегеніміз – адамның белгілі бір білім, білік және дағды қорына негізделген айналадағы шындықты шығармашылық өзгерту. Демек, шығармашылық – бұл адамның әлеуметтік маңызы бар жаңа түпнұсқа туындыларын жасайтын іс – әрекеті. Шығармашылық қызметке деген қажеттілік белгілі бір жаңа өнімге деген әлеуметтік қажеттілікке байланысты. Бұл шығармашылық идеяның, жоспардың пайда болуына әкеледі, жаңасын құруда қозғаушы күш ретінде қызмет етеді.

"Шығармашылық", "шығармашылық қабілеттер" категорияларын зерттеу осы ұғымдардың мазмұнын нақтылауға мүмкіндік берді. Шығармашылық ұғымы оқушылардың зияткерлік белсенділігінің ең маңызды формаларының бірі ретінде, әр түрлі шығармашылық іс-әрекеттің сәтті орындалуын қамтамасыз ететін жалпы қабілет ретінде анықталады; оқыту үрдісіндегі шығармашылық қабілеттер оқушының шығармашылық қызметті жүзеге асыру үшін маңызды шығармашылық сипаттағы әрекеттерді орындау қабілеті ретінде анықталады, ол келесі компоненттерге негізделген: танымдық, мотивациялық және белсенділік, іс –

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

әрекетті шығармашылық. Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, әрқайсысына жеке тоқталып өтейік:

1. Шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың танымдық компоненті оқушының білімінің кеңеюімен байланысты. Алынған ақпарат негізінде оқушылар танымдық белсенділікті, оқуға деген қызығушылықты дамытады, белгілі бір ақпаратты қабылдауға байланысты жеке қалаулары пайда болады. Танымдық кезең танымдық мотивтер мен декоративті – қолданбалы іс-әрекеттегі белсенділіктің тұрақты сипатында, бастамашылдықпен, тәуелсіздікпен, шығармашылық импровизациямен бірге көрінеді.

2. Шығармашылық қабілеттерді қалыптастырудың мотивациялық және белсенділік компоненті белгілі бір іс – әрекетке тұрақты ішкі қажеттілік, шығармашылық мотивтердің үйлесімі, жоғары нәтижелерге қол жеткізуге деген ұмтылыс ретінде сипатталады. Ол шығармашылық белсенділікке оң реакцияны, өз іс-әрекеттерін басқара білуді және оқушылардың өзіндік баға беру қабілетін дамытуды қамтиды.

3. Іс – әрекетті шығармашылық компонент – бұл қиялға қабілеттілік, шығармашылық міндеттерді тәуелсіз, ерекше орындауға бейімділік, алынған білім мен дағдыларды жаңа жағдайларға ауыстыру мүмкіндігі. Білім алуда іс – әрекетті шығармашылық компонент басты қажеттіліктердің бірі. Себебі, осы арқылы оқушылардың оқуға деген ынтасы мен қызығушылық деңгері де арта түседі.

Ал енді «шығармашылық қабілеттер» ұғымына тоқталсақ, шығармашылық қабілеттер – бұл оқушылардың шығармашылық сипаттағы әрекеттерді орындау қабілетінде көрінетін және белгілі бір қызмет өнімдерінде жүзеге асырылатын мүмкіндіктері. Айта кету керек, шеберлік – бұл толығымен саналы түрде орындалатын әрекет қабілеті. Дағды, әдетте, бастапқы кезеңде оқушы түсінетін және өздігінен көбейтуге болатын білім түрінде көрсетілген деңгеймен байланысты. Осы дағдыны практикалық қолдану үрдісінде шығармашылық қабілеттерін ашу мүмкіндігі мол [4; 877 – 881б]. Қазіргі заманғы ғылымдар шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудағы педагогикалық міндеттерді өте кең түсіндіреді (зияткерлік, эстетикалық қасиеттерді дамыту, ғылыми дүниетанымды дамыту, коммуникативті қабілеттерді дамыту) және оларды шешу жеткіліксіз дамыған болып қала береді. Шығармашылық пен шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың бірыңғай теориясы жоқ. Шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың педагогикалық аспектілері туралы мәселені зерттей отырып, "қалыптастыру" ұғымының мазмұнын нақтылауға болады.

"Қалыптастыру" ұғымын тар мағынада да, кең мағынада да қарастыруға болады. Педагогикалық әдебиеттерде "қалыптастыру" ұғымы көбінесе адамға бақыланбайтын, кездейсоқ әсер етуді білдіру үшін қолданылған. Қазіргі ғылымда «қалыптастыру» барлық факторлардың – экологиялық, әлеуметтік, экономикалық, идеологиялық, психологиялық және т. б. әсерінен адамның әлеуметтік болмыс ретінде қалыптасу үрдісі ретінде анықталады. Философиялық, психологиялық – педагогикалық түсіндірулерді талдау және зерттеу үшін "шығармашылық", "шығармашылық қабілеттер", "қалыптастыру" категорияларын нақтылау негізінде "оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру" ұғымын қарастырамыз, бұл оқушылардың шығармашылық іс-әрекеттеріндегі мүмкіндіктерін көрсетуге мүмкіндік береді.

Оқыту үрдісінде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытудың маңыздылығы жоғарыда талқыланды. Енді осы шығармашылық қабілеттерді қалай дамытуға болады? Бұл сұрақтың жауабы өте ауқымды және күрделі. Себебі, оқыту үрдісін жалпылама түрде қарастырғанның өзінде, оқытылатын пәндерді атап өтуге міндеттіміз. Шығармашылық қабілетті дамытудың жалпы тәсілдері туралы кез – келген педагог білуі қажет. Сол сияқты, кез – келген пәнде өзіндік шығармашылық

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

қабілетті қалыптастыру әдіс – тәсілдері болуы қажет. Педагог ретінде шығармашылық қабілетті дамыта білу кәсіби шеберлікке жатады. Егер педагог алдына келген оқушыға білім беріп қана қоймай, пәнге деген қызығушылығын арттырса, шығармашылық қабілетін де аша білуі керек. Марк Фишер «әрқашан шығармашыл болу – күдіретті болумен тең. Қажет болған кезде шығармашылықпен айналысудан, кез – келген уақытта проблемалық мәселелерді шешуге және жаңа тұжырымдамаларды жасауға дайын болудан гөрі жарқын болашаққа сенімді кепілдік жоқ» деп шығармашылық қабілеттің қандай маңызды екенін түсіндірген[5].

Педагог ретінде оқыту үрдісінде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін стартап жобаларды қолдануды ұсынамын. Стартап жобамен айналысуды кез – келген пәнді оқытуда қолдануға болады. Түпкі мақсат шығармашылық қабілетті талап ететіндіктен, қай пәнде болмасын стартап жобаны құрып, дайындауға болады деп ойлаймын. Дегенмен, стартап жобалар зерттеу жұмысына және жоспар құруға белгілі бір уақытты талап етеді. Стартап жобамен жұмыс білім алушының жоғарғы талғамды ізденісін, тыянақты зерттеу жүргізуін, шығармашылық қабіленінің жоғары болуын, жаңашылдыққа ұмтылуын талап етеді. Стартап жоба жасау барысында білім алушының шығармашылық тұрғыдан ойлауы неғұрлым жоғары деңгейде болуы маңызды. Себебі, әлемдік технологиялардың даму үдерісін бақылай отырып, ешбір жерде қайталанбаған, жаңашыл нәрсені ойлап табу керек. Сонымен қатар, стартап жобаларда оқушы сол жеткен жетістігі арқылы өзінің жобасын бизнеске айналдыру маңызды болып табылады. Қорыта айтқанда, стартап жобамен айналысқан оқушы тұлғалық жағынан да, қабілет жағынан да жан – жақты дамиды. Стартап жоба арқылы оқушының шығармашылық қабілетін дамыту бұл мен ұсынған тәсіл ғана. Алдағы уақытта оны ары қарай әлі де зерттеу және жүзеге асыру мақсаты көзделіп отыр.

Педагогтың мақсаты – оқушының пәндерді меңгеруі ғана емес, өмірлік жолына қажетті біліммен бөлісу, тұлғалық дамуына ықпал ету, сондай – ақ болашағына қажетті дағдылары мен қабілеттерін дамыту болып табылады. Сондықтан, әрбір педагог оқушының шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға, оны дамытуға өз лесін қосуы қажет деп ойлаймын.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Дыбина О.В. Вещный мир как средство развития творчества детей // Теория и практика общественного развития. – 2014. – № 2. – С. 157–159.
2. Ключкова Г.М. Моделирование креативной образовательной среды как необходимое условие создания технологии творчества будущих бакалавров // Научно-практический журнал «Вестник психотерапии» № 34 (39). – Санкт-Петербург: ВЦЭиРМ им. Никифорова МЧС России, 2010. – 152 с. (С. 82–88).
3. Лук А.Н. Мышление и творчество. – М.: Политиздат, 1976. – С. 144.
4. Ценёва М.А. Модель формирования творческих способностей студентов педагогического образования посредством декоративно-прикладного искусства // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 9–4. – С. 877–881.
5. Интернет көзі: <https://www.facebook.com/learnteachweb1/photos/быть-всегда-творческим-значит-быть-всесильным-марк-фишертворческий-потенциал-люб/923869891437790/> .

DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE ABILITIES IN THE LEARNING PROCESS

The problem of creative abilities has aroused great interest among people at all times. However, in the past, there was no special need for the development of creative abilities in society. The talents created masterpieces of literature and art on their own. Scientists made scientific discoveries, thus meeting the needs of the developing human culture. And in the modern era of scientific and technological progress, humanity requires

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

mobility, flexibility of thinking, quick adaptation to new conditions and a creative approach to solving problems. The article reflects on the development of students' creative abilities in teaching.

Key words: learning, creative abilities, creative activity, cognitive skills, development.

A.F. МУХТАР

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы,
курсант,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

ғылыми жетекші – майор А.К. САРИЕВА

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы,
аға оқытушы, гуманитария ғылымдарының магистрі,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: sarieva_1981@mail.ru*

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЖАҢАШЫЛДЫҒЫ

Заман талабына сай жаңа технология әдістерін үйрету, бағыт-бағдар беруші – оқытушылар. Елдігіміз бен бірлігіміз, ерлігіміз бен еңбегіміз сыналатын, сынала жүріп шыңдалатын үлкен емтихан. Барлық дамыған елдерде сапалы бірегей білім беру жүйесі бар. Ұлттық білім берудің барлық буынының сапасын жақсартуда заманауи бағдарламалар мен оқыту әдістемелерін, білікті мамандар ұсынудың маңыздылығы туралы айтылған.

Кілт сөздер: білікті мамандар, ұлттық білім, заман талабы, білім беру жүйесі.

*«Сабақ беру – үйреншікті жай шеберлік емес,
ол үнемі жаңаны табатын өнер»
Ж. Аймауытов*

Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында «Қазақстан – 2050» стратегиясы – барлық саланы қамтитын және үздіксіз өсуді қамтамасыз ететін жаңғыру жолы» делінген. Елдігіміз бен бірлігіміз, ерлігіміз бен еңбегіміз сыналатын, сынала жүріп шыңдалатын үлкен емтихан екендігі айтылған. Онда «XXI ғасырдағы дамыған ел дегеніміз – белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар» делінген. Барлық дамыған елдерде сапалы бірегей білім беру жүйесі бар. Ұлттық білім берудің барлық буынының сапасын жақсартуда заманауи бағдарламалар мен оқыту әдістемелерін, білікті мамандар ұсынудың маңыздылығы айтылған. Орта «Білім жүйесіндегі жалпы білім беретін мектептерді Назарбаев зияткерлік мектептеріндегі оқыту деңгейіне жеткізіп, оқыту нәтижесінде оқушылардың сындарлы ойлау, өзіндік ізденіс пен ақпаратты терең талдау машығын игеруі тиіс» делінген.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңына сәйкес «Әр баланың жеке қабілетіне қарай интеллектуалдық дамуы, жеке адамның дарындылығын, талантын, қабілетін дамыту» сияқты өзекті мәселелер енгізіліп отырғаны белгілі. Өйткені ғылым мен техниканы, өндірісті әлемдік деңгейде дамыту үшін елімізге шығармашылықпен жұмыс жасайтын білімді, жоғарғы дайындығы бар білікті мамандар қажет.

Бүгінгі таңда балалардың қабілеттерін жоғарғы деңгейде қанағаттандыратындай білім беру көптеген өркениетті елдерде саралап оқыту

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

принципінің негізінде одан әрі дамытылуда. Ол Франция, Америка, Германия, Англия, Жапония т.б. елдердің білім беру жүйесінде қазір жоғарғы деңгейде жүргізілуде. Қоғамымыздың қазіргі даму кезеңі мектептегі білім беру жүйесінің алдына оқыту үрдісін технологияландыру мәселесін қойып отыр. Осындай табиғи сұраныстарға орай, оқытудың әртүрлі технологиялары жасалып, мектеп тәжірибесіне енгізілуде. Мәселен, академик В.И. Монаховтың технологиясы, В.К. Дьяченконың ұжымдық оқыту әдісі, М.М. Жанпейсованың оқытудың модульді технологиясы және Ж.А. Қараевтың білім беру жүйесін ақпараттандырумен қатар оқушылардың өскелең оқу тәрбие үрдісін түгелдей терең дараландырып жаңаша білім алуына, өздігінен іздену сезімін ояту, дарындылық пен талапқа жол ашуға бағытталған технологияларын атап көрсетуге болады. Олай болса, оқытушы педагогикалық ізденіспен озық технологиялардың әдіс-тәсілдерін аса жоғары талғаммен қолдана білуі тиіс. Оқушылар алған білімдерімен келешекте белгілі бір мәдени ортада өмір сүруі үшін, яғни тез бейімделе алуы арқылы функционалдық сауаттылыққа қол жеткізеді. Әрбір сабақты өту барысында шынайы өмірмен ұштастыру оқушылардың функционалдық сауаттылықтарын және келешекте өз мамандықтарын дұрыс таңдауына әсер етеді.

«Сабақ беру – үйреншікті жай шеберлік емес, ол үнемі жаңаны табатын өнер» – деп бес арысымыздың бірі Ж. Аймауытов айтқандай, ұстаз әрқашан сабақты қызықты етіп, түрлендіріп өткізіп отыруы тиіс. Сонда оқушылардың пәнге қызығушылығы артып, өз беттерінше ізденіске ұмтылады. Сондай оқушының өз ізденісін тудыру соңғы кездері қатты қолға алынды, үлкен өзгерістерге ие болды.

Кеңестік мемлекеттен мұра болып қалған білім мазмұны жеке тұлғаның дамуына емес, білім, біліктілік және дағдыны (ББД) меңгеруге бағытталған. Мұндай тәсілдің нәтижесі белгілі: оқу пәндерінің шамадан тыс жүктемесі; білім мазмұны тұтастығының және жүйелілігінің жойылуы; оны бөлшектелген, нашар ұйымдастырылған, схоластикалық ақпарат конгломератына айналдыру; оны пайдалану тәсілі мен оның міндеті кейде мұғалімге де, оқушыға да белгісіз болды. Осыдан мұғалім мен оқушыға шамадан тыс жүктеме, оқуға қызығушылықтың төмендеуі, мектеп түлектерін даярлау сапасының төмендеуі туындады. Бұл туралы орыс педагогтері К.Д. Ушинский, Е.А. Ямбург, В.Н. Бацын және Э.Д. Днепров ашық жазды.

«Біз балалардың басына әртүрлі ештеңеге де қажет емес қоқысты үйіп-төгіп саламыз, кейін адам оны не істейтінін білмейді» – деп жазды К.Д. Ушинский.

Отандық білім беру жүйесінде реформаны жүзеге асыра отырып, біз оны мынадай бағытта дамытуды қамтамасыз етуіміз керек болды:

- бірыңғайлық пен біртұтастықтан – ашық әрі алуан түрлілікке;
- әрі-сәріліктен – жеке тұлғалық – бағытталғандыққа;
- бір жақты білімділіктен – білімді беру және еске түсірумен ғана түгенделмейтін, адамның көптеген және көп қырлы зияткерлік, көркемдік, рухани, практикалық іс-әрекеттеріне де есептелген іс-әрекеттік пен полимәдениеттілікке;
- схоластикалық, жалған академиялық, нәтиже жоқтығынан (бұл жерде білім мазмұнының ең көп бөлігі оқушылардың меңгеру мүмкіндігі мен қызығушылығынан тыс қалады) – өмірге ұмтылыс пен тиімділікке;
- репродуктивтіліктен және бейімдеушіліктен – қоғам мен жеке тұлғаның қазіргі өмірде серпінді болып жатқан өзгерістерге «үйлесіп» ғана қоймай, осы өзгерістерді жүзеге асыру, алға жылжыту қабілетін қалыптастырушы нәтижелілікке және дамытушылыққа [3].

Бірақ бұларды жүзеге асыру қиын болды. Сондықтан 11 жылдық мектептен 12 жылдық мектепке көшуді жүзеге асыра отырып, ең алдымен, осы проблемаларды шешу, яғни, оқытуды ұйымдастыру принципін өзгерту мен ондағы оқушының рөлін

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

білім, білік, дағдыны енжар «алушыдан» танымдық үдерістің белсенді субъектісіне айналдыру міндеті қойылды [4].

Білімді адамдардан гөрі тәрбиелі, жүректі адамдарды тәрбиелеу, баланың жүрегіне баратын білім беру керек екеніне көзіміз жетті емес пе? «Жүрек – адам тәрбиесінің темірқазығы» — дейді Абай атамыз. Амалдың тілін алса, яғни арды ойламай, тек пайда ойласақ, жүрек ұмыт қалады. Баланы тұлғаға бағыттау – жүректі сүйіспеншілікке толтыру.

Бала кезінен бастап бала тәрбиеленетін орта жылылыққа, сүйіспеншілікке толы болу керек. «Жаратушының қолынан шыққан нәрсе әдемі болады да, адам қолында бұзылады» (Ж. Руссо). Демек, белсенді тұлғаны тәрбиелейтін, дамытатын – ортасы, достары, мұғалімдері.

Біздің міндетіміз – баланың бойындағы ерекше қасиеттерін табу, оны дамытуға кемшіліктерін байқап, оған көмектесу.

«Білімді математикаландыру керек» (Н. Назарбаев), яғни баланы жүйелі ойлауға үйрету. Бала алдына лайықты мақсат қойып, мәселені шешудің жолдарын біліп, сол мақсатқа жетудің мүмкіндіктерін дұрыс пайдалануы керек. Сондықтан да кездейсоқтықтан, әр түрлі ситуациялардан шығу жолдарын қарастыруда дұрыс шешім қабылдау, әрекет жасау қабілетін есепке алатын құзырлылықты нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесінің сапалық критерийі ретінде зерттеу – бүгінгі күннің талабы.

Адамзаттың өзі жаңа сапаға ауысты. Қарым-қатынас стилін өзгерту талабы туындады. Әр баланың өзіндік ерекшелігі болады. Көру арқылы ой қорытатындар (визуалдар), есту арқылы пікір жинақтайтындар (аудиалдар) болады. Біреулері көргенін тез қабылдап, біреулері естігенін есте сақтайды. Сонымен қатар балалардың кинестетик деп аталатын тағы бір тобы бар. Олар бәрін өздері қолдарымен ұстап, бақылап жылжытып, өзі жасағанды ұнатады.

Ал көбінесе біздер балалардан қозғалмай отыруды талап етеміз. Мұндай жағдайда кинестетиктер ешнәрсені жөнді ұға алмайды. Сонан кейін оқуға деген қабілетін жоғалтады.

Ұстаздың қоғам өмірінде алатын орны мен олар атқарып отырған міндеттердің айрықша маңыздылығын Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев «Мұғалімдер – қоғамның ең білімді, ең отаншыл, ең санампаз бөлігі болып табылады... Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер – бүгінгі мектеп оқушылары, мұғалім оларды қалай тәрбиелесе, Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан ұстазға жүктелетін міндет өте ауыр» – деп атап көрсетті. Ендеше білім беруде мұғалім білігі мен білімі мол мамандыққа дәл мұғалімге қойылғандай жоғары талаптар қойылмайды.

Еліміздің мәртебесінің биік болуы қоғам мүшелерінің, келешек ел қожасы – жас ұрпақтың белсенділігі мен іскерлігіне тікелей байланысты болмақ.

Бүгінгі таңда мұғалімдер басшылыққа алатын ресурстар, әдістемелік нұсқаулықтар баршылық. «Сол әдіс-тәсілдерді қалай пайдалану керек және қайтсек ол нәтижесін береді?» тағы басқа да сауалдарға шамамыз келгенше жауап беріп көрейік.

«Егер оқытуды біреудің басынан басқаның басына білім тасымалдау деп түсінсек, онда адамды ешнәрсеге де үйретуге болмайды» – деген Платон бір сөзінде.

Сол себепті қазіргі заманауи тәсілдерді енгізе білу мұғалімнің жасампаздық қабілетінің артуына үлкен әсерін тигізери сөзсіз.

Мұғалімнің шығармашылығы дами отырып, оқу үрдісінің сапалылығы артады және оқушы мен мұғалім арасындағы қарым-қатынас стилі өзгереді, жаңа сатыға көтеріледі.

Жаңа тәсілдерді білім беру үрдісіне енгізу – көзқарасымызды өзгертуге бағытталған үрдіс.

Әлемдік білім беру жүйесі де жеке тұлғаны қалыптастыруға бағытталған. Бұл ұстаным Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында жан-жақты сипатталған: «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу».

Тұлға дамуы оның белсенділігімен тығыз байланысты, өйткені адам бірінші кезекте өз қолымен жасағанды елейді, ескереді, есте сақтайды. Кеше тұлғаның «миы», «басы», «ақылы», «интеллекті» бірінші орында еді, ал бүгінде адамды бағалауда біз бірінші кезекте оның ішкі дүниесін, рухани ахуалын, адамгершілік қасиеттерін ескереміз. Абайдың «Адам бол» деген рухани қағидасы бүгінде білім игеру жүйесінің басты қағидасына айналып отыр.

Білім беру реформаларын сапалы жүзеге асыру жолдарын қарастыруда әлем елдерінің, соның ішінде, Жапонияны алатын болсақ, біздің балаларымыздың білім сапасы Жапония елінің білім сапасынан айтарлықтай төмен екендігі анықталған. Олар біздің оқушыларымызға қарағанда едәуір аз пән оқиды. Жапонияда жеке тұлғаның эмоционалдық бет-бейнесін қалыптастыратын пәндер 70%-ды құрайды. Жеке тұлғаның рухани-адамгершілік тәрбиесіне айтарлықтай көп уақыт бөлінеді [2].

Мұғалім мен тұлға арасындағы қарым-қатынаста рухани-адамгершілік байланыс орнатып, ынтымақтастыққа қол жеткізуде Ш. Аманашвили мұғалімдерге мынадай кеңес береді: «Педагогикалық үдерісте баламен тіл табыса білу, яғни балаға өз ойын, талғамын, көңілдегісін айтуға рұқсат беру тәрбиешіден көп шеберлікті талап етеді.

Осынау қарым-қатынаста бала жанының қозғалысымен ынтымақтастық тапқан кезде бала өз бойындағы табиғи дарынын ашады, ал мұғалім өзінің шығармашылық жігер қуатының жемісін көруге мүмкіндік алады.

Басқаша айтқанда, бала шығармашылығы мұғалім шығармашылығымен ұласып кетеді. Мұндай жағдайда мұғалім мен оқушы арасында тұтастық пайда болады» – деп рухани-адамгершілік қай кезде орнығатынын пайымдайды.

Ұстаз үшін нәтижеге жету шәкіртінің білімді болуы ғана емес, білімді өздігінен алуы және алған білімдерін қажетіне қолдану болып табылады. Бүгінгі бала – ертеңгі жаңа әлем. Оқушының дамуына әсер етуші әлеуметтік фактор негізінде оқушы, мұғалім, ата-ана, басқа пән мұғалімдері ынтымақтасуы керек.

Заман талабына сай жаңа технология әдістерін үйрету, бағыт-бағдар беруші – мұғалімдер. Оқушылардың жаңа тұрмысқа, жаңа оқуға, жаңа қатынастарға бейімделуі тиіс. Осы үрдіспен бәсекеге сай дамыған елдердің қатарына ену ұстаздар қауымына зор міндеттер жүктейтінін ұмытпауымыз керек.

Ы. Алтынсарин: «Мұғалімдік мамандық – бұл адамтану, адамның күрделі және қызықты, шым-шытырағы мол рухани жан дүниесіне үңіле білу. Педагогикалық шеберлік пен педагогикалық өнер, ол – даналықты жүректен ұға білу болып табылады» – деген екен.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Подласый И.П. Совершенствования методов обучения. в кн.: Выбор методов обучения в средней школе / под ред. Ю.К. Бабанской. М., 1991.
2. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно воспитательного процесса. Методические основы. М., 1982.
3. Курт Мередит, Джинни Стил, Чарльз Тэмпл, Скот Уолтер. Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту. Әдістемелік құрал. Алматы, 2000.

INNOVATION OF THE MODERN EDUCATION SYSTEM

Training in new technological methods according to the requirements of the time, quidens-teachers. This is big exam that will test our country and our work. All developed countries have a unique quality education system. The importance of offering modern programs and teaching methods, qualified specialists in improving the quality of all generations of domestic education was noted.

Key words: qualified specialists, domestic education, modern requirements, education system.

¹ **M.B. NURTAZINA,**

² **N.A. NURITDENOV**

^{1,2} *L.N. Gumilyov Eurasian National University,
The Republic of Kazakhstan, Astana city,*

¹ *Doctor of Philological Sciences, Professor
e-mail: maral0204@mail.ru*

² *4th year student of Philological Faculty
e-mail: nurbergen0527@mail.ru*

MODERN LANGUAGE YOUTH DISCOURSE: COMPLIANCE WITH ETHICAL AND SPEECH STANDARDS

Particular attention is paid to the problem for formation the media culture of young people of the Republic of Kazakhstan in the aspect of the analysis of modern language youth discourse with an emphasis on the issue of language and speech compliance with ethical and speech norms. The media space is considered as a specific communicative space, which has a dynamic nature of live communication and a special emotional coloring of speech. Concrete examples prove the idea that awareness in the field of ethical and speech norms helps today's youth to improve their communicative culture by communicating in the media space.

Key words: media space, speech behavior, social networks, youth discourse, ethical and speech norms.

Introduction. Conceptual Framework

As a result of human communicative culture, speech behavior and speech culture are the definition of speech reality, forms of existence and functioning of the language [1; p. 118-119]. In this context, it can be said that oral communication in the media has a dynamic nature of live communication, but at the same time it is critical of the selection of arguments and the emotional coloring of speech. It is social networks that at the present stage form public opinion, tastes and values of a person. Therefore, knowledge of ethical and speech norms helps modern youth improve their communicative culture by communicating in the media space. The priority is the analysis of speech culture in the youth media-cultural environment, where communication acquires an informal status, is an alloy of interactive communication. The results of an applied linguo-sociological study of the youth network communication paradox in the media discourse in the Internet environment are presented.

In this regard, we would like to note that in the socio-cultural sphere of the digital community, under the influence of the global network and the communication carried out in it, such universal values as the picture of the world, ideals, norms, knowledge, traditions, opportunities for self-realization, self-expression and identification that are also undergoing changes, which have different effects on today's youth.

In itself, the media-cultural space in the light of network communication contributes to the fact that young people, having innovative potential, not only consume

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

information provided by the Internet environment, but also produce and distribute it themselves [2]. This is explained by the high level of mastering computer skills and the ability of young people to actively use modern IT technologies - information and communication tools for methods of searching, collecting, storing, processing, providing, disseminating information.

In addition, high creative potential allows young people to carry out creative activities. Secondly, among all social groups, it is young people who need information of a different nature, since they are the main driving force behind the progress of society. Easily mastering modern technological developments and achievements, it is young people who support the gadget revolution and contribute to the spread of new ideas and initiatives. Thirdly, young people today represent a generation professing the ideals of freedom and democracy, going through the stage of their civil development in the era of the formation of interactive cyberspace [1; p. 129]. This creates a new environment for people to communicate. The style of the exchange of life experience is largely determined by such types of communication as e-mail, mailing lists, forums, virtual postcards and chats, which, according to D. Brenda [2; p. 188-189], the spirit of "playfulness" or the architectonics of adventurism, fun, the desire for experimentation.

In addition to positive factors, there are also those that put young people in a discrediting position: a socially disadvantaged and insufficiently protected group, dependent on parents, limited in resources, experiencing the threat of unemployment. The study of preferences, patterns of behavior and ways of self-realization of young people is relevant in modern anthropocentric science and is considered by scientists from various angles.

The youth environment is characterized by anonymity, attitudes towards the materialization of concepts, well-being, communication rather business-like than trusting, positive attitude, which is expressed in communication through the use of youth slang, jargon and language games. The activity of youth takes place in a special field, called socio-cultural, since this is a special social area in which human activity is carried out, mediated by linguistic means and reflecting the spiritual content, world-outlook, worldview.

So, we can observe the following ambivalent characteristics and distinctive features of young people in verbal communication in real communication and in social networks: for example, communication in real communication implies the fact that young people are not sufficiently adapted to the conditions of non-network activities and especially etiquette speech communication; in social networks, young people demonstrate high social skills, actively make contact.

Media speech behavior of youth in the digital environment

In the context of modern interpersonal communication in the digital environment, the problem of optimizing speech communication becomes the most significant due to the need to analyze the types of etiquette / non-etiquette media speech behavior of communicants in network communication as a complex multidimensional phenomenon in accordance with the criteria for correct communication, as well as with the strategy of politeness, tolerance, stylistically marked language and speech means in terms of the ethics of their use [4; 5]. The widespread use of virtual communication through social networks, chats, blogs and the rules of etiquette behavior leads to the fact that the value priorities of modern society and speech etiquette are also changing under the influence of extralinguistic and geopolitical conditions and the axiological picture of the world.

The processes of Internet communication, like any communication, require compliance with the standard of speech interaction and positive communication [6]. It is known that widespread opportunities for freedom of speech and anonymity violate moral and linguistic norms: freedom of speech and the anonymity of digital reality often leading to adverse consequences; rude expressions, insulting attacks, the use of a large number of

jargons and invectives with emphasis on verbal aggression (hereinafter referred to as VA) and feelings of verbal emotion and feelings in the form of “toxic relationships” in Internet communication and “hate speech ” began to prevail in everyday and institutional communication [7] as “omnipotent” (the term of A.P. Skovorodnikov [8], especially in the texts of comments to texts and statements on the Internet. Communicators in virtual interaction “transition to personality” to strengthen the negative evaluative component in terms of conveying insult, belittlement, psychological expressions of violence to strengthen and intensify their own authority and self-esteem as catalysts for social and political conflicts.

A “new axiosphere” [3], new axioms of speech behavior and a “discourse of new sensitivity” [3; p. 10-11], which contributed to the need to study the conflict linguistic aspects of the study of Internet communication and their systematization, are being formed. Let's consider a modern language youth discourse that goes beyond ethical and speech norms, but rather typical forms of implementation and their distribution in network communication. They can be called non-etiquette media speech behavior of communicants in network communication.

Research results and discussion

Communicative and ethical ignorance, involuntary violation (even uncontrolled) and the failure of the very process of communication norms are not always recognized by the participants in speech interaction. In this regard, explicit (open, conscious) and implicit (hidden, unconscious) forms of the communicant's aggressive intention can be distinguished: conscious manifestation of VA - threats, insults, direct speech attacks and attacks on the addressee - usually occur in a situation of resentment, an open demonstrative manifestation of negative relationship to another communicant, when the initiator of the interaction uses pejorative vocabulary in such a situation, dysphemisms.

An unconscious (hidden) manifestation of VA occurs in a situation where the initiator of communication tries to evoke negative feelings and emotions in the addressee, and, most likely, when the addressee himself did not have malicious intent and intentional intention to offend. But nevertheless, the recipient can perceive such a speech statement using metaphors, epithets, set expressions to convey attitudes towards the current situation as an aggressive attack that causes him mental and moral harm and permanent traumatic stress disorder. Such a “vector change” of the entire communicative act leads to a successful / unsuccessful interpretation of the communicative process, for example: “*slap someone in the face*”; “*continue to pour a stream of dirt on those who left, who will be thrown further with giblets into the trash, and they will beg.*”

As a fact of speech communication, unethical media-speech behavior can be considered within the framework of a functional approach to language, and therefore we can talk about a communicative-discursive approach, discursive indicators, intentional and communicative-pragmatic aspects. Thus, the communicative-discursive approach in one way or another affects the communicative, axiological and cognitive aspects of speech, contributes to the formulation of general principles that usually guide the speaker when implementing one or another type of speech behavior that is intertwined with social and psychological factors.

Discursive indicators of the destructiveness of VA are associated with the conscious intention of the communicant with the target setting of the impact on the addressee: these can be various strategies of negative attitude, non-cooperative speech behavior, manipulation and conflict. In this perspective, in the communicative process, each of the participants contributes his vision, his role, has his own value orientations of speech behavior (destructive or harmonious). Therefore, VA, or deliberate deformation, in interpersonal communication can be considered as a deliberate “intrusion” into the recipient's personal axiological space in order to impose their own scenario for the development of the action and obtain the desired perlocutionary effect. In this case, the

addresser changes the subject of speech in a convenient (negative) direction for him and with a negative modality.

It is our deep conviction that we should talk about the most typical arsenals of VA manifestations at the lexico-semantic and grammatical language levels. Thus, the lexical-semantic level of VA can be represented by several groups of phenomena with an obligatory expression of emotions and feelings that become open and public in the digital environment. Especially when the nuclear zone of our linguistic consciousness includes lexemes and phrases that describe emotions, experiences, feelings.

Let us give examples of the use of such nominations from social networks. Tokens and expressions of aggression, such as "toxic" and in relation to the subject, and even inanimate objects, express a hidden effect on people without taking into account their interests, violating the personal boundaries of people, manipulating them. As a rule, after communicating with such people, a feeling of fatigue, depression, irritation and exhaustion may appear, as after meeting with an "energy vampire". Such an uncomfortable situation really poisons people's lives, makes them feel like a "squeezed lemon", for example:

a toxic person	toxic positivity
toxic partners and relationships	toxic wrappers
toxic release	toxic cartoon character
toxicity of American and European currencies	toxic oil
toxic hugs	there are toxic unions when partners suffer, but stick together out of habit.

The presented "linguo-creative" possibilities for the implementation of a virtual linguistic personality can be identified in the form of the use of jargons and creatives, in which suffixes of subjective and negative evaluation predominate, endowing the message with shades of irony, contempt, and pejorativity [1; 5; 6; 2], for example:

vile liberota	life flushed down the toilet
filter the grunt	the dollar has shriveled
freak show	nationalistic scum
bydlota	the prison cries for him
cunning-assed	not a single gyrus in the head
plebeians with low intelligence	hype man
monster	outrageous showman and balabol
cunning rogue	uncomplicated idiocy
bastards and geeks	provincial hysteria
motherly message	stupid
deceitful	pop pacifiers are breathless and chewing
like a stump	connoisseurs of frogs
liver and pasta	transvestite with a star.

The phenomenon presented through moral rhetoric in the form of invective vocabulary is aimed at discrediting the addressee, at creating constant internal tension, fear, depression, therefore it is perceived as offensive and contrary to the norms of public morality. Often the communicant voices the motives that prompted him to spread offensive statements, expressions of his own emotions and feelings about the events that are currently taking place and the behavior of people associated with them. As you can see, it is the language that becomes a tool for expressing emotions and experiences, for example,

a) pejorative expressions with evaluative semantics in the form of the use of verbs with a condemning meaning of reproach, claims against the addressee: *"And if you crap your country, you should have balls. Tie your balls in a tight knot and say: "I'm not with you"!; "you behave like a household disabled person and cattle"*;

b) expressive syntactic constructions with differential functional shades to express skepticism and doubts about the intellectual or physical abilities of the addressee: *“He will never be able to conduct such a program; he does not fit into the format, and may well become the host of some kind of freak show on the Internet, his niche is trash and outrageous”*;

c) zoosemantic metaphors for incorrect comparison with animals: *“Stop yelping, you limp and homeless dog”*; *“You were and still are a bully. The prison is crying for you, do I understand correctly?”*

d) irony, threats and curses in relation to the recipient: *“Do not spray with saliva, show greatness in front of the cattle! Get out in all four directions! We'll manage without you!”*

Conclusion

So, the description of the VA discourse must be carried out in different aspects, taking into account the expression of feelings, experiences and emotions, the intention to self-presentation, followed by a description of the virtual discourse genres: flame, flood, trolls, banter. The communicative-discursive approach contributes to the formulation of general principles that usually guide the speaker when implementing one or another type of speech behavior in VA, affects the communicative, axiological and cognitive aspects of speech. It should also be taken into account that statements with an estimated value of VA may contain different types and types of verbal aggression and even a whole group.

REFERENCES:

1. Alefirenko N.F., Nurtazina M.B. Discursive consciousness as a factor in the formation of media space // Language and speech on the Internet: personality, society, communication, culture. – M.: RUDN University, 2018. – P.116-128.
2. Brenda D. Cyberplay: Communicating online. (Oxford/New York, 2001). – 418 p.
3. Goldin V.E. Intranational speech cultures and their interaction // Questions of stylistics: problems of speech culture. - 2019. - Issue. 25. - P. 9-19.
4. Vlasov M.S., Sychev O.A. Web jargon in the lexical decision task: Is visual word recognition speed related to problematic internet use among young people? // Bulletin of TSU. Philology. 2021. No. 74. P.5-27.
5. Glazko P.P. Expressiveness as a criterion for differentiating personal discourse in the US media space // Society. Communication. Education. T.12. No. 1. 2021. S. 46-55.
6. Koshkarova N.N. Discourse of New Emotionality: Communicative Practices of Digital Reality // Political Linguistics. 2019. No. 5 (77). pp. 147-152.
7. Positive communication: monograph collection /Leontovich O.A., Gulyaeva M.A., Luneva O.V., Sokolova M.S.). M.: Gnosis, 2019. 296 p.
8. Skovorodnikov A.P. On superstrong verbal aggression and its modal antipode // Political Linguistics. 2019. No. 3 (75). pp. 12-21.

Б.Н.ОРАЗБАЕВА

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, студент
Қазақстан Республикасы, Орал қаласы
e-mail: Orazbaevabotagoz02@gmail.com*

ғылыми жетекші - Ж.Ж.НӘБИЕВА

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
оқытушы, магистр
Қазақстан Республикасы, Орал қаласы
e-mail: nabi.zhanar@inbox.ru*

ОТБАСЫНДА ТЕРІС ӘРЕКЕТТЕРДІ БОЛДЫРМАУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Қазіргі заманда ұлтымыздың рухани дамуында болашақ ұрпағымыздың ел болашағы деп мақтанарлықтай болуы үшін ең маңызды орын алатын ол әрине тәлім – тәрбие болып табылады. Атақты ойшыл Әбу Насыр әл Фараби: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие керек. Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне қауіп әкеледі». Мақалада отбасындағы тәлім – тәрбиенің алатын орны, ата – аналардың балаларына дұрыс тәрбие бере білуі, ескерілетін маңызды жайттар, бала жанын рухани дамыта отырып дұрыс тәлім – тәрбие беру мәселесі қарастырылған. Сонымен қатар қазіргі қоғамда орын алып жатырған отбасындағы қателіктер саралана отырып сипатталған. Педагогика саласындағы маңызды орын алатын отбасындағы тәрбиенің жүйелі болуы ең маңызды мақсаттардың бірі болып табылады.

Кілт сөздер: Ұлттық тәрбие, рухани сана, отбасы, бала тәрбиесі, тәлім – тәрбие, қарым – қатынас, адамгершілік қасиет, теріс қылықтар, табысты тәрбие.

Қазақ халқы өз ұрпағын инабаттылыққа, адалдыққа, жақсылыққа, қайырымдылыққа, еңбек сүйгіштікке, мейірімділікке тәрбиелеген. Бұлар ата – бабаларымыздың тарихи дәстүрімен бірге жасасып келген имандылық қасиеттер. Осы сияқты жоғары адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру, бала бойына егу отбасының борышы болды. Отбасы – бір – бірімен туыстық қатынаста өмір сүретін, ортақ тұрғын үйімен, экономиялық кооперациямен, ұрпақ қалдыру мақсатында ұйымдасқан әлеуметтік топ. Қазақ отбасын, атап айтсақ ата мен ана өз балаларын, керек десе немерелерін тәрбиелеуде бар күш – қуатын, бүкіл өмірін сарп еткен адамдар. «Баламды жанымдай көремін, баламның баласын баламдай көремін» деген нақыл сөздер босқа айтылмаған. Жалпы отбасының мынадай белгілерін айқындауға болады[1; Б. 22 –23].

1. Отбасы өзара туысқандық қатысы бар, әр түрлі жастағы және әр түрлі құқылы адамдардан біріккен ұжым.

2. Отбасын ерлі – зайыптылық, ата – аналық, балалардың ата – аналарына, ересектердің кішілерге және бір – біріне деген қарым – қатынас жасау міндеттері байланыстырып тұрады.

3. Ата – аналар мен балалар бір – бірінен бірі отбасын басқарумен, екіншілері сол отбасында тәрбиеленумен ерекшеленеді.

Отбасының түрлеріне тоқталып кетейік. Олар:

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Кесте 1

Отбасы қарым қатынасқа қатысты мынадай топтарға бөлінеді

Кесте 2

Жағымды отбасы – отбасындағы психологиялық жағымды ахуал және нақты эмоционалды өзара қарым – қатынас орныққан отбасы болып сипатталады. Жағымсыз отбасы жиі – жиі қақтығыстықтарда, нәтижесінде отбасы мүшелерінің эмоционалдық қатынасының бұзылуымен сипатталады. Амбивалентті – қайшылықтарға толы, бір ізділік жоқ бірде аса жақын, бірде тосырқаушылықтарға, қатынастарға толы отбасы.

Жағымсыз жағдайдағы отбасының сипаттамасы өте алуан түрлі – бұл ата – анасы баласына суыққанды қатынас жасайтын, тәрбиесімен айналыспайтын, баласының дамуына үшін жағдай жасамайтын отбасылар. Отбасындағы жағымсыз жағдайлар баланың дамуында, өмір салтында және мінез – құлық әрекетінің проблемаларына, құндылық бағдардың бұзылуына әкеледі. Ата – анасынан алынған рухани ауру балада өмір бойы жазылмайтын, невроз, депрессия, психосоматикалық аурулар түрінде көрініс тауып отырады. Ауыр салдар қалдыратыны, ата – ананың баланы жазалауы, күш көрсетуі. Бала және жасөспірімнің мінез – құлық әрекетіндегі қиындықтарынан ата – ананың өздерінің балалық шақтықтарындағы қиындықтары көрініс табады.

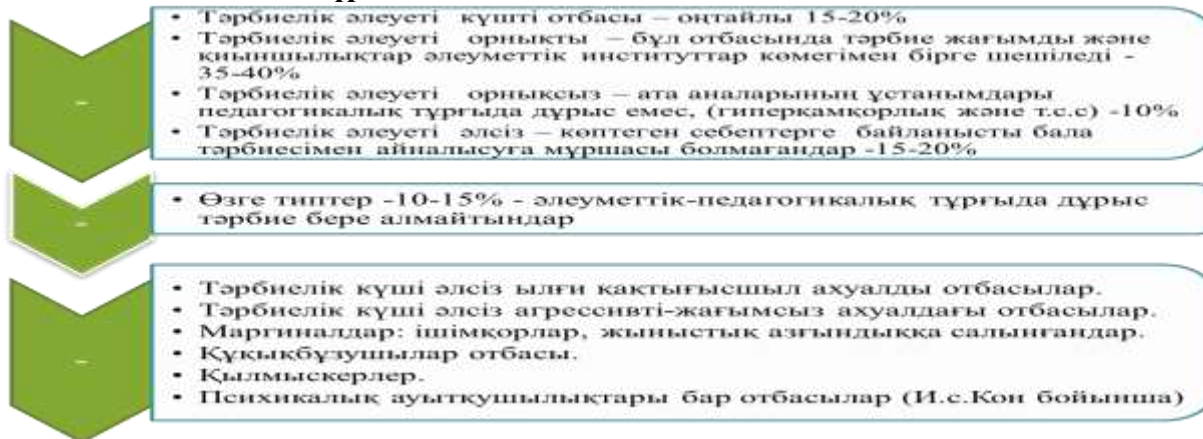
Психологтардың дәлелдеуінше қиын баласы бар ата – ананың өзі балалық шағында ата – анасымен конфликтілі қатынаста болғанын көрсетеді. Психологияның көптеген фактілерінің негізінде ата – ананың стилі бала психологиясында сақталып қалады деген қорытынды жасалды. Бұл өте ерте мектепке дейінгі жаста және санасыз түрде болады. Ересек болып жетілгеннен кейін, сол стильді қайта жаңғыртады, өйткені ол отбасындағы басқа қатынасты білмейді. Көп ата – ана өзін бұрын ата – анасы қалай тәрбиелесе, өз баласын солай тәрбиелейді. Зерттеу мәліметтерінің көрсетуінше, әлеуметтік – педагогикалық қолдау жүйесіне түскен балалар контингентінің барлығы дерлік стресстік жағдайда болғандарын дәлелдейді. Медик, психолог, психиатр, психотерапевт мамандарының көрсетуінше, мұндай балалар мінез – құлық әрекеттерімен ерекшеленеді. Мамандар бұл мінез – құлық әрекетін патология деп атайды. Мінез – құлық патологиясы негізінде сол мәдениетке тән емес мінез – құлық әрекетін айтамыз.

Отбасы өмірі әр түрлі материалдық және рухани үрдістермен сипатталады. Отбасы баланың жеке басының қалыптасуына екі жақты әсер етеді. Біріншіден,

отбасының материалдық жағдайын сипаттайтын өзіндік өмір сүру дәстүрі арқылы, яғни отбасы мүшелерінің материалдық және рухани қажетсінуі мен әлеуметтік құндылықтары арқылы әсер етеді. Екіншіден, әлеуметтік және белгілі бір мақсатқа бағытталған әсер. Отбасы мәселелерін шешуде әр түрлі саладағы мамандар өз пікірлерін ұсынуда.

Отбасының 10 түрлі типі: Г.М.Миньковский бойынша

Кесте 3

Отбасындағы қарым – қатынас стилдері Э.Г.Эйдемиллер бойынша:

Кесте 4

Қазіргі заманда оқыту мен тәрбиенің табысты болуы ата – аналардың тәжірибесіне, кәсіби шеберлігіне, мәдениетіне, ынтымақтастығына, отбасы мүшелерінің бір – бірін түсінушілігіне, өзара қарым – қатынасына, көзқарастарының және мақсаттарының бірлігіне байланысты. Ата – аналар күнделікті өмірде балаларының мінез – құлқына, қажетті қасиеттердің қалыптасуына назар аударады, тәрбие процесінде теріс қылықтарды болдырмаудың жолдарын іздестіреді. Отбасында тәрбие процесін шебер басқару үшін ең алдымен ата – ана өз өмірін, өз ісін дұрыс ұйымдастыра білуі қажет.

Теріс қылықтарды, әрекеттерді болдырмаудың қандай жолдары бар?

Отбасында ата – аналар тарапынан үстемдік жағдайында балалардың өз бетімен іс – әрекетін жасауына жол берілмейді, өз өміріне немесе отбасына байланысты бірден бір мәселені шешуге үй – іші кеңесіне қатыспайды. Осының нәтижесінде бала отбасында болып жатқан әлеуметтік өмірге, еңбекке, білімге, мәдениетке, саясатқа байланысты мәселелерге қатыспай сыртта қалады. Бұл жағдай баланың танымдық қабілетін дамуына, рухани және адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына бөгет болады.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Теріс қылықтардың бірі – қақтығысулық. Бұл отбасы мүшелерінің арасындағы қақтығыстардан туады. Олар бір – біріне наразылық білдіреді. Кейде сәл нәрседен ашуланып, орынсыз сөгудің нәтижесінде бір – бірінің беделіне нұқсан келтіреді. Осындай шиеленісу, қақтығысулық пайда болады. Олардың бірлігі бұзылады. Бұлардың барлығы бала тәрбиесіне зарарлы әсер етеді. Сондықтан ересек отбасы мүшелері ұстаздық міндетті ұмытпай, бала алдындағы өзінің жауапкершілігін толық сезініп, егесуді болдырмаудың мүмкіншілігін жасайды. Яғни отбасында болатын мұндай қақтығыстарды бала көзіне көрсетпей, санасына сіңірмей өсірген дұрыс. Өйткені бала естігенді емес, көргенді миына тоқиды. Кішкентай жақсы мен жаманның не екенін білмейтін бала үшін ата – анасының немесе отбасындағы үлкендердің әрбір әрекеті дұрыс болып саналады.

Балалар тәрбиесіндегі әке мен ананың, ересек отбасы мүшелерінің тарапынан қойылатын бірінғай талаптың және көзқарастың маңызы өте зор. Барлық тәрбиені дұрыс басқармаудың негізінде кейбір отбасында бір – біріне қарсы көзқарастар, қарсылық қақтығыстар туады. Бұл отбасы мүшелерінің бірлігіне, тәрбие жөніндегі ынтымақтастығына кері әрекет етеді. Отбасы тәрбиесінде кейбір әке мен ана өз балаларына үнемі жеткіліксіз көңіл аударады, жылы қамқорлық жасамайды. Ал жақсы салт – дәстүрлері қалыптасқан сәтті отбасы балалардың өміріне, ақыл ойының дамуына, іс - әрекеттеріне басшылық етеді. Отбасында болатын маскүнемдік, ұрыс – керіс, неке бұзушылық сияқты теріс әрекеттердің болуы тікелей әке мен анаға байланысты. Осындай өрескіл қылықтардың негізінде ата – ана бір – біріне дөрекілік өкпе сөздер айтады, бірін бірі кемсітіп абыройларын төгеді, өз қадірін түсіреді. Кейде олардың ұрыс – керісі төбелеске әкеліп соқтырады. Бұл жағдай балалардың жанын тебірентеді, өз үйінен жиіркенеді, ата – аналар үшін олардың сенімі болмайды[2; Б.56 – 57].

Отбасы тәрбиесінде әр түрлі сәтсіздіктен мейірімсіздіктен, жауапсыздықтан туатын кешірілмейтін қателіктерден отбасы және мектеп өмірінде «тәрбиесі қиын балалар» кездеседі.

Қиын балалар – бұлар жаны шатынаған, жүрек сезгіштігі дертті, өзінше оларға басқа адамдардың әділетсіздік жасайды деп қарайтын балалар. Мұндай балалар оқуға үй іші тіршілігіне және мектептегі сынып өміріне ықпалын жойған, нойыс, тәртіпсіз, түрлі дөрекілік істерге бейімді келеді. Қазіргі білім және тәрбие беру жүйесінде қайта құру саласында кезек күттірмейтін мәселелердің бір «тәрбиесі қиын балалар» болып отыр. Қазақстан Республикасының «Білім беру туралы» Заңында: «Балалардың отбасында тәрбиеленуі, олардың білім беру мекемелерінде тәрбиеленуімен ұштасып жатады» – деп жазылған[3].

Л.С.Выготскийдің, А.Н.Леонтьевтің, Д.Б. Элькониннің, Л.И.Божовичтің зерттеулерінде баланың тұлға ретінде дамуы тұлғалық жаңа қасиеттердің біртіндеп қалыптасуымен анықталады. 7-8 жасқа дейінгі кезеңді Л.И.Божович баланың «әлеуметтік индивид» ретінде қалыптасуымен байланыстырады. «Онда жаңа өмірлік позиция пайда болып, осы позицияны қамтамасыз етуші қоғамдық – маңызды қызмет қажеттілігі туады». 12-14 жасқа таман «нысананы көздеу қабілеттілігі» қалыптасады, яғни саналы мақсаттарды анықтау және қоя білу, ал 15-16 жаста - «өмірлік болашақ» қалыптасады. Сондықтан да жасөспірім шақта отбасылық қарым – қатынастың психологиялық ықпалы аса зор[4; Б.3–4].

Бала тәрбиесі әр отбасынан басталатыны анық. Қазіргі уақытта бала тәрбиесінің табысты болуы ата – аналарының тәжірибесіне, кәсіби шеберлігіне, ынтымақтастығына, отбасы мүшелері бір – бірін түсінушілігіне, өзара қарым – қатынасына, көзқарастарының және мақсаттарының бірлігіне байланысты. Ол үшін ата – аналар күнделікті өмірде балаларының мінез – құлқына, қажетті қасиеттердің қалыптасуына назар аударуды, тәрбие үрдісінде теріс қылықтарды болдырмауды ойластыруы шарт. Отбасында тәрбие үрдісін шебер басқару үшін ең алдымен ата –

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

ана өз өмірін, өз ісін дұрыс ұйымдастыра білуі қажет. Баланың көпшілік уақыты сәби шағынан бастап отбасында өтеді. Оның өмірін, іс – әрекетін, демалысын бірқалыпты ұйымдастырып, реттеп отыру үшін қажетті жағдай керек. Ал жағдай ұтымды күн ырғағы негізінде жасалады. Күн – ырғақ бұл өмір тәртібі. Ал бала сол отбасы мүшесі және ол өз міндетін қашанда орындауға тырысады. Отбасында бала әр нәрсені естиді, көреді, қалай өмір сүру керек, өзін – өзі қалай ұстай білу керек, жағымды, жағымсыз мінез құлықтарды байқайды. Кейде жағымсыз мінез – құлықтарды бойына сіңіріп, дағдыға айналдырып жатқан балаларды байқауға болады. Пайда болатын теріс қылықтардың басты себептерін талдап көрелік:

Біріншіден, отбасында баланың талап – тілегін бұлжытпай орындау, шектен тыс қамқорлық көрсету. Өз бетінше шешім қабылдауға, әрекет етуге мүмкіндік бермеу. Сондықтан бала өз орнын таба алмай, қиындыққа тап болып жатады. Қыңырлыққа, қарсыласуға үйренеді.

Екіншіден, ата – ана баласын қараусыз қалдырады. Ал кей жағдайларда, кейбір ата – ана тұрақты қатаң бақылауға алады. Оның жүріс – тұрысы, әрбір адымын есепке алып отырады. Осының нәтижесінде бала ата – ананың торына түсіп, өз бетімен іс – әрекет жасау мүмкіндігі шектеледі.

Үшіншіден, балаға кейде сыртқы факторларда әсер етеді. Қазіргі жаһандану заманында қоғамды түрлі өрескел қылықтар орын алып жатады. Оларға еліктеудің нәтижесінде өмір нормасынан ауытқу пайда болады. Егер бала психологиясынан осындай жағдайларды байқаған сәттен оған мектеп психологы, сынып жетекшісі, ата – анасы, тіпті жолдастары тарапынан оңды көмек көрсетілуі қажет.

Төртіншіден, отбасындағы әке мен шешенің қарым – қатынасы, іс – әрекеттері. Отбасылық тәрбие беру – күрделі және көп қырлы жүйе. Отбасы тәрбиесінде бала ата – анасының мінез – құлқы шешуші факторлардың бірі. А.Макаренконың балалар тәрбиесі жайлы «сіз өз балаларыңыздың тәрбиесін бастамастан бұрын жеке мінез – құлқыңызды тексеріңіз, ата – аналардың өздеріне талап қойып, өз отбасын қадірлей білуі, өзінің әрбір қадамын қадағалап отыруы – тәрбиенің ең бірінші және ең басты әдісі» дегені бекерден бекер айтыла салған сөз емес. Әке мен шешесінің отбасындағы келеңсіз іс – әрекеттері балаға әсер етпей қоймайды. Бала жүйке жүйесі бұзылады. Денсаулығы бұзылады. Мұндай жағдайларды болдырмау үшін мұғалім, сынып жетекшісі, бүкіл педагогикалық ұжым ата – аналармен тығыз ынтымақтастық орнатып, бірлесе отырып жұмыс атқаруы керек. Өйткені, бала тәрбиесіндегі теріс әдет – дағдылар ата – ананың қамқорсыздығынан, қадағалаусыздығынан, мейірімсіздіктен туады. Осындай тәрбиенің сәтсіздіктерінен «Тәрбиесі қиын» балалар кездеседі. Ол бала мектепке де, өз сыныптастарына да түрлі кедергілер келтіреді, ең алдымен өзі жапа шегеді[5; Б.9 – 11].

Аталған себептерді шешуге тырысып көрелік. Жас баланың дамуында ата – ананың орны ерекше, сондықтан ата – ана өз отбасында қолайсыз жағдайларды баланың көзінше тудырмауға тырысуы қажет. Отбасындағы ұрыс – керіс баланың жүйкесін тоздырады. Кейбір ата – аналар өз перзентін шектен тыс еркелетіп, баланың бетінен қақпай, көңіліне қарап тәрбиелейді. Ал мұндай көріністер баланың бойына кері қасиет пайда болуына тікелей жағдай тууына себеп болады. Ата – аналар балаға отбасылық өмірдің алуан түрлі, қыры мен сырын дүние жұмбақтарын танытып, тағылым талғамға, әдептілікке баулуға тиіс. Себебі, ата – ананың күнделікті өмір тіршілігіндегі еңбегі, адамның бейнелері, жақсы мінез – құлқы, дұрыс қарым – қатынасы – балаға үлгі. Баланың алдында барынша сабырлы әрі ұстамды болуға тырысу керек, ата – ана өзі үлгі бола отырып, баласын сабырлыққа тәрбиелейді. Әрбір ата – ана өз баласы үшін – басты тұлға. Сондықтанда да кез – келген бала алдымен үлгіні ата – анасынан алады. Бала әкеден ақыл, анадан мейір алады. Ата – ана баласымен пікірлесуде бейауыз сөздерді

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

қолданбай, дәрекілікпен жеке басын қорламай, мейірімді, табиғи, жылы ақылды сөздер айтып өнеге бола білсе, тәрбие де табысқа жетеді, өйткені, жақсы сөз жан семіртеді[6; Б.22].

Еліміздің ертеңгі болашағы жас ұрпақты азаматық пен имандылыққа баулу – тәрбиенің басты міндеттерінің бірі. Сонымен қатар ата – аналар мен мектепке дейінгі ұйымдар ұлттық тәрбиеге де мән бергендері жөн. Бұл саладағы күш – жігер алдымен бүлдіршіндерді отандыққа тәрбиелеуге бағытталады. «Отан» деген ұғым балаға дүние есігін ашқан үйі, ата-анасы, ағайын туыстары, туған жері, кең – байтақ гүлжазира даласы, тау – тасы, өзен – көлі, сылдырап аққан мөлдір бұлағы бейнесінде қабылданып, ең қасиетті де күдіретті алтын бесігі ретінде үйретуге тиіспіз. Бала үшін дүниеде ең жетілген, білімді де, мәртебелі адам – оның ата – анасы. Ал, ең әдемі де жарық үй – оның туылған үйі. Осы тұста қазақ зиялыларының бірі М. Жұмабаевтың мынадай бір айтқан сөзімен қорытындыласақ: «Ата – аналар баланы тәрбиелегенде дәл өзіндей етіп тәрбиелеуге тырыспау керек, олар баланы өзінен күшті етіп тәрбиелеуі тиіс. Өйткені олардың заманы ата – аналарының өмір сүріп отырған заманына қарағанда анағұрлым күрделі талабы жоғары болатынын ұмытпаған жөн».

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Әубакірова А. Отбасындағы сыйластық //Бастауыш мектеп. – 2005. -№4. – Б.22-23.
2. Миркенова Г. Отбасы тәрбиесінің маңызы //Бастауыш мектеп. – 2005. - №7. – Б.56-57.
3. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы «Білім беру туралы» заңы.
4. Бейсенбіқызы К. Ұрпақ қамы – ел қамы //Отбасы және балабақша. – 1998. - №1-2. – Б.3-4.
5. Мұқашева Ғ. Тәрбиенің бастауы - отбасынан //Бала тәрбиесі. – 2005. - №2. – Б.9-11.
6. Бердібайқызы Қ. Өнеге әуелі - отбасынан //Қазақ батырлары. – 2005. - №4. – Б.22.

WAYS TO PREVENT NEGATIVE ACTIONS IN THE FAMILY

In modern times, in the spiritual development of our nation, the most important place for our future generation to be proud of the country's future is education. The famous thinker Abu Nasir al-Farabi said: "The first thing a person needs is education, not education. Education without education is the worst enemy of humanity, it will endanger its life in the future. The article deals with the place of teaching and upbringing in the family, the ability of parents to properly educate their children, important points to be taken into account, the issue of proper teaching and upbringing while developing the child's soul spiritually. At the same time, family mistakes occurring in modern society are described in detail. One of the most important goals is systematic education in the family, which has an important place in the field of pedagogy.

Key words: National education, spiritual consciousness, family, child rearing, education, relationship, moral character, family value, misbehavior, successful upbringing.

Д. ОРИПОВ

*Национальный университет Узбекистана имени Мирза Улугбека,
базовый докторант кафедры “Узбекского литературоведения”,
Республика Узбекистан
e-mail: bekdavr@mail.ru*

**“КНИГА МОЕГО ДЕДА КОРКУДА” – ЭПОС О ГЕРОИЗМЕ,
МУЖЕСТВЕ И ОТВАГЕ!**

Эпос “Книга моего Деда Коркуда” стал известен науке и продолжает интересовать тюркологов и фольклористов всего мира. Он ценен тем, что прославляет такие высокие понятия, как героизм, мужество и отвага.

В этой статье будут проанализированы и исследованы кадры этого героического и героического подвига в эпосе. Суть в том, что эпос ведет всю тюркскую молодежь к патриотизму, мужеству и отваге.

Ключевые слова: “Книга моего Деда Коркуда”, Салур Казан, буй, патриотизм, мужество, отвага, Банучичек, Деда Коркуд.

“Книга моего Деда Коркуда” любимый эпос всех тюркских народов, важен тем, что побуждает тюрков к мужеству, отваге, героизму, постоянной готовности к защите Родины, воплощает в себе песнопение этих качеств.

В этом аспекте он очень близок к таким эпосам, как “Огузнаме”, “Алпамыш”, “Манас”, “Туругли”. В Огузском эпосе, как и в других эпосах, тюркские племена или кланы защищают свою родную землю от врага, возвращают завоеванные укрепления, выталкивают врага за пределы своей земли, кстати с честью выполняет свой юношеский долг. Даже если мученик уйдет по этому пути. Этот фактор очевиден в этом отрывке: **“Qazan bəgüñ qardaşi kafiriñ tuğıyla sancığı qılıcladı, yərgə saldı. Dərələrdə, dəpələrdə kafirə qirğun girdi, leşinə üşdi. On iki biñ kafir qılıcdan keçdi. Beş yüz Oğuz yigitləri şəhid oldı...”** {Kitabi-Dədə Qorqud. 50-b. Əsil mətn. Bakı, 2004}.

Читая эпические поэмы, вы становитесь свидетелями того, что почти все они в духе героизма, патриотизма, мужества. Именно этими качествами обладают все сыновья и мужчины Огузского народа в возрасте от семи до семидесяти лет, физически крепкие, умственно зрелые, бескомпромиссные, преданные своему народу древние тюрки вызывают у предков еще большее чувство гордости.

Особо стоит отметить, что среди героев эпоса героями могут быть не только мужчины, молодые парни, но и горячие женщины. Среди них-Банучичек, Сальжан-хатун, Бурла-хатун.

В “Рассказ о Бамси Байраке сыне Комбуры” описывается храбрость Бонучичека, храбрость, присущая Огузским (тюркским) девушкам: **“Ol öyle adam degildir kim, saña görinə! – dedi. Amma mən Baniçicəgiñ dadisiyam. Gəl, imdi sənüñlə ava çiqalim. Əgər sənüñ atüñ mənüm atumi keçərsə, onuñ atini dəxi keçərsən və həm sənüñlə güreşəlim. Məni basarsañ, ani dəxi basırsan”, – dedi**”. {Kitabi-Dədə Qorqud. 56-b. Əsil mətn. Bakı, 2004}.

В тюркских народах состязание девушки и юноши, в том числе в стрельбе из лука, борьбе и скачках, входит в число традиций, оставшихся от предков саков-массагетов. Ученые-историки отмечают, что у племен сак-массагетов, когда юноша надевал на девушку сватовство, девушка требовала, чтобы он прошел именно эти условия. Девушка вышла замуж за парня, если условие было выполнено.

В таких эпосах, как рассказы “Дирсахан оглы Бугачхана”, “Канглы Бахадыр оглы Контурали”, “Казилика Бахадыруглы Яганак”, Об убийстве Басата Тепакуза”

огузские Альпы совершают подвиги, освобождая землю или своих близких от врагов.

Еще одним примечательным аспектом является то, что один из героев, связывающих эпические буи, то есть Создатель и певец рассказов Деда Коркут, также проявляет героизм. Правда, большинство исследователи утверждают, что Деда Коркут – это вождь племени, узон, святой, шаман. Но анализ эпоса также говорит читателю о героических подвигах Деда Коркута.

В частности, когда Байрак Бамси претендует на Банучичека, а огузы не могут пойти к жениху из-за страха перед братом девушки Дали Карчаром, народ умоляет Деда Коркута уйти.

Дали Карчара убивал, который просил свою сестру. Деда Коркут берет на себя всю ответственность и идет к Дали и выполняет его условия. Наконец, Дали признается судьбе и соглашается на передачу Банучичека. И только этот аспект свидетельствует о том, что среди тюркских народов важное место занимают молодые и пожилые люди.

Во всех 12 главах эпоса, как отмечалось выше, огузская или тюркская параноша проявляет только героизм. Им чужды предательство, страх, скука. Битва между Ич-Огузом и Таш-Огузом в конце эпоса также стала причиной недопонимания, разрыва в отношениях. Правда, разница между Бузук (Бузук) и Учук (Учук), исторические корни которой уходят в другой древнетюркский эпос “Огузнаме”. Подробнее об этом мы расскажем в других наших статьях {Орипов, “Дада Кўркут” – “Ўғузнома” китобий эпоснинг давоми(ми)?!, 2022-й, Б.61-67}, не сочли нужным чрезмерно ссылаться.

По мнению академика Бахтияра Назарова: “В эпосе до конца господствовал героический пафос. В этом смысле это читается как обвинение в трусости, неблагодарности, предательстве, эгоизме и любых формах насилия”. {Назаров, “Кўркут ота китоби” хақида, 1988. Б.39-41.}

Это действительно так. Отрадно, что “Книга моего Деда Коркуда”, отражающий в крови наших предков такие качества, как преданность родной земле, любовь к юношескому долгу, ненависть к злу, и сегодня является для каждого тюркского мальчика и девочки ярким светом, который вдохновляет их и ведет к новым высотам, просвещению, патриотизму.

Он должен быть прочитан и прочитан молодым поколением.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. (Kitabi-Dədə Qorqud. Əsil mətn. Bakı, 2004, B.18-170) .
2. Назаров Б. «Кўркут ота китоби» хақида // Ёшлик. – Тошкент, 1988. – №5. – Б.39-41.
3. Орипов Д. “Дада Кўркут” – “Ўғузнома” китобий эпоснинг давоми(ми)?! “INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE”. Xalqaro CANADA (Ottava) konferensiyasi.20-iyun, 2022-yil.

NOTES ABOUT DEDA KORKUT

The epic “Kitabi Dadam Kurkud” has become known to science and continues to interest Turkologists and folklorists around the world. It is valuable because it glorifies such high concepts as heroism, courage and bravery.

This article will analyze and investigate the footage of this heroic and heroic feat in the epic. The bottom line is that the epic leads all Turkic youth to patriotism, courage and bravery.

Key words: “Kitabi Dadam Kurkud”, Salur Kazan, buy, patriotism, courage, bravery, Banuchichek, Deda Korkut.

Н.Р. РАЙЫМБЕК

Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы,
курсант,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

ғылыми жетекші – подполковник А.С. КОЖАХМЕТОВА

Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы,
13 арнайы кафедрасы бастығының орынбасары, философия докторы (PhD),
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: assel_kozh@list.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҰҚК ШЕКАРА АКАДЕМИЯСЫ КУРСАНТТАРЫНЫҢ «КУРСАНТ» КОНЦЕПТИСІНІҢ ТІЛДІК КӨРСЕТІЛІМІ

Бұл мақалада қарастырылып отырған мәселе ҚР ҰҚК ША курсанттарының «курсант» концептісінің тілдік көрсетілімімен байланысты. Бұл зерттеудің объектісі курсанттар арасында қазақ тілді санадағы «курсант» концептісінің тілдік көрсетілімі болып табылады. Зерттеу курсанттардың өздері, олардың жағымды және жағымсыз жақтары, оқу және оқу уақытынан тыс уақыттағы қызметі туралы жалпы түсініктерін анықтауға мүмкіндік берді. Курсанттың бейнесі менталитетті, дүниетанымды, тәрбиені, этикетті, белгілі бір құндылықтарды көрсетеді.

Кілт сөздер: тіл, тілдік сана, ассоциативті эксперимент, әдіс.

Бұл зерттеудің объектісі ассоциативті эксперимент әдісімен анықталған 19 жастан 22 жасқа дейінгі курсанттар арасында қазақ тіліндегі санадағы «курсант» концептісінің тілдік көрсетілімі болып табылады. Осы әдіске сәйкес ҚР ҰҚК Шекара академиясының курсанттары арасында сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға барлығы 40 курсант қатысты. Респонденттерге «курсант» деген ынталандыру сөзімен екі сұраққа жауап беру ұсынылды: «Курсант деген кім?» және «Курсант не істейді?».

Эксперимент нәтижелерін өңдеу негізінде «курсант» ынталандырушы сөзінің ассоциативті өрістері жасалды: Курсант – 86: Отан қорғаушы – 5, болашақ офицер – 3, әскери қызметші – 3, болашақ қолбасшы, рухты ұрпақ, жігерлі жастар, елім деген, жерім деген азамат, ата-анамның үмітін ақтау үшін жүрген жігерлі жан, формадағы жігіт, краш, 3-4 қызы бар жігіт, батыр, пунктуальный, ешкім көрмеген нәрсені көреді, бәрін істейді, бәріне дайын, жерін үшін, елін үшін жастық шағын берген адам, өзінің жастық шағын қиып, өмірінің ең қызық сәттерін 2 жұлдыз үшін арнайтын адам, әскери адам, ата-анасына ауыртпалық түсірмейтін адам, туысқандарының мақтанышы, болашақ командир, өзіне деген сенімділігі өте жоғары, өз бағыныштарына нақты бұйрық бере алатын жас офицер, жан-жақты дамыған, ақыл-ойы, парасаты мол, өз-өзімен жұмыс жасайды, ерте есейеді, қатарынын алды болуға тырысады, өз елінің патриоты, форма киеді, күшті, мақтан тұту, чистоплотный, подтянутый, тыңдаушы, сенімді жауынгер, сыйлы, ақылды, мықты, сабырлы, достойный, жас жігіт, қыздардың арманы. Алынған жауаптар курсантты оң жағынан сипаттайды. Курсанттың көзімен курсант батыр, жерін үшін, елін үшін жастық шағын берген адам, өзінің жастық шағын қиып, өмірінің ең қызық сәттерін 2 жұлдыз үшін арнайтын адам, әскери адам, болашақ командир болып табылады.

«Курсант не істейді?»: – 74. сабақ оқиды – 6, жүгіреді – 6, спортпен шұғылданады – 5, увольнение шығады – 3, развод – 2, чпок – 2, сампо – 2, алға ұмтылады, өз-өзін дамытады, көп нәрседен ой түйеді, өз жігерін шындайды,

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

болашаққа ұмтылады, өз мамандығының шебері болу үшін, еліміздің шетінде жүріп ел қорғау үшін білім алу, өз жігерін шыңдап қиындыққа қарсы тұру үшін дайындалады, қызы екеуі расстояниеде заране план құрмайды, күлмейді, ЖенПУдың қыздарын свиданиеге шақырады, ұйықтамайды, ет тамақ аз жейді, демалуды ойлайды, ойлағаны тамақ, телефонсыз жүреді, сөйлесу еркіндігі жоқ, сыртқы әлеммен байланыс жоқ, ата-анасының қадірін түсінеді, біраз заттың қадірін түсінеді, ұйықтайды, нарядқа түседі, үйін сағынады, жақсы көретін қызын сағынады, туылған өлкесін сағынады, спортпен айналысады, елін, ата-анасын ойлайды, ерте тұрады, өзіне қарайды, әрқашан бір нәрсені ойлап жүреді, қолынан келмейтіні жоқ, сыпырады, ПХД, СМР, қызбен жүреді, по распорядку жүреді, порядок, завтрак, учеба, обед, мұғалімге барады, тамақ ішеді, бос уақытта ұйықтайды, чпокка барады, бос уақытын күтеді, тазалық жасайды, саптық жаттығулар жасайды, білім алады, машықтанады, телефон қолдана алмайды, оқиды, бәрін істейді, қолынан келмесе де, істей береді, қыдырады, магазинге барады, любит Яшкино, любит спать, оқуға аса назар аударады, бұйырыққа бағынады, тәртіпті болады, горилла, пепси.

Жиналған материалда көптеген синонимдер анықталды: мақтан тұту, туысқандарының мақтанышы; жан-жақты дамыған, ақыл-ойы, парасаты мол, т.б., сондай-ақ, жауаптардың арасында антонимдік жұптар анықталды: ұйықтайды – ұйықтамайды.

Әрі қарай, ассоциативті эксперименттен когнитивті деректерді алу үшін нәтижелерді когнитивті түсіндіру қажет [1, б. 42]. «Курсант» концептісінің макроқұрылымын егжей-тегжейлі қарастыруға тырысайық.

Көрнекі бейне: подтянутый.

Оқу іс-әрекетіне қатынасы: сабақ оқиды, мұғалімге барады и т.п.

Мінездеме (мінез-құлық, жеке қасиеттер, бағалау): чистоплотный, сыйлы, ақылды, мықты, сабырлы, достойный, тәртіпті болады, ақыл-ойы, парасаты мол и т.п.

Сыртқы түрі: краш, формадағы жігіт.

Еңбекке деген көзқарас: оқуға аса назар аударады, сыпырады, ПХД, тазалық жасайды.

Хобби, ойын-сауық: любит спать, қыдырады, сампо

Коммуникативті мінез-құлықтың ерекшеліктері: сөйлесу еркіндігі жоқ, телефон қолдана алмайды.

Жас ерекшеліктері: қызбен жүреді, ЖенПУдың қыздарын свиданиеге шақырады, чпокка барады, жақсы көретін қызын сағынады, қыздардың арманы

Жаман әдеттер: горилла, пепси

Әлеуметтік мәртебе: қызы екеуі расстояниеде заране план құрмайды, нарядқа түседі, увольнение шығады

Үлкендерге деген көзқарас: ата-анасына ауыртпалық түсірмейтін адам, ата-анасын ойлайды, ата-анамның үмітін ақтау үшін жүрген жігерлі жан, ата-анасының қадірін түсінеді

Ұсынылған когнитивті жіктеу белгілері курсанттардың өздеріне әр түрлі баға береді. Оң жақтары басым, мысалы сыйлы, ақылды, мықты, сабырлы, тәртіпті. Осылайша, қарастырылған «курсант» концептісі қазақ тілді курсанттардың көзімен курсанттардың өздері оң жағынан бағалайды. Концептің өзек сөздері Отан қорғаушы – 5, болашақ офицер – 3, әскери қызметші – 3, сабақ оқиды – 6, жүгіреді – 6, спортпен шұғылданады – 5 болып табылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Сөздер курсанттық өмірді және олардың болашақ кәсіби қызметін тікелей көрсетеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике. / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Изд. 3-е. – Воронеж: Истоки, 2003. – 190 с.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

LINGUISTIC OBJECTIFICATION OF THE CONCEPT «CADET» BY CADETS OF THE BORDER ACADEMY OF THE NATIONAL SECURITY COMMITTEE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

In this article, the problem under consideration is related to the linguistic objectification of the concept of «cadet» by cadets of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan. The object of this study is the linguistic objectification of the concept of «cadet» in the Kazakh language consciousness among cadets. The study revealed the general idea of the cadets about themselves, their positive and negative sides, their activities during and outside of learning hours. The cadet's presentation reflects the mentality, worldview, upbringing, etiquette, and certain values.

Key words: language, linguistic consciousness, associative experiment, methodology.

А.К. РАХМАН

*Пограничная академия Комитета национальной безопасности
Республики Казахстан, курсант
Республика Казахстан, город Алматы*

научный руководитель – подполковник Ж.Х. ДЖАРАСБАЕВА

*Пограничная академия Комитета национальной безопасности
Республики Казахстан, старший преподаватель, магистр гуманитарных наук,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: Dzharasbaeva@mail.ru*

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ НАЦИЯ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР В РАЗВИТИИ СТРАНЫ

В Казахстане осуществляется формирование интеллектуального общества, приумножение народного интеллектуального потенциала, углубление информационной политики СМИ в формировании богатейшей интеллектуальной нации, формирование интеллектуального гражданина своей страны. Именно эти направления и должны составлять основные векторы научных исследований в Казахстане.

Ключевые слова: интеллектуальный, исследование, человек, общество, молодое поколение, нация.

*Корни образования горьки, но плоды сладки
Аристотель*

Сейчас, когда за каждого образованного человека идет борьба, наша страна занимается созданием образованного- интеллектуального народа что является одним из главных движков экономики. И у Казахстана хорошо получается. Казахстан в далеком 2008 году принял национальный проект «Интеллектуальная нация – 2020», который осуществляет формирование интеллектуального общества в Казахстане, приумножение народного интеллектуального потенциала, углубление информационной политики СМИ в формировании богатейшей интеллектуальной нации, формирование интеллектуального гражданина своей страны [1].

Также Елбасы выделил три базовых аспекта формирования интеллектуальной нации. Это прорыв в развитии системы образования, развитие науки и повышение научного потенциала страны, развитие системы инноваций. Именно эти направления и должны составлять основные векторы научных исследований в Казахстане. Стратегической задачей любого комплексного исследования становится проследить

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

закономерности развития и совершенствования социальных процессов, происходящих в данное время в обществе [2]. Когда говорим о интеллектуальной нации, нужно вспоминать термин «человеческий капитал». Человеческий капитал – совокупность знаний, умений, навыков, используемых для удовлетворения многообразных потребности человека и общества в целом [3]. Человеческий капитал является главным фактором успешного развития страны. Определив понятие человеческого капитала, лауреаты Нобелевской премии Г. Беккер и Т. Шульц, еще в конце 50-х годов прошлого века особо выделили его образовательную составляющую, оказывающую мощное воздействие на развитие экономики. Ими был обоснован тезис о том, что образование можно рассматривать как капитал, поскольку оно позволяет получить в будущем удовлетворение и повысить доходы. При этом Т. Шульц относит к инвестициям в человеческий капитал не только «прямые затраты на образование в средних и высших учебных заведениях, но и самообразование, повышение опыта на работе, а также капиталовложения в сферу образования, науки и здравоохранения». Можно с уверенностью говорить, что забота о развитии человеческого капитала является одной из основ построения нового казахстанского общества. Именно человеческий капитал в современном мире является одним из наиболее эффективных факторов социально-экономического и политического развития. Он стал главным инструментом формирования и развития инновационной экономики и экономики знаний как высшего на сегодняшний день этапа развития мировой экономической системы [4].

Критерии успешного человека в обществе – это его знания и интеллект. Именно эти ценности необходимо культивировать в обществе. Это и есть призыв к молодым людям – идти в науку. Заметим, что в 60-е годы прошлого века во время бурного освоения космоса, стремительного технического прогресса наука была самой престижной сферой. И выпускники специализированных школ в большинстве своем шли в науку. Конец века внес весомые коррективы в этот процесс, когда наука стала второстепенной сферой общественного развития. Сегодня ситуация в корне изменилась. Образуются новые интеллектуальные школы, перед которыми стоит конкретная задача – готовить будущих ученых. В этих школах сильная физико-математическая база, которая является основой для будущей профессии ученого, инженера, экономиста, программиста. Выпускники этих школ преуспевают во всех сферах, где требуются аналитический ум, логическое мышление, умение видеть перспективу, просчитывать риски.

Последние проведенные опросы про интеллектуальное развитие: На каком уровне оценивается человеческий капитал в качестве интеллектуального ресурса в нашей стране? На высоком – 21%, на среднем – 48%, на низком – 26% [5]. Наука Казахстана находится сегодня на достаточно высоком уровне, делается многое для того, чтобы поднять ее на хорошую высоту. Об этом говорил Глава государства на недавней встрече с учеными. Финансирование увеличивается, ученым создаются все условия. Если были в 90-х годах прошлого века сложности по вопросам развития науки, то сегодня науке открыты все дороги. Сегодня казахстанская наука находится на подъеме. Ясно, что дальнейшее стабильное развитие современного казахстанского общества напрямую зависит от интеллектуального состояния социума.

Новые производства, новые системы образования и науки, развитие среднего класса, расширение социальных гарантий вызовут большие изменения в сознании казахстанцев. А это будет требовать своевременной корректировки всей системы социальных отношений. Смогли ли мы создать интеллектуальную нацию? Да – 70 % Нет – 25% [5]. Доказательством этих цифр являются показатель инновационного развития страны. Для Казахстана важны специалисты, обладающие передовыми знаниями, современными специальностями и имеющие профессиональный опыт.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

Все это они в будущем обязательно привнесут в отечественную экономику. Среди мероприятий, которые необходимо внедрить для повышения потенциала интеллектуальной нации в Казахстане, названы оживление научного потенциала в стране – 50%, повышение доступности образовательных фондов для населения и повышение ответственности между властью и народом – по 20%, повышение интеллекта нации – 10%. Для повышения интеллектуального потенциала Казахстана необходимо создание общества знаний. Предпосылками, способствующими этому, представители интеллигенции считают повышение научно-инновационного потенциала – 45%, повышение доступности получения знаний для населения – 25%, повышение доступности информационного равенства для граждан – 20%, повышение доступности духовнонравственных ценностей для населения – 10% [5]. Среди факторов, влияющих на развитие ментального капитала населения и интеллектуального капитала нации, подавляющее большинство опрошенных назвали формирование образцово-духовных традиций – 60%, реализацию инновационно-экономических реформ – 25%, реализацию социально-политических проектов – 10%, развитие информационных технологий – 5% [5]. В формировании интеллектуальной нации на СМИ Казахстана возложена особая ответственность. Её оценили по достоинству и считают очень важной 60% опрошенных, удовлетворительной – 20%, средней – 10%, нормальной – 5%, и «нулевой» – 5% [5]. 2019 год считается годам молодежи, и конечно в этом году осталось без внимания повышение доступности и качества высшего образования. Помимо принятых в Пяти социальных инициативах дополнительных 20000 грантов и 75000 новых мест в общежитиях, поручается повысить стипендии для студентов, занимающихся волонтерством, а также увеличение грантового финансирования проектов молодых ученых на 3 млрд тенге ежегодно [6].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. «Интеллектуальная нация – 2020» <https://clck.ru/FMzym>.
2. Назарбаев Н.А. о «Интеллектуальная нация – 2020» <https://clck.ru/FMzzv>.
3. Википедия открытый ресурс – «Человеческий капитал».
4. Вступительная речь Б.Т. Жумагулова на конференции «Интеллектуальная нация: образование, наука, инновации».
5. Мониторинг общественного мнения. – 2018. № 3. – Июль-сентябрь.
6. Год 2019: Год Молодежи в РК <https://www.zakon.kz/4955048-2019-god-molodezhi-vkazahstane.html>.

INTELLIGENT NATION AS KEY FACTOR IN COUNTRY DEVELOPMENT

In Kazakhstan the formation of an intellectual society, the increase of the people's intellectual potential, the deepening of the information policy of the media in the formation of the richest intellectual nation, the formation of an intellectual citizen of the country are being carried out. It is these areas that should be the main vectors of scientific research in Kazakhstan.

Key words: intellectual, research, person, society, young generation, nation.

М. РЫСКУЛБЕК

*Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
курсант,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: ruskulbeka7@gmail.com*

научный руководитель – подполковник Н.Н. СУНДЕТОВ

*Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
преподаватель кафедры технического обеспечения, эксплуатации и ремонта,
Республика Казахстан, город Алматы*

**АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА
ПРОФЕССИОНАЛЬНУЮ ПОДГОТОВКУ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ В
ВВУЗАХ**

В статье рассматриваются современные методы военного образования с применением инновационных технологий в сфере образования, современной организации учебного процесса и методик образования в военном ВУЗе, анализируются формы и методы технологий интерактивного обучения. Важнейшей целью реформы Вооруженных Сил Республики Казахстан выступает создание боеспособной армии, что в полном объеме отразилось на процессе модернизации системы военного образования. Главной целью реализуемых преобразований является создание условий для повышения качества военно-профессиональной подготовки обучаемых, отвечающей современным требованиям. Одним из условий этого является совершенствование образовательного процесса в учебных заведениях Министерства обороны Республики Казахстан путем внедрения инновационных педагогических технологий. В современных условиях значительным требованием к подготовке специалистов является формирование не простых исполнителей-функционеров, запрограммированных на решение стереотипных задач, а личностей творческих, способных к постановке и решению военно-профессиональных задач конструктивными и нестандартными способами.

Ключевые слова: инновационное обучение, военное образование, образовательные технологии, процесс образовательной деятельности.

Нельзя отрицать что жизнь в современном обществе требует от будущего специалиста умения критически мыслить, применять новые способы и методы решения проблем, предвидеть, прогнозировать, определять ситуацию, несмотря на возникающие трудности. Эти требования отражаются что в системе обучения в гражданской сфере так и в сфере подготовки военных специалистов.

Для достижения поставленной цели исследование проводилось с использованием общенаучных методов – анализа, сравнения и обобщения, а также специфических методов военной науки – системного анализа, структурно-функциональной методологии, исследования операций, моделирования и др.

Важнейшей целью реформы Вооруженных сил РК выступает создание боеспособной армии, что в полном объеме отразилось на процессе модернизации системы военного образования. Настало время для оказания всемерной поддержки развития творчески одаренных обучаемых, поиска военных талантов. Достижение этого в условиях военного вуза обеспечивается освоением научно-педагогическим составом методик и учебных действий, которые направлены на адресное развитие творческих задатков обучаемых, способствующих овладению творческими элементами профессиональной деятельности; индивидуализацией обучения посредством применения на занятиях индивидуальных планов работ с обучаемыми.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

Одной из задач образовательного процесса является избавление от всеобщей стандартизации военно-профессиональной подготовки, потому что развивающаяся личность нуждается не просто в обогащении общечеловеческими ценностями, но и в развитии ее индивидуальности.

Совершенствование образовательного процесса военного вуза, а значит, подготовки высококвалифицированного военного специалиста, мы связываем с инновационными изменениями в технологиях обучения. В число инновационных технологий обучения входят интерактивные технологии обучения, технологии проектного обучения. Инновационные образовательные технологии в совокупности с интерактивными методами обучения довольно эффективно и обширно применяются в сфере гражданского обучения, вследствие чего было бы разумным устранить проблемы внедрения подобных методов обучения и в высших военных учебных заведениях. Инновационные технологии в образовании способствуют регулировке обучения, направляя его в необходимое русло. Естественно и неудивительно, что люди всегда боялись всего неизведанного и нового, они крайне настороженно относятся к любым изменениям. Стереотипы, которые существуют в массовом сознании, затрагивают сферы привычного образа жизни, порождают болезненные явления и мешают обновлению всего множества видов обучения. Люди не желают принимать инновации в современном образовании по простой причине - люди обладают жизненными потребностями - комфортом, безопасностью, самоутверждением. Лишь немногие готовы к повторному изучению теории в обновленном виде, сдаче экзаменов, изменению своего сознания, расходу на это личного времени и средств. Если процесс обновлений запустился, остановить его можно лишь при помощи специализированных методик [1, с. 46].

В технологии входят два компонента, которые взаимосвязаны:

- организация деятельности обучаемого;
- контроль за образовательным процессом [2, с. 19].

Есть довольно большое количество факторов, которые затормаживают введение в образовательный процесс инноваций.

Рассмотрим наиболее сильные:

- учебные военные заведения недостаточно оснащены компьютерной техникой и электронными средствами - в некоторых вузах отсутствует стабильный интернет, недостаточно электронных пособий и методических рекомендаций, нужных для выполнения практических и лабораторных работ;
- недостаточность квалификации преподавателей в области информационных и коммуникационных технологий.

Перечисленные выше причины весьма сильно тормозят введение и укрепление инновационных технологий обучения в высших военных учебных заведениях. Как мы видим, проблемы инновационных методов обучения в высших военных учебных заведениях и в гражданских вузах схожи.

Недостаточную важность уделяют серьезной проблеме внедрения в военных вузах новых технологий и психолого-педагогических установок, которые соответствуют современным духовным и образовательным условиям развития российского общества. Достаточно велика проблема разумного расхода учебного времени обучаемых в интересах их позитивной направленности в аспектах воспитания и культурного развития. Такие факторы, как перегруженность учебными занятиями и выполнением военных и прочих обязанностей, а также отсутствие должного количества свободного времени для восстановления физических и психологических сил, подогреваемые ухудшающимися качественными показателями жизни - как пример, тем же увеличением стрессовых ситуаций в окружающих микро - и макро-мирах, отрицательно воздействуют на психическое состояние здоровья обучающихся. Интерактивные технологии обучения характеризуются тем, что в них

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

значительно меняются роли обучающего (вместо роли информатора — роль менеджера) и обучаемых (вместо объекта воздействия — субъект взаимодействия), а также роль информации (информация не цель, а средство для освоения действий и операций). Всё множество технологий интерактивного обучения можно разделить на неимитационные и имитационные. Основой данной классификации является признак имитации контекста профессиональной деятельности, ее модельного представления в обучении. Неимитационные технологии соответственно не подразумевают построения моделей анализируемого явления или деятельности. Основа имитационных технологий - имитационное или имитационно-игровое моделирование, иными словами воспроизведение в условиях обучения процессов, которые происходят в реальной системе [2, с. 25].

Далее рассмотрим некоторые формы и методы технологий интерактивного обучения. Например: проблемная лекция - постановка проблемы или проблемной ситуации с их последующим разрешением. В проблемной лекции осуществляется моделирование противоречий реальной жизни выражением их в теоретических концепциях. Главной целью таковых лекций является приобретение учащимися знаний вкупе с непосредственным действенным их участием. К смоделированным проблемам могут быть отнесены научные, социальные, профессиональные, связанные с конкретным содержанием учебного материала. Постановкой проблемы учащиеся побуждаются к активной мыслительной деятельности, к попытке ответить на поставленный вопрос без посторонней помощи, вызывается интерес к излагаемому материалу, активизируется внимание обучаемых [3, с.122]. Семинар-диспут является коллективным обсуждением определенной проблемы для того, чтобы установить пути ее истинного решения.

Семинар-диспут осуществляется в форме диалогического общения его участников. Здесь необходимо иметь должную умственную активность, он развивает умение вести полемику и обсуждать проблему, а также защищать свои взгляды и убеждения, лаконично и ясно демонстрировать мысли. Учебная дискуссия является одним из самых популярных методов обучения, как в гражданских вузах, так и в военных. Применяется она в процессе анализа проблемных ситуаций, когда нужно дать простой и конкретный ответ на вопрос, однако при этом не исключаются альтернативные варианты ответа. Для того, чтобы вовлечь в дискуссию всех присутствующих, будет разумным применить метод кооперативного обучения, то есть учебного сотрудничества. Эта методика базируется на взаимном обучении при совместной работе учащихся в небольших группах. Главная идея учебного сотрудничества достаточно проста и заключается в следующем - учащиеся объединяют свои интеллектуальные усилия и энергию для выполнения общего задания или достижения общей цели, как пример - отыскать варианты решения проблемы [4, с. 141].

«**Мозговой штурм**» заключается в сборе как можно большего количества идей. Он призван освободить учащихся от инерционности мышления, активизировать творческое мышление, преодолеть привычный ход мыслей в процессе решения обозначенной проблемы. "Мозговой штурм" помогает значительно повысить эффективность генерации новых идей в учебной группе.

Основными принципами и правилами данного метода являются абсолютный запрет критики предложенных участниками идей и поощрение всевозможных реплик и юмора.

Рассматривая самые распространенные интерактивные технологии обучения в военных и гражданских вузах, нельзя забывать, что [5, с.59]:

- Вооруженные Силы РК нуждаются в кадрах, которые способны принимать на себя ответственность и работать самостоятельно. Как раз для этого личный состав

должен обладать навыками выявления проблемы и формирования решения, то есть как раз того, в чем и заключается основа ключевого умения решать проблемы;

- навыки решения проблемы - ключевой аспект управления качеством постоянного развития, основанный, в главной степени, на способности человека анализировать свою деятельность и искать проблемы для нахождения способов совершенствоваться;

- решение проблем не является прерогативой деятельности отдельного военнослужащего;

- коллективу также необходимо уметь решать проблемы сообща.

Последним из рассмотренных нами методов интерактивного обучения в военных вузах будет имитационный тренинг. Имитационный тренинг является отработкой конкретных профессиональных навыков и умений по работе с разнообразными техническими средствами и устройствами. Осуществляется имитация ситуации, обстановки профессиональной деятельности, а роль "модели" принадлежит самому техническому средству. Следует сказать, что игровое проектирование - это практическое занятие, во время которого разрабатываются инженерные, конструкторские, технологические, социальные и иные типы проектов в игровых условиях, которые максимально воссоздают действительность. Данный метод имеет высокую степень сочетания индивидуальной и совместной работы обучаемых. Для того, чтобы создать общность группы проектирования нужно чтобы каждый имел знания технологии процесса проектирования, а также умение вступать в общение и поддерживать межличностные отношения с целью решения профессиональных вопросов.

Особенности инновационного обучения в вузах военного профиля, несомненно, связаны и с новым качеством получаемых знаний. В данном случае мы отмечаем инновационный уровень знаний как обязательный критерий для обучаемых, претендующих на высокий уровень профессионализма. Большая часть инновационных образовательных технологий и интерактивных методов обучения зарекомендовали себя как эффективное и простое средство обучения гражданского населения. В высших военных учебных заведениях их использование еще не распространено в должной мере, однако, проанализировав их сущность и аспекты, стало понятно, что без них не обойтись при подготовке современных профессиональных военнослужащих.

Учитывая теоретический и практический опыт, как преподавателей военнослужащих, так и гражданских преподавателей, необходимо определить ценностно-смысловые направления их деятельности, сформировать эффективную последовательность работ по становлению и психолого-педагогической поддержке обучаемых в высших военных учебных заведениях. Требуют тщательного обоснования общевоинские уставы, касающиеся управленческого воздействия, как главного элемента разработки технологий управления образовательной сферы, определяющего закономерности образовательного процесса при помощи поощрения, наглядности всеобщего признания и награждения. Базируясь на требованиях Государственных образовательных стандартов, необходимо построить компетентностную модель выпускника военных вузов, в структуре которой важное место должно занять формирование духовной культуры личности будущих офицеров, ведь это основа их успешного профессионального становления.

Чтобы повлиять на успешность внедрения инновационной деятельности в преподавание в военных вузах, тем самым повысив качество современного высшего военного профессионального образования и выполнив задачи подготовки и переподготовки военных кадров, необходимо уделить внимание острому недостатку офицеров преподавателей, которые обладают дополнительным к военному педагогическим образованием.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Образовательные технологии в высшем педагогическом образовании / Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. - Саратов: Изд-во СГУ, 2014. - 188 с.
2. Кашлев С.С. Интерактивные методы обучения: учеб.-метод. пособие / С. С. Кашлев. - Минск: ТетраСистемс, 2011. - 222 с.
3. Рыжова Г.А. Развивающие возможности использования активных методов обучения в военном вузе // Теория и практика общественного развития. 2013. № 2. С. 122-126.
4. Четвертакова Ж.В. Пути оптимизации системы дистанционного обучения в процессе переподготовки и повышения квалификации офицеров в военном вузе // Гаудеамус. 2013. № 2. 141-143.
5. Морозова О.Г. Совершенствование процесса обучения в военном вузе: компетентностный подход // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика. 2013. № 1. С. 58-61.

ANALIS OF MODERN TEACHING METHODS AND THEIR IMPACT ON THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN UNIVERSITIES

The article discusses modern methods of military education with the use of innovative technologies in the field of education, modern organization of the educational process and methods of education in a military university, analyzes the forms and methods of interactive learning technologies.

Keywords: innovative training, military education, educational technologies, educational activity process.

Б.А. САГИДУЛЛИН

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы,
курсант*

Қазқстан Республикасы, Алматы қаласы

ғылыми жетекші – майор А.К. САРИЕВА

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы,
аға оқытушы, гуманитария ғылымдарының магистрі*

Қазқстан Республикасы, Алматы қаласы

e-mail: sarieva_1981@mail.ru

ҰЛТТЫҚ ТІЛ ЖӘНЕ ТӘУЕЛСІЗДІК ПРОБЛЕМАСЫ

Тіл белгілі бір тарихи-әлеуметтік, мәдени ортаға сай дамиды. Сол ортаның сұранысы мен қажетін бейнелейді. Десекте, ел тәуелсіздігін алғалы 30 жыл өтсе де, тіл туралы толғанарлық мәселелер баршылық.

Кілт сөздер: ұлт, тіл, білім, тарихи-әлеуметтік, оқу, тәрбие.

«Ұлт» деген – ұлағаты бойында, қандас, бауырмал, өзектес жандардың шаруашылық тауқыметі ойында, болашағы отбасы мен Отанының жолында, өз тағдыры өз қолында, тілі бір, діні бір жандардың қауымдастығы болса керек. Оларды ортақтастыратын тілі, тағдырластыратын тарихы, сырластыратын, силастыратын, мұндастыратын, жырластыратын әдебиеті, ата мекенінің тұтастығын, бүгіні мен ертеңін ойластыратын, Отанын қорғауды ұйымдастыратын мемлекеті. Ендеше тіл, тарих – ұлттың жаны мен қаны, рухани болмысы [1, б.221].

Тіл дамып, әдеби тілге айналған тұста, жаңа этнос қалыптасып, биік тұғырға қонады. Тек тіл, тарих, әдебиет бірігіп-кірігіп, тұтас бір рухани материк болып

ұлттық болмысты тудырады. Сол себепті де, «Қазақты танығың келсе, оның тәрбиесі мен таңдау тарихын біл!»[2, б. 78] – деп бекер айтылмаса керек.

Тіл белгілі бір тарихи-әлеуметтік, мәдени ортаға сай дамиды. Сол ортаның сұранысы мен қажетін бейнелейді. Десекте, ел тәуелсіздігін алғалы 30 жыл өтсе де, ХХІ ғасырдың басында тұрсақ та, тіл туралы толғанарлық мәселелер баршылық. Тіл мен тәуелсіздік мәселесіне осы қырынан келетін болсақ, біз, тәуелсіздікті ұлттық қасиетті қадірлеуден, дәріптеуден басталады – деп түсінуіміз керек. Өйткені, өз қадір-қасиетін білмеген ұлт, біріншіден – басқа ұлттарға да, ұлыстарға да қадірсіз болатынын естен шығармаған жөн. Екіншіден, ұлттық тіл мемлекеттік статус алғалы қашан. Бірақ статус шын мәнінде орнықпады, әу бастан даурықпа, ұрандық бағыт жеңіп кеткен сияқты. Мұның себебі неде? Оның бірі – ұлтымыздың тілі мемлекеттік статус алды деген мақтанш сезімі жеңді, желпінтіп елді соңына ергізді. Сезіну – эмоция билеген тілшілер қауымы, кең мағынада барша қоғамтанушылар біраз уақытты керіліп, кербездік танытып жүріп өзкізіп алды, теориялық ізденістер көлеңкеде қалды, оларды белгілі бір дәрежеде жайбарақаттық биледі. Теориялық ізденістер вакумын тілашар сияқты қарапайым науқан жайлады. Ұлттық тілдің мемлекеттік статусын бірден жалпылама өткізу ісі ырғалып-жырғалып, бір жалындап, бір арындап жатқан тұста сезінудің орнына билік жүйесіне еміну, телміру келді [1, б. 222]. Бұл, жалпы алғанда жалтақтауға алып келді. Осы тұрғыда, М. Дулатовтың. «Сұрағанын алмақ түгіл, қазақ әлі алдырумен келеді. ... сұрау бар – ол, төрде отырып, төбесін тең ұстап, қадіріне сүйеніп сұрау» – дегені еске түседі. Сол себепті де, қазақ тілінің мемлекеттік статусын іске асырушылар мен билік жүйесінің ара қатынасын бір ізділікке салу, қазақ тілінің мәртебесін көтеру өз шешімін, әліде болса, күтуде. Біздің түсінігімізше тіл саясатының басы-қасында тұрған Ана тілі қоғамы және мемлекеттік жүйенің қауымы біреуі биші, екіншісі күйші, біреуі белсене білуші, екіншісі- жалбарына тіленуші, біреуі – басшы, екіншісі – атқосшы болмай, денедегі екі аяқ, екі қол, екі көз болуы керек, сонда ғана шығарған тіл туралы шешім мен үкім орындалар істе нәтижелі болмақ [1, б. 222]. Сондықтан да, тәуелсіздікті рухани баянды ету үшін тіл саясаты идеологиялық сарынға бағынышты, жалынышты болмауы шарт.

Тіл саясатында тағы да бір, сәтсіздіктің себебі – тіл бағдарламасы ұрпақтық факторға сүйене алмады. Өйткені, қазіргі қоғамның өзінде үш ұрпақ – үш буын қаз-қатар, қоян қолтық өмір сүруде. Олардың бірі – Аға буын тіл тағдырын ойлап, бұрық етіп қайнап, сарқ етіп суалған, мың өліп мың тірілген буын. Олар тіл саясатын жүргізушілердің алтын діңгегі, немере, шөберелердің ұстазы (Ш. Мұртаза, Ө. Айтбайұлы, М. Шаханов және т.б.). Дегенмен, бұл буын тіл саясатын жүргізуге деген потенциалын толық пайдалана алды деп айту қиын.

Орта буын – екі топтан тұрады, бірі асфальтта туғандар, европалық, бүгінде американдық өмір салтын қуғандар, маргиналдар. Бұларды, Ғабит Мүсірепов ата сөзімен айтқанда, «өгей ұлдар» десек те болады. Өйткені «Ана тілін тек өгей ұлдары ғана менсінбейді, өгей ұлдары ғана аяққа басады» – демеуге шарамыз жоқ – дейді. Бұл буынның екінші тобы – тіл саясатын іске асыруға ойы бар, көбіне жағдайы жоқтар. Олардың қатарында, жасыратыны жоқ, қазақ мектебінің деңгейінің төмендігін көріп, жанбай жатып сөніп, 5-6 сыныптардан кейін балаларын орыс мектебіне беруге мәжбүр болғандар да бар. Аталған мәселелерге қарасақ, тілге мемлекеттік статусты бірден бере салатын дәрежеге жетпеген де сияқтымыз. Сонда не істеу керек? – деген сұрақ алға шығады. Біздің ойымызша тіл саясатына сатылап, кезеңдеп келу керек сияқты. Мұнда:

I сатыда, теориялық ізденістер арқылы тіл құдіретін жас ұрпаққа түсіндіру бастау алуы керек.

II сатыда, Сенаттың, мәжілістің отырыстарын шала қазақша шүлдірлетпей, таза қазақша өткізу керек. Абайша айтқанда, ондағы кейбіреулер «Тілін

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

жаттықтырып, дінін, тазартып, ойланып, үйреніп әлек болмайды. «Білгенім осы, енді қартайғанда қайдан үйрене аламын» [3] –деулеріне дес бермеу керек.

Екінші сатының мәнісі неде болып отырғанына назар аударсақ, М. Дулатовтың: «Қай жұрттың тілі болса да туу басында біздікі секілді таза да, бай да болған. Бірақ олар көрші жұрттардың сөзі қосыла-қосыла , жүре бұзылған» – деген пікірін ескермеске болмайды [4, б. 266].

Әрине алдымен әр адам өз ұлтының салт дәстүрлерін, тілін, тарихын білуге міндетті. Бірақ басқа тілді үйреніп, басқа мәдениеттермен танысуына шектеу жоқ. Дегенмен, «Тарихын , мәдениетін білмейтін ұрпақ ата-анасын білмейтін жетім бала сияқты, әркімнің жетегінде кететіні бәрімізге мәлім» [5, б. 14]. Осы тұрғыда, М. Әуезовтің «Қытайлықтар ұлы қытай қорғанымен, египеттіктер пирамидаларымен, итальяндықтар сазды әуенімен таң қалдырса, қазақ халқы ұлттық құндылықтары мен бай тілін мақтан етеді» – деген пікірін естен шығармаған ләзім.

Сондықтан да, ұлттық тіл – халыққымыздың сонау ғасырлық санасы мен зердесінен сүзіліп өтіп, шыңдалудан танбаған, тарихтың жауындары мен дауылдарынан да желкенін жықпай өтіп, халықымызбен бірге жасасып келе жатқан күдіретті құбылыс, талайды тақымына басып, талайды шаңына көмген тарихтың өзі тәнті боларлық киелі қасиет [6, б. 115] екенін ұмытпауымыз керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қозыбаев М. Өркениет және ұлт. – Алматы: 2001. – 369 б.
2. Бурбаев Т.К. Ұлт менталитеті. Монография. Астана: «Елорда», 2001– 248 б.
3. Абай. Шығармалары екі томдық толық жинағы. Т.1 –Алматы: Жазушы, 2005. – 296 б.
4. М. Дулатов шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1991 – 384 б.
5. Пошаев Д.Қ. Педагогика, педагог және заман талабы. Оқу құралы. Шымкент. «Әлем» баспасы, 2014. – 132 б.
6. Пошаев Д.Қ. Мамандыққа кіріспе .Оқу құралы, Шымкент, Нұрлыбейне, 2010. – 200 б.

NATIONAL LANGUAGE AND THE QUESTION OF INDEPENDENCE

The language develops in accordance with a certain historical, social and cultural environment. It reflects the demand and need of this environment. In other words, even after 30 years since the country gained independence, pressing issues remain.

Key words: nation, language, education, historical and social.

I. SAGIEV

*Border academy of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan, cadet
The Republic of Kazakhstan*

scientific adviser – major A.K. SARIYEVA

*Border academy of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan,
staff teacher of the 13th special department
The Republic of Kazakhstan
e-mail: sarieva_1981@mail.ru*

THE TOTAL VISION OF LANGUAGE PROBLEMS NOWADAYS

This article reveals the vision about language problems of today. Ranging from mixing languages during a conversation to national security. How we say «our language is for unity, and others for life», also about trilingualism and the status of languages in our republic.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

Key words: triple language, language is a nation, mother tongue, high status, multinational state.

Language is one of the most important tools in human life. Because the scope of the language is very wide. Every country, every nation values and respects its language. Kazakh language is the state language of the Republic of Kazakhstan. The Kazakh language is the spiritual and cultural wealth of the Kazakh people, an invaluable treasure.

Kazakh poet M. Zhumabayev said: «There is nothing more precious than the language of a nation, the secret, history, life and character of that nation are clearly visible in the language of a nation». Therefore, the speech of the Head of State N.A. Nazarbayev «The future of Kazakhstan is in the Kazakh language» is very appropriate. Art, education, culture, and society develop through language. The people pass their precious heritage created over the centuries from generation to generation, first of all through their mother tongue.

In fact, the language issue has great political significance. If we ignore the issue of language, we may endanger our statehood and national security. At present, we seem to be neglecting the value of words and maintaining the purity of the Kazakh language. We are happy that a number of people speak Kazakh, and sometimes we forgive them for mixing the language right and left. After all, mastering a language is more dangerous than not knowing it. Today, the big powers promoting globalization are tirelessly promoting their policies and traditions with their slogans and names. In such a situation, as we guard our borders for the integrity of the land, we must be vigilant about the purity of our mother tongue.

The planned political development of our sacred language, the initiative to protect the language rights of our people, the creation of fiction and the Kazakh language began with the brave work of our intellectuals like Alikhan Bukeikhanov and Akhmet Baitursynov. Due to the pressure of the times, at a time when the future of the nation is uncertain, the path proposed by our intellectuals was unique in deciding the fate of our national language. That is why we need to continue to study this path in order to evaluate the present and future of our language.

It is known from history that our country was under Russian rule for more than 250 years. In general, the state of the country has been known for a long time. People who lost their independence and whose destiny is overshadowed are afraid. In such a difficult time, the action of our lions who raised the protection of language rights as an urgent issue and made a demand to a major power, can be said to be the beginning of the fate of today's language. At this point, in November 1905, at the session of «Local and Urban Figures» held in Russia in Moscow, he declared: «The free use of the mother tongue is the immediate need of the Kazakhs». At the same time, they insisted on urgent revision of the laws restricting the right to languages. As a continuation of this initiative, he organized an 11-point letter of authority of the Kazakhs of Karkaraly district and published it in his name in the Russian-language newspaper «Syn otechestva» on September 4, 1905, issue 173. Issues of the Kazakh language were raised in paragraphs 2, 3, 7, 8 of this paragraph.

Alikhan should not have raised this issue as an actual issue, because regardless of the level of knowledge of the Russian language of the Kazakh people, all branches of service were conducted in Russian. There have even been cases where children do not learn Kazakh at school. In the mandate, the documents in the offices are also required to be filed in the Kazakh language. In the end, we will make sure that all this is a policy of colonization, in this context, Alikhan Bukeikhanov wrote: «The policy of Russification demanded consideration of all methods of preventing Kazakhs from recognizing letters in their native language».

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

We have tried to explain the difficulties of the fate of the language in the last century. And today, what is the state of the state language in the state of independence of Kazakhstan as a sovereign country?

Respecting the national language is an important duty that every Kazakh must fulfill. The Kazakh language is the national language that citizens of Kazakhstan should respect. Our language acquired the status of «State language of the Republic of Kazakhstan» on September 22, 1989, and this year the Law «On Languages of the Republic of Kazakhstan» was adopted. Article 7 of the new constitution, adopted in the referendum on August 30, 1995, states that «the state takes care of creating conditions for the learning and development of the languages of the people of Kazakhstan» and «the Russian language is officially used on a par with the Kazakh language in state organizations and self-governing bodies». Material and organizational conditions have been created for all citizens of the country to learn the state language freely and free of charge. An important factor of population grouping is the state language. Taking this slogan into the main focus, according to the state program for the development and use of the state language for 2011-2020, the share of residents who have mastered the Kazakh language is planned to reach 80% by 2017, and 90% by 2020. However, if we refer to the diagram presented in the press pages of 2016, we have already reached the goal that our country should reach in 2017 two years earlier, i.e., we conquered 80% in 2015. And in 2025, it is expected that 95% of the population will learn the state language, and if this forecast is fulfilled earlier, it would be a great success for language policy makers.

It's a pity that although the numbers in this chart are shocking, the character of the society that we see and hear is completely different. If the glitter of magic numbers is real, we can keep our feet up saying that there are no problems related to the state language in our country, however, the reality of life does not allow this. Any full-fledged person who lives in harmony with the society does not object to the fact that the Kazakh language is not in high demand. Only people who work in the field of language are proud of the high status of the state language, and that pride should not remain only in the form of paper and magic numbers. This issue is directly related to the value of the nation.

And the loss of value of the national language is a big problem for the future of the country. I mean serious, the problem of the national language in our country has been an urgent and serious problem for many years. The reason why we say that there is no waiting in line is that the situation of the Kazakh language is not stable today. Although it has a state status, it can be seen that the scope of application is narrowing in most cases. In the society, there are Kazakh citizens who can say that their mother tongue is the Kazakh language, but they are reluctant to speak their mother tongue or even do not know how to speak it. Even ordinary people, when we hear the statements made by our famous deputies in Kazakh, we hold our breath, but it is better to take into account the fact that there is a law that obliges people who do not know our mother tongue to speak Kazakh. It is true that the Kazakh language has a limited use among people. The majority of the country's inhabitants are doing things against the use of the Kazakh language, and those who are depriving themselves of their mother tongue are using the Russian language. Some giant companies and institutions require first knowledge of Russian and English languages during recruitment. These are the main requirements for public service.

As a language-respecting country, we must first learn the Kazakh language and master the Russian and English languages for certain purposes. For the competitiveness of our country, our leader introduced the policy of «Triple language». The goal is not to bury the Kazakh language by teaching English and Russian to our country. The saying of our wise people, «your language is for unity, another language is for life» clarified the importance of the Kazakh language. If we talk about the dominance of the Russian language, excuses like «how many years we were under Russian siege» are given. That era has passed, today we are a sovereign country, and those who want to learn the language are

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

supported by the state. In most cases, it is better to look for the low level of the Kazakh language not in the way it is taught, but in the lack of demand and the lack of a corresponding level of need. The requirement to know the Kazakh language is even unfair. Judging by the words of web publisher Zhanibek Suleyev, «I don't believe that those who know the Kazakh language can promote science, progress, and culture in the European sense», today there are many people who want to become a modern person of Europe. If so, let's reduce this number of citizens at the expense of our sympathizers who speak the Kazakh language.

A simple example is that most of the people searching for information say that there is more complete information in Russian than in Kazakh. This is not false either. And if you want to use the translations, we will show you a translation that is not reasonable compared to the Russian version. When we proudly say that the Kazakh language is rich, looking at the gaps in these translations, we wonder whether we are questioning the richness of the language or whether we see it as a result of the translation work not being carried out correctly.

Kazakhstan is a multinational state. Next, there are opinions that it is necessary to force all residents of the country to speak the Kazakh language. However, doubts prevail about this thesis, because the question arises as to how effective it is to learn the Kazakh language for some diasporas who are rounding up their profession. Because it is not difficult for them to live in the Russian language in the country, on the contrary, it is difficult for the Kazakhs to live in the Russian language in their country. This also causes inter-ethnic protests.

When will the shadowy aspects of the language problem see the light of day?! We are looking for the answer to this question from the leaders of the language committee and language policy, respectively. One story comes to mind about the issue of power and language. In the mid-1990s, the Language Committee held a regular meeting to introduce the primary language-related draft of the law, and one of the participants asked Sultan Orzalinov: «In which language was the draft of the law written?». As for the official, he hesitated and avoided a clear answer. Therefore, the draft was initially in Russian. After this incident, skepticism about the language policy was formed. But today, the Department of Urban Languages Development and Archives is making unified measures to improve the status of the state language. The board monitored the observance of language norms in state institutions. Work was done to arrange some street names in the country in Kazakh. Quality content is being developed in the Kazakh language. In this regard, the usual process of blaming the government is not going on. In many cases, our closeness to the Russian language is explained by the attachment of the Kazakh people to the Russian power in the past centuries, which is also a reasonable reason, but if we look at the issue today, taking into account the independence of the country, some people have no desire to speak the Kazakh language, which the state has created the conditions for. If we see people who speak Kazakh arrogantly, we call them «shala Kazakh koy». Then what will be the bottom of negligence!? It is unlikely that a person who cannot speak his own language will be able to think in Kazakh and live in Kazakh. Therefore, neglecting the mother tongue is neglecting the whole being.

Tokayev said that in order to be proud of speaking the Kazakh language, it is necessary to increase the need for it in the society.

«Priority should be given to citizens who, in addition to their professional qualifications, know the Kazakh language well when appointing them to the public service, including positions that work closely with the people. The concept of a civil servant who cannot speak and exchange opinions in the state language in parliament or press conferences is, first of all, among Kazakh citizens – an anachronism should rotate.

Secondly, we should support representatives of other nationalities who know the Kazakh language well. It is better to elect them to the Parliament, authorized bodies,

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

appoint them to high positions in the civil service system, and reward them with state awards. Such citizens help raise the level of the Kazakh language to the level of international use.

Thirdly, we should show understanding and tolerance to our compatriots who make phonetic and spelling mistakes while using the Kazakh language. There are many such citizens among our youth. We should not mock their efforts, but support them again.

Fourthly, it is necessary to improve the quality of television and radio broadcasts. These information products should become a source of public opinion, not a copy of Russian programs. «Rather than cheap entertainment, it is necessary to enrich original programs rooted in our soil that serve the national idea», said the President.

According to the head of the state, cinematography has a special place in the way of raising the status of the Kazakh language.

To sum up, the current state of the Kazakh language is a serious problem. The word «Kazakh language in use» seems to lead to implementation only on paper. It is the civic duty of every citizen of the Republic to properly use the support provided by the state and raise the status of the language.

Let's save our nation, as the wise people say, «The language of the nation is the language of the nation». Let's exalt the glory of our mother tongue and raise the status of the Kazakh language in the holy Kazakh land! Let's not run away from our old language and pull it to the contrary, only then will Kazakhstan become a strong country in the world!

E. SAIBATALOV

*Border academy of the National security of the Committee of the Republic of Kazakhstan,
cadet,*

The Republic of Kazakhstan, Almaty city

scientific adviser – major G.A. MANI

*Border academy of the National security of the Committee of the Republic of Kazakhstan,
master of education sciences, teacher of the special department №13,*

The Republic of Kazakhstan, Almaty city

e-mail: praga5mani@mail.ru

**EDUCATED YOUTH IS THE FOUNDATION OF THE
COUNTRY'S FUTURE**

This article discusses the main issues of education in Kazakhstan, about the importance of the educated youth in our state.

Key words: youth, education, development, country, independence, younger generation

Thousands of young men and women enter into conscious life, it is they who will build a new modern Kazakhstan. In order to become full-fledged citizens of society, young people need guidelines and conditions for development. Now large-scale programs to support the younger generation are being implemented in Kazakhstan.

The youth of Kazakhstan is a generation that grew up with the country. Over the years, with their selfless work, in peace and harmony, with faith in themselves and the country, with a dream of a better future for their children, the older generation of Kazakhstanis has built an independent, rapidly developing, competitive and respected state in the world. It has created a solid foundation for Kazakhstani boys and girls to be equal among the best anywhere in the world.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

Today, the country sets itself new large-scale tasks for social modernization, innovative industrialization and mutually beneficial economic integration. Having consolidated the achievements of independence, Kazakhstan intends to become one of the developed countries of the world in the third decade of the 21st century.

Under these conditions, a huge responsibility rests with the youth, who will continue the baton of creative deeds of the older generation, raise the bar of national competitiveness, and ensure prosperity and recognition for Kazakhstan in the 21st century. Such a mission is only possible for patriotic, educated, professional, physically and morally healthy, competitive, socially and civilly responsible youth. In this regard, the priority task of the state is to adapt the state youth policy to modern realities, its focus on the formation of youth as the most important competitive potential of Kazakhstan.

The updated state youth policy, as a system of state priorities and measures aimed at creating conditions and opportunities for successful socialization and effective self-realization of young people, should contribute to the socio-economic and cultural development of the Republic of Kazakhstan, ensuring its competitiveness, national security and strengthening international authority.

In the 21st century young people are a special social group, which in the context of the transformation of society is always the most vulnerable. The process of globalization opens the economic and information boundaries of nation states, creating a whole range of legal, religious, cultural problems that accompany the modern world community, raises questions about revising key worldview positions.

Today, states around the world are trying to offer the younger generation a proven and compelling set of values. In a rapidly changing world, it has become more difficult for young people to determine their value orientations, which is typical for all states.

The process of socialization of youth is the main mechanism for including it in socially useful life. Objectively, the question of the participation of the younger generation in social development is a question of the pace, nature and quality of the country's development. As at all times, in any society, the most pressing problems of Kazakhstani youth are the issues of obtaining a quality education, finding a job, acquiring their own housing, doing business.

In this regard, the public-state nature of work with youth is of great importance. The full-blooded integration of young people into socio-economic and political processes is possible only on the basis of broad cooperation between the state, youth associations, all institutions of civil society, and the business community in solving youth problems.

At the same time, the state and society should give young people a chance, support them in every possible way, but refrain from excessive patronage, which undermines the incentive for independent activity.

Patriotic, educated, healthy, responsible and energetic today, when Kazakhstan is moving towards a post-industrial world ruled by the triad «education – science – innovation», knowledge and professionalism are an absolute pass to the third millennium. In this regard, the system of technical and vocational education requires a qualitative modernization, which should be aimed at a detailed account of the needs of the market and a diversified economy.

Knowledge is the result of labor. The more work and aspirations young people invest in self-education, the more they learn. Knowledge is considered as an economic resource of the state, a key factor of production.

Consistently modernizing the national education system, Kazakhstan brings it closer to international standards. Successful, educated people who have received training in a sought-after specialty are the key to social stability.

Youth is the most mobile, flexible, energetic part of society, and it is they who should become the driving force behind the country's new economy. Modern knowledge, hard work and youth initiative are needed. Only under the condition of dedication,

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

diligence and prudence of young people, the possibilities of the Kazakhstani economy can turn into real benefits for it.

The state is improving work to provide young people with guarantees in the field of labor and employment. Particular attention is paid to the participation of young people in the implementation of the program of the President of the country on accelerated innovative industrialization of the economy, modernization of agriculture, raising the level of civil service and development of small and medium-sized businesses.

REFERENCES:

1. Rodina N. A. Social aspect of studying the Russian language personality / 2019. No. 13. pp. 150-175.
2. Tomskikh M.S. The concept of quality of life in the works of representatives of postindustrialism // Humanitarian vector. 2015. No. 2 (42). Philosophical aspects of the problem of quality of life. pp. 167-172.
3. Kazartseva O.M. Speech Communication Culture: Theory and Practice of Teaching: Textbook / O.M. Kazartseva, – M., 1998. – 43p.

Т.Э. САПАРБАЙ

*Военно-инженерный институт и радиоэлектроники и связи, курсант 3-го курса,
Республика Казахстан, город Алматы*

научный руководитель - майор А.Б. ФАЙЗУЛЛИНА

*Военно-инженерный институт и радиоэлектроники и связи,
преподаватель кафедры ОБРТэ, магистр,
Республика Казахстан, город Алматы*

МОЛОДЕЖЬ — БУДУЩЕЕ СТРАНЫ

Стук колес: тук-тук-тук,
ух-ух-ух...
Как биение сердца
перед дальней дорогой.
У меня в руках билет
«На поезд счастья»...

Перед каждым молодым человеком рано или поздно возникает вопрос: кем я буду, каким я буду и по какой дороге мне идти по жизни. Чего ждать от молодых? Можно ли им доверить все чего достигли в этой жизни? Наверняка ни одно поколение людей задавалось этими вопросами, и ответы на них каждый раз носили различный характер. Меняются поколения, меняются люди, меняется отношение в обществе, рушатся одни государства, возникают новые, но молодежь всегда стремилась и стремится отличаться от старших. Стремится доказать, что она лучше, умнее, образованнее своих отцов и дедов.

По мнению современных философов: «Молодежь — это один из скрытых ресурсов, который имеется в любом обществе, и от которого зависит его жизнеспособность. Выживание и темпы прогресса каждой страны определяются тем, насколько значителен, развит этот ресурс, насколько полно используется». Я полностью согласен со словами философов.

Судьба Родины в наших руках, и так как любое будущее зарождается в настоящем, от того, какой мы выберем путь, зависит жизнь нашего государства. Любое молодое поколение должно быть образованным, воспитанным, культурным или хотя бы стремиться к этому всеми своими силами.

Все это нам просто необходимо для того, чтобы с уверенностью смотреть в завтрашний день. Мы — будущее нашей родины. От нас зависит, какой будет наша страна через 10-20 лет, в каком государстве будем жить мы и последующие поколения.

Мы должны мечтать, строить самые невероятные планы и верить, помнить, что самые заветные мечты имеют особенность сбываться, и значит, можно сказать: мечты молодого поколения — это будущее страны.

У Казахстана славное, богатое историческое прошлое, самобытная неповторимая культура, традиции и обычаи, огромный экономический и политический потенциал молодого, сильного государства. Я горжусь, что живу в это время, в этой стране — в своей стране.

Пройдет ещё, каких — нибудь 10-15 лет и нам, поколению XXI века, предстоит стать опорой нашего молодого государства. От нас будет зависеть его будущее, нам творить, создавать новую жизнь, новое общество, новый Казахстан.

Сколько всего нужно сделать, чтобы страна наша окрепла, твердо встала на крыло, гордым орлом парила в бездонном синем небе.

Мы, сегодняшние подростки, — будущее Казахстана. И нам предстоит творить историю и судьбу нашей Родины, сделать ее богатой и насыщенной, прославить её новыми открытиями и яркими достижениями!

Очень хочется, чтобы все мои ровесники, осознав свою ответственность перед страной, перед своей будущей жизнью уделяли больше внимания учёбе, старались приобрести как можно больше знаний, умений, навыков.

У каждого из нас есть мечта, кем он хочет стать в будущем, какую профессию хочет выбрать, и каждый должен сделать всё, приложить максимум усилий, чтобы добиться исполнения своей мечты. Это нужно начинать делать уже сейчас.

Казахстану нового тысячелетия необходимы умные, широко образованные, с активной жизненной позицией люди — настоящие профессионалы своего дела. Для себя я решил, что стану одним из них.

Я уже определился с выбором профессии, буду радиоинженером. Мне очень нравится заниматься радиоэлектроникой и робототехникой. Робототехника является одним из важнейших направлений научно-технического прогресса, в котором проблемы механики и новых технологий соприкасаются с проблемами искусственного интеллекта. В последнее время робототехника активно внедряется в систему школьного образования, но по своей специфике преподается в основном как элемент внеурочной деятельности. В стенах института, где я учусь – в Военно-инженерном институте радиоэлектроники и связи, помимо учебных занятий проводятся мероприятия по разработке рационализаторских и изобретательских работ под руководством преподавателей и офицеров из конструкторского отдела вышеназванного института. Каждый год в институте и за его пределами проходят конкурсы на лучшую рационализаторскую работу среди военнослужащих и служащих Вооруженных Сил Республики Казахстан, где эти работы занимают призовые места.

Сегодняшнее новое поколение обязано служить своей стране и нации, когда она молода и энергична. Богатство нации заключается не столько в ее экономических и природных ресурсах, сколько в ее будущем поколении, от ее детей и молодежи, которые будут создавать будущее страны, нации.

Для каждого общества становится обязательным воспитание сильной, здоровой и интеллектуальной молодежи. Молодежь страны – это ее сила. Лучший способ вовлечь молодежь в развитие страны – обучить их. Предоставляемое образование должно быть прогрессивным, соответствовать потребностям общества. Надлежащие средства и благоприятная среда должны заботиться о повышении

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

творческого потенциала, делать акцент на спорт, на самообразование в технических и других областях в соответствии с интересами обучаемых.

Молодежь способна на множество подвигов и достижений. Все, что им нужно – это правильное распределение способностей, правильное руководство, обучение и желаемое окружение.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. <https://xn--h1aeog.xn--p1ai/prochee/sochinenie-molodezh-budushheestrany.html>
2. <https://jiyuu.su/sochineniya/molodezh-budushchee-strany.html>

М.К. СЕИТОВ¹, И.Д. Жилин²

¹Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи, курсант 5-го курса,

²Военный институт Сухопутных Войск, курсант 2го курса
Республика Казахстан, город Алматы

**научные руководители - полковник Р.Н. РОЗИЕВ¹,
подполковник А.Н. САКИБАЕВ²**

¹Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи,
старший преподаватель кафедры радиотехнических войск,
магистр технических наук,

²Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
преподаватель кафедры тыла, магистр тылового обеспечения войск(сил),
Республика Казахстан, город Алматы

**О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПРОЦЕССА ПОДГОТОВКИ
СПЕЦИАЛИСТОВ ВОЙСК ПВО**

Решение задачи по совершенствованию обучения специалистов ПВО на данном этапе развития Вооруженных Сил Республики Казахстан приобретает особую значимость.

Жизненная необходимость коренных преобразований в системе профессиональной подготовки вызвана наблюдающимся противоречием между глубокими изменениями в социально-экономической обстановке в стране, возрастанием сложности решаемых в Вооруженных Сил Республики Казахстан учебно-боевых задач и реальным состоянием профессиональной подготовки специалистов ПВО к решению разнообразных задач воинской деятельности. Существующая система профессиональной подготовки в целом и психолого-педагогической подготовки специалистов ПВО в частности, не отвечает в полной мере требованиям сегодняшнего дня и их профессионального роста. Психолого-педагогическая подготовка специалистов ПВО в настоящее время в значительной мере осуществляется лишь на уровне вузов. В войсках же специалистов ПВО зачастую оцениваются, как уже готовые специалисты, профессионалы своего дела. Но в реальности, с учетом происходящих изменений в Вооруженных Силах, они нуждаются в дополнительных знаниях психолого-педагогического характера, в совершенствовании своей психолого-педагогической подготовки.

Необходимо, максимально опираясь на существующую систему профессиональной подготовки, в условиях реорганизации Вооруженных Сил Республики Казахстан, сформировать адекватный ей процесс психолого-педагогической подготовки специалистов ПВО в части, который отвечал бы новой структуре и приоритетным задачам Вооруженных Сил. В связи с этим, главной целью повышения эффективности процесса психолого-педагогической подготовки

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

специалистов ПВО в части является сформировать у них систему устойчивых психолого-педагогических знаний, навыков и умений, позволяющих качественно, на основе применения передовых инновационных технологий решать повседневные задачи обучения и воспитания подчиненных. Повышение эффективности процесса психолого-педагогической подготовки специалистов ПВО предполагает совершенствование поэтапной подготовки данной категории в воинских частях силами руководящего состава воинской части, офицеров воспитательных структур.

При изучении задачи по совершенствованию обучения специалистов ПВО выясняется, что качественно меняется характер требований к уровню подготовленности и профессиональной деятельности специалистов ПВО частей войск ПВО. Необходимость поддержания постоянной боевой готовности и круглосуточного несения боевого дежурства в условиях резкого снижения поставок боевой техники войск ПВО, усложнившийся характер обучения различных категорий офицерского состава частей в обстановке их недокомплекта, изменение ответственности принятия решений и характера руководства личным составом в условиях объединения войск ПВО и ВВС в состав СВО ВС РК, возрастание морально-психологических нагрузок на офицеров, необходимость овладения новыми методами обучения военнослужащих - все это свидетельствует о необходимости совершенствования процесса обучения специалистов ПВО.

Процесс обучения в исследуемых частях войск ПВО в целом носит целенаправленный характер, но его возможности не полностью используются из-за трудностей социально-экономического и военно-технического характера, которые испытывают все без исключения части. В войсках ПВО удалось, как показала опытно-экспериментальная работа, в основном сохранить положительный опыт обучения офицерского состава частей на достаточно боеспособном уровне. В современных условиях изменилась организационная структура войск ПВО, она стала более управляемой и мобильной по организации, содержанию и методике. Запас техники войск ПВО, созданный еще в советские времена, в целом позволяет офицерам в настоящее время выполнять служебно-боевые задачи по своему должностному предназначению. В части начали поступать на вооружение новые РЛС «НУР», идут поставки истребителей +4-го поколения – СУ-30М, оснащение АСУ войск ПВО и ИА, а в перспективе предполагается вооружение новыми образцами.

Военная структура должна точно соответствовать тем угрозам, с которыми Казахстан может столкнуться в будущем. Необходимо рассмотреть улучшение качества боевых дежурств в зенитно-ракетных войсках, модернизация существующих зенитно-ракетных систем, создание систем и комплексов противоракетной обороны, расширение внедренной КСА в войсках ПВО и др.

Однако в настоящее время имеет место снижение эффективности обучения офицерского состава в отдельных частях, планы боевой и общественно-государственной подготовки в отдельных случаях выполняются формально. Поэтому совершенствование процесса обучения специалистов ПВО является важной практической задачей, требующей современного научного решения.

Для решения данной проблемы необходимо более углубленное педагогические основы обучения воинов, обосновать интеллектуальные качества офицеров, обосновать систему проверки и оценки обученности операторов РЛС, исследовать основные пути совершенствования ускоренного обучения специалистов и боевых расчетов РЛС и АСУ частей ПВО. Но самое главное, необходимо систематизировать процесса обучения офицерского состава и других специалистов частей войск ПВО.

Актуальность, теоретическая и практическая значимость рассматриваемой проблемы, а также недостаточная ее разработанность применительно к современным

условиям обуславливает необходимость исследования обучения личного состава частей войск ПВО, а его предметом - сущность, структура и пути совершенствования процесса обучения специалистов ПВО.

Цель исследования должно быть - обоснование сущности, раскрыть структуру процесса обучения специалистов ПВО, выявить основные пути его совершенствования в частях войск ПВО. В соответствии с поставленной целью предлагается решить следующие задачи:

1. Выявить теоретические основы процесса обучения специалистов ПВО.
2. Опытно-экспериментальным путем проверить эффективность процесса обучения специалистов ПВО.
3. Обосновать основные пути совершенствования процесса обучения специалистов ПВО, выработать практические рекомендации по их реализации в профессиональной деятельности должностных лиц частей войск ПВО.

В настоящее время требования к обучению специалистов ПВО возрастают, а реальный процесс совершенствования их обучения осуществляется в критической и противоречивой обстановке, что обусловливается слабой подготовленностью преподавательского состава, систематическим недофинансированием боевой подготовки в частях, хроническим некомплектом личного состава в подразделениях войск ПВО, снижением мотивации офицерского состава к обучению и самообразованию. Повысить качество обучения офицеров частей войск ПВО предполагается следующими путями: структурно-функциональной перестройки процесса обучения офицерского состава, внедрением проблемно-деятельностного обучения в военно-педагогический процесс части, разработки технологических основ обучения офицеров [1, с.25].

Для данного исследования необходимо использовать различные методы. Комплексная методика исследования должна включать: педагогическое наблюдение, анкетирование, интервьюирование, беседы, изучение и обобщение опыта, результатов деятельности различных категорий специалистов ПВО в войсках и вузах, обобщение независимых характеристик, эксперимент, анализ и синтез, индукцию и дедукцию, обобщение, моделирование, статистическую обработку данных и др. [2, с.75]

Совершенствование процесса обучения специалистов ПВО должно быть в качестве определенного вклада в развитие истории и теории военной дидактики. Таким образом, чтобы разработанные и обоснованные концептуальные основы процесса обучения специалистов ПВО позволили более адекватно отразить современные педагогические представления о его сущности, содержании и структуре. Могли служить научной опорой для других педагогических исследований, связанных с проблемами профессиональной подготовки специалистов ПВО, повышения качества их педагогической деятельности. Указанные пути и педагогические условия процесса обучения специалистов ПВО должно способствовать действенному повышению эффективности решения практических задач военно-профессиональной подготовки специалистов ПВО.

Обучение специалистов ПВО должно относиться к основным педагогическим категориям, представляющее собой определенное научное обобщение. И являться сердцевиной общественного явления воспитания и существовать в реальной практике взаимоотношений между людьми. Целью обучения в самом общем виде должно являться обеспечение приспособления человека к действительности, ориентирование его в разнообразных жизненных ситуациях и условиях, подготовка к трудовой (в нашем случае к воинской) деятельности [3, с.76]. Поэтому обучение как общественное явление должно представлять собой целенаправленную, организованную, систематическую передачу старшим и усвоение младшим поколением опыта социальных отношений, общественного сознания, культуры и

производительного (воинского) труда, знаний об активном преобразовании окружающей среды. Оно должно обеспечивать преемственность поколений, полноценное функционирование общества и соответствующий уровень развития личности (в том числе и офицера). В этом должно заключаться его объективное назначение в нашем обществе и Вооруженных Силах для успешного выполнения учебно-боевых задач и выполнения функциональных обязанностей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Лямзин М.А. Педагогические основы совершенствования психолого-педагогической подготовки слушателей военных академий: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - М: ВПА, 1991;
2. Ушаков В.Т. Психолого-педагогическая подготовка офицеров ВМФ к разрешению конфликтов в подразделении: Автореф. дис.... канд. пед. наук. - СПб.: Военно-морской ин-т радиоэлектроники, 2002;
3. Кустов В.Т. Психолого-педагогическая подготовка слушателей в вузе МВД России как руководителей подразделений органов внутренних дел: Автореф. дис.... канд. пед. наук. - СПб., 2003.

А.Д. СОЛБЕК

*Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланның академиясы,
3 курс курсанты
Қазақстан Республикасы, Петропавл қаласы*

ғылыми жетекші - подполковник С.К. Телеужанов

*Қазақстан Республикасы Ұлттық ұлан академиясы,
жалпы білім беру кафедрасының оқытушысы,
(PhD) философия докторы
Қазақстан Республикасы, Петропавл қаласы
e-mail: Teleu_aina_2002@mail.ru*

КУРСАНТТАРДЫҢ КӘСІБИ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ БІЛІМНІҢ РОЛІ

Курсанттардың қалыптастыруда кәсіби білімнің маңыздылығы тарих, философия, әлеуметтану, саясаттану, психология, педагогика және басқа ғылымдардың зерттеу объектісі болып табылатын белгілі. Сонымен қатар бұл жеке тұлға мен қоғамның аксиологиялық және рухани саласын құрайды. Қазіргі заманғы әскери білім классикалық идеалдармен (абырой, ар-намыс, ар-ождан, міндет, жауапкершілік) қатар офицерлерге тән құндылықтар пайда болған жағдайда дамиды. Курсанттар арасында офицерлік мамандыққа деген моральдық-эстетикалық көзқарасты қалыптастыру оларды Қазақстан Республикасы Конституциясын, әскери антты, жалпы әскери жарғылар мен әскери қызметке қатысты заңнамаларды сақтаудан және әскери ұжымда сенім мен серіктестік ортасын құрудан бастау алады. Мақалада осы тақырыпқа қатысты өзекті мәселелер қарастырылған.

Кілт сөздер: жоғары кәсіпті білім беру, әскери қызмет, жарғы, құқықтық нормалар, ұйымдастыру-басқару қызметі, мүдделі тұлғалар.

Білім алу - адамзаттың дамуы шырларының бірі. Білім мәдениетті байытып, жаһандық деңгейде өзара түсіністіктің орнауына ықпал етеді. Демократиялық қоғамның негіздері мен заңды сыйлауды нығайтады. Адам капиталының дамуының кепілі және экономикалық өсім мен нарықтық тиімділіктің қозғаушы күші болып табылады. Жаһандық инновациялық қоғамды дамыту барлық мемлекеттердегі адамдардың, білімнің және технологияның бір-бірімен кіріктірілуіне тікелей

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

тәуелді. Қазіргі қоғамдағы ізгілендіру, оның адамға, адамның құқықтары мен мүдделеріне деген көзқарасы құқық қорғау органдары қызметкерлерінің іс-әрекетінің сипатына әсер ете алмады.

Отандық кәсіби білім беруді дамыту негізінен әскери жоғары оқу орындарында курсанттардың кәсіби дайындығын модернизациялауды талап етеді, бұл кәсіби білім беру стандарттарын құруда және жетілдіруде, курсанттарды даярлауды ізгілендіруге әкелетін кәсіби білім берудің әртүрлі мемлекеттік-қоғамдық модельдерін жасаудан көрініс табады. Мұның бәрі еліміздің ӘЖОО курсантының педагогтер қызметіндегі педагогикалық мақсат қоюдың негізі ретінде кәсіби-адамгершілік ұстанымын қалыптастырудың мазмұнын, құрылымын, функциялары мен логикасын анықтау, білім беру нәтижесі сияқты ұстанымды айқындау бойынша жаңа зерттеу бағыттарын талап етеді. Бұндай білім курсанттарды тәрбиелеу мен кәсіптік білім берудің нәтижелілігін арттыруға мүмкіндік береді. Әскери ЖОО-да оқу-тәрбие (білім беру) процесінің педагогикалық әлеуеті курсантта кәсіби-адамгершілік ұстанымды қалыптастыруда, сондай-ақ курсанттың жеке-кәсіби қалыптасуына мониторинг жүргізу, оның әскер қатарында қызмет өткеруге, азаматтық қоғамға және мемлекетке қызмет етуге дайындығын дамыту үшін олардың күш-жігерін үйлестіруші ретінде оқытушылар мен педагог-тәлімгердің қызметін технологияландыруға негіз бола алады. Қазақстанның әскери қызмет жүйесін реформалау және соңғы онжылдықтарда Қазақстандағы жоғары кәсіптік білім беру жүйесінде болған түбегейлі өзгерістер ведомстволық жоғары оқу орындарының курсанттарын кәсіби даярлау жүйесіне айтарлықтай әсер етті. Қазақстан Республикасының Ұлттық ұлан-әскери қызметшілері адамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын, қоғамның және мемлекеттің мүдделерін құқыққа қарсы қолсұғушылықтан қорғауға, қоғамдық тәртіпті сақтауға және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге арналған құқық қорғау органы болып табылады [1]. Қазіргі заманғы Ұлттық ұлан әскери қызметшілері- бұл кәсіпқой, іскери қызмет саласындағы жоғары білікті маман, ол кәсіби құзыреттіліктің жоғары деңгейіне ғана емес, сонымен қатар моральдық-адамгершілік құндылықтар мен сенімдерге, кәсіби ұстанымға ие.

Заңдылыққа сәйкес Ұлттық ұланға келесідей міндеттер жүктеледі: маңызды мемлекеттік объектілерді және арнайы жүктерді күзету; ішкі істер органдарымен бірлесіп қоғамдық тәртіпті қорғауға, жаппай тәртіпсіздіктердің жолын кесуге, қоғамдық қауіпсіздікті және төтенше жағдай мен соғыс жағдайының, терроризмге қарсы операцияның құқықтық режимдерін қамтамасыз етуге қатысу, осы операцияға, сондай-ақ табиғи, техногендік және әлеуметтік сипаттағы төтенше жағдайларды және олардың салдарларын жою жөніндегі іс-шараларға қатысу; сотталған әйелдердің, кәмелетке толмағандардың жазасын өтеуіне арналған қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелерін, түрмелерді және тергеу изоляторларын қоспағанда, қылмыстық-атқару жүйесінің орташа қауіпсіз, қауіпсіздігі барынша жоғары, төтенше қауіпсіз, қауіпсіздігі аралас мекемелерін күзету; сотталған әйелдердің, кәмелетке толмағандардың жазасын өтеуіне арналған қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелерін, түрмелерді және тергеу изоляторларын қоспағанда, қылмыстық-атқару жүйесінің орташа қауіпсіз, қауіпсіздігі барынша жоғары, төтенше қауіпсіз, қауіпсіздігі аралас мекемелерінде ұсталатын адамдардың, сондай-ақ олардың аумағындағы азаматтардың мінез-құлқын бақылау мен қадағалауды жүзеге асыру; сотталғандарды және күзетпен ұсталатын адамдарды айдауылмен алып жүру; соғыс уақытында Қазақстан Республикасының аумақтық қорғаныс жүйесінде жекелеген міндеттерді орындау; Қазақстан Республикасының аумағында қарулы қылмыскерлерді залалсыздандыру, заңсыз әскерилендірілген немесе қаруланған құралымдар (топтар), ұйымдасқан қылмыстық топтар (қоғамдастықтар) әрекетін тоқтату жөніндегі арнайы операцияларға қатысу; ауыр

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

және аса ауыр қылмыстардың, диверсиялардың, терроризм актілерінің, қарулы қақтығыстардың жолын кесуге қатысу және тайталасушы тараптарды ажырату; Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттарға сәйкес міндеттерді орындау.

Сол себепті, болашақ әскери қызметшілердің кәсіби білімі кәсіби міндеттерді шешуге байланысты моральдық-адамгершілік ерекшелікке ие. Демек, әскери қызмет саласындағы мамандарды кәсіби даярлау нәтижесінде «кәсібилік» ұғымын қарастыру қажет деген қорытындыға келдік. Кәсібилік мәселесін зерттейтін зерттеушілер оның «нәтиженің мәні», «кәсіби қызметтің сыртқы және ішкі ерекшеліктері», «кәсіби қатынастар» сияқты белгілерін анықтайды. В.А. Цвыктың пікірінше, заманауи кәсіпқойлықты ғылыми талдаудан оның үш аспектіде ұсынылуын көреміз, яғни: 1. Кәсібилік жеке тұлғаның табиғи қабілеттерін дамытудың белгілі бір деңгейі, жеке қасиеттер жиынтығы, жеке тұлғаның шығармашылық және шығармашылық кәсіби жұмысқа дайындығының психологиялық сипаттамасы ретінде. 2. Кәсібилік - әлеуметтік құбылыс, қоғамның әлеуметтік-мәдени динамикасының факторы және әлеуметтік стратификация өлшемі ретінде; кәсібилендіру барысында қалыптасатын және дамидың жеке тұлғаның әлеуметтік сапасы. 3. Кәсібилік - адамгершілік сана мен адамның адамгершілік мәдениетін дамытудың белгілі бір деңгейін болжайтын моральдық құбылыс [2, б.321–322].

Білім - адамның барлық қызметінің маңызды алғышарты. Өзінің білмейтін, түсінбейтін қызметте табысқа жетуің мүмкін емес. Білім, психикалық құрылым ретінде сол немесе басқа қызмет туралы, нақты болмыстың заттары мен құбылыстары туралы мәліметтер жиынтығы. Білімді игеру кез-келген қызметті орындау барысында басталады. Жеке құрамды оқыту, әскери шеберлікті қалыптастыру, ұрыс техникалары мен ұрысты жүргізу әдістері туралы жауынгерлерге мәліметтер тарату мен сол мәліметтерді олардың игеруінен басталады. Бұл білімдердің маңызды бөлігі жауынгерде мектеп қабырғасынан пайда болады, олардың сапасынан ұрыстық дайындық тәуелді болады.

Қызметті игерудің ең жоғары деңгейі қарапайым ептілік болып табылады. Ол білімді тәжірибеде қолдану мүмкіндігін білдіретін психикалық құрылым. Білімнің динамикасын қарапайым ептілікке айналуы заңды құбылыс, оның динамикасы көп білімнің сапасынан және оларды тәжірибеде қолданылуынан тәуелді болады. Мысалы, автоматты бір ұстап көргеннен кейін, жауынгер ол туралы жалпы мәліметтерді біліп қана қоймай, онымен атуды да үйреніп қалады. Білімнің қарапайым ептілікке айналуы шеберлікке деген қадам болып табылады [3, б.321–322].

Кәсіби білім кәсіби дайындық процесінде курсанттардың мінез - құлқының, қарым-қатынасының және қызметінің ішкі реттеулерін қалыптастыруға ықпал етеді. Курсанттың білім беру процесінің субъектілерімен қарым-қатынас және іс-әрекет процесінде туындайтын қатынастар өмірлік және кәсіби перспективаларды кеңейтеді, өзін-өзі дамытуға және өзін-өзі танытуға ықпал етеді. Кәсіби білім курсанттың бойында кәсіби-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруға ықпал етеді. Маманның кәсіби дайындығының нәтижесі «құндылық бағдарларынан, өмірлік жағдайларды моральдық құндылықтар тұрғысынан талдай білуден, қарым-қатынасты тиімді және жанжалсыз жүргізуден, тұлғааралық қызметтік және қызметтен тыс қатынастарды дұрыс құрудан» көрініс береді. Зерттеушілердің жеке тұлғаның позициясы, кәсіби ұстанымы туралы идеяларын қорытындылай келе, курсанттың кәсіби-адамгершілік ұстанымының маңызды сипаттамаларын төмендегідей айқындауға болады: - «өмірлік» позицияның бөлігі ретінде ол курсанттың өмірінің барлық салаларына (өзімен, қоршаған ортамен және басқа адамдармен қарым-қатынаста) әсер етеді; - курсанттың жеке басының дамуына

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

ықпал етеді: өзін-өзі жетілдіру процесін, өзінің біліміне белсенді, саналы көзқарасты ынталандырады; - кәсіби қызметте өзін-өзі танытуға, өзін-өзі жүзеге асыруға, кәсіпқойлыққа кәсіби бағыттылықты қалыптастырады.

Қоғамдық өзгерістерге және оның қарқындылығына байланысты кәсіби білім беру жүйесі озық мамандардың қажеттігін туғызды. Мұндай мамандар жан-жақты дамыған, әр уақытта өзгеріп отыратын әлеуметтік-саяси процестерді талдай білуге, нарық заманында бәсекеге қабілетті және оған сәйкес шешімдерді қабылдап, оны әрі қарай жетілдіріп, жүзеге асыруға ықпал жасауы тиіс. Осыған байланысты әскери жоғары оқу орындарындағы оқытушылар алдында тұрған басты міндет - кәсіби жағынан білімдар және құзыретті мамандарды даярлау болып отыр.

Сонымен, курсанттың кәсіби-адамгершілік ұстанымының кәсіби-адамгершілік мағына, кәсіби-адамгершілік қатынас, кәсіби-адамгершілік іс-әрекет сияқты басым мазмұндық сипаттамаларын айқындауға болады. Әрине, осылардың бәрі білікті ұстаздардың еңбегінің арқасында жүйеге асатыны айтпаса да түсінікті. Ол үшін оқыту әдістерін модернизациялаумен қатар, оқытудың инновациялық әдістері енгізілуі қажет [4, б.56].

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, әскери қызметшілердің кәсіби деңгейін арттыру - бүгінгі таңдағы Қазақстан Республикасы Ұлттық ұлан Академиясының негізгі міндеттерінің бірі болып отыр. Сонымен қатар, «әскери кәсіби білім беру» түсінігін сипаттай отырып: курсантты нақты мамандық бойынша әрекет етуге даярлауға, оны тиімді жүзеге асыруға, кәсіби қызметті толығымен орындауға, кәсіби әрекетінде өздігінен жетілуге қабілеттерді қалыптастыру процесі болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының Ұлттық ұланы туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 10 қаңтардағы № 274-V ҚРЗ.
2. Цвык В.А. Профессионализм: социально-философский анализ: дис. д-ра филос. наук: 09.00.11 / В.А. Цвык. - Москва, 2004. — 347 б.
3. Әскери шеберліктің мәні мен құрылымы // <https://ulagat.com>
4. Кондратьев И.В. «Повышение уровня подготовки в вузах системы МВД (в свете плана нации «100 шагов по реализации пяти институциональных реформ» Н. Назарбаева). Қазақстан Республикасы ИМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының «Хабаршы — Вестник» журналы. — Қарағанды, 2016. - № 3. - 56-б.

THE ROLE OF EDUCATION IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF CADETS

The importance of professional knowledge in the formation of cadets is known by the fact that the object of research is history, philosophy, sociology, political science, psychology, pedagogy and other sciences. At the same time, it constitutes the axiological and spiritual sphere of the individual and society. Modern military education is developing in conditions when, along with classical ideals (dignity, honor, conscience, duty, responsibility), values inherent in officers appear. The formation of a moral and aesthetic attitude to the officer profession among cadets begins with their compliance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the military oath, general military regulations and legislation concerning military service, the creation of an atmosphere of trust and partnership in the military team. The article deals with topical issues related to this topic.

Key words: higher professional education, regulation, military service, legal norms, organizational and managerial activities, interested persons.

А. СУЛЕЙМАНОВ

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы,
2-курс курсанты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

ғылыми жетекші - аға лейтенант М.М. САДВАКАСОВА

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы,
14-арнайы кафедрасының оқытушысы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: Aida_mira@mail.ru*

МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕР – ТӘРБИЕ ҚҰРАЛЫ

Бұл жобада мақал-мәтелдердің ерекшеліктері, қолданылуы қарастырылады. Қазіргі жаһандану заманында өскелең ұрпақты сана-сезімі, ақыл-ойы қазақи ұлттық құндылықтарды жоғары бағалайтын, бар асылды бойына сіңірген саналы ұрпақ етіп тәрбиелеуде мақал-мәтелдің алар орны ерекше. Әрбір мақалды оқып отырып онын мағынасын түсініп, өмір жолына бағыт алып, кез келген әрекетке қорытынды жасап, саралай білуде даналардан шыққан асыл сөздің пайдасы тиері сөзсіз. Ұлттық құндылықтарымызды, салт-дәстүрімізді мақтан етіп, қаймағы бұзылмаған қалпында ұрпақтан - ұрпаққа қалдыруды көздейтініміз туралы айтылады.

Кілт сөздер: тәрбие, құндылық, жаһандану, құрмет, қоғам.

Мақал-мәтелдер – халық даналығының қазына байлығы. Олар ғасырлар бойы қалыптасып, сол халықпен мәңгі бақи бірге жасап, біте қайнасып кеткен дүние. Сондықтан да оны жұртшылық жадына сақтап, өзінің күнделікті өмірінде, өзара қарым-қатынасында пайдаланады. Мақал мен мәтелге бай халықтың бірі – қазақ халқы. Қазақ халқының мақал-мәтелдерінің шығу тегі жөнінде айтар болсақ, А.Байтұрсынұлы: «Мақал да тақпаққа жақын салт-санасына сәйкес айтылған пікірлер. Тақпақтан гөрі мақал маңызы шын келеді. Мәтел дегеніміз кесегімен айтылатын белгілі-белгілі сөздер. Мәтел мақалға жақын болады. Бірақ мақал тәжірибеден шыққан ақиқат түрінде айтылады. Мәтел ақиқат жағын қарамай, әдетті сөз есебінде айтылады» [1, 112 б.], – деп көрсеткен болатын. Демек, мақалда тұрмыста қолданылып жүрген сөздеріміз шындықпен астасып келіп, мақалдап, шешен тілмен айтылатын сөздер болса, ал мәтелде тұрмыста қолданылатын сөздердің шындыққа жанаса қоймай, кесегімен айтылатын сөздердің қатарына жатқызуға болады. Қазақ мақал-мәтелдерінің бастау көзі сонау Орхон-Енисей жазба ескерткіштерінен бастау алады.

XII-XIII ғасырлардан бізге жеткен жазба ескерткіштердің тілінде мақал мен мәтелдер баршылық. Мысалы: Орхон жазбаларында: «Бастыны еңкейтіп, тізеліні бүктірген» («Күлтегі» жырынан), «Өлімнен ұят күшті» («Тоныкөк» жырынан) деген мақал-мәтелдерді кездестіреміз. Ал Махмұт Қашқаридің «Дивани лұғат-ат түрік» сөздігінен: «Ұлы болсаң, кішік бол, халық үшін бәлік бол», ал «Құдатғу біліктен»: «Біліп сөйлеген білекке саналар, білімсіз сөз өз басын жояр» [2, 56 б] дейтін мақал-мәтелдерді байқауға болады. Бұл деректерге сүйене отырсақ, мақал-мәтелдердің бастауы сонау көне ескерткіштерден бастау алып, шығармалардың тілінде қолданыста болғанына көз жеткіземіз.

Мақал-мәтелдерде бала тәрбиесіне де үлкен мән беріледі. «Қызды асырай алмаған күн етеді, ұлды асырай алмаған құл етеді» деген мақал-мәтелдердің мәнісі – жас ұрпақты жақсылыққа баулу болмақ. Жастарға өнер-білім, тіл үйретуде мақал-мәтелдің мәні аса зор. Білім, өнер еңбектің бір түрі болса, аз сөйлеп, көп тыңдаған,

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

көп оқып білімін байытқан бала ғана өмірден өз орнын алып, даналық сөздеріміз мақал-мәтелдерден өнеге алмақ.

Жоғарыда айтылғандар кеткендей мақал мәтелдің түп төркінін айтып кеттік, енді әрбәр мақал мәтелдің мән мағынасын ашайық. Мақал-мәтелдердің тақырыптары әр алуан. Олар халықтың әлеуметтік, шаруашылық, рухани өмірін түгел қамтиды. Мақал-мәтелдердің басты тақырыбының бірі – Отан, туған жер, атамекенге байланысты. Мақал-мәтелдердің үлкен бір саласы еңбекке арналған. Халық еңбекті әр уақытта ардақтап, бүкіл игіліктің көзі деп таныған. Бұл «Еңбек түбі – береке», «Еңбек етсең, емерсің», «Ер дәулеті – еңбек», «Бейнет, бейнет түбі – зейнет деген мақалдардан айқын аңғарылады. Халық еңбек пен бақытты егіз деп қараған. Адамды ер атандырып, құрмет, қуанышқа жеткізетін де еңбек деп білген. «Еңбегіне қарай – құрмет, жасына қарай – ізет», «Еңбек ерлікке жеткізер, ерлік мұратқа жеткізер», «Еңбек еткен – мұратқа жеткен», «Әрекет болмай, берекет жоқ», «Еңбексіз рақат жоқ», «Бір еңбектің көп рақаты бар», «Біткен іс – піскен жеміс» деп, халық еңбекті мейлінше дәріптеген. Сонымен қатар жалқаулықты, еріншектікті мінеген. «Ақымақ күлкіге тоймас, жалқау ұйқыға тоймас», «Жұмысы жоқтық – ырысы жоқтық», «Еріншектің егіні піспес», «Еңбек адамды бүтіндейді, жалқаулық адамды түтіп жейді», «Жақсы болар жігіттің жұмыссыз жүрген күні жоқ, жаман болар жігіттің еш жұмысқа қыры жоқ» деп, халқымыз жалқаулықты шеней отырып, еңбек адамының беделін биіктетіп отырған. Қазақ мақал-мәтелдері – ертек, аңыз-әңгіме, батырлық-ғашықтық жырлар, қара өлеңдер секілді халық шығармаларымен қатар жасап келе жатқан көне жанр екенін айтқан жөн.

Мақалдарды жасаудағы көркемдік тәсілдердің бірі – әсірлеу. Мысалы, «Көп түкірсе – көл», «Жақсы – ай мен күндей, әмбеге бірдей». Сондай-ақ салыстыру әдісі жиі қолданылады. Мысалы, «Жақсы қыз – жағадағы құндыз, жақсы жігіт – аспандағы жұлдыз». Мақалдар мен мәтелдердің үш жақты ерекшелігі бар тұлғалар екендігіне ғалымдар ертеден-ақ назар аударып келеді. Біріншіден, мақалдар мен мәтелдер – фразеологизм сияқты тілдік құбылыс. Екіншіден, пайымдау мен ой - пікірдің түйіні ретінде логикалық тұлға. Үшіншіден, келелі ой, кең мазмұнды қысқа айтып, қорытынды жасаудың тамаша үлгісі. Мақал-мәтелдердің осындай үш жақты қасиеті оларды тілдік құбылыс ретінде және ойлау құбылысы ретінде бөлек-бөлек зерттеуді қажет етеді.

Мақал-мәтелдердің игі қасиеттерге үндеу, ақыл-өсиет сипатында болатындары баршамызға мәлім, яғни ішкі мазмұнның сыры олардың өздеріне ғана тән, меншікті мағынасы бар оралымдар екендігін дәлелдейді. Мақал-мәтелдердің мағынасы сөйлемнің бастапқы мағынасымен жарыса отырып дамиды да, келе-келе астарлы мәнге өтеді. Мысалы, «Адам аласы ішінде, мал аласы сыртында», «Біреуге ор қазба, өзің түсесің» дегендер тура мағынасымен қатар, ауыспалы мағынаға да ие. Ол мағыналар бір-бірімен астарласып, байланысып жатыр. «Адам аласы», яғни адамның жаман пиғылы, жағымсыз жақтарын сырт бітімінен көре, сезе алмайсыз. Демек, сөйлемнің фразеологиялық мағынасы «ала» сөзінің ауыспалы мағынасының негізінде қалыптасқан.

Бір мысал талдап көрелік: «Токпағы күшті болса, киіз қазық жерге кірер» деген мақалды алсақ, бұл екі жай сөйлемнен тұрады. Мұнан мақалдар көбінесе екі бөлімді болатынын көреміз. Оның үстіне мақалда ой тиянақты болып келеді. Алдыңғы ой екінші түйінді пікірдің шарты түрінде келеді. Киіз қазықтың жерге кіруі токпағының күшті болуына байланысты екендігі анық айтылып тұр. «Мезгіл жетсе, мұз да ерір» деген мақалдан да осыны байқауға болады. Мақалда бір-біріне қарама-қайшы ұғымдар мен нәрселер салыстырылып, шендестіру арқылы ой-пікірді айқындау тәсілі басым болып келеді. Ал мәтел құрылысы жағынан мақалдан өзгешерек. Мәтелде қорытынды ой, түйін айтылмайды, тұспал ғана болады. Бейнелі сөз айшығы арқылы берілген ойды тыңдаушы өзі топшылайды, тұжырым жасайды.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

Мысалы, «Көппен көрген – ұлы той» дегенде тұспал ғана бар. Бұл жерде мағынаны тыңдаушы өзі қорытуына тура келеді. Мәтелде дәлелдеу де, тиянақты тұжырым да болмайды, мағына ашық емес, қорытынды пікір жоқ. Мәтел – халық арасында кең тараған, қорытындысы болмайтын, негізгі айтылатын ой жанамалап берілетін, ықшам кестелі халық сөзі. Өзінің құрамы жағынан фразеологизмдерге мақалдан гөрі мәтелдер бір табан жақын келеді. емес. Мақал-мәтелдердің тура және ауыспалы мағынасы болады. Мысалы, «Өнер алды – қызыл тіл», «Ер қанаты – ат», «Елін сүйген ер болады», «Жігітті намыс, қоянды қамыс өлтіреді» деген мақалдар ешқандай тұспалдаусыз тура мағынада айтылып тұр. Ал, «Қызым, саған айтам, келінім, сен тында», «Не ексең, соны орасың», т.б. мақал-мәтелдерде айтпақ ой тура айтылмай, жұмбақтап, астарлы мағынада білдірілетінін көреміз. Мақалдар мен мәтелдердің үш жақты ерекшелігі бар тұлғалар екендігіне ғалымдар ертеден-ақ назар аударып келеді.

Біріншіден, мақалдар мен мәтелдер – фразеологизм сияқты тілдік құбылыс. Екіншіден, пайымдау мен ой - пікірдің түйіні ретінде логикалық тұлға. Үшіншіден, келелі ой, кең мазмұнды қысқа айтып, қорытынды жасаудың тамаша үлгісі.

Мақал-мәтелдердің адамды игі қасиеттерге үндеу, уағыз өсиет сипаты бар екені баршаға мәлім. Бұл қазына тәрбиелі қыз, ұлағатты ана,ардақты ұл, елі аялаған ер, жылы жүректі әке қандай болуы керекосының бәрін тобықтай сөздің түйінінде түйіндейді. Қазақ халқы мақал-мәтелге өте бай. Мақал-мәтелде халқымыздың өніп-өсуіне, мінез-құлқын қалыптастыруға, тіршіліктің қыры мен сырын түсінуге,оның қайшылығын тануға терең баға беріледі.

Халықтың салт-дәстүрі, тарихы ұрпақтың рухани қазынасының негізі. Әл-Фараби айтқандай «адам ләззәт іздеу, қызығу сияқты нәрселерден бойын аулақ ұстауы үшін рухани негізді түзету керек, адамның рухани негізі түзу болса, оның тілегі, қалауы дұрыс болады».

Қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрат –міндеттердің ең бастысы – өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу. Ұрпақ тәрбиесі келешек қоғам қамын ойлау болып табылады. Сол келешек қоғам иелерін жан-жақты жетілген ақыл парасаты мол, мәдени-ғылыми өрісі озық азамат етіп тәрбиелеу, біздің де қоғам алдындағы борышымыз. Мұндағы мақсат жас ұрпақты ұлтшылдық бағытта емес, ұлттық негізде тәрбиелеуде, халқымыздың мол мұрасын олардың бойына сіңіре білуде. Өйткені бала әлеумет мүшесі болғандықтан оның оқу тәрбиесі жеке-дара емес көппен бірге болу қажеттілігі негізгі назарда болады.

Мақал-мәтелдердің ұлттық-мәдени, ұлттық-дүниетанымдық мақсатта қолданылған сөздердің халық тарихын, салт-санасын танып-білудегі рөлі ерекше.

Қорыта келгенде, тіліміздегі мыңдаған мақал-мәтелдер тіл байлығымыздың сүбелі саласы, көркем сөз шеберлігін шыңдай түсуге, тілдік мүмкіншіліктердің өрісін кеңейте түсуге қажетті, әсерлі де әсем, бейнелі де айшықты сөз өрнегі болып саналатынына көзімізді жеткіздік.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі Білім беруді дамыту тұжырымдамасы. //Егемен Қазақстан, 2003, 26 желтоқсан.
2. Байтұрсынов А. Ақ жол. - Алматы: Жалын, 1991.
3. Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалар. –Алматы: ҚазССР Ғылым академиясы, 1955, -415 б.
4. Қашқари М. Дивани лұғат – ат түрік.
5. Катаринский В. Памятная книжка Тургайской области на 1899 год. Орынбор, 1899.
6. Диваев Ә. Қазақ мақалдары. Ташкент, 1927.
7. Тұрманжанов Ө. Қазақ мақал-мәтелдері. – Алматы, 1935.

8. Ақмұқанова Б. Қазақтың мақал-мәтелдері. Алматы, 1950.

PROVERBS –A MEANS OF EDUCATION

In this project, the features and use of Makal-sayings are considered. In modern times of globalization, proverbs and sayings have a special place in educating the younger generation as a conscious generation with a high sense of consciousness, intelligence, high value of Kazakh national values. By reading each Macal, you can understand the meaning of it, guide the path of life, make and differentiate any action, and you will certainly benefit from the wisdom of the wise. It is said that we intend to be proud of our national values and traditions and pass them on from generation to generation in an intact form.

Keywords: education, value, globalization, respect, society.

полковник А.К. СУЛЕЙМЕНОВ

*Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата урмагамбетова,
преподаватель кафедры воспитательной и идеологической работы,
магистр педагогических наук,
Республика Казахстан, город Алматы
email: amantay2006@inbox.ru*

научный руководитель - А.А. ПЕТРУСЕВИЧ

*Омский государственный педагогический университет,
профессор, доктор педагогических наук,
Российская Федерация
e-mail: petrark47@mail.ru*

РАЗВИТИЕ НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ СРЕДСТВАМИ ЭТНОПЕДАГОГИКИ

Данная статья предназначена для широкого круга читателей, для молодёжи в частности для студентов гражданских вузов, курсантов военных вузов Республики Казахстан. В статье уделяется внимание актуальной проблеме обучения и воспитания в обществе это нравственные ценности. Проведён теоретический анализ творческого наследия казахских просветителей, философов, поэтов, педагогов о нравственном воспитании подрастающего поколения.

Ключевые слова: Нравственные ценности, этнопедагогическое наследие, воспитание, молодые люди.

Нравственные ценности - это совокупность этических идеалов, набор исторически и социально обусловленных высших принципов человеческой жизни. В нравственных ценностях отражаются представления людей о добре и зле, **они охватывают собой всю совокупность моральных норм и понятий**, включая понятия о счастье и несчастье, любви и ненависти, труде, честности и др. [1].

Актуальность проблемы духовно-нравственного воспитания современной молодежи является одной из значимых направлений в педагогической науке. Сегодняшние курсанты военных вузов Республики Казахстан - это настоящие и будущие защитники нашего Отечества. Это будущий интеллектуальный и высококвалифицированный потенциал Вооруженных сил других войск и воинских формирований.

Большую роль нравственному воспитанию подрастающего поколения уделяли казахские просветители, поэты, государственные деятели в своих научных трудах. Казахский философ, поэт, прозаик, композитор **Шакарим Кудайбердиев на протяжении всей своей жизни непоколебимо верил в то, что есть особая, ничем**

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

не исчислимая ценность - чистота и доброта души, совсем ничего не стоящая для тех, кто хоть раз в жизни её изведal. Он подчеркивал: «удел каждого думающего, нравственного человека - испытывать добрые чувства к близким и далеким людям. Душа нравственного человека не может оставаться равнодушной к горестям и радостям других». Шакарим утверждал, что ребёнок рождается с чистой душой, без врожденных пороков, по мере же формирования личности в ней вырабатываются положительные и негативные качества. В своих произведениях философ размышляет о нравственных категориях, очень часто противопоставляя позитивным негативные и тем самым ярче показывая значимость общечеловеческих моральных ценностей. Мыслитель обращается к таким понятиям, как добро и зло, любовь и ненависть, ответственность и бессовестность, благородство и подлость, человечность и скотство, дружба и вражда, единение и распри, ум и глупость, чувство и разум и т.д. По мнению Ш.Кудайбердиева, человек должен стремиться, прежде всего, к духовному и нравственному совершенству. Благородные цели, честный труд, добрые поступки сформируют нравственный облик личности [2].

К сожалению в настоящее время многие представители современного цивилизованного общества в большей степени предпочитают материальные ценности чем духовные. Большая часть людей живёт обогащением собственного «кармана», жадной наживы, тем самым преследуя свои эгоистичные цели, не занимаются самовоспитанием и саморазвитием себя как личности. Стремление достичь высоко статуса в обществе через знакомства, родственные связи, а иногда и подкупа, обмана, не приложив никаких собственных усилий считают нормальным явлением (достижением) в своей жизни.

Во избежание частичной деградации общества в особенности молодых людей (студентов, курсантов) необходимо создать все необходимые условия для правильного воспитания детей в семье, в дошкольных учреждениях, в общеобразовательных школах, в высших учебных заведениях в том числе в военных вузах. Необходимо с раннего детства порицать пустое время препровождение, хвастовство, щегольство, наглость, невоспитанность, равнодушие, агрессивность, тщеславие, жадность и другие человеческие пороки.

Рассматривая жизненный путь казахского поэта, писателя, одного из лидеров «Алаш-Орды» Мыржакыпа Дулатова мы глубоко погружаемся в его богатое творчество. М. Дулатов обосновывал этические принципы, выдвигая при этом две концепции. Первая концепция - это идея освободительной борьбы, которая опирается на свободу воли, человечности, нравственности. Вторая концепция - это идея ненасилия, заключающееся в милосердии, доброте и взаимопомощи (жәрдем), а также борьбе не с внешним врагом, а внутренним врагом - невежеством, отсталостью. Исходя из этих этических принципов, М.Дулатов утверждает идеалы человеческой личности, вскрывает корни социальной несправедливости, осуждает дискриминацию людей по признаку национальной принадлежности, языка, вероисповедания и т.д. В одном из своих произведений имеющее богатое нравственное содержание «Оян, казак!» («Пробудись, казах!»)

М. Дулатов заложил целую систему этических понятий, таких как Добро и Зло, Свобода, Человечность, Нравственность, Красота, Богатство, Бедность и другие [2]. Данное произведение помогает многим читателям, находить нужные духовные сокровища, которые помогают лучше освоить этнопедагогическое наследие: национальную культуру, язык, историю обычаи и традиции.

По мнению М.А. Петренко, духовность, прежде всего, проявляет себя в том, что человек способен и имеет желание пересечь границу узкособственнических интересов, принять широту и глубину собственного сознания как данность, открыть значимость для себя антропологической задачи встречи с другим сознанием, обнаружить многообразие явлений в мире, и попытаться понять смысл этих явлений,

проведа их через призму таких ценностей как совесть, стыд, долг, ответственность, сострадание, любовь, красота и возвышенность помыслов, мудрость и милосердие. Иными словами, духовность связана с высшим уровнем развития сознания личности [3].

Рассматривая творчество основателя этнопедагогика, как самостоятельной отрасли научных знаний, Г.Н.Волкова, который считал, что этническая культура воспитания является основой формирования нравственности личности и что выявление специфического богатства этнопедагогической культуры не сводится к противопоставлению одних народов другим, что иногда, к сожалению, бывает. Главная заповедь этнопедагогика - верность памяти и заветам предков, обожествление матери, любовь к детям. На протяжении тысячелетий формировалось оригинальное этнопансофическое пространство, вырабатывались приёмы, средства, методы и технологии воспитания подрастающих поколений, не утратившие своего значения и сегодня [4].

Ценность - в философии - указание на личностную, социально-культурную значимость определённых объектов и явлений. Нормы, которые сложились в обществе, являются высшим выражением его системы ценностей (т.е. господствующих представлений о том, что считать хорошим, правильным или желательным). Система ценностей, сложившаяся в обществе, не всегда играет важную роль, в связи с тем, не каждый человек имеет соответствующее правильное воспитание. Не всегда в социальном обществе встречаются высоконравственные, воспитанные, высокообразованные личности с широким кругозором и хорошими манерами поведения.

Рассмотрим на каких принципах были основаны духовные ценности казахского народа. **Свобода.** В древности, любая казахская семья вела кочевой образ жизни. За один день они могли собрать свою юрту и отправиться в другой аул или бескрайнюю степь. Ничто не удерживало их.

Взаимовыручка. Древний казахский обычай «асар» в переводе на русский язык означает «всем миром». Главная цель этой традиции - помощь другому. Помогали всем аулом, но первым делом, конечно, подключались родственники. А также те, кто живут рядом, то есть соседи. Не зря говорят: «Жаксы көрші туыстан жақын» («Хороший сосед ближе родни»).

Гостеприимство. Уважительное отношение к гостю характеризуют этнос казахской народности: для казахов отказать путешественнику в еде и ночлеге криве считалось грехом. Любой странник мог зайти на ночлег и получить тёплый приём.

Уважение к старшим. (Үлкенді сыйлау) Традиция уважать других - главная ценность, которую казахи ставят наравне со знанием родного языка. Они понимали, что иначе народ может исчезнуть. «Адам силағаннан құлы» («Будь слугой того, кто тебя уважает») - так гласит древняя казахская пословица [5].

Казахский поэт, философ, общественный деятель основоположник казахской письменности Абай Кунанбаев, свой высший этический идеал выразил в нравственной формуле: «Адам бол! - Будь человеком!», с которой он обращается, прежде всего, к молодёжи. Этический смысл абаевской формулы «Адам бол!» состоит в высокой оценке роли назначения человека в жизни. В его понимании человек должен сочетать в себе разум и гуманность, трудолюбие и образованность, дружбу и любовь. Он не уставал напоминать современникам, что солнце и луна - украшение небес; леса и ягоды - украшение гор, а украшение земли человек [6].

Особое значение в воспитании молодёжи Абай придавал семейному воспитанию. Первые и самые главные воспитатели, учителя, по мысли Абая, - это родители.

Абай свято верил, что время, полное невежества и темноты, уйдет, и его сменит светлый мир, который будет построен молодыми. Придавая первостепенное

значение роли воспитания в становлении человека и борясь против тех, кто пытался пороки людей объяснить предписанием рока, судьбы, Абай подчеркивал, что человек не от природы получает нравственные качества, он становится нравственным или безнравственным лишь в процессе воспитания. Кто же является воспитателем ребёнка? Конечно же, это прежде всего люди, которые его окружают. Их Абай делит на 3 группы.

Во-первых, это по Абаю, родители, братья, сёстры, то есть семейное, родственное окружение ребёнка. Во-вторых, это учителя, воспитатели, наставники, то есть взрослые люди, профессионально отвечающие за воспитание ребёнка. И, в-третьих, это сверстники, друзья, товарищи.

Но Абай делает важный нравственно-этический вывод: кто из этих категорий людей наиболее уважаем детьми, кому из них они больше верят, влияние кого оказывается наиболее сильным, значительным. Согласно Абаю, любимый человек - есть первый и главный наставник детей [7].

Главными средствами нравственного воспитания Абай считает труд и просвещение народа. У него нет почти ни одного произведения, где не говорилось бы о значении труда в жизни человека. Абай воспевае труд как жизненную потребность человека и как основу его нравственности. Человек труда - есть истинный носитель добродетели. Что касается науки, просвещения, то их Абай считает универсальными средствами для разрешения всех нравственных проблем, то есть воспитание в молодом человеке стремления к знанию, к разумности. Абай стремится доказать необходимость сделать этику научной, а науку - этической, нравственной. Один из путей достижения этого идеального соотношения Абаю видится в благоразумии и умеренности - «қанағат ету» [5]. Умеренность у Абая в потребностях и тем более в поступках выступает как единая, нравственная категория, заповедь. Знать меру всему и всего - большое дело. «Не запутывайся в мыслях, одевании, не лишайся здравого рассудка. В еде, в питье, в схеме, в одевании, в объятиях, в поцелуях, в страсти к богатству, даже карьеризму и хитрости - во всём имеется мера. Всё, что сверх меры - зло» [6].

А меру человеку должна подсказать совесть, являющаяся нравственным регулятором поступков и поведения. Совесть человек чувствует свою моральную ответственность перед окружающими людьми, так как совесть - это самооценка своих поступков. Чтобы вовремя удержать себя от безнравственных поступков, Абай предлагает постоянные самоотчеты перед своей совестью [8].

В литературном творчестве Абая формулируются наиболее общие нравственные ценности в его понимании высшего этического идеала «Адам бол!». Первое, это привитие трудолюбия, второе, стремление к постижению знаний, присутствие у человека здравого разума, рассудка, третье, умеренность в своих желаниях и потребностях, четвёртое присутствие совести и чести, и пятое, основной стержень человека самодисциплина, самоконтроль, самовоспитание.

Нравственные ценности у каждого человека закладываются по-разному это зависит от воспитания в семье, в детском саду, общеобразовательной школе, от его окружения (улица, квартал, село, посёлок, городская среда) Все педагоги-воспитатели в области образования и просвещения: воспитатели в детском саду, учителя в средней школе, профессорско-преподавательский состав в средних и высших учебных заведениях должны приложить максимум усилий для развития нравственных ценностей у молодого поколения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Нравственные ценности: понятие, примеры, виды, значение [Электронный ресурс]. <https://dnevnik-znaniy.ru/obshestvo/nravstvennyye-cennosti.html> (дата обращения: 28.10.2022)

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

2. Попова Е.С. Нравственные понятия в трудах казахских просветителей XX века. [Электронный ресурс]. <https://articlekz.com/article/34193> (дата обращения: 29.10.2022 г.)

3. Петренко М.А., Безбородова А.Д., Грызлова А.М. Этнопедагогика как средство воспитания духовно-нравственной личности// Международный журнал экспериментального образования. – 2016. – №7.-С.24-28.[Электронный ресурс]. URL: <https://expeducation.ru/ru/article/view?id=10276> (дата обращения: 29.10.2022)

4. Мусханова И.В. Нравственное воспитание: этнопедагогический и этнопсихологический аспекты Вестник ЧГПУ им. И.Я.Яковлева. 2018.№3(99) С.247. [Электронный ресурс]. <https://cyberleninka.ru/article/n/nravstvennoe-vospitanie-etnopedagogicheskii-i-etnopsihologicheskii-aspekty> (дата обращения: 28.10.2022)

5. Берикбаев Е. Традиционные духовные ценности казахского народа. Как они меняются? [Электронный ресурс]. <https://informburo.kz/special/tradicionnye-duhovnye-cennosti-kazahskogo-naroda-kak-oni-menyayutsya.html> (дата обращения: 29.10.2022)

6. Құнанбаев А. Шығармаларының толық жинағы (екі томдық). - Алматы: Көркем әдебиет, 2002. – 368 б.

7. Орынбеков М.С. Философские воззрения Абая. - Алматы: Ғылым, - 334 с.

8. Мамырбекова А.С. Нравственный оптимизм Абая // Мысль. – 2007. - № 8. - 116 с.

DEVELOPMENT OF MORAL VALUES BY MEANS OF ETHNOPEDAGOGY

This article is intended for a wide range of readers, for young people, in particular for students of civil universities, cadets of military universities of the Republic of Kazakhstan. The article pays attention to the actual problem of education and upbringing in society - moral values. The theoretical analysis of the creative heritage of Kazakh enlighteners, philosophers, poets, teachers about the moral education of the younger generation is carried out.

Key words: Moral values, ethno-pedagogical heritage, upbringing, young people.

А. ТАБЫЛДЫ

*Бауыржан Момышұлы атындағы Алматы республикалық
«Жас ұлан» мектебі, тәрбиеленуші,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

ғылыми жетекшісі – Г.Д. ТЛЕУОВА

*Бауыржан Момышұлы атындағы Алматы республикалық «Жас ұлан» мектебі,
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі, педагогика ғылымдарының магистрі
e-mail: ggauhhar.17@gmail.com
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛДІҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Кез келген ел өзінің келешегін өскелең ұрпағымен байланыстырады. Әр ұрпақтың пешенесіне жазылған заман ағымы, кезең тынысы болады. XXI ғасыр бүгінгі ұрпаққа, яғни біздерге бұйырған бақыт деп ойлаймын. Ата-бабаларымыз болашақ ұрпақ үшін ақтық демі қалғанша күресіп, бізге егемендік алып берді. Қазақ даласы ата-бабаларымыз ғасырлар бойы арман еткен және сол жолда зор құрбандықтарға душар болып, өз тәуелсіздігін жеңіп алды. Еліміздің ертеңі, мемлекетіміздің жарқын болашағы білімді де білгір жастардың қолында. Елдің ертеңгі сенімі де жастардың мойнында. Қай заманда болмасын қоғамның қозғаушы күші – жастар. Жасыратыны жоқ, республикамыздың барлық өңірлерінде жастар

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

белсенділігі күшейіп келеді. Жастар әлеуметтік және қоғамдық өмірдің белортасынан табылып жүр. Президентіміз Қасым Жомарт Тоқаевтың Қазақстан жастарына деген сенімі жоғары екендігін бүгінгі қыз-жігіттеріміздің интеллектуалдық белсенділігін жоғары бағалайтындығын білеміз. Алдағы уақытта тәуелсіздігіміздің тамырын тереңдетіп, Қазақстанды іргелі мемлекетке айналдыру біздің қолымызда, яғни жауапкершілігімізде. Сондықтан жастар қауымы уақыттың кез-келген сынағына дайын болып, бәсекеге төтеп беру керек. Санасы сергек, замандық технологияларды меңгерген Отанымыздың нағыз патриоттары ғана осындай сынақтардан сүрінбей өте алмақ. Бүгін елімізде жастар саясатына үлкен көңіл бөлуде. Жастар саясатына қатысты сан түрлі пікірлер мемлекеттік шеңберде, халықаралық дәрежеде талқылануы- оның қоғам өмірінде айтарлықтай маңызды орын алатындағын аңғартады. Статистика агенттігінің жүргізген мониторинг қорытындысы бойынша мемлекетіміздегі адам санының 4,5 миллионнан астамы жастардың үлесінде. Бұл дегеніміз жалпы халықтың 30 пайызы жастар деген сөз. Ендеше, еліміздің ертеңгі болашағы жастардың бүгіннен бастап, қандай тәрбие алуы мен отан сүйгіштік қасиеттің дамуы аса маңызды. Ең әуелі жастар бойында рухани адамгершілік, саяси интелекттік, құқықтық тәрбие басым болғаны жөн. Қазіргі таңда мемлекеттік деңгейдегі форумдарда белсенді қазақ жастарының басы қосылып, жұртшылық алдында сөз сөйлеген жастарымыз ұлтаралық татулық пен қазақ халқының мәдени және тілдік ерекшеліктерін сақтай отырып, ұрпақтар сабақтастығын жалғастырып жатқандығы көңіл қуантарлық жағдай. Кешегі күн кетті, көп нәрсе қолымызға жетті, бірақ ұлттық намысымызды, тілімізді әлсіретіп алдық. Біз ата-бабамыз аңсаған тәуелсіздікке қол жеткізіп отырмыз. Ендігі кезек-жастарда. Жастар жас шыбық сияқты. Қалай исең солай иілуге әзір. Сол себептен жастардың ойын да, бойын да түзу өсіруге атсалысу – басты парызымыз. Жастар – жердің, елдің иесі, қазақ елінің рухани тәуелсіздігінің биік тұғыры. Жастарымыздың бойында елжандылық, азаматтық пен адамгершілік сезімдері жан-жақты жетілгенде ғана патриотымыз парасаты асқақтай түспейме? Халқымыздың бойындағы патриоттық құндылық ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырғандығы тарихтан мәлім. Жастарды жаңа әлемдегі жаңа Қазақстанның жасампаз үлгісін жаңғырта беру мақсатында жаңа ғасырғы еліміздің интеллектуалдық элитасын қалыптастыруға, мемлекетіміздің басты игілігі болып саналатын этносаралық келісімді, татулық пен бірлікті қорғауға шақыруымыз керек. «Біз күш-қайратымызды, жастық жігерімізді тәуелсіз Қазақстанның дамуына жұмсаймыз. Ұлттық мүдде қағидасын сақтау мен ұлттық экономиканы – көтеру басты мақсатымыз» Заманның заңғар тұлғаларының бірі - Мыржақып Дулатов: «Алыстан алаш десе, аттанамын, қазақты қазақ десе мақтанамын», - деп айтқанындай арыстандай айбатты, жолбарыстай қайратты жастарымыз жаңа идеяларды жүзеге асырып, өміршең істердің бастауында тұрғанда бүгінгі жас ұрпақпен әрқашанда мақтанамыз. Халық, ел жастарға сенеді. Елбасымыздың Халыққа Жолдауында ХХІ ғасыр білім ғасыры делінген. Олай болса, елімізді өркендету үшін білімді жастар керек, жақсы оқып, жан-жақты білім мен ғылым алуымыз керек. Ел ертеңі – біздердің, келер ұрпақтың қолында деп айтып та, жазып та жатыр. Елімізді көркейту, оны өзімізден кейінгі ұрпаққа жеткізу-біздің борышымыз деп білем. Ел боламын десен, бесігіңді түзе,-дегендей, еңсесін енді ғана көтеріп келе жатқан біздің еліміз үшін дарынды, білімді, жігерлі ұрпақтардың орны бөлек қой. Ал барлық жігер, қайрат, еліміздің болашағы тек жастардың қолында. Елбасымыздың Халыққа Жолдауында: Біздің ұрпақ алдында бабалар қол жеткізген игілікті сақтау, қайта қалпына келтірілген мемлекетімізді нығайту және дүниежүзілік қауымдастық талаптарына сай жаңа сапалық деңгейге көтерілу міндеті тұр,- деп, жастарға зор сенім мен үміт артып отыр. Сол сенімді ақтап, болашағымызды жарқын етейік. Әрбір жас жүрек өзінің туған Отаны - Қазақстанның

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

жанындай сүйіп, танып, оған табынып өсуі қажет. Сонда ғана жас ұрпақ бойында патриоттық сезім ұялап, келешегіміз кемелдене түспек.

XXI ғасыр – білім мен біліктің дәуірі. Әр адам өзін үздіксіз жетілдіріп, жаңа кәсіптерді игеріп, үнемі заман ағымына бейімделу арқылы ғана бәсекелік қабілетін арттыра алады. Білім мен технология, жоғары еңбек өнімділігі ел дамуының басты қозғаушы күші болуға тиіс» деп Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев айтқандай, 2022 жылды «Балалар жылы» деп жариялауы тегін емес. Балалар – мемлекетіміздің жарқын болашағының кепілі. 2022 жылды іс жүзінде балаларды қорғау жылы ретінде өткізіп, білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру сынды салаларда ел болашақтарына жете мән берілуі тиіс. «Өскелең ұрпақтың үйлесімді дамуы мен бақытты балалық – бұл біздің жалпыұлттық міндетіміз» деп атап өткен Мемлекет басшысының бастамасы қолдауға лайық. Білімді ұрпақ – жарқын болашақ кепілі.

«Мен Мемлекет басшысы ретінде өскелең ұрпақтың болашағына баса мән беремін. Жастарға зор үміт артамын. Жастарымыз атқарылып жатқан ауқымды жұмыстың, реформалардың игілігін міндетті түрде көреді. Олардың арасында көзі ашық, көкірегі ояу, ойы ұшқыр азаматтар аз емес. Біз өскелең ұрпаққа жол ашу үшін барлық жағдайды жасауымыз керек» деген Қасым-Жомарт Кемелұлы балаларға ерекше көңіл бөлу керектігін жеткізді. Сондай-ақ Президент аталған ұсыныстың жай ұран немесе мереке ретінде емес, нақты іс жүзінде жүргізілуі керектігін тілге тиек етті. Жастар – қоғамның неғұрлым ұтқыр, икемді, жігерлі бөлігі және нақ сол жастар ел экономикасының қозғаушы күшіне айналуға тиіс. Заманауи білім, қажырлы еңбек және жастар бастамасы қажет. Жастардың жанқиярлығы, еңбекқорлығы мен құлшынысы жағдайында ғана Қазақстан экономикасының мүмкіндіктері ол үшін шынайы игіліктерге айналуы мүмкін. Мемлекет жастарды еңбек және жұмыспен қамту саласындағы кепілдіктермен қамтамасыз ету жөніндегі жұмысты жетілдіруде. Ел Президентінің экономиканы үдемелі инновациялық индустрияландыру, ауыл шаруашылығын жаңғырту, мемлекеттік қызмет деңгейін арттыру және шағын және орта бизнесті дамыту жөніндегі бағдарламасын іске асыруға жастардың қатысуына ерекше көңіл бөлді. «Жалғыз сүйеніш, жалғыз үміт – оқуда. Теңдікке жетсек те, жұрттығымызды сақтасақ та, дүниеден сыбағалы орын алсақ та, бір оқудың арқасында аламыз. Жақсылыққа бастайтын жарқын жұлдыз – оқу. Надан жұрттың күні – қараң, келешегі – тұман» деп Міржақып Дулатұлы айтқандай, заманауи, қарқынды дамып келе жатқан әлемде бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелесек, үлкен жетістіктерге жетеріміз хақ!

Біқылым заманнан бері атам қазақ «Білекті бірді жығады, білімді мыңды жығады» деген қанатты сөзді қолданып келді. Қазақтың бұл сөзінің өзектілігі бүгінгі күні айрықша болып отыр. Бұл заман білекке емес, білімге сенетін заманға айналды. Елдің қуаты ең алдымен білім мен ғылымда екенін түсінетін уақыт әлдеқашан жеткен. Сол білімді қажетке жаратып, тұрмыс игілігіне пайдалана білсек қана өзге жұрт бізді бағалайды. Біз өмір сүріп отырған қазіргі кезең – бұл жаңа дәуір, жаңа көзқарасты, жаңашылдықты талап ететін кезең.

Әрбір елдің өркендеуі, тұғырының берік болуы да білімге келіп тіреледі. Заманымыздың заңғар жазушысы М.Әуезовтің сөзімен айтар болсақ, «Халықпен халықты, адам мен адамды теңестіретін білім» болмақ. «Кітап - адамның өмірлік серігі» деген қағиданы үнемі жадымызда ұстасақ ұрпағымыз білімді, білікті болып қалыптасуына жол ашылары сөзсіз. Кітап - құнды қазына. Осы қазынадан нәр алып, оны бойына сіңіре білер ұрпақ Тәуелсіз еліміздің ертеңі. Жас ұрпақ- мемлекеттің ертеңгі тірегі, еліміздің болашағы. Олар тарихты жасайды. Олар да ертең ұрпақ тәрбиелейді. Сол себепті білімді, тәрбиелі азамат болып шығуына ықпал жасау керек. Бүгінгі таңда осындай бақытты, барша әлемге үлгі бола алатын елде тәрбие, білім алып жатқан балалар өте бақытты деп ойлаймын. Тек әрдайым еліміз аман,

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

аспанымыз ашық, көк байрағымыз биікте желбіреп, жас ұрпақ өз елінің патриоты болып, әрқашан Қазақстанды мақтан тұтсын деймін. Қай халықтың, қай ұлттың болсын толығып өсуіне, рухани әрі мәдени дамуына басты ықпал жасайтын тірегі де, түп қазығы да – мектеп. Білімді ұрпақ– елдің тұрақты дамуының кепілі» дегендей, бүгінгідей ел болашағы – жас буынды заманына сай лайықты жеке тұлға ретінде қалыптастыру ісі мемлекетіміз үшін маңызды.

Қорыта айтқанда, Мен Табылды Айдос Жанатұлы Бауыржан Момышұлы атындағы Алматы республикалық «Жас ұлан» мектебінің тәрбиеленушісімін. Әскери оқу орнына түскен себебім, болашақта елімді қорғайтын, елімнің тыныштығын күзететін азамат болғым келеді. Бұл оқу орны бізді үлкен оқу орындарына даярлайды. Сол себептен осы оқу ошағын таңдадым. Бұл оқу орнына түскеннен бері өзімді өзгеше сезініп жүрмін, яғни маған өз мемлекетімді күзету, қорғау міндеті жүктелгендей. Ал бұл міндетті орындау үшін білімді болу қажет.

Біздің халық алдында бабалар қол жеткізген игілікті сақтау, жаңа Қазақстанды, мемлекетімізді нығайту.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мыржақып Дулатовтың шығармалар жинағы.
2. М.Әуезовтың қанатты сөздер жинағы.
3. Қ.Ж.Тоқаевтың халыққа жолдауы 2022ж.
4. “Ана-тілі” газеті.
5. “Нұрлы көксу” газеті.
6. “Алаш айнасы” газеті.
7. Мультисабақ интернет сайты.
8. Инфосабақ интернет сайты.

Д.Д. ТАНСЫКБАЕВА

*Некоммерческое акционерное общество
«Университет имени Шакарима города Семей»
Республика Казахстан, город Семей
e-mail: dana.280200@gmail.com*

научный руководитель - К.М. БОЛЫСОВА

*Некоммерческое акционерное общество
«Университет имени Шакарима города Семей»
кандидат философских наук, старший преподаватель
e-mail: kuralai_2702@mail.ru*

КОНЦЕПЦИЯ «ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО». ПРОТИВОРЕЧИЯ И ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

В данной статье анализируются философские представления о концепции «Информационного общества» его противоречиях и особенностях. На основе анализа отечественных и зарубежных источников рассмотрена теория информационного общества, его определения, способы построения и пути развития. Предпринята попытка самостоятельного осмысления концепции информационного общества.

Ключевые слова: информационное общество, информация, философские аспекты, информационно-коммуникативные технологии.

Термин "информационное общество" является расплывчатым, если не сказать спорным, поскольку в настоящее время он не является предметом какого-либо

четкого и однозначного консенсуса в академических кругах. Тем не менее, большое количество исследователей, эссеистов и аналитиков всех мастей регулярно используют его для описания, анализа и прогнозирования различных изменений, вызванных компьютеризацией передовых индустриальных обществ. В области социальных наук информационное общество относится к историческому периоду, начинающемуся примерно с середины двадцатого века и продолжающемуся до наших дней. Многие ученые считают, что в этот период мы стали бы свидетелями потрясений, последствия которых были бы столь же глубокими и значительными, как и последствия, унаследованные от сельскохозяйственных и промышленных революций (Кастельс, 1996).

Определенно, тип знаний, который «информационное общество» требует от своих членов, очень сложен, потому что этот вопрос организован вокруг того, что составляет часть нашей коллективной и индивидуальной идентичности, знания, и он относится к конкретной социальной модели, информационному обществу.

Актуальность темы обусловлена тем, что в каждом индустриально развитом государстве мира под властью научно-технического прогресса основательно возросла производительная мощь общества, случились внушительные изменения в области техники и технологии. Появился раздел производства, связанный с информатизацией, вследствие которого возникли новые направления в научных исследованиях и культуре. Эти изменения оказывают комплексное действие на всё общество и приводят к значительным преобразованиям производственной и духовной жизни человека. Многие философы и социологи современности отводят главную роль в этих метаморфозах процессам информатизации и компьютеризации, а сам процесс переустройства называют становлением информационного общества. По оценкам философов и социологов значительные перемены в жизни людей имеют как позитивное, так и негативное воздействие. Но, невзирая на неоднозначный характер подобных оценок, большинство ученых считают, что отказ от процессов информатизации и модернизации в какой-нибудь стране приведёт к приостановке в ней общемировых направленностей развития и сделает её приложением других, более развитых стран. Всё происходящее в рамках технического и технологического процесса прямо воздействует на жизнь людей, модифицирует естество социума и его приоритеты.

Целью данного проекта является выявление характера и степени влияния концепции «Информационного общества» на формирование всего мирового научно-технического процесса. Диалектический подход к анализу активного развития информационно-компьютерных технологий позволяет констатировать наличие позитивных и негативных моментов в этом процессе.

Проблема исследования заключается в том, что несмотря на то, что на сегодняшний день изучению информационного общества посвящено большое количество работ отечественных и зарубежных авторов, до сих пор актуальны проблемы цифрового неравенства (цифрового раскола).

Объектом исследования выступает концепция «информационное общество».

Методы исследования: Диалектический подход к анализу активного развития информационно-компьютерных технологий позволяет констатировать наличие позитивных и негативных моментов в концепции «Информационное общество».

Результаты исследований

Современные информационные и телекоммуникационные технологии создают объективные предпосылки для появления новых потребностей, формирования нового образа жизни. Происходит становление «информационного общества», в котором одной из главных ценностей является информация. Впервые сформулированное в конце 1960-х – начале 1970-х гг. Ю. Хаяши понятие «информационное общество» сегодня подразумевает не только высокий уровень

компьютеризации производственной и социальной сферы, надежный доступ к достоверным источникам информации, высокий уровень автоматизации производства и избавление человека от рутинной работы, но, прежде всего, производство информации как продукта, полнота, достоверность и своевременность которого обеспечивают надежный доступ и к веществу, и к энергии. Это «...общество, где большинство работающих занято производством, хранением, переработкой и реализацией информации, особенно высшей ее формы — знаний» [2]. Разумеется, это утверждение может быть оспорено, поскольку точный подсчет весьма затруднителен, однако работа практически всех офисных служащих, государственных структур и даже рабочих высокотехнологичных производств (а их доля в экономике стремительно растет) так или иначе связана с обработкой информации. [1]

Информационные и коммуникационные технологии позволят «преодолеть барьеры времени, расстояния и местоположения в рамках наших межличностных обменов, а также ограничения и ограничения, присущие человеческим способностям в отношении обработки информации и коммуникации» к принятию решений» [3]. В большинстве случаев принято считать, что компьютеризация передовых промышленных обществ ознаменовала бы отход от организации труда: постулат, который часто сопровождается техническими аргументами относительно повсеместного характера компьютерных сетей. Чтобы назвать это изменение в обществе, в области социальных наук также появилось множество связанных терминов: экономика знаний (Ф. Махлуп, 1962, 1980-4; П. Друкер, 1969), постиндустриальное общество (А. Турен, 1969; Д. Белл, 1973), информационная революция (Д. Ламбертон, 1974), информационная экономика (М. Порат, 1977), сетевое общество (М. Кастельс, 1996-8), сетевой капитализм (Л. Болтански и Э. Чиапелло, 1999) или даже информационный капитализм (Дж.Э Коэн, 2019) делают часть этого постоянно расширяющегося списка.

С точки зрения того, что утверждает Ирасет Паес (цит. по Silvio, 1993:13), прохождение «сложной когнитивной траектории» подразумевает иерархические отношения, в которых данные являются наиболее неделимыми элементами (основание пирамиды), а информация — представляет собой интеграцию данных с определенным смыслом и знанием, на пике своего развития представляет собой использование информации для решения задач и принятия решений, продукт познавательной деятельности (интеллект).

Так, в обществе знаний, по мнению Тапскотта (1999), начала бы открываться «эра взаимосвязанного интеллекта», которая не только связывала бы технологии друг с другом, но особенно людей, которые благодаря своей изобретательности, интеллекту, знаниям и творчеством искать новые средства для создания богатства и социального развития.

В рассмотрении сущности и структуры современного общества однозначного подхода нет. Одним из наиболее всесторонних и относительно новым видением их является, на наш взгляд, анализ Готтхарда Бехманна. Немецкий ученый исследует современное общество как переходный этап от общества риска и информации к обществу знаний, устойчивое развитие которого обуславливается новыми формами производства знаний [4].

Несмотря на довольно обширную и подробную разработку проблем информационного общества, остаются вопросы, которые все еще нуждаются в теоретическом осмыслении. При этом мы наталкиваемся прежде всего на терминологический хаос. Существуют самые различные версии относительно того, как соотносятся постиндустриальное и информационное общества, а также в оценке самостоятельности этих обществ относительно традиционных социально-экономических структур. [5]

По словам социолога Фрэнка Вебстера — автора справочника «Теории информационного общества» (2014) — литература об информационном обществе, по существу, прошла три этапа. Первый – конец 1970-х – начало 1980-х годов [3]. Это примерно совпадает с коммерциализацией первых персональных компьютеров и развитием микроэлектроники. В течение этого десятилетия технологические достижения породили множество предположений. Некоторые комментаторы заявляют, в частности, что вот-вот родится постиндустриальное общество и что его экономика будет в основном основываться на потоке информации, а не на продаже ресурсов и материальных благ. Второй этап начинается в середине 1990-х годов: период, в течение которого многие комментаторы считают, что слияние информационных и коммуникационных технологий ведет нас к обществу, которое снова будет радикально новым. Быстрый рост Интернета позволяет пользователям быть в сети в любом месте и в любое время с компьютерными сетями и их информационными потоками. Наконец, третья фаза начинается в середине 2000-х с внедрением социальных сетей (Facebook, Twitter и т. д.) и коммерциализацией смартфонов, ноутбуков и других технологий, облегчающих доступ к цифровым устройствам. За этим игривым фасадом несколько исследователей затем начали серьезно критиковать вопросы, касающиеся сбора персональных данных, а также профилирования, разработанного некоторыми компаниями в рекламных целях.

В нескольких случаях Вебстер также взвешивает использование этого термина. В частности, он отмечает, что технологии, которые привлекли внимание исследователей, значительно эволюционировали с течением времени: в то время как некоторые из них быстро устарели (например, компакт-диски), другие, с другой стороны, были преждевременно провозглашены прорывными инновациями (например, мэйнфреймы). В этой второй категории Вебстер упоминает кабельное и спутниковое телевидение, видеоигры, персональные компьютеры, информационные онлайн-сервисы, портативные компьютеры, компьютерную связь, Интернет и смартфоны. Однако, столкнувшись с разнообразием изучаемых технологий, неизбежно всплывает несколько методологических проблем. Во-первых, используемые определения сильно различаются в зависимости, с одной стороны, от изучаемых технологий, а с другой стороны, от специфического для каждого региона, страны или континента технологического обеспечения. По уважительной причине компьютеризация не всегда происходила в одно и то же время, в одном и том же месте, одним и тем же способом и по одним и тем же причинам. Эта нестабильность с точки зрения определения и периодизации часто сопровождается чрезмерной склонностью к обобщению в отношении характеристики изучаемых изменений. К этому добавляется еще одна интерпретационная предвзятость, столь же широко распространенная, а именно идея о том, что увеличение количества доступной информации вызовет изменение общества.

Информация сегодня уже стала полноправным участником рынка, товаром, и это не просто теоретические знания, как предполагал Д. Белл. Информация является важнейшим фактором экономического развития и оказывает влияние на всю систему социально-экономических и политических отношений. Владение информацией обеспечивает участнику бизнеса определенное место в социальной системе. Информация, содержащаяся в экономике, то есть в информационных программах, телекоммуникационных системах, технологиях, средствах массовой информации, рекламе, которая способствует развитию экономического производства, имеет скрытую сущность, которую мы должны понимать, чтобы использовать ее при построении социальных прогнозов и прогнозов экономического планирования.

Г. Шиллер справедливо отводит особую роль в информационном обществе высокотехнологичным средствам передачи информации: спутникам, телекоммуникациям, кабельным сетям, которые позволяют расширить поле

распространения информации и получить к ней достаточно быстрый доступ. Развитие информационной сферы сегодня становится результатом и одновременно условием расширения потребностей общества. Проникая в повседневную жизнь, информация становится частью человеческой жизни, что позволяет, например, Г. Шиллера о том, что информационная революция породила новый тип капитализма - "потребительский" [6]. Это состояние капитализма, по мнению ученого, напрямую связано с прошлыми этапами развития общества и экономики, а также с развитием научно-технического прогресса и его внедрением во все сферы человеческой деятельности, новой формой социально-экономической. - появится экономическая организация - "транснациональная империя", развитие которой будет способствовать активному развитию глобального рынка, существующих и конкурирующих компаний, охватывающих и разделяющих информационный рынок, таких как Apple, цифровое оборудование, Microsoft, Hitachi, а также телекоммуникационные системы.

Информационный контроль-стратегически важная проблема современности. Телевидение, СМИ, Интернет стали неотъемлемой частью повседневной жизни Moderna. Входя в каждый дом, телекоммуникационные системы привносят "новый образ жизни, искусственно формируют символы" успеха "и моды в обществе, проводят так называемую" промывку мозгов", приспособляя человека к новым стандартам. Человек смотрит на мир глазами крупнейших информационных агентств, а информация преподносится таким образом, что человек воспринимает мир как источник проблем. Об этом свидетельствует содержание информационных передач: наводнения, пожары, катастрофы, в том числе автомобильные. Передача информации из очагов военных конфликтов, насыщенная агрессивностью и жестокостью, также становится опасной. Однако именно эта информация, несмотря на стремление навязать единственно правильную точку зрения с позиции силы, доказывает, что современное многополярно. Ярлык "только они нормальные" (США или ЕС, высокоразвитые страны) сегодня вызывает раздражение и желание показать свое "я" в любой форме. Распространение информационных технологий увеличивает степень свободы человека, его способность принимать различные точки зрения. Сегодня большое количество людей привлекает общение, они видят мир по-другому и оценивают текущие события. Мир стал полифоничным. Современный человек понимает, что существует не одна реальность, а несколько. Этическое, религиозное и идеологическое разнообразие мира восхищает человека и делает его более уверенным в себе, способным к творчеству. [7]

Выяснение сложного комплекса вопросов, связанных с познанием указанных проблем, требует, прежде всего, исследования информационного пространства поля политики в информационном обществе, оказывающего самое непосредственное воздействие на состояние безопасности личности, общества и государства. Знание соотношения между полем политики и сферой безопасности в информационном обществе позволяет определить сущность политического воздействия на процессы, затрагивающие безопасность личности, общества и государства, а также роль информационной политики, ее возможности и пределы в отражении потенциальных и актуальных опасностей и угроз. [8]

После попытки описать тему информационного общества, обнаружить его генезис, а также сопоставить действующие определения, пришло время выдвинуть несколько гипотез в порядке открытия. Во-первых, важно помнить, что проблема информационного общества не свободна от ошибочного толкования. Противоречивые, если не сказать неоднородные интерпретации, объектом коих оно является, можно свести к простому наблюдению: информационное общество не является ни социологическим, ни даже историческим понятием. Первопричина в том, что формальные определения информации не могут вычеркивать верховенства мыслящего субъекта, способного декодировать передаваемую и сообщаемую ему

информацию. Во-вторых, увеличение количества доступной информации не привело к созданию качественно нового общества: оно, скорее, раздробило социальное тело, продолжив процесс разделения труда. В-третьих, если эффекты присутствия, ставшие возможными благодаря демократизации цифровых устройств, порождают ряд идеологических конфликтов и даже латентные культурные войны, то это происходит именно потому, что поведение и будущее информации трудно контролировать и операционализировать в известный нам технологический режим.

Во многих отношениях использование формы технологического детерминизма, а также его теоретическая, историческая и идеологическая критика еще не привели к возникновению информационной экологии. Согласно дюркгеймовской теории, можно было бы утверждать, что отсутствие регулятивного права в определенных сферах человеческой деятельности (и в частности в экономической сфере) в настоящее время препятствует выполнению разделением труда его социальной функции, а именно функции создания солидарности (Дюркгейм, 1978). С этой точки зрения общество потребовало бы «рассматривать его и как идеальную реальность, которая объединяет людей посредством интернализации нормативных ориентиров, которые она индуцирует, и как силу, которая регулирует их ожидание удовлетворения».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. А.Г. Хорунжий, Антропологические проблемы информационной безопасности; Электронный ресурс. // Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/antropologicheskie-problemy-informatsionnoy-bezopasnosti>

2. Рейман Л. Д. Информационное общество и роль телекоммуникаций в его становлении // Вопросы философии. 2001. № 3. С. 3–9.

3. Альберт, Дэвид С. и Дэниел С. Пап (ред.), информационный век: Антология его воздействия и последствий, Вашингтон, Центр передовых концепций и технологий, 1997, стр. 2. [свободный перевод]

4. Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний. М., Логос, 2010.

5. Л.М. Луценко, Концепции информационного общества и социальная функция информации; Электронный ресурс. // Режим доступа: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjW1ei4_t_6AhVsi8MKHQEEAFQQFn0ECBUQAQ&url=https%3A%2F%2Fcyberleninka.ru%2Farticle%2Fn%2Fkontseptsii-informatsionnogo-obschestva-i-sotsialnaya-funktsiya-informatsii.pdf&usg=AOvVaw1LKr5s1BF-tOv-KJvgICJY

6. Schiller H. I. Who knows: Information in the Age of the Fortune 500. Norwood, NJ: Ablex Publishing, 1981. 150 p

7. О. Д. Мачкарина, Актуальные проблемы «информационного» общества, Электронный ресурс. // Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-problemy-informatsionnogo-obschestva>

8. Сукиасян А., Информационная безопасность Армении как объект социально-политического исследования. Доклады международной научно-практической конференции по вопросам безопасности информационных систем, 29, 30 июля 2008, с. 61-66.

THE CONCEPT OF "INFORMATION SOCIETY". CONTRADICTIONS AND FEATURES OF MODERN INFORMATION SOCIETY

This article analyzes the philosophical ideas about the concept of the "Information Society", its contradictions and features. Based on the analysis of domestic and foreign sources, the theory of the information society, its definitions, methods of construction and

development paths are considered. An attempt was made to independently comprehend the concept of the information society.

Key words: information society, information, philosophical aspects, information and communication technologies.

А. ТЕЛЕУОВ

*Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова, курсант,
Республика Казахстан, город Алматы*

научный руководитель – полковник Е.Ш. САРСЫМБАЕВ

*Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,
старший преподаватель кафедры тактики, кандидат военных наук,
Республика Казахстан, город Алматы*

РОЛЬ ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ДОПРИЗЫВНОЙ ПОДГОТОВКЕ ДОСТОЙНЫХ ЗАЩИТНИКОВ РОДИНЫ

В данной статье рассмотрена роль военно-патриотического воспитания его период становления и состояния в настоящее время в Республике.

Ключевые слова: военно-патриотическое воспитание, начальная военная подготовка, допризывная молодежь, поколение, программа.

Одним из приоритетных направлений молодежной политики республики Казахстан являются укрепление и развитие системы военно-патриотического воспитания подрастающего поколения. Глава государства Касым-Жомарт Токаев в своем послании отметил что из одной главной задач, стоящих перед страной является воспитание здорового образованного обладающего интеллектом и культурой поколения.

Военно-патриотическое воспитание - многоплановая, систематическая, целенаправленная и скоординированная деятельность государственных органов, общественных объединений и организаций по формированию молодежи высокого патриотического сознания, возвышенного чувства верности к своему Отечеству, готовности к выполнению гражданского долга, важнейших конституционных обязанностей по защите интересов Родины.

Анализ показал, что еще в первом десятилетии 21 века до настоящего времени во многих публикациях и средствах массовой информации не только в военной печати, авторы пытались разобраться в таком сложном механизме, так как призывная подготовка, поднимая острые проблемы, действительно требующие решения. К примеру, вопросы начальной военной подготовки (НВП) и непосредственно о патриотическом воспитании молодого поколения.

Исследования показали, что не один год на страницах газет и журналов ставится вопрос, нужно или нет НВП в школе. Для ее критики были серьезные основания.

Многие задавали вопросы:

Как можно изучать автомат Калашникова (АК-74), мины различных видов или ручные гранаты? Макеты, которых не было в большинстве школ

Имелись случаи по проведению занятий по НВП в школах учителем труда, физкультуры или даже физики, зачастую не служивших в Вооруженных Силах тогда еще с СССР или РК и работающих военруком по совместительству.

Например, затрагивая актуальные аспекты использования военно-патриотическом воспитании допризывной молодежи в основном ветеранов Великой Отечественной Войны и воинов афганцев, показывали отсутствие должного

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

внимания со стороны органов власти и незначительной работы тогда еще военных комиссариатов.

Несмотря на некоторых общепризнанных действовавших в государстве Программ по НВП и Положения о патриотическом воспитании основы, которых были положены еще с советских времен, особых изменений и перемен в принципах ее организаций не было. Все это свидетельствовало о отсутствии хорошо продуманной и в следствие этого эффективной комплексной программы подготовке молодежи к военной службе, воспитания у нее чувство любви и преданности к Отечеству.

Именно поэтому, правительством Республики Казахстан, была разработана и утверждена программа военно-патриотического воспитания молодежи Республики Казахстан до 2025 года. Контроль за исполнением программы был возложен на Министерство Обороны Республики Казахстан.

Целью программы является создания условий для молодежи по повышению их ответственности за судьбу страны, повышение уровня консультации молодежных организаций для решения задач обеспечения национальной безопасности РК, укрепления чувства сопричастности граждан к истории и культуре Казахстана, обеспечения преемственности поколения казахстанцев, воспитание гражданина любящего свою родину, имеющую активную жизненную позицию.

Значительным шагом на пути к повышению казахстанского патриотизма стала Концепция государственной молодежной политики РК до 2022 года «Казахстан 2020: Путь в будущее» от 27 февраля 2013 года, в рамках которой Министерство Обороны совместно с другими государственными исполнительными органами и общественными организациями проводит работу по военно-патриотическом воспитании молодежи. основополагающим инструментом в процессе усиления роли военно-патриотического воспитания молодежи стало Послание Президента Республики Казахстан- Ел басы «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни», в котором было поручено создать детско- юношеское движение «Жас-Сарбаз».

Программа военно-патриотического воспитания молодежи Республики Казахстан до 2025 года подготовлена на основе накопленных за последние годы знаний, опыта и традиций военно-патриотического воспитания молодежи с учетом важности непрерывноговоспитательного процесса по формированию готовности молодежи к защите Отечества в сложных геополитических условиях.

Данная программа закладывает основы взаимодействия государственных структур и гражданского общества в решении широкого спектра проблем формирования мотивации и готовности допризывной молодежи к воинской службе.

В этой связи важнейшая функция в формировании таких личностей ложиться на военно-патриотическое воспитание.

Широкое поле для форм и методов организации этой работы ложится на:

Военно-патриотические клубы;

Профильные военно-спортивные лагеря;

Поисковые отряды;

Тесное сотрудничество с музеями, общественными историческими организациями.

В вопросах организации большая часть работы легла на педагогов, специалистов в вопросах военной истории, историков, но необходима существенная поддержка государства в этих вопросах. У военно-патриотического воспитания есть две исключительные особенности, так как оно формирует морально-волевые качества, которые пригодятся, как будущему защитнику Отечества, так и совершенно мирному человеку.

В настоящее время на основе данной программы, а так же методических рекомендаций по организации военно-патриотической работы в Республике Казахстан, действуют 7005 военно-патриотических клубов «Жас-Сарбаз» и кружков Смарт Сарбаз в которых задействовано около 214699 молодых людей, что составляет 6,4 процента от общего количества учащихся в общеобразовательных учреждениях страны. Из них при воинских частях, в том числе наш Военный институт Сухопутных войск имени Сагата Нурмагамбетова открыто 110 военно-патриотических клубов, с охватом 2697 детей. Каждый клуб имеет свой Устав, символику клуба (флаг, эмблему и членские билеты).

Таким образом, некоторые из множества проблем подготовки, где интересы были подчинены не только Вооруженным Силам и народному хозяйству, но и интересам самого призывника, молодого человека, вступающего в активную трудовую деятельность.

Современное общество ставит перед подрастающим поколением новые серьезные задачи, ведь государству нужны сильные, высокоразвитые и инициативные люди, способные учиться и работать на его благо, и в экстремальной ситуации, встать на защиту Родины.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>
2. <https://infourok.ru/doklad-voenno-patrioticheskoe-voospitanie-molodezhi-zalog-uspeshnogo-razvitiya-strany-5732934.html>
3. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38058504&pos=4;-116#pos=4;-116
4. https://baigenews.kz/kak_voenno-patrioticheskoe_dvizhenie_-zhas_sarbaz-_voospityvaet_otvazhnykh_kazahstantsev_112020/
5. Шелуханов А.Е. Нужны реформы//Djtyysqdtcnybr/-Vjcrdf. 1991/№2.-С.30-32.

B. TOKBERGENOVA

*Al-Farabi Kazakh National University, PhD student
the Republic of Kazakhstan, Almaty city
e-mail: tokbergenova@dku.kz*

scientific advisor – S. BEIMENBETOV

*PhD, Vice-Rector for Research and Transfer, Deutsch-Kazachische Universitat
the Republic of Kazakhstan, Almaty city
e-mail: beimenbetov@dku.kz*

THE ORIGINS OF INFILL CONSTRUCTION ACTIVISM IN ALMATY: OVERVIEW OF MASS MEDIA STORIES

This paper seeks to explore the origins of civic activism in the field of infill construction in the city of Almaty from the historical perspective. We posit that citizens' protesting activity evolved in response to urban development policies and city governance, which led to controversial effects of chaotic urbanization. The historical excursion is based on the overview of the local mass media stories.

Key words: infill construction, activism, urban planning, urban development.

Construction boom in the city of Almaty is by no means a new reality. It could be observed in the city's history of the Soviet socialist days of the well-to-do 1960-s up until mid-1980-s when it slowed down prior to the collapse of the USSR. The stories that one can encounter about the city of those days are usually those of nostalgia and longing for a

beautiful, clean, and comfortable city environment. There are no stories of citizens' dissatisfaction with the living space and comfortable environment. It may be attributed to any factors, yet one can assume that the city developed according to elaborate urban planning and strict regulation.

Exploring the origins of infill construction activism in Almaty involves describing its chronological development throughout years. On the other hand, it seems logical to study the factors of its evolution in the way it does. This paper posits that the restructuring of urban planning policies driven by post-Soviet economic and political transformations, both country- and city-wide, shaped its evolution. The restructuring of the urban planning policy history is looked at through the content analysis of electronic mass media stories.

Civic activism in present-day Almaty

The situation thirty years into Kazakhstan's independence is dramatically different: amid the vast and vivid signs of a rich lively city, one can but observe increasingly vigorous civic activism of a multitude of forms and goals. This is happening amid the process of civil society evolution, whereby it is seeking new ways of communication and dialogue with the state [1; p.49]. The analysis of media stories about residents' protest activities against infill development reveals the increase of the frequency of such stories. If, for instance, there were 7 such stories in 2021, the first half of year 2022 featured the same number of stories. At the beginning of year 2022 activist groups were created in social networks, such as "What's App" and "Telegram". A brief description of urban activism in the field of construction can be summarized in the following table.

Table. The Structure of Civic Activism in the field of infill development

Venue	Residential complex (RC) territories, courtyards
Actors	Residents, neighborhood and civic activists, construction company (BI Group, Gab construction, Hyatt...) representatives, akimat representatives, urban planning and architecture committee, land management committee
Claims	Too dense construction of high-rise buildings, damage to infrastructure – too many cars leading to transportation collapse, producing exhaust gases, blocking paths for emergency services, lack of space for playgrounds and recreation, problems with water supply, especially to upper storeys; environment – lack of clean air, cutting living trees and plants
Activities	Contact journalists and bloggers, agree on a 'skhod', organize neighbors through calling, social media (What'sApp), collect signatures if necessary for petitions and complaints.

As can be seen in the table above, residents come out for protesting within their neighborhood's territories without using some central public spaces of the city, like parks or squares. One of the biggest grievances is that the constructing companies in cooperation with the authorities change the purpose of the land plot, when the land designated for a park, for instance, is used after the change of purpose for the construction of a block of flats. This is especially dangerous when construction is done on seismic land with soft clay soil and the danger of landslides.

Such was the case of Kok-Tobe, which caused residents to come out to protest against the erection of an RC at the foothills of Kok-Tobe mountain. Urban protests against infill construction in different neighborhoods of Almaty feature several interesting cases. The case of Pograngorodok is one of the success stories in citizens' protests against infill construction. Sending a statement of claim to the economic court of the city in April 2022 the city department for land management of Almaty aimed to invalidate the deal for the sale of a land plot near the Institute of Obstetrics and Gynecology. Earlier this year the decision signed in 2003 by one of the former mayors of Almaty on the sale of this land plot to an LLP was invalidated. The story is long and confusing since the land had known several owners who had been reselling it for over 15 years until the last one decided to erect a high-rise residential complex on the land. Only when the green spaces were cut

down and the construction began did the residents learn that the land had become a private property. (In 2018 the mayor, who had promptly fled the country, and other officials were sued in a criminal case, including for taking bribes from a construction company) [2].

The discussion of origins of civic activism in general involves considering the importance of ongoing political processes caused by the stepdown of the first president of Kazakhstan. Experts and activists alike point to the intensification of the former after the however slightest liberalization of social policies since 2019 [3].

Historical overview of Almaty city planning evolution

The dissolution of the USSR saw abandoned-looking construction sites in different parts of Almaty. Money turned into valueless asset and lost its ability to be exchanged for goods, which is why natural exchange of construction materials was practiced. In the early 1990-s a number of housing programs were implemented: State program Housing (Zhiljyo) 91, followed by Baspana 93 were largely socially oriented, but short-lived. Meanwhile, the population of the city after the downward trend of the 1990-s grew by tens of thousands in 2000-s. Experts were forecasting that 1,600,000 people would be living in Almaty instead of the optimal number of 800,000 by 2010. The square meters of new housing put into operation were largely insufficient. Social facilities such as schools, clinics, hospitals, kindergartens were simply ignored, “not discussed in principle” [4].

Early 1990-s were marked by building a market economy in the newly independent Kazakhstan. Thus, in 1992, the practical implementation of the law "On denationalization and privatization", adopted in June 1991, began. The city's housing fund continued to deteriorate, social facilities continued to be overlooked while the population in the 1990-s went steadily down, from 1134000 in 1992 to 1118000 in 1997 [4]. In the realm of urban planning, a committee on land relations and land management and an operational group to deal with complaints from citizens appeared. Marketization, meanwhile, went on, and the then city mayor with his family members appeared later in the list of rentiers owning large plots of land and trade centers [5]. The growth resumed in the 2000-s.

Late 1990-s and early 2000-s witnessed chaotic selling of land in the city and mountains, including near rivers and boundaries, permits were signed, apple orchards in the foothills were cut, and cottages were built in their stead. The city was declared a free enterprise zone, cafes and shops were opened on the first floors of blocks. The Master plan for Almaty development till 2020 was adopted. The idea of the plan was to build a “city-garden” [6]. However, the reality turned out quite the opposite: “man-hives” (“cheloveiniki”), multi-storey residential complexes (RC) have become the trend since those days. Among the obnoxious cases is the 23-storey “Stolichny tsentr” RC and other RCs some of which were erected in the place of strangely burned down historical sites [7].

In the 2010-s, a program has begun to demolish dilapidated housing and build new houses in its place. The development of the concept “Almaty is a city convenient for living” began. Five years later the city saw the implementation of the “City for People” program which implied the reconstruction of the city center and courtyards. Citizens could feel the city becoming more comfortable for living. Among the notable features were the following: Panfilov Street became pedestrian; fences were demolished, kiosks were removed, tram tracks were dismantled. After repair works, music began to sound in the underground passages. There was a reorganization of the structure of the akimat: for example, departments of social welfare, comfortable urban environment, urban planning appeared. All district akimats have created accounts in social networks [8].

In 2019, the program "City without borders" was adopted, the purpose of which lay in the uniform development of all districts of the city. Among the adopted documents were development strategy "Almaty-2050", the development plan of the Almaty agglomeration "Greater Almaty", the law on the special status of Almaty, the regional program for the development and support of SMEs “Almaty Business-2025” [8].

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

The brief overview of the urban planning development in Almaty city shows a rich and eventful history. The whole period of urban development is connected with the general trend of economic marketization, which was especially pronounced in the first decades after Kazakhstan gained political independence. The processes in the field of infill construction were chaotic, deregulated, and privatization was done without public control. That fact has many implications in today's Almaty's urban development, and urban civic activism reacts to the decisions and moves which were taken decades ago. The reconstruction of the city is still going on, much to the dissatisfaction of the citizens who face irreversibility of the decisions of previous city authorities.

REFERENCES:

1. Otarbayeva B. Gorodskoj grazhdanskij aktivizm v gradostroitel'noj politike Almaty`. Kazakhstan-Spektr. Nauchny`j zhurnal 2022/3 (103). – S. 48-65.
2. Do sotni chelovek sobralis` na akcziju protiv stroitel'stva ZhK ryadom s czentral'ny`m stadionom v Almaty` // URL: <https://vlast.kz/novosti/49478-do-sotni-chelovek-sobralis-na-akciu-protiv-stroitelstva-zk-radom-s-centralnym-stadionom-v-almat.html>
3. Beisembaev S., Gusarova A., Kabatova K. Activists 2.0 Transformatsiya grazhdanskogo aktivizma v Kazakhstane v ehpokhu tsifrovyykh tekhnologii. 2020
4. Sem` na tridcat`. Kak vy`zhivala yuzhnaya stolicza pri semi predy`dushhikh gradonachal`nikakh. // URL: <https://www.turanpress.kz/regiony/1285-sem-na-tridcat-kak-vyzhivala-yuzhnaja-stolica-pri-semi-predyduschih-gradonachalnikah.html>
5. Sem` na tridcat`. Kak vy`zhivala yuzhnaya stolicza pri semi predy`dushhikh gradonachal`nikakh. Chast` vtoraya. // URL: <https://turanpress.kz/regiony/1390-kak-vyzhivala-yuzhnaja-stolica-pri-semi-predyduschih-gradonachalnikah-chast-vtoraja.html>
6. General`nom plane goroda Almaty` // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P020001330_
7. Kak vy`zhivala yuzhnaya stolicza pri semi predy`dushhikh gradonachal`nikakh. Chast` tret`ya // URL: <https://turanpress.kz/regiony/1466-kak-vyzhivala-yuzhnaja-stolica-pri-semi-predyduschih-gradonachalnikah-chast-tretja.html>
8. Istoriya Almaty` v akimakh goroda // URL: <https://time.kz/articles/territory/2020/09/16/istoriya-almaty-v-akimah-goroda?sim-sim>

A.Ж. ТҰРАНОВА

*Каспий Университеті,
ҰП 19 – 1 к 3 курс студенті
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: Akniet090403@mail.ru*

ғылыми жетекшісі – Ж.Ж. БЕЙСЕНОВА

*Каспий Университеті,
психология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: Zhuparkul22_70@mail.ru*

ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ ЛИДЕРЛІККЕ ҰМТЫЛУЫ

Мақалада жеткіншектердің лидерлікке ұмтылу мәселелері (шарттар, формалар, әдістер, ресурстар) қарастырылады. Лидер тиімді коммуникатор ретінде ұсынылады; тиімді кәсіби қызметті жүзеге асыру үшін қажетті көшбасшылық құзыреттерін сипаттайды. Даму процестерін жақсарту және көшбасшылық әлеуетті арттыру үшін жастармен жұмыстың қажеттілігі мен негізгі бағыттары негізделеді.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

Кілт сөздер: лидер, лидерлік, лидер бейнесі, тұлғалық ресурстар, лидерлік мақсат.

Қазіргі жағдайда бір қызығы, жастар арасында оның субмәдениеттік, мінез-құлық және құндылық-нормативтік қатынастарымен байланысты көшбасшылық бейнелерінің көптігі жалпы сипатқа ие, бұл көшбасшылық әлеуметтік қанағаттану мүмкіндігі ретінде қарастырылады, субъективті бағалау, көшбасшылық арқылы ортақ мақсат пен мүдде үшін нақты іс-әрекетке дайын болу жанама түрде қарастырылады.

Психологиядағы жас ерекшеліктеріне байланысты жеткіншектік кезеңдегі тұлғаның дамуында көшбасшылық бейнелері салқын қандылықпен, арнайы трендпен, беделмен, басқалардан ерекшеленумен байланысты, яғни оларға маркетинг, бренд әсер етеді, бұл әсіресе, коммерциялық қызмет, блог жүргізу сияқты интернет желілерінде айқын көрінеді. Жастар арасындағы лидерлік бейнені екі бағытта көрсетуге болады. Біріншіден, жеткіншек көшбасшылық туралы идеяларды, құндылықтарды және күтулерінің таңдау механизмі болып табылатындығында, жастардың лидерлікті көрсету тәсілі арасындағы сәйкестік[1].

Лидер дегеніміз - адамдарға ықпал ете білудің өнері, олардың белгілі бір мақсатқа жетулеріне итермелей білу. Өте жиі, көбіне саясатта лидер өз мақсатына жетуге тырысады. Адамдар лидердің басқаруымен жүрулерінің негізгі себебі, лидер олардың негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін әр түрлі құралдар ұсына білу мүмкіндігінде және адамдардың іс әрекеттеріне керекті бағыт бағдарды көрсете білуінде. Көшбасшының психологиялық ерекшеліктері көшбасшылық мінез-құлыққа жету жолы, жетекшілікке ұмтылу, стресс пен қысымға реакция көрсету т.б. [2]

Көшбасшылықтың пайда болу шарттары: қарым-қатынасты дамыту нәрестелік, мектепке дейінгі және жеткіншектік кезеңдегі жетекші әрекет болып табылады. Жолдастармен қарым-қатынас жеткіншек өмірінің орталығында, оның мінез-құлқы мен іс-әрекетінің барлық басқа аспектілерін анықтайды.

Л.И Божович «егер бастауыш мектеп жасында балаларды біріктірудің негізі көбінесе бірлескен іс-әрекеттер болса, жеткіншектерде, керісінше, сыныптардың тартымдылығы негізінен құрдастарымен кең қарым-қатынас мүмкіндігімен анықталады» деп атап өтеді[3].

Жеткіншектік кезең – бала өміріндегі өтпелі кезең. Бұл биологиялық өзгерістерге байланысты, өйткені бұл жыныстық жетілу және бала тәрбиелеу жасы. Биологиялық тұрғыдан бұл физикалық жетілудің аяқталу кезеңі[4]. Дегенмен, осы кезеңде белгілі бір жасқа тән психикалық дамудың спецификалық ерекшеліктері әлі де байқалады.

Бұл жаста қарым-қатынас жетекші әрекет болып табылады. Дәл онтогенездің осы кезеңінде көшбасшылық қабілеттерді дамыту қажет, оның құрамдас бөлігі коммуникативті дағдылар болып табылады. Ең бастысы, жеткіншектердің тұлғалық даму ерекшеліктері құрдастарымен қарым-қатынаста көрінеді.

Л.С.Выготский «Кризистік кезең» теориясы бойынша кризистік жас дегеніміз, бір жағынан балалардың қоғамдық қарым-қатынас жүйесіндегі өзгерулері жататын, екінші жағынан баланың «ішкі позициясынан» өзгеруі жататын дамудың әлеуметтік ситуациясының қайта құрылу нәтижесі.

Осы ерекшеліктерге байланысты, жалпы АҚШ психологтарының жүргізген зерттеулері нәтижесінде, оқушылардың мінез-құлқының үйлеспеуі 80% осы жеткіншектік кезеңге тән екендігі белгілі болады, өйткені, мектеп оқушыларында, яғни, кіші және орта мектеп жасындағы балалардағы қабылдау өте жоғары болатындығы белгілі, сонымен қатар, оқушылардың дүниеге көзқарасы, жағымды қасиеттерінің қалыптасып келе жатқандығымен байланысты. Осы анықталған мәліметтерді негіз ете отырып, Г.Д.Пировтың басшылығымен бір топ Болгария

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

психологтарының жүргізген зерттеулері нәтижесінде 5-17 жас аралығындағы балаларға «ашушандық» тән екендігі белгілі болды. Сонымен қатар, олардың психикалық нормаларының үлкендерден айқын ерекшеленіп тұратындығын 14-15 жастағы 15 000 американдық жеткіншектеріне психодиагностика ретінде жүргізген «даралық минесоттық» тестімен дәлелдеуге болады. Өйткені, бұл тест нәтижесі бойынша, нормадағы балалардың өздері «псиопатия», «шизофрения», «гипомания», шкалалары бойынша көрсеткіштері үлкендерден жоғары. Бұдан үлкендер үшін ауру симптомы болып табылатын бұл көрсеткіштер жеткіншек немесе жасөспірімдер үшін норма болып табылады деген қорытындыға келеміз.

Оқушылардың басқа да психологиялық ерекшеліктерін анықтау мақсатында С.Хатауэй және Э.Монакези жүргізген «Роршах» және «Тақырыптық апперцепция» тесті бойынша 12-16 жас аралығындағы оқушылардың мазасыздану деңгейінің жоғары болатындығы, сонымен қатар, Кеңес уақытында үлкен маман болып табылатын жеткіншектер психиатры А.А.Мехрабянның мәліметі бойынша, осы жас аралығындағы балалардың жекелік ауытқуларының бірден өсетіндігі дәлелденді. Сонымен қатар, әр жас кезеңіндегі мазасыздану деңгейінің ерекшелігіне байланысты В.Д.Кисловская «проективті тест» көмегімен мазасызданудың жас ерекшелік динамикасын қарастырды[3].

Жеткіншектік кезеңдегі көшбасшылықтың өзіндік ерекшеліктері бар. Жеткіншектік жаста көшбасшылық қасиеттерді дамыту мінезді қалыптастыру мәселесі, өзін-өзі бақылауды меңгерудің «сыртқы» кезеңі ретінде ұсынылады. Көшбасшы жеткіншектер тобындағы мәртебелік-рөлдік иерархияның жоғарғы жағында тұрады, оның топтың басқа мүшелеріне әсер ету мүмкіндігі бар. Көшбасшы ұжымның «тоны» қандай болатынын, оның атмосферасын, онда достық қарым-қатынас орнайтынын, өзара көмек нормасы немесе қарым-қатынастар өрескел, қатаң иерархиялық болатынын анықтайды. Топ неғұрлым дамыған болса, соғұрлым оның көшбасшысының тұлғасы қызықты, мәдениетті, қызығушылықтары кең.

Жеткіншектердің қарым-қатынас және көшбасшылық ерекшеліктері :

Біріншіден, құрдастарымен қарым-қатынас жасау ақпараттың өте маңызды арнасы болып табылады, ол арқылы жасөспірімдер ересектер бір немесе басқа себептермен айтпайтын көптеген нәрселерді біледі.

Екіншіден, бұл механикалық қарым-қатынастың ерекше түрі. Топтық ойын және басқа да бірлескен іс-әрекет түрлері әлеуметтік қарым-қатынастың қажетті дағдыларын, ұжымдық тәртіпке бағыну және сонымен бірге өз құқықтарын қорғау қабілетін дамытады.

Үшіншіден, бұл эмоционалдық байланыстың ерекше түрі.

Топтық сана, ынтымақ, жолдастық өзара көмек жасөспірімге амандық пен тұрақтылық сезімін береді.

Жеткіншек көшбасшысының мінез-құлық ерекшеліктері :

Сыртқы деректер (тұрыс, ерік-жігерлі тұлға, киім кию қабілеті, дене бітімі, бойы);

Коммуникациялық қасиеттер (келісілген сөйлеу, байсалдылық және сенімділік, контакт таба білу, әзіл-оспақ, жеке сүйкімділік). Интеллект, ерікті қасиеттер.

Жеткіншектер тобындағы көшбасшылықтың тағы бір аспектісі - жасына байланысты жыныстық проблемаларды шешудегі табыс. Атап өткендей, жеткіншектер ұжымында физикалық тұрғыдан тез жетілетін және өзін-өзі жүзеге асыруға және өзінің «жаңа» формасына бейімделуге қабілетті жеткіншектер көшбасшыға айналады. Айта кету керек, «алғашқы жетілгендер» әдетте тұйық және араласпайтын болады, өйткені олар әлі өспеген адамдар тобында өзін жайлы сезіне алмайды. Көшбасшылар дер кезінде «туылады». Сондай-ақ, бұл бірлестік

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

жетекшілері өздерінің физикалық жетілуіне байланысты ұжымның басқа мүшелеріне карағанда үлкен тұлғалық жетілуге және жеке өмірлік жоспарларының жоғары дамуына ие[5].

Көшбасшылық феномені.

Көшбасшылық феномені психологияда өзінің жарқындығы мен тартымдылығымен ерекше орын алады, психология үшін көшбасшылық – «адам факторындағы» биліктің нақты көрінісі, психологиялық өлшемдегі билік – басқарушы субъектінің қабілеті («жоғарғылар») өзіне бағынуға мәжбүрлеу. Жеке тұлғаның топтағы орны және оған қатынасы жеке тұлғаның қасиеттерін де, топтың қасиеттерін де қамтитын көптеген факторларға байланысты[6].

Психологтар ұжыммен саналы түрде сәйкестендірілетін, оның нормалары мен құндылықтарын өзіне тән деп қабылдайтын адамның ұжымдық өзін-өзі анықтауы мен сәйкестікті түбегейлі ажыратады, яғни жеке тұлғаның топтың психологиялық қысымына көнуге, көпшіліктің көңілінен шығу үшін өз ойын өзгертуге бейімділігі. Жеткіншектік кезең психологияда ерекше орын алады. Бұл жеткіншектік шақта тұлғаның қалыптасуы мен қарқынды дамуымен байланысты. Жеке тұлғаның жетілуінің көрінісі және жасөспірімдер арасындағы қарым-қатынастың маңызды аспектісі ретінде көшбасшылық мәселесі осы жаста өте өзекті болып табылады[7]. Жеткіншектер үшін көшбасшы болу, ең алдымен, көпшіліктің назарында болумен қатар, кең тіл табысу мүмкіндігіне ие болу деген сөз. Өйткені, бұл сәттер жеткіншектер үшін өте қажет.

Қорытындылай келе, «тұлға болып тұмайды, бірақ олар қалыптасады» деген сөзді әрбір адам біледі. Сондықтанда жеткіншектік кезеңде баланың көшбасшылық қабілетін ашу керек деп ойлаймын. Біз болашақ психологтар ретінде жеткіншектердің әрбір іс-әрекетіне, олардың қызығушылығына, дарынына мектеп ұжымымен ата-аналар мән беретін болса, болашақта жоғарғы деңгейдегі көшбасшылар шығады деп айта аламын. Жеткіншектік кезең ең қиын кезеңдердің бірі болғандықтан бала тәрбиесіне, іс-әрекетіне көп мән беріп дұрыс жолды нұсқау қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. В.А. Ильин. Психология лидерства : учебник для бакалавриата и магистратуры /М.: Издательство Юрайт, 2015. - 311 с. - Серия: Бакалавр и магистр. Академический курс.
2. Психология лидера / Перевод с итальянского ННБФ «Онтопсихология». Изд. 4-е, дополненное. — М: ННБФ «Онтопсихология», 2004 г., 256 с.: илл. 2. 18ВН 5-93871-027.
3. З.Байярд Р.Т., Байярд Д. Ваш беспокойный подросток: практ. Руководство для отчаявшихся родителей. Пер. С англ. – М: Просвещение, 1991.
4. Татьяна Бендас. Психология лидерства: учебное пособие. Издательство http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=181645 Психология лидерства: Санкт-Петербург; 2009 ISBN 978-5-388-00148-1.
5. Дубровина И.В. Настольная книга школьного психолога. - М.: 1996.
6. Голубева Э.А. Способности и индивидуальность – М., 1993.
7. Квимен В. Прикладная психология. - С-Пб.: 2001.

TEENAGE PURSUIT OF LEADERSHIP

The article deals with the issues of youth leadership (conditions, forms, methods, resources). The leader is presented as an effective communicator; describes leadership competencies necessary for effective professional activity. In order to improve development processes and increase leadership potential, the need and main areas of work with young people are justified.

Key words: leader, leadership, leader image, personal resources, leadership goal.

С.С. УМАРЗОДА

*Министерство обороны Республики Таджикистан,
Республика Таджикистан, город Душанбе
e-mail: umarzoda1981@mail.ru*

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассмотрена история становления и развития военного образования Республики Таджикистан в период государственной независимости. После распада Советского союза с обретением независимости Таджикистан начал строительство собственных Вооруженных сил, для укомплектования которых была создана система военного образования. Главной задачей, системы военного образования считался отбор, обучение, подготовка и повышение квалификации военных кадров. За годы независимости республики в ходе поэтапного строительства и развития Вооруженных Сил была создана национальная система военного образования. Подготовка военных кадров детерминируют главной задаче строительства Вооруженных сил, которая заключается в создании военной силы, способной обеспечить безопасность, независимость, суверенитет и территориальную целостность страны.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Вооруженные силы, военное образование, подготовка военных кадров, военнослужащий, обучение, резерв, специалист.

Необходимость подготовки военных кадров в каждом государстве заключается в готовности решить задачи по подготовке страны и их Вооруженных Сил к обороне, стратегическому развертыванию и применению Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований для отражения военной агрессии, разгром вторгшейся группировки противника. Значит, высокоэффективная система военного образования и военной науки является одним из важнейших факторов, обеспечивающих национальную безопасность государства.

Под термином «Военное образование» понимается совокупность систематизированных знаний по фундаментальным (общественным, физико-математическим, химическим и др.) и специальным военным наукам и навыкам, необходимых офицерам и другим военнослужащим для практической деятельности. То есть военное образование - это подготовка кадров для различных видов вооружённых сил, родов войск и специальных войск [1; с. 315].

Цель настоящего исследования заключается в изучение некоторых аспектов истории становления и развития военного образования Таджикистана в период государственной независимости.

После распада Советского Союза Республика Таджикистан оказалась единственным государством на постсоветском пространстве, которому от Вооруженных сил СССР практически ни чего не досталось в наследие. Это в полной мере относилось и к военному образованию, ведь на территории республики не было военно-учебных заведений, единственное, что находилось на тот момент это 201 мотострелковая дивизия (которая вошла в состав Вооруженных сил РФ), 5 военных кафедр при гражданских вузах и несколько военных комиссариатов [2; с. 103]. Помимо этого после обретения государственной независимости в республике началась Гражданская война (1992-1997 гг.) [3; с. 15].

Отметим, что строительство Вооруженных сил Республики Таджикистан (ВС РТ) и его военное образование происходило в тяжелейших условиях гражданского противостояния, без элементарной материально-технической базы практически на

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

пустом месте. Не хватало финансовых средств для приобретения вооружения, техники, средств связи, обмундирования и т.д. Отсутствовало необходимое количество офицерских кадров для укомплектований войск.

Большая часть офицеров и военных преподавателей после распада СССР уехали на свою историческую родину. Они были откомандированы в распоряжение национальных командований. Большинство офицерских кадров проходящих военную службу на территории Таджикистана составляли офицеры других национальностей. Наряду с этим, нехватка подготовленных кадров, увольнение со службы наиболее подготовленных и опытных офицеров и прапорщиков, прослуживших сроки службы, создавало дополнительные трудности для комплектования ВС Республики Таджикистан. В Вооруженных Силах стран СНГ в этот исторический период проходило сокращение численности войск, в то время как в Таджикистане укомплектованность являлась одной из главных проблем. Из 528 офицеров- таджиков, проходивших службу в Вооруженных силах стран СНГ, по призыву Правительства Республики Таджикистан вернулись на родину только 48 офицеров [4; с. 57].

Поэтому в сентябре 1992 года было принято решение о создании в республике Таджикского высшего военного командно-инженерного колледжа (ТВВК) для подготовки национальных военных кадров [5]. С целью организации учебного процесса в ТВВК приказом министра обороны офицеры из военных кафедр вузов РТ были назначены на преподавательские должности.

Из-за острой нехватки офицерского состава в 1993-1994 годах в ТВВК были запланированы и проведены ускоренные курсы для подготовки офицеров, это [6; с. 110]:

- 6-ти месячные курсы командиров мотострелковых рот (танковых);
- 6-ти месячные курсы начальников штабов батальонов;
- 3-х месячные курсы командиров стрелковых взводов (танковых);
- 5-ти месячные курсы командиров батарей.

Данный курс закончили более 130 офицеров, которые были отправлены для дальнейшего прохождения военной службы в рядах Вооруженных сил независимой республики.

Также из-за нехватки артиллерийских специалистов на базе военной кафедры Таджикского технического университета (ТТУ) были запланированы и проведены курсы подготовки командиров артиллерийских взводов.

В ходе проведения реформ в системы военного образования в 2002 году Таджикский Высший Военный командно-инженерный Колледж был преобразован в Военный институт Министерства обороны Республики Таджикистан [7]. С сентября 2004 года в институте начал функционировать авиационный факультет, который готовит специалистов инженерно-технического и летного составов.

Несомненно, Военный институт Министерства обороны является ведущим военно-учебным заведением ВС РТ, который готовит офицерские кадры не только для ВС, но для и других войск и воинских формирований Республики Таджикистан по очной форме обучения. В настоящее время в Военном институте курсанты обучаются по 18 специальностям на 3-х факультетах и 10-ти кафедрах.

Необходимо отметить, что курсанты Военного института ежегодно принимают активное участие в тактико-командных учениях проводимых в Республике Таджикистан и тем самым, повышают свою профессиональную выучку.

В соответствии с Постановлением Правительства Республики Таджикистан за № 666 от 30 декабря 2011 г., и приказом Министра обороны Республики Таджикистан за № 11 от 14 января 2012 г в целях расширения Военного института в городе Худжанд Согдийской области был образован филиал Военного института [8]. С 2016 года при Военном институте функционирует Центр повышения

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

квалификации и переподготовки офицеров МО РТ. Центр в соответствии с лицензией и учебной программой реализует переподготовку военных кадров. После окончания курсов повышения квалификации слушателям-офицерам вручается сертификат.

Также системы военного образования Таджикистана включает **военные кафедры гражданских вузов РТ**. На момент распада Советской Армии на территории Таджикистана функционировали 5 военных кафедр. В 1999-2005 годах их число было увеличено до одиннадцати. В 2005 году в ходе проведенной очередной реформы все вновь созданные военные кафедры были расформированы. В годы независимости сеть военных кафедр при вузах Таджикистана дала возможность существенно увеличить количество офицеров запаса. В настоящее время в Таджикистане военная подготовка по программе офицеров запаса осуществляется на 8 военных кафедрах при гражданских высших учебных заведениях по 20 военно-учетной специальности (Рисунок 1). Военные кафедры при вузах РТ продолжают оставаться основным источником пополнения ресурсов офицеров запаса.

Рис.1. - Военные кафедры при гражданских вузах Республики Таджикистан

Военный лицей Министерства обороны был создан 4 февраля 1999 г. на базе Специальной республиканской школы-интерната №1, который в 1999 году была переименована в честь генерала Мاستибек Тошмухамедова. С 2003 года лиций находится под контролем Министерства обороны Таджикистана. Настоящее время в военном лицее ежегодно обучаются около 400 юношей в возрасте 15-16 лет. После окончания лиция они поступают в зарубежные военные вузы, затем пополняют офицерский состав ВС РТ.

Отметим, что **подготовка военных кадров за рубежом** является очень важной составляющей в комплексе мер по укомплектованию Вооруженных сил высококвалифицированными военными кадрами. Именно поэтому и в связи с экономическими трудностями с первых дней создания Вооруженных Сил военно-политическое руководство Таджикистана определило приоритетным направлением подготовку военных кадров за рубежом. В годы независимости между Республикой Таджикистан и дружественными зарубежными государствами и организациями был подписан ряд соглашений по подготовке и переподготовке военных кадров для ВС РТ.

В начальные годы независимости, ввиду недостатка офицерских кадров, основное направление было сделано на подготовку специалистов в Российской Федерации, с которой были подписаны соглашения по подготовке военных кадров. Первым шагом к сотрудничеству послужил «Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией» [9; с.14]. На основе данного соглашения был подписан Договор между двумя государствами о военном сотрудничестве, который дал возможность продолжению подготовки военных кадров в военно-учебных заведениях Министерства обороны Российской Федерации.

Ежегодно таджикские курсанты и офицеры проходят подготовку и переподготовку в престижных зарубежных военных вузах. В настоящее время в военно-учебных заведениях дружественных стран обучаются свыше 1000 военнослужащих РТ по разным специальностям и специализациям.

Одним из дружественных государств для Таджикистана является Республика Казахстан (РК). Отметим, что договорно-правовая база между Республикой Таджикистан и Республикой Казахстан состоит более чем из 50 документов, подписанных в период государственной независимости. Принятые между двумя странами документы относятся к важным направлениям сотрудничества и, несомненно, касаются подготовки военных кадров в военно-учебных заведениях Республики Казахстан.

В декабре 1999 года между РТ и РК было подписано Соглашение о сотрудничестве в военной области [10; с. 183]. Согласно этому документу, военное сотрудничество между странами осуществляется в целях укрепления оборонных потенциалов на основе принципов суверенитета, равноправия и взаимной выгоды. Также, существует Соглашение об оказании безвозмездной военно-технической помощи (15 апреля 2013 г.) [11]. Данный документ характеризует эволюцию военных связей сторон, целью которой является оказание военной помощи в становлении ВС РТ.

Сегодня в военно-учебных заведениях МО РК на основе заключенных международных договоров проходят обучение офицеры тактического и оперативного уровня из ВС, других войск и воинских формированиях РТ.

Также можно отметить, что с 2021 года Таджикистану впервые было выделено 2 квоты в докторантуре Республики Казахстан при Национальном университете обороны (НУО). Поступили - автор данной статьи и подполковник Ақобирзода Д.А. На данный момент в докторантуре НУО обучаются 3 военнослужащих Республики Таджикистан.

В системе военного образования Республики Таджикистан также входят: *Высший пограничный институт РТ, школа прапорщиков Сухопутных войск, Школа прапорщиков Пограничных войск, Учебный центр Пограничных войск, Учебный центр Сухопутных войск, Учебный центр Национальной гвардии, Военная гимназия Пограничных войск*, где готовят военные кадры для Вооруженных сил, других войск и воинских формирований Республики Таджикистан. Послевузовское военное образование военнослужащие Вооруженных сил, других войск и воинских формирований Республики Таджикистан получают в военно-учебных заведениях Российской Федерации, Республики Казахстан и других государствах.

Таким образом, с образованием нового суверенного и независимого государства вопрос становления системы военного образования МО РТ стал одним из центральных вопросов военного строительства государства и стратегического планирования развития Вооруженных сил Таджикистана. Своевременные меры по становлению и развитию военного образования и подготовке специалистов в национальных и зарубежных высших учебных заведениях дали возможность

пополнять ряды видов Вооруженных сил, подразделений Министерства обороны и других силовых структур профессионально подготовленными военнослужащими.

В целом, развитие военного образования Таджикистана позволяет констатировать, что военнослужащие, получившие достойное образование вносят весомый вклад в дело обеспечения военной безопасности государства, а также укрепления обороноспособности республики для отражения любой внешней и внутренней агрессии, любого посягательства на территориальную целостность и независимость государства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Рогозин Д. Война и мир в терминах и определениях. М., 2014. - 456 с.
2. Архив Генерального штаба ВС РТ. Ф. 3, оп. 2, д. 16, л. 103.
3. Абдуллоев К., Кетрин Б. Политика компромисса. Мирный процесс в Таджикистане. Лондон, 2001 - 129 с.
4. Хайрулло Ш. 15 лет Министерства обороны Республики Таджикистан. Душанбе, 2008. - 325с.
5. Указ Президента Республики Таджикистан от 29 сентября 1992 за № УП-198 «О создание Таджикского высшего военного командно-инженерного колледжа». URL: <http://www.adlia.tj/show> (дата обращения 07.09.2022).
6. Бурнаев З.Р., Умарзода С.С. Система военного образования Республики Таджикистан: история становления и развития // Военнотеоретический журнал «Багдар-Ориентир», №1 (93), 2022. - С. 109-116.
7. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 апреля 2002 г., № 195 «О преобразовании в военный институт Министерства обороны Республики Таджикистан Таджикского Высшего военного колледжа имени С. Сафарова». URL:<http://www.adlia.tj/show> (дата обращения 06.09.2022).
8. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2011 года № 666 «Об учреждении филиал Военного института Министерства обороны Республики Таджикистан». Душанбе, 2011. - 54 с.
9. Договор о дружбе сотрудничестве и взаимной помощи между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией // Хроника таджикско- российских отношений (1992-1998 гг.). М., 1999. - С. 14-22.
10. Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Республики Таджикистан «О сотрудничестве в военной области» // «Дипломатический курьер». Спецвыпуск, № 2, 2000. - С. 183. (ст. 56).
11. Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Республики Таджикистан от 15 апреля 2013 г. «Об оказании безвозмездной военно-технической помощи». URL: <https://onlin.zakon.kz/> (дата обращения: 30.08.2022).

SOME ASPECTS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF MILITARY EDUCATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article examines the history of the formation and development of the military education of the Republic of Tajikistan during the period of state independence. After the collapse of the Soviet Union and gaining independence, the Republic of Tajikistan began building its own Armed Forces, for which a military education system was created. The main task of the military education system was considered to be the selection, training, and training advanced training of military personnel. During the years of independence, a national system of military education was created in the republic during the phased construction and development of the Armed Forces. The training of military personnel determines the main task of building the Armed Forces, which is to create a military force

capable of ensuring the security, independence, sovereignty and territorial integrity of the country.

Key words: Republic of Tajikistan, Armed Forces, military education, training of military personnel, soldier, training, reserve, specialist.

**майор О.В. ФЕДОРОВА¹,
А.Е.ҚАСЫМХАН¹**

Военная кафедра

Казахского национального педагогического университета имени Абая,

студент,

Республика Казахстан

научный руководитель - В.В. ЛУЧИНИН

Военная кафедра

Казахского национального педагогического университета имени Абая,

старший преподаватель, доктор философии (PhD)

ФОРМИРОВАНИЕ САМОРЕГУЛЯЦИИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ САМООПРЕДЕЛЕНИИ СТУДЕНТОВ ВОЕННЫХ КАФЕДР

Развитие осознанной саморегуляции способствует становлению позитивных форм самосознания и усилению его регулирующей роли в поведении человека. Формирование осознанной саморегуляции в профессиональном самоопределении студентов военных кафедр также способствует развитию позитивных форм временной перспективы будущего военнослужащего, как одной из составляющих его самосознания. Практическая актуальность исследования задаётся современной ситуацией в сфере воспитания и образования.

Ключевые слова: Психологическая саморегуляция, профессиональное самоопределение, мотивация, навыки, умения.

Психологическая (психическая) саморегуляция (далее - ПСР) - это воздействие человека на себя с помощью слов и образов в целях управления своей деятельностью, своим психическим состоянием и развитием своих свойств, умений и навыков [1].

Саморегуляция в широком понимании представляет собой уникальную способность человека к осознанной настройке себя и своего внутреннего мира на дальнейшую деятельность, задачей которой является приспособляемость. Способность к саморегуляции присуща каждой биологической системе и заключается в навыках поднятия и удержания на должном уровне своих биологических и физиологических параметров. При процессах саморегуляции факторы, которые ранее являлись управляющими, больше не влияют на биологическую систему из вне, а формируются внутри неё самой.

По мнению ряда авторов под термином «психическая саморегуляция» также понимается [2; 3; 4]:

- целенаправленное изменение как отдельных психофизиологических функций, так и в целом нервно-психического состояния, достигаемое путем специально организованной психической активности;

- воздействие человека на самого себя с помощью слов и соответствующих мысленных образов;

- психическое самовоздействие для целенаправленной регуляции всесторонней деятельности организма, его процессов, реакций и состояний.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Развитая способность к саморегуляции является содержательным психологическим критерием и необходимым внутренним механизмом субъектного развития человека. Становление саморегуляции происходит, главным образом, в ходе освоения новых разнообразных видов деятельности, социальных контактов, поведения при установлении субъектно - деятельностных отношений с осваиваемой действительностью [5].

Процесс саморегуляции основывается на определённых закономерностях различных психических процессов, а также их следствиях, к которым, как правило, относятся:

1. Влияние мотивации, как активирующего фактора, который порождает определённую целенаправленную деятельность субъекта, задачей которой являются изменения определённых личностных характеристик.

2. Самопроизвольный или контролируемый эффект, возникающий в результате управления теми или иными образами психики, которые появляются в сознании личности.

3. Полная функциональная целостность и взаимосвязь всех элементов когний, которые задействованы в работе субъекта над оценкой и изменением своих психических характеристик.

4. Взаимообуславливающий фактор всех сфер бессознательного и областей сознания, с помощью которых индивидуум оказывает регулирующее влияние на самого себя.

5. Обязательная связь функций между мыслительными и эмоциональными процессами в сознании, а также опыта телесного характера.

Военно-профессиональное обучение на военной кафедре, в котором усвоение военно-учётных специальностей сочетается с овладением профессией, является одним из эффективных путей профессионального самоопределения будущих военнослужащих. Студенты (курсанты) военных кафедр вырабатывают профессиональные навыки и приступают к реальному решению задач самоопределения в рамках военно-учётной специальности, получаемой при обучении на военной кафедре, т.е. переходят от подготовительного периода самоопределения к практическому овладению военной профессией. С этого момента, в связи с изменением условий обучения и определившимся путём подготовки к профессии, профессиональное самоопределение студентов (курсантов) превращается в направленный и последовательно осуществляемый процесс оценивания себя и своих возможностей в осваиваемой профессии, и включения всего того, что связано с нею, в структуру жизненных планов.

Учитывая специфику преподаваемых на военной кафедре дисциплин, новые условия сужают круг потенциально устанавливаемых целей и направляют усилия студентов (курсантов) военных кафедр на решение реально достижимых задач, а также предлагают конкретные виды службы в Вооружённых Силах Республики Казахстан, в которых они могут опробовать свои силы, знания и умения, ознакомиться с результатами, оцениваемыми уже по более строгим критериям полезности и соответствия требованиям воинской службы.

В каждом конкретном случае эффективность решения задач профессионального самоопределения зависит от того, подготовлены ли студенты (курсанты) к решению данных задач, сформированы ли у них предпосылки, необходимые для их решения? В качестве основной предпосылки успешного освоения будущими офицерами военной профессии рассматриваются не столько конкретные знания, умения и психофизиологические характеристики, которые могли бы пригодиться им в военной профессии, сколько сформированные и отлаженные у студентов (курсантов) за время обучения на военной кафедре система

саморегуляции деятельности и субъективное отношение к своим действиям и поступкам.

Субъективное отношение студента к своим действиям определяется направленностью, ценностями, активностью, осознанностью и умелостью его навыков [6]. Умелая, осознанная и целенаправленная деятельность может быть обеспечена только достаточной сформированностью системы произвольной регуляции своих действий, т.е. системы умений саморегуляции, используемых для координации арсенала психических средств при осуществлении деятельности [7].

Недостаточная сформированность умений в саморегуляции является основной причиной трудностей на пути военно-профессионального самоопределения студентов, а также при освоении требований данной профессиональной деятельности, овладении необходимыми в ней знаниями и умениями.

Обучаясь на военной кафедре студенты (курсанты) по новому оценивают свои возможности, изменяют своё отношение к обучению и своим усилиям, прилагаемым к овладению военной профессией. Происходит это часто независимо от предшествующей ориентированности в профессиональной сфере, информированности о данной профессии и предшествующей мотивированности к овладению ей.

Высокий процент полной или частичной удовлетворённости студентов учёбой на военной кафедре свидетельствует о хорошей организации практических и групповых занятий, выполнении тактико-строевых задач и прохождении учебных сборов в полевых условиях.

Только небольшая часть студентов (около 35%) поступают на военные кафедры с расчётом получения военной специальности, с желанием после окончания университета продолжить службу в рядах Вооружённых Сил Республики Казахстан. Значительная часть студентов не стремятся продолжить военную службу, так как имеют недостаточную подготовленность к овладению военной профессией, в которую включается не только недостаточность ранее сформированных специальных навыков и умений, но и слабое представление о военной профессии.

Как показывает практика преподавания на военной кафедре, педагогическое мастерство, умелое проведение занятий по военно-учётным специальностям повышает не только уровень знаний, умений и навыков, но и уровень сформированности саморегуляции в профессиональном самоопределении будущих офицеров.

Успешность практического овладения военно-профессиональными знаниями, умениями и навыками связана с предварительной сформированностью у студентов (курсантов) ответственного отношения к поручаемым заданиям и умениям в саморегуляции, применяемым учащимися при выполнении заданий и в повседневном поведении. В конечном счете, не столько сами по себе интересы студентов (курсантов), ориентация и мотивированность, сколько их согласованность с имеющимися умениями в саморегуляции определяют успешность обучения и профессионального самоопределения студентов (курсантов).

Не отрицая важности предварительного формирования у учащихся мотивации к овладению военной профессией, важно подчеркнуть необходимость формирования неспецифической мотивации, связанной с выполнением заданий и поручений. Успешность профессионального самоопределения студентов (курсантов) обуславливается не только положительным отношением к воинской службе и осознанным решением продолжить службу в рядах Вооружённых Сил Республики Казахстан, но и потребностью в успешной службе, успешном выполнении заданий и поручений, потребностью всякий раз лучшим образом реализовывать свои умения и способности при их выполнении. Прямым свидетельством наличия рассматриваемой

потребности и соответствующего отношения к своим действиям и усилиям у сильных студентов является наличие у них ориентированности на успешное выполнение поручений и заданий. Наличие относительно хорошо сформированной системы саморегуляции, обеспечивающей организацию и исполнение действий, а также процессов анализа соответствующих переживаний и состояний, связанных с очередными задачами реализации того или иного задания также вносит значимую лепту в рассматриваемую составляющую. В более широком личностном плане такая ориентация и система саморегуляции помогает увязывать повседневные частные задачи с перспективными планами, возможностями и реальными условиями их существования.

Потребность в успешном выполнении поручений и заданий формируется и развивается вместе с совершенствованием системы регуляции в целом и её отдельных компонентов. Необходимо понимание системы саморегуляции, как совокупности взаимодействующих компонентов: определение цели деятельности, анализа и выявления (моделирования) значимых условий, выбора лучшего способа и последовательности действий, оценки результатов и их коррекции в случае необходимости – подчинённых осознаваемому человеком процессу, целеполагания и целеосуществления [7].

Благодаря развитию и совершенствованию у студентов (курсантов) военных кафедр системы саморегуляции попутно формируется совокупность умений в саморегуляции, а именно:

- ставить цели и определять наиболее актуальные из них;
- анализировать условия и выделять наиболее значимые для достижения поставленной цели;
- выбирать способы действий и организовывать их последовательную реализацию;
- оценивать промежуточные и конечные результаты деятельности, подбирая при этом наиболее подходящие критерии оценки;
- исправлять допущенные ошибки.

Как и все формируемые качества, умения в саморегуляции могут быть предметом сознательного контроля. Именно на основе осознанной психической саморегуляции и формируются социально опосредованные механизмы управления индивидуально приобретённым арсеналом – чувственного и опосредованного опыта. В возрасте 18-20 лет эти механизмы могут стать действенным инструментом самовоспитания и совершенствования своих возможностей.

Анализ действий студентов военной кафедры при выполнении экспериментальных и учебных заданий выявил ряд особенностей саморегуляции, дифференцирующих успевающих и неуспевающих студентов. У студентов (курсантов), показывающих не очень высокие результаты в обучении, зафиксированы следующие особенности:

- длительная вырабатываемость;
- неумение сосредоточиваться на учебной деятельности на длительное время, связанное с неумением удерживать цели задания и определенную направленность действий, с уходом на другие цели и отвлечением на посторонние обстоятельства;
- неумение отделять существенные условия от несущественных, находить общее и улавливать закономерности расположения деталей и закономерности чередования условий во времени;
- нестабильность в учебной деятельности, исходящая из неумения распределять усилия, увязывать их между собой;
- систематическое не доведение простейших умений до уровня навыка.

Как правило, неуспевающие учащиеся больше времени затрачивают на выполнение заданий и допускают большее количество ошибок, особенно часто они ошибаются в подготовительных и корректировочных действиях.

Таким образом, выявленные недостатки в саморегуляции студентов (курсантов), обучающихся на военной кафедре, связаны с трудностями в овладении военно-профессиональными знаниями, что актуализирует необходимость в повышении эффективности организации военно-педагогического процесса, направленного, в первую очередь, на повышение мотивационной составляющей обучения, активизирующей познавательную деятельность студентов, под опосредованным педагогическим воздействием профессорско-преподавательского состава военной кафедры.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Леонова А.Б., А.С. Кузнецова А.С. Психологические технологии управления состоянием человека.- М.: «Смысл», 2007. - 311 с.
2. Филимоненко Ю.И. Показатели успешности психической саморегуляции // Вестник ЛГУ. Экономика. Философия. Право. – 1982 - № 23.- С.78 – 80.
3. Алексеев А.В. Об адекватности формул самовнушения // Теоретические и прикладные исследования психической саморегуляции / Под ред. Н.М. Пейсахова. - Казань: Изд-во КГУ, 1976. - С.115-117.
4. Гримак Л.П., Звоников В.М., Скрыпников А.И. Психическая саморегуляция в деятельности человека-оператора // Вопросы кибернетики. Психические состояния и эффективность деятельности / Под ред. Ю.М. Забродина. - М.: Изд-во АН СССР, Научный совет по комплексной проблеме «Кибернетика», 1983. - С.121-124.
5. Конопкин О. А. Осознание саморегуляции как критерий субъектности Конопкин О. А. // ВОПРОСЫ ПСИХОЛОГИИ. - М.: 2008. - № 3. - С.22-34.
6. Осницкий А.К. Саморегуляция деятельности школьника и формирование активности личности. – М.: «Знание», 1986. – 80 с.
7. Конопкин О.А. Психологические механизмы деятельности. – М.: «Стереотип», 1980. – 320 с.

FORMATION OF SELF-REGULATION IN PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF STUDENTS OF MILITARY DEPARTMENTS

The development of conscious self-regulation contributes to the formation of positive forms of self-awareness and the strengthening of its regulatory role in human behavior. The formation of conscious self-regulation in the professional self-determination of students of military departments also contributes to the development of positive forms of the temporary perspective of the future serviceman, as one of the components of his self-consciousness. The practical relevance of the research is set by the current situation in the field of education and upbringing.

Keywords: psychological self-regulation, professional self-determination, motivation, skills, ability

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Қ.С. ЧИГАНТАЕВ

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті жанындағы
Сорбонна – Қазақстан институты, 4 курс студенті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: Konysbek0.01@mail.ru*

ғылыми жетекшісі – А.Ә. САБИТОВА

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті жанындағы
Сорбонна – Қазақстан институтының директоры,
заң ғылымдарының докторы, профессор,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: a.sabitova@sorbonne.kz*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БАЛА АСЫРАП АЛУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Бұл мақала халықаралық және ұлттық құқықта, шет елдердің заңнамасында шетелдік бала асырап алудың өзекті мәселесіне арналған. Мақалада халықаралық бала асырап алудың құқықтық мәртебесінің негізгі аспектілері, Халықаралық бала асырап алуды құқықтық реттеу, халықаралық бала асырап алудың құқықтық өзгешеліктері, сонымен қатар бала асырап алумен байланысты құқықтық аспектілер, халықаралық бала асырап алудың негізгі қайна көздері, халықаралық бала асырап алудағы шет ел тәжірибиесі қарастырылған.

Кілт сөздер: бала құқығы, халықаралық асырап алу, бала асырап алу ұлттық заңнама, конвенция, шетел азаматы, Гаага Конвенциясы, Еуропалық конвенция.

Халықаралық бала асырап алу процесі Қазақстанда тоқсаныншы жылдардан бастау алғанымен одан туындаған мәселелер еліміз үшін үшін өзектілігін жойған жоқ. Қазақстан заңнамасында Қазақстан азаматтарының балаларын шетелдік азаматтар немесе азаматтығы жоқ адамдар асырап алу мүмкіндігі қарастырылған. Сонымен қатар, соңғы жылдары халықаралық бала асырап алу өте кең таралған. Шетелдіктер дені сау және ауыр науқас балаларды қамқорлығына ала-алады және олар үшін жаңа отанында барлық қажетті жағдайлар жасалған. Өкінішке орай, кейде шетелдік азаматтар қазақстандық балаларды асырап алған кезде, олардың құқықтары бұзылады. Кейбір жағдайларда қазақстандық балаларды асырап алған шетелдік азаматтар олардан бас тартып, зорлық-зомбылық көрсетіп қатыгездік танытады. Мұндай жағдайлар Қазақстанның назарын аударады, Отандық заңнама балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғауды маңызды және жауапты міндеттердің бірі деп санайды.

Бала асырап алу әдетте асырап алушылар мен бала арасындағы ата-ана мен бала арасындағы жеке және мүліктік қатынастарды орнатуға бағытталған құқықтық акт ретінде түсіндіріледі. Халықаралық бала асырап алу ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың нысаны болып табылады, оларды тиісті өмір сүру деңгейін және тиісті күтімді қамтамасыз ете алатын шет мемлекеттің азаматтарына қамқорлыққа беруді көздейді. Мұндай бала асырап алу көбінесе "шетелдік элементтің болуымен қиындатылған" бала асырап алу деп аталады. Ол заңды факт ретінде бала асырап алудың шет елдердің құқық нормаларымен өзара байланысын белгілейтін халықаралық құқық нормаларымен реттеледі. Халықаралық бала асырап алу ұғымы бала асырап алушылар мен асырап алушылар әртүрлі елдердің азаматтары болған жағдайларда, сондай – ақ бала асырап алу фактісі бала асырап алушы шыққан мемлекеттің заңнамасының ережелеріне сәйкес бала туған елден тыс жерде болуы тиіс.

Қазіргі уақытта Халықаралық құқық бала асырап алу мәселелерін реттейтін халықаралық құқықтық актілерде көзделген бала асырап алуға қойылатын жоғары стандарттар мен талаптарды белгілейді. Әмбебап құжаттарға юрисдикция, қолданылатын құқық және бала асырап алу туралы шешімдерді тану туралы Конвенция және шетелдік бала асырап алуға қатысты балаларды қорғау және ынтымақтастық туралы конвенция жатады. Еуропалық деңгейде Страсбург қаласында жасалған бала асырап алу туралы Еуропалық конвенцияны жатқызуға болады.

1993 жылы Балаларды қорғау және шетелдік бала асырап алуға қатысты ынтымақтастық туралы Гаага Конвенциясының қабылдануымен асырап алынған баланың асырап алған еліне көшуіне қатысты қатынастар реттелді.

Жоғарыда келтірілген бала асырап алу саласындағы халықаралық келісімдер халықаралық бала асырап алудан материалдық және өзге де пайда алу әрекеттерінің жолын кесуді көздейді.

Страсбург конвенциясы соттың немесе басқа құзыретті органның күшіне енген шешімі болған кезде бала асырап алудың заңды маңызы бар екенін айқындайды. Патронаттық ата-аналар Конвенцияның ережелеріне сәйкес гетеросексуалды ерлі-зайыптылар, некеде немесе тұрақты бірге тұратын, тіркелген серіктестіктер және жалғызбасты адамдар болуы мүмкін.

Сонымен қатар, Конвенцияда бала асырап алған отбасының толыққанды мүшесі болғаннан кейін оның биологиялық ата-анасымен және ол туылған отбасының басқа мүшелерімен туыстық байланысы тоқтатылатыны атап өтіледі (11-бап). Сонымен қатар, бала өзінің шығу тегі туралы ақпаратқа қол жеткізуге құқылы.

Әлемнің әртүрлі елдерінің заңдары бала асырап алудың салдарын әр түрлі анықтайды.

Мысалы, Румыния Республикасының Заңында халықаралық жеке құқық қатынастарын реттеуге қатысты ереже бекітілген, оған сәйкес ерлі-зайыптылар баланы бірлесіп асырап алған кезде некенің жалпы салдарын реттейтін құқықпен маңызды шарттар белгіленеді. Бала асырап алудың жарамсыздығына келетін болсақ, ол маңызды жағдайлар бөлігінде асырап алушының да, асырап алынатын баланың да жеке заңына бағынады.

Бельгия заңнамасы бойынша бала асырап алу арқылы туыстық қатынастарды орнату осы кезеңде бала асырап алушы (асырап алушылар) азаматы (азаматтары) болған мемлекеттің құқығымен реттеледі. Егер бала асырап алушылардың азаматтығы болмаса, бала асырап алу арқылы туыстық қатынастарды орнату бала асырап алушының (асырап алушылардың) аумағында тұрақты тұрғылықты жері бар елдің құқығымен, ал ол болмаған жағдайда Бельгияның құқығымен реттеледі.

Қазіргі кезде шет елдердің заңнамаларында бала асырап алу мәселелері бала асырап алушы үшін неғұрлым қолайлы құқықты қолдану қағидатына сәйкес егжей-тегжейлі реттеледі.

Жалпы, әлемнің бірқатар елдерінде шетелдік азаматтардың бала асырап алу мүмкіндіктеріне айтарлықтай шектеулер бар екенін атап өткен жөн. Олардың ішінде, Канада, Австралия, Таяу Шығыс елдері және көптеген Африка мемлекеттері. Қазақстан Республикасында халықаралық бала асырап алу институтын қатаң құқықтық реттеу қарастырылған.

Ресми мәліметтерге сәйкес елімізден 1999 жылдан бері 8 мыңнан астам қазақстандық бала шет елге асырауға берілген. Бүгінгі таңда әлемнің отыз мемлекетінде Қазақстандық балалар шет елдік асырап алушылардың тәрбиесінде. Асырап алынған балалардың басым бөлігі Америка (6 мың бала), Испания, Белгиясында әлемнің озық мемлекеттерінде.

ҚР заңнамасына сәйкес шетелдіктер асырап алған қазақстандық балалар кәмелет жасына толғанға дейін ҚР азаматы болып саналады. Қазақстан

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Республикасында қос азаматтыққа жол берілмейді. Дегенмен шетелге асырауға берілген қазақстандық азаматтарға осындай артықшылықтар қарастырылған.

Сонымен қатар шетелдіктер асырап алған қазақ балалары Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мемлекет қорғауына алынған. Оларды асырауға берілген елдегі ҚР консулдығы тіркеуге алып ұдайы қадағалап отырады. Сондай ақ асырап алынушылар кәмелеттік жасқа толғанда Қазақстан азаматтығын алуға немесе өзі асырауға берілген елдің азаматтығын таңдауға құқылы. Қазіргі уақытта дәл осындай жағдаймен 5000 адам ҚР азаматтығынан айырылған.

Жоғарыда атап өткендей шет елге асырауға берілген қазақстандық балалардың құқықты бұзылған жайыттар аз емес. Мысалы ретінде АҚШ тың Массачусетс штатындағы Джозеф пен Линда Мэйоттың ісін назарға алсақ болады. Уайтенвилл шағын қалашығында тұратын Майоттар 2004 жылы қазақстандық балаларды – ағасы мен әпкесін асырап алған. Ол кезде бала 13 жаста, қыз сегіз жаста болған. Сот отырысында берілген айғақтарға сәйкес, балалар Мэйот отбасына келгеннен кейін көп ұзамай олар асырап алған ата-аналары тарапынан жылыстық сипаттағы қысымға ұшыраған.

2009 жылы Джозеф пен Линда Мэйотқа асырап алынған балаларын зорлады деген айыппен қамауға. Олардың соты 2013 жылдың шілдесінде басталды. Сотта ерлі-зайыптылардың кінәсі дәлелденіп сот шешімімен 50 жастағы Джозеф Майотт 16 жылдан 20 жылға дейін, ал оның 49 жастағы әйелі Линда 18 жылдан 22 жылға бас бостандығынан айыру жазасына кесілді.

Қорытындылай келе, бала асырап алу күрделі құқықтық мәселе ретінде тараптардың, ең алдымен баланың мүдделерін сақтаудың белгілі бір кепілдіктерін талап ететіні анық, өйткені бала асырап алу кезінде жіберілген қателіктер баланың, сондай-ақ оның ата-анасы мен асырап алуға ниет білдірген адамдардың құқықтарының бұзылуына әкелуі мүмкін. Шет мемлекеттің заңнамасы шет елде бала асырап алудың кейінгі тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған, бұл өте маңызды, өйткені шетелдік асырап алушы әдетте баланы өз еліне тұрақты тұруға апарды. Бұл талап халықаралық құқық нормаларымен бекітілген. Алайда, тәжірибе көрсеткендей, шетелдік асырап алушылар әрқашан ұлттық және халықаралық заңнаманың талаптарын адал орындай бермейді. Бұл жағдайда бала асырап алушы мен баланың шыққан мемлекетінің құзыретті органдарыны асырап алушы ата-аналарды үнемі бақылауда ұстауы маңызды рөл атқаратыны белгілі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мансурова Ж. М. Правовые аспекты, определяющие условия международного усыновления // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Сер.: Общественные науки. 2001. № 1 (45). С. 26–32.
2. Международное частное право : учеб. / Л. П. Ануфриева [и др.] ; отв. ред. Г. К. Дмитриева. 2-е изд., перераб. и доп. М. : ТК Велби : Проспект, 2004. 688 с
3. А.С. Тойшыбеков Особенности международного усыновления РК ҚазҰУ хабаршысы. Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы. №6(44). 2009 жыл
4. 4. Бала құқықтары туралы конвенция (БҰҰ Бас Ассамблеясы 20.11.1989 жылы бекіткен)
5. 5. Л. Нысанбекова Халықаралық жеке құқық «Жеті-жарғы» баспасы 2013 жыл [271-275] бет.
6. Ақниет Оспанбай «Шетелге берілген балалар - Қазақстан оларға 18 жасқа дейін жауапты» <https://turkystan.kz/> 01.11.2016 жыл
7. «12 жылдың ішінде шетелдіктер Қазақстаннан 8 791 бала асырап алған — Шыңғыс Мұқан» <https://adyrna.kz/post/132189>

LEGAL ASPECTS OF INTERNATIONAL ADOPTION.

The article is devoted to the actual problem of foreign adoption in international and national law, legislation of foreign countries. The article considers the main aspects of the legal status of international adoption, legal regulation of international adoption, legal features of international adoption, as well as legal aspects related to adoption, the main legal sources of international adoption, foreign experience of international adoption.

Key words: Child rights, international adoption, adoption, national legislation, foreign citizen, Hague Convention, European Convention.

Г.Н. ШАНБАЕВА¹,

И. ЖАНАЛИНА¹

*¹НАО Университет Нархоз, преподаватели Высшей Гуманитарной школы,
магистр социальных наук, магистр филологии,
Республика Казахстан, город Алматы*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОНЛАЙН ОБРАЗОВАНИЯ

Образовательными системами являются все те социальные институты , главной целью которых является образование человека. К образовательным системам относятся, таким образом, начальная и средняя школа, колледжи, высшая профессиональная школа, различные системы повышения квалификации и переподготовки кадров .

Ключевые слова: онлайн-образование, наука, система.

Образовательные системы , как и любые системы вообще, имеют свою структуру, состоят из определенных элементов, которые взаимосвязаны между собой. Взаимодействие различных элементов образовательной системы или ее подсистем направлено на достижение общей для системы цели, общего позитивного результата. Такой конечной целью любой образовательной системы является обучение, воспитание и развитие личности. Мерилом достижения этой цели является результат, который, в конце концов, всегда надо искать в личности выпускника, а не в безличных новообразованиях типа технологий обучения, методик воспитания, организации учебного процесса, создания материальной базы и т.д. Развитие учащегося как личности, как субъекта деятельности является важнейшей целью и задачей любой образовательной системы и может рассматриваться в качестве ее системообразующего компонента (2, стр.563-564). В современных рыночных условиях, когда существуют два подхода в образовании это образование в традиционных университетах и онлайн образование, многие считают, что онлайн-образование это для тех, у кого нет средств на обычный университет (США и Западная Европа). В связи с вышеупомянутыми положениями, мы решили проанализировать материалы Барбары Оакли — профессора инженерных наук Оклендского университета, соавтора одного из самых популярных курсов онлайн-образовательной платформы Coursera «Как учиться учиться». Широкая известность к Оакли пришла в начале 2010-х, после того как выяснилось, что ее курс, записанный всего за \$5 тыс., оказался так же популярен, как все онлайн-курсы Гарварда, вместе взятые. Мы составили таблицу «плюсы» и «минусы» онлайн-образования и образования университетского (см Таблицу №1).

Таблица №1. «Плюсы» и «минусы» онлайн-образования и университетского образования (из интервью Б.Оакли)

О профессиональном уровне специалистов образовательных учреждений-университета:	
«Плюс+»	«Плюс+»
В интернете обучающийся легко найдет курс, который ведет один из лучших в своей сфере специалистов.	В университетах половина преподавателей, имеющие ученую степень именно в определенной области научной сферы, что расширяет возможности обучающимися для развития профессионально-важных качеств.
«Плюс+»	«Минус-»
Онлайн-образование во многих отношениях лучше того, которое можно получить в университете.	Половина преподавателей в обычном университете ниже среднего уровня.
Помехи, трудности обучения в онлайн обучении и в традиционном университетском учебном процессе	
«Плюс+»	«Минус-»
При обучении онлайн нет тех помех, которые есть в аудитории университета (например, отсутствие поездок в университетскую аудиторию и т.д.).	Для того, чтобы попасть в аудиторию обычного университета, студентам нужно ехать через пробки, искать парковку, идти в снег или дождь
«Плюс+»	«Минус-»
Обучающийся может повторно запустить ролик и заново послушать, что говорит преподаватель, или прочитать расшифровку его лекции. Это намного эффективнее для индивидуального обучения.	В вузовской аудитории кто-то разговаривает у обучающего под ухом, кто-то хлопает дверью. Студент не может сфокусироваться на том, что изучает.
«Плюс+»	«Минус-»
Онлайн курс начинается с основ нейронауки, использования метафор для того, чтобы заметно упростить материал обучения В рамках конференции EdCrunch 2019года Барбара Оакли рассказала в интервью РБК о том, какую революцию в обучении совершат современные знания о мозге.: Подробнее на РБК https://trends.rbc.ru/trends/education/5dd26f5a9a79476f60815ced	Если вы попросите педагогический университет сделать подобный онлайн курс, то преподаватели две недели будут рассказывать об истории образования, еще две недели — о различных теориях образования, еще две недели — о том, как учатся маленькие дети, и в конце немного расскажут, как эффективно учиться самим обучающимся. При этом в курсе даже не упомянута нейронаука, поскольку это достаточно сложно.
Реакции студентов на предлагаемые курсы обучения	
«Плюс+»	«Плюсы и минусы-»
До того, как вышел онлайн-курс «Как учиться учиться» у Б.Оакли уже было больше 100 тыс. подписчиков, так как в содержании данного курса были полезные, несложные идеи. Успех этого прост, считает Б.Оакли, раньше мало кто задумывался, как лучше использовать мозги и основы нейропсихологии, чтобы узнавать новое, эффективно учиться. Когда человек получает возможность использовать знания нейронауки, появляется возможность выучить много такого, на что обучающийся раньше и не надеялся и не рассчитывал.	Связь онлайн обучения с нейропсихологией закономерна, так как заглянуть внутрь мозга и понять как он работает, человечество смогло только в последние лет десять, на рубеже 21 столетия Многие из прежних представлений о процессе обучения оказались неправильными. Другие были правильными, но было непонятно, научно необоснованно, почему это работает по таким механизмам Люди могут учиться в традиционной системе образования по 12–16 лет, но их не учат тому, как наиболее эффективно учиться, а только говорят: выучи вот это или вон то другое.
Некоторые подходы к образованию	
«Плюсы и минусы-»	«Плюсы и минусы-»
Образование нужно поставить на более прочную научную основу. Нужно преподавать, основываясь на знаниях о том, как мозг человека может наиболее эффективно усваивать знания. В современных научных	Некоторые подходы к образованию в настоящее время не имеют надежной научной базы, они популярны только потому, что их предложил харизматичный преподаватель, который сделал какое-то одно исследование. По-настоящему

знаниях уже многое об этом известно.	широкой научной базы у этих методов может и не быть. Проблема в том, что информация о роли и месте нейробиологии в системе обучения противоречит нынешней теории образования, ее игнорируют.
<i>Критика онлайн-образования — это просто некоторый снобизм со стороны университетов, которые боятся конкуренции (Барбара Оакли).</i>	

Таким образом, в условиях конкуренции в системе образования, большинство исследователей в целом придерживаются позиции, что в образовании будущего найдется место и для онлайн обучения и для обучения лицом к лицу, в обычных университетах. Онлайн успешно учатся студенты с высокой мотивацией, которые имеют потребность в освоении профессии на высоком уровне, ориентированы на получение прочных профессиональных знаний и практических умений. Учебные мотивы слабых студентов в основном внешние, ситуативного характера: избежать осуждения и наказания за плохую учебу, не лишиться стипендии (А.А. Реан, В.А. Якунин, Н.И. Мешков). Поэтому для таких обучающихся нужно больше структурированности, и личный контакт с преподавателем. Для общества необходимо сочетать эти два подхода: онлайн обучение и традиционное обучение лицом к лицу в обычных университетах.

Принципы обучения онлайн-курс «Как учиться учиться» на которые опирается Б.Оакли сформулирован так: «То, как вы учитесь, зависит от того, как работает ваш мозг». Популярность онлайн курса и секрет этого и причины разные. Во-первых, основная причина популярности онлайн курса в том, что он не учит учиться обычным скучным способом. В отличие от традиционного подхода, который существует в педагогическом университете в онлайн курсе «Как учиться учиться» (Б. Окли) все перевернуто с ног на голову. Начинается онлайн курс с основ нейронауки, использования метафор для того, чтобы заметно упростить материал обучения. Используя нейронауку можно учиться более эффективно, считает автор, такова реальность. Во-вторых, в целом изменен подход к подготовке онлайн курса так как к процессу подготовки привлечен один из ведущих мировых нейробиологов Терри Сеновски (профессор американского Института биологических исследований Солка. — РБК). Все это, взятое вместе, дает прекрасный опыт обучения, так как курс нравится обучающим, он имеет практическую и полезную направленность содержания, забавный и захватывает внимание всех участников учебного процесса. В-третьих, успех курса связан еще и с тем, что сегодня важнее не просто обладать эрудицией, а уметь приобретать новые знания. Для тех, кто учится, действительно полезно знать, как учиться и делать это лучше всего (1).

Связь онлайн обучения с основами нейробиологии закономерна, так как заглянуть внутрь мозга и понять как он работает, человечество смогло только в последние лет десять, на рубеже 21 столетия. Было известно, что человеку нужно высыпаться, чтобы лучше учиться. И основы феномена сна, взаимосвязи сна и результативности обучения заключаются в следующих основаниях:

Сон помогает создавать и усиливать связи между нейронами, а это физическая основа личностной памяти.

Если обучающийся поспал два-три часа перед важным экзаменом, то он просто не помнит, что учил накануне, потому что связи между нейронами слишком слабы.

Это та только небольшая частица научной информации о феномене взаимосвязи сна и обучения, которая у нас есть о структурно-функциональной единице нервной системы, которой является нервная клетка, или нейрон, или нейротит (2, стр.32-35). Раньше исследователи обо всем этом просто не знали .

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Качественное университетское образование и действительно хорошее образование в настоящее время дают очень дорогие учебные заведения. Для большинства студентов они просто недоступны, например, в США совокупный долг выпускников за образовательные услуги превышает все долги по кредитным картам (\$1,56 трлн против \$1,03 трлн. — РБК, цифры эти просто шокируют.). У университетов нет особой потребности экономить. Наоборот, есть стимулы увеличить число сотрудников на факультетах, попросить у государства деньги на новое оборудование. Если бы университеты занимались бизнесом, они бы просто разорились: если попусту тратить деньги, университеты будут неконкурентоспособны. Но к высшему образованию это не относится. Оно крайне неэффективно, считает Б.Окли.

Онлайн-обучение поможет выровнять игровое поле». Если учебные курсы высокого качества будут доступны онлайн, это повысит уровень подготовки обучающихся. Например, у Технологического института Джорджии есть онлайн-курс, по результатам которого дается степень магистра. Обучение на этом курсе стоит примерно \$7 тыс. Курс такого же уровня, если его проходить в обычном университете, обойдется в \$40 тыс. Исследования показали, что знания студенты получают одинаковые. Когда традиционные университеты начнут жестко конкурировать с онлайн-курсами, которые экономят кучу денег за счет эффекта масштаба, университетам придется снизить цены за обучение (1).

Таким образом, образовательная система высшей профессиональной школы, различные системы повышения квалификации и переподготовки кадров и др. имеют мериллом досижения своей цели результат, который заключен в модели личности выпускника, а не в безличных новообразованиях типа технологий обучения, методик воспитания и т.д. Онлайн образование, привлекая к подготовке онлайн курса ведущих мировых нейропсихологов, опираясь на исследования нейронауки и высшей деятельности мозга, способствует более эффективному уровню образованности студентов. Если учебные курсы высокого качества будут доступны онлайн, это повысит уровень подготовки обучающихся. Онлайн успешно учатся студенты с высокой мотивацией, которые имеют потребность в освоении профессии на высоком уровне, ориентированы на получение прочных профессиональных знаний и практических умений. Для общества необходимо сочетать два подхода онлайн обучение и традиционное обучение лицом к лицу в обычных университетах.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. <https://trends.rbc.ru/trends/education/5dd26f5a9a79476f60815ced>
2. Структурно-функциональная организация нервно-психической деятельности. В книге Психология. Отв.ред. доктор психолог.н. проф. Заслуж. деятель РФ Крылов А.А.-М.: Проспект, 1998.-стр.32-35,563-564.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF ONLINE EDUCATION

Educational systems are all those social institutions whose main goal is human education. Thus, primary and secondary schools, colleges, higher vocational schools, various systems of professional development and retraining of personnel belong to educational systems.

Keywords: online education, science, system.

Г.Ж. ШАМШИНОВА

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, магистрант
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: galiashamshinova@yandex.ru*

ғылыми жетекші – Б.К. РАХИМБЕКОВА

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, т.ғ.к., доцент м.а.
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: rahimbekovabakyt@gmail.com*

**«ТҮСТІ ТӨҢКЕРІСТЕР» ЖАҒАНДЫҚ САЯСИ ТЕХНОЛОГИЯ РЕТІНДЕ:
ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТЕТІКТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Мақалада «түсті төңкерістердің» саяси технология ретінде талдау жүзеге асырылды. Грузия, Украина және Қырғызстан сынды посткеңестік кеңістіктегі мемлекеттерде орын алған «түсті төңкерістердің» тәжірибесі негізінде оны жүзеге асырудың негізгі кезеңдері, механизмдері мен тетіктеріне шолу жасалынды. «Түсті төңкерістер» барысында халықаралық үкіметтік емес ұйымдар, бұқаралық ақпарат құралдары, жастар мен әлеуметтік желілердің ықпалы туралы сөз қозғалды.

Кілт сөздер: түсті төңкерістер, саяси технологиялар, жұмсақ күш, үкіметтік емес ұйымдар, бұқаралық ақпарат құралдары.

XXI ғасырдың басындағы саяси сахна посткеңестік кеңістіктегі бірқатар мемлекеттерінде орын алған «түсті төңкерістермен» ерекшеленді деп айтсақ болады. Саясаттану ғылымында «түсті төңкерістерді» дәстүрлі түсініктегі төңкерістерден окшаулайтын бірден-бір ерекшелігі оның мақсатында жатыр. Бірқатар зерттеушілерге сүйенетін болсақ, «түсті төңкерістердің» негізгі мақсаты – күштік технологияларды емес, тиімді «жұмсақ күш» саясатын қолдану нәтижесінде мемлекеттік құрылымды трансформациялау, саяси элиталардың өзгеруі болып табылады.

Түсті революциялардың идеологы ретінде әйгілі американдық саяси технолог Джин Шарп саналады. 1993 жылы оның «Диктатурадан демократияға» атты еңбегі жарық көрді. Д.Шарп өзінің кітабында қазіргі саяси жүйені қалай өзгертуге болатынын егжей-тегжейлі сипаттайды және саяси режимді өзгерту үшін 198 нақты ұсыныс береді. Кітапта «түсті төңкерістер» термині тікелей қолданылмаса да, американдық саясаттанушының пікірі бойынша түсті революцияларды – зорлық-зомбылықсыз сипаттағы және өз мүдделері үшін әрекет ететін, басқа елдердің көмегімен жүзеге асырылатын мемлекеттік төңкерістер ретінде түсінуге болады. Күрестің негізгі күштері елдің ішінен әрекет етуі керек. Зерттеушінің еңбегінде келесідей ұсыныстарды кездестіруге болады: «Диктатураны гуманитарлық, адамгершілік және діни негіздерде айыптай отырып, әлемдік қоғамдық пікірді күшпен жұмылдыруға болады. Мемлекеттік және халықаралық ұйымдардың диктатураға қарсы дипломатиялық, саяси және экономикалық санкциялар қолдануын қамтамасыз етуге болады» [1].

Сонымен қатар, саяси технолог Д.Шарп кейбір елдердегі режимді өзгерту үшін ең тиімді қарулы көтеріліс емес, «зорлық-зомбылықсыз» күрес әдістері деп санайды. «Зорлық-зомбылықсыз» қарсылық көрсету тұжырымдамасының негізгі мақсаты – жаппай жәбірленушілерсіз жүзеге асырылатын қансыз төңкеріс болуы керек. Саяси режимді өзгертудің күштік емес әдісі нақты ұйымдастырылуы керек, ұзақ мерзімді стратегиялық жоспары болуы абзал, сонымен қатар оның қатысушылары қолданыстағы саяси билікті мойындаудан бас тартуы керек [2].

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

«Түсті төңкерістер» сценарийі бойынша ішкі саяси дағдарыстардың дамуын талдау оларды жүзеге асыру элементтерін құруда белгілі бір заңдылықтарды анықтауға мүмкіндік береді. Грузияда, Украинада және Қырғызстанда болған оқиғалар бірдей кезеңділікті, сондай-ақ саяси төңкеріс жүзеге асырылатын тетіктер жиынтығын көрсетеді.

«Түсті төңкерістерді» жүзеге асырудың негізгі кезеңдері ретінде келесілерді көрсетуге болады.

1. Бірінші кезең. Қоғамдық-саяси жағдайды қасақана ұсықтыру.

Бұл кезең сыртқы қысымның біртіндеп жоғарылауымен және оппозицияның белсенділігімен сипатталады (біріктіру тұрғысынан). Мұнда әсер етудің негізгі әдістері – манипуляцияның саяси тетіктері, негізінен биліктің кешенді беделін түсіру және билеуші элитаның шиеленісті саяси-әлеуметтік жағдайын және теріс имиджін құру мақсатында мемлекетшілік жағдайды қалыптастыру болып табылады.

2. Екінші кезең. Ішкі жағдайды шегіне дейін итермелеу.

Деструктивті күштердің билік пен қоғамға қысымының күшеюі парламенттік немесе президенттік сайлау жақындаған кезде биліктің көрінетін диффузиясы мен оны әлеуметтік қолдаудың күшеюімен көріне бастайды.

Осы кезеңде қолданылатын әсердің негізгі әдісі – қоғамдық сананы психологиялық манипуляциялауға баса назар аудару. Негізгі, жалпыға бірдей танылуы керек хабарлама – биліктің тиімді жұмыс істей алмауы туралы тезис. Ішкі саяси жағдайды шекті деңгейге дейін жеткізудің «шоғырланған» мәжбүрлеудің негізгі нүктесі ретінде сайлау процесі саналуы керек.

3. Үшінші кезең. Тікелей «революциялық» серпіліс.

Бұл кезең Грузия, Украина және Қырғызстандағы оқиғалар көрсеткендей, дауыс беру қорытындысы шыққаннан кейін бірден болатын бетбұрыс кезең болып табылады. Қалыптасқан әлеуметтік-саяси алғышарттар мен сыртқы қысымды қолдана отырып, оппозиция, ең алдымен, бұқараны манипуляциялау арқылы жағдайдың тікелей хаотизациясы мен стихиялылығына кіріседі.

«Қарсы элитаның» басты мақсаты – биліктің беделін түсіру; оппозиция мұны бірінші кезекте өткен сайлаудағы бұрмаланулардың көптеген фактілерімен, биліктің тағы бір алдауы ретінде белсенді түрде ұсынумен растайды.

Жалпы, осы кезеңде оппозицияның қызметі өте белсенді, ол келесі негізгі әрекеттермен бірге жүреді:

- сайлау нәтижелеріне наразылық білдіру: тәуелсіз және халықаралық ұйымдардың деректеріне сүйене отырып, оппозиция алаяқтық туралы мәлімдейді;
- тұрақты саяси қысым және психологиялық қысым;
- оппозиция қысқа мерзімде айтарлықтай адам ресурстарын тартады;
- оппозиция дауыс беру қорытындыларын қайта қарау талаптарын қамтитын ұрандармен өтетін митингілерді ұйымдастырады;
- мемлекеттік мекемелер мен стратегиялық объектілер бұғатталады;
- оппозициялық БАҚ ақпараттық қолдау көрсетеді [3].

«Түсті төңкерістерді» жүзеге асырудың элементтері мен тетіктерін шартты түрде өзара байланысты тұжырымдамалық кешенге топтастыру керек. «Революциялық» технологияларды іске асырудың тетіктері мен құралдары бір-бірімен тығыз байланысты және синхрондалғанын ескеру қажет, бұл оларды біртұтас қабылдау қажеттілігін білдіреді.

Жоғарыда аталып өткендей, «түсті төңкерістердің» басты мақсаты елдегі саяси элитаның өзгеруі, қолданыстағы саяси режимді қайта құру болып табылады. Осы мақсатта жастар ортасында және студенттік ұйымдар арасында жұмыс жүзеге асырылады, осылайша болашақ қарсыласу әлеуеті жинақталады.

Соңғы жылдары жастар саясаттан тыс деген стереотип өзінің күшін жоғалтуда. Енді саясаттандырудың арттырылуы және жастардың саясатқа қатысуының күрт өсуі сынды екі жаңа тенденцияның пайда болғанын байқай аламыз. Грузия, Украина және Қырғызстандағы «түсті төңкерістерде» сайлауда пассивті болған жастардың саяси процестерге елеулі әсер ететін жаппай акциялардың белсенді қатысушысы бола алатындығына көзіміз жетті. Жастар үшін әлеуметтік-экономикалық қиыншылықтар саяси салада өзін көрсетуге себеп болды. Жастардың саясаттануының өсуін оппозиция, халықаралық ҰЕҰ және қоғамдық-саяси партиялар мен қозғалыстар пайдалануға тырысады. Жастарға әсер ету үшін күрес күрт күшейе түсті.

Әлеуметтанулық зерттеулер жастардың саясаттану дәрежесі электорат бойынша орташа деңгейінен төмен болып қала беретінін көрсетеді. Радикалды бағыттағы саясаттандырылған құрылымдардың студенттікке деген ұмтылыстары туралы айта отырып, көбінесе олардың әсерінен жастар өздерінің мүдделерін қорғау үшін наразылық білдірудің радикалды түрлерін қолдану қажеттілігі туралы пікір қалыптастыратынын атап өткен жөн [4].

«Түсті төңкерістердің» маңызды элементтердің бірі ретінде процесті басқаратын сыртқы фактор аталады. Әйгілі американдық саясаттанушы Ф.Фукуяма өзінің «Қиылыстағы Америка» атты еңбегінде келесідей ой қалдырды: «Осы жағдайлардың әрқайсысында сыртқы қолдау шешуші фактор болды. Жедел жұмылдыруға болатын халықаралық бақылаушылардың күрделі желісі болмаған жағдайда сайлау нәтижелерінің бұрмалануын көрсету мүмкін болмас еді. Тәуелсіз бұқаралық ақпарат құралдарынсыз бұқараны жұмылдыру мүмкін болмас еді және бұл ақпараттық органдар сырттан айтарлықтай қолдау алды».

Кейбір зерттеушілердің бақылауы бойынша, «түсті төңкерістер» коммуникативті сипатта болды, оқиғалардың көпшілігі ақпараттық кеңістікте болды, содан кейін шындықта көрініс тапты, сондықтан бұқаралық ақпарат құралдары оппозиционерлер үшін негізгі құрал ретінде қызмет атқарды. Посткеңестік кеңістіктегі көптеген ҰЕҰ-да өзінің баспа немесе электронды бұқаралық ақпарат құралдары, мерзімді басылымдардың ақпараттық қолдауы болды.

Ресейлік саясаттанушылардың еңбектерінде «түсті төңкерістерді» өткізуде ҰЕҰ маңызды рөл атқарды, оларға батыс елдері демеушілік жасады, яғни олар осы оқиғалардың тікелей орындаушылары мен қатысушылары болды деген пікірді кездестіруге болады. Саяси элиталарды ауыстыру операциялары басталар алдында жергілікті қоғамдық ұйымдар халықаралық ҰЕҰ-мен бірлесіп, демеушілік қолдауымен және шетелдік гранттардың көмегімен либерализм идеяларын насихаттаумен дәйекті және табанды түрде айналысты. Бейресми деректер бойынша олар оппозициялық күштер мен бұқаралық ақпарат құралдарына қаржы ресурстарын бөлу жұмыстарын жүзеге асырды; адамдарды билікке бейбіт қарсылық пен митингілерді бақылауға үйретті; бақылаушыларды даярлауды жүзеге асырды, кандидаттар мен олардың сенімді адамдарына кеңес берді, жергілікті және халықаралық бақылаушылармен байланыс орнатты; оппозицияға тиімді әлеуметтанулық зерттеулердің нәтижелерін БАҚ-та жариялады. Осылайша, саяси, коммуникациялық және ақпараттық технологиялардың соңғы әзірлемелерін өте тиімді қолдана отырып, бұл желілік құрылымдар жастар мен студенттердің бүлікшіл темпераментін күшейтті [5]. Интернет технологиясы мен әлеуметтік медиалардың дамуы наразылық білдірушілердің тактикалық арсеналын едәуір кеңейтті және режим қарсыластарын жұмылдыру процесі мен оппозиция күштері арасындағы байланыс жүйесін жеңілдетті.

Қорытындылай келе, Грузия, Украина және Қырғызстан сынды посткеңестік кеңістіктегі мемлекеттерде орын алған «түсті төңкерістердің» тәжірибесіне сүйене отырып, біз «түсті төңкерістердің» жүзеге асырылуында белгілі-бір заңдылықтарды

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

байқай аламыз. Түрлі сценарийлер барысында негізгі кезеңдерінің ұқсастықтары «түсті төңкерістерді» іске асырудың тетіктерін айқындауға мүмкіндік береді. Түсті революциялардың идеологы, американдық саяси технолог Джин Шарптың «Диктатурадан демократияға» атты еңбегінде аталып өткен 198 әдістен басқа, ақпараттық және коммуникативті технологиялардың дамуы аясында наразылық білдірушілерді жұмылдыру мен бағыттаудың жаңа механизмдеріне кез болдык.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Шарп Д. От диктатуры к демократии / Шарп Д. – Мәскеу: Новое издательство, 2005. – 82 б.
2. Мұрат А.М. Технологии цветных революций. International journal of information and communication technologies, 2020 - №4. – с. 244-249.
3. Тастенов А. Феномен «цветных революций»: от классической теории к непредсказуемой практике. Центральная Азия и Кавказ, 2007. - №1. – с. 37-53.
4. Тулеев М. Молодежь в «цветных революциях». Мысль, 2017. - №4. – с. 53-60.
5. Есеркемисова Б.А. Роль неправительственных организаций в «цветных революциях». Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы. Тарих және саяси-әлеуметтік ғылымдар сериясы, 2020. - №1. – б. 85-91.

**“COLOR REVOLUTIONS” AS A GLOBAL POLITICAL TECHNOLOGY:
IMPLEMENTATION MECHANISMS AND ITS FEATURES**

This article carried out an analysis of “color revolutions” as a political technology. Based on the experience of the “color revolutions” that took place in such post-Soviet states as Georgia, Ukraine and Kyrgyzstan, an overview of the main stages, mechanisms and mechanisms for its implementation was made. The influence of international non-governmental organizations, mass media, youth and social networks during the “color revolutions” was discussed.

Key words: color revolutions, political technologies, soft power, non-governmental organizations, mass media.

Г.Т.ЫСҚАҚ

*Тұран университеті, докторант
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: marchin.2@mail.ru*

ӨМІР САПАСЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Өмір сапасы категориясы адамның өмір сүру жағдайларын, сондай-ақ даму деңгейі мен адамдардың жоғары дамыған қажеттіліктері мен мүдделерінің кешенін қанағаттандыру дәрежесін көрсетеді. Өмір сапасы объективті және субъективті компоненттерді қамтиды, қазіргі уақытта субъективтіліктің маңыздылығы айтарлықтай өсті. Тұлғаның субъективті әл-ауқаты және оның психологиялық денсаулығы маңызды ресурс болып табылады.

Кілт сөздер: психикалық денсаулық, өмір сапасы, тұлға, әлеуметтену, денсаулық, құндылықтар жүйесі, өмір салты, психологиялық денсаулық.

Алғаш рет «өмір сапасы» ұғымын ғылыми айналымға Джон Гилберт пен Форрестер ХХ ғасырдың 60-жылдарында өнеркәсіптік динамика траекториясын модельдеу әрекетіне байланысты енгізді. Осы уақытқа дейін өмір сапасы терминімен қандай құбылыстарды белгілеу керектігін түсінуде бірауыздылық жоқ және бұл мәселе әлі де пікірталасқа ие болып қала береді. Бір жағынан, адам мен қоғам өмірінің барлық процестерін қамтитын осы категорияның кеңейтілген

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

түсіндірмелері бар. Екінші жағынан, адамдардың өмірін қамтамасыз ету процестерінің тар бөлігі ғана өмір сапасының көрсеткіштеріне енгізіледі. Көбінесе өмір сапасы категориясына жақын терминология өте жиі қолданылады: өмір сүру деңгейі, өмір салты, өмір сүру стандарты, және т. б.

В.Н.Бобковтың пікірінше өмір сапасы адамдардың жоғары дамыған қажеттіліктері мен мүдделері кешенінің даму деңгейі мен қанағаттану дәрежесі ретінде түсіндірілуі керек. Оның пікірінше, мұндай қысқаша анықтама әдебиеттегі көптеген ұғымдарға қайшы келмейді, өйткені бақыт, бостандық, теңдік, адамдардың мүмкіндіктері, қабілеттері және т.б.-мұның бәрі адамдардың қажеттіліктері мен мүдделері. Ол өмір сапасын әлеуметтік-экономикалық категория ретінде қарастырады және оның келесі ерекшеліктерін атап өтеді. Біріншіден, өмір сапасы «өмір деңгейіне» қарағанда өте кең, көп қырлы ұғым, салыстырмалы түрде кең түсінік. Екіншіден, өмір сапасының екі жағы бар: объективті және субъективті. Өмір сапасының объективті компоненттері: өмір сүру деңгейі, жұмыспен қамту деңгейі, қызмет көрсету саласын дамыту, әлеуметтік қамсыздандыру және кепілдіктер; субъективті-адамның эмоционалды қатынасын, өмірінің әртүрлі салаларына қанағаттану дәрежесін көрсетеді: жұмысқа қанағаттану, өмір сүру жағдайлары, жайлылық сезімі, тұрақтылық және болашаққа деген сенімділік. Тар мағынада өмір сапасының категориясы тек сапалық сипаттамаларды көрсетеді (өмір деңгейіне қарсы). Өмір сапасы саласындағы танымал зерттеушілер Б. В. Бойцов, Ю. В. Крянев, М. А. Кузнецов өмір сапасының жүйелік тәсілдің парадигмасы негізінде келесі құрылымын ұсынады. Бұл тәсіл өмір сапасы мәселесін өзара байланысты төрт жазықтықта қарастырады: халықтың денсаулығы; білім сапасы; табиғи ортаның сапасы; руханилық.

Адам үшін әл-ауқаттың белгілі бір деңгейі ғана емес, сонымен бірге рухани бағдарланған өмір де маңызды. Егер материалдық өсуге әл-ауқатқа жеке тұлғаның физикалық және психикалық денсаулығын жоғалту, оның рухани-адамгершілік деформациясы арқылы қол жеткізер болсақ онда қоғамның дамуына бағдарлану өмір сапасына қайшы келеді. «Өмір сапасы» категориясының әртүрлі түсіндірмелерін талдауды одан әрі жалғастыруға болады. Жалпы алғанда, зерттеушілердің көпшілігі, сайып келгенде, белгілі бір контексте, өмір сапасы деп әлеуметтік-экономикалық жағдайды анықтайтын, адам өмірін қамтамасыз ететін жағдайлардың жиынтығы ретіндегі белгілі бір кешенді сипаттама деп түсіндіріледі. Адам үшін байлықтың белгілі бір деңгейі ғана емес, сонымен бірге рухани бағдарланған өмір де маңызды. Егер материалдық әл-ауқаттың өсуіне экологиялық жағдайдың нашарлауы және халықтың денсаулығының жоғалуы арқылы қол жеткізілсе, онда қоғамның дамуына мұндай бағдарлану өмір сапасына қайшы келеді.

Тарихи тұрғыдан алғанда, өмір сапасын өлшеу екі жолмен жүзеге асырылды: объективті өмір сүру жағдайларын өлшеу және өмірдің субъективті бағаларын өлшеу. Бұл тек экономикалық әл-ауқат туралы ғана емес екенін түсіну маңызды [1, 109б].

Адамдардың негізгі қажеттіліктері қанағаттандырылған кезде, көптеген адамдар үшін еңбек мотивациясы жоғалады және әр түрлі әлеуметтік топтардың және әр адамның қажеттіліктерін, олардың әл-ауқатқа жету үшін қанағаттану дәрежесін бағалау құралын әзірлеу қажет болады. 1954 жылы А. Маслоу «Мотивация және тұлға» еңбегінде адамның базалық физиологиялық қажеттіліктерден, содан кейін қауіпсіздік пен қорғаныштық, әлеуметтік топқа жату, құрмет пен тану және пирамиданың жоғарғы жағында-өзін-өзі тану, өз қабілеттерін барынша ашу қажеттілігі туындайтын қажеттіліктердің иерархиялық теориясын негіздері бар пирамида түрінде тұжырымдады. Болашақта бұл теория толығымен негізделген сынға ұшырағанына қарамастан және А. Маслоудың өзі өзінің соңғы еңбектерінде («Адам табиғатының алыс шектері», 1971) көп сатылы қажеттілік

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

пирамидасынан бас тартты, бірақ ондаған жылдардан кейін «өмір сапасы» ұғымына енген адамның негізгі қажеттіліктерін талдау идеясы оған тиесілі. Айта кету керек, А.Маслоу негізгі қажеттіліктерді денсаулық және аурумен байланыстырады: сипаттама негізгі болып саналады, егер оның болмауы ауруға әкелсе, оның болуы аурудың алдын алады, қалпына келтіреді-емдейді.

XX ғасырдың маңызды оқиғасы адамның қажеттіліктерін нақты қанағаттандыру және оның әл-ауқатына қол жеткізу мақсатында қазіргі қоғам өмірінің физикалық, психологиялық, әлеуметтік және рухани компоненттерін қанағаттандыру дәрежесін бағалау критерийі ретінде өмір сапасы тұжырымдамасын әзірлеген американдық және батыс еуропалық әлеуметтанудағы жаңа бағыттың пайда болуы болды. Адам өмірі адамзат қоғамының ең жоғары құндылығы болып саналады [2, 32].

Әскери денсаулық сақтауды дамытудың қазіргі кезеңі дені сау әскери қызметшіге қамқорлық жасау қажеттілігін бірінші орынға қояды, бұл әскери мамандардың кәсіби қызметін медициналық-психологиялық сүйемелдеу, денсаулық сараптамасынан денсаулықты сақтауға баса назар аудару. Туындайтын міндеттердің ықтимал шешімі медициналық қамтамасыз етуге өмір сапасы тұжырымдамасының қағидаттарына негізделген тәсілді енгізу болып табылады. Өмір сапасын зерттеудің үлкен тәжірибесі бұл медицинаның барлық салалары үшін, соның ішінде алдын-алу әдістер үшін өте перспективалы әдіс екенін көрсетеді. Өмір сапасын кешенді бағалауды синтездеу кезінде туындайтын негізгі проблемалардың бірі бастапқы көрсеткіштерді қалыптастыру мәселесі болып табылады, өйткені пайдаланылған көрсеткіштер номенклатурасында сандық және сандық емес сипаттамалар бар. Сандық көрсеткіштер тікелей бақылау және өлшеу арқылы анықталады (бойы, дене салмағы, қан қысымының мөлшері және т.б.). Сандық емес көрсеткіштерді бағалау (өмір салты көрсеткіштері, жағдайдың бұзылуының пайда болуына генетикалық бейімділік және т.б.) кейбір субъективті пайымдауларды қажет етеді.

Қарулы Күштердің беделін және әскери қызметтің тартымдылығын арттыруға бағытталған шаралар тізбегінде әскери қызметшілердің өмір сүру сапасын жақсарту, әрине, негізгі факторлардың бірі болып табылады. Өмірдің лайықты сапасын қамтамасыз ету үшін соңғы жылдары мыналарды қамтитын шаралар кешені іске асырылды: ақшалай үлесті арттыру, оның ішінде қосымша төлемдерді, әскери қызметшіге қатысты тұрғын үй бойынша әлеуметтік міндеттемелер орындалуда, әскери қызметшілердің жалпы аурушандығын едәуір төмендетуге мүмкіндік беретін медициналық қамтамасыз ету сапасы жақсарды. Халықтың өмір сүру сапасының негізгі көрсеткіштерінің бірі-демалыс. Әскери қызметшілердің ұйымдастырылған демалысы медициналық жүйеде емдеу-алдын алу іс-шарасымен қамтамасыз ету. Өмір сапасын адамдардың өмірлік стратегияларын іске асыру дәрежесін сипаттайтын көрсеткіштер жүйесі ретінде қарастыра отырып, олардың өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыру болашақ ұрпақ алдындағы жауапкершілік сияқты көрсеткішті елемеуге болмайды. Әскери ведомствоның өскелең ұрпаққа деген қамқорлығы-бұл әскери қызметтің-бұл адамның өмірдегі ең жақсы таңдауы деген идеясын қалыптастыруға мүмкіндік беретін фактор [3].

Өмір сапасна берілген анықтамалардың жеті түрі бар:

бірінші түрі-жалпы қоғам деңгейінде өмір сүрудің объективті шарттары;

екінші түрі-жалпы қоғам деңгейінде өмір сүру жағдайларын субъективті бағалау;

үшінші түрі-адамның өмір сүруінің объективті шарттары;

төртінші түрі-адамның өмір сүру жағдайларын субъективті бағалау;

бесінші түрі-өмір сүрудің объективті шарттары және оларды қоғам деңгейінде бағалау;

алтыншы түрі-өмір сүрудің объективті шарттары және оларды жеке адам деңгейінде бағалау;

жетінші түрі-өмір сүрудің объективті шарттары және оларды қоғам мен жеке адам деңгейінде бағалау.

Өмір сапасының әр түрлі анықтамаларын қолдану олардың қоғам деңгейінен жеке адамға және өмір сүрудің объективті жағдайларынан өмір сүру жағдайларын субъективті бағалауға дейін пайда болған эволюциясын көрсетеді.

Жақсы өмір сүру жағдайындағы адамдардың өмірге деген қанағаттанарлық сезімі бар деген болжам айқын көрінеді, дегенмен өмір сүру жағдайлары мен субъективті өзін-өзі сезіну арасында әлсіз байланыс бар екені де рас. Бұл келесі жағдайларға байланысты: көптеген адамдар психологиялық тұрғыдан өздерінің өмір сүру жағдайларын өмір сүру деңгейі жоғары адамдардың өмір сүру жағдайларымен салыстыруға бейім (өмір сүру жағдайларын жақсартуға бейсаналық ұмтылыс); әлеуметтік ортаның әсерінен адамдардың көпшілігі қанағаттанбау сезімін басуға бейім; күту мен мақсаттар әдетте өмір жағдайларымен айтарлықтай реттеледі; қанағаттанбаудың көрінісі белгілі бір дәрежеде өмірлік тәжірибеге тәуелді емес; қолайлы жағдайларда өмір сүру жаңа бағалау стандарттарын қалыптастыруға мүмкіндік береді және қанағаттанбауды білдіру үшін қолайлы. Осы факторлардың барлығы өмір сүру жағдайлары мен оларды бағалау арасындағы өзара әсерді әлсіретеді. Бұл факторлардың жиынтығы парадоксалды жағдайға әкелуі мүмкін жақсы жағдайларда өмір сүру сапасын теріс субъективті бағалаумен және, керісінше, нашар жағдайлармен-оң бағалаумен біріктіріледі [1,113б].

Осылайша, өмір сапасын адамның өмір сүру жағдайларының объективті және субъективті көрсеткіштерінің интегративті сипаттамасы ретінде зерттей отырып, психикалық денсаулық үшін өмір сапасын субъективті бағалаудың ерекше маңыздылығы анықталады, адамның өмірдегі қақтығыстар мен өзгерістерге деген көзқарасында көрінеді, өз өміріне рухани және моральдық қанағаттануды анықтайды. Көптеген зерттеушілердің зерттеулеріндегі өмір сапасы терминін талдауларын қарайтын болсақ, өмір сапасы деп тұлғаның барлық қажеттіліктері мен қызығушылықтарының жиынтығын толығымен қанағаттандыру және дамыту деңгейін жан-жақты сипаттайтын интегралды көрсеткіш ретінде түсіндіреді.

Еліміздегі әскериқызметшілерің өмір сапасына келетін болсақ жоғарыда айтып кеткендей кез -келген маманның өз саласында қызмет атқару барысында сол қызметтің жасақталған жағдайы әрине бірінші кезекте маман иесіне өз әсерін тигізеді. Қазіргі уақытта елімізде әскери қызметкерлерге деген олардың мәртебесін көтеретін елеулі әрекеттер жасалуда. Атап айтсақ жалақының ұлғаюы, пәтер сатып алуға мүмкіндік жасау немесе жалдамалы пәтер ақысын төлеу және басқа жерлерде де әскериқызметшінің лауазымының құрметке ие болу аз емес. Жалпы өмір сапасының көрсеткіштерінің ішінде материалды қажеттіліктердің орын алуы ол әлбетте дұрыс. Себебі бәрібір қанша десек те адамда рухани әлемі бай болғанымен, қоршаған ортасымен қарым-қатынасы жақсы болғанымен материалдық қажеттіліктер де қанағаттануды талап ететіні айқын. Әскериқызметшілердің денсаулығын сақтауға орай ұйымдастырылатын іс-шаралар да адамның өмір сүру сапасын бағалауға өз әсерін тигізбей қоймайды. Ең бастысы өмір сүру сапасын бағалауға әсер ететін айналып келгенде тұлғалық қасиеттер.

Егер адамда оның тұлғалық бағыт-бағдары, ұстанымы, көзқарасы мықты болса, мінездегі қасиеттер жүйесі тұрақты болса ол өзі таңдаған мамандығының немесе қызметінің құлы болып өтетіні анық.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Е.Ю. Рубанова. Теоретические аспекты качества жизни в контексте психологии здоровья. Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ» 2014, Том 5, № 3, С. 108-115

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

http://pnu.edu.ru/media/ejournal/articles/2014/TGU_5_124.pdf

2. Опыт изучения качества жизни в пропедевтической клинике: монография/под ред. Т.С. Оспановой. -ХНМУ, 2017.-112 с.

3. Е.Е. Степанова. Качество жизни военнослужащих. Вестник МГЛУ. Общественные науки. Вып. 4(812)/2018

<https://cyberleninka.ru/article/n/kachestvo-zhizni-voennosluzhaschih-opyt-sotsiologicheskogo-issledovaniya/viewer>

4. Зинченко В.П. Человек развивающийся: очерки российской психологии / В.П. Зинченко, И.Б. Моргунов – М: Тривола, 1994. – 304с.

THEORETICAL ASPECTS OF QUALITY OF LIFE

The quality of life category reflects the conditions of human existence, as well as the level of development and the degree of satisfaction of a complex of highly developed needs and interests of people. The quality of life includes objective and subjective components, the importance of the latter has increased significantly recently. The subjective well-being of the individual and his psychological health are a vital resource.

Key words: mental health, quality of life, personality, socialization, representations, health, value system, lifestyle, system of representations, psychological health.

Д.М. ЮЛДАШБАЕВА

*Алматинский гуманитарно-экономический университет, студент,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: yuldashbaevadiana@mail.ru*

научный руководитель - Э.Х. АХАТОВА

*Алматинский гуманитарно-экономический университет, профессор,
Республика Казахстан, город Алматы
e-mail: eahatova@mail.ru*

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ УРБАНИЗАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

Процесс урбанизация в Казахстане обусловлен особенностями экономического развития, спецификой географических и природно-климатических условий. В республике сохраняется тенденция роста числа крупных городов и значительного количества малых городов по уровню благосостояния населения. В условиях динамичности внешних факторов социально-экономического развития Казахстана возрастает роль дальнейшего совершенствования административно-территориального устройства страны посредством управления урбанизацией. Решению этой проблемы посвящена Государственная программа развития регионов на 2020-2025 годы.

Многообразие и наличие нерешенных проблем урбанизации показывает научную значимость их решения и комплексность подходов к достижению практических результатов по реализации программ развития урбанизации в Казахстане.

Ключевые слова: урбанизация, индустриализация, население, демография.

Урбанизация представляет собой многофакторный социально-экономический процесс, обуславливающий индустриальное развитие регионов. В ускорении развития урбанизации сыграл огромную роль процесс индустриализации в период промышленной революции эпохи капитализма. В свою очередь, Казахстан относится к странам, принявших рыночную модель экономики.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

Территориально-экономическая организация сети городов в Казахстане в середине 20 века была связана преимущественно с развитием добывающей и агропромышленной отраслями. Именно в советский период возникли новые промышленные моногорода такие как Балхаш, Жезказган, Темиртау, Сатпаев, Экибастуз и другие. Так, на примере Западного Казахстана можно проследить отраслевую направленность социалистической урбанизации. Терещенко Т.А. отмечает, что из числа больших, средних и малых городов по численности населения четыре города имеют статус моногородов (26,7% всех городов Западного региона). Так, например, три города: Жанаозен, Кульсары и Аксай специализируются в основном на добыче нефти и газа, а Хромтау на добыче хромовых руд [1].

Статус города в Казахстане имеют 89 населённых пунктов, из них 27 имеют статус моногородов, или каждый третий. В Казахстане 3 города республиканского значения, 38 городов областного значения, 47 городов районного значения.

Уровень жизни населения – важнейший критерий, который не только непосредственно связан с урбанизацией региональных городов, но и влияет на остальные причины диспропорции в формировании региональных центров - мегаполисов и в отставании малых городов [2]. В настоящий период в республике сохраняются диспропорции по уровню жизни населения в региональном аспекте. Решению дальнейшего комплексного совершенствования административно-территориального устройства страны посвящена Государственная программа развития регионов на 2020-2025 годы [3].

Доля городского населения на 1 января 2021 года в Казахстане составила 59,4% [4]. Сопоставление статистических данных 2009 и 2021 годов свидетельствует - за 12 лет рост уровня урбанизации составил 5,3% [3].

По данным Рейтинга стран мира по уровню урбанизации, который составляет Департамент Организации Объединённых Наций по экономическим и социальным вопросам, Казахстан из 195 стран находится на 104 месте [5].

На начало 2022 года количество городов в Казахстане возросло до 89 [4]. Сеть городов по областям республики как свидетельствуют статистические данные, довольно-таки неоднородна. Лидируют четыре агломераций с центрами в городах Нур-Султан (Акмолинская область), Алматы (Алматинская область), Актобе (Актюбинская область) и Шымкент (Туркестанская область), а также Карагандинская и Восточно-Казахстанская области. Наименьшие показатели урбанизации имеют Западно-Казахстанская, Атырауская, Мангистауская, Павлодарская, Жамбылская, Кызылординская области.

Условно территория Казахстана делилась на пять крупных регионов: Западный (Актюбинская, Западно-Казахстанская, Атырауская и Мангыстауская области), Северный (Нурсултан, Акмолинская, Костанайская, Северо-Казахстанская и Павлодарская области), Восточный (Восточно-Казахстанская область), Южный (Алматы, Кызылординская, Южно-Казахстанская, Жамбылская и Алматинская области) и Центральный (Карагандинская область). На диспропорции регионального развития существенное влияние оказывают природно-климатические условия. Так, например, положение Западного Казахстана внутри большого материка делают климат его резко континентальным: температура летом поднимается до +45 градусов, зимой опускается до -45 градусов Цельсия. Рек в этом регионе мало и единственная река, которая в жаркое лето не пересыхает – река Урал.

В мае текущего года по Указу Президента в стране прошла административно-территориальная реформа - создание Улытауской, Абайской и Жетысуской областей путем выделения районов и городов из состава Восточно-Казахстанской, Алматинской, Карагандинской областей. Из состава Восточно-Казахстанской области выделены 8 районов, города Семей и Курчатов во вновь образованную область Абай, из Алматинской области 8 районов и города Талдыкоурган, Текели – в

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

новую область Жетысу, из Карагандинской области 2 района и города Жезказган, Каражала, Сатпаев – во вновь образованную область Улытау.

Городскую сеть республики характеризуется как очень разряженная по областям. Значительное количество моно-, малых и средних городов имеют сырьевой профиль региональной экономики, что влечёт устойчивую диспропорцию показателей урбанизации в разрезе областей. Кроме того, изначально неравномерное распределение городов обусловлено природно-климатическими условиями, ландшафтными особенностями той или иной области, так как большую часть равнинного Казахстана занимают полупустыня и пустыня.

Одной из центральных проблем урбанизации является задача определения тенденций развития крупных городов. Во многих странах неуправляемая урбанизация привела к тяжелым последствиям ухудшения экологического состояния среды жизнедеятельности людей. Крупные города, где развитие бизнеса, культуры потребления происходит с опережением регулирующего законодательства в области градостроительства, в последствии усугубляют социальные проблемы. Бесчисленное количество торговых центров, кварталы многоэтажной массовой застройки жилья возводятся без учета нагрузки на существующие транспортные, инженерные сети, при этом очень мало делается для развития духовного потенциала и улучшения физического здоровья людей. В этих условиях актуальной становится организация немоторизованных видов передвижения, скоростных автобусных перевозок (англ. Busrapidtransit, сокр. BRT), строительство кольцевых автодорог, развязок, создание городских рекреационных зон, снижающих уровень стресса горожан. К казахстанским городам, реализующим те или иные проекты по улучшению городской среды, можно отнести Алматы, Астану, Шымкент, Туркестан и другие.

Урбанизация в республике, характеризующаяся внутренней миграцией населения в крупные города, превращает многие малые города в депрессивные районы. Хотя современные тенденции урбанизации связывают с жизнью в небольших, комфортных, экологически чистых поселениях, которые когда-то сменяют большие города.

Основной проблемой остается асимметрия в региональном социальном и экономическом развитии. В управляемых процессах урбанизации особое внимание уделяется развитию агломераций - на национальном уровне формируются макрорегионы с центрами экономического роста в крупных агломерациях – Нур-Султане, Алматы, Шымкенте и Актобе, на региональном уровне точками роста определены областные центры и города Семей и Туркестан, малые и моногорода. На современном этапе региональная политика Казахстана призвана обеспечить формирование рациональной территориальной организации, которая включает стимулирование и регулируемое развитие процессов урбанизации, являющейся отправной точкой экономического роста национальной экономики, развитие и поддержку перспективных населенных пунктов, обладающих экономическим и демографическим потенциалами.

В современном мире запускаются амбициозные проекты, с привлечением самого передового мирового опыта в градостроительстве с целью создания устойчивой и сбалансированной среды обитания. Вместо больших городов лучше иметь сеть небольших самодостаточных интеллектуальных городов или сельских районов, оснащенных цифровой инфраструктурой, надлежащими системами очистки воды и канализации, надежным энергоснабжением (особенно с опорой на возобновляемые источники энергии) [6]. К их числу относятся такие высокотехнологичные города как саудовский город Qiddiya, южнокорейский город Сонгдо, китайский экогород Тяньзинь. К примеру, в 2018 году в Казахстане приступили к реализации проекта Акколь Смарт Сити с численностью населения 13708 человек в районе агломерации Нур-Султана [7]. В проектах применены самые

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

лучшие решения организации общественных пространств, транспортных магистралей, жилых и рекреационных зон.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Терещенко Т.А., Искалиев Д.Ж., Мурзатаева М.М. Региональные особенности урбанизации в Западном Казахстане // Сборник Мозаика городских пространств: экономические, социальные, культурные и экологические процессы. Сборник материалов Всероссийской научной конференции // Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова. Русское географическое общество. - 2016. - С. 61-66.
2. Завалина Е. И. Неравномерная урбанизация как фактор развития Воронежской области // Панорам. - 2021. - № 40. – С. 61-68.
3. Об утверждении Государственной программы развития регионов на 2020 - 2025 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 990
4. Бюро национальной статистики. URL: <https://www.stat.gov.kz>
5. Рейтинг стран мира по уровню урбанизации. Гуманитарный портал: Исследования // Центр гуманитарных технологий // 2006–2022.
6. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/urbanization-index>
7. Гукасян Г.Л. Урбанизация и пандемия COVID-2019 в городах мира: утрата преимуществ города или переосмысление городского развития? // Вестник Российского университета дружбы народов // 2021.-Т.8. - №1. -С.7-19.
8. Нурланова Н.К. Современные тенденции урбанизации в мире и Казахстане // TheScientificHeritage// 2021. -№ 76-2 (76). – С.22-25.

CURRENT ISSUES OF URBANIZATION IN KAZAKHSTAN

The process of urbanization in Kazakhstan is determined by the peculiarities of economic development, the specifics of geographical and climatic conditions. The republic continues to see a growing trend in the number of large cities and a significant number of small towns in terms of the welfare of the population. In the conditions of dynamism of external factors of socio-economic development of Kazakhstan, the role of further improvement of the administrative and territorial structure of the country through the management of urbanization increases. The State Program of Regional Development for 2020-2025 is devoted to solving this problem.

The diversity and presence of unsolved problems of urbanization shows the scientific significance of their solution and the complexity of approaches to achieving practical results in the implementation of urbanization development programs in Kazakhstan.

Keywords: urbanization, industrialization, population, demography.

С.Н. АМАНГЕЛДІ

Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова, курсант

научный руководитель – полковник Х.С. АДЫЛХАНОВ

Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова,

доцент кафедры войсковой разведки и десантно-штурмовых войск,

магистр военного дела и безопасности

Республика Казахстан, город Алматы

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВЕДЕНИЯ ОБОРОНИТЕЛЬНЫХ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ В ГОРОДЕ

В статье рассматриваются влияние городских условий на ведение боевых действий и вытекающие из них особенности, которые необходимо учитывать при подготовке и организации боя. Предлагаются некоторые рекомендации по организации и ведению обороны в городских условиях.

Ключевые слова: населённый пункт, боевые действия, оборона, подземные коммуникации, минирование.

По данным на 2020 год, около 75 % населения планеты проживают в городской местности [1]. Современные города являются крупными культурными, промышленными, экономическими и транспортными центрами, аккумулируя большую часть активов, ценностей и материальных богатств человечества. Нарастающие темпы глобальной урбанизации и целый ряд других объективных факторов указывают на то, что будущие вооружённые конфликты будут протекать именно в городской местности.

С точки зрения профессиональных военных, бой в городской местности, считается одним из наиболее сложных видов общевойскового боя, значительно превосходящим по сложности бой в лесу и горах ввиду того, что городская местность характеризуется высокой плотностью искусственных сооружений, образующих на поверхности земли лабиринт кварталов, транспортных магистралей, переулков, тупиков и т. д., под которыми, вдобавок, располагается разветвлённая сеть подземных коммуникаций (тоннели транспортных развязок, метрополитен, канализация, подвальные помещения, катакомбы).

Как следствие, для боевых действий в населённых пунктах типичными являются быстрота смены оперативной обстановки, расчленённость действий на мелкие стычки, трудности с централизованным управлением и координацией войск, широкие возможности для внезапных и скрытных манёвров.

Учитывая тот факт, что Военная доктрина Республики Казахстан имеет оборонительный характер, в данной статье будет рассматриваться организация и ведение обороны в городской местности.

Оборона населённого пункта организуется не только с целью его удержания, но и для достижения превосходства над противником за счет использования преимуществ застройки, знания местности и предварительной подготовки обороны. Небольшой гарнизон даже при отсутствии тяжелого вооружения может значительно обескровить большую по численности и мощи вооружения штурмующую группировку противника.

При наличии времени на подготовку к обороне гарнизону необходимо произвести оборудование позиций. Это могут быть хаотически расположенные очаги сопротивления, которые должны находится в наиболее удобных для защиты местах. Но, как правило построение обороны должно носить организованный, системный характер с единым командованием и увязкой действий всех групп.

THE EDUCATED GENERATION IS THE STATE STABLE DEVELOPMENT GUARANTOR

Чаще всего город разбивается на рубежи, опорные пункты, узлы сопротивления (объединение нескольких опорных пунктов), которые располагаются таким образом, чтобы особенности местности и застройки максимально способствовали оборонительным действиям и всячески препятствовали наступательным. Естественно, учитывается возможность гарнизона обеспечить оборонительные рубежи огневыми средствами и личным составом. Во многих случаях обороняющиеся занимают только передовые рубежи и при невозможности удержать их отходят на следующий рубеж. В таких случаях выделяется резерв, который направляется на слабые участки или в места прорыва.

Если у гарнизона достаточно сил для прикрытия всех направлений, то должна строиться эшелонированная оборона. Но и в этом случае на передовом рубеже размещается большая часть личного состава. Во втором эшелоне может находиться до 30% обороняющихся. Силы резерва или второго эшелона обычно направляются для закрытия прорыва либо для проведения контратаки. Например, чтобы вернуть захваченные врагом выгодные позиции.

Как показывает опыт локальных войн, тактической ошибкой считается, если передовой оборонительный рубеж совпадает с окраиной населенного пункта. Вынос линии обороны перед населенным пунктом практиковался в начале XX века, но при современных средствах вооружения это верный путь к поражению. Наиболее предпочтительным является расположение оборонительного рубежа вблизи окраины.

При планировании обороны целесообразно произвести распределение гарнизона на подразделения. Подразделения, в свою очередь, должны быть закреплены за направлениями, участками, секторами, опорными пунктами. Выбирая расположение позиций, должны учитываться не только благоприятные инженерные условия, но и пути вероятного продвижения штурмующих групп противника [2].

При расположении артиллерии на окраине населённого пункта огонь ведется по наступающим войскам в режиме обычного полевого боя. Если орудия и бронетехника будут располагаться в глубине населенного пункта, то они должны ориентироваться на ведение огня прямой наводкой. Обычно наиболее вероятные направления для ведения артиллерийского огня — вдоль улиц. Причем расчеты должны ориентироваться на стрельбу по крупным целям: бронетехнике и другим транспортным средствам. Тактика грамотного штурма не предполагает скопления пехоты на открытых пространствах. Но, если в каком-либо строении замечено или предполагается скопление живой силы, артиллерия должна вести огонь с целью обрушения этого здания.

Как показывает практика, огонь танков, БМП и пушек также может использоваться для подавления огневых точек противника. Но возможность применения такой тактики ограничена, потому что в реальном бою при плотной застройке, дистанции боестолкновения очень короткие. Огневые точки противоборствующих сторон обычно находятся не далее 100 метров друг от друга. Вести огонь по верхним этажам высотных зданий танки и артиллерия не могут. Большим преимуществом пользуются в этой ситуации боевые машины пехоты (БМП). Но именно тяжелые средства вооружения станут первыми целями для наступающего противника. Поэтому артиллерия должна ориентироваться на встречу противника огнем сразу при его появлении на дальних подступах. Нельзя забывать, что маневр обороняющейся бронетехники и артиллерии не только ограничен, но зачастую вообще невозможен. Поэтому для снижения вероятности поражения бронетехнику желательно закапывать в землю, загонять в капониры либо использовать инженерные сооружения для укрытия. Например, низкие каменные заборы.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

Обороняющиеся войска могут успешно использовать минометы для ведения огня с закрытых огневых позиций по близко расположенным целям и частично компенсировать ограничения в применении орудий полевой артиллерии. Минометный огонь может быть сосредоточенным и заградительным. Сосредоточенный огонь должен вестись по районам возможного (или известного) скопления вражеской живой силы и техники, а заградительный — для прикрытия открытых участков обороны. Также минометы удобны и с точки зрения возможности оперативного маневра.

При подготовке населенного пункта к штурму гарнизон должен активно применять минирование. Наиболее перспективными местами для закладки мин является, проезжая часть. Ее минирование может производиться разными типами взрывных устройств. Кроме того, при планировании минирования необходимо просчитать наиболее вероятные пути и направления движения штурмующих групп (сады, клумбы и т.п.). Перспективными для закладки взрывных устройств в помещениях также являются удобные для оборудования позиций места и участки предполагаемого скопления сил противника. В них чаще используются противопехотные средства, установленные с элементами «сюрприза».

Опыт локальных войн показывает, что мощные фугасы необходимо закладывать в зданиях таким образом, чтобы при их подрыве вызвать обрушение конструкций. Способы инициации таких зарядов могут быть различными, но радиоуправление предпочтительно. В этом случае снижается вероятность обнаружения заряда либо достигается его срабатывание с минимальным эффектом. Однако радиоуправляемый подрыв может быть осложнен ограниченным обзором и некоторыми иными факторами. Кроме минирования обороняющиеся могут устраивать искусственные инженерные заграждения, затрудняющие действия наступающих. Такие заграждения желательно также минировать [3].

Поскольку борьба с бронетехникой и иными крупными целями противника будет являться первостепенной задачей, для обороняющихся сил важно правильно распределить огневые средства для их поражения. Их позиции должны отвечать некоторым требованиям. Они должны позволять вести обзор и огонь в заданных секторах, то есть в местах наиболее вероятного появления техники противника, максимально скрывать и защищать позицию и иметь возможность для её быстрой смены.

Для организации мощной и «вязкой» обороны гарнизон должен максимально эффективно использовать позиции — как естественные, так и искусственные. Для оборудования позиций рекомендуется использовать здания с полуподвальными и подвальными помещениями, обеспечивающими возможность ведения огня по прилегающей территории. Несмотря на то что наступление ожидается на определенном направлении, все они готовятся к круговой обороне с перекрытием секторов обстрела и наблюдения.

Для отхода лучше всего подходят подземные коммуникации. Для перемещения пехоты, выноса раненых и подноса боеприпасов через открытое простреливаемое пространство готовят ходы сообщения. Оборонительные позиции должны давать возможность часто перемещаться от одной амбразуры к другой. Особенно важна смена позиций для снайперов, пулеметчиков, огне мётчиков и гранатометчиков. Для последних также важно иметь позади себя пространство для беспрепятственного выхода реактивной струи.

В многоэтажных зданиях огневые позиции необходимо располагать не только в глубину, но и по этажам, создавая многоярусную систему для одновременного обстрела противника с верхних и нижних этажей. При этом большая часть огневых средств размещается в нижних этажах зданий и полуподвалах. Постройки, мешающие обстрелу, могут разрушаться заранее. Огневые позиции необходимо

подготавливать за каменными заборами и стенами. Для ведения огня в качестве амбразур можно использовать не только окна зданий, но и искусственные замаскированные проломы. Такую позицию противнику труднее обнаружить и поразить.

Как показывает практический опыт, немаловажное значение при ведении боевых действий в городской местности, имеет подготовка личного состава обороняющегося гарнизона (подразделения). Для наилучшего взаимодействия, взаимоконтроля и взаимопомощи, а также для облегчения управления подразделением в целом группы разбиваются на пары или тройки. Бойцы в парах или тройках (далее просто парах) действуют в тесном контакте друг с другом, постоянно находятся в пределах прямой видимости и поддерживают голосовую связь. Они должны регулярно контролировать своих товарищей по принципу «каждый отвечает за каждого». Чтобы такие пары действовали эффективно и имели высокий уровень взаимопонимания, необходимо формировать их заранее, еще в процессе подготовки. Таким образом, у бойцов будут складываться не только дружеские отношения, но и чувство понимания и предвидения действий товарища. При совместных тренировках у пары будет идти обмен опытом и вырабатываться единая тактика действий, даже складываться свой язык общения.

Безусловно, наибольшего успеха и наименьших потерь достигнет то подразделение, которое целенаправленно готовилось к боевым действиям в городских условиях. Каждый боец и каждая пара должны отрабатывать различные варианты действий так, чтобы каждый делал свое дело без команды и был готов заменить выбывших из строя товарищей. Ведь управлять всеми бойцами командир не сможет, тем более что обеспечение каждого бойца персональной радиостанцией — несбыточная мечта.

Экипировка и снаряжение для городского боя незначительно отличаются от обычных. Однако простому бойцу (автоматчику) потребуется повышенный запас ручных гранат. Также будет повышен расход гранат для подствольного гранатомета, поскольку его роль в населенном пункте весомее, чем в поле или лесу. Кроме осколочных гранат пригодятся светозумовые и слезоточивые (если будет необходимо брать кого-то живым), а также дымовые шашки.

На коротких дистанциях возрастают роль и возможность применения дополнительного оружия — пистолетов, ножей. Они могут пригодиться при невозможности вести огонь из основного оружия (причина роли не играет). Но от дополнительного оружия будет польза только тогда, когда оно доступно для быстрого обнажения и готово к немедленному применению. Поэтому бойцу следует заранее подумать о его размещении и потренироваться в быстром выхватывании.

Исходя из всего вышесказанного можно сделать некоторые выводы по ведению боевых действий в городских условиях:

- городской бой требует от частей и подразделений способности действовать самостоятельно и изолированно от главных сил, поэтому возрастает роль младших командиров, способных быстро принимать важное решение.

- при «зачистке» жилых помещений из 10 военнослужащих только трое имеют возможность применять оружие, поэтому в городском бою требуется тщательное распределение ролей в бою, четкое взаимодействие и взаимопомощь.

- характер привычного боя меняет наличие мирных жителей, которых как могут использовать в качестве «живого щита», исполнителей терактов, так и маскироваться под них.

- городской бой требует высокого уровня взаимодействия пехоты и танков, без бронезащиты и огневой поддержки вторых действия первых неэффективны, равно как и без поддержки пехоты применение исключительно техники чревато ее

БІЛІМДІ ҰРПАҚ – ЕЛ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ КЕПІЛІ

потерей. Танки становятся легкими целями даже для ручных противотанковых гранатомётов (РПГ) и самодельных взрывных устройств;

- проблемой при боевых столкновениях в городских условиях может стать идентификация личного состава и противника. В среде, где мгновенная реакция может спасти жизнь, высока угроза «дружественных потерь» от огня собственного оружия. Требуются ясно различимые опознавательные знаки или индивидуальные электронные устройства опознавания «свой-чужой»;

- удобство применения минно-взрывных заграждений, минных полей, «мин-ловушек», что ведет к повышенным потерям как техники, так и личного состава. Стороны несут потери и от вторичных факторов: осколков, разрушающихся зданий, пожаров, завалов и т.д. Зачастую требуются дополнительные силы и средства для эвакуации и извлечения из-под развалин раненых и убитых, причем не только военнослужащих, но и мирного населения;

- дальность ведения огня снижается также из-за пыли от разрушенных зданий, дыма и огня горящих строений, разрывов боеприпасов и составляет обычно 100-200 метров;

- бой в городе вызывает повышенный расход боеприпасов для всех систем стрелкового и артиллерийского оружия, а также требует наличия боеприпасов различного типа.

В заключении хотелось бы отметить, что минувшие войны, и прежде всего - Вторая мировая, дали военным богатый опыт боев в городских условиях. Битва за Сталинград в 1942 году, Варшавское восстание в 1944-м, бои в Будапеште и Берлине в 1945-м являются типичными тому примерами. Они характеризовались массированным применением артиллерии, в том числе самых крупных калибров, а также бронетанковой техники и авиации. Поскольку позиции противников находились очень близко - иногда буквально на противоположных сторонах улицы или в соседних домах - это накладывало особые требования к точности целеуказания. Однако даже применение наступающими тяжелого оружия делало иногда невозможным захват прочных зданий, обороняемых подготовленным личным составом. Пример тому - легендарный «дом Павлова» в Сталинграде.

"Дом Павлова" - четырехэтажное здание в Сталинграде на площади Ленина, в котором с 23 сентября по 25 ноября 1942 года оборонялась группа бойцов (31 человек) под командованием старшего сержанта Павлова Я. Ф. Несмотря на то, что немецкие штурмовые группы порой по несколько раз в день предпринимали атаки, защитники «дома Павлова» потеряли убитыми лишь троих человек [4].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. https://ru.wikipedia.org/wiki/Бой_в_городе
2. Миддельдорф Э. Бой за города и населенные пункты // Русская кампания: тактика и вооружение. — СПб: Полигон, 2000. — 448 с.
3. Темный С., Плисов С. Оборона в городе (По опыту вооружённых конфликтов) // Армейский сборник: журнал. — 2015. — Декабрь (т. 234, № 12). — С. 10-12.
4. Луис Димарко. Уличные бои: специфика подготовки и ведения — от Сталинграда до Ирака. — Москва: Эксмо, 2014. — 240 с.

ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНОЕ СЛОВО
начальника Военного института Сухопутных войск
полковника
ИБАТУЛИНА
Бауыржана Шарифуллаевича

Уважаемые господа офицеры, уважаемые гости и участники конференции!

Подошла к концу наша совместная работа на Международной научно – практической конференции «Образованное поколение – гарант стабильного развития страны» в Военном институте Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова!

В работе конференции приняли участие более 170 курсантов, студентов, магистрантов и докторантов военных, специальных и гражданских высших учебных заведений Республики Казахстан и зарубежья.

От имени личного состава Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова и себя лично хотел бы выразить слова благодарности всем участникам конференции. Ход конференции подтвердил плодотворное взаимодействие нашего сообщества молодых ученых.

Уверен, что сегодняшнее обсуждение актуальных вопросов национальной обороны, естественных дисциплин и социально-гуманитарных наук, их прикладное применение, создаст площадку для развития международного сотрудничества в научном обеспечении обороны новым поколением, ведь за Вами наше будущее.

Желаю Всем дальнейших творческих успехов!

Ждем Вас на следующей конференции.

СОДЕРЖАНИЕ

ҚАЙЫРГЕЛДІ Н.	
Способ определения высоты объектов по длине их тени	3
МАҚТАЛЫ Е.Х., ИРГЕБАЙ Д.Ш.	
Әскери істегі кейбір зағыдылықтарды көп айнымалы функция ретінде қарастыру.....	10
МЕЙРАМ М.Қ.	
К вопросу о возникновении робототехники.....	14
МАКСУТНАН Ш.М.	
Criminal community (criminal group) as a form of complicity in a crime.....	17
МОЛОТОВ Ф.Х.	
Защита прав человека в Республике Казахстан.....	21
МҰҚАНОВА А.С.	
Обзор формального метода верификации программного обеспечения	24
НЕСІПБАЕВ А.Д.	
Физика бойынша виртуалды зертханалық жұмыстарының ерекшеліктері	29
ОРАЗАЛИЕВ С.Қ.	
Білім сапасын арттыру мақсатында оқушылардың өз бетімен жұмысын жетілдірудегі lesson study-дің рөлі	34
ОТАРБАЕВ Е.Д.	
Қазіргі заманғы негіздерге аксиоматикалық сипат беру термодинамика ..	38
РАХМЕТ М.Б.	
Физика пәнін оқытуда топтық әдісті қолдану арқылы оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыру	41
РАХМИДЖАНОВ Р.	
Программа шифрования и дешифрования информации	45
РАХЫМЖАНОВА А.Ғ.	
Веб-қосымшалардағы аутентификация мәліметтерін қорғау тәсілдері.....	49
РОМАНКУЛОВ М.С., ИСАБАЕВ Д.Б.	
Водитель, как главный фактор безопасности движения	53
СЕЙСЕНБАЕВ М.М., ЖИЛИН И.Д.	
Образованная молодежь – будущее Казахстана	56
САТТЫКУЛОВА А.К.	
Физиканы оқыту кезінде функционалдық сауаттылықты қалыптастыру әдістері мен тәсілдері	59
СУЛАЙМАНОВА Ғ.А.	
Физика пәнінің оқытуда сыни тұрғыда ойлаудың маңыздылығы.....	62
ТАБЫЛДЫНОВ Д.К.	
Основы микроэлектроники	65
ТАЖЕНОВА А.К.	
Электромобиль в нашем мире	68
ТАЙМУРАТОВА Л.У., АЛМАҒАМБЕТОВА А.А., БЕКЕНОВА М.Қ.	
«ТЕРМОДИНАМИКА» тарауын оқыту әдістері	70
ТӨРЕХАН М., АСКАРОВА С.Г.	
Физиканы оқытуда тұлғаға бағытталған оқыту технологиясын қолдану..	73
ТУРАПБАЙ Б.	
Современные киберугрозы в Казахстане и ее последствия.....	77
ШАРИПХАНОВ Е.Т.	
Принципы обучения курсантов Военного института Сухопутных войск имени Сағадата Нурмағамбетова по боевому применению артиллерийских подразделений.....	81

ЯКУБОВ Х.А.	
Физика сабағында саралап оқыту әдістерін қолдану.....	84

СЕКЦИЯ 3

Әлеуметтік – гуманитарлық ғылымдар.

Социально – гуманитарные науки.

Social and humanitarian sciences.

АБЕУОВ Е.Т.	
Сравнение образования США и Великобритании	88
АБИШЕВА Д.С.	
Частная детективная деятельность в уголовном праве Республики Казахстан.....	90
АЙМУХАМЕДОВ А.Қ.	
Білім берудегі үштілділік заман талабы.....	95
АЙЫМБЕТОВ Н.Қ.	
Қазіргі таңдағы тіл мәдениеті.....	99
АҚАНОВА А.А.	
Экологияның философиялық проблемалары, олардың жаһандық сипаты	102
АМАНГЕЛДИН І.С.	
Особенности и важность образованного поколения в современном обществе.....	108
АСЛОНОВ И.Н.	
Оперативно-розыскная деятельность в государстве Темуридов.....	113
АСХАТОВ Р.А.	
Білімді ұрпақ –ел болашағы.....	115
АХUNDOVA Т.Т.	
The evolution of use of technology in foreign-language teaching in the military institution.....	117
БАҚЫТ Ж.Ә.	
Энергетикалық мәселелердің әлеуметтік-философиялық аспектілері.....	119
БЕКЕТАЕВ Р.К.	
Ценностные ориентации молодого поколения независимого Казахстана.	125
БЕКТҰРҒАН Н.Б.	
сабақта кейстік технологияларды қолдану.....	128
БЕРДАЛЫ Ә.О.	
Қарым-қатынас тиімділігін арттыру әдістері.....	130
БОБРОВСКИЙ П.М.	
Военное образование - гарантия стабильности в Республике Казахстан...	133
ДӘРІБЕК А.	
Дарынды балаларды психологиялық сүйемелдеу	136
ДЖУМАГУЛОВ А.Б.	
Қазіргі білім беру жүйесіндегі инновациялық әдістер.....	140
ДҮЙСЕНБАЙ Ә.А.	
Образованное поколение – гарант стабильного развития страны.....	143
ЖАНБОЛАТ А.М.	
Білімді ұрпақ – ұлт болашағы.....	146
ЖОЛДАС Д.Б.	
Қазақстандағы заманауи білім берудің өзекті мәселесі	149
ЖҰМАБАЕВА Ф., ҚҰДАЙБЕРГЕНОВА Ж.	
Курсанттардың әлеуметтік–психологиялық бейімделуі	153

ЖҰМАДІЛЛАЕВА Т.Ә., ЛЕСБЕК А.М.	
Эмоционалды депривация әскери қызметкерлердің тұлғалық қалыптасуының маңызды факторы ретінде.....	158
ЗАЙНИЕВА Л.Ю., СУИМБАЕВА Э.Н.	
«Болашақ» халықаралық стипендиясының қалыптасу және жетістіктер тарихы.....	161
ІВADOV K.S.	
Language learning in higher military institute.....	165
МАМБЕТАЛИЕВ Қ.Р., БАЙМАГАМБЕТОВ Е.Н.,	
ИСМАЙЛОВ Ш.Ж., АБДУЛЛАЕВ Т.Ф.	
Еліміздің болашағы – білімді жастардың қолында.....	167
ИСКАЛИЕВ Д.К.	
Образованное поколение – гарант стабильного развития страны.....	172
KADIRKULOVA G.K., ORAZBEKOVA A.R.	
The influence of the modern education system on the development of man and society.....	176
КАЖЫКЕНОВ Ж.А.	
Жалынды жастар-жарқын болашақ	180
ҚАЗЫБАЕВ М.Б.	
Қазақ тілім – алтын қазынам.....	183
ҚАНАТ А.Д.	
Оқу үдерісінде жаңа технологиялар мен әдістерді қолдану мәселері.....	186
КЕНЕБАЙ Д.М., БУТЕНКО А.В.	
Культура взаимодействия в воинском подразделении у курсантов военных ВУЗов.....	190
КУАТУЛЫ М.	198
Инновационные подходы к военному профессиональному образованию.	
KUSSAINOVA T.S., A.M. OMERGALIYEVA	
Verbal aggression in social networks: violation of ethical and communicative norms of speech interaction	202
ЛИ С.Ю.	
Сравнительный анализ системы образования стран Европы, США и Казахстана.....	208
ЛИ С.Ю.	
Педагогическое мастерство как уровень профессиональной подготовки офицера.....	213
ЛИ С.Ю.	
Новые подходы к обучению молодежи и талантов Казахстана.....	217
МАКЕЖАНОВ А.	
Образованное поколение - грант стабильного развития.....	220
МАРТИРОСЯН Л.И.	
Об изучении тюркских языков в Армении.....	224
МЕДЕТАҚЫН М.	
Жаңа Қазақстан – жас буынның қалауы.....	232
МУРАТҚЫЗЫ А.	
Балалар және жасөспірімдермен жұмыс істеуде қолданылатын арт-терапиялық әдістер	236
МҰХАМЕДОВА Л.С.	
Оқыту үрдісінде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту.....	239
МУХТАР А.Ғ.	
Қазіргі заманғы білім беру жүйесінің жаңашылдығы.....	243

NURTAZINA M.B., NURITDENOV N.A.	
Modern language youth discourse: compliance with ethical and speech standards.....	247
ОРАЗБАЕВА Б.Н.	
Отбасында теріс әрекеттерді болдырмаудың жолдары.....	252
ОРИПОВ Д.	
“Книга моего деда коркуда” – эпос о героизме, мужестве и отваге!.....	258
РАЙЫМБЕК Н.Р.	
Қазақстан Республикасы ҰҚК Шекара Академиясы курсанттарының «курсант» концептісінің тілдік көрсетілімі.....	260
РАХМАН А.К.	
Интеллектуальная нация как ключевой фактор в развитии страны	262
РЫСКУЛБЕК М.	
Анализ современных методов обучения и их влияние на профессиональную подготовку будущих специалистов в ВВУЗах.....	265
САГИДУЛЛИН Б.А.	
Ұлттық тіл және тәуелсіздік проблемасы	269
SAGIEV I.	
The total vision of language problems nowadays.....	271
САИВАТАЛОВ Е.	
Educated youth is the foundation of the country’s future.....	275
САПАРБАЙ Т.Э.	
Молодежь — будущее страны.....	277
СЕЙТОВ М.К.	
О совершенствовании процесса подготовки специалистов войск ПВО.....	279
СОЛБЕК А.Д.	
Курсанттардың кәсіби қалыптасуындағы білімнің ролі.....	282
СУЛЕЙМАНОВ А.	
Мақал-мәтелдер – тәрбие құралы	286
СУЛЕЙМЕНОВ А.К.	
Развитие нравственных ценностей средствами этнопедагогики.....	289
ТАБЫЛДЫ А.	
Білімді ұрпақ – елдің тұрақты дамуының кепілі.....	293
ТАНСЫКБАЕВА Д.Д.	
Концепция «информационное общество». противоречия и особенности современного информационного общества.....	296
ТЕЛЕУОВ А.	
Роль военно-патриотического воспитания в допризывной подготовке достойных защитников Родины.....	302
ТОКBERGENOVA B.	
The origins of infill construction activism in Almaty: overview of mass media stories.....	304
ТҰРАНОВА А.Ж.	
Жеткіншектердің лидерлікке ұмтылуы.....	307
УМАРЗОДА С.С.	
Некоторые аспекты становления и развития военного образования Республики Таджикистан.....	311
ФЕДОРОВА О.В., ҚАСЫМХАН А.Е.	
Формирование саморегуляции в профессиональном самоопределении студентов военных кафедр.....	316
ЧИГАНТАЕВ Қ.С.	
Халықаралық бала асырап алудың құқықтық аспектілері.....	321

ШАНБАЕВА Г.Н., ЖАНАЛИНА И.	
Психолого-педагогические аспекты онлайн образования	324
ШАМШИНОВА Г.Ж.	
«Түсті төңкерістер» жаһандық саяси технология ретінде: жүзеге асыру тетіктері және оның ерекшеліктері.....	328
ЫСҚАҚ Г.Т.	
Өмір сапасының теориялық аспектілері	331
ЮЛДАШБАЕВА Д.М.	
Актуальные вопросы урбанизации в Казахстане.....	335
АМАНГЕЛДІ С.Н.	
Некоторые особенности ведения оборонительных боевых действий в городе.....	339
ИБАТУЛИН Б.Ш.	
Заключительное слово.....	344